

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANTİK AVRUPA

CİLT 4

MÖ 8000 - MS 1000

Editörler

Peter Bogucki & Pam J. Crabtree

KALKEDON

ANTİK AVRUPA

M.Ö. 8000 - M.S. 1000

BARBAR DÜNYANIN TARİHİ

ANTİK AVRUPA
M.Ö. 8000 - M.S. 1000
Barbar Dünyanın Tarihi

Cilt 4

Editorler: **Peter Bogucki ve Pam J. Crabtree**

Original Adı: *Ancient Europe 8000 BC AD 1000 Encyclopedia of the Barbarian World*

Kalkedon Yayınları: 391

Antropoloji

Dizi Editörü: Hakan Tanıttıran

Türkçesi: Zerin Dirihan

Düzeltili: Ali Galip

Kapak Tasarım: Şahan Yatarkalkmaz

Kalkedon Yayınları

Akşemsettin Mah. Sarınasuh Sok. Nadir AP. No 49

Kat 3, Fatih - İstanbul, Sertifika No: 13931

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Ceylan Matbaası'nda (Tuncay Mat) basılmıştır

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi 83/ 317-318-319

Zeytinburnu - İstanbul - Sertifika No: 40933

Tel: 0212 613 10 79 Fax: 0212 613 10 79

ISBN: 978-605-7942-27-2

Takım ISBN: 978-605-4979-60-8

İngilizce Birinci Basım: Charles Scribner's Sons - The Gale Group
300 Park Avenue South, 9th Floor, New York, NY 10010

Türkçe Birinci Basım: Kasım 2020

Tüm hakları saklıdır. © Kalkedon 2020

ANTİK AVRUPA

M.Ö. 8000 - M.S. 1000

BARBAR DÜNYANIN TARİHİ

Editörler

Peter Bogucki ve Pam J. Crabtree

CİLT 4

Türkçesi

Zerin Dirihan

KALKEDON

İÇİNDEKİLER

VII - ERKEN ORTA ÇAĞ GÖÇ DÖNEMİ

GİRİŞ	17

PAM J. CRABTREE

KRONOLOJİ

GÖÇ

KASABALARIN VE TİCARETİN YENİDEN DOĞUŞU

SONUÇ

EMPORIA

<i>JOHN MORELAND</i>	23

YERLEŞİM PLANI

İTHALAT

ÜRETİM

RASYONEL VE TERK

IPSWICH	37

KEITH WADE

VİKİNG LİMANLARI VE TİCARET ALANLARI	42

DAN CARLSSON

KARANLIK ÇAĞ, KAVİMLER GÖÇÜ, ERKEN ORTA ÇAĞ	47

PAM J. CRABTREE

ERKEN ORTA ÇAĞ

KARANLIK ÇAĞ

KAVİMLER GÖÇÜ

TARİH VE ARKEOLOJİ 51

GENEVIEVE FISHER

**ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA OKUR-YAZARLIK
TARİHSEL VE ARKEOLOJİK BULGULARIN DOĞASI
TARİH VE ARKEOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER
GEÇMİŞ YAKLAŞIMLAR, GELECEK YÖNELİMLER**

DEVLETLEŞME 61

TINA L. THURSTON

**DEVLET NEDİR?
ARKEOLOGLARIN DEVLETİ İNCELEME BİÇİMİ
AVRUPA'NIN İLK DEVLET BENZERİ TOPLUMLARI
AVRUPA'DA ROMA SONRASI DEVLETLER**

TİCARET VE TAKAS 71

TINA L. THURSTON

**ERKEN ORTA ÇAĞ TİCARETİNİN KÖKENLERİ VE BAĞLAMI
TİCARET VE TAKAS ÜZERİNE TEORİLER
ESKİ İMPARATORLUK AVRUPASI'NDA TİCARET VE TAKASA DAİR
ARKEOLOJİK BULGULAR
ESKİ İMPARATORLUĞUN DIŞINDAKİ TİCARET, TAKAS VE PAZARLAR
GEREKLİ ŞEYLER VE ARZU NESNELERİ**

ERKEN ORTA ÇAĞ'DA PARA SİSTEMİ 81

ALAN M. STAHL

**AVRUPA'DA ROMA SİKKELERİ
ERKEN CERMEN DEVLETLERİNİN PARA SİSTEMLERİ
GÜMÜŞ ÇAĞI**

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA TOPLUMSAL CİNSİYET 89

CHRISTINE E. FLAHERTY

**DEFİN BAĞLAMLARINDA TOPLUMSAL KİMLİK
DİĞER BULGU KAYNAKLARI**

HAYVANCILIK <i>LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ</i>	97
KELTLER, CERMENLER VE KLASİK GELENEK “GÖÇEBE” GELENEĞİ GÖÇEBE ÇOBANLIK VE KLASİK GELENEK ROMA SONRASI GELİŞMELER	
TARIM <i>PETER MURPHY</i>	107
ARKA PLAN VERİ KAYNAKLARI EKİNLER, İŞLEME VE TİCARET	
DEĞİRMENLER VE ÖĞÜTME TEKNOLOJİSİ <i>COLIN RYNNE</i>	116
KAVİMLER GÖÇÜ HALKLARI	
ANGLUSLAR, SAKSONLAR VE JÜTLER <i>GENEVIEVE FISHER</i>	123
BAVYERLER <i>THOMAS FISCHER</i>	129
DÁL RIATA <i>ELIZABETH A. RAGAN</i>	134
BALTİK VE KARADENİZ ARASINDAKİ GOTLAR <i>PRZEMYSLAW URBANCZYK</i>	138
HUNLAR <i>LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ</i>	143
LANGOBARDLAR <i>NEIL CHRISTIE</i>	148

MEROVENJ FRANKLARI <i>BAILEY K. YOUNG</i>	154
OSTROGOTLAR <i>KAREN CARR</i>	164
PİKTLER <i>COLLEEN E. BATEY</i>	168
RUSLAR <i>RAE OSTMAN</i>	173
SAMİLER <i>LARS IVAR HANSEN, BJØRNAR OLSEN</i>	178
İSKİTLER <i>JAN CHOCHOROWSKI</i>	184
SLAVLAR VE ERKEN SLAV KÜLTÜRÜ <i>MICHAL PARCZEWSKI</i>	191
VİKİNGLER <i>SOPHIA PERDIKARIS</i>	198
VİZİGOTLAR <i>KAREN CARR</i>	204
VİKİNG GEMİLERİ <i>OLE CRUMLIN-PEDERSEN</i>	209
MÜCEVHERAT <i>NANCY L. WICKER</i>	215
TAKİ TİPLERİ HAM MADDELER YAPIM TEKNİKLERİ SÜSLEME TEKNİKLERİ	

TEKNELER VE TEKNE YAPIMI <i>D. M. GOODBURN</i>	221
GİYİM VE TEKSTİL <i>RAE OSTMAN</i>	227
ÜRETİM GİYİM-KUŞAM ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI VE VİKİNG ÇAĞI İSKANDİNAVYASI'NDA TEKSTİL ÜRÜNLERİ MUHAFAZA	
İZLANDA VE GRÖNLAND'DA VİKİNG YERLEŞMELERİ <i>THOMAS H. MCGOVERN</i>	231
BELGESEL KAYNAKLAR KAZILARDAN ELDE EDİLEN BULGULAR KOLONİZASYONDAKİ ETKENLER HAYVANSAL BULGULAR YERLEŞME STRATEJİLERİ	
HOFSTAÐIR <i>THOMAS H. MCGOVERN</i>	236
ORKNEY VE SHETLAND'DE VİKİNG YERLEŞMELERİ <i>GERALD F. BIGELOW</i>	249
ÇEVRESEL BAĞLAM TARİHSEL BULGULAR YER İSİMLERİ ARKEOLOJİK BULGULAR BÖLGESEL EKONOMİ	
ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE İRLANDA <i>TERRY BARRY</i>	259
KİLİSE ARKEOLOJİSİ KIRSAL YERLEŞME YAPITSAL BULGULAR	

VİKİNG ÇAĞI
SONUÇ

CLONMACNOISE 271
HEATHER A. KING

RATH, CRANNOG VE CASHEL 277
JAMES W. BOYLE

DEER PARK FARMS 281
C. J. LYNN

VİKİNG DUBLIN 287
PATRICK F. WALLACE

KARANLIK ÇAĞ/ERKEN ORTA ÇAĞ'DA İSKOÇYA 291
ELIZABETH A. RAGAN

ROMA SONRASI DÖNEM
ERKEN TARİH VEYA ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİ
YERLEŞMELER
YAPITLAR
YONTULAR
DİN
VİKİNG DÖNEMİ
SKOT ÜLKESİNİN (SCOTLAND-İSKOÇYA) KURULUŞU

TARBAT 305
MARTIN CARVER

ERKEN ORTA ÇAĞDA GALLER 311
HAROLD MYTUM

ROMA SONRASI DEVAMLILIK
İRLANDALI GÖÇLERİ
SEKÜLER YERLEŞME
DEFİNLER

KİLİSELER

VİKİNG AKINLARI

SONUÇLAR

ANGLO-SAKSON İNGİLTERE

327

GENEVIEVE FISHER

EN ERKEN BULGULAR

MEZARLIKLAR

TARIM

YERLEŞMELER

TİCARET VE TAKAS

BÖLGELER VE SINIRLAR

ANGLO-SAKSON İNGİLTERE'DE SİYASİ ÖRGÜTLENME

SPONG HILL

341

CATHERINE HILLS

SUTTON HOO

345

MARTIN CARVER

WEST STOW

350

PAM J. CRABTREE

WINCHESTER

354

MARTIN BIDDLE

TARİH ÖNCESİ BAĞLAM VE DEMİR ÇAĞI

VENTA BELGARUM

ROMA SONRASI VENTA

WINTANCEASTER

FELIX URBS WINTHONIA

VİKİNG YORK

365

P. V. ADDYMAN

MEROVENJ FRANSA

369

BAILEY K. YOUNG

MEZARLIK ARKEOLOJİSİ
YERLEŞME ARKEOLOJİSİ
KENT VE HRİSTİYAN ARKEOLOJİSİ

CHILDERIC'İN MEZARI

384

BAILEY K. YOUNG

ERKEN ORTA ÇAĞ'DA İBERYA

393

DAVID YOON

TARİHE GENEL BAKIŞ
ETNİK VE DİNİ KİMLİKLER
SİYASİ KARMAŞA VE TOPLUMUN DÜZENLENMESİ
NÜFUS, TİCARET VE EKONOMİ

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA NORVEÇ

407

SOPHIA PERDIKARIS

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA İSVEÇ

415

NANCY L. WICKER

KRONOLOJİ
GEÇİM VE İMAR GELENEKLERİ
DEFİNLER
ZANAAT İŞÇİLİĞİ VE SANATSAL GELENEKLER
TİCARET VE KASABALARIN GELİŞİMİ
DOĞUYA İLERLEME VE HRİSTİYANLIĞIN GELİŞİ

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA DANİMARKA

425

TINA L. THURSTON

ROMA VE CERMEN DEMİR ÇAĞLARINDA DANİMARKA
VİKİNG ÇAĞI'NDA DANİMARKA
VİKİNG ÇAĞI'NDA EKONOMİ VE TİCARET

FİNLANDİYA

435

DEBORAH J. SHEPHERD

YAŞAM TARZI
TİCARET BAĞLANTILARI VE KÜLTÜREL ETKİLER
TARİHİ KAYNAKLAR
ARKEOLOJİK BULGULAR

POLONYA 445
PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK

SLAVLAR'IN ANİ İLERLEYİŞİ
SLAVLAR'IN SİYASİ GELİŞİMİ
DEVLETİN “İNŞASI”
GÖRKEMLİ GÜCÜN TEMELLERİ
POLONYA'NIN KÖKENLERİ
BÖLGESEL GÜÇ

RUSYA/UKRAYNA 459
RAE OSTMAN

STARAYA LADOGA 469
RAE OSTMAN

YERLEŞME
EKONOMİ
TOPLUM VE KÜLTÜR

MACARİSTAN 475
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ

KAVİMLER GÖÇÜ KAYNAKLARI
ROMA DÖNEMİNDE BARBARICUM
ERKEN KAVİMLER GÖÇÜ DÖNEMİ
GEÇ KAVİMLER GÖÇÜ DÖNEMİ
MACAR FETHİ

ÇEK TOPRAKLARI/SLOVAKYA 491
PETR MEDUNA

SAMO İMPARATORLUĞU
BÜYÜK MORAVYA
ÇEK DEVLETİ'NİN İLK ZAMANLARI

ALMANYA VE ÇUKUR ÜLKELER

501

PETER S. WELLS

ROMA EYALETLERİNİN GELİŞİMİ
REN SINIRININ KARŞISI
MEROVENJ DÖNEMİ (M.S. 482-751)
KAROLENJ DÖNEMİ (M.S. 751-911)

GÜNEY ALMANYA

515

THOMAS FISCHER

TARİHSEL GELİŞİM
ALEMANLAR
YUTUNGLAR
FRANKLAR
BAVYERLER
SLAVL
10. YÜZYIL MAGYAR İSTİLALARI
KALE YAPIMI

VII

ERKEN ORTAÇAĞ GÖÇ DÖNEMİ

GİRİŞ

PAM J. CRABTREE

Avrupa'nın tarih öncesi dönemlerine dair klasik anlatımlar, M.Ö. son 2 yüzyıl ve M.S. 1. yüzyılda Orta ve Batı Avrupa'da gerçekleşen Roma fetihleri ile sona ermektedir. Biz ise Avrupa'da tarih öncesi ve erken tarihi döneme ilişkin kapsamımızı, çeşitli nedenlerden ötürü M.S. yak. 1000 yılına kadar genişletmeye karar verdik. Bu nedenlerden ilki, Romalılar'ın sadece ılıman Avrupa'nın bir bölümünü fethetmiş olmalarıdır. Romalılar Güney Britanya, Galya, İberya, Akdeniz ile Doğu-Orta Avrupa'nın bazı yerlerine hükmederken; Roma'nın siyasi ve askeri egemenliği hiçbir zaman İrlanda, İskandinavya, Özgür Almanya (Almanya'nın Roma İmparatorluğu sınırları dışında kalan bölgeleri) ve Kuzeydoğu Avrupa'ya uzanamamıştır. Elbette ki, İrlanda ile Almanya'nın Roma İmparatorluğu sınırındaki toprakları gibi bölgeler Roma'nın ticari, dini ve askeri faaliyetlerinden doğrudan etkilenmiştir. Ancak Kuzey ve Doğu Avrupa'nın birçok bölgesinde, Erken (veya Roma öncesi) Demir Çağı ile Roma Demir Çağı arasında kayda değer devamlılıklar söz konusudur.

İkinci olarak; Batı Avrupa'nın birçok bölümünde Roma'nın siyasi, askeri ve ekonomik egemenliği sadece yaklaşık 400 yıl sürebilmiştir. Batı Avrupa'daki Roma eyaletleri arasında arkeolojik açıdan en çok incelenen, Britanya olmuştur. York, Winchester ve Londra'da yapılan başlıca kazı ça-

18 Antik Avrupa

lışmaları; M.S. 5. yüzyılda Roma kasabaları ve şehirlerinin nüfuslarında oldukça sert bir düşüş yaşandığını ve çanak-çömlek gibi ticari malların büyük-ölçekli üretiminin de M.S. yak. 400'den itibaren durduğunu göstermiştir. 5. yüzyılın başlarında Roma ordusu Britanya eyaletinden geri çekilmiş ve yerli halk, öz savunmada kendi başlarının çaresine bakmak zorunda bırakılmıştır. Keza aynı yüzyıl içerisinde; Batı Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanında, siyasi ve endüstriyel çöküş ile şehir hayatındaki gerilemeye dair benzer örnekler kaydedilmiştir. Son Batı Roma imparatorunun M.S. 476'da tahttan indirilmesinden uzun zaman önce; Roma medeniyetine özgü alamet-i farikaların birçoğu (sınırları iyi belirlenmiş bir bölge üzerinde askeri hakimiyet, kentçilik, endüstriyel üretim, takas ticareti, para basımı ve edebi kültür) batı eyaletlerinin büyük bölümünde fiilen yok olmuştur.

Üçüncü bir neden ise; M.S. 6. yüzyıla gelindiğinde, eski Batı Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde ardıl krallıkların kurulmuş olmasıdır. Yeni krallar, kendilerine daha önceki Roma imparatorlarını örnek almışlardır. Frenk Kralı Clovis de dahil olmak üzere birçoğu Hristiyanlığı benimsemiş, bazıları Roma ordusunda ücretli asker olarak hizmet vermiştir. Ancak bu krallar zaten, eski Roma İmparatorluğu'nun sınırları dışından gelen barbar kavimlerden çıkmadılar. Dahası yönetim politikaları -Merovenj Fransa, Anglo-Sakson İngiltere, Vizigotik İspanya- 1-2 yüzyıl önce bu topraklarda var olan Roma eyaletlerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Kentselden ziyade kırsal bir anlayışa sahip olan bu Karanlık Çağ toplumları; kendilerinden hemen önceki Roma toplumlarındansa, Demir Çağı Avrupası'nın barbar toplumlarına benzemektedir. Edebi bulgular ve yazılı kaynaklar sınırlı olduğundan; bu ardıl krallıklardaki gündelik yaşama dair neredeyse bütün bildiklerimiz, arkeolojik araştırmalarla açığa çıkarılmıştır.

KRONOLOJİ

Bu cilt, Avrupa'da Orta Çağ'ın sadece bir kısmını içermektedir. Geleneksel olarak Orta Çağ; Batı Roma İmparatorluğu'nun M.S. 5. yüzyılda çöküşüyle başlayıp, 15. ve 16. yüzyıllardaki Avrupa keşif seyahatleri ile sona eren dönem olarak ele alınır. Biz Erken Orta Çağ'ı 5. yüzyıl ile başlatırken, döneme dair arkeolojik kapsamımızı M.S. yak. 1000'de bitirmeyi tercih ettik. Arkeolojik ve tarihi kayıtlar, söz konusu dönem içerisinde İskandinav-

ya ve Polonya'daki devletlerin kuruluşuna ilişkin kesin kanıtlar sağlamaktadır. Ülkesel prensipler üzerinde örgütlenen meşru hükümetlerin kurulmasıyla beraber, Kuzey Avrupa'daki birçok toplumun barbarlığı da düşmüştür. Bununla birlikte, hemen hemen aynı dönemde Hristiyanlık benimsenmiştir. Edebi kültür, Polonya ve İskandinavya dahil olmak üzere Kuzeydoğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaygın hale gelmiş; bu sayede yazılı kaynaklar çoğalmıştır. Yüksek Orta Çağ (M.S. yak. 1000-1500) arkeolojisi, tam anlamıyla belgelerin ve maddi buluntuların eşit önemde rol oynadığı bir tarihsel arkeoloji biçimidir.

GÖÇ

Göç veya nüfus hareketi, Antik Avrupa'nın iyi belgelenmiş bir olgusudur. Avcılar ve toplayıcılar, Buzul Çağı'nın sonundaki (11 bin yıl önce) Pleistosen evresinde Avrupa'nın buzullarla kaplanmış olan bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Hem arkeolojik hem de iskeletsel buluntular, bu göç dalgasının Orta Avrupa'daki ilk çiftçi topluluklarının kurulmasında bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra, yer isimleri ve edebi kültüre ait belgeler; Demir Çağı'nın geç dönemleri boyunca Orta Avrupa'da yaşanan büyük çaplı nüfus hareketlerini göstermektedir.

Erken Orta Çağ boyunca gerçekleşen nüfus hareketleri de detaylı olarak belgelenmiş durumdadır ve M.S. 400-600 arasındaki dönem, çoğu kez Kavimler Göçü dönemi olarak anılmaktadır. M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan barbarlar -Vizigotlar, Angullar, Saksonlar, Frenkler ve diğerleri- Batı Avrupa'nın birçok bölgesine ilerlemişlerdir. Bu göçlerin mahiyeti, hem arkeologlar hem de tarihçiler tarafından onlarca yıl tartışılmıştır. Bunlar acaba geniş-ölçekli nüfus hareketlerini mi temsil etmektedir, yoksa yerli alt-Roma (Roma sonrası dönemin başlarında yaşayan, Sakson olmayan) nüfuslarına hükmeden, maddi kültür ve ideolojide değişimleri başlatan bir askeri ve siyasi seçkin sınıfının küçük çaplı göçleri midir? Bugün çoğu arkeolog, ikinci olasılığı tercih edecektir. Bu bölüm, arkeolojik kayıtlar ve tarihsel kaynaklar yoluyla tanıdığımız Kavimler Göçü halklarının birçoğunun profilini çizmektedir.

Erken Orta Çağ göçlerinin belki de en bilineni, Viking ilerlemesidir (M.S. yak. 750-1050). İsveç'ten gelen Doğu Vikingleri, Rusya ve Baltık'ta koloniler kurmuş; Mezopotamya gibi uzaktaki doğu topraklarında ticaret yapmışlardır. Norveç ve Danimarka'dan gelen Batı Vikingleri ise; Britan-

20 Antik Avrupa

ya, İrlanda, Orkney ve Shetland (bugünkü İskoçya'nın kuzeyinde yer alan takımadalar, Ç.N.) bölgelerinde koloniler kurmuşlardır. Bununla beraber Viking kolonicileri 9. yüzyılda İzlanda'ya, 985 yılı dolaylarında ise Grönland'a yerleşmişlerdir. Bu yerleşimler, Erken Orta Çağ'da Avrupa'daki yurt edinmelerin sınırlarını temsil etmektedir. Arkeologlar, hem Doğu hem de Batı Vikingleri tarafından kurulan bu koloniler üzerine geniş kapsamlı çalışmalar yapmışlardır.

KASABALARIN VE TİCARETİN YENİDEN DOĞUŞU

M.S. 600'de Avrupa, esasen kırsal bir toplumdur. Birçok eski Roma kasabası siyasi ve kilisevi merkezler olarak hizmet vermeye devam etse de; nüfusları önemli ölçüde azalan bu kasabalar artık başlıca üretim ve ticaret merkezleri olmaktan çıkmıştır. Avrupa ve Kuzey Afrika'nın Akdeniz kesimlerinde yapılan en son arkeolojik araştırmalar, uzun mesafeli ticaretteki gerilemenin M.S. 7. yüzyılda Kuzey Afrika ve İspanya'da yaşanan İslami fetihlerden çok daha öncesine dayandığını göstermektedir.

M.S. 7. yüzyıldan başlayarak, Kuzey Denizi ve Baltık kıyıları boyunca, İngiltere'de Hamwic'ten (Anglo-Sakson Southampton) Rusya'da Staraya Ladoga'ya kadar çok sayıda *emporium* -hem bölgesel hem uzun mesafeli ticaret merkezi- kurulmuştur. Arkeolojik araştırmanın en önemli çalışmaları, bu *emporium*'larda gerçekleştirilmiştir. Örneğin "Ipswich'in Kökenleri" projesi, bu *emporium*'un 7. yüzyılın başlarında kurulmasından itibaren gelişiminin izini sürmüştür. Burada "Ipswich seramiği" olarak bilinen ve çömlekçi çarkı üzerinde şekil verilerek fırınlanan çanak-çömlekler üretilmiştir. Doğu Anglia Krallığı'nın her yerinde ticareti yapılan bu kaplara, ayrıca İngiltere'nin diğer bölümlerinde kraliyete ve kiliseye ait merkezlerde de rastlanmıştır. Erken Orta Çağ'da kurulan ticaret ağları, Roma döneminde var olanlardan bütünüyle farklıdır. Birçok Roma ticaret ağı Akdeniz merkezli iken, Erken Orta Çağ'dakilerin merkezi Baltık ve Kuzey Denizi olmuştur. Bazı arkeologlar bu *emporium*'ların kuruluşunun -İngiltere, Fransa ve İskandinavya dahil olmak üzere- Kuzey Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki devletleşme ve karmaşık toplumların meydana gelmeleri ile yakından bağlantılı olabileceğini savunmuştur.

SONUÇ

M.S. 400 ile 1000 arasında, Avrupa kıtası siyasi, toplumsal ve ekonomik bir dönüşüm yaşamıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, takip eden dönemde bir dizi barbar krallık tarafından doldurulan bir iktidar boşluğu yaratmıştır. Sadece 6 yüzyıllık bir süreçte, Avrupa'da -eski Roma İmparatorluğu'nun hem içinde hem dışında- şehircilik anlayışı yerleştirilmiş; merkezi Baltık ve Kuzey Denizleri olan uzun mesafeli ve bölgesel ticaretin yeni modelleri geliştirilirken, Avrupa'nın birçok bölgesinde devletler kurulmuştur. Bu dönüşümler, daha sonraki Orta Çağ ve modern dönem Avrupa dünyalarının temellerini atmıştır.

EMPORIA

JOHN MORELAND

7. yüzyılın sonlarından 9. yüzyıla kadar hizmet veren özelleştirilmiş ticaret (ve zanaat) alanları için kullanılan “emporia” terimi, Richard Hodges ve özellikle 1982’de yayımlanan *Dark Age Economics* (Karanlık Çağ Ekonomisi) adlı eserine çok şey borçludur. Antropologlar ve ekonomi tarihçilerinin de etkisiyle; Hodges bu *emporia*’ları, Erken Orta Çağ krallıklarının sınırlarında kurulan (ancak genellikle çevrelerindeki iç bölgelerden ayrılan) ve kralların prestij nesnelerinin uzun mesafeli ticaretini yürütüp denetledikleri merkezler olarak görmüştür. Yine de dönem literatüründe, Hodges’un “emporium” addettiği bütün merkezler için bu terimin kullanılmadığını bilmek önemlidir. 8. ve 9. yüzyıllara ait kaynaklarda; Lundenwic (Londra, İngiltere), Dorestad (Hollanda) ve Quentovic (Fransa) için “emporia” tabiri kullanılırken; Hamwic (Hodges’un *emporia*’ları arasında en iyi incelenmiş ve en meşhur olanı) sadece bir “mercimonium” olarak anılmıştır. Kökenini Latince’de “mal, meta, eşya” anlamına gelen *merx* sözcüğünden alan bu terim, aynı zamanda “ticaret” ve “takas” ile de bağlantılıdır; ancak muhtemelen farklı ölçekler veya farklı mallar söz konusudur. Araştırmacılar ise, Erken Orta Çağ Avrupası’nda “emporia” teriminin görece nadirliğini fark etmişler; zamanla böyle yerlerin her türlü için Eski İngilizce’deki *wic* (genel sözcük anlamıyla “yerleşim yeri”, Ç.N.)

24 Antik Avrupa

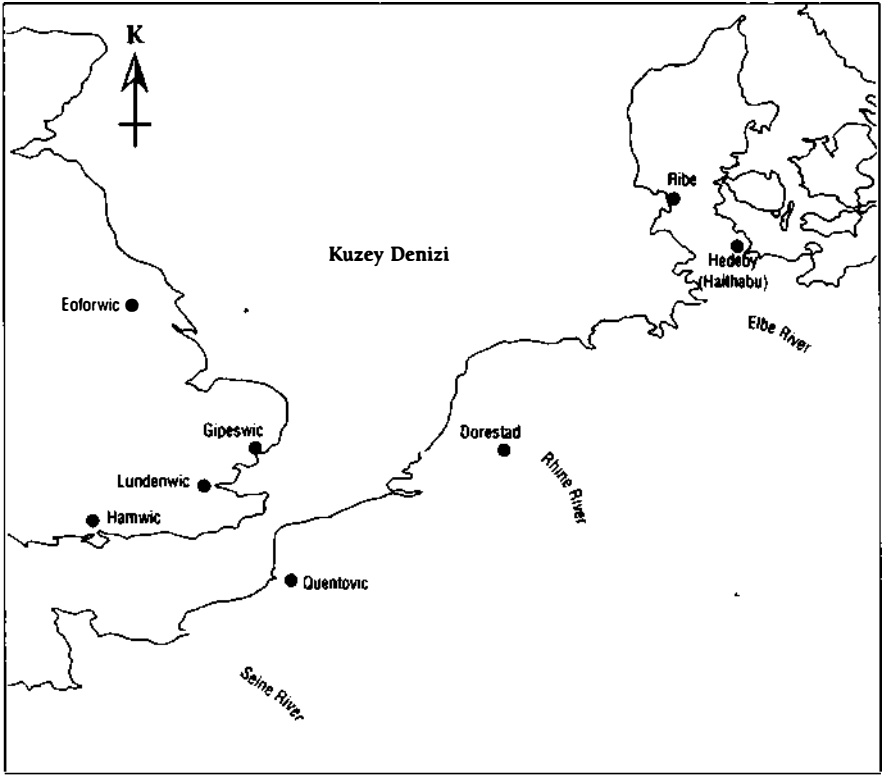
sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır. Bu anlamda, kendi çağı içerisinde daha ayırt edici yaklaşmıştır.

YERLEŞİM PLANI

Hodges, belirli sınıflardaki arkeolojik kanıtların varlığına (veya yokluğuna) dayanarak “emporia”larını üç tipe ayırmıştır. A Tipi emporia’ların karakteristik özelliği, egzotik maddi kültürün varlığı ve daimi yapılara ait işaretlerin yokluğudur. Dalkey Adası (İrlanda) gibi merkezlerin, İzlanda sagalarında (destanlarında) bahsi geçen mevsimlik fuarlara benzediği düşünülmüştür. Ancak diğer arkeologlar gibi Hodges da, ilgisinin büyük bölümünü B Tipi emporia’lara adanmıştır.

Bunlar kalıcı, stratejik konuma sahip, Erken Orta Çağ dönemi koşullarında büyük çaplı yerleşim yerleridir. Dorestad (Hollanda), Kromme Rijn’in Aşağı Ren ile kesiştiği noktada, nehrin eski yatağı boyunca yaklaşık 3.000 metrelik bir alana yayılmıştır. Lek Ribe (Danimarka), bir kuzey-güney güzergahının Ribe Nehri’nde bir geçit oluşturduğu yerde konumlanmıştır. Ribe Nehri yerleşmeyi Kuzey Denizi’ne bağlamaktadır. Benzer biçimde Eoforwic de (York, İngiltere) Ouse ve Foss Nehirleri’nin birbirlerine karıştıkları yerde, Ouse’nin doğal bir kesişme noktasına yakın ve bir Roma yolunun sınırı üzerinde yer almaktadır. Hamwic (Southampton, İngiltere) ise; Itchen Nehri’nin batı kıyısında, Southampton Water’a ve en sonunda Manş Denizi’ne döküldüğü noktada 45 hektarlık bir alan kaplamaktadır.

2000-3000 arasında bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Hamwic -diğer birçok *emporia* veya *wic* gibi- tasarlanmış bir yerleşme izlenimi uyandırmaktadır. Doğu-batı yönünde uzanan bir dizi yol ile bağlanan iki kuzey-güney yolu, savunma değil ama sınır belirleme amaçlı çitlemelerle izgaraya benzer bir düzen oluşturmaktadır. Yolların iki yanında evler sıralanmaktadır. Bu yapılar dönemin kırsal yerleşmelerinde bulunanlardan pek farklı olmasa da, bu kadar fazla sayıda evin tek bir yerde toplanması etkileyicidir. Dorestad’ın ayırt edici özelliği, Ren Nehri’ne doğru uzayan, yaklaşık 8 metre genişliğindeki bir dizi iskeledir. Bunlar, nehir doğuya doğru kaydıgında uzatılmış gibi görünmektedir ve yerleşmenin planlamasında temel yapı öğeleridir. Zira yerleşme; nehrin kıyısından başlayıp liman alanından geçerek batıdaki vicus (ticaret alanı) bölümüne ulaşan, her biri 2 adet iskeleyi içine alan 20 metre genişliğindeki parsellere bölünmüştür. Ribe’de ise birbirine paralel kazılmış bir sıra hendek, yerleşmeyi

Kuzeybatı Avrupa'nın başlıca *emporium* noktaları (wic).

40-50 arsaya ayırmıştır; ancak burada yerleşik yapılanmaya dair işaretler o kadar kesinlik taşımamaktadır.

Çoğu arkeoloğa göre, yerleşim planları *emporia*'ların kurulması ve yönetilmesinde merkezi bir otoritenin (genellikle kral) varlığını işaret etmektedir; örneğin Hamwic'te Wessex Kralı Ine (688-726) ve Ribe'de Kral Angantyr. Bu nedenle buralar (ve diğer *emporia*'lar) esasında kraliyet yerleşmeleri olarak görülmüştür.

İTHALAT

B Tipi *emporia*'lar, ayrıca önemli miktarlarda egzotik maddi kültür ürününün varlığıyla da ayırt edilir. Hamwic'te bir deniz kabuğu (Kızıl Deniz veya Hint Okyanusu'ndan) ve Kuzey Afrikalı bir yeşil kaplumbağanın hipoplastron parçası (kabuğunun göğüs/karın kısmı, Ç.N.); Helgö'de (İsveç)

26 Antik Avrupa

8. yüzyıldan kalma tunç bir Buddha heykelciği; Ribe'de akik taşı parçaları, lâl taşı ve kaya kristali güney ve doğudaki uzak yerler ile bağlantılara ışık tutmaktadır. Ribe'de bulunan bilek taşları, sabun taşından kaplar ve balina kemikleri Kuzey ile kurulan ilişkilerin göstergesi niteliğindedir. Bunlara Avrupa'nın kalbinde yaşayan seçkinlerin taleplerini karşılamak için, Ribe ve Birka (İsveç) gibi *emporium*'lar üzerinden kuzeydeki topraklardan getirilen kürk ürünleri de dahildir. Birka'da bulunan kemik asamblajı; dağ tavşanı, sincap, kunduz, tilki, kakım, ağaç sansarı, porsuk, ayı sansarı ve su samuru derilerinin *emporium*'da işlendiğini ortaya çıkarmaktadır. Eoforwic'te de kunduz ve ağaç sansarı derilerinin işlenmesine dair benzer bulgular söz konusudur. Bu kürklerin değeri azımsanmamalıdır. 9. yüzyılda Ottar adında Norveçli bir tüccar; Samiler'den haraç olarak aldığı sansar, Ren geyiği, su samuru, ayı ve fok derileri sayesinde zengin olmuştur.

Piktler'e (bugünkü İskoçya'nın kuzeydoğusunda yaşamış olan savaşçı bir halk, Ç.N.) özgü broşlar, Eoforwic'te bulunan yaldızlı bir *penannular* broş (uçları açık halkamsı ve uzun iğneli bir broş türü, Ç.N.) ucuna çok benzer özellikler taşıırken; büyük bir halka başlı iğne ve bir İrlanda broşunun bağlantı parçası, Hamwic'in o zamana dek göz ardı edilen batı ilişkilerine kanıt teşkil etmektedir.

Başlıca *wic* yerleşmelerindeki ithal çanak-çömlek buluntularının çoğunluğu; Renanya (Almanya'da Ren Nehri'nin batısında kalan bölge, Ç.N.), Kuzey Fransa ve Çukur Ülkeler'deki (Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Ç.N.) kaynaklardan gelmiştir. Renanya'dan gelen Badorf ve Mayen seramiklerinin yanı sıra, Belçika ve/veya Hollanda'dan bazı kaplar bulunmakla birlikte; Hamwic'e (belki de Fransa'daki Quentovic üzerinden) ithal edilen malzemelerin çoğu, Rouen yakınlarında keşfedilen fırınlarda üretilmiştir. Benzer biçimde, Eoforwic ve Lundenwic'ten çıkan ithal asamblajlar içerisinde Kuzey Fransa ve/veya Çukur Ülkeler'den gelen siyah ve gri cilalı eşyalar ağır basmaktadır.

Buna karşın, Gipeswic'teki (Ipswich, İngiltere) ithal çanak-çömlekler arasında, Renanya'daki Vorgebirge ve Mayen fırınlarının ürünleri çoğunluktadır; dolayısıyla bunlar Ribe ve Dorestad yerleşmelerinden gelen asamblaja daha fazla benzemektedir.

Bu sit alanlarından çıkartılan diğer "egzotik" maddi kültür ürünlerinin çoğunun, Renanya kaynaklı olduğu düşünülebilir; örneğin cam kaplar, tahıl öğütmek için kullanılan el değirmenlerine ait lav taşları ve şarap fıçıları (Dorestad ve Ribe'de, altları delinip kuyu ağızlarına yerleştirilerek yeni-

den değerlendirilmişlerdir, Ç.N.).

Şaraptan söz açılmışken; Erken Orta Çağ'da Kuzeybatı Avrupa'daki tüccarlar (ve tüketiciler), ister ahşap ister seramik olsun, muhtemelen kaplardan ziyade içindekilerle ilgileniyorlardı. Hamwic bölgesinden bir çömlek kırığı üzerinde yapılan incelemede, bu kapta et ve zeytinyağı karışımı bir içeriğin tutulduğu anlaşılmış; bu da Kuzeybatı Avrupa'da tek egzotik tüketim maddesinin şarap olmadığını göstermiştir.

Ren bölgesine özgü el değirmeni taşları ve cam kaplar Eoforwic ve Hamwic'te de bulunmalarına rağmen; ithal çanak-çömleğin dağılımına dair bir analiz, Hodges'u birbiriyle örtüşmeyen ticaret bölgelerinin -kuzeyde Ren (Dorestad, Gipeswic ve Ribe), güneyde Frenk (Hamwic, Quentovic ve Lundenwic)- varlığını öngörmeye sevk etmiştir. Hodges, wic'ler veya *emporia*'ların her iki ağın da temel taşları olduğuna inanmış; bunların krallar tarafından, gittikçe gelişerek mevkilerini tehdit eden prestij nesneleri alışverişi üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak amacıyla bilinçli olarak kurulduklarını savunmuştur. Zira bu ticareti (ve tüccarları) kontrol etmedikleri takdirde, toplumdaki alt sınıfların da güç sembollerine erişimi söz konusu olacaktır. Baş "yüzük verici"ler (Savaştan dönen asker/erkeklerin, kral tarafından bir tür nişan olarak kol veya boyun halkalarıyla ödüllendirilmesine istinaden, krallar için kullanılan metaforik bir unvan, Ç.N.) ve toplumsal hiyerarşinin yegane efendileri olarak konumları kökünden sarsılacaktır. 796 yılında Karolenj İmparatoru Şarlman (Charlemagne) tarafından Mercia Kralı Offa'ya yazılan bir mektup, bu takas ticaretinin doğasına dair oldukça etkileyici içgörülerin yanı sıra, ticareti yapılan mallar için yeni bakış açılarını da ortaya çıkarmıştır.

Bu mektupta Şarlman, Offa'nın daha önce rica ettiği belirli "boy"daki "siyah taşlar"a atıfta bulunmaktadır: "Her nerede bulunuyorlarsa memnuniyetle getirtiriz ve ulaşımına da yardımcı oluruz. Aklında ne tür bir şey varsa, tüm detaylarıyla beraber bir elçi gönder yeter". Şarlman daha sonra Offa'ya, kendilerinin belirli ölçülerdeki pelerin ihtiyaçlarını bildirmektedir: "Bize önceden gelenler gibi olsunlar". Bütün bunları; iyi kurulmuş, alışılacelmış ve düzenli bir ticaret sisteminden bir kesit olarak okumak mümkündür. Ancak Şarlman ve Offa'nın "pelerinler" kadar (bariz) günlük konular hakkında iletişime geçmeleri ve "siyah taşlar"ın (Renanya'da Mayen yakınlarında bulunan) Eifel Dağları'nın kaynaklarından çıkartılan gri bazalt taşları olduklarına dair genel kabul; 8. ve 9. yüzyıllarda uzun mesafeli ticaretin krallar (ve imparatorlar) tarafından yönetilip düzenlen-

diği tezini desteklemektedir.

Yine de 1980'lerden beri yapılan araştırmalar, kraliyet mensuplarının uzun mesafeli ticarete olan ilgisini doğrularken; bu ilginin prestij nesnelerinden pratik nesnelere doğru genişlediği yönündeki kanıyı bir şekilde değiştirmiştir. Nitekim David Peacock, Şarلمان'ın siyah taşlarının, el değirmenlerinde kullanılan basit lav taşlarından ziyade, gerçekte Roma ve Ravenna'dan getirtilen siyah somaki mermerinden antik sütunlar olduklarına dair ikna edici bir sav ortaya koymuştur. Bunlar imparatorluk ve antikitenin sembolizmiyle dolu olmaları açısından; muazzam siyasi ve toplumsal değer nesneleri, "imparatorların eşyalarıdır". Bu bilgiler ışığında, doğal olarak "pelerinler" in de basit, günlük eşyalardan ibaret olmaları pek mümkün görünmemektedir. Onlar da muhtemelen Maaseik'te (Belçika) muhafaza edilen geç 8. yüzyıl veya 9. yüzyıl Anglo-Sakson süs nakışları gibi lüks ürünlerdir.

Şüphesiz ki, prestij armağanlarının takası, Erken Orta Çağ kralları ve imparatorlarının siyasi stratejilerinde oldukça belirgin bir rol oynamıştır. Kuzeybatı Avrupa'daki sit alanlarından elde edilen arkeolojik bulgular el değirmeni taşları üzerine bir ticaretin varlığına kanıt teşkil etse de, sonradan görüldüğü üzere, yöneticiler aslında oraya pek müdahil olmamışlardır. Bu tartışma, söz konusu ticaretin arkasındaki "kumanda elinin" -madem her zaman kralinki değil- kime ait olduğu sorusuna geri dönecektir.

Ancak bu noktada, wic'lerin özünde gemilerin aktarma noktaları olduklarının altını çizmek gerekir. Hodges modeline göre; bunlar uzaklardan gelen malların, yeniden dağıtım için krala iletilmeden önce ülkeye giriş yaptıkları yerlerdir. Buralarda çok sayıda prestij eşyasının bulunması beklenemez ve genellikle de durum böyledir. Metinlerde sözü edilen sütunlar, nakışlar (kastedilen buysa) ve köleler (Muhterem Bede, *İngiliz Halkı'nın Kilisevi Tarihi* adlı eserinin 4. cilt 22. bölümünde; Lundenwic'te Northumbria'lı bir kölenin Friz bir tüccara satılışını konu eder), *emporia*'lardan geçmiş olabilecek ticaret mallarının çeşitlerine dair geçerli örneklemeler sunmaktadır.

ÜRETİM

Hodges (*Karanlık Çağ Ekonomisi*'nde), B Tipi *emporia*'ların tipik özellikleri hakkında verdiği orijinal formülasyonunda; "ticari zümre" için üretmekle görevli, yerli bir iş gücüne ev sahipliği yapmış olabileceklerini ileri

sürmüştür. Bu zanaatkarlara atfedilen “yardımcı” rol; hem *wic*’lerde emek-yoğun üretime dair elde edilen sınırlı miktarda bulgunun (1982), hem de denizaşırı ülkelerin egzotik nesnelere gösterilen ilginin eseridir. Bu merkezlerin öncelikli olarak seçkinler arasında egzotik ürünlerin takasını kolaylaştırmaya yönelik faaliyet gösterdiği fikri; bulundukları bölgeden büyük ölçüde ayrılmış oldukları izlenimini güçlendirmiştir.

Ancak 1982’den bu yana kazı ve yayınlarda mesafe katedildikçe ve *wic*’lerde zanaat odaklı üretime dair deliller toplandıkça, araştırmacıların genel anlamda Anglo-Sakson ekonomisinde, özel anlamda ise *wic*’lerde üretimin önemini yabana attıkları açığa çıkmıştır. Hamwic (diğer birçok konuda olduğu gibi) zanaatsal faaliyetin çeşitlilik ve ölçeğini gösteren en iyi bulguları sunmaktadır. Bu da başlıca Kuzeybatı Avrupa *emporia*’larındaki emek-yoğun üretimin daha genel bir değerlendirmesi için çerçeve olarak kullanılabilir. 1982’den itibaren, *emporia* ve *wic*’lerin Erken Orta Çağ’ın bölgesel ekonomileri üzerindeki rollerine dair yeni anlayışlar çoğalmıştır.

Hamwic’te -başka yerlerde olduğu gibi (Ör: Ribe’den iyi bulgular gelmektedir)- zanaat faaliyetleri yol kenarlarına dizili yapıların içlerinde ve etraflarında; el sanatları işçiliğinin her türü de, “endüstri”lerine göre bölümlere ayrıldıklarına dair hiçbir emare olmaksızın, yerleşmenin tam karşısında gerçekleştirilmiştir. Buralardaki üretimin ölçeği, aynı döneme ait kırsal yerleşmelere nazaran biraz farklılık göstermektedir. Ancak emek-yoğun üretimin farklı türlerinin böylesine bir yakınlıkla bir arada varoluşunun sunduğu olanaklar, muhtemelen bu “sınırlama”yı telafi etmekten fazlasını yapmıştır.

Hamwic’te zanaat üretimine dair en yaygın rastlanan izlerden biri, demir işçiliğinden kalma tortulardır. Bunlar genellikle cevher, kömür, fırın ve ham demir kalıntılarının birleşmiş halde olduğu demircilik cürufları şeklindedir (Gipeswic, Lundenwic ve Eoforwic’te de aynı durum geçerlidir). Dorestad bölgesinde olduğu gibi başka yerlerde de (belki 14 kilometre kuzeydoğusundaki Romsey’de) ergitilen demir; keski, balta, kırpma makası, çivi, perçin, iğne, anahtar, çan ve bıçak gibi geniş bir yelpazedeki nesnelerin üretimi için Hamwic’e nakledilmektedir (Eoforwic’te kalay, kurşun-kalay ve bakır kaplama bulgularına rastlanmıştır). Dorestad’ta işlenen demir külçeleri, muhtemelen yaklaşık 40 kilometre kuzeydoğusundaki Veluwe bölgesinin üretim alanlarından gelmiştir. İmal edilen nesneler, genel anlamda Hamwic’te üretilenlere benzemektedir; ancak işlemeli yalımlarıyla Frenk kılıçları da (ki dönemin en saygın buluntuları arasın-

30 Antik Avrupa

dadır) burada yapılmış olabilir.

Bakır alaşımlarının işlenmesi, bütün Kuzeybatı Avrupa wic'lerinde demir dışı metalürji zanaatinin en sık rastlanan türüdür. Maden eritme kapları, potalar ve kalıplar; iğne, kayış ucu, toka parçaları, yüzük ve broş gibi daha çok sıradan görünen nesnelerin üretimine dair kanıtların en önemli bölümünü oluşturur. Hamwic ve Gipeswic'te daha süslemeli (kaliteli) kimi eşyaların üretimini işaret eden kanıtlar (genellikle kalıplar halinde) vardır. Keza Lundenwic'te disk şeklinde bir broşun yapımı için kemik bir kalıp bulunmuştur. Ribe'deki tunç işçilerinin "uzun mesafeli" pazarının değil de bölgesel pazarın ihtiyaçlarını karşılamasına, özel olarak İskandinav tipi mücevherler ürettikleri görülmektedir. Burada ve diğer wic'lerde imal edilen ürünlerin çoğunun kalite anlamında daha bayağı olması, muhtemelen bu alanlardaki üretimin büyük kısmının bölgesel düzeyde ticarete yönelik gerçekleştiği kanısını oluşturacaktır. Bu da araştırmacıların *emporia*'ları anlama biçimleriyle ilgili önemli işaretler taşımaktadır (Aşağıda göreceğiniz üzere).

Wic'lerde değerli madenler işlenmiştir. Hamwic'te bulunan eritme kapları ile potalarda altın ve gümüşün yanı sıra bir miktar yaldıza da rastlanmıştır. Gümüş nesneler nadir olmakla beraber (burası bir aktarma yeri olduğundan), yerleşmenin ilk evrelerinden itibaren üretildikleri görülmektedir. York'un Fishergate bölgesindeki kazılardan elde edilen altın ve gümüş tel ve kaplama parçalarının yanı sıra, bir zümrüt ve iki lal taşı parçası, Eoforwic'te "prestij" nesnelerinin yapıldığını göstermektedir. *Sceatta* adı verilen 8. yüzyıla ait küçük madeni paraların ise Ribe, Gipeswic ve Hamwic'te basıldığına kesin gözüyle bakılmaktadır. Ribe ve Dorestad bölgelerinde kehribar nesnelerin üretimine dair işaretler bulunurken; bu yerleşmeler ile birlikte Eoforwic'te cam da (üretilmekten ziyade) işlenmiştir.

Birçok durumda, wic'lerde çanak-çömlek üretimi ile doğrudan bağlantılı kanıtlar az olsa da (istisnası aşağıda verilecektir); üzerlerine uygulanan zanaat çeşitliliğini hesaba katmamak imkansızdır. Hamwic'te hiç fırın bulunmamıştır, ancak burada da başka yerlerde olduğu gibi çanak-çömlek ürünlerinin önemli çoğunluğu yerli killerden yapılmıştır ve küçük, kısa ömürlü fırınlar bu işlem için yeterlidir. Gerçek şu ki, Hamwic kaplarının bazıları için 20 kilometre ötedeki kaynakların kullanılmış olması, Eoforwic'ten elde edilen kum -ve deniz kabuğu- ile temperlenmiş (üretim esnasında kilin içerisine sağlamlaştırma ve çalışmayı kolaylaştırma amacıyla malzeme eklenmesi işlemi, Ç.N.) ürünlerin ise yaygın seramik geleneklerine uygun

olması; wic'lerin bölgesel üretim ve dağıtım sistemleri ile bütünleştiği izlenimi uyandırmaktadır. Ipswich seramiklerinin üretim ve dağıtımı da aynı kapiya çıkmaktadır.

Fırınlarda pişirilen ve çömlekçi çarkında hazırlanan Ipswich seramikleri, 8. yüzyılın başlarından itibaren Gipeswic'in kuzeydoğu bölümünde (top-tan) üretilmiştir. Bu üretim, o zamanlar İngiltere'de var olan diğer seramik üretim modelleri üzerinde bir teknolojik üstünlüğü yansıtmakla kalmamış; daha geniş kapsamlı bir biçimsel çeşitlilikte yapılmış ve çok daha büyük çaplı bir dağıtım ağına erişmiştir. Doğu Anglia Krallığı sınırları içerisindeki yerleşmelerin neredeyse her yerinde bulunan ürünler; üretim ve ticaretin wic odaklı bölgesel bir sistem içerisinde yapıldığını akla getirmektedir. Doğu Anglusları'nın kuzeyde York'tan, güneyde Kent'e kadarki bölgede kurulan krallığının dışında ise; bunlar seçkinlerin yaşadığı alanlarda, genellikle depolama kapları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yine içindekiler kabın kendisinden daha değerli olmalarına rağmen, kapların üretim ve dağıtımı göstermektedir ki; geleneksel kuramlar İngiltere'de krallıkların içlerinde ve etraflarındaki ticaretin önemini ve bu "ekonomik" faaliyeti açıklamada wic'lerin üstlendikleri rolü hafife almışlardır. *emporia*'larda bulunan kemik nesneler de dikkate alındığında, aynı sonuç çıkmaktadır.

Hamwic'te sığır kemiği; tarak, ağırşak, iğne, çuvaldız ve iplik tutucu (9. yüzyılda gittikçe artan biçimde alageyik boynuzu kullanılmıştır) gibi eşyaların üretiminde tercih edilen bir malzemedir. Birtakım farklılıklar söz konusu olsa da (Dorestad'da üretilen oyun taşları, nazarlıklar ve -aynı zamanda Eoforwic'te de rastlanan- buz patenleri gibi); diğer wic'lerdeki kemik işçileri genelde çok benzer bir ürün yelpazesinde çalışmışlardır.

Bu da yine üretimin yerel veya bölgesel tüketime hizmet ettiği anlamına gelmektedir -neden (daha çok gündelik kullanılan) bir ürün, onu zaten üretmekte olan bir topluma ihraç edilsin ki? (Bugün Hamwic mamulü taraklar, iç kesimlerde yer alan Winchester yakınlarındaki Abbots Worthy bölgesinde tespit edilmiştir). Çeşitli wic'lerde üretilen ürünlerdeki bu benzerlik, ayrıca farklı zanaat faaliyetlerinin bir noktada toplanmasının "faydaları"ndan birini işaret etmektedir. Buralarda imal edilen kemik (ve diğer malzemeden) araç-gereçlerin birçoğunun başka üretim süreçlerinde kullanıldığı, bütünleşik bir sistemin oluştuğuna dair ipuçları bulunmaktadır.

Tekstil üretimi, bunların en önemlilerinden biri sayılabilir. Lundenwic'te *Royal Opera House* binasının bir eklentisindeki sit alanında 500'den fazla ağırşak bulunurken; Hamwic'in Six Dials bölümünde dokuma çu-

32 Antik Avrupa

kurları tespit edilmiştir. Ayrıca Dorestad bölgesinde de ağırşaklara rastlanırken; Eoforwic'te dokuma zanaatıyla ilgili 8. yüzyılın erken dönemine ait bir ürün (bir kaba yün parçası) bulunmuştur. Hamwic ve Gipeswic'te deri işçiliğinin, Doğu Anglia wic'lerinde ise ayakkabı üretiminin kanıtları vardır. Daha önce de belirtildiği gibi, Eoforwic ve Birka'da kürkler işlenmiştir. Aslında hayvan kaynaklı bu "ikincil ürünler" *emporia*'ların işlevlerinin (ve temel mantıklarının) içyüzünün anlaşılmasını sağlamaktadır. Wic'lerdeki zanaat işçileri, bu ürünleri civardaki bölgelerden kendilerine tedarik edilen hayvanlardan elde ettikleri alet ve malzemeler ile yapmıştır. Bu zanaatkarlar daha sonra değişken değerlerdeki ürünleri ortaya çıkarmıştır. Bunların belirli bir kısmı, kürklerle birtakım dokuma ve kemik işlerinin yanı sıra (Eoforwic'te bulunan 8. yüzyılın başlarına ait bir kemik bıçak sapı, hayvanların kafale halindeki mizansenleri ile süslenmiştir), altın ve gümüşten yapılmış eşyalar seçkinlerin tüketimine, prestij nesneleri takas piyasasına veya her ikisine birden ayrılırken; geri kalanı (ve muhtemelen çoğunluğu) ise bölgesel çapta tüketicisiyle buluşmuştur.

RASYONEL VE TERK

Klasik anlatımlarda *emporia*'lar; Kuzeybatı Avrupa'nın çeşitli krallıkları içerisinde konumlanmakla beraber onlardan ayrı tutulan, krallık tarafından idare edilen yabancı bölgeler olarak ele alınmaktadır. Bu bölgeler Erken Avrupa tarihinin itici güçleri olan seçkinler tarafından, yine seçkinlerin menfaatine yürütülen Pan-Avrupai bir takas sistemindeki düğüm noktaları olarak görülmüştür. Kuzeybatı Avrupa kralları arasında takas edilen armağanların bir bölümü muhtemelen wic'lerden geçmiş, hatta bazıları bilfiil orada üretilmiştir. Diğer yandan, arkeolojik asamblajın niteliklerinin, bir şekilde geçmişteki beşeri faaliyetlerin önemini yansıttığı düşünülürse; zanaatsal üretimin Erken Orta Çağ *emporia*'larında yaşayanların birçoğunun hayatlarına yön verdiği açıkça görülebilir. Bu üretim sayesinde, etraflarındaki bölgelerin toplumlarıyla günlük bazda bir bağ kurmuşlardır. O toplumlar, (ürünlerin genel mahiyeti dikkate alındığında) kanıtlaması zor olsa da, kuvvetle muhtemel wic'lerde üretilen eşyaların büyük kısmını "tüketenler"dir. Ancak kesin olan bir şey varsa; o da wic'lerdeki zanaatkarların (ve belki tüccarların) iç kesimlerde üretilen kaynaklarla hem yiyecek hem de ham madde açısından tedarikli olduklarıdır.

Hamwic'te elde edilen faunal (bölgede yaşayan tüm hayvanlara dair,

Ç.N.) asamblaj içerisinde; daha çok yaşlı büyükbaş hayvanlar, koyunlar ve domuzların kalıntıları ağır basmaktadır. Belli ki bu hayvanlar *wic'e* gönderilmeden önce, başka bir yerde kendilerinden bir süre faydalanılmıştır. Asamblajda, hem eti daha iyi olan genç hayvanların, hem de yabancı türlerin bulunmaması dikkate değerdir. Görünüşe bakılırsa, Hamwic sakinleri kendilerine sağlanan yiyecekler konusunda pek fazla seçme şansına sahip değillerdir; bu da *wic'in* kral tarafından tasarlandığı, yönetildiği ve Wessex Krallığı'ndaki diğer yarlıkların buraya aktarılmasıyla ihtiyaçlarının karşılandığı görüşünü genel olarak desteklemektedir.

Ancak diğer *emporia*'lardan elde edilen bulgular, Hamwic'in bir dereceye kadar istisnai olduğunu ortaya koymaktadır. Eoforwic'teki faunal buluntular, sakinlerinden hiç değilse bir kısmının (gariptir ki burada da yabancı kaynaklardan faydalanmamış olmalarına rağmen) iyi etlere erişebildiğini gösterirken; Dorestad ve Lundenwic sınırlarında çiftliklere dair kanıtlar mevcuttur. Bütün bunlar, bu *wic*'lerin erzaklarındaki büyük farklılığın yanı sıra, buradaki insanların faaliyetleri üzerinde kraliyet egemenliğinin de kısmiliğini gözler önüne sermektedir. Lundenwic'teki kilisevi toprak sahipliğine ve buradan yapılan alışverişe atıfta bulunan dönem metinleri ile York piskoposunun Eoforwic'teki "ekonomik" faaliyetler üzerinde birtakım yetkiler kullandığı iddiası (nümismatik -eski para ve madalyaların tarihi ve tanımıyla uğraşan bilim, Ç.N.- verilerine dayanarak); kraliyet soyundan gelmeyen seçkinlerin, *emporia*'ların işleyişinde sanıldığından daha fazla rol oynamış olabileceklerini düşündürmektedir.

İngiltere'deki bazı seçkin yerleşmeleri (hem seküler hem kilisevi), 7. yüzyılın sonundan itibaren (belki de *emporia*'ların bir fenomen olarak ortaya çıkışından hemen önce) yoğunlaştırılmış üretime dair kanıtlar sunmaktadır. Bu durum, gelişimlerini en az bölgesel üretim ve takas sistemlerinin ilerlemesi kadar, kralların denizasırlı ülkelerin egzotik nesnelere duyduğu arzuya da borçlu olduklarına dair ilginç ihtimali güçlendirmektedir. Benzer biçimde, Dorestad gibi *emporia*'lar, bölgesel düzeydeki üretim ve dağıtımı denizasırlı ithal malların alımına bağlayabilmeleri açısından önemlidir; ancak Kıta Avrupası ekonomisi üzerine 1980'lerden bu yana yapılan çalışmalar, bölgesel ağların yapı itibarıyla Karolenj İmparatorluğu ve Karolenj Rönesansı'nın gelişimi için daha belirleyici öneme sahip olduklarını göstermiştir. Bu ağlar çoğu kez, eski Roma kentlerinde ve *castella* (kale) yapılarında toplanmıştır.

Bu nedenle arkeologlar, Erken Orta Çağ'ı oluşturan yönetimlerin eko-

34 Antik Avrupa

nomik ve siyasi gelişimlerinde *emporia*'ların önemini yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Zira kralların, ittifakları ve bağlılıkları koruyup sağlamlaştırmaya yarayan prestij nesnelerinin ithalatını kontrol altında tuttukları yerler olarak; bir zamanlar Erken Orta Çağ Avrupası'nın "ekonomi" üretçeleri sayılmış, krallıkların üretme merkezi oldukları düşünülmüştür. Ancak araştırmalar arttıkça; deniz aşırı ticareti (genelde kraliyet soyundan olmayan) Kuzeybatı Avrupa seçkinlerinin etrafında gelişen yoğunlaştırılmış üretim ve takas ağları ile birleştiren yerler olarak görülmeye başlamışlardır. Bu yeni açılımın, *emporia*'ların lağvedilme sürecini anlamaya nasıl katkıda bulunduğunu incelemek için, Hodges'un tip sınıflandırmasına geri dönmek gerekir.

Aslında C Tipi *emporia*'ların, uzun mesafeli ticaretin bitişine bağlı oldukları için, gerçek birer *emporia* sayılmadıkları söylenebilir. Hodges, *Karanlık Çağ Ekonomisi*'nde bu duruma dair; "*emporia*"lar terk edilmiş olabilecekleri gibi, bölgesel bir ekonomi içerisinde işlemeye devam etmiş de olabilirler" demektedir. İlki (terk edilme) "klasik" *emporia*'ların birçoğunun kaderi olmuştur ve genellikle 9. yüzyılın orta ve sonlarında gerçekleşmiştir. O dönem ters giden herhangi bir şeyden olduğu gibi, bundan da Vikingler sorumlu tutulmuşlardır. Elbette bir etkileri olmuştur: Dorestad 830'lardan itibaren düzenli olarak yağmalanmış ve 863'te yerle bir edilmiştir. Lundenwic 842 ve 851'de saldırıya uğramış ve 871-872'de bir Viking ordusu tarafından işgal edilmiştir; burada kazılmış olan 9. yüzyıldan kalma derin hendek muhtemelen bu saldırıların eseridir. Vikingler'in uzun mesafeli ticaret ağlarını dağıtması, gerçekten *emporia*'ların bölgesel ve uluslararası "ekonomik" sistemler arasında bağ kurma rollerini ellerinden almıştır. Ancak Adriaan Verhulst'un *Karolenj Ekonomisi* kitabında yaptığı gibi; *wic*'lerin zaten daima kısa ömürlü oldukları da ileri sürülebilir: *Emporia*'ların aniden yok olması ve "Rouen, Amiens, Maastricht... Tournai" gibi eski *civita*'lar (aslen Roma İmparatorluğu'ndaki özerk bölgeleri niteleyen terim; Orta Çağ ile birlikte önemli tören merkezleri, kentler vb için kullanılmaya başlamıştır, Ç.N.) ile iç kesimlerde nehirler (limanlar) boyunca uzanan daha genç kasabaların devam etmeleri, bunun göstergesidir. Yaklaşım ne olursa olsun, *emporia* ve *wic*'ler çağlarının belirleyici karakteristikleri arasındaki yerlerini korumakta; *Karanlık Çağ Ekonomisi* de (40 yıldır süren eleştirilere rağmen) halen arkeologların onları anlama çabalarının merkezinde yer almaktadır.

Ayr. bkz. **Ipswich** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Limanları ve Ticaret Alanları** (Cilt 4, Bölüm 7); **Ticaret ve Takas** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bourdillon, Jennifer. "The Animal Resources from Southampton." içinde *Anglo-Saxon Settlements*. Editör Della Hooke, s. 177–195. Oxford: Blackwell, 1988. (One of the first and best discussions of the importance of the hinterlands of wics, based primarily on the faunal evidence from Hāmwic.)

Es, W. A. van. "Dorestad Centred." içinde *Medieval Archaeology in the Netherlands*. Editörler J. C. Besteman, J. M. Bos ve H. Heidinga, s. 151–182. Assen, Netherlands: van Gorcum, 1990.

Hill, D., ve R. Cowie, eds. *Wics: The Early Medieval Trading Centres of Northern Europe*. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 2001. (Updated proceedings of a conference held in York in 1991.)

Hodges, Richard. *Towns and Trade in the Age of Charlemagne*. London: Duckworth, 2000. (See especially chap. 3.)

———. *The Anglo-Saxon Achievement. Archaeology and the Beginnings of English Society*. London: Duckworth, 1989. (Bkz. özellikle bölüm. 4. A slightly different perspective on the emporia, with more on artisanal production, but trade and exchange is still central.)

———. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade A.D. 600–1000*. London: Duckworth, 1982. (The seminal account of early medieval trade and exchange.)

Jensen, Stig. *The Vikings of Ribe. Ribe, Denmark: Den antikvariske Samling i Ribe*, 1991. (Much of this short, wellillustrated book is about the pre-Viking emporium [or wic] site and the kinds of activities that took place on these sites.)

Maddicott, John. "Prosperity and Power in the Age of Bede and Beowulf." *Proceedings of the British Academy* 117 (2002): 49–71. (This overview argues for a relatively prosperous English countryside and emphasizes the significance of the production and exchange of cloth in the eighth century.)

Moreland, John. "The Significance of Production in Eighth-Century England." içinde *The Long Eighth Century: Production Distribution and Demand*. Editörler Inge Hansen ve Chris Wickham, s. 69–104. Leiden, Netherlands: Brill, 2000. (Moves away from exchange-focused perspectives on emporia, arguing that they were fully integrated into regional economies and may even have been a product of an intensification of agricultural production.)

Morton, Alan. "Hamwic in Its Context." içinde *Anglo-Saxon Trading Centres: Beyond the Emporia*. Editör Mike Anderton, s. 48–62. Glasgow: Cruithne Press, 1999. (One of a number of excellent papers from a Sheffield conference that focused on the hinterlands of emporia.)

Peacock, David. "Charlemagne's Black Stones: The Re-Use of Roman Columns in Early Medieval Europe." *Antiquity* 71 (1997): 709–715. (Makes a convincing case that Charlemagne's "black stones" were in fact porphyry columns rather than lava quern stones.)

Verhulst, Adriaan. *The Carolingian Economy*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2002. (An accessible discussion of the economy of continental Europe in the eighth

36 Antik Avrupa

and ninth centuries that stresses the importance of regional economic networks and sees the emporia as rather “ephemeral.”)

IPSWICH

KEITH WADE

Ipswich, Suffolk'un güneydoğusunda, Kuzey Denizi'nin Ren Nehri ağzına en kısa geçidinde, Orwell Halici'nin gel-git ulaşma noktasında yer almaktadır. 1974-1990 arasında yapılan geniş kapsamlı arkeolojik kazılar, kasabanın 7. ve 9. yüzyıllarda İngiltere'deki (*wic* veya *emporium* adı verilen) başlıca 4 zanaat üretimi ve ticaret yerleşmesinden biri olduğunu göstermiştir. Tarihi 7. yüzyıla kadar uzanan en erken yerleşmenin, Orwell'in kuzey kıyısında 15 hektarlık bir alan kapladığı ve merkezinin de nehrin - daha sonraları Stoke Köprüsü olan- kesişme noktasında bulunduğu düşünülmektedir. 1986'da St. Peter's Sokağı'nın batısında yapılan kazılar, bu döneme ait ilk yapılar ve çöp çukurlarının yanı sıra; bir ticari faaliyet göstergesi olarak el yapımı yerli çanak-çömlek ve Merovenj (Frenk) tarzı siyah seramikleri ortaya çıkarmıştır. 7. yüzyıl yerleşmelerinden olması muhtemel diğer sit alanlarında, döneme özgü birtakım özellikler üretime yansımış olsa da; el yapımı çanak-çömlek daha ileri tarihlere aittir. Bölgenin kuzey sınırındaki Turret Lane'de ise, oyulmuş bir ağaç gövdesi dendrokronolojik (ağaç halkalarını esas alan, Ç.N.) incelemeyle M.S. 670'e tarihlenmiştir (artı veya eksi 90 yıl).

Bu ilk yerleşmenin öğeleri de bulunmuştur. 200 metre doğusunda yer alan Fore Sokağı'nda, tarla sınırlarında yerel ekonominin tarımsal yönünü

Resim 1: Orta Sakson döneminde Ipswich *emporium* merkezi. Suffolk Şehir Meclisi.

gösteren tahıl kalıntılarına rastlanmış ve bir kazı çalışması yapılmıştır. Yerleşmenin kuzeyine doğru, büyük bir mezarlık mevcuttur. 1975'te Elm Sokağı, 1985'te Foundation Sokağı'nda 7. yüzyıldan kalma mezarlar kazılmıştır. En büyük çaplı mezar kazıları ise 1988'de eski yerleşmenin hemen kuzeyindeki Butter Market alanında yapılmıştır. Burada, sonraki işgallerde maruz kaldıkları kayda değer hasara rağmen, 77 mezar bulunmuştur. Mezarlığın sınırları keşfedilmemiştir, ancak 5.000 metrekareden fazla bir alan kazılmıştır. Radyokarbon tarihleriyle, definlerin en geç 7. yüzyıla ait olduğu kaydedilmiştir. Kemikler iyi korunamamış olsa da; 39'u

yetişkin, 4'ü çocuk olarak tespit edilen 50'den fazla kişiye ait kalıntılar bulunmuştur. Yetişkinlerden 8'inin erkek (veya muhtemelen erkek) ve 4'ünün kadın (veya muhtemelen kadın) olduğu belirlenmiştir. Bütün definler inhüstasyon (ölünün doğrudan toprağa gömülmesi, Ç.N.) usulündedir; tabutlu veya tabutsuz olarak basit mezarlara, odalı mezarlara veya daire şeklinde hendekler ile çevrilmiş küçük höyüklerin altına gömülmüşlerdir. Mezarların neredeyse yarısında ölüyle birlikte gömülen nesneler vardır; ancak çoğu kez sadece bir bıçaktan ibaret, yetersiz donatılara sahiptir. Nispeten cömert donatılmış olanlardan M.S. 610-670 dönemine ait 3 tanesi, Avrupa'ya özgü mezar asamblyajıyla birlikte bulunmuştur. En zengini ise bir tabutun içinde bir kılıç, kalkan, iki mızrak ve iki kulpsuz cam fincan ile gömülmüş bir erkeğe ait olan mezardır.

Ipswich 8. yüzyılın başlarında, gerçek bir yeni kasaba tasarımıyla ilk yerleşmenin kuzeyine ve nehrin güneyine, Stoke'a doğru 50 hektarlık muazzam bir alana yayılmıştır. Yeni sokaklar, izgara modeli bir düzende planlanmış; yapılar ise onların kenarlarında inşa edilmiştir. Bu alanların çoğunda iplik eğirme ve dokuma, boynuz ve kemik işleme ile metal işleme gibi zanaat faaliyetleri -çok büyük çapta olmamakla birlikte- gerçekleştirilmiştir. Deri işçiliği de yaygın olmalıdır, ancak sadece Bridge Sokağı'ndaki suyla kaplı nehir kenarı bölgesinde temsillerine rastlanmıştır. Burada ayakkabı ustalarından kalma önemli miktarda atık ortaya çıkarılmıştır. Gemi yapımı ve balıkçılık gibi diğer endüstrilerin de yine önemli bir yer kapladığı düşünülmekle beraber, doğrudan kanıtları mevcut değildir. Bununla birlikte, şüphesiz ki 8. ve 9. yüzyıllarda kasabanın ana endüstrisi çanak-çömlek üretimi olmuştur. Çanak-çömlek üretimine dair buluntular Carr Sokağı'nın güney tarafında yaklaşık 200 metrelik bir alana yayılmıştır. Ipswich seramikleri, 7. ve 9. yüzyıllar arasında İngiltere'de, çarkta yapılarak ve fırınlanarak üretilen tek örneklerdir. Bu endüstri, bütün Doğu Anglia Krallığı'nın çanak-çömlek ihtiyacını karşılamış, Yorkshire ve Kent kadar uzaktaki aristokratik ve kilisevi yerlere ihraç edilmiştir. Yerleşmenin sınırlarındaki çevresel buluntular, hayvan besleme ve tahıl temizlemeyi de içeren tarımsal faaliyetleri işaret etmektedir. Ancak genel olarak hayvan kemiklerinden elde edilen bulgular, et ihtiyacının iç kesimlerdeki köylerden sağlandığını ve Ipswich'in yiyecek üreticisinden ziyade tüketicisi konumunda olduğunu akla getirmektedir.

Bu Orta Sakson kasabasına hizmet veren kamu binaları olup olmadığı konusunda pek bir bilgi bulunmamaktadır. İlk Hristiyan kiliseleri, 8. yüz-

yılın erken dönemine ait “yeni kasaba” ile bağlantılı görünmektedir. Adandıkları azizlere göre; St. Peter, St. Augustine ve St. Mildred muhtemelen en erken kurulan kiliselerdir. Kazı çalışmaları ayrıca kordon gelişiminin aşamalarını da ortaya çıkarmıştır. 7. yüzyıldaki liman, şimdiki sığ ve gel-gitli halinden çok daha farklı görünmektedir. Zira 21. yüzyılda Orwell halicinin aşağısında daha uzak bir noktadadır. 8. yüzyıldan itibaren yeni rıhtımlar nehrin merkezine daha yakın inşa edilirken, arkalarındaki arazi doldurulmuş, yükseltilmiş ve geliştirilmiştir. Sonrasında ise sürekli toprak ıslah çalışmaları yapılmıştır. Anglo-Sakson rıhtımları; nehrin kıyı bölgesini koruma ve yük boşaltacak gemileri durdurma işlevinde, 1 metre yüksekliği geçmeyen basit kereste kaplamalardır.

Uluslararası ticaret, 8. ve 9. yüzyıllarda Ipswich ekonomisi için çok önemlidir. İthal edilen Norveç bileği taşları, Ren bölgesinden lav değirmen taşları ve Frenk çanak-çömlekleri, 50 hektarlık yerleşim yerinin her alanında -üstelik kırsal bölgelerden gelen mallardan kat kat fazla sayıda- bulunmuştur. Baskın ticaret bağlantıları -beklendiği gibi- Ren ve Dorestad bölgeleri ile kurulmuştur; ancak Belçika ve Kuzey Fransa ile de bağlar mevcuttur. Karşılık olarak yün veya kumaş ihraç edildiği düşünülmektedir. Ren’den ithal edilen ürünler arasında, şüphesiz ki, yerli aristokrasi ve eski kilisenin tüketimine sunulan şarap da bulunmaktadır. Şarap ahşap fıçılarda taşınmaktadır, bu fıçıların daha sonra kuyu gövdelerini kaplamak üzere yeniden değerlendirilen örneklerine rastlanmıştır. 1975’te Lower Brook Sokağı’nda yapılan kazılarda bulunan böyle bir fıçı, dendrokronoloji incelemesi sonucunda M.S. 871’in hemen sonrasına tarihlenmiş; Almanya’nın Mainz bölgesine ait ağaç halkası örneğiyle eşleşmiştir.

8. yüzyıla kadar, Kuzey Denizi ve Baltık sahillerinde, ekonomileri emtia üretimi ve uluslararası ticaret üzerine kurulu bir avuç kasaba türemiştir. İngiltere’de her Anglo-Sakson Krallığı için böyle bir yer mevcuttur. Doğu Anglia’ya hizmet veren Gipeswic (Ipswich), elbette Doğu Anglia Kraliyet ailesi -Wuffinga Hanedanı- tarafından kurulmuştur. Sutton Hoo’daki mezarlıkları ile Rendlesham’daki sarayları, Ipswich’in en fazla 10 mil kuzeydoğusunda, Deben Nehri’nin doğu kıyısında yer almaktadır. 9. yüzyıla gelindiğinde, bölgede başka kasabalar (Norwich, Thetford, Bury St. Edmunds vb) kurulmuş; Ipswich gitgide Doğu Anglia’nın başkenti olma konumunu kaybetmiştir. Önemli bir uluslararası liman olmaya devam etmesine rağmen, ekonomisi Güneydoğu Suffolk’a hizmet veren bir pazar kasabası düzeyine gerilemiştir.

Ayr. bkz. **Emporium** (Cilt 4, Bölüm 7); **Ticaret ve Takas** (Cilt 4, Bölüm 7); **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7); **Sutton Hoo** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Hodges, Richard. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade A.D. 600–1000*. London: Duckworth, 1989.

Wade, Keith. “Gipeswic—East Anglia’s First Economic Capital 600–1066.” içinde *Ipswich from the First to the Third Millennium*, s. 1–6. Ipswich, U.K.: Ipswich Society, 2001.

———. “The Urbanisation of East Anglia: The Ipswich Perspective.” içinde *Flatlands and Wetlands: Current Themes in East Anglian Archaeology*. Editör Julie Gardiner, s. 144–151. East Anglian Archaeology, no. 50. Dereham, U.K.: Norfolk Archaeological Unit, 1993.

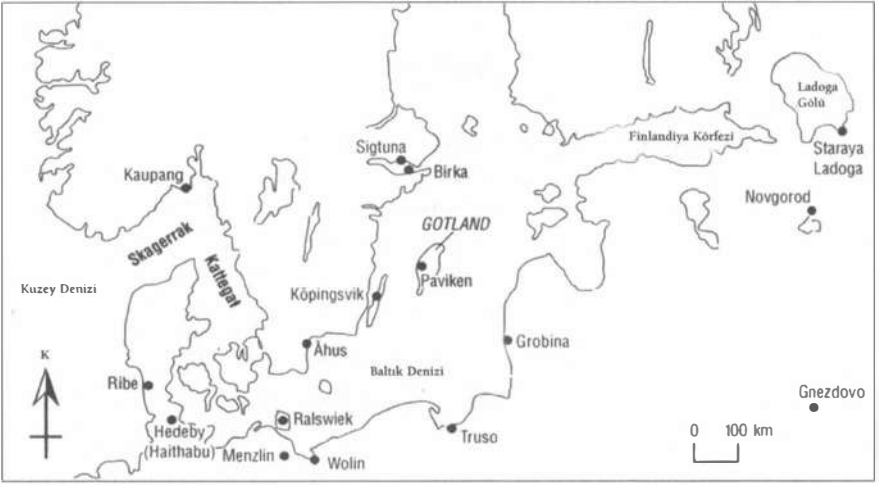
———. “Ipswich.” içinde *The Rebirth of Towns in the West, A.D. 700–1050*. Editörler Richard Hodges ve Brian Hobley, s. 93–100. Council for British Archaeology Research Report, no. 68. London: Council for British Archaeology, 1988.

VIKİNG LİMANLARI VE TİCARET ALANLARI

DAN CARLSSON

Viking Çağı'ndaki ticaret limanları ve merkezlerine dair anlayışımız da, ticaretin düzeyi ve kapsamı ile düzenlenmesine ilişkin bilgiler gibi sınırlıdır. Böyle bilgileri elde etmenin ve değerlendirmenin zorluğu, çoğu ticari nokta hakkında yazılı kayıtların son derece yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır; öyle ki hiçbiri doğrudan Vikingler'in kendi anayurdundan bile gelmemektedir. Baltık bölgesinde bilinen Viking limanları ve kasabalarının bir haritası, çok az sayıda yer göstermektedir ve bunlar da dağınık yerleşmelerdir. Baltık Denizi'ndeki ilk ticaret merkezlerinin en iyi örnekleri; Birka (İsveç), Hedeby veya Haithabu (Almanya), Grobin (Letonya), Wolin (Polonya) ve Novgorod'dur (Rusya). Yazılı kaynaklardan öğrenilmiş veya şans eseri keşfedilmiş bu merkezler de, gerçek gidişat hakkında fazlasıyla basit bir tablo çizmektedir.

Aslında Baltık sahili boyunca çok sayıda ve çeşitlilikte, küçük balıkçılık kamplarından daimi olarak yerleşilmiş şehirlere kadar, küçüklü büyüklü limanlar ve ticaret alanları söz konusu olmalıdır. Şaşırtıcı bir biçimde, örneğin İsveç'in doğu kıyıları tüm ülke genelindeki en büyük, en eski ve en önemli tarım alanları olduğu halde; teyit edilmiş hiçbir liman ve ticaret merkezi bulunmamaktadır. Bu durum, Baltık'ın doğu kıyılarının yanı sıra Norveç sahillerine de az çok yansımıştır. O halde zorlu görevimiz, arkeolojik saha çalışmalarını kendimize en iyi rehber kılarak, yazılı kaynaklar-

Baltık Denizi bölgesindeki bazı Viking limanları ve kasabaları.

da bahsedilmeyen noktaları aydınlatmaktadır.

Baltık Denizi'nin ortasında yer alan Gotland Adası, daha önce bilinmeyen limanlara dair iyi örnekler sunmaktadır. Viking dünyasında gerçek bir merkez konumundadır. Bu ufakık ada kadar Viking gümüş definelerine sahip başka bir yer daha bulunmamıştır. Toplamda 700'den fazla yerinde saklanmış gümüş ve altın, adanın geniş çaplı ticaret bağlantılarına açık bir kanıt teşkil etmektedir. Adanın dört bir yanına eşit dağıtılan bu hazineye (çoğu Arap madeni paraları) rağmen; Viking Çağı'na tarihlendiği bilinen tek Gotland limanı, batı yakasındaki Paviken'dir. Oysa bütün bunların sadece bir limandan dağıtılabilmesi ihtimal dahilinde değildir; daha birçoklarının var olması gerekir.

Bu sit alanında yapılan kazı çalışması 1950'lerin sonlarında, 1960'ların başlarında gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın son 10 yıllık döneminde ise, M.S. yak. 600-1000 aralığındaki liman ve ticaret alanlarının sayıları, yapıları, gelişimleri ve mekansal organizasyonlarını analiz edip tanımlamak üzere, Gotland'de geniş kapsamlı bir proje yürütülmüştür. Araştırma, müze arşivleri ile saha çalışmalarındaki notlar ve haritaları içeren bir yöntem kombinasyonu ile yürütülmüştür. Olası limanların yerlerini saptamak için, kanıt olarak üç ana ölçüt kullanılmıştır: Kıyı kesimlerine yakın tarih öncesi mezarlar veya mezar alanları, kuvvetli rüzgarlardan korunmuş bir sahil ve kültürel manzarada normale aykırı bir konum; örneğin, kadastro haritalarında çeşitli yolların birleştiğini gösteren bir nokta.

44 Antik Avrupa

Projenin bir sonraki adımında, şüpheli yerlerin fosfat haritalaması çıkarılmıştır (Fosfat hayvansal atık, yağ ve diğer organik maddelerde bolca bulunur. Jeokimyasal analiz de, belirli bir alanın nasıl ve ne amaçla kullanıldığını anlamak için bir yöntem olarak, fosfat kalıntılarının sit alanlarındaki yoğunlaşma noktalarını tespit eder, Ç.N.). Bu harita çalışması ile Viking Çağ'ında Gotland sahilleri boyunca birincil veya ikincil faaliyetlere dair işaretler taşıyan yaklaşık 60 nokta belirlenmiştir. Buluntuların değerlendirilmesi sonucunda; daha geniş limanlar veya ticaret alanları şeklinde yorumlanabilecek, zengin ve çeşitli sayılardaki eserleriyle diğerlerinden kolaylıkla ayırt edilebilecek birçok yer saptanmıştır. Boge, Bandlunde, Fröjel, Paviken-Västergarn ve Visby bu kategoridedir. Daha küçük olan diğer yerler ise, adadaki çiftçiler için balık avlama limanları gibi görünmektedir.

Daha önceleri bilinmeyen bu Viking ticaret ve üretim alanlarından biri üzerine en kapsamlı araştırmalar, 1998 ve 2002'de Gotland'ın batı kıyısındaki Fröjel'de yürütülmüştür. Burada binalar ve çeşitli mezar alanlarına dair birçok izi barındıran 60 bin metrekarelik bir yer bulunmaktadır. Arkeolojik kazılar, 6. yüzyılın sonlarından M.S. yak. 1180'e kadar faal olan bir liman ve ticaret merkezini ortaya çıkarmıştır. Limanın faaliyetleri 11. yüzyılda ve 12. yüzyılın başlarında zirveye ulaşmıştır.

Hem batı hem de doğuyla bağlantılı olan bu limanda, yoğun ticaret ve üretime dair çok sayıda belgeleme söz konusudur. Arabistan, İngiltere, Almanya ve Danimarka'dan madeni paralar; Kuzey Atlantik (mors dişi), Karadeniz (kaya kristali) ve bugünkü Ukrayna'nın Kiev bölgesi (bir Diriliş - Paskalya- yumurtası) gibi uzak diyarlardan getirilen mücevherler, uzun mesafeli ticarete kanıt teşkil etmektedir.

Gotland örneği açıkça göstermektedir ki; Viking Çağ'ındaki liman ve ticaret merkezlerinin işleyişi, yazılı kaynaklarda anlatılandan çok daha karmaşık ve çetrefillidir. 1997'de Danimarka'da aynı tipte bir araştırma yapan Jens Ulriksen, hemen hemen aynı sonuçlara ulaşmıştır. Sadece yazılı kaynaklardan elde edilen görünüm, bütünü yansıtmaktan bir hayli uzaktır. Viking Çağ'ındaki ticaret ve seyahat modellerini tam olarak anlamak için, yazılı kaynaklar ile geniş kapsamlı arkeolojik saha çalışmalarını birleştirmek gerekmektedir.

Ayr. bkz. Ticaret ve Takas (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Gemileri (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Carlsson, Dan. "Ridanäs"—Vikingahamnen i Fröjel ["Ridanäs—the Viking Age harbor in Fröjel]. Visby, Sweden: ArkeoDok, 1999.

Clark, Helen, and Björn Ambrosiani. *Towns in the Viking Age*. Rev. ed. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1995.

"Fröjel Discovery Programme." Gotland University College. <http://frojel.hgo.se>.

Graham-Campbell, James, Colleen Batey, Helen Clarke, R. I. Page, ve Neil S. Price. *Cultural Atlas of the Viking World*. New York: Facts on File, 1994.

Hodges, Richard. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade AD 600–1000*. 2d ed. New York: St. Martin's, 1982.

Ulriksen, Jens. *Anloobspadser: Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.* [Seafaring, landing sites, and settlements in Denmark from A.D. 200 to 1100]. Roskilde, Denmark: Vikingeskibshallen i Roskilde, 1997.

KARANLIK ÇAĞ, KAVİMLER GÖÇÜ, ERKEN ORTA ÇAĞ

PAM J. CRABTREE

Orta ağ, Klasik ağ ile Modern ağ arasında kalmıştır: Orta ağ'ın başlangıcı M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle; Modern ağ'ın başlangıcı ise Kolomb'un keşif seyahatleriyle belirlenmiştir. Bu nedenle, araştırmacıların çoğu M.S. 5. ile 15. yüzyıllar arasında geçen zamanı Orta ağ olarak kabul etmektedir.

Birçok tarihçi, sanat tarihçisi ve arkeolog Orta ağ'ı erken ve geç olmak üzere iki alt döneme ayırmaktadır. Geç veya Yüksek Orta ağ, M.S. 11. yüzyılda başlamaktadır. Bu zamana kadar, Vikingler İzlanda ve Grönland'ı koloni haline getirmiş, Hristiyanlık Orta ve Kuzey Avrupa genelinde benimsenmiştir. Avrupa çapında gelişen şehircilik anlayışı, uzun mesafeli ticaret ağlarının genişlemesi, büyük katedrallerin inşa edilmesi ve ulus-devletlerin kurulması Yüksek Orta ağ'a damga vuran gelişmelerdir. Tarihi kayıtlar, Geç Orta ağ yaşantısına dair oldukça değerli bilgiler sağlamaktadır. Yüksek Orta ağ'ın Avrupalı toplumları; Antik Mısırlılar, Mayalar ve medeniyet veya karmaşık toplumlar olarak bilinen diğer gruplar ile birçok ortak özelliğe sahiptir. Bu nedenle Yüksek Orta ağ arkeolojisine bu ansiklopedide yer verilmemiştir.

Diğer yandan Orta ağ'ın ilk zamanlarındaki toplumların, tarih öncesi Avrupa'nın son dönemlerindeki barbar topluluklar ile çok daha fazla ortak yanı vardır. Bunlar her şeyden önce kırsal ve tarımsal toplumlardır, belgesel kayıtları çok sınırlıdır veya hiç yoktur. Dolayısıyla araştırmacılar, Avrupa'da Orta ağ'daki gündelik hayata dair bildikleri ne varsa, arkeolo-

48 Antik Avrupa

jik incelemelerden ve kazı çalışmalarından elde etmişlerdir. Orta Çağ'ın ilk zamanlarını ifade etmek için 3 terim kullanılmaktadır: Erken Orta Çağ, Kavimler Göçü, Karanlık Çağ. Bu terimler anlam olarak birbirlerinden çok ince bir çizgiyle ayrılmaktadır; Avrupa'nın farklı bölgelerinde, kullanımları da farklılık gösterebilmektedir.

ERKEN ORTA ÇAĞ

Erken Orta Çağ, sanat tarihçileri ve diğerleri tarafından, 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayıp 11. yüzyılda Romanesk mimarinin doğuşu ile sona eren dönemi nitelemek için kullanılan bir terimdir.

İlk bakışta dümdüz kronolojik bir tabir gibi görünse de, eskiden Batı Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan bölgeleri anlatırken epey işe yaramaktadır. Britanya, Fransa ve İspanya gibi bölgelerde, Roma'nın askeri, siyasi ve ekonomik hakimiyetinin yerini ardıl barbar krallıkların alması; toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda son derece belirgin değişikliklere yol açmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun dışındaki Almanya ve İskandinavya gibi bölgelerde ise bu dönemin ilk bölümü, Demir Çağı hayat tarzının bir devamını temsil etmektedir. Kuzey Avrupa'nın büyük bir bölümünde, M.S. ilk 400 yıl Roma Demir Çağı olarak anılırken, M.S. yak. 400-800 dönemine ise Geç veya Cermen Demir Çağı denmektedir. Yine aynı bölgelerde, "Orta Çağ" tabiri yalnızca M.S. 1000'den sonraki dönemden, yani bu ansiklopedinin kapsamı dışında kalan bir çağdan söz edilirken kullanılmaktadır.

KARANLIK ÇAĞ

"Karanlık Çağ" terimi genellikle tarihsel kayıtların sınırlı olduğu veya hiç var olmadığı bir zaman aralığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin; Yunan Karanlık Çağı M.Ö. 1200 dolaylarında Miken krallıklarının çöküşü ile başlamakta, M.Ö. 8. yüzyılda yazının yeniden ortaya çıkışı ile sona ermektedir. M.S. 18. ve 19. yüzyıllardaki tarihçiler, Karanlık Çağ tabirini, M.S. 5. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar neredeyse bütün Avrupa Orta Çağı'nı adlandırmak için kullanmışlardır. Bu kullanımda küçültücü bir niyet söz konusudur. Bu tarihçiler için, Erken Orta Çağ sadece sınırlı edebi kültür ve çok az sayıda belgesel kaynak sunmakla kalmamış; aynı za-

manda bir entelektüel duraklama dönemi de olmuştur. Zira Orta Çağ insanlarının yeteneklerinin, Klasik Dönem ve Rönesans'takilerin yanında bir hayli sönük kaldığı düşünülmüştür. Batı Avrupa'da Erken Roma sonrası dönemden geriye çok az tarihi kaynak kalabilmiş olması şüphe götürmez bir gerçektir; ancak Karanlık Çağ tabirinin kullanımı iki nedenden ötürü hala sorunludur. Öncelikle, Kuzeydoğu Avrupa'nın büyük bölümü, neredeyse M.S. ilk binyıl boyunca okur-yazar değildir, yani aslen tarih öncesinde kalmışlardır. Roma İmparatorluğu sınırlarının epey dışında yer alan Baltık bölgelerinden ise, M.S. 1. milenyumun ilk yarısındaki Yunan ve Roma kaynaklarında sadece yüzeysel olarak bahsedilmektedir. Baltık bölgelerinde okur-yazarlık, M.S. 1000 civarında Hristiyanlık ile birlikte başlamıştır. İkinci olarak, Karanlık Çağ tabiri M.S. 5. ve 8. yüzyıllar arasında bilhassa İrlanda için uygun değildir. Zira İrlanda'nın Hristiyanlık ve okur-yazarlık ile tanışması M.S. 400'lere denk düşmektedir. Sonraki 3 yüzyıl boyunca İrlandalılar, Yunanistan ve Roma dışında Avrupa'daki en eski yerli edebiyat geleneğini oluşturmuşlardır. Hatta kimi yazarlara göre, klasik el yazmalarını manastırlarındaki hattat odalarında çoğaltan İrlandalı keşişler, aslında Batı Medeniyeti'ni kurtarmışlardır. İrlandalı arkeologlar, İrlanda'da 5. ve 8. yüzyılları genellikle Erken Hristiyanlık Dönemi olarak tanımlamaktadır.

Bugün birçok arkeolog, eski küçümseyici çağrışımlarından ötürü Karanlık Çağ tabirini kullanmaktan kaçınmaktadır. Bu ifade kullanıldığında ise çoğunlukla toplumsal, siyasi ve ekonomik örgütlenmeleri Klasik Dönem'e göre oldukça farklılık gösteren Roma sonrası toplumlar kastedilmekte ve sadece M.S. 5. ile 8. yüzyıllar arasına tekabül eden Erken Orta Çağ'ın başlangıç dönemine atıfta bulunmaktadır. Erken Roma sonrası dönemin ekonomi ve siyasetini araştırmak için az sayıda tarihi kaynak mevcut olduğundan, bu zamanlara dair çalışmalarda arkeoloji kritik bir rol oynamaktadır.

KAVİMLER GÖÇÜ

Erken Orta Çağ kimi zaman Kavimler Göçü dönemi olarak adlandırılmaktadır. Birçok yönden Avrupa Orta Çağı'nın ilk yarısı, uzayıp giden bir göç zamanı şeklinde görülebilir. Dönem, Hunlar gibi barbar kavimlerin M.S. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu topraklarına doğru hareketiyle başlamıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından, eski impara-

50 Antik Avrupa

torluk topraklarında bir dizi ardıl barbar krallık kurulmuştur.

Bunlardan bazıları Fransa'da Frenkler, İspanya'da Vizigotlar, İtalya'da Langobardlar (Lombardlar), Güney ve Doğu Britanya'da Angluslar ile Saksonlar'dır. Bu barbar kavimlerin anayurtları imparatorluğun dışında, Kuzey ve Doğu Avrupa'da yer almaktadır. Ancak göçler, bu ardıl krallıkların kurulmasıyla da son bulmamıştır. M.S. 8. yüzyılda Magyarlar (bugünkü Macarlar'ın ilk ataları, Ç.N.) Karpat Havzası'na giriş yapmış, 6. ve 7. yüzyıllarda İlk Slavlar, Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmışlardır.

Göç eden halklar içinde belki de en meşhur olanı Vikingler'dir. M.S. 8. yüzyılın sonlarında, Batı İskandinavya'dan gelen Vikingler akınlar düzenlemeye, ticaret yapmaya ve Kuzey Atlantik'in birçok bölgesinde kolonizasyona başlamışlardır. Hem Britanya hem de İrlanda'da, Nors yerleşmeleri çok iyi belgelenmiştir. Vikingler 9. yüzyılın sonlarından itibaren İzlanda'yı yurt edinmiş, yaklaşık bir yüzyıl sonra da Orta Çağ'da Avrupa dünyasının en uzak batısında yer alan Güneybatı Grönland'da iki koloni kurmuşlardır. Diğer Vikingler doğu yönünde göç etmişler; Rusya'da yerleşmiş, Konstantinopolis (İstanbul) ve Mezopotamya gibi uzak yerler ile ticaret ilişkileri kurmuşlardır.

Göç M.S. 400-1000 arasında Avrupa toplumunun ana karakteristiği olsa da; Kavimler Göçü dendiğinde -terimin tam manasıyla- eski Batı Roma İmparatorluğu topraklarında bir dizi Cermen krallığının kurulduğu 400-600 arasındaki dönemden söz edilmektedir. Karanlık Çağ tabirinden farklı olarak, Kavimler Göçü küçültücü bir çağrışım taşımamaktadır. Bu nedenle birçok araştırmacı, Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarını tartışırken Karanlık Çağ'dansa onu kullanmayı tercih etmektedir.

KAYNAKÇA

Cahill, Thomas. *How the Irish Saved Civilization: The Untold Story of Ireland's Heroic Role from the Fall of Rome to the Rise of Medieval Europe*. New York: Nan A. Talese, Doubleday, 1995.

Hodges, Richard. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade A.D. 600–1000*. 2d ed. London: Duckworth, 1989.

Musset, Lucien. *The Germanic Invasions: The Making of Europe, A.D. 400–600*. çevirmen Edward James ve Columba James. University Park: Pennsylvania State University Press, 1975.

TARİH VE ARKEOLOJİ

GENEVIEVE FISHER

Tarih ve arkeoloji alanları arasındaki ayrım, geniş ölçüde tarihçileri ve arkeologları ayrı akademik bölümlere yerleştiren bilimsel sınırların bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Disiplinler arasında entelektüel alışverişin önündeki engel; felsefi desteklemeler, uygulama standartları ve güncel sorgulama konusunda yanlış anlamaların büyümesine yol açmıştır. Daha- sı tarih ve arkeoloji arasındaki bu bölünme, okur-yazar olan ve olmayan insanların geçmişleri arasındaki çağdaş ayrımları da normalleştirmektedir.

Doğrusu, tarih ve arkeoloji arasındaki ilişkinin kapsamlı tespiti için, tarihi ve arkeolojik sorgulamanın mahiyetine dair bir değerlendirme gerekmektedir. Zira birine mensup olanlar, diğer disiplin hakkında esaslı yanlışlar sergileyebilmektedir.

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA OKUR-YAZARLIK

Geleneksel anlayışa göre; “tarih öncesi” ve “tarihi” arkeoloji arasındaki bölünme, evrimsel çıkarımlarıyla, yazının varlığı üzerine kuruludur. Ancak Erken Orta Çağ’ın modern incelemelerinde bu ayrım çoğu kez belirsizdir. Zira Latinleşmiş Hristiyan kiliselerinin üyeleri gibi okur-yazar zümreler; aynı dönemin okur-yazar olmayan, aslında sembolik ifadeleri mo-

dem bilim insanları için çözülemezliğini koruyan halkları veya toplulukları hakkında isim ve tarih bilgilerini sağlayabilmektedir. Bu halklara dair arkeolojik çalışmalar, kimi araştırmacılar tarafından “proto-tarih” olarak adlandırılmıştır. Okur-yazar toplumlara evrimleşmiş bir “medeniyet” tanımıyla atfedilen ayrıcalıklı konum ile okur-yazar olmayanlara tarihdışı bir “barbarlık” temsilcisi olarak bakılmasının temelinde; yazılı kayıtları üreten toplumlar ile üretmeyenler arasındaki ayrım yatmaktadır.

Erken Orta Çağ’daki gibi sınırlı okur-yazarlığa sahip toplumlarda, genellikle yazarlar cemiyetin küçük -çoğu kez seçkin- bir kesiminden çıkmış ve yine aynı kitle tarafından okunmuştur. Okur-yazarlık, coğrafi olarak dini ve kentsel merkezler ile sınırlıdır. Kayıtlar, egemenin somut söyleminde önemli bir role sahip oldukları için; belgelendirmenin bilfiil kültürel dönüşümün temsilcisi olduğunu kabul etmek gerekir. Erken Orta Çağ süresince doğaüstü ile kurulan gözle görülür ilişki, manastırlardaki dini yazı odalarında üretilen belgelere uhrevi bir yetkinlik bahşetmiştir.

Belgeler çoğu kez belirli destek gruplarının ekonomik ve idari çıkarlarının devamlılığını sağlamak ve ilerlemesine yardımcı olmak üzere oluşturulmuştur. Örneğin; 8. yüzyılın 2. çeyreğinde Northumbria’lı rahip Muhterem Bede tarafından kaleme alınan *İngiliz Halkının Kilisevi Tarihi* (*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*) ile 6. yüzyılda Tours Piskoposu Gregory’nin yazdığı *Franklar’ın Tarihi* (*Historia Francorum*). Her iki eser de; kendi kralları Edwin ve Clovis’in kurulmakta olan İngiliz ve Frank devletleri içerisinde ulus inşa etme çabalarını -bilerek ya da bilmeyerek- meşrulaştırmıştır. Bu tarih anlatımları yapay bir siyasi beraberlik sahneye koymuşlar; yeni oluşmaya başlayan bu devletlerin -okuyucularının yararına- kültürel bir türdeşlik ortaya koyduklarını işaret etmişlerdir. Maddi kültür örüntülenişinde buna karşılık gelecek bir anlaşma arayan arkeologlar, yorumlamalarını yönlendiren belgelerin yanıltıcı olabileceklerinin de farkında olmalıdır. Erken Orta Çağ tarih arşivlerinde kaydedilen kavimsel gruplaşmalar arasında bağlantı kurma girişimleri; kimi zaman modern Avrupa milliyetlerinde gerçekleşen efsanevi etnik kimlik eğilimlerini devam ettirmektedir. Erken Orta Çağ kaynaklarında Burgonlar, Gotlar ve Saksonlar gibi kültürel gruplaşmalardan söz edilmesine rağmen; bu halkların ortak bir biyolojik kökeni paylaştığına dair hiçbir kanıt yoktur. Nitekim etnisite, güç ve siyaset ilişkileri içinde önemli yere sahip, duruma bağlı bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Etnik etiketlerin kaydedildiği yazılı eserlerin konuları, sponsorları ve tüketicileri, yüksek ihtimalle seçkinler ve menfaatleridir.

Kilise ve devletin devam eden faaliyetlerine ilişkin belgesel kayıtların merkeziliği nedeniyle; bu kurumlara dair bugünkü takdirimizde yazılı ifadenin gücünü kabul etmeden, Erken Orta Çağ dönemini -herhangi bir açıdan- ele almak imkansızdır.

Böyle bir farkındalık olmadan; geçmişin toplumsal, ekonomik ve siyasi örgütlenmeleri, yalnızca Erken Orta Çağ'dan günümüze uzanan evrimsel gelişmelerin birer tezahürü haline gelmektedir. "Gelişim" kavramının bu determinist sunumu, geçmişleri kaydedilen güçlerin yetkisini meşrulaştırmakta; modern menfaat çevrelerine, mitsel bir geçmişin meşruluğunu hedefleri doğrultusunda bünyelerine katma fırsatı sunmaktadır. Güncel siyasi kaygılar geçmişin yorumlanmasına bilinçsizce rehberlik ettiği için; Erken Orta Çağ dönemine dair tarih yazımının, Avrupa'nın kendi benlik kavramından ayrı tutulması mümkün değildir. Örneğin 19. yüzyıldan itibaren, arkeoloji çalışmaları Avrupa'nın Afrika, Asya ve Amerikalar'daki (Kuzey, Orta ve Güney Amerika kıtaları ile onlara bağlı adaların tümü, Ç.N.) emperyalist deneyimine ayna tutmuş; Avrupa'yı fetihlerin ve sömürgeleştirmenin kültürel eseri olarak lanse etmiştir. 1960'lara gelindiğinde ise, militarist genişleme politikası ile kurulan bu ilişkinin yerini karma süreçsel modeller almıştır. Bugünün bireyselleşme ve uluslaşma ortamında, insan edimi ve kültürel kimlik üzerinde duran yorumlamalar söz konusudur.

TARİHSEL VE ARKEOLOJİK BULGULARIN DOĞASI

Erken Orta Çağ (M.S. yak. 400-1000) metinleri, daha sonraki tarihsel dönemlerde yazılanlarla karşılaştırıldığında; ne o kadar genelgeçer ne de kesindir ve tipik biçimde sıradan bireyler hakkında elle tutulur aktarımlardan yoksundur. Bu dönemdeki yazılı kaynaklar; kahramanları konu eden edebiyat eserleri, yıllıklar, tarihçeler ve kronolojik kayıtlar, azizlerin hayatları, fermanlar, vasiyetnameler, soyağacı ile aile kütükleri ve kanunlardan ibarettir. Belgeler devam etmeyen yaratımları, bölümlere ayrılmış zaman ve mekan anlatımlarıyla, hem şimdinin hem geleceğin okuyucuları için kalıcı kayıtlar olarak görülmektedir. Birikerek çoğalan ve yaratım süreci hep devam eden arkeolojik bilgi ise; geçmişteki ilişkiler ve durumlardan haber verici niteliktedir. Arkeolojik verilerin kategorileri; kazılan yerleşmelerin ve mezarların kalıntıları, hafriyat, saha araştırmaları ve uzman analizlerinden (Ör: Metalurjik, petrografik, kronometrik ve zooarke-

olojik incelemeler) elde edilen destekleyici bilgileri kapsar.

Belgeler ile arkeolojik kayıtlar arasındaki yazılı bağlantının önemini vurgulayan, üzerine yazı işlenmiş nesnelerdir. Hüküm altında basıldıkları otoritenin adını ve yer bilgisini üzerlerinde taşıyan madeni paralar ile yapının, sipariş verenin veya sahibinin adı işlenmiş olan kişisel eşyalar gibi yazılı eserlere; kimi zaman okur-yazar olmayan halklar ile bağlantılı ortamlarda da rastlanmaktadır. Zira bu yazıtların içeriğinin eşyaları kullananlar tarafından muhakkak anlaşılması şart değildir. Ancak yazılı ifadenin sembolik hükmü genel anlamda kabul görmüş olmalıdır ki; okur-yazar olmayan insanlar tarafından üretilen *bracteate* (genellikle altından yapılan, bir tarafı kabartmalı ve madeni disk şeklinde kolye ucu, Ç.N.) gibi değerli eşyaların üzerlerinde bile, zaman zaman anlamsız yazı karakterlerine rastlanmıştır. Dahası, bu değerli malları elde etmek ve dağıtmak için gerekli kaynaklara ve ilişkilere sahip olanların, yüksek ihtimalle seçkin sınıfı üyesi olabilecekleri gerçeği; yazıya atfedilen itibarın altını çizmiştir.

Eleştirel kuram, araştırmacıları geçmişin kültürel bir yapılanma olduğunu ve kaynak materyalleri kadar, tarihçiler ile arkeologların da önyargılarla kısıtlandıklarını anlamaya sevk etmiştir. Tarihi kayıtlar, modern bilim insanlarının yönelttikleri sorularla uğraşmak için oluşturulmamıştır. Belgelerin en başta oluşturulduğu ve sonradan yorumlandığı durumlar arasında, kasıtlı veya kasıtsız taraflılıklar oluşmaktadır. Bir dilde karşılığın bulunmayışı, bir diğer dilde yanlış bilgilendirmeye yol açabildiğinden, temel düzeyde çeviri hataları doğmaktadır. Dahası yazılı kayıtlar çoğu kez -sözlü gelenekler söz konusu olduğunda- anlattıkları olaylar yaşandıktan veya orijinal eser yazıldıktan uzun yıllar sonra hazırlanmaktadır. Sonuç olarak da bu yazılı işler oluşturuldukları dönemden ziyade, kopyalandıkları zamanın siyasi coğrafyasını ve ilişkilerini yansıtmaktadır. Belirli bir zaman ve mekana ait kayıtların hepsi korunamayacağına göre; mevcut belgelerin okunmasından ortaya konan tablonun asla eksiksiz ve hatta temsili olduğu düşünülemez. Nitekim Erken Orta Çağ yazarları, konularında seçici davranmışlar; halk içerisinde gençler, yoksullar veya engelliler gibi kesimleri bütünüyle gözardı etmişlerdir. Sonuçta oluşan tarihsel öyküleme, kronolojinin de ötesinde bir yapısal yoksunluk içindedir; zira anlatılan olaylar düzensiz aralıklarda meydana gelmekte ve bilinmeyen göreceli bir önem taşımaktadır.

Bu iki bilgi kaynağının ortasını bulmadan, arkeolojik veya metinsel bulguları anlamamız zorlama olacaktır. Örneğin; arkeologlar Sutton Hoo'da

(Suffolk-İngiltere) bir seçkine ait olan 7. yüzyıldan kalma gemi-mezardaki miğfer ve sancak gibi nesneleri tanımlamak ve yorumlamak için, 8. yüzyıl veya sonrasında yazılan *Beowulf* destanından faydalanmıştır. Destan ve mezarın tarihleri arasında kronolojik açıdan en az bir yüzyıl olduğu düşünülse de; araştırmacılar çoğu kez ikisini de aynı zamana ait gibi ele almaktadır. Dahası, *Beowulf* kahramanlık destanının tarihini tespit etmek ve Sutton Hoo'daki buluntular ile şekillenen dil ve kavramlar doğrultusunda çevirisine rehberlik etmek üzere edebi ve arkeolojik malzemeler arasındaki benzerliklere başvurulmuştur. Halbuki Anglo-Sakson destanı *Beowulf* ve Sutton Hoo mezarını birbirlerinin aynası olarak görmek; her birini kendi içinde değerlendirmemizi sınırlandırmaktadır.

TARİH VE ARKEOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Arkeolojinin “tarihin yardımcısı” ve “zaten bildiğimiz şeyi bize anlatmanın pahalı bir yolu” gibi yaklaşımlarla alçaltılması meşhurdur. Doğrusu, tarihi dönemler boyunca kimi arkeologlar da, arkeolojiyi özellikle tarih öncesi uzmanları tarafından geliştirilen teorilerin test edildiği kullanışlı bir laboratuvar olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda, Erken Orta Çağ arkeologların yüzyıllar boyunca bu kültürel ilişkinin epistemolojik çıkarımını yok saymışlardır: Tarihsel olarak belgelenen zamanlardan tarih öncesi geçmişe uzanan kültürel bir bağlantıyı var kabul etmek uygun olur mu -eğer öyleyse, hangi koşullar altında- Kurulan analojinin uygunluğu değerlendirirken, genellikle biraz sıkıntı yaşanmıştır. Kuzey Amerikalı arkeologlar tarafından “doğrudan tarihi yaklaşım” olarak adlandırılan bu yöntem, geçmiş anakronistik (kronolojik olarak hatalı, Ç.N.) yorumlamaya maruz bırakmak ve kendine özgü toplumsal anlamını gölgelemek suretiyle bağlamından ayrı değerlendirmektedir.

Tarih veya arkeolojinin disiplini, diğer alanlardaki bazı uygulayıcılar tarafından, araştırma konularını kendi disiplinleri içerisinde örneklendirmek ve yorumlamak için karşılaştırmalı malzemenin verimli bir kaynağı olarak görülmektedir. Belgesel ve maddesel kanıtlar arasındaki ilişkinin düşünsel yönden en yavan anlayışında; tarihçiler arkeolojik olguları tarihi bir çerçeveye oturtmakta ve arkeologlar da buluntularını belgesel kayıtlardan elde ettikleri bilgilerle doğrulamaktadır. Erken Orta Çağ çalışmalarının başından sonuna arkeoloji, yazılı kaynaklarda büyük ölçüde görmezden gelinen araştırma alanlarını -örneğin teknoloji ve ekonomi- ay-

dınlatmak için kullanılmıştır.

Bazı tarihçiler arkeolojiyi konuyla alakasız veya fazlasıyla teorik bulduklarından, iki disiplin arasındaki düşünsel iletişim hep bir monolog şeklinde olmaktadır. Arkeologlar, tarihçinin takım çantasından yararlanırken tarihsel sorgulamanın doğasına karşı sınırlı bir anlayış sergilemekte, tarih disiplindeki felsefi ve teorik değişimlere ayak uyduramamaktadır. Her iki alanda da araştırmacılar bundan şikayetçidir. Dünyanın başka yerlerindeki post-süreçsel arkeologların (Post-Süreçsel Arkeoloji: Yorumlamalı Arkeoloji, Ç.N.) çalışmalarını -dilün kültürel yapılanması ile kültürün yaratma, büyütme ve eşitsizliklere meydan okuma yollarına odaklanan tarihsel analizler gibi- yansıtan antropolojik olarak bağlantılı tarihsel yaklaşımlar; Erken Orta Çağ araştırmacıları tarafından büyük ölçüde görmezden gelmiştir.

Arkeolojik önermeleri şekillendirmek için tarihi kullanmak, totolojilerin veya döngüsel argümanların oluşması riskini doğurmaktadır. Örneğin, içerisinde belli bir kavim topluluğunun yaşadığı belgelerden bilinen bir alana ve zamana ait gömütlerin, genellikle o nüfus grubunu temsil ettiği varsayılmaktadır. İngiltere’de Erken Orta Çağ’a ait mezarlıklara Anglo-Sakson denerek hiç düşünmeden yapılan bu etnik atıf; Kelt ve Alman etnik kimliğinin -hiç değilse 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yaşayanlar tarafından- nasıl tasarlandığına ve mezarlık buluntularının o dönem Britanya’da yaşayan yerli nüfusun akıbeti hakkında ne gösterdiğine dair kritik sorular doğurmuştur.

GEÇMİŞ YAKLAŞIMLAR, GELECEK YÖNELİMLER

20. yüzyıl boyunca arkeoloji ve tarih arasındaki ilişki, her birinde geniş çaplı gelişmelere yansımıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, J. N. L. Myres ve E. T. Leeds gibi Anglo-Sakson arkeologlar, tarihi kayıtlara ayrıcalık tanıyan bir Erken Orta Çağ arkeolojisine öncülük etmişlerdir. Arkeolojik buluntular, tarihi belgelerde ayrıntılı yer verilen savaş vb olaylar ve büyük adamların rivayetlerine bağlı kronolojik ve tipolojik şema içerisinde düzenlenmiştir.

1970-1980’lere doğru, arkeolojik veriler tarihi kaynaklardan daha nesnel ve güvenilir görülmeye başlamıştır. Zira arkeolojinin kasıtsız oluşan ürünler ortaya koyduğu ve hesaplı iletilen mesajlar barındırmadığı savunulmuştur. Bulunan eserler, insanların doğal ve sosyal çevrelerde kalma-

yı sürdürmelerini sağlayan araçlar olarak görülmüştür. O dönem “Yeni Arkeoloji” akımında bir hayli yaygın rastlanan pozitif felsefeyi takiben; arkeoloji öznel tarihsel olguların test edilebildiği bir doğal bilim olarak konumuna gelmiştir.

Ancak 1980’lerde arkeologlar bu kez gündemi, analiz biçimlerini ve arkeolojik sorgulamanın dilini tarihsel menfaatlerin belirliyor olmasından yakınmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak, arkeolojik araştırmanın kendi teorik önermeleri rehberliğinde yönlendirilmesi ve tarihi kaynaklardan bağımsız yürütülmesi gerektiği öne sürülmüştür. “Yeni Orta Çağ arkeolojisi”, seçkinleri odağına alan geleneksel öyküsel tarihin geçmiş kaydını tutmaktan ziyade; daha kalabalık bir nüfusun günlük hayatlarını etkileyen toplumsal süreçleri açıklamanın peşindedir.

Ancak bu “yeni Orta Çağ arkeolojisi”nin kendisi de, değişimi dıştan gelen sistemik uyarıcılara karşı bir uyumlayıcı tepki olarak kavramsallaştırdığı için eleştirilmiştir. Zira bireysel edimi yadsımış ve insan eylemleri ile ürettikleri yapılar arasındaki söylemsel ilişkiyi yok saymıştır. Halbuki bulunan eserlerin, hem eylemlerin ürünleri olarak hem de toplumsal ilişkilerin belirlenmesini, bozulmasını ve dönüşmesini sağlayan aktif maddeler olarak bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Tarih ve arkeoloji arasındaki ilişkinin bu yeniden değerlendirmesi, özellikle Birleşik Krallık ve İskandinav’da Orta Çağ çalışmalarını canlandırmıştır. Toplumsal ve iktisadi tarihin uzun vadeli yapılarını inceleyen, Fransız Annales Okulu’nun antropoloji kökenli tarihçilerinden ve antropoloji eğitimi almış Kuzey Amerikalı arkeologların teorik gündemlerinden esinlenen yeni araştırma; cinsiyet, güç ilişkileri ve kültürel kimlik gibi tematik meseleleri incelerken geleneksel disiplin sınırlarının ve kaynaklarının ötesine geçmiştir.

Bulunan eserler ile metinler arasındaki ayrımın doğaldan ziyade kültürel olduğunu kanıtlamak için, ABD’deki tarihsel arkeologların çalışmaları na daha çok başvurulmuştur. Kimi arkeologlar, tıpkı tarihçilerin belgelere yaklaşımı gibi, eserlerin de “okunabileceğini”; zira her iki kaynağın da insan eylemlerinin doğa üzerinde uygulanmasıyla şekillenen maddi kültürün bileşenleri olduğunun altını çizmiştir. Bu görüş, düşünülmüş insan eyleminin ürünleri olarak, metinler ve eserleri eşit saymaktadır; bunlar toplumsal bir anlamı olan, sosyal ilişkilerin eklenmesini ve yürütülmesini sağlayan araçlardır. Eserler ve belgeler edilgen bir rol -etiket veya işaret gibi- üstlenmemiş, bir ifade mecrası olarak kullanılmışlardır. Bu ne-

denle yazılı metin, özünde eserdir ve dolayısıyla geçmişin yorumlanmasında, maddi kültürün diğer türleri üzerinde bir ayrıcalığa sahip değildir. Sonuç olarak eserlerin ve belgelerin toplumsal anlamları, ancak kendilerine özgü sosyal bağlamlarını incelemekle idrak edilebilir.

Analitik çerçeve, tarihsel ve arkeolojik metodolojilerden bağımsız bir sosyal teoriden elde edilmelidir. Toplumsal yeniden üretimin -toplumsal sistemin ve bilişsel yapısının yenilenmesi ve dönüşümü- veya gücün yapılandırıcı dinamiklerinin; metinler ve eserleri yöntembilimsel olarak birleştiren, düzenleyici ilkeler sağladığı ileri sürülmektedir. Örneğin, 6. ve 10. yüzyıllar arasında anıtsal taşlara kazınmış olan farklı Pikt sembollerinin değişen orantılarını okuyarak, egemen söylemi teşhis etmek mümkündür.

Bu yorumlamaya göre, bu sembollerin ideolojik içeriğindeki değişiklikler; Erken Orta Çağ'da İskoçya'daki hanedan mensubu seçkinlerin ilerlemesini ve hizmetlerine sunulan dini yetkileri ifade etmektedir.

Bu yaklaşım, kurucuları veya başlangıç koşulları farklı olsa da, arkeolojik ve tarihsel kaynakları üreten süreçlerin genellikle aynı olduğunu daha açık biçimde göstermektedir. Nitekim 7. Yüzyıla ait Sutton Hoo mezarlarında gözlenen paganizmin açıkça ortaya koyduğu ideolojik kaygılar -daha geç bir zamanda ve başka bir ortamda- *Beowulf* epik şiirini kuşatan siyasi gerilimde de görülmüş; bu çalışmaları ortak bir metafor veya zihniyet üzerinden birleştirmiştir. Postmodern düşünürlerin yazdıklarının izinde; bir belgenin gerçekliği bir anıta dönüştürerek şekillendirebileceği, mezar höyüklerindeki anıtları yalnız metaforik içerikler olarak değil, aynı zamanda atalardan kalma yetkilerin ve arazi kullanım hakkının tebliği olarak da ele alan arkeologlar tarafından sık sık dile getirilmiştir.

Diğer arkeologlar ise, belgesel kayıtları yok saymak veya onların arkeolojik kayıtlarla benzer özellikler taşıdığını dikkate almaktan çok; arkeoloji ve tarihin çelişkileri açığa çıkarmak için aralarında diyalektik bağlantı kurulabilen farklı veri grupları sağladıklarını savunmuşlardır. Bu görüş, farklı süreçlerden geçerek üretildikleri için metinsel ve maddesel kanıt örneklerinin temelde bağımsız olduklarına dayanmaktadır.

Bu yaklaşımda, metinlerde yansıtıldığı şekliyle hakim grupların menfaatleri iktidar ve denetimin ideolojik teşvikini, maddi kültürün dağılımı da metinsel bağlamda yoksun gruplar arasında ortaya çıkan direnci incelemek için kullanılabilir. .

Örneğin, bu analiz tipi 6. ve 7. yüzyıllarda gelişmekte olan Doğu Anglia Krallığı'nda üstünlük için yarışan birbirine zıt dini, siyasi ve toplumsal

menfaatler arasındaki çelişkileri açığa çıkarmaktadır. Frenk ve İtalyan din adamlarının İngiltere'ye Hristiyanlığı getirme girişimleri sonucunda; belgelere göre bu Avrupalı krallıklar ile siyasi ve ideolojik bir uyum yakalanmıştır. Ancak Sutton Hoo'da yer alan Doğu Anglia mezarlığındaki gömütler; kremasyon tercihleri, mezar donatıları ve gemi-mezar anlayışıyla Hristiyanlaştırma çabalarına meydan okuyan bir Paganizm örneği sergilemektedir. Bede'nin *İngiliz Halkının Kilisevi Tarihi*'nde anlatılan Hristiyan kilisesinin misyonerlik faaliyetleri ile Pagan ölü gömme usulleri arasındaki diyalektik; Doğu Anglia Krallığı'nın, Avrupalı mihrakların ideolojik fetih hamlesine direnişi olarak yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, arkeolojik ve tarihsel sorgulamaların farklı kaynak materyalleri, yöntemleri veya amaçları olup olmadığına ilişkin herhangi bir uzlaşma söz konusu değildir. Bazı arkeologlar, halk topluluklarını tespit ederek tarih ve arkeoloji alanlarının uğraşlarını geçerli kılmak ve birleştirmek için çabalarken, diğerleri bu disiplinleri tamamlayıcı addetmiştir. Bir grup arkeolog ise, hala arkeolojinin tarihi prangalarından kurtulması gerektiğini savunmaktadır. Erken Orta Çağ'a bağlamsal ve çoğulcu bir yaklaşım geliştirebilmek için; yetersiz bir teorik ve epistemolojik altyapının bulgularından ziyade, tarih ve arkeolojinin bütünleşebileceği evrenselleştirici bir sistemin eksikliği temel alınmıştır.

Ayr. bkz. Arkeolojik Verilerin Mahiyeti (Cilt 2, Bölüm 3); Sutton Hoo (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Andersson, Hans, Peter Carelli ve Lars Ersgard, eds. *Visions of the Past: Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Stockholm, Sweden: Central Board of National Antiquities, 1997.

Andrén, Anders. *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective*. New York: Plenum Press, 1998.

Austin, David ve Leslie Alcock, eds. *From the Baltic to the Black Sea: Studies in Medieval Archaeology*. London: Unwin Hyman, 1990.

Braudel, Fernand. *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Carver, Martin. "Marriages of True Minds: Archaeology with Texts." içinde *Archaeology: The Widening Debate*. Editörler Barry Cunliffe, Wendy Davies ve Colin Renfrew, s. 465-496. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Driscoll, Stephen T. "Discourse on the Frontiers of History: Material Culture and Social Reproduction in Early Scotland." *Historical Archaeology* 26, no. 3 (1992): 12–25.

———. "The Relationship between History and Archaeology: Artefacts, Documents and Power." içinde *Power and Politics in Early Medieval Britain and Ireland*. Editörler Stephen T. Driscoll ve Margaret R. Niekę, s. 162–187. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.

Funari, Pedro Paulo A., Martin Hall ve Siân Jones, eds. *Historical Archaeology: Back from the Edge*. London: Routledge, 1999.

Hodges, R. "New Approaches to Medieval Archaeology, Part 2." içinde *Twenty-Five Years of Medieval Archaeology*. Editör David Hinton, s. 24–32. Sheffield, U.K.: University of Sheffield, 1983.

Knapp, A. Bernard, ed. *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1992.

Moreland, John F. *Archaeology and Text*. London: Duckworth, 2001.

———. "Method and Theory in Medieval Archaeology in the 1990's." *Archeologia Medievale* 18 (1991): 7–42.

Rahtz, Phillip. "New Approaches to Medieval Archaeology, Part 1." içinde *Twenty-Five Years of Medieval Archaeology*. Editör David Hinton, s. 12–23. Sheffield, U.K.: University of Sheffield, 1983.

Ravn, Mads, and Rupert Britton, eds. "History and Archaeology." *Special Issue of Archaeological Review from Cambridge* 14, no. 1 (1997): 129–135.

Sawyer, Peter. "English Archaeology before the Conquest: A Historian's View." içinde *Twenty-Five Years of Medieval Archaeology*. Editör David Hinton, s. 44–47. Sheffield, U.K.: University of Sheffield, 1983.

Tabaczynski, Stanislaw. "The Relationship between History and Archaeology: Elements of the Present Debate." *Medieval Archaeology* 37 (1993): 1–14

DEVLETLEŞME

TINA L. THURSTON

Klasik Arkeoloji'nin konusu olan devletleşme sürecini, Avrupa'da yaşanmış haliyle anlamak için, daha geniş bağlamında ele almak gerekir. "Devlet" ve "devletleşme" terimleri halen kullanımdayken, bugün arkeologlar devletleri ve en yakın zamanlı öncellerini yükselen siyasi karmaşıa bakımından tartışmaya eğilimlidir. Zira beylik ve devlet arasındaki çizgi, geliştikleri koşullar nedeniyle bulanıklaşabilmekte ve böyle değışken siyasi modelleri sınıflandırmaya çalışmak her zaman işe yaramamaktadır.

DEVLET NEDİR?

Devleti tanımlamak aslında zor bir iştir. 20. yüzyılın ortalarında, V. Gordon Childe bir klasik haline gelen devletin "öznitelikleri" listesinde; kentler, uzmanlaşmış emek, yazı, anıtlar ve diğer "işaretler"den söz etmiştir. Ancak bunlar son derece tartışmaya açık bulunmuştur; zira net biçimde devlet olan bazı oluşumlarda yazı veya kent maddelerine rastlanmazken, Taş Devri çiftçileri muazzam boyutlarda anıtlar ortaya koymuştur. Benzer biçimde, devlet olmayan birçok toplumun da çeşitli zanaat ve görevlerde uzman kişileri vardır. Yine de Childe'in özgün listesinin -sorunlu yanlarına rağmen- belirlediği karakteristik özelliklerin çoğunun, halen devlet ça-

lışmalarında önemli değişkenler olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Devletlerin, etkin bir yönetim için çeşitli idari veya bürokratik katmanlara ihtiyaç duyan karmaşık siyasi yapılar oldukları söylenebilir. Bünyelerinde ise liderlerin birleştirici güç ile kurumsallaşmış baskı uyguladıkları, çok sayıda i grup ve tabakalaşmış toplumsal sınıf yer almaktadır.

Bununla beraber, birçok devlette yöneticiler ve diğer seçkinler arasında ki kan bağı önem taşırken; devletlerin yöneticileri ülke bütünlüğünü korumak ve güçlerini daim kılmak için -kendi kalabalık kandaş gruplarının desteğinden ziyade- yandaşlarıyla kurdukları siyasi bağlara itimat etmektedir. Devletler ayrıca genellikle az veya çok bütünlüşik sistemlerdir; “unsurları” birlikte nispeten düzgün biçimde çalışmaktadır ve yöneten her kimse, az çok onun idaresi altındadır. Bu unsurlar arasında -diğer birçok şeyin yanı sıra- siyasi yapı (yöneticiden başlayıp çeşitli bürokratik yetkililere uzanan emir-komuta zinciri), siyasi iktisat (vergiler, haraçlar), hukuk sistemi (yasa yapma ve uygulama), ulaşım ve haberleşme (yollar, köprüler, elçiler), savaş (komutanlar, birlikler, malzeme tedarik hatları) ile kısmen veya tamamen devlet idaresinde olan toplumsal ve dini kurumlar yer almaktadır. İşleyiş düzgün gitmemişse; nasıl ki modern ekonomistler bir bütçe açığını halk arasında yaşanan mali sorunların göstergesi olarak yorumlayabiliyorsa, arkeologlar da o devletin kuruluş ve gelişme sürecine dair önemli ipuçları elde edebilmektedir. Böylelikle arkeologlar, bu kurumların ilk ortaya çıkışlarını gözleyerek ve onları kimin (bölgesel seçkinler veya merkezi bir şahsiyet) yönettiğini dikkatlice takip ederek, bir devletin doğuşunun izlerini sürebilmektedir. Devletleşme sürecinde çoğu kez dönemler söz konusudur; zira merkezi otoritelerin kurumlar üzerindeki hakimiyeti henüz tamamlanmamıştır. Bu aşamayı ise ya bir güç konsolidasyonu ya da devletin çöküşü takip etmektedir.

Bugünün dünyası devlet siyasi yapılarının boyunduruğu altında olsa da, bunlar aslında Yakın Doğu’da M.Ö. 3600’den daha eski olmayan, devlet-öncesi karma toplumlardan doğan çok yakın tarihli “icat”lardır. Ayrıca nadir rastlanan vakalardır; devlet olarak sonuçlanmayan arkeolojik toplumsal kesitler, devletleşenlere göre sayıca çok daha fazladır. Birçok insan, devlet toplumlarının “istikrarlı” olduğuna inanmaktadır; oysa bunlar en az istikrar gösteren yönetim biçimlerinden biridir, zira çalkantıya ve çöküşe oldukça müsait bir yapıları vardır. Devletleşme üzerine birçok teori kurulmuştur. İlk ortaya atılan görüşlerin çoğu “Ana/İlk Muharrik” teorileri olarak nitelendirilmiştir; çünkü bunlar her devletin doğuşu için tek bir tetik-

leyici olduğunu iddia etmektedir (su kaynaklarına hakimiyet, savaş halleri, ticaret, arşivcilik ihtiyacı veya nüfus baskısı vb).

Böyle teoriler akla yatkınlıkları ve basitlikleri sayesinde bir süreliğine rağbet görmüş olsa da; arkeolojik saha araştırmalarına göre bir devletin diğeriyle aynı sebepten kurulması nadir rastlanan bir durumdur. Tek bir siyasi oluşum içerisinde dahi devletin gelişme nedenleri karışık ve çok-değişkenlidir. Bugün çoğu arkeolog, devletlerin önemli ölçüde koşullara bağlı -gerilim yaratan yerel koşullar ve özel “tarihi” yörüngeler (devletler tarih öncesinden olsa bile)- doğasını dikkate almakta; aynı zamanda belli etkenlerin gelişen siyasi karmaşayı nasıl benzer biçimlerde etkileyebildiğini değerlendirmek için, kültürler üzerinden bazı genellemeler ve karşılaştırmalara başvurmaktadır.

ARKEOLOGLARIN DEVLETİ İNCELEME BİÇİMİ

Devletler, en genel düzeyde, ya birincil ya da ikincil olarak sınıflandırılmaktadır. İlki, daha önce hiçbir devletin var olmadığı bir yerde, sosyo-politik evrim içerisinde bir yenilik olarak; ikincisi ise halihazırda mevcut devletlerle etkileşim ve birlik yoluyla şekillenmiştir. Avrupa’dakiler işte bu ikincil devletlerdir. Peki neden mevcut devletler, çevrelerinde yeni devlet kurulmasına zemin hazırlasınlar? Bir teoriye göre; güçlü ve örgütlü bir komşunun varlığı, civardaki devletlerle baş etmek ve onlardan faydalanmak için “eşit” liderler ve kurumlar yaratma ihtiyacı doğurmaktadır. Bu da daha az karışık bir bölge demektir. Bir diğer görüş; kendi toplumlarında yükselen ve zaten gücü elinde bulunduran yerel seçkinlerin, komşu devletin beraberinde getirdiği gözde ürünlere ve yeni ideolojilere erişimi sınırlandırarak daha büyük bir hakimiyete kavuştukları yönündedir. Üstelik eğer komşu devlet bir tehdit oluşturmaya başlarsa, liderler tehlikeye karşı çok daha etkin ve örgütlü hale geleceklerdir. Bir başka görüş ise, mevcut devletin ham madde ve kaynaklardan istifade etme amacıyla çevresinde gelişimi canlandırdığı, ancak aynı zamanda üstün konumunu kullanarak o gelişimin sınırlarını çizmeye çalıştığı şeklindedir. Yine de bu süreç bir kez başlayınca, genellikle ilk devletin kontrolü dışına çıkmaktadır.

Devletleşme sürecini, hatta bir devletin varlığını, tek bir yerdeki faaliyetleri baz alarak tespit etmek her zaman kolay olmadığından; devletler üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar çoğunlukla bölgesel bir yaklaşıma başvurmaktadır. Devletleşmenin araştırılması için önemli olan sorular göz

önüne alındığında, bunun sebebi gayet açıktır.

Örneğin, bir toplumda ekonomiyi kim idare etmektedir? Bireyler mi, kandaşlar mı, yoksa devletin siyasal aygıtı mı? Bir cevap bulmak için, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği birçok yere bakılmalı; idare biçimlerinin merkezi mi yoksa bireysel mi olduğu belirlenmelidir. Benzer örüntüler, bir yönetici veya yönetici sınıfının gözetimi altında olması muhtemel siyasi faaliyetler, dini örgütlenme ve diğer kurumlar için de araştırılmalıdır. Bazı toplumlarda seçkinler, halk tabakasından ekonomik ve siyasal yönden olduğu kadar mekansal olarak da ayrılmaya önem verdikleri için; resmi yetkililer fiilen bu topluluklar ile birlikte yaşamamaktadır. Buna rağmen coğrafya uzmanları, sit alanlarının “boyut sınıfları”nın -büyük merkezler, küçük merkezler, büyük köyler, küçük köyler- çoğunlukla bürokratik bir hiyerarşiyi yansıttığına dikkat çekmişlerdir. Tarihsel olarak gözlemlenen beylik toplumlarında merkezler ve uydular söz konusudur, ancak alanlar genellikle sadece üç sınıfa ayrılmaktadır: Ana merkezler, daha küçük merkezler, küçük köyler veya dağınık çiftlikler. Devletler ise en az dört tip topluluk özelliği sergilemektedir. Bu nedenle, eğer arkeologlar bir çevredeki yerleşmelerin düzenlenmesinde bir değişim gözlemlediyse (örneğin aşağı yukarı aynı büyüklükte olan birçok köyden, çeşitli büyüklükte merkezler ve merkez dışı alanları olan bir modele doğru) ve bu değişim tabakalaşma, merkezi düzenli savunma veya ekonomi faaliyetlerinde gözle görülür yükselişleri de beraberinde getiriyorsa; bunlar çoğu kez siyasal örgütlenmede bir dönüşümün ipuçları olarak yorumlanmaktadır.

AVRUPA’NIN İLK DEVLET BENZERİ TOPLUMLARI

İtalya ve Yunanistan, bugün Avrupasfer’in (Avrupa dünyasının, Ç.N.) parçası olsalar da, antik çağlarda Türkiye, Doğu Akdeniz ülkeleri ve Asya çevresinde merkezlenmiş bir dünya sistemine aittirler. Dolayısıyla en erken evrelerinin Batı, Kuzey ve Orta Avrupa dünya sisteminin arkeolojik kayıtları ile pek alakası yoktur. Ancak yine de Avrupa’daki en erken devletleşme süreçleri, İtalya ve Yunanistan ile ilişkilendirilebilir. Roma’nın gelişimi, Yunan ve Doğu Akdeniz dünyaları ile etkileşiminin sonucunda, doğası gereği ikincildir. Roma daha sonra bir imparatorluk -diğer medeniyetleri ve kültürleri de kapsayan bir devlet- haline gelmiş; o konumdayken Avrupa’nın başka birçok bölümünde devletlerin kurulmasını tetiklemiştir.

İlk Avrupa devletleri için önemli gelişmeleri; M.Ö. yak. 800’de başlaya-

rak Fransa'nın belli bölümleri, İsviçre, Güney Almanya, Çek Cumhuriyeti ve diğer bölgeleri kuşatan etnik-dilsel siyasi bir blok kuran Kelt Demir Çağ'ında bulmak mümkündür. Hallstatt döneminde (M.Ö. 800-480) bir Kelt siyasi seçkininin sağladığı dahili gelişim ve Ron Nehri ağzında Massalia'yı (Marsilya) kuran Batı Akdeniz Yunan tüccarlarıyla etkileşimlerin bir sonucu olarak, devlet öncesi karmaşık toplumlar birbirleriyle kaynaşmış halde-dir. La Tène döneminde (M.Ö. 500-50), M.Ö. 2. yüzyılda, Roma İtalyan yarımadasının ötesine ilerlemeye başlamıştır. Buna karşılık Alpler'in kuze-yinde, Batı ve Orta Avrupa'nın dört bir yanında *oppidum* (çoğul: oppida, Ç.N.) adı verilen alanlar ortaya çıkmış; oradan Doğu Macaristan, Slovakya, Almanya, Belçika ve Güneybatı Fransa'ya yayılmıştır. Çekirdekli proto-kentsel nüfusları olan *oppidum*'lar, çoğunlukla yöneticilerin meskenlerinin yer aldığı, birtakım endüstri kollarına ev sahipliği yapan müstahkem merkezlerdir. Gelişmelerinin ipuçlarını; korunmalı mevkiileri ve surları, mine-ral yönünden zengin bölgelere ve elverişli tarım topraklarına yakınlıkları ile ticaret yolları üzerindeki konumlarında aramak gerekir. *

Bu yerleşmelerin mahiyeti tartışmalıdır: Acaba bunlar Klasik Dönem'de Yunanistan'daki küçük yönetimler gibi kent-devletler midir, yoksa beylik toplumları mıdır? İnşa edilmeleri bir milyon adam-şaptan fazlasını gerektiren surlarıyla Kelheim gibi iyi araştırılmış *oppidum*'lar, endüstrilerin uzmanlık alanlarında görev alan ve çeşitli toplumsal sınıfları temsil eden binlerce kişilik nüfuslara sahiptir. Buralar iktisadi ve idari merkezler olarak görülmektedir. Daha küçük sit alanlarındaki buluntular, seçkinlerin *oppidum*'ların içinde olduğu gibi dışında da yaşamış olabileceklerini göstermektedir. Bu hiç sıradışı bir durum değildir; gerçekten de bazı devlet-lerde çok az seçkin kasabalarda yaşamıştır. Bugün birçok arkeolog, *oppi-dum*'ları arkaik veya Roma'nın müdahalesinden önce bağımsız olarak boy göstermeye başlayan devletler şeklinde sınıflandırmaktadır. Yükseliş dö-nemleri; M.Ö. 1. yüzyılın ortasında Romalılar'ın fetihler yoluyla ilerleme-si, sonunda yerel liderlerin azledilmesi ve yerlerine Romalı yetkililerin getirilmesiyle sona ermiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar, da-ha büyük bir devlet oluşumuna bağlı eyaletler olmuşlardır.

Britanya'da da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Tepeüstü müstahkem bir yerleşme olan ve 4 bin kişi gibi kalabalık bir nüfusu barındıran Maiden Kalesi bunlara bir örnektir. M.S. 43'te; Romalılar kalenin liderlerini ve sa-kinlerini bozguna uğratmıştır; içerideki muazzam silah stokları ve dışarı-da bulunan Roma mermileri bu olaya arkeolojik kanıt teşkil etmektedir.

Demir Çağı'nda Avrupa'daki devletleşme süreçlerinin tek tanığı Kelt kültürü değildir. Cermen topluluklarının yaşadığı Kuzey Avrupa, hiçbir zaman Roma tarafından fethedilmemiştir. Yine de M.S. 1. yüzyıldan itibaren servet ve siyasal üstünlük peşindeki Romalı tüccarlar ve elçilerle olan etkileşim; bugünkü Almanya'nın büyük bölümünü, Danimarka'nın tamamını ve diğer Nordik bölgelerini içine alan, Romalılar'ın Özgür Cermanya diye adlandırdıkları topraklara siyasal değişimi getirmiştir. İmparator buraları fethetmeyi planlamış olmasına rağmen başaramamıştır. Bu sayede Roma'ya yakın olan Kelt gruplarının aksine, bu bölgenin halkları Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları boyunca bağımsızlıklarını sürdürmüş ve siyasi açıdan daha karma bir toplum inşa etmişlerdir.

AVRUPA'DA ROMA SONRASI DEVLETLER

Roma'nın yıkılması, -her büyük ve birleştirici siyasal sistemin çöküşü gibi- yalnız kendi sınırları içinde değil dışarıda da muazzam bir etki yaratmıştır. Roma sonrası dünya, eski imparatorluk toprakları ve hiç fethedilmemiş bölgelerden oluşmaktadır. Takip eden dönemde, bu iki bölgede cereyan eden devletleşme süreçleri farklılık göstermiştir; zira o sırada her birinin mevcut durumları kendilerine özgüdür. Kuzey Avrupa'da Roma sonrası İskandinavlar, imparatorluğun çöküşünün ardından büyük karışıklık içinde kalmışlardır. Ancak bu durum, yerel liderlerin Roma ile daha önceki ilişkilerinden elde ettikleri güç ve itibarı yeniden sağlamak üzere, kendilerine ait daha merkezi yapılar kurmalarıyla sonuçlanmıştır. M.S. 500'den 1000'e kadar geçen dönemde ise, gitgide artan devlet benzeri nitelikler kazanmışlardır. 8. ve 10. yüzyıllar arasında kentler, kasabalar, köyler ve mezraları da içine alan bir yerleşme sistemi doğmuştur. Bununla birlikte, bir "devlet" üslubuna sahip Runik yazılı anıtlar, devletin merkez üssünden idaresi altındaki yeni bölgelere yayılmıştır. Yöneticiler madeni para basmaya, vergi toplamaya ve kamusal projeler için geniş çaplı işgücü kaynaklarını seferber etmeye başlamışlardır. Elbette birçok toplum tipinde büyük emek-yoğun projeler gerçekleştirilmesi mümkündür; ancak M.S. 737'de Danlar tarafından kilometrelerce uzunluktaki Danevirke sur sisteminin inşasına başlanması ve çeşitli pazar yerleri ile kasabaların kurulması, geniş kapsamlı savunma çalışmalarını işaret etmektedir; ki bu da daha güçlü bir merkezi otoritenin kanıtı niteliğindedir.

Ayrıca civardaki Slav halkları da -Baltık Ovası'nda yaşayan Wendler gi-

bi- daha karmaşık yapıli bir siyaset sergilemeye başlamıştır. Evlilikler yoluyla en eski Dan ve İsveç kraliyet hanedanları ile bağ kurmuş olan yerel yöneticilerin zorlamasıyla idari merkezler, pazarlar ve diğ er tamamlayıcı unsurlar ortaya çıkmıştır.

İmparatorluğ un çöküşünün ardından, Romalılaştırılmış bölgelerde birtakım farklı koşullar tespit edilmiştir. Bu dönemde birçok Cermen halkının yanı sıra bazı Slav halkları da Roma-Kelt kıtasına akın etmişlerdir. Bu eski ve yeni toplumlardan, imparatorluk aygıtlarının varisi oldukları veya en azından o yolu takip ettikleri için, çoğ u kez “ardıl devletler” olarak adlandırılan yeni devletler meydana gelmiştir. Bu yeni yönetimlerin “başlangıç noktaları” bir hayli değ işkenlik göstermektedir. Bazı bölgelerde barbar Vizigotlar, Ostrogotlar, Vandallar, Langobardlar, Burgonlar ve diğ erleri; bugün Fransa, Almanya, İspanya, İtalya ve diğ er ülkelerin bulunduğu topraklara yerleşerek hakimiyet kurmuşlardır. Başka yerlerde ise düş en eyaletler, devlet olarak yeniden ortaya çıkmışlardır. Örneğ in M.S. 413’te Roma hükümeti bir bölgenin vergilerini ve idaresini bir Cermen askeri-liderine bıraktığında Vizigot krallığı kurulurken; Ren’in Romalılaştırılan tarafından Frenkler’in -aslen Cermen kökenli olan- Merovenj ve Karolenj hanedanları gelmiştir. İmparatorluğ a ait kurumlar dağılınca; Cermen, Slav, Roma-Kelt ve Roma unsurlarını bünyesinde birleştiren bir sistem oluşmuştur.

Başlı başına bir kategori olan İngiltere, hem eski bir Roma eyaleti hem de 4. yüzyılda düzen bozan Sakson saldırılarına fazlasıyla maruz kaldığı için bir nebze “Romalılığı düş müş” bir bölgedir. Dahası Roma ile bağlantısını da erken kaybetmiştir. Bir Roma askeri olan ve sonra İngiliz eyaletinin başına geçen III. Konstantin, 407’de imparatorluk tahtını ele geçirmek için bir sefer düzenlemiştir. Manş Denizi’ni geçerek Roma’ya ilerleyişi esnasında, kalan son Roma-Britanyalı birlikleri de imparatorluk gücü için teşebbüsünü desteklemek üzere yanına almıştır. Bunun sonucunda, bahtsız Britonlar birdenbire kendi devlet ve ordu güçlerini örgütlemeye mecbur kalmışlardır.

Roma’nın son zamanlarından arkeolojik bulgular, kent merkezlerinin düştüğ ünü ve birçok köy evinin yok olduğunu göstermektedir. M.S. yak. 400’den sonrasına ait katmanlarda, Roma eserleri ve sikkelerine rastlanmamıştır. 450’lerde imparatorluğ un geri kalanı yıkılmaya başladığında ise; Britanya’da imparatorluğ a ait kilise teşkilatı, toprak mülkiyet sistemleri ve yasal uygulamalar gibi Roma düzenlemelerinden neredeyse eser yoktur. Dolayısıyla Roma sonrası dönemde ortaya çıkan yeni devletleri,

kendilerine özgü bir niteliğe sahiptir.

Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşü 5. yüzyıldan çok sonraları, çeşitli güçlerin üstünlük veya hiç değilse ayaklarını basacak bir yer bulma rekabeti sırasında hissedilmiştir. Basit bir örnek verecek olursak; 9. ve 10. yüzyıllarda Fransa Krallığı'na dönüşecek olan bölgede en az iki devlet (Normandiya ve Flamanya) şekillenmiştir.

Bu durum, Fransa kralının Paris Havzası'nda kendi devletini kurması ve zamanla diğerlerini fethetmesinden epey önce meydana gelmiştir. Çok küçük mıntıkaların, idari bölgelerin, kasabaların etrafında ve hatta yerel soyluların yaşadıkları yerlerin hemen çevresinde ek-devletler kurulmuştur. Çoğu arkeolog buraları Roma sonrası zamanlarda var oldukları haliyle sınıflandırırken zorlanmıştır; zira kentleşme gibi "tipik" devlet özellikleri göstermedikleri gibi, antropolojik yönden "beylik" de sayılmazlar. 20. yüzyılın ortasından sonuna kadarki süreçte, devletlerin sınırlı bir karakteristik grubuna uyum sağlamalarını bekleyen paradigmlar ile çalışan arkeologlar, bunları kimi zaman "devlet sonrası toplumlar" olarak adlandırmıştır. Bugün bir devletin ne olduğu ve ne kadar farklı biçimlerde oluştuğuna dair anlayışımız değişikliğe uğradığından; böyle yönetimler genellikle "farklı örgütlenmiş" devletler olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, Şarlman'ın 8. yüzyıl Frank Krallığı esasında kentsel değildir; vasallarının (Orta Çağ'da beylere sadakat ve hizmet yemini etmeleri karşılığında, kendilerine toprak ve köylü tahsis edilen kişiler, Ç.N.) bağlılığını gösterişli hediyeler ve ziyafetlerle sürdüren bir kral vardır ve bu yönden "üst beylik" olarak adlandırılan modele benzemektedir. Oysa topraklar bakımından aynı dönemdeki devletlerin çoğundan daha büyüktür ve birtakım klasik anlatımlarda genellikle devletlerle ilişkilendirilen değişkenlere sahiptir.

Kutsal Roma İmparatorluğu genişledikçe ve fethedilen yerlerden yeni topraklar elde edildikçe, krallar vasallarna toprak vermeye başlamışlardır. Bu, kralın gücü karşısında vasalların gücünü artırmış; imparatorluğun istikrarını bozarak ileride yaşanacak olan parçalanmaya hizmet etmiştir.

Avrupa'da devletleşme; ilk etapta yükselen, yayılan, küçülen ve neredeyse anlaşılmaz bir biçimde yok olan toplumların girift bir ağı gibi görünmektedir. Çoğu kişi, bu süreci modern bir devletin vatandaşları olarak kendi deneyimi ile karşılaştırdığında, son derece kafa karıştırıcı bulacaktır. Ancak aslında bu kısa vadeli bir bakış açısidir. Kontrollü kaos devletin doğasında vardır ve analizlerini yaparken binlerce yıllık uzun vadeli bir perspektiften bakan arkeologlar bunu çok daha net görmektedir. Uzun

vadeli bir perspektifle ele alındığında, birçok bölge çok sayıda ve genellikle savaşan gruplara ayrılarak parçalanma evrelerinden geçmiş; bunu birleşik bir yönetim altında daha büyük oluşumlara dönüşmeler izlemiştir. Avrupa ve devletleşme silsilesine bu gözle bakılınca, birçok Kelt proto-devletinin Roma yönetimi altında eyaletler oldukları bir birleşme dönemi yaşandığı barizdir. Roma'nın çöküşü üzerine, bu eyaletler yeniden parampaça bir savaş dönemine maruz kalan çeşitli yönetim birimlerine ayrılmış; sonra yavaş yavaş Kutsal Roma İmparatorluğu egemenliğinde gitikçe büyüyen kümeler içerisine karışmış ve yine bir dizi küçük devlet haline gelmişlerdir. Kuzey Avrupa'da, İskandinavya ve Kuzey Almanya'nın beylik toplumları Viking Çağı devletleri içinde toplanmış, ardından hep beraber Hansa ve Kalmar Birlikleri'ne katılmışlar, sonrasında ise tekrar ayrılmışlardır. Dünya çapında görülen bu döngü, Avrupa'da olduğu kadar Meksika Vadisi ile And Dağları'nda da belirgin biçimde gözlenmiştir. Bu nedenle Avrupa'nın çeşitli bölgeleri, farklılıkları ve olumsuzlukları arkeologlar tarafından incelenen, tamamen kendilerine özgü tarihsel yörüngelere sahipken; Avrupa devletleri sadece birbirleriyle değil Aztek ve İnka kadar uzak kültürlerle de kapsamlı biçimde karşılaştırılabilir.

Ayr. bkz. **Maiden Kalesi** (Cilt 1, Bölüm 1); **Oppidum** (Cilt 3, Bölüm 6); **Kelheim** (Cilt 3, Bölüm 6)

KAYNAKÇA

Arnold, Bettina ve D. Blair Gibson, eds. *Celtic Chieftdom, Celtic State*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Ehrenreich, Robert M., Carole L. Crumley ve Janet E. Levy, eds. *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*. Arlington, Va.: American Anthropological Association, 1995.

Hedeager, Lotte. *Iron-Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe 500 BC to AD 700*. Oxford: Blackwell, 1992.

Hodges, Richard. *Towns and Trade in the Age of Charlemagne*. London: Duckworth, 2000.

Randsborg, Klaus. *The First Millennium A.D. in Europe and the Mediterranean*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1991.

Wells, Peter S. *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999.

TİCARET VE TAKAS

TINA L. THURSTON

Kültürel dönüşümün farklı yörüngelerinin bağlantı noktasında, M.S. 400 ile 1000 arasında değişen Avrupa ekonomisi vardır. Roma dünyasından Orta Çağ dünyasına geçiş, coğrafi olarak (geniş ölçekli bir bölgelerarası ticaret ağından daha küçük takas alanlarına) küçülen ekonomide yansımalarını bulmuştur. Bununla birlikte, bir zamanlar Roma eyaletleri olan yerlerdeki ticaretin bağlamı, Roma'nın etkileşim alanı içinde ama hüküm alanı dışında yer alan bölgelere göre farklılık göstermektedir. Değişen bağlantılar, değişen ticaret yolları, piyasanın toplumsal, ekonomik ve siyasi bağlamında yaşanan değişimler önemli etmenlerdir. Tarihi kayıtlar bu problemlere ilişkin titizlikle (veya rastgele) korunmuş kısa kesitler sunsa da; zanaat atölyelerinden pazar yeri örgütlenmelerine, ticaret yollarından ardıl devletlerin halkları, zanaatkarları, tüccarları ve seçkinleri arasındaki etkileşim örüntülerine kadar her şeyi içeren büyük resmi gözler önüne seren sadece arkeolojidir.

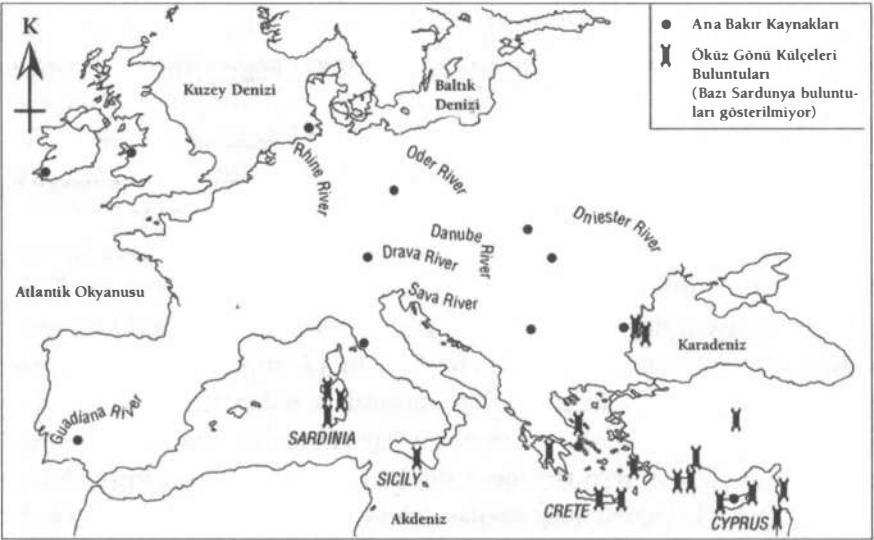
ERKEN ORTA ÇAĞ TİCARETİNİN KÖKENLERİ VE BAĞLAMI

Erken Orta Çağ'da yerel ticaret, başlangıcı tarih öncesi dönemlere uzanan uzun süreli bir takas geleneğinin devamıdır. Ancak Demir Çağı, Roma Dönemi ve Erken Orta Çağ'da ticaretin ayırt edici özelliklerinden biri, in-

sanların ve malların artan hareket kabiliyetidir. Görece uzak mesafeler üzerinden yapılan takas türü, Paleolitik döneme dayanmaktadır. Ancak Neolitik dönem iskeletlerinin yeni tarihli izotop analizi, ilk çiftçilerin önceleri sandığından daha devingen olduklarını ortaya koymuştur. Yüksek arazilerden aşağılara doğru nehir vadileri boyunca yaptıkları yolculuklar da yeni bölgelere yerleşme amaçlıdır. Tunç Çağı'nda en çok yerel ticaret yapılmaktadır, ancak tunç ve kehribar gibi nadir rastlanan cevherler uzun mesafeler üzerinden taşınmışlardır. Ticaretin profesyonelce düzenlendiği Akdeniz dışındaki bölgelerde, ürünlerin ticareti muhtemelen birçok aracı kişi tarafından elden ele yapılmıştır.

Demir Çağı, Avrupa yönetimlerinin mevcudiyetleri ve siyasi ekonomilerinin devamlı ve büyük bir parçası olarak bir ticarete geçiş sahne olmuştur. Bunun nedeni de, kısmen yükselen siyasi etkileşimler ve özellikle gemicilikte gelişen nakliye teknolojisidir. Öncekiler gibi, Demir Çağı seçkinleri de muhtemelen toplumsal konumlarını sürdürmelerine yarayan lüks eşyaların ithalatını yönetmişlerdir. Ancak zamanla, en değerli eşyaların üretim ve ticaretini hala kontrol ediyor olsalar da, diğer malların yapımı ve dağıtımı üzerindeki tekel konumlarını kaybetmişlerdir. Bu sırada, vasıfsız çiftçilerin çeşitli meslek ve uğraşlarda ekonomik uzmanlaşmaya yönelik devam eden eğilimleri de, bir zanaatkar sınıfı ve bu sınıfın ürünleri için bir pazar yaratmıştır. Kelt Demir Çağı'nda, Kıta Avrupası'nın kalabalık proto-kentleri olan *oppidum* yerleşmeleri, egzotik ürünlerin adresi olmayı sürdürmüştür. Bağlı zanaat ustaları, seçkin efendileri için yörelerine özgü göz kamaştırıcı prestij nesneleri yaratırken, diğerleri yerel takas ve tüketim için seramik kaplar, metal araç-gereçler, süs ve giyim eşyaları gibi daha az gösterişli nesneler üretmişlerdir. En sonunda, Demir Çağı'nda Akdeniz'deki kent toplumları, profesyonel tüccarların her yıl devasa yük gemileriyle yüzbinlerce ton mal taşıdığı Roma İmparatorluğu'nun piyasa ekonomisinde zirveye ulaşmışlardır. İmparatorluk çökene kadar, karma kurallar ve düzenlemelerle muazzam bir ticaret sistemi hüküm sürmüştür.

Böylelikle daha önceki ticaret ve takas geleneklerine Romalılar'ın mirasının da katıldığı bir kombinasyon, Erken Orta Çağ pazarlarının gelişiminde rol oynamıştır. Roma sonrası ticaret, bir alanın Romalılaştırılmış eski merkeze mi, daha az Romalılaştırılmış bir eyalete mi (Ör: İngiltere veya Almanya), yoksa imparatorluk dışında yer aldığı halde Roma ile düzenli etkileşim halinde olan bir bölgeye mi (Ör: İskandinavya veya Slav toprakları) ait olduğuna göre bölgesel çeşitlilik göstermektedir.

Ana bakır kaynakları ve oküz gönü külçelerinin (şekil benzerliğinden ötürü bu isimle anılır, Ç.N.) bulunduğu yerler.

Roma İmparatorluğu Suriye'den İskoçya'ya kadar uzanmaktadır, ancak gündelik işlerin yönetimi yerel düzeyde yürütülmüştür. Bir Roma *civitas*'ı ve onun iç kesimleri; askeri birliğe sahip bir yerel valinin yetkisi altında gevşek biçimde örgütlenmiş, son derece özerk bir yönetim birimidir. Roma'nın büyük mevcudiyeti istikrarını yitirdiğinde; eyaletler daha da özerkleşmiş, zamanla bölgelere ve sonra da alt bölgelere ayrılmıştır. Roma sonrası dönem, göçleri ve istilalarıyla tanınmaktadır. Zira barbarlar adı verilen Romalı olmayan toplumlar, imparatorluktan kalan bu parçaları istila etmiş ve yağmalamışlardır. Roma dünyası dışındaki birçok Avrupalı evlerinde kalmaktan memnundur, ama yine de yerel ekonomileri imparatorluk sisteminin çöküşüyle derinden etkilenmiştir. Dolayısıyla bu akıl almaz değişim döneminde, Geç Roma ve Erken Orta Çağ ekonomileri arasındaki devamlılık konusu önemli bir meseledir.

TİCARET VE TAKAS ÜZERİNE TEORİLER

Roma sonrası Avrupa'daki kent hayatı, ticaret ve pazarlar üzerine uzun süre hararetli tartışmalar dönmüştür. Başta Henri Pirenne olmak üzere Erken 20. Yüzyıl tarihçileri, -Roma sonrası dünyasında kentleşme, pazarlar ve uzun mesafeli ticaret hakkında birtakım makul varsayımlarda bulunmak adına- belgesel kayıtlar ile feodalizmin kökenlerine dair tümdenge-

limci izlenimleri birleştirmiştir. Pirenne'in etkileyici tezi, Avrupa'nın Roma örgütlenmesinin hiçbir zaman dağılmadığını, hatta Orta Çağ'a kadar devam ettiğini ileri sürmektedir. Sadece 7. yüzyılda Müslümanlar'ın ilerleyişiyle beraber Avrupa'nın Akdeniz ile ticareti kesildiğinde, Karanlık Çağ'ın Cermen liderleri (Ör: Şarلمان ve çağdaşları) yavaş yavaş bölgelerinin tarımsal ekonomilerini büyütmüşlerdir.

Büyük ölçüde çağdaş arkeolojinin ortaya çıkardıklarının ışığında, sonraları bu teori çürütülmüş ve barbarlar çağında pazarlar, para ve üretime dair yeni bir anlayış doğmuştur. 20. yüzyıl, kent ve ticaret merkezi kazı yöntemlerinde çarpıcı değişimlere sahne olmuştur. Avrupa kasabalarında daha önce yapılan kentsel kazı projeleri; rastgele açtıkları katmanları temizleyen, çıkardıkları antikaların yarım yamalak kayıtlarını tutan işçilere emanettir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, bombalardan hasar görmüş kentlerde çalışan arkeologlar araştırmaları için öncelikli olarak hendekleri kullanmaya başlamışlardır. Derin katmanların küçük parçalarına baktıklarında, belirli bir alandaki uzun ve karmaşık bir tarihi keşfedebilmelerine, hatta katmanların tarihlerini tespit edebilmelerine rağmen; "büyük resmi" görmekten yoksundurlar. Ancak 20. yüzyılın son birkaç onyılında yatay kazı tekniği ağırlık kazanınca, eski yüzey alanlarının geniş ölçekli keşfi; döneme ait birçok yapının, ayırt edici özelliklerin, eser saçıntılarının ve sınırların, örüntü ve bağlamlarıyla birlikte açığa çıkartılmasını sağlamıştır. 1980'lere gelindiğinde artık arkeologlar Erken Orta Çağ'ın karma ekonomilerine dair daha önceki görüşlere de meydan okumaya başlamıştır.

ESKİ İMPARATORLUK AVRUPASI'NDA TİCARET VE TAKASA DAİR ARKEOLOJİK BULGULAR

Roma'nın eyaletleri ithalat, ihracat ve üretime dayalı yoğun bir pazar ekonomisine sahiptir. Eyaletler arasındaki ticaret, tek bir siyasal ekonomi içerisinde müşterek gelenekler, kurallar ve düzenlemeler ile kolaylaştırılmıştır. Peki 5. yüzyılın gidişatında imparatorluğun sıkıntıları derinleştğinde; üreticiler ve tüketiciler ticari teamüllerin sunduğu bu kolaylığı sürdürebilmişler midir, yoksa değişen koşullar onları yeni ekonomik çözümler bulmaya mecbur veya teşvik mi etmiştir? Akdeniz ve Avrupa çevresindeki arkeolojik araştırmalar, Pirenne'in Roma sonrası devamlılığa dair görüşünün aksine, Roma dünyasının 5. yüzyıldan itibaren gerileme dönemine girdiğini göstermiştir. Geride kalan boşluk ortamında kopukluk yaşa-

yan eyaletler bölgesel ve alt-bölgesel sistemlere dönüşmüş, pazarlar bölgelerarası ve uzun mesafeli ticaret merkezi olma özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Roma sonrasına ait çok önemli belgeler mevcut olmakla birlikte, sosyo-ekonomik buhranlar belki de en iyi şekilde arkeolojik bulgular yoluyla anlaşılmaktadır. İmparatorluk çağında, Roma'daki *Campus Martius* (askerlerin eğitimi ve geçit törenleri için kullanılan alan, Ç.N.) çok güzel tasarlanmış ve iyi bakılmış anıtsal bir arazidir. Tören meydanlarına ek olarak; halkın kullanımına sunulan tapınaklar, revaklar (sırtı binaya dayalı, ön cephesi açık sütunlu ve kemerli giriş alanı, Ç.N.), hamamlar, stadyum, sirk ve çeşitli tiyatrolar bulunmaktadır. 5. yüzyılın sonuna doğru yağmalanmasının ardından, evsiz kalanlar ile zanaatkarlar kenar mahallelerdeki yıkıntıların arasına yerleşmişlerdir. Bir kazıda, 5. veya 6. yüzyıldan kalma küçük bir camcı dükkanı bulunmuştur; görünen o ki burası 7. veya 8. yüzyılda yerini ruhbanlar ve yerel pazarlar için dini temalı nesneler üreten bir atölyeye bırakmıştır. İthal ürünlerin geldiği en uzak yerin Sicilya olması, ticaretin daha öncesine kıyasla son derece yerli ve sınırlı niteliğini gözler önüne sermektedir. Ekonomik çöküşün bir diğer göstergesi de para basımıdır. Yalnız 7. ile 8. yüzyıllar arasındaki dönemde; altın sikkelerde ayar %90'dan %10'a, gümüşlerde %70'ten %30'a düşerken, tunç olanlar artık kağıt kadar incedir.

5. ile 7. yüzyıllar arasında İtalya'daki başka alanlar gibi ticaret limanları da terk edilmiştir. Afrika'dan ve Doğu Akdeniz'den gelen ithal amforalarda (dar boğazlı, iki kulplu testi; depolama ve şarap, yağ, meyve, tuzlanmış et vb malzemeleri taşıma amaçlı kullanılmıştır, Ç.N.) bölgelerarası ticaretin inişe geçtiğini gösteren kuvvetli bir azalma söz konusudur. 5. yüzyılda Adriyatik üzerindeki Butrint'te, barbar istilacılara karşı istihkamlar inşa edilmiş, saraylar tamamlanmadan bırakılmış ve işgalciler buralara yerleşmişlerdir. Tüccarlar, Roma Avrupası'nın diğer kasabalarında viraneye dönüşmüş forumları zaptederek, eski hisarların enkazlarında geçici atölyeler kurmuşlardır. Roma ve diğer birkaç güney şehri, kentsel tutumu biraz da olsa sürdürürken, Batı Avrupa kasabaları ve pazarları büyük ölçüde terk edilmiştir. Uzun mesafeli ticaret piyasası ve bölgelerarası pazar sistemi, faaliyetlerini durdurmuştur.

ESKİ İMPARATORLUĞUN DIŞINDAKİ TİCARET, TAKAS VE PAZARLAR

Arkeolojik bulgular, M.S. 400'den önce Romalılar ve Romalı olmayanlar arasında düzenli ve aktif ticaret ilişkileri olduğunu göstermektedir. Romalı olmayan halklar, seçkin sınıfının ürünlerine -kılıçlar, süs eşyaları, şarap ve servis kapları- karşılık olarak deri, post, gıda maddesi gibi kullanışlı mallar ile köle ihraç etmiştir. Danimarka'da, seçkinlerin denetimindeki Gudme-Lundeborg gibi liman kentlerinde yapılan kazılar, genellikle Roma döneminde zanaatkar sınıfı ve bir limanın da yer aldığı bir beylik yerleşkesini işaret etmektedir.

Nitekim barbar bölgelerindeki yöneticiler, toplumsal mevkilerini koruyabilmek adına, Roma mallarına oldukça bağımlı hale gelmişlerdir. Roma'nın sıkıntılı günleri ve imparatorluk sistemindeki aksamalar baş gösterince, uzun mesafeli ticaret azaldığından bu bölgelerde Roma malları görülmeyen olmuştur. Roma ürünlerinin ithalatı kesintiye uğramış olsa da, yerel yöneticiler hala diğer yöneticileri etkilemeye ve tebaalarını korkutup sindirmeye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu seçkinlere özgü malların ticaretinin bitmesi izin verilemez bir durumdur. Bunun yerine Britanya, Çukur Ülkeler ve İskandinavya'daki kalburüstü sınıflar ile Cermen ve Slav bölgeleri arasında daha küçük ve daha az hırslı ticaret ağları şekillenmiştir. Bazı Roma dönemi yerleşimlerinde ticaret devam etmiştir; ancak daha da önemlisi M.S. 700-1000 arasında, zanaat üretimi ile ticaret merkezini birleştiren bir dizi yeni özelleşmiş bölge ortaya çıkmıştır. Britanya'da Ipswich ve Hamwic; İskandinavya'da Birka, Ribe, Kaupang ve Hedeby; Kuzey Fransa'da Quentovic; Ren Nehri'nin Hollanda kısmında Dorestad; Rusya'da Staraya Ladoga ve Polonya'da Wolin bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Çek Cumhuriyeti'nde ve Kuzey Almanya'da da benzer yerler bulunmuştur.

Genelde *emporium* adıyla anılan bu pazarlar, tüccarlar ve üreticilerin uğraşlarıyla kendiliğinden oluşmuş değildir. Hedeby, Ipswich ve Hamwic gibi *emporium*'lardaki -kraliyet idaresi ve korumasını gösteren- seçkin işi tahkimat yapılarında yerel yöneticilerin de parmağı olduğu barizdir. Danimarka ve İsveç'teki Ribe ve Löddeköpinge'de, savunma amaçlı olmayan ve muhtemelen düzenlenmiş ticaretin alanını belirleyen sınır işaretleri vardır. Çek Cumhuriyeti'nde Mikuláice ile Almanya'da Hamburg, Lübeck ve Brandenburg'da yapılan kazılar ise; 8. yüzyılda yerel beylerin kendilerine bağlı zanaatkarlar ile kaleyi andıran konutlar kurduklarını göster-

mehtedir. Daha sonra etraflarında, seçkinlerden bağımsız yerleşmelerin gelişmesiyle kent pazarları oluşacaktır.

Bu yerleşim yerlerinde, zamanla lüksten çok yöresel eşyaların üretimi ve ticaretine başlanmıştır. Zira muhtemelen krallığa ait düzenli bir pazardan toplanabilecek vergiler, kralların kendi sahip olacakları masraflı ürünler kadar önemli hale gelmiştir.

Anglo-Sakson metinleri, M.S. 700 ile 1000 arasında ticaret üzerinden kazanılan işgaliye ve geçiş vergilerinde muntazam bir artış olduğunu doğrulamaktadır. Böyle bir belgeleme sadece İngiltere’de bulunmuş olsa da, araştırmacılar bunun yeni ardıl devletlerin genelinde benzer biçimde yaşandığına ve son derece tatmin edici bir kraliyet geliri sağladığına inanmaktadır. Bu devletler önemli ticaret güçleri haline gelince, yeni ticaret yolları türemiştir. Roma döneminde, Ren üzerindeki Friz yerleşmesi Dorrestad gibi yeni ticaret noktalarına hizmet veren, kuzey-güney hattında uzayan Ren-Ron nehir yolu bunlardan biridir. Ayrıca Oder (Viyana), Dnieper, Dniester ve Prut ile Elbe, Weser (Visurgis) ve Eider nehirleri üzerinden kurulan Roma-Baltık bağlantıları son derece faaldir. Deniz yolları, Atlantik Avrupası’nı Britanya’ya bağlamaya devam etmiş; yeni rotalar Dorrestad, Ribe ve Hedeby ile İsveç ve Norveç’teki *emporium*’lar arasında köprü görevi üstlenmiştir.

GEREKLİ ŞEYLER VE ARZU NESNELERİ

Orta Çağ’da ticaretin insanlar için önemine rağmen, Erken Orta Çağ ticaretine ilişkin yazılı kaynaklar halen oldukça azdır. Bu nedenle gemiler, rıhtımlar, atölyeler, ambarlar ve pazar örgütlenmelerinin arkeolojik olarak incelenmesi; faaliyetleriyle Avrupa’yı dönüştüren üreticiler, tüccarlar ve araçlara dair bilgi edinmek için kimi zaman en iyi seçenektir. Arkeologlar birçok geniş kapsamlı kazı çalışmasıyla, hem yöneticiler hem de halktan insanlar arasında en çok hangi ürünlerin rağbet gördüğünü keşfetmişlerdir. Değerli madenler ve taşlar gibi, ithal edilen kaliteli seramik, cam ve tekstil ürünleri ile şarap ve silahlar da öncelikli olarak kraliyet ailesi ve yüksek tabakaya ayrılmaktadır.

Uсталıkla yapılan yerli malı süs eşyalarına, daha büyük bir gruba mensup varlıklı vatandaşlar erişebilmektedir. Çok daha geniş kitlelere hitap eden, lüks olmayan eşyaların üretimi de söz konusudur. Bu alışverişlerin her birinin kendisine özgü ürün asamblesi mevcuttur. Dokuma araç-gereçleri ve

tezgah parçaları da, tarak ve süs iğnesi üreten atölyelerden kalma uçları kesik kemik ve kırık boynuz parçaları ile kısmen bitmiş ürünler halindeki artıkları gibi yaygındır. Metal döküm işlemi, geriye pota, kalıp, broş ve toka parçaları bırakmıştır. Demir işçiliği; bol miktarda cüruf, demir çubuk ve değnek, araç-gereç taslakları (ham metal, kalıplanmış ama tamamlanmamış aletler) ve bazı durumlarda demir ustalarının maşaları ile çekiçleri gibi buluntularla anlaşılmaktadır. Erimiş cam artıkları ve hatalı üretilmiş cam boncuk döküntüleri; gelişmiş cam endüstrilerini işaret etmektedir. Dan ticaret merkezi olan Dankirke örneğinde, arkeologlar yangından hasar görmüş, cam içki boynuzlarıyla dolu bir depo keşfetmişlerdir. Bazı alanlarda, gıda maddesi tedarikçilerinden alınan doğranmış halde çeşitli hayvan ve balık kemiklerine rastlanırken, kalın gübre katmanları canlı büyükbaş hayvan ticaretini göstermektedir. Kimi zaman madeni paralar, teraziler, ağırlıklar ve kumbara anahtarları da bulunmaktadır.

Panayır tezgahlarını ve sergilerini andıran yapılarıyla, pazar yerleri çoğu kez kısa ömürlüdür. Genellikle çökük zeminli kulübeler görülür; İsveç'teki Löddeköpinge'de pazar yerinin mevsimlik olma özelliği farklı iş kollarına dair katmanlardan ve bu çukur evlerin zeminlerindeki steril kumlardan anlaşılmaktadır. Diğer yandan, özel atölyeler ve endüstrilerin devamlılık gösteren işlerine rastlanan birçok pazar kalıcıdır. Ribe ve Hedeby'de, uzun süreli düzeni yansıtırçasına, atölye sınırları ve işlerin mahiyetine göre ayrılan bölmeler nesiller boyu değişmeden devam etmiştir. Akarsulara kanal açma ve sokaklar ile yapıların izgara şeklindeki düzenlemesi, Hedeby için merkezi planlama yapıldığını göstermektedir.

İlk milenyumun sonunda, lüks ve lüks olmayan malların uzun mesafeli ve yerel ticareti Orta Çağ devletlerinin ekonomileri için hayati öneme sahiptir. Vergiler ve düzenlemeler devam etmiştir; ancak özel inşa edilen ve korunan, kraliyetin ticaret alanı *emporium*'lar ortadan kaybolmuştur. Ya yerlerini Geç Orta Çağ'daki Avrupa kent pazarlarına bırakmışlar, ya da onlara dönüşmüşlerdir.

Ayr. bkz. **Emporium** (Cilt 4, Bölüm 7); **Ipswich** (Cilt 4, Bölüm 7); **Stara-ya Ladoga** (Cilt. 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Callmer, Johan. *Production Site and Market Area: Some Notes on Field Work in Progress, 1981–2*. Lund, Sweden: Meddelanden fraan Lunds Universitets Historiska Museum (1983): 135–165.

Clarke, H. ve B. Ambrosiani. *Towns in the Viking Age*. Leicester: Leicester University Press, 1991.

Fehring, Günter P. *The Archaeology of Medieval Germany: An Introduction*. London: Routledge, 1991.

Frandsen, L. ve S. Jensen. "Pre-Viking and Early Viking Age Ribe." *Journal of Danish Archaeology* 6 (1988): 175–189.

Hedeager, Lotte. *Iron Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700*. Oxford: Blackwell, 1992.

Hodges, Richard. *Towns and Trade in the Age of Charlemagne*. London: Duckworth, 2000.

———. "Emporia, Monasteries, and the Economic Foundation of Medieval Europe." içinde *Medieval Archaeology: Papers of the Seventeenth Annual Conference of the Center for Medieval and Early Renaissance Studies*. Editör Charles L. Redman. Binghamton, N.Y.: State University of New York, 1989.

———. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade AD 600–1000* London: Duckworth, 1982.

Randsborg, Klavs. *The First Millennium AD in Europe and the Mediterranean*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1991.

Sawyer, P. "Early Fairs and Markets in England and Scandinavia." içinde *The Market in History*. Editörler B. L. Latham ve A. J. H. Anderson, s. 59–77. London ve Dover, N.H.: Croom–Helm, 1986.

Schietzel, K. "Haithabu: A Study on the Development of Early Urban Settlement in Northern Europe." içinde *Comparative History of Urban Development in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland, and Russia from the Ninth to the Thirteenth Century*. Editörler H. B. Clark ve A. Simms. BAR International Series, no. 255. Oxford: British Archaeological Reports, 1985.

Wells, Peter S. "The Iron Age." içinde *European Prehistory: A Survey*. Editör Sarunas Milisauskas, s. 335–383. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002.

ERKEN ORTA ÇAĞ'DA PARA SİSTEMİ

ALAN M. STAHL

M.S. 1000'den sonraki ilk yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu'nun sınırları Avrupa'yı iki mali bölgeye ayırmıştır: (1) Ekonominin temel bir parçası olarak, sikkelerin az çok düzenli basılıp tedavüle çıkarıldığı bir güney ve batı bölgesi (2) ekonomik veya başka kökenli çeşitli etkileşimlerin bir sonucu olarak, kendi parasını basmayıp zaman zaman dışarıdan sikke alan bir kuzey ve doğu bölgesi. Avrupa'da aşağı yukarı Ren ve Tuna Nehirleri'nin sınırlarını çizdiği bu parasal bölünme, Roma İmparatorluğu'nun siyasal tasfiyesinden sonra da aynı şekilde kalmış ve neredeyse ilk binyılın sonuna kadar devam etmiştir. Ancak 9. yüzyıla gelindiğinde ve özellikle 10. yüzyılda, Roma'nın imparatorluk sınırlarının ötesindeki topraklar, paraya çevrilebilen bir ekonomi sağlayabilmek için kendi sikkelerini üretmeye başlamışlardır.

AVRUPA'DA ROMA SİKKELERİ

Altın, gümüş ve bakır olmak üzere çeşitli değerlerde sikkeler üreten, Avrupa geneline yayılmış basımhanelerdeki para basımı, Batı Roma İmparatorluğu'nun her yerinde bir bütün halindedir. Roma devletlerinde diğer birçok konuda olduğu gibi, para basımında da 3. yüzyılda bir bozulma yaşanmış; M.S. yak. 300'de Roma imparatorları Diocletian ve I. Konstan-

tin'in reformlarıyla canlandırılarak yeniden düzenlenmiştir. Galya'da Lyon ve Arles; Almanya'daki Renanya bölgesinde Trier; İtalya'da Roma, Milan, Ravenna, Aquileia; Panonya'da Siscia (bugünkü Sisak) ve Yunanistan'da Thessalonica (bugünkü Selanik) sonraki iki yüzyıl boyunca Avrupa'nın düzenli darphaneleri arasındadır. Önceleri imparatorluğun önemli külçe kaynağı olan İspanya, daha sonraki dönemde bir darphaneden yoksundur; M.S. 325'te Londra'daki darphanenin kapanmasıyla İngiltere de aynı duruma gelmiştir.

İmparatorluğun geç dönemlerindeki standart para -M.S. 309'daki ilk sürümünden artık *nomisma* olarak adlandırıldığı 10. yüzyıla kadar- *Solidus*'tur (çoğul: *Solidi*; Roma altın sikkesi, Ç.N.). 24 karat veya 1/72 Roma Pound'una denk düşen (şimdiki ölçüyle 4,5 gram) saflık ayarına ve değişmez bir ağırlığa sahiptir. *Solidus*'un farklı alt türleri de basılmıştır; bunlardan batıda en yaygın olanı *Tremissis* (1/3 Solidus, Ç.N.) adı verilen üçüncü tiptir (Resim 1). *Denarius* (çoğul: *Denarii*; Roma gümüş sikkesi, Ç.N.) cumhuriyet ve erken imparatorluk döneminde Roma parasal sisteminin temeli olmuştur; ancak 4. ve 5. yüzyıllarda gümüş para basımına nadir rastlanmaktadır. Değişen ağırlık ve türlerde bakır paralar ise nispeten yaygındır. 5. yüzyıla kadar, bir altın *Solidus* satın alabilmek için 7.200 bakır *nummus* (sikke değer birimi, Ç.N.) gereklidir ve ikisi arasında hiçbir orta değer yoktur. Geç dönem Roma sikkelerinin ön yüzünde genellikle, dönemin imparatorunun resmi ile onun etrafını saran yazılarda adı ve şeref unvanları yer almaktadır. Arka yüzde ise Pagan tanrıları yerlerini yavaş yavaş Romalı erdemlerinin ve imparatorun askeri ortamlardan sahnelerinin sembolik temsillerine bırakmıştır; açıktan Hristiyanlık imgelemi enderdir.

Ren ve Tuna Nehirleri boyunca uzanan ve *limes* adı verilen sınırların ötesinde; Roma paraları, özellikle imparatorluk ile doğrudan bağlantısı olanlarca gayet iyi bilinmektedir. Sınır bölgeleri başlı başına, ciddi anlamda parasallaşmış bir alan teşkil etmektedir; garnizonları buralarda olan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve sınırın diğer tarafından ithal edilen ticaret mallarının bedelini ödemek için sürekli bir para transferi söz konusudur. Roma sikkelerinin sınırların ötesine çıkmasını sağlayan bir diğer unsur da; Roma ordusundaki hizmetlerinin ardından evlerine dönen münferit barbar askerlerin maaşları ve imparatorluğun seferlerine dışarıdan katılan birleşik savaşçı gruplarının ücretleri gibi askeri ödemelerdir. Sikkeler ayrıca barbar kavimlerin liderlerine haraç olarak dışarı çıkmakta; sınır ötesi akınlarda elde edilen ganimetler arasında geri gelmektedir.

Resim 1: Dorestad'da basılan Friz altın *Tremissis*'i.
Amerikan Nümizmatik Derneği, New York'un izniyle çoğaltılmıştır.

Roma sikkelerinin barbar Avrupa'ya ihracı, Kıta'nın kuzey ve doğusu genelindeki arkeolojik buluntularla da desteklenmektedir. Bakır sikkeler çoğunlukla kazılan yerleşim alanlarında sınırlara en yakın yerlerde rastgele bulunmaktadır. Altın sikkelere ise çok daha uzaklarda, birkaç taneden binlercesine değişen miktarlarda, genellikle defineler içerisinde gömülü halde rastlanmaktadır. Bu definelerin bazıları, özellikle Tuna'nın kuzeyindeki bölgede, münferit askerlere maaş veya Hunlar gibi topluluklara toplu haraç ödemeleri olarak tanımlanmıştır. İskandinavya'da bulunan *Solidus*'lar, dışarı çıkanlar arasında daha muallak bir sınıf oluşturmaktadır. M.S. 454-488 arasındaki dönemde biriken bu sikkeler, kürk ve köle ticaretinin sonucu veya müttefikler ve istilacılar tarafından kuzey bölgelerine gönderilen toplu paralar olarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır.

ERKEN CERMEN DEVLETLERİNİN PARA SİSTEMLERİ

Avrupa'da Roma imparatorlarından sonra ortaya çıkan Cermen yöneticilerin bastırdığı sikkeler, daha önceki Roma örneklerinin -içerik veya işlevlerini olmasa da- biçimsel özelliklerini korumuştur. Altın paralar, özellikle de *Solidus*'un 1/3'ü değerinde olan *Tremissis*'ler, yine piyasaya egemendir. Gümüş ve bakır para tedavülü ise nadir ve kesintilidir. İlk sikke-

Resim 2: Gümüş *Sceatta*.

Amerikan Nümizmatik Derneği, New York'un izniyle çoğaltılmıştır.

ler tıpkı Romalı öncelleri gibi saf altından olmasına rağmen; M.S. 600'den itibaren birçok sürümde altının içerisine gümüş karıştırılarak yapılan taşış işlemi (değerini düşürme, ayarını bozma, Ç.N.) göze çarpmaktadır. Aynı dönemde paranın ağırlığı da bundan nasibini almış; Galya'daki *Solidus* standardı 24 karattan 21 karata düşmüştür.

Cermen liderlerin bastırdığı ilk paralarda, yine imparatorluk modelinin izinden gidilmiş; altın sikkelerinin ön yüzlerinde, o dönem Konstantinopolis'te (bugünkü İstanbul) saltanat sürmekte olan imparatorun adı ve suretine yer verilmiştir. Daha nadir basılan gümüş ve bakır sikkelerde ise kimi zaman bastıran kralın adı veya monogramı bulunmaktadır. 6. yüzyılın ortasından kısa bir süre önce, Frank kralı Theodebert tedavüle çıkardığı altın sikkelerin üzerine kendi adını yazdırdığında, sadece imparatorların altın sikkeler üzerine imgelerini yerleştirmeye hakkı olduğunu savunan Bizanslı yazar ve tarihçi Procopius'un öfkeli tepkisini çekmiştir. Yüzyılın sonuna kadar Suevi ve Vizigot kavimlerinin kralları da, altın sikkelerinde imparatorun adı yerine kendi adlarını yazdırmışlardır. Frizler ve Anglo-Saksonlar'ın altın *Tremissis* paralarında, Frank Krallığı'nda bastırılanlar örnek alınmış; ilk kez bir İngiliz kralının adının bir sikke üzerinde görülmesi ise 7. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. İmparatorluk taklidi sikkeler, İtalya'da daha uzun süre tedavülde kalmıştır; Ostrogotlar'ın piyasaya sürdüğü paralar, yerlerini Bizanslı fetihçilerin ve son olarak daha 7. yüzyılın bitiminde paraların üzerine krallarının adını yazdıran Langobardlar'ın sürümlerine bırakmıştır. Bu sürümlerin çoğu, portreli bir ön yüz ve

Resim 3: Şarلمان döneminden gümüş Peni.

Amerikan Nümizmatik Derneği, New York'un izniyle çoğaltılmıştır.

sembollü bir arka yüzden oluşan Roma ve Bizans imgelem tarzını model almış; haç sembolü en yaygın kullanılan arka yüz imgesi haline gelmiştir.

5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Avrupa'nın büyük bölümünün karakteristiği olan, salt altından oluşan bir para sisteminin, bir perakende ekonomisi için uygun olmadığı ve çoğu insanın günlük deneyimlerinin dışında kalacağı aşikardır. Özellikle Merovenj ve Vizigot krallıklarında darphanelerin büyük oranda yaygınlaşması, para basımı koşullarında -tıpkı vergi toplama esaslarında olduğu gibi- merkezilikten yerelliğe doğru bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Bu olgu en çok 7. yüzyıldaki Frank Krallığı paralarında belirgindir; nitekim sikkelerin üzerinde yüzlerce darphane kasabasının yanı sıra "para ustası/para basıcı" olarak tabir edilen binlerce kişinin adları yer almaktadır. Frizya (bugünkü Hollanda'da bir kuzey eyaleti) ve İngiltere'de bulunan, Frank Krallığı'nın güney bölümüne ait altın sikkeler; kuzeyden Akdeniz'e ithal edilen mallar için bir ticaret yolu olduğunu akla getirmiştir. 6. ve 7. yüzyıllara ait sikke buluntuları, eski Roma İmparatorluğu sınırlarının dışında son derece seyrek; ancak Batı Jutland'de bulunan birkaç *Tremissis*, bir İskandinav veya Baltık çevresinden ziyade Friz ekonomik ağıyla ilişkili görünmektedir.

GÜMÜŞ ÇAĞI

7. yüzyılda Merovenj Fransiya, Frizya ve Anglo-Sakson İngiltere'nin altın sikkeleri, zamanla yerlerini gümüş sürümlere bırakmıştır. Milenyu-

mun geri kalan döneminde gümüş, Alpler'in ötesindeki Avrupa topraklarında para basımında kullanılan adeta tek maden olmuştur. İspanya'da Vizigotlar, M.S. 711'de Müslüman istilacılar krallıklarını ortadan kaldırıncaya dek, değeri düşürülmüş altın *Tremissis*'ler üretmeye devam etmişlerdir. Langobard kralları, 8. yüzyılın sonunda Şarلمان'ın fethine kadar altın sikkе basımını sürdürmüşlerdir. Yarı-bağımsız Benevento düklerinin altın para basma süreci ise 9. yüzyıla kadar uzanmaktadır.

Fransiya'da gümüş sikkeler 7. yüzyıla özgü, üzerinde para ustası ve darphanenin adı yer alan, portreli ve haçlı modelden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Merovenj hanedanı 8. yüzyılın ortalarında sona erene kadar *Denarius*'ların çoğu, her iki yüzlerinde basit geometrik desenler ve çok az okunaklı yazı yer alan küçük gümüş parçalarıdır. Bu dönemde Frizya ve İngiltere'nin -*Sceatta* adıyla bilinen- gümüş paraları da küçük, kalın ve yazısızdır; bazı örneklerde imgelemler, yerel sanatsal geleneklerden esinlenmiş gibidir (Resim 2). M.S. yak. 720'de Jutland'in batı yakasındaki Ribe'de basılan *Sceatta*'ların kısa vadeli bir sürümlerinin, Avrupa'nın Antik Roma sınırları dışında basılan en eski sikkeleri olduğu iddia edilebilir.

8. yüzyılın 2. yarısında gümüş sikkeler görünüm ve ağırlık standartlarında değişikliğe uğramış; bu durum Peni (İngilizce: *Penny* Latince: *Denarius*, Fransızca: *Denier*, Almanca: *Pfenning*, Ç.N.) adı verilen paranın doğuşuyla sonuçlanmıştır. Bu yenilikler, Karolenj krallarının şahsi kararlarıyla gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Kral unvanını elde eden ilk "Saray Başkanı" (Merovenjler'de kralın arkasındaki esas adam; krallığa dair her konuda yetki ve sorumluluk sahibidir, Ç.N.) Kısa Pepin, M.S. 751'de Frank Kralı olmasından kısa süre sonra paraları bir standarda oturtmuş; oğlu Şarلمان ise büyüyen krallığı için M.S. yak. 793'te yeni ve daha ağır Peni'ler bastırmıştır (Resim 3). Anglo-Sakson İngiltere'yi oluşturan krallıklara ait sikkeler de benzer bir reform ve standartlaştırma modelini izlemiştir.

M.S. 800'e gelindiğinde gümüş Peni, ağırlığı 1,5 - 2 gram arasında değişen yayvan ve kaliteli basılmış bir paradır. İngiltere'de paraların ön yüzlerinde genellikle bir kral portresi yer alırken, Karolenjler ise geometrik şekillere, özellikle hükümdarın adının monogramına yer vermeyi tercih etmişlerdir. Anglo-Sakson ve Karolenj sikkeleri, kendi krallıklarının dört bir yanında bulunan çok sayıda darphanenin, genelde başlıca ticari ve kilisevi merkezlerle aynı olan adlarını taşımaktadır. İngiltere'nin Roma sınırlarının kuzey ve batısında veya Kıta üzerindeki Ren-Tuna sınırlarının öte-

sinde ise bu tür darphaneler tespit edilmemiştir.

Karolenj İmparatorluğu'nun ve İngiltere'nin bu standartlaştırılmış gümüş Peni'leri, perakende ve uzun-mesafe ticaretine sağlam bir zemin yaratmış; derebeyliğe ait ve ciddi ölçüde geçimlik tarımsal temele katkı sağlamak için ekonominin paraya çevrilen bir bölümünün gelişimini kolaylaştırmıştır. Karolenj sikkelerinin tekbiçimliliği, imparatorluğun merkezi gücünün dağılmasıyla beraber bozulmuştur.

Kontlar, dükler ve hatta piskoposlar ile başrahipler; imparatorluk genelindeki para basım faaliyetlerinin yönetimini üstlenmişler; yine de çoğu kez paralarının üzerinde kraliyetten veya soylu sınıftan bir Karolenj ismine yer vermeyi sürdürmüşlerdir.

10. yüzyılda Ren'in doğusunda ve Tuna'nın kuzeyinde, özellikle Saksonya'daki darphanelerde, yeni keşfedilen gümüş yataklarından istifade para basılmaya başlanmıştır.

İskandinavya'da 9. yüzyıla ait, Viking akıncılarının ele geçirdikleri ganimet veya topladıkları haraçlara dair yazılı kaynaklardaki anlatımlar ile örtüşen neredeyse hiçbir İngiliz veya Karolenj sikkesi bulunmamıştır. Böyle bir servet sikkeler halinde Baltık bölgesine ulaşmışsa bile, gömülmekten ziyade eritilmiş olmalıdır. 9. yüzyılın başlarında Jutland'de, muhtemelen Hedeby (Almanca: Haithabu) bölgesinde, Şarlman'ın sikkelerinin taklidi olan bir seri basılmıştır; ancak daha sonra yerel çapta para basma faaliyeti M.S. yak. 1000'e kadar durmuştur.

Baltık Denizi'nin doğu kıyılarındaki Volga havzasının sınırlarını çizen topraklarda ve İskandinavya'da özellikle Gotland adasında, büyük Viking Çağı defineleri bulunmuştur.

Bunların içinde 10. yüzyıla ait İslami gümüş dirhemler, aynı dönemden Bizans gümüş sikkeleri ve 10. yüzyılın sonları ile 11. yüzyıla ait Alman ve İngiliz Peni'leri yer almaktadır. Daha önceki Roma ve Bizans *Solidus*'larının durumunda olduğu gibi, milenyumun sonlarına ait bu gümüş bulun-tular; ticaret, ganimet, haraç ve ücretli askerlerin ödemeleri olarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bu paraların kuzeydeki yerel bir ekonomik çevrede kullanım ve devridaimlerinin kapsamını tespit etmek zordur.

M.S. ilk binyılın sonunda, parasal faaliyetler Avrupa'nın her yerine yayılmış haldedir. Gümüş Peni İngiltere'de kraliyet hükmüyle; Fransa, Almanya ve İtalya'da ise daha sınırlı yerel yöneticiler tarafından bastırılmaktadır. Bohemya'da paranın basılması, M.S. 960'larda, Kiev'de M.S. yak. 990'da ve Macaristan ile Polonya'da M.S. 1000'den kısa bir süre önce başlatılmıştır.

88 Antik Avrupa

İskandinavya'da Hedeby sikkeleri M.S. 950'den sonra yeniden sahneye çıkmış; 1000 yılına gelindiğinde Danimarka, İsveç ve Norveç kralları piyasaya kraliyet sikkelerini sürmüştür. Bu girişimlerin hepsi süreklilik arz etmemiştir; Avrupa'nın bütünüyle parasal bir ekonomiye geçtiği 12. yüzyıldaki ticari devrime kadar da etmeyecektir.

Ayr. bkz. Demir Çağı'nda Avrupa'da Para Sistemi (Cilt 3, Bölüm 6)

KAYNAKÇA

Bellinger, Alfred R. ve Philip Grierson. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*. 5 vols. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1966–1973. (The standard reference work for Byzantine coins. Three volumes pertain to the early Middle Ages: Vol. 1, Anastasius I to Maurice, A.D. 491–602; Vol. 2, Phocas to Theodosius, A.D. 602–717; Vol. 3, Leo III to Nicephorus III, A.D. 717–1081.)

Blackburn, Mark ve D. M. Metcalf, eds. *Viking-Age Coinage in the Northern Lands*. 2 vols. BAR International Series, no. 122. Oxford: British Archaeological Reports, 1981.

Grierson, Philip ve Mark Blackburn. *Medieval European Coinage*. Vol. 1, The Early Middle Ages (5th–10th Centuries). Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986.

Grierson, Philip ve Melinda Mays. *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1992.

Hendy, Michael. "From Public to Private: The Western Barbarian Coinages as a Mirror of the Disintegration of Late Roman State Structures." *Viator* 19 (1988): 29–78.

McCormick, Michael. *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, AD 300–900*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2002.

Metcalf, D. M. "Viking-Age Numismatics." *Numismatic Chronicle* 155 (1995): 413–441; 156 (1996): 399–428; 157 (1997): 295–335; 158 (1998): 345–371; 159 (1999): 395–430.

Spufford, Peter. *Money and Its Use in Medieval Europe*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988.

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA TOPLUMSAL CİNSİYET

CHRISTINE E. FLAHERTY

Toplumsal cinsiyet, günlük hayatın temelinde yatan bir yapılanmadır. Antropolojik ve arkeolojik toplumsal cinsiyet çalışmaları; 1960-1970'lerde feminist hareketin ortaya koyduğu meselelerin bir sonucu olarak doğmuştur. Sosyo-kültürel antropologlar, kadınların ya "erkek" alışmalarında bir alt başlık olarak ele alındıkları ya da en basidinden bütünüyle yok sayıldıklarını fark etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu yeni çalışmalar, erkek-egemen eğilimleri ve kadınların daha önce maruz kaldıkları ihmalı düzeltmek üzere, kadınların mevcut ve geçmiş kültürler içerisindeki varlığı üzerinde durmaktadır. 1980'lerde, kadınların araştırma odağının dışında bırakılamayacakları anlayışıyla; sorgulama alanı, yalnız kadınların rolleri ve meseleleriyle değil, toplumda kadınlar ve erkeklerin etkileşimiyle de ilgilenen cinsiyet gözetici çalışmalara yönelmiştir. Aynı zamanda eşcinsellik incelemeleri, performans çalışmaları ve bedenlenme (zellikle vücudun maddesel yönlerine dönük odağı) gibi alternatif konulara karşı artan yönelim; arkeoloji ve antropoloji alanlarında daha farklı bakış aılırını beraberinde getirmiştir.

Arkeolojik araştırmalar -akıntıya kapılma konusunda- antropoloji araştırmalarına oranla bir bakıma daha yavaştır. Çok fazla belgesel kanıtın bulunduğu Geç Orta ağ dönemleri için kadın ve toplumsal cinsiyet üzerine tarihsel araştırmalar ge'işmiş olmasına rağmen, Erken Orta ağ alış-

maları da daha yavaş ilerlemiştir. Margaret Conkey ile Janet Spector'ın 1984'te toplumsal cinsiyet ve arkeoloji üzerine yaptıkları çalışmanın yayımlanması yeni ufuklar açmış; bunu arkeolojik kayıtlarda -çoğu kez işlemin farklılaşması üzerinden- kadınları bulmaya yoğunlaşan birtakım incelemeler izlemiştir. Post-süreçsel arkeoloji çerçevesinde gelişen yeni kuramsal perspektiflerin de teşvikiyle, 1990'lar kadınlardan ziyade toplumsal cinsiyete odaklanan yaklaşımlara sahne olmuştur; ancak gerçek anlamda tarafsız bir görüşle karşılaşmak zordur. Geçmişteki hayatlara bütüncül bir yorumlama getirmek için, feminist perspektifler kadar maskülinist yaklaşımlara da ihtiyaç duyulmaktadır; zira kadınların, erkekleri bir tarafa bırakarak araştırılabilmesi söz konusu değildir. Toplumsal cinsiyetin, bir araştırma tasarlanırken üzerinde durulması gereken bir konu olmadığına inanan birçok arkeolog da vardır. Bu tutum -Batı toplumu ve hatta bilinen herhangi bir toplum göz önüne alındığında- biraz tuhaf görünmektedir; zira cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farklılaşmalar sosyal, siyasal ve ekonomik faaliyetler ile kültür ve bilgi birikiminin son derece kritik bileşenleridir.

Toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiği ve cinsiyetin ise biyolojik olarak belirlendiğine dair fikir birliği olmasına rağmen; bazı bilim insanları eril ve dişil arasındaki biyolojik ayrımın, aynı zamanda biyolojik cinsiyetin dışavurumuna rehberlik eden kültürel bir yönü de olduğunu savunmaktadır. Bu tartışma çerçevesinde, cinsiyet bedenin biyolojik özelliklerini işaret ederken, toplumsal cinsiyet ise bireyi kültürel yönden ifade etmektedir. Biyolojik cinsiyet iki kromozom ile saptanmaktadır: X ve Y. Normalde bir dişi iki X kromozomuna, erkek ise bir X ve bir Y kromozomuna sahiptir. Nadir durumlarda biyolojik cinsiyet, standart XX veya XY şeklindeki kromozomal yapıda olmayabilir veya fenotipik (dışsal) görünümü genetik tayin ile eşleşmeyebilir. XXX veya XXY gibi bir kromozom dizilimi, ya da XX bir fetüsün rahimde eril hormonlara maruz kalması ve erkek cinsel organına sahip olmasıyla sonuçlanan durumlar da görülebilmektedir. Böyle bir durumda, bireyin biyolojik cinsiyeti normlar ile uyuşmamakta ve beklenen toplumsal cinsiyet ile eşleşmemektedir.

Bununla birlikte antropoloji alanındaki çalışmalar, çoğu toplumsal cinsiyet sisteminin düalistik olmadığını göstermiştir; toplum içerisinde beklenen rolden farklı bir kültürel rol üstlenmiş bireylerden oluşan bir kategori de muhtemeldir. Dolayısıyla tipik maskülen ve feminen toplumsal cinsiyetler çoğunlukta olsa bile; beklenen toplumsal kimlik ile uyuşmayanların

diğer toplumsal cinsiyetleri yarattığı veya diğer kimliklerin onlar için yaratıldığı durumlar da söz konusudur. Halen veya geçmişte, toplumsal cinsiyetin çok türlülük arz etmesini kabullenmek zor olsa da; toplumsal cinsiyet kimlikleri ayrık kategoriler halinde var olmaktan ziyade, bir varlık izgesinde yer alıyor gibi görünmektedir. Biyolojik cinsiyetin her zaman açık ve net kategorilere ayrılmadığının bilinciyle; mantığa uygun olan, toplumsal cinsiyetlerin en azından değişken olabileceğini kabul etmektir.

DEFİN BAĞLAMLARINDA TOPLUMSAL KİMLİK

Toplumsal cinsiyeti çözümlerken, kimliğin başka yönlerini veya toplumsal yapıları belirlemedeki rolünü hariç tutmak mümkün değildir. Toplumsal cinsiyet yaş, konum ve güç ile ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Bir toplumun karmaşıklığı da onun ifade edilme biçimini etkileyebilmektedir. Toplum yapısı ne kadar karmaşık ve hiyerarşik ise, toplumdaki konumlar da o kadar katı tanımlanmış; ve böylece erkek-kadın rollerinin sınırları son derece net belirlenmiştir.

Statü. Geçmişteki toplumların toplumsal cinsiyet yapılanmasını anlamanın en kolay yolu, mezar ortamlarını incelemektir. Mezarlarda yalnızca sağlıksal bilgi veren bedenler değil, maddi kültür varlıkları olan mezar eşyaları da sıklıkla bulunmaktadır. Bununla birlikte, bir mezarlığın çevresel özellikleri (mezarların birbirlerine göre konumları ve mezarlığın yerel topografya içindeki yeri gibi), oradaki halkın toplumsal kimlik manzarasına dair önemli ipuçları verebilmektedir. Mezarların diğer mezarlar ve çevre ile olan mekansal ilişkilerinin, bir toplum içerisindeki toplumsal hiyerarşiyi ve toplumsal farkları pekiştirmesi mümkündür. Post-süreçsel ve toplumsal kuram yaklaşımları; bir bireyin toplumsal kimliğinin (toplumsal cinsiyet, statü ve güç) doğrudan mezarı yoluyla anlaşılamayacağını, zira bireyin ölmüş haliyle temsil ettiği şeylerin, aslında mezar hazırlığını gerçekleştiren ve ölü gömmeyi icra eden diğer kişiler tarafından oluşturulduğunun bilincine varmamızı sağlamıştır. Yine de bir toplumun sosyal yapısı, üyelerinin ölüm sonrasında temsil ettikleri yoluyla da bir şekilde yansıtılmakta; böylece o yapıyı anlamamıza yardımcı olacak ipuçları verebilmektedir.

Erken Orta Çağ toplumunda toplumsal cinsiyet konusu, ancak 1990'lardan itibaren arkeolojik yöntemler kullanılarak ve neredeyse sadece definler bağlamında ele alınmaya başlamıştır. Bu dönem boyunca bilhassa kadınların rolü ve konumuna ilişkin en fazla bilgi -her ne kadar ço-

ğu kez belli bir varlık veya statüye sahip kadınlarla sınırlı olsa da- yazılı kaynaklardan (Ör: yasalar) elde edilmiştir. Vasiyet gibi belgesel kanıtlar, Orta Çağ kadınlarının mal-mülk sahibi olabildiğini ve devredebildiğini ortaya koymuştur. Ancak bunun bütün toplumsal sınıflar için geçerli olup olmadığı bilinmemektedir. 7. yüzyılda Kent Kralı Ethelbert'in yasaları, kadınların birtakım hakları olduğunu göstermektedir. Bu yasalara göre, müstakbel kocalar bir başlık parası (*morgengifu*, sözcük anlamıyla "sabah hediyesi", Ç.N.) ödemek zorundadır; ancak bu gelinin ailesine değil, kendisine verilmektedir. Bu para veya mülk geline aittir ve dilediği gibi kullanabilmektedir. Yine Kent Kralı Withred'in 7. yüzyıldaki yasalarında; bir kadının eşinin suçlarından ötürü -eğer hiçbir bilgisi yoksa- mali sorumluluğu olmadığı söylenmektedir. Ancak eğer kendisi herhangi bir suça karışmışsa, parasından ve mal-mülkünden vazgeçmek zorundadır. 6. yüzyılın Frank yasaları ise, kadınlara sadece evlilik ve kadınların uyguladığı veya onlara uygulanan suç eylemleri söz konusu olduğunda değinmektedir.

Belgesel bulguların sınırlı olduğu veya hiç olmadığı yerlerde, bu tür hakları arkeolojik araçlar yoluyla tespit etmek zordur. Mezar içeriklerinin analizleri, ölümlerle birlikte gömülen eşyaların hem erkekler ve kadınlar arasında, hem de kendi içlerinde çeşitlilik arz ettiğini göstermektedir. Kadınlar çoğu kez erkekler ile aynı zenginlikte gömülmüşlerdir; ancak bir kadının mezarındaki nesnelerin, yaşamı süresince ona ait olan eşyalar mı yoksa ölümüyle ona bahşedilen armağanlar mı oldukları bilinmemektedir. Elbette aynı durum erkekler için de geçerli olabilir.

Mezarların arkeolojik analizleriyle ilgili diğer meseleler de, gömülen bireylerin cinsiyet ve toplumsal cinsiyetlerini tayin ederken yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa ve Britanya arkeolojisinde geleneksel düşünce; bir mezarda bulunan silahların bir erkeği, mücevherlerin ise bir kadını işaret ettiği yönündedir. Bir iskeletin osteolojik (kemikbilimsel, Ç.N.) analizi, mezardan çıkan maddi kültür buluntularıyla bağdaşmadığında, genellikle osteolojik cinsiyet tespitinin yanlış olduğu kanısına varılmaktadır. Ancak gömülen eşyalarda normal örneklerden tek tük sapmalar olduğuna dair kanıtlar artmaktadır. Yine de bir dişi iskeletin yanında bir silah bulunması, ölen kadının mutlaka onunla savaşmış olduğu anlamına gelmemektedir. Hatta Heinrich Härke'ye göre, erkek mezarlarında bile silahların varlığı daha çok statü, güç, etnik köken veya bunların tümüne dair bir göstergedir. Bir kadın, toplum içinde kendi statüsünün bir işareti olarak bir silahla (çoğu kez mızrak) gömülebileceği gibi; bu silah onun yerel bir

beyin eşi veya annesi olma konumunu da gösteriyor olabilir.

Yaş. Yaş da belli nesnelerin toplumsal cinsiyet özgüllüğünü ciddi biçimde etkileyebilmektedir. Bazı kültürlerde toplumsal cinsiyet, ömür döngüsünde belirli miktarda akışkanlığa sahiptir. İnsanların yaşları ilerledikçe -ölümsel maddi kültür açısından- artık eskisi gibi keskin bir toplumsal cinsiyet ayrımına tabi olmadıklarına dair birtakım bulgular mevcuttur. Guy Halsall'ın 6. yüzyıla ait Merovenj mezarlıklarıyla ilgili çalışması, yaşlı insanların -genelde çocuklarda gözleendiği gibi- toplumsal cinsiyete özgü olmayan eşyalara meylettiklerini göstermiştir. Benzer bir durum, yaşlı erkek iskeletlerinin kadınlara özgü oldukları bariz eşyalar (halkalı broşlar) ile gömüldükleri bazı erken Anglo-Sakson mezarlıklarında da görülmektedir.

Çocukluk dönemini ilgi odaklarına dahil eden çok az sayıda arkeolojik toplumsal cinsiyet değerlendirmesi söz konusudur. Bunun temel sebebi de, çocuk iskeletlerinde cinsiyet tespitinin zorluğu ve çocuklarla ilgili cinsiyet ayrıştırıcı maddi kültür örneklerine pek rastlanmıyor olmasıdır. Bir Erken Anglo-Sakson mezarlığında bulunan çocukların cinsiyet tespitlerinde DNA analizleri kullanılmıştır, ancak mezar eşyalarında cinsiyet belirleyici bir örüntü gözlenmemiştir. Anglo-Sakson mezarlıklarında, çocuk mezarlarına özgü sayılacak hiçbir unsur yoktur. Buna ek olarak, bir kültür içerisinde -hele ki yetişkinliğe geçiş için bir ergenlik törenine dair bir kanıt bulunamıyorsa- çocukluk dönemini belirlemek çoğu kez zordur. Bir gömüt ortamında, çocuklar genellikle mezar eşyaları standart silah veya takı tiplendirmesi ile uyuyorsa erkek veya dişi olarak tanımlanmaktadır. Çocuklar genelde çok az eşya ile gömülse de; Anglo-Sakson İngiltere'de hediyelerle dolu çocuk mezarlarına dair sayısız örnek vardır. Hem yetişkinlerin hem de çocukların mezarlarında en yaygın öğelerden biri olan bıçaklar, herhangi bir toplumsal cinsiyet gözetmemektedir.

DiĞER BULGU KAYNAKLARI

Osteolojik analiz, iyi korunmamış iskeletlerin cinsiyet tespitlerinde kimi zaman güvenilmez olsa da; bireyin ömrü boyunca sahip olduğu genel sağlık durumu ile başına gelen hastalık veya travmalar gibi başka göstergeler sağlamaktadır. Bazı kültürlerde bu erkekler ve kadınlar arasında farklılık gösterebilmektedir. Kemikler üzerindeki aşıntı göstergeleri, olası meslekleri saptamak için kullanılmaktadır. Dişlerde yetersiz beslenmeden kaynaklı bozukluklar (mine hipoplazisi), gıdalara erişim konusundaki farklılıklara

kanıt teşkil etmektedir. Erkek ve dişi iskeletlerin durağan karbon ve nitrojen izotop analizlerinin kullanıldığı İnka öncesi ve İnka dönemi Peru araştırmaları; kadın ve erkeklerin gıdalara erişiminin önce benzer, sonra farklı olduğunu göstermiştir. Kurşun ve oksijen izotop analizleri, Britanya'daki Erken Anglo-Sakson yerleşimcilerinin coğrafi kökenlerini ayırt etme ve belki de erkekler ile kadınların farklı göç dağılımları olup olmadığını saptama amacıyla kullanılmaktadır.

İskeletlerin iyi korunmamış olması, osteolojik cinsiyet tespitini de zorlaştırmaktadır; böyle durumlarda biyolojik cinsiyeti belirlemek için DNA analizlerine başvurulabilir. Bu teknik, Dominic Powlesland ve Christine Haughton tarafından Kuzey Yorkshire'daki Batı Heslerton bölgesinde, 5. ile 7. yüzyıllar arasındaki döneme ait bir yerleşme ve mezarlıkta yapılan kazılarda kullanılmış; bir Erken Anglo-Sakson halkının sosyal yapısındaki toplumsal cinsiyet konuları incelenmiştir. 42 kişinin biyolojik cinsiyetlerini öğrenmek için DNA analizi yapılmış ve daha sonra sonuçlar her birinin mezar eşyalarına göre saptanan toplumsal cinsiyetleri ile karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte ölen kişinin toplumsal kimliğine dair bir görüş edinebilmek için; yaş, statü ve mezara yerleştirilme biçimi gibi gömüsel ayrıntılar gözlenmiştir. Biyolojik yönden kadın oldukları belirlenen iskeletlerin çoğunluğu mücevherler ile, biyolojik yönden erkek olanların çoğunluğu ise silahlar ve cinsiyetsiz eşyalar ile gömülmüş haldedir. Kadınların broşlar ve boncuklar gibi daha fazla cinsiyete özgü öğelerle gömülmesi yönünde bir eğilim olduğu için, belki de onları "görmek" daha kolay olmuştur; ancak zaten yaygın olmayan silahlar dışında çok az erkek tarzı eşya vardır. Yine de normal örneklerin dışında kalan istisnalar mevcuttur. En azından bir tane mızrakla gömülmüş olan 24 kişiden üçü, DNA analizi sonucunda kadın olarak tespit edilmiştir. Nazarlıklar ve mücevherat ile bulunan, yaklaşık 18 yaşındaki bir diğer kişi osteolojik olarak cinsiyetlendirilememiştir. Mezar eşyaları bir dişiyi işaret ederken, DNA analizi erkek olduğunu tespit etmiştir; topluluk içerisinde ruhani bir figür olması ihtimal dahilindedir. Toplumda Hristiyanlık ortaya çıkmadan önceki dinsel inanışların nasıl yaşandığına dair sınırlı bilgiyle, arkeologlar topluluklardaki şamanvari rollerin mahiyetini ancak tahminlerle tayin edebilmektedir. Nazarlıklar ve diğer potansiyel sembolik eşyalarla birlikte bulunan mezarlar, buralarda gömülen insanların bir şifacı veya din adamı rolü üstlendiklerini işaret ediyor olabilir. Tania Dickinson, böyle bir erken Sakson mezarında bulunan bir kadını; sihir, şifa ve kehanet işleriyle uğraşan bir

“büyücü kadın” olarak sınıflandırmıştır.

Toplumsal cinsiyet yapılarına dair bulguları, yerleşmelerin arkeolojik analizlerinden elde etmek zor olmuştur. Bazı kültürler erkekler ve kadınların çalışma alanları konusunda belirgin ayrımlar sergilerken, bazılarında bu söz konusu değildir. Erken Orta Çağ dönemine ait buluntular içerisinde cinsiyetle en kolay ilişkilendirilen eşyalardan bazıları, iğneler ve ağırşaklar (dokumacılıkta ağırlık olarak kullanılan halka şeklinde nesneler) gibi tekstil üretimiyle ilgili olanlardır. Bunlar mezarların yanı sıra konutsal alanlarda da bulunmaktadır. Erken Orta Çağ'da İrlanda'da bu öğelerin hane alanlarındaki varlığı, kadının çalışma sahasının doğrudan ev içinde olduğunu ve kadınların kendi sosyal ağlarını buralarda geliştirdiklerini göstermektedir. Yiyecek üretimi veya yemek hazırlama işlerine dair toplumsal cinsiyet belirleyici kanıtlar, hem metinsel hem de arkeolojik olarak kısıtlıdır.

Daha sonraki Anglo-Sakson metinleri, düşük statülü kadınların bu tür görevleri üstlenmiş olabileceğini işaret etmektedir. Kırsal çiftlik köylerinde, kadınlar mutlaka bu işleri yapmak zorunda olmalıdır. Nitekim bazı kadın mezarlarında bileği taşları bulunmuştur. Toplumsal cinsiyet, geçmiş toplumların sosyal yapılarını anlamada son derece önemli bir konudur. Erken Orta Çağ toplumunda, erkek karşısında kadının yeri çoğunlukla yazılı kaynaklardan öğrenilmiştir. Bu kaynaklar birçok sınırlamaya tabidir; ancak bugünkü araştırmalarda faydalanan arkeolojik ve moleküler yaklaşımlar buna bir çözüm getirebilir.

Bunun için de araştırmacıların, toplumsal cinsiyetin Erken Orta Çağ halklarını nasıl şekillendirdiğine dair kritik bir arkeolojik analiz yapması gerekmektedir. Bütün kültürler için geçerli olacak hükümlere ulaşmak mümkün olmasa da, hiç değilse bazı toplumlarda kadınların bir ölçüde -hatta birçoğunun erkekler ile eşit- haklara sahip olduğu görülmektedir. Yine de güç ve statünün açıkça sergilendiği durumlar, erkek ve kadın arasında çeşitlilik göstermektedir; dolayısıyla bu farkların ne anlama geldiği idrak edilmelidir. Aynı zamanda, geleneksel bir toplumsal cinsiyet rolüne uymayan bireylere dair bulgular da mevcuttur. Bu insanların toplum içindeki konumlarını nasıl idame ettirdiklerini anlamaya yönelik halen yapılması gereken çok şey vardır; bunun ilk adımı da geçmişteki toplumsal kimliğin karmaşık yapılarını kabul etmektir.

Ayr. bkz. **Toplumsal Cinsiyet (Cilt 1, Bölüm 1)**

KAYNAKÇA

Bitel, Lisa M. "Tir inna mBan: Domestic Space and the Frontiers of Gender in Early Medieval Ireland." içinde *Shifting Frontiers in Late Antiquity*. Editörler Ralph W. Mathisen ve Hagith S. Sivan, s. 242–255. Aldershot, Hampshire, U.K.: Variorum, 1996.

Conkey, Margaret W. ve Janet D. Spector. "Archaeology and the Study of Gender." içinde *Advances in Archaeological Method and Theory*. Vol. 7. Editör Michael B. Schiffer, s. 1–38. New York: Academic Press, 1984.

Crawford, Sally. *Childhood in Anglo-Saxon England*. Stroud, U.K.: Sutton, 1999.

Dickinson, Tania M. "An Anglo-Saxon 'Cunning Woman' from Bidford-on-Avon." içinde *The Archaeology of Anglo-Saxon England*. Editör Catherine E. Karkov, s. 359–373. New York: Garland, 1999.

Fell, Christine. *Women in Anglo-Saxon England*. London: British Museum Publications, 1984.

Flaherty, Christine. "Sex, Gender, and Identity in Early Anglo-Saxon England: A DNA and Archaeological Analysis at West Heslerton." Ph.D. diss., Columbia University, forthcoming.

Gilchrist, Roberta. *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London: Routledge, 1999.

Halsall, Guy. *Settlement and Social Organization: The Merovingian Region of Metz*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Harke, Heinrich. "Early Anglo-Saxon Social Structure." içinde *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. Editör John Hines, s. 125–170. Woodbridge, Suffolk, U.K.: Boydell Press, 1997.

Hastorf, Christine. "Gender, Space, and Food in Prehistory." içinde *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Editörler Joan M. Gero ve Margaret W. Conkey, s. 132–159. Oxford: Basil Blackwell, 1991.

Haughton, Christine ve Dominic Powlesland. *West Heslerton: The Anglian Cemetery*. Yedingham, Malton, U.K.: Landscape Research Centre, 1999.

Knapp, A. Bernard. "Who's Come a Long Way, Baby? Masculinist Approaches to a Gendered Archaeology." *Archaeological Dialogues* 5, no. 2 (1998): 91–125.

Lucy, Sam. *The Anglo-Saxon Way of Death: Burial Rites in Early England*. Stroud, U.K.: Sutton, 2000.

———. "Housewives, Warriors, and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials." içinde *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Editörler Jenny Moore ve Eleanor Scott, s. 150–168. London: Leicester University Press, 1997.

Stoodley, Nick. *The Spindle and the Spear: A Critical Enquiry into the Construction and Meaning of Gender in the Early Anglo-Saxon Burial Rite*. BAR British Series, no. 288. Oxford: British Archaeological Reports, 1999.

HAYVANCILIK

LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ

Hayvancılık, Avrupa Demir Çağı'nda iyi bir sisteme oturtulmuştur. Barbar dünyasındaki iki büyük kültürel etki, Karpat Havzası'ndaki klasik Akdeniz geleneği ile birleşmiştir. Tuna'nın batısındaki bölgeler, Avrupa'nın geri kalanıyla -en direkt olarak M.Ö. 9. ve 5. yüzyıllar arasında Britanya'ya kadar yayılan Hallstatt Kültürü'yle (tip site: Avusturya)- sıkı bağlar kurmuştur. M.Ö. 8. ve 3. yüzyıllar arasında Kelt kavimleri, Kuzey Fransa ve Güney Almanya topraklarındaki anayurtlarından, Britanya Adaları'nın yanı sıra Güney Avrupa ve Küçük Asya'ya kadar ilerlemiştir. Bu esnada Tuna'nın doğusundaki Büyük Macar Ovası, Erken Demir Çağı döneminde (M.Ö. 7. yüzyılın sonları) Kuzey Pontus (Karadeniz) bölgesinden gelen ön-İskit ve İskit kültürlerinin etkisi altına girmiştir. M.S. ilk yüzyıldan itibaren, artçı göçlerin dalgaları Avrupa'nın doğu sınırlarına vurmuştur.

Orta Avrupa'nın barbar dünyasında, Kelt etkileri İskit geleneğiyle buluşmuştur. Antik Yunan, Helen ve Roma kültürlerinin temsil ettiği Klasisizm; bu jeopolitik gelişmeleri güneyden çevrelemiştir. Hayvancılık üzerine kayıtlar, Akdeniz-Pontus bölgesinden elde edilmiştir. Yunan tarihçi Herodot'un (M.Ö. 5. yüzyılda) bozkırdaki hunhar "İskit göçebeleri"ne dair tasviriyle başlayan, göçebe çobanlar ile ilgili klasik kalıpyargılar Antik Çağ boyunca geçerli olmuş ve her yere aynı şekilde yayılmıştır. Bu sırada, Ro-

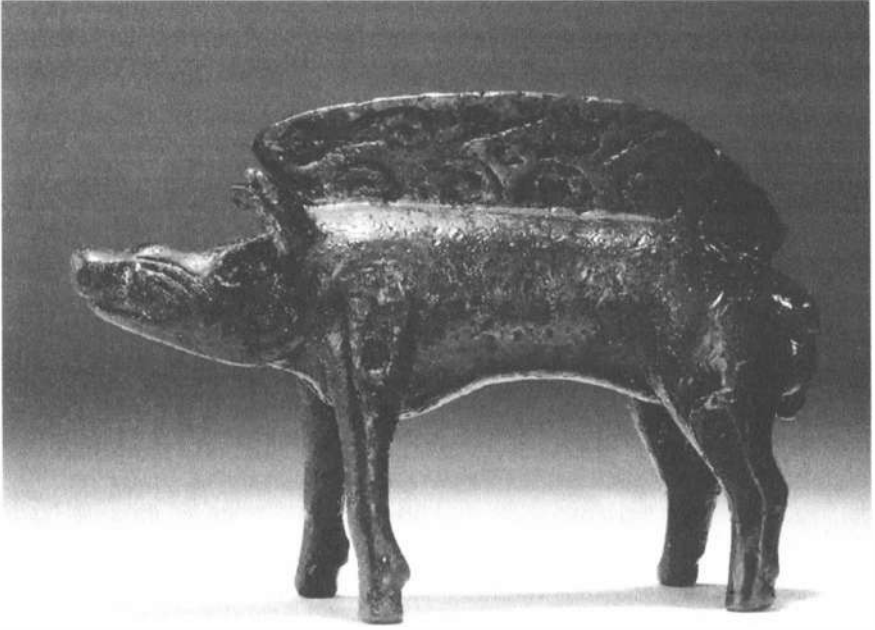
ma'nın gelişmiş hayvan yetiştiriciliği; Marcus Terentius Varro, Yaşlı Plinius ve Columella'nın çığır açan çalışmalarında işlenmiştir (M.Ö. ilk yüzyıl ile M.S. ilk yüzyıl arası).

Hayvancılığın Kelt, Akdeniz ve bozkırda yapılan türleri arasındaki farkların çoğu, bu bölgelerin kendilerine özgü coğrafi ortamlarından kaynaklanmaktadır. Tarih öncesi tarım Kuzey-Orta ve Batı Avrupa'ya, Balkanlar'dan binlerce yıl önce ulaşmıştır. Akdeniz Avrupası'ndaki doğal yaşam alanları sayesinde; tahıl yetiştiriciliği, bağcılık ve koyunlar ile keçilerin yanı sıra büyükbaş hayvancılık faaliyetlerine de erken başlanmıştır. Kelt anayurdundaki insanlar (tıpkı komşu bölgelerde yaşayan Kuzey Cermen kavimleri gibi) uzun süre avcılık ile serin ve nemli orman alanlarında son derece yaygın olan domuzlara dayalı bir hayat sürmüşlerdir.

Bozkır halkları, göçebe çobanlığı geliştirerek geniş ve karasal ovalara uyum sağlamışlar; toprak işlemeye bel bağlamaktan ziyade koyun ve keçi yetiştirmeye ağırlık vermişlerdir. Atlarını da çok çeşitli amaçlarla kullanmışlardır. Yine de hayvan yetiştiriciliğinin, katı bir çevresel determinizm ile ele alınmaması gerekir. İmparatorluklar genişleyip çeşitli bölgelere ulaştıkça ve insanlar yerlerinden ayrılmaya başlayınca, gelenekleri birbirine karışmış ve etkileşime girmiştir; böylece Demir Çağı'na kadar bütün önemli evcil hayvanlar bu üç kültürel bölgede yetiştirilmiştir.

KELTLER, CERMENLER VE KLASİK GELENEK

Keltler'in yerleşik ve çoğu kez kentlileşmiş yaşam tarzı sayesinde, hayvan yetiştiriciliğinde Yunanlar ve Romalılar'dan pek büyük bir farkları yoktur. Tek tük ayırt edici özelliklerden biri, Bavyera'daki Manching bölgesinde yer alan Kelt *oppidum*'u (müstahkem kent yerleşmesi) ve Avrupa genelinde daha küçük sit alanlarından elde edilen çok sayıda domuz kemiğidir. Sığır ve koyunlar da yiyecek olarak tüketilmektedir, ancak domuz eti ve yaban domuzu özel bir öneme sahiptir. Kelt gömülerinde domuz kemikleri oldukça yaygın görülmektedir. Domuz eti, ölü savaşçıların salonunda (İrlanda Kelt mitolojisinde Bruiden, Nors mitolojisinde Valhalla) düzenlenen kutsal şenliklerde ayrıca mitsel bir rol de oynamıştır. Avrupa'daki en tehlikeli av hayvanlarından biri olan yaban domuzu; genellikle Roma mitolojisindeki Diana ile özdeşleştirilen, Avrupa'ya özgü Kelt Ay ve Av tanrıçası Arduinna'ya eşlik etmektedir. Yaban domuzları hem süs motifi hem de sembol olarak sık sık tasvir edilmiştir (Resim 1). Hatta

Resim 1: Tunç domuz heykelciği. Bta, Kelt. Domuzlar, Kelt ekonomisinde olduğu gibi sanatında da önemli bir rol oynamıştır. Andras Dabası.
Macaristan Ulusal Müzesi'nin izniyle altılmıştır.

Panonya gibi eyaletlerde bu hayvanlar Romalılaşmış Keltler'in mezar taşlarında görülmektedir.

Kemik buluntularıyla yeniden oluşturulan küçük, gelişmemiş Kelt besi hayvanları (Cermenler'in ve Barbaricum'daki diğer halkların besledikleri gibi), çoğu kez gelişkin Roma "cinsleri" ile tezat oluşturmaktadır. Bilinçli seçilime dair kanıt olmadığında, bu terim ihtiyatlı kullanılmalıdır; ancak Roma sit alanlarından toplanan hayvan kemiklerinin büyük boyutları ve çeşitlilik yelpazesi -klasik yazarların tasvir ettiğiyle örtüşür biçimde- gelişmiş hayvancılığın izlerini taşımaktadır. M.S. 113'ten kalma Trajan Sütunu'ndaki gibi temsillerde, vücut yapıları bugünün standartlarıyla bile gayet modern olan çiftlik hayvanları görülmektedir.

Barbar ve klasik besi hayvanlarının kemikleri arasındaki boyut farkları son derece nettir. Gelişmiş hayvancılığın bir diğer işareti de -boyut ve biçimde daha büyük bir farklılık- özellikle bugünkü Almanya ve Macaristan topraklarındaki Roma eyalet yerleşmelerinden elde edilen köpek kalıntıla-

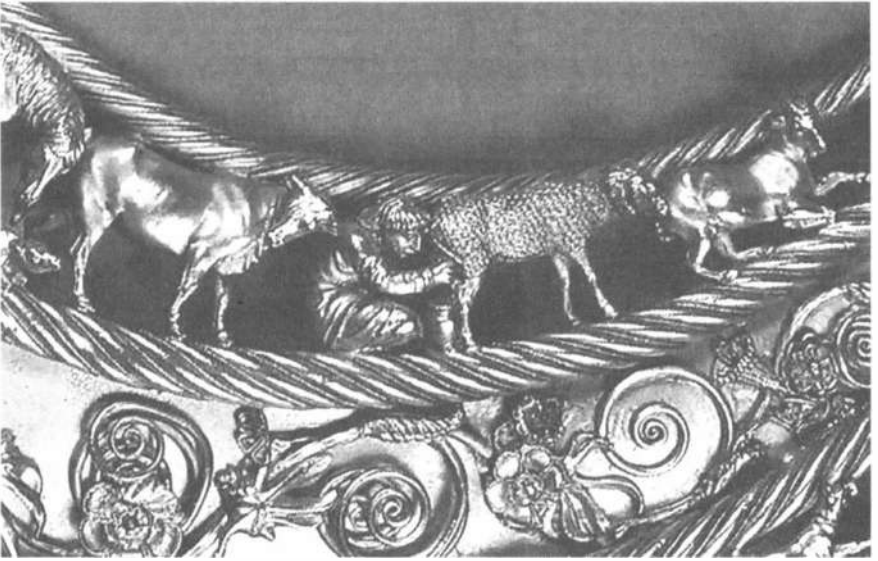
rında göze çarpmaktadır. Kucağa alınmalık küçük köpekler, tazılar ve bugünkü *Alsatian*'ların (Alsas çoban köpeği, Ç.N.) büyüklüklerini aşan devasa modellere eşit oranda rastlanmıştır. Böyle aşırılıklar, bu bölgelerde aynı dönemin Kelt köpekleri arasında nadir görülmektedir.

“GÖÇEBE” GELENEĞİ

Bozkırdan gelen halklar genellikle -kırsal toplumların karma yapısı gözardı edilerek- birçok şeyi kapsayan “göçebe” tabiriyle anılmaktadır. Bu tür toplulukların ana uğraşı hayvan otlatmadır; mevsimlik sürü gütmeye usulleri ve yerleşiklik düzeyleri ise geniş ölçüde çeşitlilik göstermektedir. Teorik olarak, bütünüyle “salt” göçebelerden oluşan topluluk -hiç toprak ekip biçmeden- mevsimsel otlatma için bitmez tükenmez bir arayış içinde uzun mesafeler katetmektedir. Çoban hayatının bu en uç hali, bir hayli uzmanlaşma gerektiren ve risk içeren bir yaşam tarzıdır. Bu yaşamın istikrarı, hareket hızıyla beraber otlak alanlarının nitelik ve büyüklükleri ile belirlenen farklı doğal çevreler arasındaki devingenliğe bağlıdır. Sarmatlar, Kalmıklar ve bazı Kazak grupları bu şekilde yaşamıştır. Ancak başlıca güç merkezlerinde olduğu gibi, bozkır topluluklarının çoğunda da yerleşik tarımcı gruplar bulunmaktadır. Bunları yarı-göçebe olarak adlandırmak en doğrusu olacaktır. Ekonomilerinin merkezinde yer alan göçebe çobanlık, geçmişteki toplulukların ortak paydasıdır. Teknik anlamda homojen olan yapısı, uçsuz bucaksız Avrasya bozkırındaki birçok halkın maddi ve manevi kültürleri arasında işlevsel benzerliklere zemin hazırlamış; yaşanan devridaim, her kesimden çeşitli gruplar arasında ilişkileri ve alışverişi epey güçlendirmiştir.

GÖÇEBE ÇOBANLIK VE KLASİK GELENEK

İskit kabileleri içerisinde, hem binici göçebeler hem de Karadeniz'in kuzeyindeki Avrasya bozkırını mesken edinen yerleşik tarımcılar bulunmaktadır. Kültürlerinin ayırt edici özelliği; İskit liderlerinin -düzinelerce atın yanı sıra- efsanevi zenginlikteki mezar eşyalarıyla defnedildikleri, çoğu Dnieper Nehri bölgesinde yer alan *kurganlar* (mezar höyükleri). Bu mezarlardan çıkarılan hazineler, Yunan ve Pers etkilerini yansıtan hayvan motifleriyle bezelidir. Sıradan zooarkeolojik buluntular arasında avcılığa dair işaretlere nadir rastlanmasına rağmen; bu eserlerin üzerinde mitsel yaratık-

Resim 2: Son derece ileri düzeydeki İskit portatif sanatında, gelişmiş hayvancılıkla ilgili sahneler sık sık tasvir edilmektedir. Dagli Orti. Sanat Arşivi/Hermitage Müzesi-Saint Petersburg'un izniyle çoğaltılmıştır.

lar ve avlanma mizansenleri ağırlıktadır.

Dnieper ve Volga bölgesi arasındaki İskit yerleşmelerinde, evcilleştirilmiş hayvanlar ezici çoğunluğa sahiptir. Hayvancılık kimi zaman değerli madeni nesneler üzerinde de resmedilmiştir. Bunlardan en ünlüleri; Chertomlyk'te (Ukrayna'daki Dnieper Nehri'nin yanında) bulunan M.Ö. 4. yüzyıla ait gümüş yaldızlı amfora üzerindeki at yakalama sahneleri ile Tolstaya Mogila'daki (Chertomlyk'e 10 km kadar uzaklıkta) altın gerdanlık üzerindeki hayvanlardır. Gerdanlığın ağırlığı 1 kg'dan, çapı ise 30 cm'den fazladır. Arkadaki bağlantı parçası ile birleşen üç dış merkezli daireden oluşan gerdanlığın en dıştaki şeridinde, *griffin*'lerden (kartal başlı ve aslan gövdeli ejderhalar, Ç.N.) *locust*'lara (iri çekirgeler, Ç.N.) mitsel ve yabani yaratıklar tasvir edilmiştir. Çiçekli süslemelerle ayrılan ve en içte yer alan üçüncü şerit ise, hane içindeki yaşamı ortaya koymaktadır. Ortadaki iki İskit bir koyun postu parçasını dikerken, biri de koyun sağmaktadır (Resim 2). Biçimsel olarak, bu parça M.Ö. 4. yüzyıl civarında Kuzey Pontus bölgesindeki bir koloni kasabasından bir Yunan kuyumcusunun eseri gibi görünmektedir. Figürler İskit tarzındadır, ancak yaban/evcimen ikiliğinin batı veya doğu geleneklerini yansıtıp yansıtmadığını söyleyebilmek güçtür.

Bu örnek kadar çarpıcı olmamakla birlikte, İskitler'in Doğu Macaristan'da işgal ettikleri bölgelerde de hayvan üslubu ile bezeli yapıtlar bulunmuştur. Birkaç kırsal yerleşmedeki kemik kalıntılarından, Karpat Havzası'nda hayvan yetiştirdikleri anlaşılabilmektedir. Gıda atıkları arasında, küçük otlak hayvanlarının kalıntılarına ek olarak nispeten yüksek miktarda bulunan at kemikleri de (çok genç taylarınkiler dahil olmak üzere) ortaya çıkmıştır. Ayrıca kemikli iç kısımları bulunan büyük keçi boynuzları da, bu toplulukların doğudaki çobanlık geleneğini işaret etmektedir. Büyük Macar Ovası'ndaki Szentes-Vekerzug bölgesinde bulunan, iki atın da yer aldığı iki tekerlekli araba gömüsü; bu hayvanların hayatın bütün alanlarındaki önemini yansıtmaktadır.

İskitler'i Pontus bölgesinde yenilgiye uğratan, İran dili konuşan Sarmat göçebe çobanları; M.S. ilk yüzyılda -yaklaşık olarak Romalılar'ın batı tarafındaki Kelt bölgelerini fethedip Panonya eyaletini (bugünkü Batı Macaristan, Doğu Avusturya ve komşu Balkan ülkelerinin bir bölümü, Ç.N.) kurdukları zamanda- Karpat Havzası'na ulaşmışlardır.

Batıya ilerleyişleri engellenince, Sarmatlar ve diğer barbar kavimler çoğu kez yer değiştirmeler ve kısa süreli birleşmeler ile Roma İmparatorluğu'nun gölgesinde 4 yüzyıl geçirmişlerdir. Bu durum muhtemelen doğuya özgü göçebe çoban geleneklerini koruyarak, etno-kültürel kimliklerini güçlendirmiştir. Domuz ve kümes hayvanı kemiklerinin küçük oranlardaki göreceli sıklıkları (bir sınıfa ait veri sayısının toplam veri sayısına oranı, Ç.N.), bu tutucu eğilimi sergilemektedir. Çevresel koşullar göz önüne alındığında Büyük Macar Ovası, Avrasya bozkırının en batı bölümünü temsil etse de; uzun mesafeli göçebe hayvan yetiştiriciliği için oldukça küçüktür. Yolu buraya düşen bozkır halklarının çoğunluğu için, uzun vadeli yıllık göçler yönünden bir çıkmaz niteliğindedir. Besi hayvanlarının devingenliği, öncelik olmaktan çıkmıştır.

Sarmat süvarilerinin önemine dair çeşitli yazılı kaynaklarda geçen bahisler, Sarmat kırsal alanlarındaki gıda atıkları içerisinde yüksek oranda bulunan at kalıntıları ile örtüşmektedir (Bu bahisler arasında; Cermen Kuadlar'ın Sarmat süvari taktiklerini öğrenmesi, M.S. 175'teki bir yenilgi sonrası Roma İmparatorluğu tarafından talep edilen 8 bin Sarmat atlısıyla ilgili bir notasyon ve M.S. 270'te Sarmatlar ile Cermen Vandallar/Sueviler'in bozguna uğramış ittifakından Romalılar'a 2 bin atlı savaşçının sevk edilmesi yer almaktadır). Atlara ilişkin bozkır ritüelleri, çeşitli yerleşmelerde bulunan bozulmamış at kafatasları ile kanıtlanmaktadır.

Görünen o ki, Sarmatlar barış zamanında Roma eyaletleri ile ticaret yapmış; yüksek kaliteli Roma zanaat ürünleriyle (Ör: Damgalı Seramik ve cam) besi hayvanlarını ve hayvansal ürünleri takas etmişlerdir. Sarmat sığır kemikleri küçük ve sıradan olsa da; devasa koç boynuzu nüveleri, koyun sürülerinde çarpıcı örnekler olduğunun göstergesidir. Bunlar kökenlerini bozkır hayvanlarından mı almıştır, yoksa hünerli göçebe çobanların sahiplendiği gelişmiş Roma “cins”lerini mi temsil etmektedir? İşte bunun cevabını vermek zordur.

ROMA SONRASI GELİŞMELER

M.S. 5. yüzyılda Cermen ve Asyalı barbar grupların Roma İmparatorluğu’nu devirmesiyle birlikte, savaş atları yeniden barbar hayvancılığının en iyi temsilcisi olmuştur. Atlı savaşçılar, düşman bölgeler üzerinden göçün taktiksel gereksinimlerine uygun biçimde, bu göç hareketlerine kelinin tam anlamıyla öncülük etmişlerdir. Flavius Vegetius Renatus, atlarla ilgili hazırladığı veterinerlik el kitabında; Hun atlarının “büyük kafaları olduğunu... sağrılarında hiç yağ bulunmadığını... zayıflıklarının dikkat çektiğini... uysal ve akıllı doğaları ile acıya dayanıklılıkları gibi iyi niteliklerinin çirkin görünümelerini kapattığını...” yazmıştır. Bu tasvir ile bozkır bölgesine ait soylu bir bineğin aynı zamana ait idealize edilmiş resmi arasındaki çarpıcı fark kayda değerdir.

M.S. 567 ile 804 arasında, Asyalı Avarlar Karpat Havzası’nı işgal ederek, eskiden Roma’ya ait olan Panonya’nın kalıntılarını da kapsayan etnik açıdan heterojen bir imparatorluk kurmuşlardır. Savaşçıların atlarıyla birlikte gömülme teamülü sayesinde, araştırmaya uygun yüzlerce at iskeleti bütün halde muhafaza edilmiştir. Çoğu aygırlar veya beygirlerdir; şimdiki midillilerden daha hafif, ortalama 135 cm cidago yüksekliğine (bel yüksekliği, Ç.N.) sahiptirler. Bunlar muhtemelen hafif süvarilerin pratik gereksinimleri doğrultusunda seçilmiş hayvanlardır. Avar savaşçıları Avrupa’yı üzengi ile tanıştırmış; üzengiler yüksek eyer kaşlarıyla birlikte, atlı okçuların kısa refleks (dışa bükümlübel yüksekliği, Ç.N.) yaylarını neredeyse her yöne kaldırıp fırlatmalarına yardımcı olmuştur.

Erken Avar yerleşmelerinden elde edilen gıda atıklarının bileşimi, çoğu kez Sarmatlar’inkini andırmaktadır; ancak mezar malları arasında domuz ve kümes hayvanlarının zamanla daha fazla görülmeye başlaması, giderek artan yerleşik bir yaşam tarzının göstergesi olarak yorumlanabilir. Slav yer-

leşmelerine kıyasla, Avar dönemi hayvan kemiği asambblajları kesinlikle daha göçebe niteliktedir. 7. ile 9. yüzyıllar arasındaki döneme ait sayısız sit alanından elde edilen ve çeşitli kültürleri temsil eden hayvan kemiği yüzdelerine dair bir özet, at etinin değerinin bozkır genelinde doğuya gidildikçe azaldığını göstermektedir. Domuz eti doğuda pek tüketilmemekle birlikte, yerleşik Slav kültürlerinde bir öneme sahiptir. Sığır ve koyun etleri ise daha düzensiz bir örnek sergilemektedir.

Bozkırdan bir sonraki göç dalgasıyla gelen Magyarlar, M.S. yak. 895'te Karpat Havzası'nı fethetmişler; uygarlaşmış Avrupa'nın büyük bölümüne -50 yıldan fazla süreyle- göçebe çobanlık geleneklerine dayanan acımasız atlı akınlar düzenlemişlerdir. Bazı mezarlarda gömülü bulunan at kafaları ve ayakları, muhtemelen derisi yüzülmüş hayvanlara aittir. Bu nedenle Magyar atlarına dair görsel bir çıkarımda bulunmak, şeklen benzedikleri Avar örneklerine göre çok daha zordur. Söz konusu benzerlik, bu hayvanların soy bağı olduğuna yorulmamalıdır; ancak büyük ihtimalle aynı askeri ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirilmişlerdir.

Erken dönem Magyar et tüketimi sığır ve koyun eti odaklıdır; at eti ise olağandışı yüksek bir orana sahiptir. Cermen kavimlerinin Hristiyanlığı benimsediği 8. yüzyılda, Papa III. Gregory Avrupa'da at eti yemeyi (hippophagy) yasaklamıştır. Magyarlar, Macaristan'da Hristiyan bir krallık kurduklarında da (M.S. 1000), at eti tüketimi kademeli olarak azalmıştır. Ayrıca domuz eti -Sarmatlar ve Avarlar'da olduğu gibi- besidüzene çok daha fazla katılmaya başlamıştır.

Magyarlar (Macarlar) Karpat Havzası'nda yaşamlarını sürdürdükleri için, günümüzdeki evcil hayvanlarının genetik devamlılığı konusunda çok sayıda spekülasyon mevcuttur. İddiaya göre, fetihçi Magyarlar'ın efsanevi hayvanlarından biri; bugün Macar Grisi diye adlandırılan uzun boynuzlu bir sığır cinsidir ve Hunlar ile hayata katıldığı söylenen İtalya'daki Marreman cinsini andırmaktadır. Bu tarihi karışıklık, bozkır kökenli bütün toplumların (Sarmatlar, Avarlar ve Magyarlar) küçük ve kısa boynuzlu sığır beslediklerini gösteren kafatası buluntularıyla daha da artmaktadır. Zira uzun boynuzlu hayvanlara dair arkeolojik kanıtlar, ancak Orta Çağ'ı takip eden yüzyıllar sonrasında ortaya çıkmaktadır. Çoğu göçebe çoban topluluğu, büyük bekçi köpekleri beslemişlerdir. Yine de Magyar fetihleri (9. yüzyıl) döneminden bir kafatası ile modern bir Macar Kuvasz arasındaki çarpıcı benzerlik, genetik devamlılıktan çok işlevsel bir dayanağa sahiptir. Yüksek üreme oranları sayesinde, özellikle köpek cinsleri hızlı bir değişim göstermektedir.

Ayr. bkz. **Hallstatt** (Cilt 3, Bölüm 6); **Oppidum** (Cilt 3, Bölüm 6); **Hunlar** (Cilt 4, Bölüm 7); **Macaristan** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bartosiewicz, László. "A Millennium of Migrations: Protohistoric Mobile Pastoralism in Hungary." içinde *Zooarchaeology: Papers to Honor Elizabeth S. Wing*. Editörler F. Wayne King ve Charlotte M. Porter. *Bulletin of the Florida Museum of Natural History* 44, no. 1 (2003): 101–130.

———. "The Hungarian Grey Cattle: A Traditional European Breed." *Animal Genetic Resources Information* 21 (1997): 49–60.

———. "Early Medieval Archaeozoology in Eastern Europe." içinde *Bioarchäologie und Frühgeschichtsforschung*. Editörler H. Friesinger, F. Daim, E. Kanelutti ve O. Cichocki, s. 123–132. Vienna: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 1993.

Bökönyi, Sándor. "Über die Entwicklung der Sekundärnutzung." içinde *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie*. Editörler M. Kokabi ve J. Wahl. Stuttgart, Germany: Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Konrad Theiss Verlag, 1994.

———. *Animal Husbandry and Hunting in Tàc-Gorsium: The Vertebrate Fauna of a Roman Town in Pannonia*. Budapest, Hungary: Akadémiai Kiadó, 1984.

———. *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest, Hungary: Akadémiai Kiadó, 1974.

Khazanov, Anatoly M. *Nomads and the Outside World*. 2d ed. Translated by Julia Crookenden. Madison: University of Wisconsin Press, 1994.

Laszlovszky, József, ed. *Tender Meat under the Saddle: Customs of Eating, Drinking, and Hospitality among Conquering Hungarians and Nomadic Peoples*. Krems, Austria: Medium Aevum Quotidianum, 1998.

Matolcsi, János. *Allattartás Aoseink korában [Animal keeping in the time of our ancestors]*. Budapest, Hungary: Gondolat Kiadó, 1982.

TARIM

PETER MURPHY

M.Ö. 1000 yılına gelindiğinde, kökenlerini Güneybatı Asya'dan alan çiftçilik Avrupa'nın dört bir yanında binyıllardır yapılmaktadır. Güneydoğu Avrupa bölgelerinde tarım topluluklarının varlığı M.Ö. 7000 veya öncesine uzanırken, Norveç'te bile tahıl çiftçiliği en geç M.Ö. 2000'den itibaren görülmektedir. Bu nedenle M.Ö. yak. 1000'den M.S. 1000'e kadar yaşanan tarımsal değişimler, oldukça köklü bir geleneğe dayanan gelişmelerin eseridir. Bu döneme ait tarımsal sistemlere etki eden unsurlar iki ana gruptan oluşmaktadır.

ARKA PLAN

İlk grupta yer alan etmenler ekonomik ve siyasaldır. "Barbar" ve "uygar" Avrupa arasındaki sınır, dalgalı ve geçirgendir. Örneğin Batı Avrupa bölgelerinde, hem daha yoğun hem daha kapsamlı olan tarımsal sistemler M.Ö. ilk binyılda yerel gereksinimleri karşılamak üzere geliştirilmiş; hemen ardından Roma İmparatorluğu'nun daha geniş ölçekli tahıl üretimi taleplerini karşılayabilmek için değişiklikler uygulamaya konmuştur. 5. yüzyılda imparatorluk ekonomisinin çöküşünü takiben, bazı alanlarda tarım yeniden geçimlik üretime dönmüştür. En sonunda Erken Orta Çağ

Avrupası'nın yeni kurulan yönetimlerini kalkındırmak üzere, ihtiyaç fazlası üretim yapabilen tarımsal sistemler geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak, zaman içinde tarımsal faaliyetin ekonomik bağlamı, bölgeden bölgeye önemli ölçüde çeşitlilik göstermiştir. Hem uygarlık ve "barbarlık" arasındaki, hem de kendi içlerindeki inişli-çıkışlı kültürel ilişkiler, bitki ürünleri ve ekinlerinin ticareti ile bilgi alışverişinde de görünür hale gelmiştir.

İlk tarım sistemleri üzerindeki diğer önemli etmen grubu ise çevreseldir. Çiftçiler faydacıdır; dolayısıyla yerel çevrelerindeki potansiyel verimliliğin (jeoloji, toprak yapısı, topoğrafya ve iklim koşulları) gayet farkındadırlar.

Tarımın başlangıcından beridir, ürün yetiştirme sistemlerinin verimi artırmak için yerel uyarlamalarla birlikte geliştirilmesi neredeyse kesin olsa da; Avrupa'da bu tür uyarlamalar sadece bu dönem için kanıtlanabilmektedir. Bu süreçte iklim değişikliğinin etkilerinin ölçülmesi güçtür. Mevcut veriler, tarımda meydana gelen bölgesel bazdaki değişimin iklimsel veya kültürel etkileri arasında net bir ayırım yapmaya izin vermemektedir.

VERİ KAYNAKLARI

Tarımın ilk zamanlarına dair veriler, çeşitli kaynaklardan sağlanmaktadır:

Tarla Sistemleri: Bunlar hem -iklim değişikliğinin bir sonucu olarak-bugün ekilmeye bir hayli elverişsiz olan topraklardaki relikt (kalıntisal, Ç.N.) sistemlerle, hem de şimdi modern tarla sınırı örnekleri içinde sınıflandırılan antik sistemlerle öğrenilmektedir.

Araç-Gereçler: Tarımda insan eliyle yapılmış araç-gereçlerin teknolojisi, sabanlar (önceleri arazide sadece ince bir iz açabilen *ard*'lar; daha sonra ise dönme ve toprağı tersyüz etme özelliklerine sahip gerçek kulaklı pulluklar), elle kazma aletleri (kürekler vb) ve ekin biçme araçlarının buluntularıyla tespit edilmektedir.

Ekin İşleme Kurulumları: Ekin kurutucular bu kapsamda yer almaktadır.

Depolama Tesisleri: Avrupa'nın bazı bölümlerinde, tahıllar yeraltı silolarında (Demir Çağı'nda kullanılan genellikle geniş silindirik biçiminde çukurlar) depolanmaktadır. Ancak birçok yerleşme alanında belirlenen ve sayıca 4-9 adet arasında değişen kazık çukurları, yapılar içinde yerüstü depolarının da kurulduğunu düşündürmektedir. Roma sonrası döneme ait tahıl ambarları (çoğu kez seramiklerle birlikte), sepetler veya saklama fiçileri kaydedilmiştir.

Resim 1. Geç Demir Çağı Britanya altın sikkeleri. Britanya Kralı Cunobelin'in (CVNO) bu sikkelerinde, başkenti Camulodunum (CAMV) ile yan yana tahıl başakları betimlenmiştir. Colchester Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

Tarihsel Kaynaklar

Biyolojik Kalıntılar: Bunların büyük kısmı doğrudan kömürleşme (karbonlaşma) ile korunmuş kültür bitkilerinin kalıntılarından (makrofosiller) oluşmakta; minerallerin yer değiştirmesiyle seramikler üzerinde ve suyla kaplı oksijensiz/oksijeni yetersiz çökeltiiler içinde gözlenebilmektedir. Ayrıca palinoloji (polenler, sporlar ve diğer mikroskobik oluşumların analizi), entomoloji (Ör: Kın kanatlılardan gübre böcekleri veya hububat zararlılarının varlığı) ve toprak biliminden elde edilen veriler de son derece bilgilendiricidir. Demir Çağı çökeltilerini radyokarbon yöntemiyle tarihlendirme, kalibrasyon eğrisindeki bir duraklamadan ötürü güçlükler doğurmaktadır. Bu nedenle tortu tabakalarının palinolojik analizleri; Alex Bayliss'in ortaya koyduğu gibi matematiksel modelleme ile hassasiyeti geliştirilmiş kalibrasyona izin veren bilimsel bir tarihleme programına sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Bunun yapıldığı yerde, Demir Çağı döneminde arazi kullanımı ve tarımsal değişimin ayrıntılı tablosunu öngörmek müm-

kündür (İngiltere’de Patricia Wiltshire ve Peter Murphy’nin çalıştığı Scole bölgesi örneğindeki gibi).

Bu makale, diğer kaynaklardan gelen verilere değinse de; temelde arkeobotanik veya paleoetnobotanik alanlarına giren bitki makrofosilleriyle ilgilenebilir. Tahıllar ve bakliyat (baklagillerin yenebilen tohumları), Güneybatı Asya’ya özgü yaban bitkilerinin evcilleştirilmiş neslidir. Bunların Avrupa’daki tamamen yeni doğal ortamlara nakledilmesiyle, bir uyarlama süreci ve insan eliyle bilinçli seçim başlamıştır. Mevcut ekinlerin ekonomik potansiyelinin bütünüyle farkına varılması, binyıllar sürmüştür. Toprağın ve iklimin yerel koşullarıyla birebir uyumlu ekim modellerinin doğrudan kanıtlarına dair en erken bulgular, M.Ö. ilk binyıla tarihlenmektedir.

EKİMLER, İŞLEME VE TİCARET

Paleoetnobotanik çalışmalar, geniş bir yelpazedeki ekin türlerinin incelenmekte olan iki binyıl boyunca ekilip biçildiğini göstermektedir. Bunlar tarla ekinlerini içermektedir: Buğdaylar (siyez, gernik, durum, rivet, kavuzlu buğday, ekmek buğdayı), arpa, çavdar, yulaf, darı, bakliyat (bezelye, bakla, burçak, mercimek, nohut), lifli ve yağlı ekinler (kendir, keten, ketencik vb). Bu sayılanlardan ketencik artık ticari amaçla yetiştirilmeyen, ancak örneğin Hollanda’da Demir Çağı’na ait Assendelver Polders sit alanlarındaki harman kalıntıları ile ortaya çıkan bir yağlı tohumdur. Ayrıca modern zamanlarda genellikle yabani ot kabul edilen bazı bitkilerin de yetiştirilmiş olması mümkündür. Danimarka’da, turbalıklarda muhafaza edilerek günümüze ulaşan Demir Çağı’na ait insan bedenlerindeki bağırsak içeriklerinde, *Chenopodium album* L. (halk arasında “sirken” veya “ak kaz ayağı” olarak da adlandırılan bir bahçe otu) tohumlarına rastlanmıştır; yerleşme alanlarında büyük ölçekli tohum zulaları bulunmuştur. Paul Stokes ile Peter Rowley-Conwy’nin yaptıkları deneyler, tahıllarınkine denk tohum veriminin bu bereketli kaz ayağı yeşilliğinin ekiminden sağlanmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

Akdeniz’e sınırı olan bölgelerde meyve ve kabuklu yemiş (zeytin, üzüm, incir, erik, kiraz, ceviz vb) yetiştiriciliğinin ilk örnekleri görülürken; Kuzey ve Batı’da ise, Demir Çağı sit alanlarında sadece yerli yabani meyve ve yemişler saptanabilmiştir. Meyve bahçesi ürünleri ile yemeklerde kullanılan kişniş ve dereotu gibi otlar da dahil olmak üzere diğer bitkiler, Roma

İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte yayılmıştır. Daha geç döneme ait yerleşimlerden elde edilen sonuçlar, vaktiyle Roma egemenliği altında bulunan birçok bölgede meyve ve yemiş ekimine ara verildiğini, sonrasında yeni ticari ilişkiler kurulunca tekrar üretime geçildiğini göstermektedir. Meyvelik ekinler, herhangi bir çatışma esnasında yok olma tehlikesine son derece açık, uzun vadeli bir yatırım olarak görüldükleri için; Roma döneminin hemen sonrasında bu bölgelerdeki fark edilir yoklukları da pek şaşırtıcı değildir.

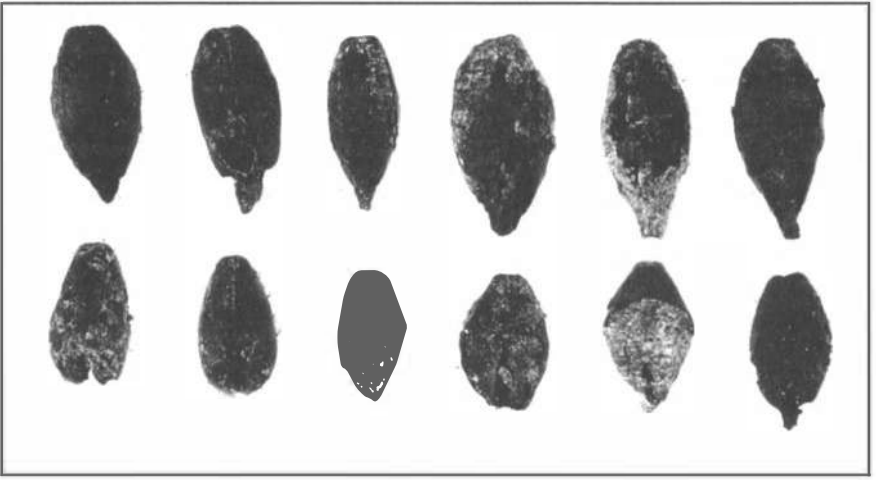
Tarla ve bahçe ekinlerinin göreceli ekonomik önemini belirleyen etmenler kısmen çevresel, kısmen ekonomiktir. Kuzey ve batıda bazı ekinlerin (Örnek: Zeytin ve mercimek) yetiştirilmesi için sınırlar iklimsel olarak saptanmıştır. Çavdarın Avrupa'ya diğer tahıllar arasında bir yabancı ot olarak ulaştığı düşünülmektedir. Demir Çağı'na kadar bazı alanlarda yetiştirilmiş, Roma sonrası nüfus hareketlerinin bir sonucu olarak daha uzak topraklara yayılmıştır. Geniş kök sistemi sayesinde, besin açığı bulunan dağlık araziler ve kumlu topraklar üzerinde yeterli verim sağlama kapasitesi; onu Kuzey ve Batı Avrupa'nın belli bölümlerinde büyük bir ekonomik öneme sahip kılmıştır. Diğer marjinal toprak tipleri ise; Demir Çağı'ndan Erken Orta Çağ'a kadarki dönemde geniş-ölçekli yerleşimlere sahne olan ve zamanla *terpen* veya *wurten* adı verilen höyük yerleşmeleriyle ilişkilendirilen Almanya ve Hollanda'nın kıyı bataklıklarında ortaya çıkmıştır. Wurt Elisenhof ve Feddersen Wierde gibi sit alanlarından elde edilen arkeobotanik bulgular, tuz bataklığı otlatması ve tarla üretimine dayalı bir tarım sistemini göstermektedir. Tuza dayanıklı bir ekin olan arpa; bakla, yulaf, keten ve şartların müsait olduğu alanlarda diğer ekinlerin ilkel örnekleriyle ilişkili ana tahıl ürünüdür. 1990'ların başında, İngiltere'nin doğusunda yer alan bataklık arazilerindeki M.S. yak. 8. yüzyıldan kalma Anglo-Sakson yerleşimlerinde yapılan kazı çalışmaları benzer -ama muhtemelen bağımsız olmuş- tarım sistemlerinin gelişimini göstermektedir. Kuzeydoğu İngiltere'nin belli bölümlerinde (ve belki Aşağı Renanya'da) ekonomik değişim -özellikle daha kapsamlı üretim biçimlerine geçiş- gırtlak buğdayının yerini marjinal topraklara dayanıklı ve daha sağlam bir ekin olan kavuzlu buğdayın almasıyla bağlantılı gerçekleşmiştir.

Bitki makrofosilleri ayrıca yerleşim yerlerinin ekonomik faaliyetleri ve statülerine dair de ipuçları vermektedir. Tahılların dövüldüğü, ayıklandığı ve büyük ölçekte elekten geçirildiği bir çiftlikte atılan bitki çöpü türlerinin; sadece temizlenmiş mahsuller alan yüksek-statülü bir "tüketici" yer-

leşimindekilerden farklı olacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla bir yerden elde edilen numunelerdeki tahıl, saman ve yabani ot tohumlarının göreceli orantıları, orada gerçekleştirilen faaliyet tipleri açısından aydınlatıcıdır. Aslında makrofosillerin arkeolojik çökeltilerin içine dahil olma süreçleri (tafonomik süreçler) karmaşık bir yelpazede gerçekleşmiştir ve bu nedenle yorumlanması da basit değildir.

Arkeobotanik sonuçlar, diğer arkeolojik verilerle birlikte ele alınmak zorundadır; örneğin modern köylü tarımı incelemelerinden elde edilen etnografik bilgilerden faydalanmak mümkündür. Martin Jones (1984) Danebury'deki (Güney İngiltere) tepe-kalenin iç kesimlerinde bulunan Demir Çağı yerleşimleri arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkilere dair, numune bileşimine dayalı bir model sunmuştur. Jones, kısmen işlenmiş ekinlerin tepe-kaleye umumi imalat ve depolama için getirildiğini öne sürmüştür. Biferno Vadisi'ndeki (Molise/İtalya) 6. ve 9. yüzyıllar arasına ait bir tepe-kale yerleşmesinden elde edilen bitki materyali üzerine benzer bir inceleme; az miktarda saman kalıntısı veya ot tohumu ile çoğunluğu tahıl tanelerinden oluşan numuneler ortaya koymuştur. Bu da buranın muhtemelen bir çiftçi köyü değil, iç kesimlerdeki çiftliklerden temizlenmiş tahıl tedarik eden yüksek-statüli bir yerleşme olduğunu göstermektedir.

Bulgular ayrıca ekin ürünlerinin uzun mesafeli takasını da işaret etmektedir. Örneğin; Romalı yazar Strabo, hububatı Geç Demir Çağı'nda İngiltere'nin ihraç ürünlerinden biri olarak kaydetmiştir. M.S. 1. yüzyılın başlarında altın sikkeler üzerinde gözlenen başak tasvirlerini, İngiliz Kralı Cunobelin tarafından kendi iktidarının ekonomik temelinin bir ifadesi olarak görmek mümkündür (Resim 1). Erken Orta Çağ'da Dorestad (Hollanda) yerleşmesindeki kömürleşmiş tahıl örneklerinde bulunan egzotik mısır tarlası kökenli yabani ot tohumları, Ren'in daha yukarısındaki bölgelerden tahıl ithal edildiği izlenimi uyandırır; incelenmekte olan dönem boyunca bitkisel gıda maddelerinin ticaretine dair arkeobotanik kanıtların seyrekliği hayal kırıklığı yaratmıştır. DNA ve durağan izotop analizi gibi yeni tekniklerle, mahsullerin en erken ticaretine dair anlayış da gelişecektir. Almanya'nın Köln ve İngiltere'nin York şehirlerinde, birkaç ithal Akdeniz gıdası (Ör: kuru incir) makrofosil kayıtlara geçmiştir; ancak bunların dışında Kuzey ve Batı Avrupa'da 12. yüzyıldan öncesine ait ithal gıda göstergeleri yok denecek kadar azdır. Ticareti yapılan en yüksek-statüli ürünün şarap olduğu düşünülmektedir. Güneydoğu İngiltere'deki Geç Demir Çağı gömülerinde, İtalyan amforalarının kalıntıları ra-

Resim 2. Castle Mall, Norwich. Geç Sakson döneminde arpa ve yulaf ile maltlama işlemine dair kanıtlar; çimlenmiş arpa taneleri (*Hordeum* sp.). Ölçek: 20 mm. Peter Murphy'nin izniyle çoğaltılmıştır.

por edilmiş (Bkz. Rosalind Niblett'in raporu); Güney Baltık ticaret yerleşmesi Hedeby ve Dorestad'daki M.S. 8.-10. yüzyıllar arasına ait tortularda, Yukarı Ren bölgesine özgü olan gümüş köknar ağacından fiçılar bulunmuştur. Bir gösterişçi tüketim ifadesi olarak şarap içme, Kuzey ve Batı Avrupa genelinde savaşçı ve proto-kentsel seçkinlere mahsustur.

Şarap uygarlığın (ve uygarlık yanlılarının) içkisiyken, Avrupa'nın büyük bölümünde halk bira veya *ale* içmektedir. Tahıl tanelerinden bira üretimi birkaç aşamadan oluşmaktadır. İlki, mayalanma öncesinde nişastanın şeker dönüşmesini sağlamak için yapılan kontrollü çimlendirmedir (maltlama). Kömürleşmiş haldeki çimlenmiş tohum buluntuları bu işleme kanıt teşkil etmektedir (Resim 2). Mantıken malt olarak yorumlanabilecek en erken materyal, Danimarka'nın Osterbolle bölgesinde M.S. ilk yüzyıla ait yanmış bir evde, testiler içinde kömürleşmiş bulunan çimlenmiş arpa tohumlarıdır. Roma dönemi boyunca, malt genellikle buğdaydan üretilmiştir; ancak Ipswich'te (İngiltere) yangından harap olmuş Erken Orta Çağ yapılarının mahzenlerindeki bulgular, yulaf ve arpa kullanımını göstermektedir. Şerbetçiotu ve bataklık mersini gibi aromalar eklemek adettendir. Şerbetçiotu ayrıca koruyucu polifenol (bitkilerde bulunan ve antioksidan özellikleri olan kimyasal bileşik, Ç.N.) bileşenlerini içerir. Almanya'daki Haithabu yerleşmesinde M.S. 9. ve 10. yüzyıllara ait bol miktarda şerbetçiotu tortusu rapor edilmiştir. Ha keza İngiltere'nin Ipswich bölgesinde ve

Graveney'deki 10. yüzyıla ait bir teknede de bu bulgulara rastlanmıştır.

Diğer bitkisel ürünler şifa verici ilaçları içermektedir. Avrupa'nın büyük bölümünde, Tunç Çağı ve sonrasına ait tortularda haşhaş tohumları bulunurken; Romanya ve Macaristan'da Demir Çağı'na, kuzey ve batı bölgelerinde ise Roma ve sonrası döneme tarihlenen kenevir izlerine rastlanmıştır. Yerel yabani bitkilerden bir farmakopi (ilaç tarifleri kitabı, Ç.N.) oluşmuş olması muhtemeldir, ancak buna dair kanıtlar çok zayıftır. Patricia Wiltshire, Essex'teki Stanway bölgesinde; M.S. ilk yüzyıla ait Romalı olmayan yerlilere özgü bir mezarda bulunan bronz demleme kabının ağzındaki aşınmış kısımda, bol miktarda Artemisia poleni tespit etmiştir. Yanında eksiksiz bir tıbbi alet seti de yer almaktadır. Artemisia bitki familyası içinde, sıtma karşıtı ve kurt dökücü bileşimlerin üretiminde kullanılan türler vardır.

Ayrıca boya üretimi de söz konusudur. York'ta (İngiltere) bulunan 10. ve 11. yüzyıl Anglo-İskandinav çökeltilerinde boya bitkilerinin kalıntılarına rastlanmıştır (kızılkök, katırtırnağı, çivit otu ve muhtemelen İskandinav kökenli bir kurtayağı). Üretilen renkler, kullanılan mordana (boya ile birleşerek çözünmez bir bileşim yaratan sabitleyici bir boyar madde, Ç.N.) bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir; ancak kırmızı, mavi ve sarı elbette mevcuttur.

Yer sınırlamaları, doğal ve yarı-doğal yaşam alanlarından -özellikle ormanlık, çalılık ve kırsal araziler- faydalanmak ve buraları yönetmekten söz etmeyi imkansız kılmaktadır, ancak şu kadarı söylenebilir ki; bunlar da yakıt, yenilebilir yabani bitkiler, ilaçlar, boyalar, tabaklama maddeleri ve evcil hayvanlar için ot ile saman sağlamıştır.

Ayr. bkz. İlk Çiftçilerin Mahsulleri (Cilt 2, Bölüm 3); Danebury (Cilt 3, Bölüm 6); Ipswich (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bayley, Justine, ed. *Science in Archaeology: An Agenda for the Future*. London: English Heritage, 1998.

Bayliss, Alex. "Some Thoughts on Using Scientific Dating in English Archaeology and Buildings Analysis for the Next Decade" içinde *Science in Archaeology: An Agenda for the Future*. Edited by Justine Bayley, s. 95-109. London: English Heritage, 1998.

Behre, Karl-Ernst. "The History of Rye Cultivation in Europe." *Vegetation History and Archaeobotany* 1, no. 3 (1992): 141-156.

Behre, Karl-Ernst ve S. Jacomet. "The Ecological Interpretation of Archaeobotanical Data." içinde *Progress in Old World Palaeoethnobotany*. Edited by Willem Van Zeist, Krystyna Wasylkowa ve Karl-Ernst Behre, s. 81- 108. Rotterdam and Brookfield, Vt.: Balkema, 1991.

Crowson, A., T. Lane ve J. Reeve. *Fenland Management Project Excavations 1991-1995*. Lincolnshire Archaeology and Reports Series no. 3. Heckington, U.K.: Fenland Management Project, 2000.

Jones, Martin. "The Plant Remains." içinde *Danebury: An Iron Age Hillfort in Hampshire*. Vol. 2, *The Excavations, 1969-1978: The Finds*. Edited by Barry Cunliffe, s. 483-495. Council for British Archaeology Research Report 52. London: Council for British Archaeology, 1984.

Kenward, H. K. ve A. R. Hall. "Biological Evidence from Anglo-Scandinavian Deposits at 16-22 Coppergate." *Archaeology of York* 14, no. 7 (1995): 435-797.

Niblett, Rosalind. *The Excavation of a Ceremonial Site at Folly Lane, Verulamium*. Britannia Monograph Series 14. London: Society for the Promotion of Roman Studies, 1999.

Renfrew, Jane M. *New Light on Early Farming: Recent Developments in Palaeoethnobotany*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991.

Stokes, Paul ve Peter Rowley-Conwy. "Iron Age Cultigen? Experimental Return Rates for Fat Hen (*Chenopodium album* L.)." *Environmental Archaeology* 7 (October 2002): 95-100.

Van der Veen, Marijke. "An Early Medieval Hilltop Settlement in Molise: The Plant Remains from D85." *Papers of the British School at Rome* 53, 1985, 211-224.

Van der Veen, Marijke ve T. O'Connor. "The Expansion of Agricultural Production in Late Iron Age and Roman Britain." içinde *Science in Archaeology: An Agenda for the Future*. Edited by Justine Bayley, s. 127-144. London: English Heritage, 1998.

Van Zeist, Willem, Krystyna Wasylkowa ve Karl-Ernst Behre, eds. *Progress in Old World Palaeoethnobotany*. Rotterdam and Brookfield, Vt.: Balkema, 1991.

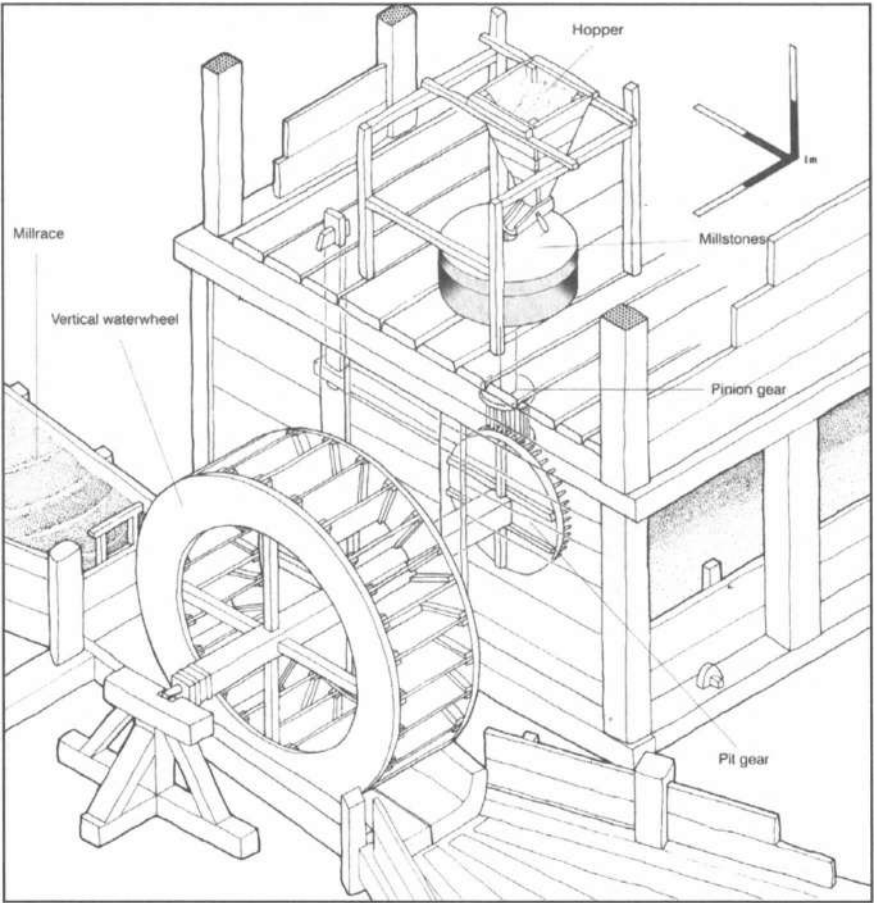
Van Zeist, Willem ve W. A. Casparie, eds. *Plants and Ancient Man: Studies in Palaeoethnobotany*. Rotterdam and Boston: Balkema, 1984.

Wiltshire, Patricia E. J. ve Peter L. Murphy. "Current Knowledge of the Iron Age Environment and Agrarian Economy of Norfolk and Adjacent Areas." içinde *The Land of the Iceni: The Iron Age in Northern East Anglia*. Editörler John Davies ve Tom Williamson, S. 132-161. Norwich, U.K.: University of East Anglia, 1999.

DEĞİRMENLER VE ÖĞÜTME TEKNOLOJİSİ

COLIN RYNNE

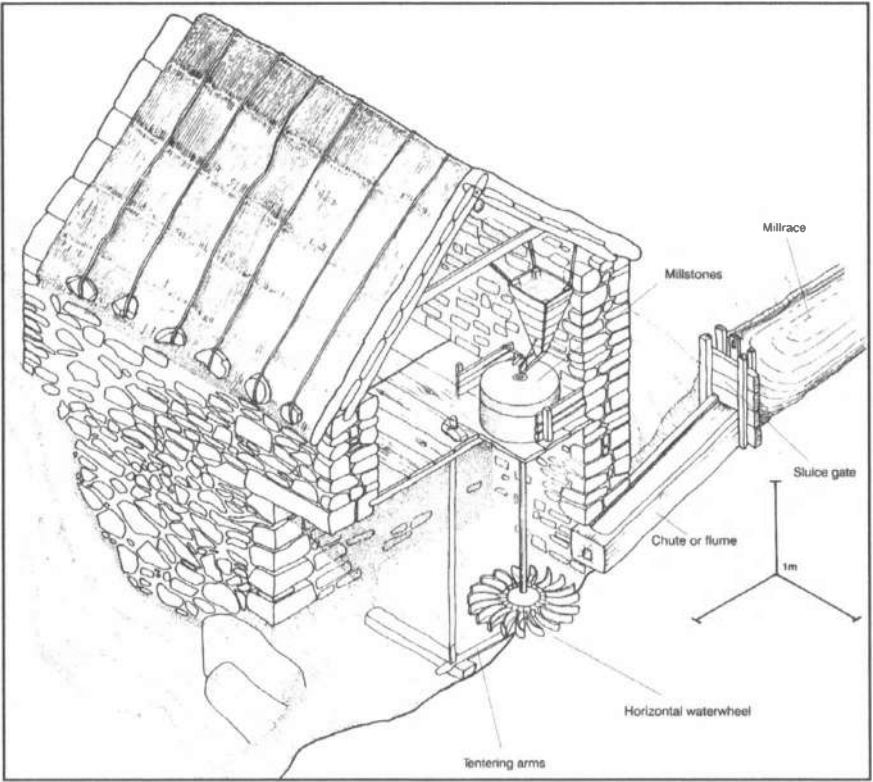
Roma dünyasında, tahıl tanelerini un veya kepek haline getiren ve su gücüyle çalışan değirmenler; Dacia (bugünkü Romanya), Kuzey Afrika ve Britanya eyaleti gibi oldukça farklı yerlerde kullanıma girmiştir. O zamanlar Roma İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturan bölgelerde yapılan güncel arkeolojik keşifler, bu nispeten geniş çaplı dağılımı doğrulamıştır. Hem belgesel hem de arkeolojik bulgular, bu değirmenlerin imparatorluk yıkıldıktan sonra kurulan çeşitli Barbar krallıklardaki sürekli kullanımına kanıt teşkil etmektedir. Roma sonrası dönemde yazılan çeşitli Latince geçmiş anlatıları, örneğin azizlerin hayat hikayeleri, böyle değirmenlerden söz etmektedir: Orientus (M.S. yak. 380-426), Romanus (M.S. yak. 450), Remigius (M.S. 486-511) ve Ursus'un (M.S. 484-507) hayatları. Tours Piskoposu Gregory de, M.S. yak. 500'de Loches (Indre-et-Loire) bölgesinde manastıra ait bir su değirmeni inşa edilmesine dair ilginç anlatımlarda bulunmuş; aynı dönemde Dijon'da bulunan su değirmenlerinden bahsetmiştir. M.S. 6.-7. yüzyıllara tarihlenen ve çoğu Frank İmparatorluğu'nun etki alanına denk düşen belgesel kaynaklarda, Orta Avrupa'da toplamda en az 16 su değirmenine atıfta bulunulmuştur. Cermen halklarının yasaları, Barbar dünyasında su değirmenlerinin kullanımına dair çok daha eski bir belgeleme niteliğindedir. Ve belki tam da beklendiği gibi; sadece Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan kavimler, yasalarına su

Resim 1: Cork'daki Little Island'da (İrlanda) 7. yüzyıla ait dikey çarklı değirmenin canlandırımı. Colin Rynne'nin izniyle çoğaltılmıştır.

değirmenleriyle ilgili hükümler koymuşlardır. *Pactus Alamannorum* (7. yüzyılın başı), *Lex Alamannorum* (M.S. 717-719) ve *Lex Baiwariorum* (M.S. 725-728) bunlar arasındadır.

Manastır mülklerinin gelişimi, belki de su gücüyle çalışan değirmenlerin 10. yüzyıldan önce Barbar krallıkların her yerine yayılmasında tek başına en önemli etmendir. Aslında Karolenj döneminde geniş toprak parçalarının Benedikten kontrolü altına alındığı (ve yönetimin hatırı sayılır kazanç elde ettiği) Saint-Germain-des-Prés ve Lorsh gibi yerlerde daha büyük dini kuruluşların gelişmesi, değirmenlere olan talebi etkin biçimde artırmıştır. Örneğin Karolenj kırsal bölgelerinde değirmen yoğunluğu ol-

Resim 2: Galway'de'ki High Island'da (İrlanda) 9. yüzyıla ait yatay çarklı değirmenin canlandırımı. Colin Rynne'nin izniyle çoğaltılmıştır.

dukça yüksektir. Sadece Saint Germain-des-Prés poliptiğinde (9. yüzyılda hazırlanmış en ayrıntılı envanter, Ç.N.) çoğu küçük akarsularda olmak üzere 84 adet değirmen listelenmiştir. Bu dönemde su değirmenlerinin artan kullanımı, muhtemelen iki önemli gelişmenin de göstergesidir: Hızla büyüyen kırsal nüfusa düzenli arz sağlama ihtiyacı ve bunun sonucunda tahıl mahsullerinin ekiminde yaşanan artış.

Barbar krallıklarda -Orta Çağ Avrupası'nın diğer yerlerinde ve hatta bugün İslam dünyasında halen olduğu gibi- suyla çalışan değirmenin iki temel modeli kullanılmıştır. Bu değirmenlerden ilki, dikey bir eksen üzerine kurulu yatay bir su çarkı ile çalışmaktadır. Su çarkı döndükçe üstteki değirmen taşını da döndürmektedir (Resim 1). Su değirmeninin ikinci modelinde ise; yatay bir eksen üzerine kurulu bir su çarkının devinimi, birbirlerine dik açıda duran ahşap dişli çarklarla bir çift değirmen taşına

ulaşır (Resim 2). İrlanda'da, Erken Orta Çağ'dan kalma, büyük bölümü dendrokronoloji yöntemiyle M.S. 7.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıda yatay çarklı değirmen keşfedilmiştir. İrlanda değirmenlerinin devasa bünyesinde; neredeyse eksiksiz değirmen binaları, yatay su çarklarının bilinen en eski örnekleri, onlarla bağlantılı halde su besleme için ahşap kanallar ya da su olukları ve değirmen taşlarının ayarlanmasını sağlayan gergi kırışları yer almaktadır. Staffordshire'ın Tamworth bölgesinde (İngiltere) dendrokronolojiyle 9. yüzyıla tarihlenen, iyi korunmuş bir Sakson yerleşimi keşfedilirken; Orkney Adaları'ndaki Earl's Bu'da bir Viking Çağı örneğinin kalıntıları gün ışığına çıkmıştır. Danimarka'da Omgard ve (M.S. yak. 800) ve Ljorring'de bulunan (M.S. yak. 960) ahşap yapılar, yatay çarklı değirmenlerin kalıntıları olarak yorumlanmıştır.

Cork şehrindeki Little Island'da (İrlanda) ve Berkshire'da yer alan Old Winsor'da (İngiltere) ise, 7. yüzyıldan kalma dikey çarklı değirmenler incelenmiştir. Little Island'da bir ikiz yatay çarklı değirmen ile bir dikey çarklı değirmen (Resim 2) yan yana çalıştırılmıştır, ki bu Orta Çağ Avrupası'nda iki değirmen tipinin birleşimine dair bilinen ilk örnektir. Kazı çalışması yapılan yatay çarklı değirmenlerin birçoğu gibi, Avrupa'da ortaya çıkan Orta Çağ dönemine ait dikey çarklı değirmenlerin çoğu da sağlam ahşap temellere sahiptir. İrlanda'da Cork-Ardcloyne bölgesinde (M.S. yak. 787) ve Fransa'da Belle-Église'de de (M.S. yak. 930-980) Erken Orta Çağ dikey su çarkı parçaları bulunmuştur. Kuzeydoğu Fransa'da yer alan bir diğer Fransız sit alanı Audin-le-Tiche, 1.4 metre civarındaki orijinal çapıyla dikey bir su çarkına ait fiziksel kanıtlar sunmuştur.

Yine de bir merkez eksen ve bir çalıştırma koluyla iki küçük çaplı disk şeklinde taştan oluşan basit döndürmeli el değirmenlerinin, Erken Orta Çağ boyunca birçok köy evinde kullanılmaya devam ettiğini unutmamak gerekir. Aslında Almanya'nın Mayen-Niedermendig bölgesinden ithal edilen lav taşları, Orta ve Geç Sakson sit alanlarında oldukça yaygındır. Saksonlar'dan kalma Graveney teknesinde (Kent) iki el değirmenine ait olduğu saptanan boş yerler ortaya çıkmıştır. Orta Çağ sürerken, basit döndürmeli el değirmeni önemli bir teknik değişikliğe uğramış; böylece dönen üst taş ile sabit alt taş arasındaki mesafenin ayarlanması kolaylaşmıştır. Eksen alt taşın tabanına doğru genişletilmiş, taşlar arasındaki mesafe üzerinde daha fazla hakimiyet kurmayı mümkün kılan, ayarlanabilir bir kırış üzerinde dönüş imkanı sağlamıştır ('germe' adı verilen işlem). Bu da unun ya da kepeğin iriliğini doğrudan etkileyen bir faktördür.

KAYNAKÇA

Benoit, P. ve Joséphine Rouillard. "Medieval Hydraulics in France." içinde *Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use*. Editör Paolo Squatriti, s. 161-215. Leiden-Boston: Brill, 2000.

Holt, Richard. "Medieval England's Water-related Technologies." içinde *Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use*. Editör Paolo Squatriti, s. 51-100. Leiden-Boston: Brill, 2000.

———. *The Mills of Medieval England*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.

Rahtz, Philip A. ve Robert Meeson. *An Anglo-Saxon Watermill at Tamworth*. London: Council for British Archaeology, 1992.

Reynolds, Terry S. *Stronger than a Hundred Men: A History of the Vertical Waterwheel*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.

Rynne, Colin. "Water-power in Medieval Ireland." içinde *Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use*. Editör Paolo Squatriti, s. 1-50. Leiden and Boston: Brill, 2000.

———. "The Introduction of the Vertical Watermill into Ireland: Some Recent Archaeological Evidence." *Medieval Archaeology* 33 (1989): 21-31.

Watts, Martin. *The Archaeology of Mills and Milling*. Stroud, U.K.: Tempus Publishing, 2002.

Wikander, O. "Archaeological Evidence for Early Watermills: An Interim Report." *History of Technology* 10 (1985): 151-179.

KAVİMLER GÖÇÜ HALKLARI

Göç veya nüfus hareketi, Antik Avrupa'nın iyi belgelenmiş bir olgusudur. Avcılar ve toplayıcılar, Buzul Çağı'nın sonundaki (11 bin yıl önce) Pleistosen evresinde Avrupa'nın buzullarla kaplanmış olan bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Hem arkeolojik hem de iskeletsel buluntular, bu göç dalgasının Orta Avrupa'daki ilk çiftçi topluluklarının kurulmasında bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra, yer isimleri ve edebi kültüre ait belgeler; Demir Çağı'nın geç dönemleri boyunca Orta Avrupa'da yaşanan büyük çaplı nüfus hareketlerini göstermektedir.

Erken Orta Çağ nüfus hareketleri de detaylı olarak belgelenmiş durumdadır ve M.S. 400-600 arasındaki dönem, çoğu kez Kavimler Göçü dönemi olarak anılmaktadır. M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan barbarlar -Vizigotlar, Angluslar, Saksonlar, Franklar ve diğerleri- Batı Avrupa'nın birçok bölgesine ilerlemişlerdir. Bu göçlerin mahiyeti, hem arkeologlar hem de tarihçiler tarafından onlarca yıl tartışılmıştır. Bunlar acaba geniş-ölçekli nüfus hareketlerini mi temsil etmektedir, yoksa yerel alt-Roma (Roma sonrası dönemin başlarında yaşayan, Sakson olmayan) nüfuslarına hükmeden, maddi kültür ve ideolojide değişimleri başlatan bir askeri ve siyasi seçkin sınıfının küçük çaplı göçleri midir? Bugün çoğu arkeolog, ikinci olasılığı tercih edecektir. Bu

122 Antik Avrupa

bölüm, arkeolojik kayıtlar ve tarihsel kaynaklar yoluyla tanıdığımız Kavimler Göçü halklarının birçoğunun -göçsel değil antik kökenleriyle Samiler de dahil olmak üzere- profilini çizmektedir. Kavimler Göçü döneminin en başlarında tarihten silinmiş olmalarına rağmen (M.S. yak. 375), İskitler de bu bölümde yer almaktadır.

ANGLUSLAR, SAKSONLAR VE JÜTLER

GENEVIEVE FISHER

Northumbria'lı rahip Bede, M.S. 731'de tamamlanan *İngiliz Halkının Killesevi Tarihi* (*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*) adlı eserinin 1. kitabında; Anglo-Sakson İngiltere'deki Cermen göçmenlerinin "Saksonlar, Angluslar ve Jütler diye anılan çok güçlü üç Cermen kavminden geldiklerini" kaydetmiştir. Doğu Saksonlar, Güney Saksonlar ve Batı Saksonlar; Kuzey Almanya'nın kıyı bölgelerinden -bugünkü Aşağı Saksonya- gelmişlerdir. Doğu Angluslar, Orta Angluslar, Mercia'lılar, Northumbria'lılar ve diğer Anglus halkları; muhtemelen Schleswig-Holstein'in doğu bölümünde yer alan Angeln halkındandır. Kent, Wight Adası ve bu adanın karşısında yer alan Batı Sakson ana topraklarına yerleşen Jütler ise; Jutland Yarımadası'ndan (bugünkü Danimarka'da) gelmişlerdir.

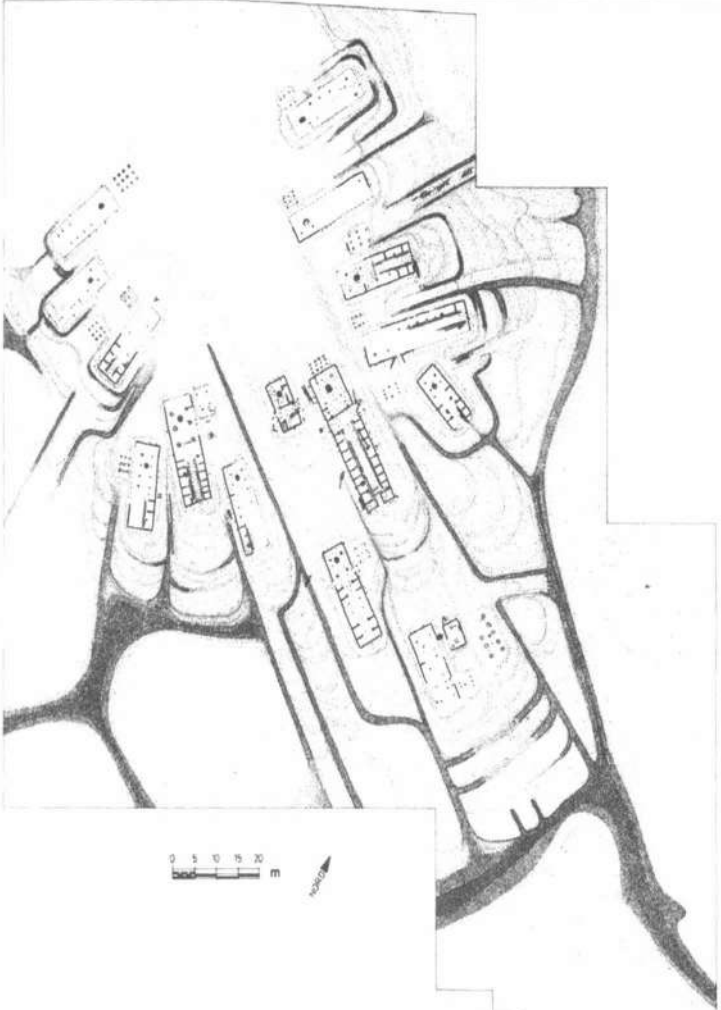
M.S. 2. yüzyılda Romalı coğrafyacı Ptolemy, Saksonlar'ı kuzeyde Jutland ve güneyde Schleswig-Holstein (bugünkü Almanya) bölgelerini de kapsayan Cimbri Yarımadası'nın kıstağında konumlandırmaktadır. 4. ve 5. yüzyıl tarihi kaynakları, Saksonlar ve Franklar arasında net bir ayrım gözetmese de; bu gruplar 8. yüzyılda farklı siyasal sistemlere sahiptir. 6. yüzyılın ortalarından itibaren, Kıta Saksonları topraklarını epey genişletmişler; bu durum M.S. 772-799 savaşları (Şarlman'ın toprak ve kar amacı kadar Hristiyanlaştırma amacı da güttüğü, şiddet dolu fetih seferleri, Ç.N.) son-

rasında Karolenj İmparatorluğu'na katılmalarına kadar sürmüştür.

Aşağı Saksonya'da uzun-evlerden oluşan -Feddersen Wierde ve Flögeln örneklerindeki gibi (Resim 1-2)- kıyı bataklıklarında insan yapımı tümsekler üzerinde konumlanan yerleşmeler; 5. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüştür. Vestfalya'daki Warendorf adlı Karolenj yerleşmesinde yapılan kazıda; çiftlik evleri, ambarlar, ahırlar ve ek yapılardan oluşan çeşitli bina tipleri bulunmuştur. Aşağı Saksonya'da -ve Ren bölgesine doğru uzayan bölgede- destek kollu ve eş kollu broşlarıyla kendisini belli eden, özgün bir yerel metal işçiliği üslubu Roma etkilerini yansıtmaktadır. Westerwanna, Issendorf ve Liebenau; 4. yy ve 5. yüzyılın başlarına tarihlenen büyük kremasyon mezarlıklarının örneklerini sunmaktadır (İlk örnekleri ise 1. yüzyıla aittir). 9. yüzyıla gelindiğinde, kremasyon yerini 4. yüzyılda ortaya çıkan inhümasyona bırakmıştır.

İngiltere'deki Erken Anglo-Sakson mezarlıklarından çıkan seramikler, Bede'nin aktardığı Sakson anayurdunda bulunanlarla uyumaktadır. Doğu ve Güney İngiltere'de bulunan, 5. yüzyıla ait dikili kemer tasarımlı veya kabartma süslü çanak-çömlek kapları; Saksonlar'ın geleneksel anayurdundaki aynı dönemden seramiklerle benzerlik göstermektedir. Wehden (Niedersachsen/Aşağı Saksonya, Ç.N.) ve Markshall'da (Norfolk) bulunan kaplar üzerinde görülen yüz maskeleri arasındaki benzerlik, aynı çömlekçi tarafından yapıldıkları izlenimi uyandırmıştır.

6. yüzyıl Bizans yazarı Prokopius, Angluslar ile aşağı Saksonya kıyılarındaki yaşayan Frizler'in Britanya'ya yerleştiklerini öne sürmüştür. Romalı tarihçi Tacitus, M.S. 1. yüzyılın sonlarında yazdığı *Germania* adlı eserinin 40. bölümünde, Angluslar'ı Cermen kavimleri arasında ele almıştır. 4. yüzyıldan itibaren, haç şeklinde ve küçük-uzun broşlar Angeln sınırlarının ötesine taşan ve kolaylıkla ayırt edilebilen bir maddi kültürün simgeleri olmuştur. 4. ve 5. yüzyıllar boyunca kremasyon en yaygın ölü gömme usulüdür. Bede'nin *Kilisevi Tarih'i*nin 2. kitabına göre, Manş Denizi'nin diğer tarafına gerçekleşen göç Angeln'in nüfusunu oldukça azaltmıştır; nitekim bu görüş arkeolojik olarak da desteklenmektedir. Arkeolojik bulgular, 6. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'ya özgü büyük kremasyon mezarlıklarının artık kullanımda olmadıklarını ve 5.-8. yüzyıllar arasında yerleşmede faaliyetin durduğunu göstermiştir. Ancak 6. ve 7. yüzyıllara ait birkaç define, mezar ve tesadüfi buluntular; Bede'nin bütünüyle terk edilmişlik savının aleyhinde kanıtlar sunmaktadır. Gözlenen kayda değer dil değiştirimi, Angeln'in 8. yüzyıldan sonra yeniden iskan edinildiğini göstermektedir.

Resim 1: Feddersen Wierde'deki yerleşmenin planı. Aşağı Saksonya Tarihi Kıyı Araştırmaları Enstitüsü'nün izniyle çoğaltılmıştır.

Kıta Anglusları'nın kremasyon mezarlıklarında rastlanan seramiklerin üzerindeki motifler, Güney ve Doğu İngiltere'de bulunan kaplarda da görülmüştür. Avrupa'da hem Hammoor bölgesinde (Almanya), hem de Sorup'ta (Danimarka), İngiltere'de ise Caistor-by-Norwich'te (Norfolk); boğaz bölümlerinde paralel yatay oluklar veya oyuklar, omuzlarını saran dikey çizgiler veya kabartmalar ve Elbe-Weser bölgesinde bulunanlardan daha geniş, daha kısa profilleri olan testiler ortaya çıkmıştır. Üstleri haç, alt kısımları spatula şeklinde küçük-uzun broşlar Angeln ve İngiltere arasında bir bağlantı kurmaktadır. Dahası, Sponge Hill (Norfolk) ile Schleswig-Holstein'da yer alan Bordesholm ve Süderbrarup'taki büyük mezarlıklar arasında kaydedilen, eşyaların ve ortaya çıkış oranlarının benzerlikleri -çekininceyle de olsa- Avrupa kökenli göçün bir sonucu olarak açıklanmıştır.

Kent'in doğusu ve Jutland'ın batısı arasında da yine seramik ve metal işçiliği tiplerinde bir bağlantı mevcuttur. Ancak geleneksel yaklaşımda İngiltere'nin Angluslar'a ve Saksonlar'a atfedilen bölgelerinin tersine; Jütler'in bulunduğu Kent'te, ilk yerleşimcilerin temsili bir değeri olabilecek mezarları yoktur. Hatta Jutland'de 5. ve 6. yüzyıla tarihlenen mezarlar genel olarak eşyasızdır. Dolayısıyla Kent'e ihraç edilen Jüt tarzı seramikler, *bracteate*'ler (küçük madeni diskler) ve haç şeklinde broşlara dair çok az kanıt rastlanmıştır. Yine de ilişkilerin kurulduğu döneme ait Anglo-Sakson mezarlıklarındaki eserler arasında gözlenen çeşitlilik, Cermen göçmenlerin kültürel olarak homojen olmadıklarını göstermeye yeterlidir. İngiltere ve Avrupa arasındaki 5. yüzyıla ait seramik ve metal işçiliğiyle ilgili arkeolojik kanıtlarda benzerlik söz konusu olsa da; İngiltere'de Bede'nin değindiği -bilhassa kadınların giyim tarzında belirginleşen- Anglus, Sakson ve Jüt gruplarını andıran etnik yeniden tanımlanış ancak 5. yüzyılın sonlarına ve 6. yüzyıla denk gelmektedir. Anglus kadınlarının başlıca giysisi *peplos* adı verilen, omuzlardan küçük -ve genelde birbirine benzeyen- broşlarla tutturulan bir tunik elbisedir. Klasik *peplos*'lar kolsuzdur; ancak ortaya çıkan bilek kopçaları İngiltere'de Anglus kadınlarının bu elbisenin uzun kollu bir modelini veya kolsuz modelin altına kollu bir içlik giydiklerini göstermektedir. Boyunda, omuzda veya göğüste yer alan, çoğu kez hepsinden büyük bir üçüncü broş ise ya içliği ya da üste giyilen ağır bir pelerini elbiseye tutturmaktadır. Erken Anglo-Sakson İngilteresi'nde halka şeklinde, küçük-uzun ve haçlı broşlar genellikle Bede'nin Angluslar'a atfettiği bölgede yaşayan kadınlarla ilintilidir.

İngiltere'nin Sakson bölümünde ise, kadınların Cermen tarzı kıyafetleri

Resim 2: Feddersen Wierde'deki Roma Demir Çağı sit alanı.
Aşağı Saksonya Tarihi Kıyı Araştırmaları Enstitüsü'nün izniyle çoğaltılmıştır.

“supporting-arm” broşları, “equal-arm” broşları, daire ve dışık şeklinde broşları Avrupa'daki anayurtlarında kullandıklarına benzer tipleri içinde barındırır. Genellikle Jütler'in yerleşim bölgesi olarak görülen Kent'te ve Wight Adası'nda kadınlar kakmalı broşlarla tutturulan ve vücutlarının merkezini kapatan, Avrupa etkilerinin son derece belli olduğu bir elbise modelini tercih etmiştir. Kent'e dışarıdan getirilen, Güney İskandinav tarzıyla ve *bracteate* kolye uçlarıyla süslenen broşlar; bu Avrupai ilintilerin 6. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir. 6. yüzyılın sonlarında ve 7. yüzyılda -Frank Krallığı'nın bolluğuna erişimle beraber- Kent ve Wight Adası'ndaki seçkin kadınlar, top şeklinde kristal nazarlıklar ve altın kordonlu saç bantları (*vittae*) gibi diğer Avrupai modaları da benimsemeye başlamıştır.

Bugün Bede'nin kendisinin de iddia ettiği gibi Anglo-Sakson göçünün siyasal manzarasını değil, kendi dönemindeki varlığını anlattığı kabul görmektedir. Bu kültürel kimlikleri meşrulaştıran, Cermenler'in kökenine dair efsanelerin çıkışı ise 8. yüzyıla uzanmaktadır.

Ayr. bkz. **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7); **Spong Hill** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Colgrave, Bertram ve R. A. B. Mynors. *Bede's Ecclesiastical History of the English People*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

Hills, Catherine. "Did the People of Spong Hill Come from Schleswig-Holstein?" *Studien zur Sachsenforschung* 13 (1998): 145-154.

Hines, John. "Culture Groups and Ethnic Groups in Northern Germany in and around the Migration Period." *Studien zur Sachsenforschung* 13 (1999): 219-232.

Pohl, Walter. "Ethnic Names and Identities in the British Isles: A Comparative Perspective." içinde *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. Editör J. Hines, s. 7-40. Woodbridge, U.K.: Boydell Press, 1997.

Pohl, Walter ve Helmut Reimutz. *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*. Leiden, The Netherlands, and Boston: Brill, 1988.

Welch, Martin. *English Heritage Book of Anglo-Saxon England*. London: B.T. Batsford/English Heritage, 1992.

Wood, Ian. "Before and after the Migration to Britain." İçinde *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. Editör J. Hines, s. 41-54. Woodbridge, U.K.: Boydell Press, 1997.

BAVYERLER

THOMAS FISCHER

Bavyerler, Kavimler Göçü döneminin en son Cermen kavmidir ve bugünkü Almanya'nın gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Haklarında ilk tarihi kayıt, M.S. 6. yüzyıldaki Romalı yazarlara aittir. Jordanes 551'de yazdığı Gotlar'ın Tarihi'nde (Getica, Ç.N.), belki de Cassiodorus'un 520 tarihli daha önceki eserini referans almıştır. Daha sonra ise kavimden söz eden, Galyalı Latin şair Venantius Fortunatus olmuştur (565). Bavyerler'in ana yerleşim alanı, eski Roma eyaletleri Raetia ve Noricum'un bazı bölümlerini de kapsayan, günümüzde Bavyera adıyla anılan bölgedir (Nitekim bu adı da kavimden almıştır). "Baiuvarii" olan orijinal ad ise muhtemelen "Bai-a yurdundan gelenler" veya Bohemya -antik coğrafyacıların deyimiyle eski Boiohaemum- anlamlarından türemiştir. Bu Bavyerler'in Raetia ve Noricum'un Roma sınırlarına dahil topraklarına geliş tarihleri ve burada karşılaştıkları yerleşik halka dair tespitler, uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Ancak 20. yüzyılın sonlarında arkeolojik araştırma alanında yaşanan gelişmeler, yeni yaklaşımlar doğurmuş ve Bavyerler'in etnik kökenleriyle ilgili anlayış yıllar içinde büyük değişime uğramıştır.

1960'lara gelindiğinde, araştırmacıların büyük bir kısmı Geç Antik Çağ ile Erken Orta Çağ arasında bariz bir kopukluk gözlemlemiştir. Zira Alp Dağları eteklerinin, 400'de Romalılar'ın geri çekilmesinin ardından, 6. yüzyılın başlarında Bavyerler'in tam gelişmiş bir kavim olarak Bohem-

ya'dan bölgeye göç etmesine kadar boş kaldığını düşünmüşlerdir. Aslında uzunca bir süre, arkeolojik kaynaklar 5. yüzyıl söz konusu olunca neredeyse tamamen sessizliklerini korumuştur. Ancak 60'lardan itibaren, arkeolojik buluntular Latin bilim insanı Eugippius'un savını doğrulamıştır. Eugippius 6. yüzyılda yazdığı *Vita Sancti Severini* (Aziz Severin'in Hayatı, Ç.N.) adlı eserinde, Raetia'da da Roma yönetimi ve sınır savunmasının ancak 476 civarında, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün bir sonucu olarak sona erdiğini kaydetmiştir.

Bugünkü bilgiler ışığında; Bavyer mezarlıkları daha 5. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlamış ve M.S. yak. 700'e kadar kullanımda kalmıştır. Bunlardan bazıları Barbing-Irlmauth (Regensburg), Klettham-Altenending (Erding), Bittenbrunn (Neuburg-Schrobenhausen bölgesinde), Straubing-Bajuwarenstrasse (Regensburg yakınlarında) ve Münih'e bağlı olan Aubing'dir. İki durum, yani Neuburg ve Straubing'deki Geç Roma döneminden kalma kaleler ve Bavyerler'in ilk dönemlerinden Bittenbrunn ve Straubing-Bajuwarenstrasse mezarlıkları; M.S. yak. 476'da kaleleri terk eden Cermen müttefikler ile ilk Bavyer çiftlik köylerini kuran yeni yerleşmecilerin merkezi arasında doğrudan bir ilişkiyi göstermektedir. Bu erken dönem mezarlıklarının bir ortak özelliği vardır; mezar eşyaları, Bohemya ile yakın bağlantıları işaret eden tek tip bir "Erken Bavyer" Kültürü'nü yansıtmamaktadır. Definlerden çıkartılanlar daha ziyade; Romalılar'a, Bohemyalılar'a, Ostrogotlar'a, Alemanlar'a ve Langobardlar'a özgü antik nesnelerden oluşan geniş yelpazede bir çeşitlilik sunmaktadır. Bu da Bavyerler'in etno-genetiğinin çok-etnikli bir profil çizdiğini kuvvetle ortaya koymaktadır.

Bu sürecin eponimik temeli, arkeolojik özellikleriyle Friedenhein-Prestovice olarak adlandırılan ve Güney Bohemya'da Tötonlar'a kadar uzanan toplulukta apaçık ortadadır. Bu topluluk M.S. 5. yüzyılda, Cham ve Fürth arasındaki vadi üzerinden, Bavyera Ormanı'ndan geçerek, Doğu Bavyera yakınlarında Neuburg ve Passau arasındaki Roma hudut bölgelerine göç etmiştir. Kısa zaman içinde de, Roma sınır birliklerinin çoğunluğunu oluşturmuşlardır ve bu durum 5. yüzyılın ortalarında Roma egemenliğinin sona ermesine kadar sürmüştür. Tarihsel olarak, bu çok-etnikli kavim yapısına adını veren ve Bavyer etno-genetiğinin çekirdeğini temsil eden bu grup, "Bavyerler" yani "Bohemya'dan gelenler" olarak tanımlanmıştır.

Mezar eşyalarının tek tip bir Bavyer mezarlık kültürü sunmaya başlaması, ancak Alemanlar gibi komşu kavimlerden gelen güçlü Frenk-Lombard etkilerinin fark edilmediği 6. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Kuzey ve

güney arasında, arazi yerleşiminde belirgin bir fark söz konusudur. Tuna bölgesinde, yerleşme şekli Roma zamanının bir devamı niteliğindedir; güneydeki Alp Dağları etekleri ise -Salzburg civarındaki Roma yerleşme bölgesi hariç- bir zaman sonra yeniden düzenlenmiştir.

Sınırlı tarihsel kaynaklar ve 2000'lerin başından itibaren arkeolojik araştırmaların sunduğu yaklaşımlarla; Bavyerler'in kavimsel oluşumuna dair şu model ortaya çıkmıştır: 5. yüzyılın ortalarında Tuna üzerindeki Roma egemenliği sona ermiş; M.S. 5. yüzyıldan 6. yüzyıla geçilirken, bölgeye Bohemya'dan göçmüş olan (Bavyerler) Cermen ittifakları etrafında, Romalılar ve göçmen Cermen gruplardan (Alemanlar, Ostrogotlar, Langobardlar, Türingenler vb) oluşan çok-etnikli bir topluluk kurulmuştur. Özellikle önemli olan bir durum da; devasa ve dolayısıyla pratikte yıkılmaz nitelikteki Regensburg müstahkem mevkisinin, Bohemya kökenli müttefiklerin elinde kalmasıdır. Erken Orta Çağ'da başlayan yazılı kayıtlara göre, burası Agilolfing Hanedanı'nın Erken Orta Çağ Stem düklük (*Stammeshertzogtum*; kabile düklüğü, Ç.N.) merkezidir.

Bu Bavyer etnogenetiği, bir iktidar boşluğunda düşünülmemeli, dahil olan kişilerin bilinçli bir kararı olarak görülmemelidir. Dış etkilerin bir sonucu olarak -yani Ostrogotlar'ın müdahalesiyle- meydana gelmiş olması daha kuvvetle muhtemeldir. Ostrogotlar 493'te kralları Theoderic'in liderliğinde, İtalya'yı Doğu Roma'nın elinden almışlardır. Raetia'dan yukarı Tuna'ya doğru uzayan, İtalya piskoposluk bölgesinin de bir kısmını oluşturan toprakları ele geçirmişlerdir. Alp Dağları ile Tuna arasındaki bölge üzerinde Ostrogot egemenliği ancak 536 yılında sona ermiştir. Aynı yıl, Doğu Roma İmparatoru Justinyen'in birliklerine karşı İtalya'yı savunmak zorunda kalan Ostrogot Kralı Witigis, Alpler'in kuzeyindeki bölgeyi Merovenj hanedanından Kral Theudebert liderliğindeki Franklar'a teslim etmiştir. Lech, Tuna, Enns ve Alpler arasında yaşayan Bavyer kavmi, Langobard hanedanıyla birçok bağlantısı bulunan Agilolfing düklerinin denetimi altında, azımsanmayacak bir bağımsızlığın tadını çıkarmaya devam etmiştir. 6. ve 7. yüzyıllarda, yerleşme Kuzey Bavyera'da hızla genişlemiş, sonunda Tuna'yı geçerek kuzeye doğru yayılmıştır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra, tarihi yer isimleri de 7. yüzyıldaki bu yerleşme süreçlerine giderek artan biçimde tanıklık etmektedir. Bağımsızlık döneminin sonlarına doğru, Bavyera Stem Düklüğü Enns Nehri ve doğuda Bavyera Ormanı'nı da içine alan bölgede hakim olurken; kuzeyde Main Nehri'ne ulaşmayı başaramamıştır. Batı sınırı, Rednitz ve Lech Irmakları'ndan Inn Vadisi'nin üst bölümlerine

bir hat üzerinde uzanmaktadır. Alpler bölgesindeki güney kesimler, Etsch Vadisi ile Pustertal Vadisi'nin yukarı bölümlerini kapsamaktadır.

770'te ilk kez Regensburg'dan Bavyera Stem Düklüğü'nün başkenti (metropolis) olarak söz edilmiştir. 8. yüzyılda birçok düklik sarayı ve büyük düklik malikanelerinin var olduğu bilinmektedir. Piskoposluk bölgesine dahil olduğu bilinen ilk kasabalar Eichstätt, Regensburg, Freising, Passau, Salzburg ve Säben'dir. Birçok manastır ve dini yerin tarihi -Mondsee, Mattsee, Chiemsee ve Benediktbeuern de dahil olmak üzere- Agilolfinger'e uzanmaktadır. Şarlman ile son Agilolfing yönetimi arasında bir ayrılık meydana gelmiş, 788'de son dük 3. Tassilo tahttan indirilmiştir. Bunun ardından, Bavyera'da Frank devlet memurları hüküm sürmeye başlamıştır.

Ayr. bkz. **Ostrogotlar** (Cilt:4, Bölüm:7); **Güney Almanya** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Czysz, Wolfgang, Karlheinz Dietz, Thomas Fischer ve Hans-Jörg Kellner, eds. *Die Römer in Bayern*. Stuttgart, Germany: Theiss, 1995.

Dannheimer, Hermann ve Heinz Dopsch, eds. *Die Bajuwaren: Von Severin bis Tassilo 488-788*. Munich and Salzburg: Amt der Salzburger Landesregierung, 1988.

Dietz, Karlheinz ve Thomas Fischer. *Die Römer in Regensburg*. Regensburg, Germany: Pustet, 1996.

Fischer, Thomas. *Das bajuwarische Reihengräberfeld von Staubing: Studien zur Frühgeschichte im bayerischen Donauraum*. Kallmuenz, Germany: Michael Lassleben, 1993.

———. *Noricum*. Mainz, Germany: Zabern, 1992. Friesinger, H. ve F. Daim, eds. *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990.

Geisler, Hans. "Das frühbairische Gräberfeld Straubing-Bajuwarenstraße." *Internationale Archäologie* 30 (1998): 339-342.

Menghin, Wilfried. *Frühgeschichte Bayerns: Römer und Germanen, Baiern und Schwaben, Franken und Slawen*. Stuttgart, Germany: Theiss, 1990.

Reindel, Kurt. "Grundlegung: Das Zeitalter der Agilolfinger (bis 788)." İçinde *Handbuch der bayerischen Geschichte*. Vol. 1. Editör Max Spindler. Munich: Beck, 1981.

Werner, Joachim. "Die Herkunft der Bajuwaren und der 'östlich-merowingische' Reihengräberkreis." İçinde *Aus Bayerns Frühzeit: Friedrich Wagner zum 75. Geburtstag*. Editör Joachim Werner, s. 229-250. Munich: Commission for Bavarian National History, Beck, 1962.

Wolfram, Herwig ve Andreas Schwarcz. "Die Bayern und ihre Nachbarn: Berichte des

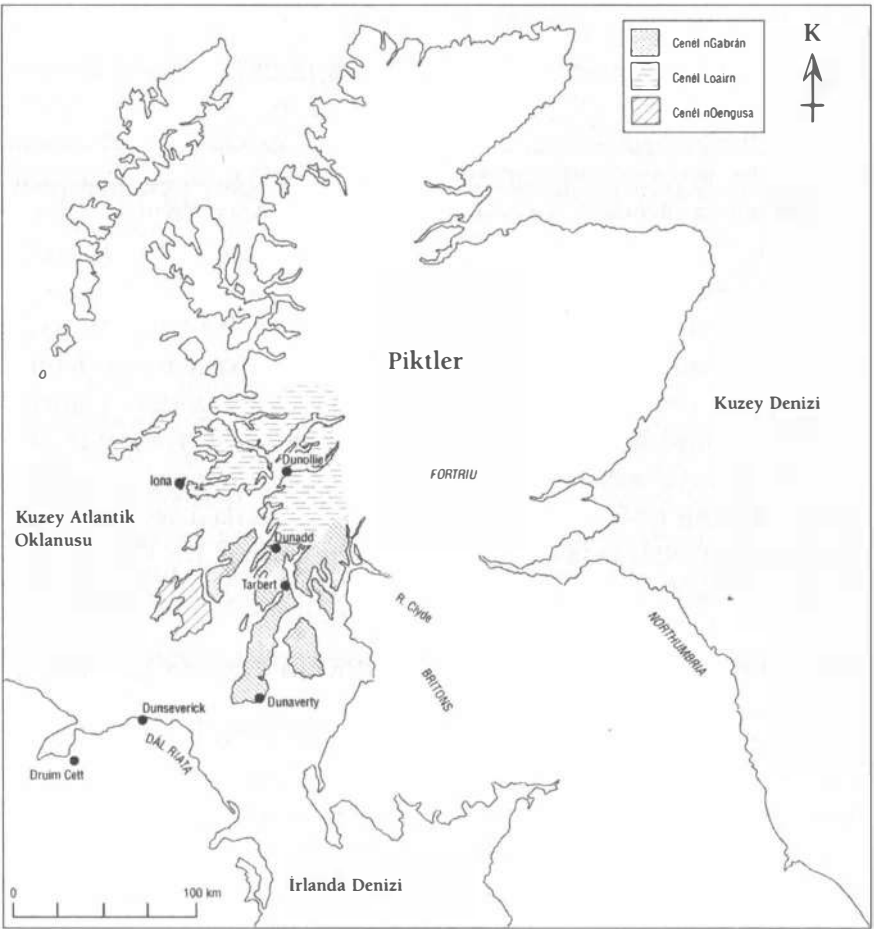
Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25-28 Oktober 1982.”
Denkschrift der Österreichischen Adademie der Wissenschaften 179-180 (1985).

DÁL RIATA

ELIZABETH A. RAGAN

Erken Orta Çağ İskoçya halklarından biri, Gaelce konuşan ve Batı Highland'deki Argyll bölgesinde yerleşik Dál Riata (veya Dalriada) halkıdır. İskoçya'ya dair yerli tarihsel kaynakların ilk örneklerini vermişler; çok-kültürlü Insular (Ada'ya özgü, Ç.N.) sanat üslubunun gelişimine katkı sağlamışlardır. Krallarının, M.S. 9. yüzyılın ortalarında Büyük "Scotland" (Skotlar'ın ülkesi, Ç.N.) Krallığı'nı kuranlar oldukları düşünülmektedir.

Dál Riata, Kuzey İrlanda'da doğmuştur. Doğuş efsanelerine göre, Fergus Mór M.S. yak. 500'de Argyll'a gelmiştir. M.S. 575'te, Druim Cett Konvansiyonu'nda (Dál Riata kralı ile kuzeydeki İrlanda kralları arasındaki ilişkilerin düzenlendiği konferans, Ç.N.) İskoç Dál Riata'nın kralı, haklarını İrlanda Dál Riata'sının karadaki askeri güçlerine devretmiş; ancak vergi ve gemiler üzerindeki haklarını sürdürdü. Bu tarihi kanıta rağmen, Argyll'a gelen Dál Riata nüfusunun kaç kişi olduğu ve hangi şartlarda geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Modern İskoç Gaelcesi'nin atası sayılan Goidelik -veya Q-Keltik- (İrlandaca, Manca ve İskoç Gaelcesi karışımı) bir dil konuşurken, komşuları Piktler ve Britonlar ise modern Gaelce'ye daha çok benzeyen Britonik -veya P-Keltik- diller (Gaelce, Britonca ve Kernevekçe karışımı) konuşmuştur; ki bu belirgin bir nüfus hareketi savını güçlendirmektedir. Ancak geniş ölçekli bir göç teorisini destekleyen bir arkeolojik

Erken Dál Riata'da kilit noktalar ve kavim bölgeleri.

Uyarlama Kaynağı: Lane ve Campbell 2000.

kanıt bulunmamaktadır. Argyll'dan elde edilen arkeolojik kayıtlar, Erken Demir Çağı'nın hatırı sayılır bir devamlılığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, nihayetinde sadece 19 kilometrelik su mesafesinde olan Argyll ile Kuzey İrlanda arasındaki yakın bağlantıya dair tarih-öncesinin erken dönemlerinden bulgular olduğu dikkate alınmalıdır. 21. yüzyılın başlarında, çoğu bilim insanı Dál Riata'nın başındaki hanedanın -belki de güçlü Uí Néill veya Ulaid hanedanlarının baskısıyla- İrlanda'daki anayurtlarından, belki evlilik birleşmelerini de içeren yakın temasları bulunan bir bölgeye hareketinin söz konusu olduğu görüşünü desteklemektedir (Bazı Geç Orta Çağ Macdonald'larının, Antrim'in Macdonnell'ları haline gelmesi gibi).

İskoç Dál Riata'nın üç -sonradan dört- *cenél* (soydaş) grubu vardır: Cenél nGabráin (Gabrán mac Domangairt'in soyundan olanlar, Ç.N.), Cenél Loairn (Loarn mac Eirc'in soyundan olanlar, Ç.N.), Cenél nOengusa (Eógan mac Néill'in soyundan olanlar, Ç.N.) ve M.S. 8. yüzyıla gelindiğinde Cenél nGabráin'den ayrılan Cenél Comgaill. 10. yüzyıldan kalma, ancak orijinal metinleri büyük ölçüde 7. Yüzyıla ait olan Senchus fer nAlban'da (İskoçlar'ın Tarihi); bu grupların isimleri, bulundukları bölgelerin bazı anlatımları ve askeri kuvvetlerine ait nüfus sayımları yer almaktadır. Eserin bir kısmı krallar listesi ve hanedan mensuplarının soyağacı, bir kısmı da deniz kuvvetlerinin içtimalarından oluşmaktadır. Askeri kuvvetlerin esas birimi gemilerdir; her yirmi ev, iki adet yedi-sıralı (sağ ve solda toplam 14 kürekli) gemiyi karşılamakla yükümlüdür. Argyll'in engebeli coğrafyasında, 20. yüzyıla kadar suyla seyahat karadan çok daha kolay olmuştur; bu nedenle hem İrlanda hem İskoçya'da toprakları olan Dál Riata'da deniz kuvvetleri her zaman kara ordusundan daha fazla önem arz etmiştir. Dál Riata'nın askeri tarihi -karasal ve denizsel- Tigernach Yıllıkları gibi çeşitli İrlanda yıllık kayıtlarında yer almaktadır. Ancak yaygın inanışa göre, bu ayrıntılı İskoç kayıtları başlangıçta Argyll'daki Iona Manastırı'nda derlenen bir yıllıktan alınmıştır.

Hristiyanlık'taki Columban geleneğinin doğum yeri olan Iona'nın, parşömenlere Dál Riata tarihine dair bu kadar çok bilginin ilk geçirildiği yer olması şüphe götürmezdir. Manastır, Kuzey Uí Néill'den olan Columba (M.S. 521-597) tarafından kurulmuştur. Columba (belki de çıkarları doğrultusunda) M.S. 563'te İrlanda'yı terk etmiş, siyasi üstünlüğe sahip Cenél nGabráin'a katılmış ve Iona'da Aedán mac Gabráin'ı (ikt. M.S. 574-608) Dál Riata'nın kralı ilan etmiştir. Columba'nın ardından, M.S. 679-704 arasında Iona'nın en meşhur başkeşişi Adomnán olmuş ve Columba'nın ölümünden yaklaşık bir yüzyıl sonra Aziz Columba'nın Hayatı'nı kaleme almıştır.

Iona yalnız eğitimin değil, Insular (Hiberno-Sakson) sanatının gelişimini teşvik eden büyük bir uluslararası bağlantı ağıyla, sanatın da merkezi olmuştur. Genelde "Keltik" olarak nitelendirilse de; bu iç içe geçmiş üslup aslında Kelt, Cermen ve Akdeniz kaynaklı artistik öğelerin bir kaynaşımıdır. Farklı öğelerin göreceli önemi ile bu karma üslubun ilk ortaya çıktığı tarih ve yer, hararetili tartışmalara konu olsa da; çok sayıda bilim insanı önemli erken dönem Insular el yazmaları olan Durrow Kitabı ile Kells Kitabı'nın M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda, Iona'da hazırlandığına inanmaktadır. In-

sular sanatının gelişiminde Dál Riata'nın önemi, Argyll bölgesinde yer alan Dunadd sit alanında çıkartılan 7. yüzyıla ait çok sayıda broş kalıbı ve diğer zanaat malzemeleriyle de desteklenmektedir. Erken Orta Çağ döneminde, farklı krallıkların kraliyet ve soylu sınıfları yalnız yıllıklarda kayda geçirilen savaşlarda değil, evlilik ve diğer sosyal birliklerde de etkileşime geçmiştir. Örneğin, Oswald (Angluslar'ın yaşadığı Northumbria'nın M.S. 634-642 arasında hüküm süren kralı) 7. yüzyılın başlarında Dál Riata'da sürgündedir ve o süreçte Hristiyan olmuştur. Insular üslubunun doğuşu muhtemelen tam da böyle kültürler arası bağlantılar yoluyla gerçekleşmiştir.

7. yüzyılın ortalarında büyük ihtimalle bir dönem Northumbria üstkrallığının egemenliği altına girmiş olsa da; Dál Riata, siyasi ve askeri anlamda Kuzey Britanya'nın başlıca güçlerinden biridir. Doğudaki komşuları Piktler'le ilişkileri, özellikle de 8. yüzyıl sonları ve 9. yüzyılın başları için, oldukça tartışmalıdır. Bazı bilim insanları Piktler'in Dál Riata'nın derebeyleri olduklarına inanırken; diğerleri bir Dál Riata hanedanının Piktler'i yönettiğini düşünmektedir. Bu dönemde Dál Riata denizden saldırılara maruz kalmıştır: Bunlardan ilk kaydedileni, M.S. 794'te Iona'yı vuran Viking akınıdır. Norslar Argyll'ın ada kıyılarında ve kuzeydeki Pikt bölgesinde kontrolü ele geçirince; Dál Riata ve Piktler tek bir krallık altında birleşmiş, ilk kralları Dál Riata'dan Cinead mac Ailpín (daha bilinen adıyla Kenneth mac Alpin) olmuş ve M.S. 843-858 arasında hüküm sürmüştür. Fetih mi yoksa asimilasyon sonucu mu belirsiz olmakla beraber, 10. yüzyılın ortasına gelindiğinde kaynaklar Piktler'in yok oluşundan söz etmektedir. Krallığın ismi Alba da Gaelce'dir.

Ayr. bkz. Karanlık Çağ/Erken Orta Çağ'da İskoçya (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bannerman, John. *Studies in the History of Dalriada*. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974.

Campbell, Ewan. *Saints and Sea-kings: The First Kingdom of the Scots*. Edinburgh: Canongate Books-Historic Scotland, 1999.

Foster, Sally M. *Picts, Gaels ve Scots. Early Historic Scotland*. London: B. T. Batsford-Historic Scotland, 1996.

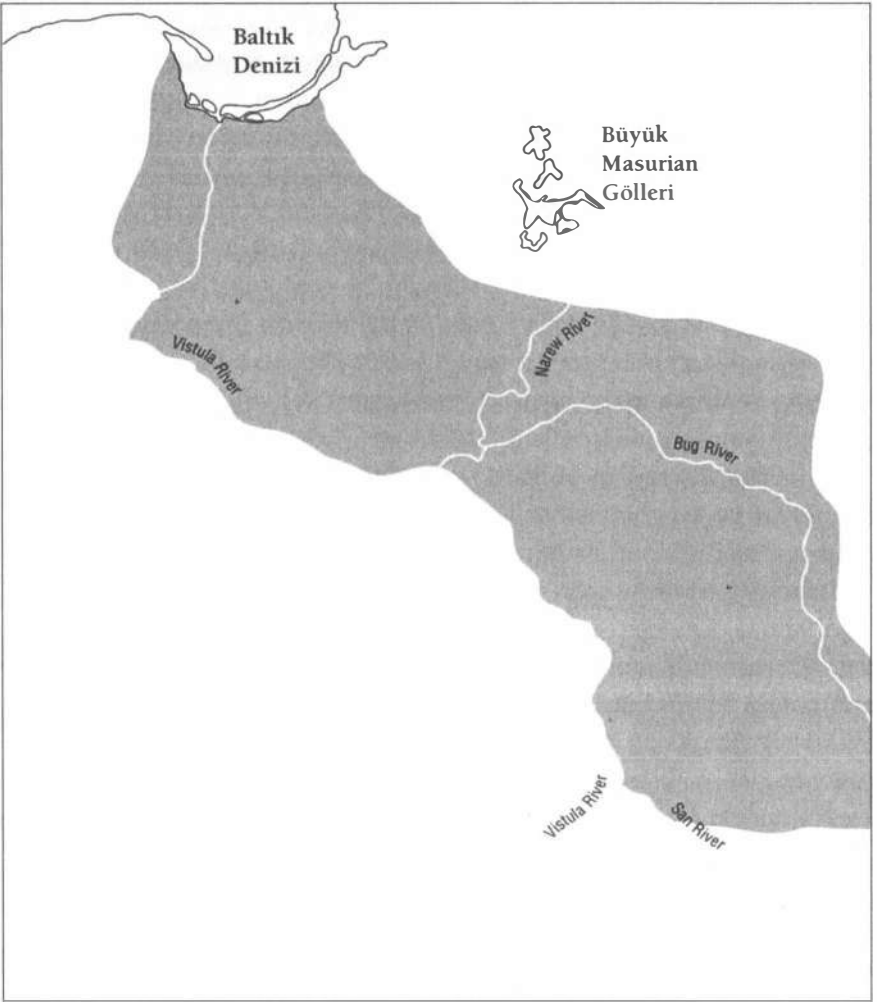
Lane, Alan ve Ewan Campbell. *Dunadd: An Early Dalriadic Capital*. Oxford: Oxbow Books, 2000.

BALTİK VE KARADENİZ ARASINDAKİ GOTLAR

PRZEMYSLAW URBANCZYK

M.S. 6. yüzyılın ortasında, Rahip Jordanes *Getica* adlı eserinde Gotlar'ın ayrıntılı tarihini kaydetmiştir. Hikaye, Kral Berig liderliğinde Baltık Denizi'ni geçmelerini ve güney kıyısında bir zaman geçirmelerini, daha sonra (Kral Filimer'in egemenliği sırasında) Karadeniz'e hareket etmelerini ve ardından orada Got krallıklarının Hunlar tarafından yıkılmasını (M.S. yak. 375) anlatmaktadır. Roma tarihçisi Tacitus *Germania* adlı eserinde, kuzeyde Gotlar'ın varlığını doğrulamış; astronom ve coğrafyacı Ptolemy ise *Geographia* adlı eserinde, M.S. 1. yüzyılın sonu ve 2. yüzyılda onları Aşağı Vistül Nehri'nde konumlandırmıştır. Arkeologlar da bu yazılı anlatımları, kendisine özgü mezarlıkları ve karakteristik eserleriyle Polonya'daki Wielbark Kültürü'nü (daha önceki adıyla Goto-Gepidik Kültür) ilk Gotlar'a atfederek desteklemiştir. Tuna ve Dnieper Nehirleri arasında tanımlanan Cherniakhov Kültürü'nün ise daha sonraki Got yerleşmesini temsil ettiği düşünülmüştür.

Bu net tablo, tarihsel kaynakların hassas analizleri ve arkeolojik buluntuların titiz kronolojik tarihlendirmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Tarihçiler Jordanes'in güvenilirliğini sorgulamış ve Gotlar'ın şüpheli İskandinav kökeninin muhtemelen sadece bir edebi motif, insanlara antik bir kahramanlık birliği hissi vermek adına kavimsel geleneğin içine yerleşti-

M.S. 3. yüzyıl ve M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısında Wielbark Kültürü'nün yayıldığı bölge (taralı alan)

rilmiş bir tema olduğuna hükmetmişlerdir. Dahası, İsveç'ten ziyade Kuzey Polonya'daki tipik "Gotik" buluntuların daha önce yapılmış bir kronolojisi, Gotlar'ın M.S. 1. yüzyılın ortasında aniden çıkagelmesini şüpheli hale getirmiştir. Dolayısıyla Gotlar'ın Aşağı Vistül bölgesine apansız gelen kitlesel istilacılar olarak İskandinav kökenini onaylayan hiçbir tarihsel veya arkeolojik veri bulunmamaktadır.

O halde Got etnik kökeninin İskandinavya'ya değil, Roma İmparatorluğu ile ticari bağlantıların avantajları bağlamında, Baltık'ın güneyine da-

yandığı kabul edilmelidir. Bol kazançlı kehribar ihracatına egemen olmak, hem bir gelir kaynağı hem de yerel seçkin grupları arasında kıran kırana rekabet sebebidir. Grup aidiyetinin sembolik ifadesi, Got kimlik duygusunun oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu durum varoluşu daha eskiye dayanan Oksywie Kültürü'nün yerel nüfuslarının, M.S. 1. yüzyılın ortalarında Wielbark Kültürü olarak arkeolojik görünürlük kazanan yeni bir oluşuma dönüşmesiyle açıklanabilir. Cermen Barbaricum'da (Roma sınırlarının ötesinde Barbarlar olarak adlandırılan toplulukların yaşadığı toprakların tümüne verilen coğrafi isim, Ç.N.) hüküm süren geleneklerden bariz biçimde farklı, özgün bir maddi kültür oluşturmak için; Roma geleneklerini de içeren çeşitli öğeler kullanılmıştır: Zengin kadın süs eşyaları, el yapımı çanak-çömlek ve karakteristik defin ritüelleri (steller, kaplamalar ve taşlardan yapılan halkalar -çoğunlukla Erken Roma döneminde, kremasyon ve ölü gömme usullerinin bir arada varoluşu- ve silah veya demirden aletlerin bulunmadığı yoksul erkek mezarları).

Jordanes'in tasvirine göre, ilk Gotlar'ın diğer "barbar" topluluklardan bir farkı yoktur. Örneğin tıpkı Langobardlar, Heruliler veya Vandallar gibi; onlar da egemenliklerini ortak kahramanlık efsaneleri yaratarak meşrulaştıran askeri liderlerinin başarılarıyla birleşmiş oportünist bir yığındır. Kimi arkeologlar ayrıca Wielbark Kültürü'nün çok-etnikli bir bileşim olduğunu öne sürmektedir. Siyasi-askeri bir merkezin göçü, bir reis-kralın kontrolündeki bir bölgenin bütün halkının göç ettiği anlamına gelmemektedir. Arkeolojik veriler Jordanes'in M.S. 3. yüzyılın ilk yarısında Baltık Gotları'nın Karadeniz'e örgütlü bir yerleşme hareketine dair kayıtlarını desteklememektedir. Bunun daha ziyade M.S. 2. yüzyılın sonlarında başlayan kademeli bir sızma olduğu, nüfusun önemli bölümünün kuzeyde kaldığı düşünülmektedir.

Bir zaman sonra, daha iyi imkanlar arayışıyla güneye göç etmeye karar veren yeni bir seçkin grubu da ortaya çıkmıştır. Jordanes bunları "Sonradan Gelenler" anlamına gelen Gepidler olarak adlandırmıştır. Araştırmacılar Polonya'da ayırt edici herhangi bir "Gotik" veya "Gepidik" buluntuyla rastlayamamıştır. Yani maddi kültür ve sembolizm düzeyinde, bu iki etnik grup henüz bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla Gepidler'in etnik yapısı, ikinci nesil Wielbark liderlerinin 3. yüzyılın sonlarında aldığı yeni bir yere yerleşme kararlarının ve yeni yurtlarını Karadeniz civarında kurmalarının sonucunda oluşmuş olmalıdır. Bu köklü değişim kararı, M.S. 235-284 arasındaki dönemde Avrupa'daki iklimsel bozulma ve Ro-

ma İmparatorluğu'ndaki ekonomik kriz sırasında alınmıştır. Kendilerini "Gotlar" ve "Gepidler" olarak adlandıran seçkinler, güç statülerini ayakta tutabilmek için daha iyi imkanlar arayışıyla Baltık'taki anayurtlarını terk etmeye karar vermişlerdir. Göç eden nüfusun savaşçı seferberliği, insanları liderlerinin etrafında birleştirme etkisi yapmıştır; zira liderler yandaşlarının refahından sorumludur. Zengin Roma pazarlarına yakın, verimli toprakları kendilerine bağlamayı başarmaları, bu liderlerin gücünü pekiştirmiş ve yönetici hanedanlara zemin hazırlamıştır.

Ancak Aşağı Vistül bölgesi hala boşaltılmış değildir; bazı Wielbark mezarlıkları M.S. 4. yüzyıla, hatta 5. yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştır. Çanak-çömlek yapımında Wielbark Kültürü'nden, 5. yüzyılın sonunda Aşağı Vistül'e doğru genişleyen Batı Baltık Kültürü'ne geçen teknolojik gelenek yoluyla tespit edilmiş bir devamlılık söz konusudur. Hatta bazı çalışmalar, Wielbark geleneğine ait unsurların 6. yüzyıla değin sürdüğü izlenimini uyandırmaktadır.

Dolayısıyla Baltık Gotları'nın Kral Filimer önderliğinde düzenlenen bir göç hareketiyle aniden Karadeniz'e yerleştiği iddiası, bir efsane olarak ele alınmalıdır. Arkeologlar bu görüştense, kültürel örneklerin Wielbark-Got seçkinlerinin desteğiyle güneye doğru ağır ağır ilerlediği görüşünden yanadır. Yine de Baltık ve Karadeniz bölgeleri arasındaki bağlantılar hiçbir zaman kopmamış; bu da kültürel benzerlikler taşıyan nüfusların yaşadığı çok geniş bir coğrafyanın oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin; bi-ritüel (çift ritüelli; hem kremasyon hem klasik defin mezarlarının bir arada bulunduğu, Ç.N.) mezarlıklar, silahsız erkek mezarları, mücevherli kadın mezarları bu benzerlikler arasında göze çarpar.

Hun istilalarının baskısıyla batıya kaçan Gotlar'ın geç tarihinin, değiştirildiği veya en azından eklemelere maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim 1950'de Alman arkeolog Eduard Sturms; Karadeniz Gotları'nın bir bölümünün, Baltık bölgesini hiç terk etmemiş olan bu "Gotlar"a katılmak üzere kuzeye geri döndüğünü öne sürmektedir. Bu iddiayı destekleyen hiçbir yazılı kaynak yoktur; ancak M.S. 455-518'e tarihlenen Bizans altın sikkelерinin Aşağı Vistül bölgesine girişi, M.S. 455'te Hun "İmparatorluğu"nda yaşanan ani dağılma sonucunda böyle bir geriye göçün gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir.

Modern arkeolojik bilgiler, Gotlar'ın çoktan örgütlenmiş bir "halk" olarak İskandinavya'dan Aşağı Vistül'ü zaptetmeye gelip, sonra rotayı Karadeniz'e çevirdikleri ve oradan da batıya göç ettikleri gibi uzun süre gele-

neksel anlayışta yer bulan düşüncüyü zayıflatmaktadır. Antik yazarların anlattığı, Got krallarının kahramanlık tarihi yerine; başı sonu pek belli olmayan uzun bir gelişim ve kademeli değişimlerin yaşandığı bir hikaye daha akla hayale yatkın görünmektedir.

Ayr. bkz. **Ostrogotlar** (Cilt 4, Bölüm 7); **Vizigotlar** (Cilt 4, Bölüm 7); **Almanya ve Çukur Ülkeler** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bierbrauer, Volker. "Goten. II. Archäologisches." İçinde *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 12: 407- 427. Berlin: Walter de Gruyter, 1998.

———. "Archäologie und Geschichte der Goten vom 1-7 Jahrhundert. Versuch einer Bilanz." *Fruhmittelalterlichen Studien* 28 (1994): 51-171.

Godlowski, Kazimierz. *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*. Kraków, Poland: Uniwersytet Jagielloński, 1970.

Heather, Peter. *The Goths*. Oxford: Blackwell, 1996.

Kmicinski, Jerzy. "Problem of the So-called Gotho-Gepiden Culture in the Light of Recent Research." *Archaeologia Polona* 4 (1962): 270-285.

Kokowski, Andrzej. Grupa mastomecka: Z badań przemiany kultury Gotów w młodszy okresie rzymskim [The Mastomecz Group: From studies of changes in the culture of the Goths during the Early Roman Age]. Lublin, Poland: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.

Okulicz-Kozaryn, Jerzy. "Próba identyfikacji archeologicznej ludów baltijskich w potowie pierwszego tysiąclecia naszej ery" [Attempt at archaeological identification of Baltic peoples in the mid-first millennium A.D.]. *Barbaricum* 1 (1989): 64-100.

Wolfram, Herwig. "Origo et religio: Ethnic Traditions and Literature in Early Medieval Texts." *Early Medieval Europe* 3, no. 1 (1994): 19-38.

———. *Geschichte der Goten: Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*. Munich: C.H. Beck, 1979.

Wotagiewicz, Ryszard. *Ceramika kultury wielbarskiej miğdzy Baltykiem a Morzem Czarnym* [Pottery of the Wielbark culture between the Baltic and Black Seas]. Szczecin, Poland: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 1993.

———. "Kultura wielbarska—problemy interpretacji etnicznej" [The Wielbark culture—problems of ethnic identification]. *Problemy kultury wielbarskiej*. Stupsk: Wyzsza Szkoła Pedagogiczna (1981): 79-106.

HUNLAR

LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ

M.Ö. 300'ün öncesinden itibaren Avrasya bozkırlarına egemen olan Hunlar, Moğolca veya Türki dillerini konuşan Asya halklarını içermektedir. M.S. 3. yüzyılda, "Batı barbarları"nın savuşturmak amacıyla 2.400 kilometre uzunluğundaki Çin Seddi inşa edilmiştir. Saldırıların ters tepmesi, batıya doğru göçler şeklinde bir domino etkisi yaratmıştır. M.S. 370'ten itibaren, Hunlar Volga Nehri'ni geçerek, binlerce yıldır Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki bozkırlarda hüküm süren Alanlar'ın topraklarını fethetmişlerdir. M.S. 375'te Dnieper-Don arasındaki havzada kurulu olan Ostrogot İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış; bir sonraki yıl da Dniester Nehri'nde Vizigotlar'ı mağlup etmişlerdir. 6. yüzyıl tarihçisi Jordanes *Getica* adlı eserinde, Bizanslı Rhetor Priskos'un aktardığı görgü tanıklıklarından bölümlerin Latince çevirilerine de yer vererek, yüz yıllık Hun boyunduruğundan söz etmiştir. Bu derlemenin kopyaları, Orta Çağ tarih yazımını da etki altında bırakmıştır. Romalı bir yetkili olan Ammianus Marcellinus'un M.S. 4. yüzyılın sonlarına ait kayıtları ise M.Ö. 5. yüzyıldan Yunan tarihçi Herodot ile başlayan ve halen birçok Avrupa okulunun müfredatında yer alan bir başka derleme sunmaktadır.

M.S. 395'te vuku bulan Roma iç savaşı, Hunlar'ın Roma'nın Balkan eyaletlerini fethetmesine ve ardından bugünkü Güney Polonya'yı istila etme-

Resim 1: Avrasya genelindeki Hun bölgeleri'nin yanı sıra, Karpat Havzası'nda da buna benzer çok sayıda büyük madeni "kurban" kazanına ulaşılmıştır. Andras Dabasi. Macaristan Ulusal Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

sine fırsat vermiştir. 406'da firar eden Cermen halkları, Ren'deki Batı Roma İmparatorluğu topraklarına girmiştir. Hunlar da bu istenmeyen misafirlerle karşı Romalılar'a yüksek kazançlar karşılığında ücretli askerlik hizmeti vererek durumdan istifade etmişlerdir. Hunlar Balkanlar'a saldırdıktan sonra, M.S. yak. 425'te, imparatorluklarının merkezini güneydeki Büyük Macar Ovası'na taşımışlardır. Bu bölgedeki muhtelif geç Sarmat yerleşmeleri şiddetli yıkımın izlerini sergilemektedir. Romalılar, Hun ücretli askerlerine ödemelerini para veya savaş ganimetleri yoluyla yaparken; Pannonya dahil olmak üzere (M.S. 434) Cermen göçleriyle harabeye dönen Roma bölgelerine geçiş hakkı tanımıştır. Hunlar'ın ilerleyişi, Karpat Havzası boyunca 150'den fazla arkeolojik sit alanından elde edilen buluntularla kendisini göstermektedir. Bunlar arasında Macaristan'daki büyük madeni kazanlar (Resim 1) ile Altay Dağları'nın Sibirya, Güney Rusya ve Batı Moğolistan'daki sıralarında bulunan kaya resimlerindeki tasvirler de yer almaktadır.

Hun İmparatorluğu, iki Roma imparatorluğu arasında jeopolitik bir

boşluğu doldurmuş, hatta bir kudret simsarı rolünü üstlenmiştir. Hunlar her iki tarafa da hırslı askeri hareketler düzenlemiştir. Bizans topraklarına akınlar düzenleyerek (M.S. 408, 441-443 ve 447-449) bir dizi şehri işgal etmiş ve Konstantinopolis'e (İstanbul) yaklaşmışlardır. 442'de Hunlar, Bizans'tan haraç olarak 6.000 librelik "savaş tazminatı"na ilaveten yıllık 2.100 libre altın almaya başlamıştır. Bu dönem onların altın çağıdır. 445'te Hunlar'ın yeni kralı Attila, Batı Roma İmparatorluğu'na saldırı başlatmış; ancak Ravenna'ya varmadan geri dönmüştür, zira 447'de bir deprem meydana gelmiş ve 408'de Konstantinopolis'te (İstanbul) Hunlar'a karşı inşa edilen Theodosius Surları büyük oranda yıkılmıştır. Sur duvarlarının gördüğü hasar, şehri savunmasız bırakmıştır. İttifak kuran Gepid ve Ostrogot piyade birlikleri, Attila'nın Konstantinopolis üzerine hareketini yavaşlatmış, duvarların yeniden yapılması aylar sürmüştür. Kuşatma iptal edilmiştir ancak Hunlar, Bizans ile uzun soluklu barış müzakereleri yürütmüştür. İşte bundan sonra, Hun İmparatorluğu'nun son onyıllarını belgeleyen (434-455) Rhetor Priskos, 449'da bir Bizans delegasyonu ile beraber Attila'nın sarayını ziyaret etmiştir.

Muhtemelen Bizans'ın etkisiyle, Attila 451'de batıya hareket etmiş; ancak Romalılar, Vizigotlar ve müttefikleri onu Orleans'ta durdurmuştur. Gepidler, Ostrogotlar, Skirler, Alanlar ve Sarmatlar'ı birleştiren ordusu, Catalaunum (Katalon, Ç.N.) Savaşı'nda kendileri gibi barbarlarla karşı karşıya gelmiştir. Berabere sona eren savaşta, Hunlar Büyük Macar Ovası'na geri çekilmişlerdir. M.S. 452'nin başlarında, Attila Kuzey İtalya'ya akın düzenlemiş, Mediolanum'un (bugünkü Milano) ötesine ilerlemiştir. Ancak yaz geldiğinde sıcak hava, salgın hastalıklar ve Bizans kuvvetlerinin Tuna Nehri'ni geçerek Hun topraklarına girdiği haberleri onu geri dönmeye zorlamıştır. Bir sonraki yılın başlarında, Bizans işgaline karşı hazırlıkların ortasında, Attila beklenmedik bir şekilde ölmüştür. Bunu takiben yaşanan iç çatışmalar imparatorluğu zayıflatmış, hatta başarılı oğlu bile vasalları bastıramamıştır. Vasallar Gepidler'in liderliğinde Hunlar'ı bozguna uğratmışlardır (M.S. 455). Bunun üzerine Hunlar, Pontus bozkırlarına kaçmıştır. Hun yönetiminin ardından gün ışığına çıkan barbarlar, iki Roma imparatorluğunun da sonunu getirmiştir (her ne kadar yazılı kaynaklar bu yıkımları büyük ölçüde Hunlar'a mal etse de).

Attila'nın Galya ve İtalya'yı yağmalaması (451-452) 5. ve 7. yüzyıllarda Batılı tarih yazımcıların tarafından ayrıntılarıyla anlatılmasına rağmen, Hunlar'ın Bizans'ı istismarna yönelik tarihsel kayıtlar son derece yetersizdir.

Orta Çağ'ın Katolik propagandası da, Papa 1. Leo ile Attila arasında doğruluğu kanıtlanmamış bir görüşmeden epey nemalanmıştır. Roma piskoposu -Aziz Augustinus'un Got Kralı Alaric için yarattığı ve Orta Çağ İtalyası'nda Attila'nın devraldığı tabirle- "*Flagellum Dei*" (Tanrı'nın Kırbağı) ile karşı karşıya gelerek kurtarıcı mertebesine erişmiştir. Attila'nın popüler "Köpek Başlı" tasviri, Hun birliğine ait 5. yüzyıl mezarlarında açıkça gözlenmiş olan kafatası şeklini kasten değiştirme geleneğini hatırlatmaktadır.

Belgelere göre; Attila'nın ömrü, kral olarak geçen 44 yıl da dahil, yaklaşık 124 yıl sürmüştür. Gerçekte ise 8 yıl krallık yapmış ve yaklaşık 45 yaşında da ölmüştür. Alman geleneğinde Attila'nın imgesi, kana susamış bir zorba ile cömert bir hükümdar arasında çeşitlilik göstermektedir. Hristiyan Macarlar, yaklaşık 1200 yılında Yüksek Almanca (lehçesiz, temiz Almanca, Ç.N.) ile yazılan *Nibelungen* destanı ortaya çıktığında Hun soyunu dikkate almaya başlamıştır. Türki dilinde bir ad olan Onogur, batı kaynaklarında Magyarlara (Ungar, Hungar, Vengr) veya diğer atlı savaşçıl barbarları adlandırmak için rastgele kullanılmış olsa da; Orta Çağ'a kadar spesifik olarak Hunlar'la (Hsiung-nu) bağlantılı değildir. Yaklaşık 1283'te, "bir saray rahibi" olan Simon Kézai, *Nibelungen* ile karşılaştırılabilecek, Macar vurgusunun yoğun olduğu etkileyici bir efsane kaleme almıştır. Eser, asilzadeleri ve kilise ile bir iktidar kavgası içinde olan, doğudaki Kuman boyundan gelen Kral 4. László'ya ithaf edilmiştir. Bozkır geleneğini Hristiyanlık ile bağdaştırmak gerektiğinde, Attila ile bir ilişki kurgulamak muhtemelen paradigmatik öneme kavuşmuştur.

Etnotarih, dil ve fiziksel yapıdaki farklılıklara rağmen; Hunlar ile fetihçi Macarlar'ın imgeleri bir noktada birleşmektedir. Tesadüf eseri hem Hunlar hem de Magyarlara, Karpat Havzası'ndan komşularına ve onların da ötesine amansız akınlar düzenlemişlerdir; ancak aralarında 500 yıllık bir zaman farkı vardır (Hunlar: 425-452; Macarlar: 899-955). Meşhur hafif süvari taktikleri de benzer özelliktedir. 16. yüzyıla kadar, Attila'nın imparatorluk topraklarını yeniden fetheden Macar soyluları, Hunlar'ın şanlı neslinden olarak ele alınmıştır. 19. yüzyılda Hun soyundan gelme teorisi sosyal içerik gözetmeksizin Macaristan'da kamu eğitim sistemine geçmiş; efsane "tarihsel bilgi" haline gelmiştir. Bu görüş bugün bile belirli aralıklarla yeniden gündeme gelmektedir.

Bu tutkulu tarihsel ilgiye karşın, Macaristan'da Hunlar'ın arkeolojik incelemeye tabi tutulması ancak 1932'de başlamıştır. İmparatorluklarının çalkantılı geçen 30 yılı, Macaristan'da zengin ama dağınık bir arkeolojik

miras bırakmıştır (Orta Asya’da bile M.S. 4. yüzyıla tarihlenen çok az sayıda Hun buluntusu vardır). Biçemsel olarak, Alanlar ve Cermen kavimlerinin giyim-kuşamlarında çok sayıda ortak “Hun” unsuru baskın olarak gözlenmektedir. “Cicada” broşları karakteristik eser tiplerinden birini temsil etmektedir. Hunlar’ın arkeolojik izleri, yalnız mezar eşyalarını ve defineleri değil, Antik yerleşmelerdeki yıkım tabakalarını da kapsamaktadır. Böyle katmanlar üzerindeki kaba mimari yapılar çoğu kez Hun yerleşimiyle ilişkilendirilmektedir.

Ayr. bkz. Hayvancılık (Cilt 4, Bölüm 7); Macaristan (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bóna, István, *A hunok és nagykirályaik* [The Huns and their great kings]. Budapest, Hungary: Corvina, 1993.

Daim, Falko, ed. *Reitervölker aus dem Osten: Hunnen+ Awaren*. Schloss Halbturn, Austria: Burgenländische Landesausstellung, 1996.

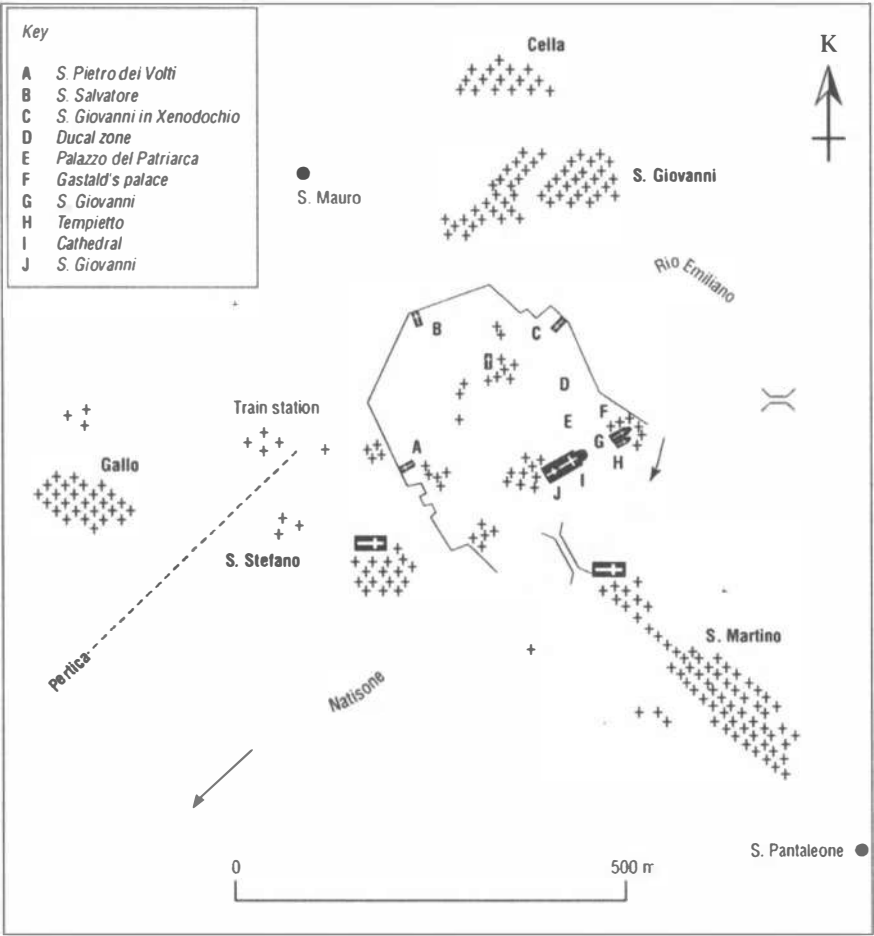
Kovács, Tibor ve Éva Garam, eds. *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője* (Kr. e. 400,000-Kr. u. 804) [Guide to the archaeological exhibit of the Hungarian National Museum]. Budapest, Hungary: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002.

Lengyel, A. ve G. T. B. Radan, eds. *The Archaeology of Roman Pannonia*. Lexington: University Press of Kentucky, and Budapest, Hungary: Akadémiai Kiadó, 1980.

LANGOBARDLAR

NEIL CHRISTIE

Langobardlar, “Uzun-Sakallılar”, çağdaş edebiyattaki adlarıyla Lombardlar veya Longobardlar; Batı’daki son yüzyıllarında Roma İmparatorluğu’na saldıran büyük kavimsel ve birleşmiş gruplar arasında yer almamaktadır. Romalı tarihçi Tacitus’un ilk yüzyıla ait etnografik incelemesi *Germania*’da (40. Bölüm) kaydedilmelerine ve “nüfuslarının çok az olmasıyla ünlü” şeklinde tasvir edilmelerine rağmen, daha sonraki Roma kaynaklarında Langobardlar’dan çok kısa söz edilerek geçilmiştir; zira onlar M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda Alemanlar ve Gotlar’ın başardığı gibi Ren veya Tuna’ya nüfuz etmemişlerdir. Bu kritik yüzyıllardaki etnik köken üzerine bugün çok yazılıp çizilse de (Franklar gibi yeni güçlerin oluşumu ve formülasyonu), Langobardlar antik uygarlıkları ve dirençleriyle göze çarpmaktadır. Gerçekten Tacitus da onları “etraflarında bir sürü güçlü halk ile kuşatılmış; ama güvenliği teslim olmakta değil, savaşın risklerini göze almakta bulan” bir kavim olarak anlatmıştır. Bu sayede, Tacitus’un listelediği diğer kavimlerin (Ör: Reudingi ve Eudoses) aksine Langobardlar adlarının Erken Orta Çağ’da da devam etmesini sağlamışlardır. Aşağı Elbe boyunca ve Aşağı Saksonya’da Roma’dan ithal eşyaların yanı sıra silahların da bulunduğu urne tarlaları (kremasyon mezarlıkları) onlara atfedilmiş olsa da; arkeolojik açıdan Erken Roma İmparatorluğu döneminde Langobart varlığı

Resim 1: Cividale ve mezarlık dağılımını gösteren yerleşim planı.

Uyarlama Kaynağı: Brozzi, 1981.

bir miktar belirsizdir. Arkeolojik verilerin bölge ve etnik yapı hakkında ne kadar bilgilendirici olduğu tartışmalıdır; ancak 3. yüzyılda değişim ve nüfus kaybına dair göstergeler öne sürülmektedir. Daha sonraki metinsel kaynaklar Langobardlar'ın güneydoğu yönünde, Bohemya ve oradan da Orta Tuna'ya doğru göç ettiğini savlamaktadır. Ayırt edici bir kültürel kalıntı - gömü eşyaları gibi- üzerinden bu hareketin izini sürebilmek pek kolay değildir. Yine de herhangi bir "göç" hareketin kendisinden ve bir ismin taşınmasından çok daha fazlasını kapsayacaktır: Atalarla ilgili bağlar ile kimlik- sel ve Langobard isimlerine özgü nişanlar; dil, unvanlar, eserler ve ritüeller yoluyla -zamanla evrim geçirirler dahi- korunmuş olmalıdırlar.

150 Antik Avrupa

Langobardlar'ın gelişim ve tarih yazımının en erken evrelerine dair bilgiler bir şekilde tam güvenilir olmamakla beraber; 6. yüzyıldaki şöhretleri hem metinler hem arkeoloji üzerinden onaylanmıştır. Dönemin kaynaklarından Yunan tarihçi Procopius; İtalya'daki Bizans-Got Savaşı bağlamında (M.S. 534-555), M.S. 530'lar-550'lerde Bizans İmparatoru Justinien ile Langobardlar arasında kurulan ittifakları kayıt altına almıştır. Langobardlar, 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde Panonya'nın eski Roma sınırları içindeki topraklarının kuzey bölümünü (Batı Macaristan) işgal etmiş; Justinien imparatorluk birliklerinin İtalya'ya karadan uzanan geçiş yolunu güvenceye almak için, Güney Panonya'yı bol miktarda haraçla beraber büyük oranda teslim etmiştir. Langobard askerleri İtalya'daki Bizans ordularına da katılmış, birçok bey imparatorluk subayları olarak Balkanlar'da ve hatta Pers İmparatorluğu'nda görev almıştır. Aryanizm ve Paganizm 7. yüzyıla kadar belirginliğini korusa da, Procopius Langobardlar'ı 540'larda Hristiyan ve Katolik müttefikleri olarak kaydetmiştir.

Langobardlar'ın sonradan Bizans'a karşı durarak İtalya'nın büyük bölümünü işgal etmesine dair belgelemenin önemli kısmını, 8. yüzyılın sonlarında bilhassa Şarlman'ın sarayı için çalışan Langobard tarihçisi ve şair Paulus Diaconus sağlamaktadır. Yarımada son derece uzun ve yıpratıcı geçen bir savaşın ardından, Ostrogotlar'ı daha yeni mağlup eden Bizanslılar, -Franklar'dan destek istemelerine ve Langobard düklerine altınlarla rüşvet vermeyi denemelerine rağmen- M.S. 568'deki Langobard göç hareketine pek karşı koyabilecek gibi görünmemektedir. Göçün rakamsal mahiyeti tartışmalıdır; ancak bir askeri bölükte (yetişkin erkekler) 40 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. M.S. yak. 610'a kadar Langobardlar -Venedik ve Ligurya'nın kıyı bölgeleri hariç- Kuzey İtalya'nın çok büyük bölümünü ele geçirmiş; imparatorluk kuvvetlerini İtalya'nın orta bölgesinde Roma ve Ravenna'yı bağlayan bir kara koridoruna sıkıştırılmıştır. Kral önce Verona'da, sonra Milano'da, en sonunda da Pavia'da konuşlanmıştır. Bölgelerin çoğu kasabalara veya müstahkem mevkilere yerleşen dükler arasında bölüşülmüştür. Daha sonraki toprak kazanımları da, Bizans'ın başkenti Ravenna'nın işgal edilmesiyle 7. yüzyılın ve 8. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Orta ve Kuzey İtalya'da Bizans yönetiminin tahliyesiyle birlikte, Papalık Roma'sı Karolenj Frank kraliyetine yardım çağrısında bulunmuş ve bu çağrı Şarlman'ın M.S. 774'te *Regnum Langobardorum*'u (Langobard Krallığı, Ç.N.) ele geçirmesi neticesinde başarıya ulaşmıştır. Güçlü Langobard prenslikleri her şeye rağmen, başta Benevento olmak

üzere Güney İtalya'da varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Benevento 9. yüzyılda kayda değer bir kültürel zenginleşme sergilemiştir. Şehrin içinde yer alan Langobard baş sarayı ve dini kuruluşların yanı sıra, Langobard prensleri ve seçkinleri de manastır makamlarına sağlam bağışlarda bulunmuştur. Bunlar arasında en önemlisi M.S. yak. 703'te Langobard soylularından üç kardeş ve keşişler tarafından kurulan San Vincenzo al Volturno'dur. 9. yüzyıl, bu manastırın Langobard ve Frank himayesinde tepeden tırnağa yeniden yapılanması ve büyütülmesine sahne olmuştur. Kazı çalışmaları, özellikle ince işçilik ve ayrıntılarla donatılmış ve geniş bir alanı kaplayan duvar resimlerini meydana çıkarmıştır. San Vincenzo ayrıca -bazıları günümüze de ulaşan- yüksek kaliteli el yazması eserlerin üretildiği oldukça büyük bir hattatlar odasını da bünyesinde barındırmaktadır. Kuzey ve Orta İtalya'da 8. yüzyıl Langobard kiliseleri ve manastırları metinsel, sanatsal, mimari ve arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır; bunlardan bazıları Pavia ve Verona'da bulunan kraliyet veya dükalık şehirlerinde yer almaktadır. Zarif bir üslupla bezenmiş manastırlar -Civildale'deki Tempietto ve Brescia'daki San Salvatore gibi- yalnız Langobard seçkinlerinin coşkun dini duygularını değil; doğrudan Karolenj etkisi yokken de öne çıkan, büyük çaplı bir kültürel rönesansı da gözler önüne sermektedir.

Duvarlarla çevrili kasabalar iktidar merkezleri (krallar, dükler, rütbeli askerler ve kontlara ait) olarak doğrulansa da; onlarla ilişkili yerleşmelere dair arkeolojik veriler oldukça sınırlı kalmıştır. Örneğin Brescia ve Verona'da evler olduğu bilinmektedir ve sarayların izleri Brescia, Cividale ve Spoleto'ya ait olarak tespit edilmiştir; ancak kırsal alanlarda, Langobard dönemine özgü olduğu bilinen konutlar yok denecek kadar azdır (hele Langobard Panonyası'da çok daha nadir olmak üzere). Bu yetersizlik, Roma ve Ravenna gibi Langobard olmayan bölgelerde de söz konusudur; 6. ve 8. yüzyıllar arasına ait seküler yapılar arkeolojik olarak bütünüyle tanımlanmayı beklemektedir. Bilhassa Brescia'da yapılan kazılarda; açık alanlar, kereste ve enkaz halindeki binalar, yağmalanmış klasik yapılar ve şehir sınırlarına karışan mezarlar M.S. yak. 600'de kasabaların nasıl şiddetle boşaltıldığını göstermektedir. Her şeye rağmen otorite merkezi olarak kimlikleri saptanan kasabalar; çoğunluğu Langobard olmayan ve İtalyan/Romalı sakinlerden oluşan bir nüfusun devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Bu nüfus devamlılığının ipuçları, 6. ve 7. yüzyıllara dair arkeolojik bilginin en önemli kaynağında, yani mezarlarda saklıdır. Kazılan başlıca

nekropolisler (Yunanca anlamıyla; “ölülerin şehri”. Yerleşmeyle ilişkili ancak sınırları dışında yer alan mezarlık, Ç.N.); merkezde Nocera Umbra ve Castel Trosino, Doğu İtalya, kuzeyde Testona (Turin’in yanında) ve Cividale’de bulunmaktadır (Resim 1). Milano’nun hemen yanındaki Trezzo sull’Adda’da ise küçük bir aristokrat grubu yatmaktadır. Silah gömüleri (7. yüzyılın ortasına doğru seçkin sunumlu, altın yaldızlı veya gümüş kaplamalı mahmuzlar, süslemeli kalkanlar gibi kaliteli “merasim” eşyalarıyla beraber) göze çarpsa da; ilgi gitgide Langobardlar ile yerli halk arasındaki bütünleşme veya kültürel etkileşim modellerini tespit etmeye yarayan diğer buluntularda, örneğin giysi aksesuarlarında yoğunlaşmaya başlamıştır.

Roma’da, Langobard bölgelerinde kullanılan eşyaların üretim yeri olan atölyelerin keşfi, 7. yüzyılda yanmadadaki takas ağlarını ayrıntılı olarak sergilemektedir. Bu veriler Langobard yasaları gibi metinleri tamamlamakta; Langobardlar’ın ve Langobard dönemindeki insanların toplumsal yapıları ve kültürlerine dair daha dolu ve karma bir tablo sunmaktadır.

Ayr. bkz. **Erken Orta Çağ’da Para Sistemi** (Cilt 4, Bölüm 7); **Macaristan** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bona, Istvan. *The Dawn of the Dark Ages. The Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin*. Budapest: Corvina Press, 1976.

Brogiolo, Gian Pietro. *Brescia altomedievale: Urbanistica ed edilizia dal IV al IX secolo*. Mantua, Italy: Padus, 1993.

Brogiolo, Gian Pietro, Nancy Gauthier ve Neil Christie, eds. *Towns and Their Territories: Between Late Antiquity and the Early Middle Ages. Transformation of the Roman World*, vol. 9. Leiden: Brill, 2000.

Brogiolo, Gian Pietro ve Sauro Gelichi. *Nuove ricerche sui castelli altomedievali in Italia settentrionale*. Florence: All’Insegna del Giglio, 1996.

Brozzi, Mario. *Il ducato longobardo del Friuli*. Udine: Grafiche Fulvio, 1981.

Christie, Neil. *The Lombards: The Ancient Longobards*. Oxford: Blackwell, 1995.

Harrison, Dick. *The Early State and the Towns: Forms of Integration in Lombard Italy, A.D. 568-774*. Lund, Sweden: Lund University Press, 1993.

Hodges, Richard. *Light in the Dark Ages: The Rise and Fall of San Vincenzo al Volturno*. London: Duckworth, 1997.

McKitterick, Rosamond, ed. *The New Cambridge Medieval History*. Vol. 2, c. 700-c. 900. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Paroli, Lidia, ed. *La necropoli altomedievale di Castel Trosino: Bizantini e Longobardi nelle Marche*. Cinisello Balsamo, Italy: Silvana, 1995.

Roffia, Elisabetta, ed. *La necropoli longobarda di Trezzo sull'Adda., Ricerche di archeologia altomedievale e medievale 12/13*. Florence, Italy: All'Insegna del Giglio, 1986.

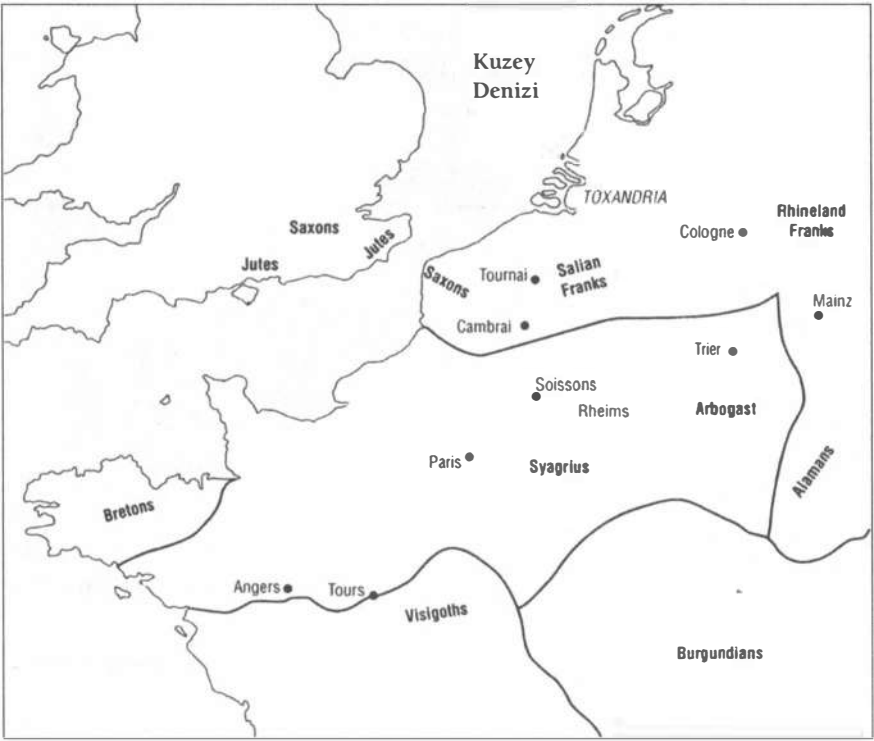
Wickham, Chris. *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society, 400-1000*. London: Macmillan, 1981.

MEROVENJ FRANKLARI

BAILEY K. YOUNG

Franklar, Kavimler Göçü esnasında (M.S. 5. yüzyıl) Roma İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini fetheden Cermen halklarından biri olup, Kral Clovis (M.S. 481/82 - 511) egemenliğinde Galya'nın büyük bölümünü kaplayan güçlü bir krallığa bağlıdır. Clovis'in kurduğu "Merovenj" hanedanı (muhtemelen efsanevi olan ataları Mérovée'nin adından gelmektedir); M.S. 751'e kadar hüküm sürmüş ve geleneksel olarak ilk Fransa kralları'nın ilk hanedanı kabul edilmektedir (Fransa'ya adını veren de bu halktır). Peki Franklar kimdir ve nereden gelmişlerdir?

Hikayenin baş kaynağı olan 6. yüzyıl Tours Piskoposu Gregory, Panonya'dan (bugünkü Macaristan ve eski Yugoslavya'nın bazı kesimleri) geldiklerini düşünmüştür. Bir sonraki yüzyılda ise Truvalılar'ın soyundan geldiklerine dair bir teori ortaya konmuştur. İlerleyen yüzyıllar, bu ulusal köken efsanelerinin abartılı biçimde geliştirilmiş versiyonlarına sahne oldu (Franklar'ın Frigya veya İskandinavya'dan geldikleri gibi fikirler de dahil olmak üzere). 1714'te Fréret adlı bir bilim insanı, onların ataları Jül Sezar ile savaşmış bir Cermen halkları birliğinden doğduğunu ileri sürmüş; Patrick Périn bu görüşü Franklar'ın kökenine dair "ilk gerçek bilimsel teori" olarak nitelendirmiştir. O günden itibaren Merovenj arkeolojisinin gelişimiyle yazılı kaynakların eleştirel değerlendirmesi de birleşince,

Syagrius'un Kuzey Galya'nın büyük bölümüne yayılan krallığının klasik görünümü.

Uyarlama Kaynağı: James 1988.

Fréret'in iddiasında uzlaşmıştır.

M.Ö. 50'lerde yazılı eserler veren Jül Sezar ile M.S. ilk yüzyılın Pliny ve Tacitus gibi Romalı yazarları, birtakım Cermen halklarını konu etmiş ve onların gelenek-göreneklerini anlatmışlardır. Oysa Franklar'dan söz eden yoktur. Franklar gerçekten de bu yazarların değindiği daha küçük halkların bir koalisyonu olarak doğmuş gibi görünmektedir. Bu halklar Aşağı Ren kıyılarında yaşayan, iç savaş yüzünden zayıflamış 3. yüzyıl Roma İmparatorluğu'na saldırmak için güçlerini birleştiren Chamavi, Chattuari ve Bructeri gibi topluluklardır. "Gözüpek" kök anlamından gelen bu yeni isim, geleceğin imparatoru Aurelian (ikt. M.S. 270-275) tarafından Mainz yakınlarında mağlup edilen bir barbar gücüyle ilgili olarak zikredilmiştir ve Franklar zafer alayında teşhir edilmiştir. Franklar'dan ayrıca -Saksonlar gibi- isimleri yağmalamalarla anılan tehlikeli korsanlar olarak da söz edilmiştir; ki bu eylemler Manş Denizi boyunca yeni bir askeri savunma

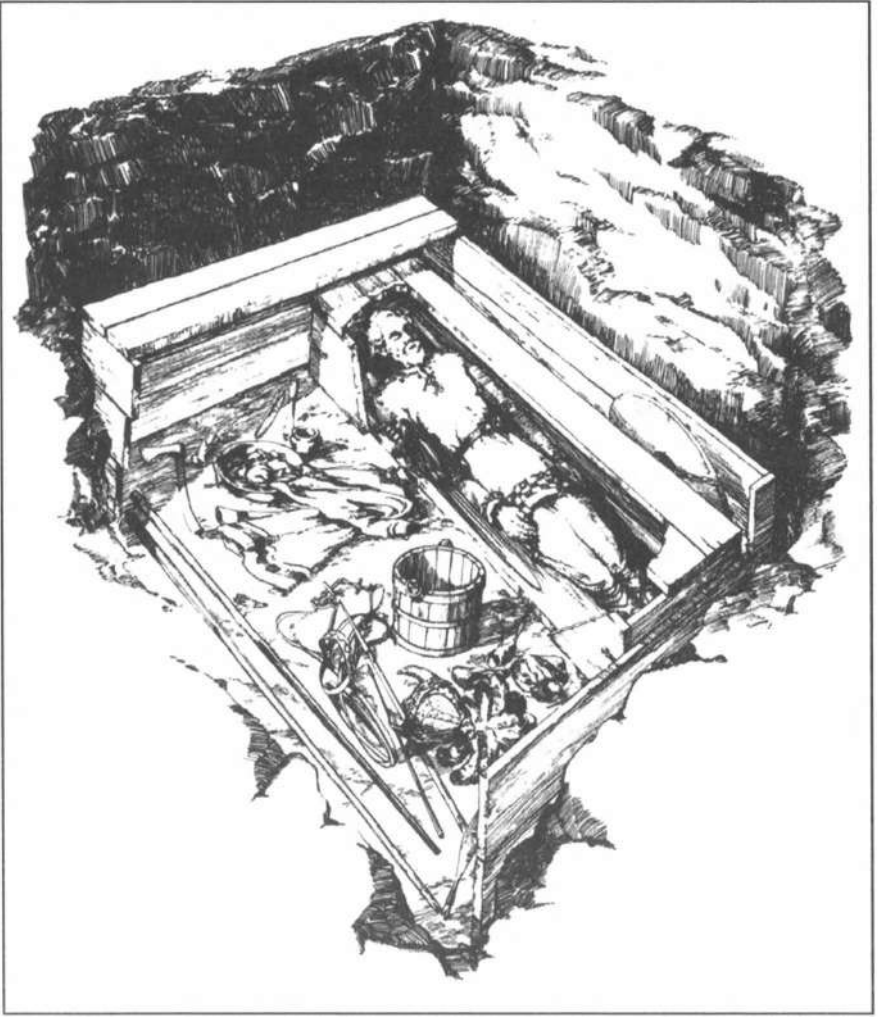
sistemi oluşturulmasına yol açmıştır. Ancak bu erken dönemde içlerinde Roma müttefiği olanlar da vardır; örneğin Kral Gennobaudes M.S. 287-288'de Roma ile bir antlaşma (Latince: foedus) yapmıştır. İmparatorlar Diocletian (ikt. M.S. 284-305) ve Konstantin (ikt. M.S. 306-337) sınırları yeniden sağlamlaştırıp, imparatorluğu yüksek derecede merkezi ve askeri bir devlete dönüştürene kadar; Franklar genellikle Aşağı Ren bölgesindeki anayurtlarında, çeşitli ve değişken gruplara ayrılmış olarak anılmıştır.

Arkeologlar erken Kavimler Göçü öncesindeki Cermenler'i, seramik tiplerini esas alarak üç coğrafi gruba ayırmaktadır:

- (1) Kuzeydekiler; kuzey deniz kıyıları civarındakiler;
- (2) Doğudakiler; Elbe'den Bohemya'ya uzananlar;
- (3) Batıdakiler; "Ren-Weser" grubu.

Bulgular Kavimler Göçü sonrasındaki kaynaklara dayansa da; bu grupta dilbilimcilerin, Eski Cermence'nin kuzey, doğu ve batı lehçelerine göre yaptığı geleneksel ayrıma uygun görünmekte; ancak maddi kültür incelendiğinde, yaşam tarzında büyük farklar ortaya çıkmamaktadır. Tahıl tarımı ve hayvancılığı birleştiren bir ekonomiyle, küçük köylerde yaşama eğilimindedirler (Tacitus'un aktardığına göre, varlık durumu ineklerle ölçülmektedir).

Kuzeydeki Cermen inşa tarzının tipik bir örneği; Westphalia'da Bielefeld-Sieker'deki gibi kazılarda gayet iyi gözlenen uzun, dikdörtgen biçiminde, ahşap iskeletli, saman çatılı ve insanlarla hayvanların birlikte yaşadığı yapılardır. Ahşap direklerin kullanıldığı ve yine iyi belgelenmiş olan diğer modeller ise, dikdörtgen biçiminde iki odalı evler ile atölye ve depolama için kullanılan yeraltındaki bölmeleriyle küçük yapılardır (ki bu onların "çukur kulübe" olarak etiketlenmesi yanılığını doğurmuştur). Çanak-çömleklerin çoğunluğu el yapımıdır; genellikle sade ama kimi zaman kazımalı çizgili süslemeler veya basit damgalarla donatılmış örnekleri mevcuttur. Tacitus'a göre; kadınlar dokuma, eğirme ve tekstil üretiminin yanı sıra kölelerle beraber tarımsal işlerden sorumludur. "Bataklık cesetleri"nin üstünde tekstil örnekleri bulunmuştur; bataklık alanlara atılmış olan bu cesetlerde doku, giysi vb öğeler, oksijensiz ortam sayesinde iyi korunmuş halde bulunmaktadır. Erkekler demir işçiliğiyle uğraşmaktadır; büyük saygınlık gören ve teknik yönden karışık olan bu zanaat, çoğunlukla az miktarda cevherle küçük ocaklarda çalışan yerel demir ustaları tarafından icra edilmektedir. En gözde ürünleri olan, sert bir kesici kenar ve esneklik için daha yumuşak çelik bir maçaıyla imal edilen kılıçların,

Resim 1: Morken: M.S. yak. 600'e ait bir yönetici mezarı. DAS GRAB EINES FRÄNKISCHEN HERREN AUS MORKEN IM RHEINLAND (1959).
Böhlau Verlag GMBH & CIE.'nin izniyle çoğaltılmıştır.

Romalılar'la savaşırken değerleri daha iyi anlaşılmıştır.

Tacitus; ataerkil nitelikteki Erken Cermen toplumunun savaşçı değerlerinin -Sippe adı verilen- klan gruplaşmalarına dayandığını ve toplumsal olarak soylular, özgür savaşçılar ve köleler şeklinde üçe ayrıldığını vurgulamaktadır. Kabile toplantılarında özgür savaşçıların alınan kararlara onaylarını dile getirmek için silahlarını tokuşturduklarından söz etmesi;

19. yüzyıl araştırmacılarını yanıltmış, buralarda demokratik kurumların köklerini bulmaya heveslenmişlerdir. Araştırmalar, yazılı kaynaklarda Franklar ve diğer yeni agresif ittifakların (Alemanlar) ortaya çıktığı zamanda, canlandırıcı bir güç olarak savaş krallığı ve savaşçı grupların oluşmasına dikkat çekmektedir. Patrick Geary, Kavimler Göçü öncesi Cermen kavimlerinin ortak soy -ve dolayısıyla saf kan- efsaneleriyle şekillenmiş bir birlik hissiyatına sahip, istikrarsız gruplaşmalar olduklarını ifade etmektedir. Kutsal atalarla bağlantılı asil bir soydan gelen *thiudans*, bir tür dini kraldır; kanunun, toplumsal düzenin, bereketin ve barışın güvencesidir. Tacitus'un *dux* (komutan) diye adlandırdığı, kabileye savaşta liderlik etmek için seçilen kişi, kendi cengaver genç savaşçılarından oluşan grubun (*comitatus*) başıdır. Bu unvan 3. yüzyıldan itibaren -Kelt dilinden alıntı *re-iks* sözcüğü ile karşılanan- yeni bir krallık türünü ve yeni bir kültürel kimlik modelini şekillendirmiştir.

Bu yeni kimliğin arkeolojik işaretleri savaşçıların, özellikle de "beylerin mezarları"dır. Ren-Weser Kültürü'nde, ve genel olarak Cermen toplulukları arasında, defin usulü çoğunlukla kremasyon (ölü yakma, Ç.N.) kalıntılarıyla ortaya çıkmaktadır; bunlar çoğu kez bir urne içindedir ve çok az mezar eşyası vardır, veya hiç yoktur. 3. yüzyılın sonlarında ise, zengin bir mezar eşyası yelpazesıyla inhumasyon (ölü gömme) usulü mezarlar görülmeye başlamıştır. Saale Nehri yakınındaki Leuna'da bulunan en erken örneklerden birinde, bir adam özenle inşa edilmiş ahşap bir odacığa yatırılmıştır; yanında kaliteli Roma çanak-çömleğinden bir derleme, cam ve madeni eşyalar ile üç adet gümüş ok ucu yer almaktadır. Ayrıca mahmuzları ve yanındaki bir çukurda da bir atın kafatası ile alt bacak kemikleri bulunmuştur.

Takip eden yüzyılda, bu yeni cenaze modelinden türeyen ve çoğu kez buna göre donatılan mezarlar; Ren Nehri boyunca Roma sınırları içinde ve dışındaki Cermen bölgelerine, bilhassa Frank topraklarına yayılmıştır (Resim 1). Temel öğeler; inhumasyon ve ölen kişinin üstünde kemer tokası gibi parçalarla belirlenen günlük bir kıyafetten oluşmaktadır. Bunların yanı sıra cenazeye çanak-çömlek, belki Roma mamulü cam ve madeni eşya, karakteristik broşlar ile bazı kadın mezarlarında diğer kişisel aksesuarlar, çoğu erkek mezarında ise silahlar eşlik etmektedir. Bu silahlar tek bir mızrak veya balta olabildiği gibi; çok zengin mezarlarda bir kılıç ve kalkanı da içeren tam teçhizat bir silah takımına rastlamak da mümkündür. Ren sınırı üzerindeki Krefeld-Gellep ve Rhenen gibi Roma aske-

ri alanlarında M.S. yak. 350'ye tarihlenen böyle mezarlar görülmektedir. Ayrıca Kuzey Galya'nın dört bir yanında, Cermen yerleşim yerlerinden uzakta da çeşitli cenaze bağlamlarında bunlar ortaya çıkmıştır.

Hörst-Wolfgang Böhme, Périn ve diğer araştırmacılar; bu yeni cenaze geleneklerinin Geç Roma İmparatorluğu'nun askerileştirme hamlesini yansıttığını savunmaktadır. Zira bu, ağırlıklı olarak barbar -ve özellikle Cermen- insan gücünden faydalanan bir süreçtir. Bazen bu “askere alım” zorlamayla yapılmıştır: Konstantin, yenilmiş Frank gruplarını geleneksel askeri hizmet karşılığında bir tür yarı-özgür milis gücü (*laeti*) olarak ekip biçecekleri topraklara yerleştirmiştir. Diğer Franklar gönüllü olarak askere yazılmıştır; M.S. yak. 400'de askeri personel listesinin kaydedildiği *Notitia Dignitatum*'da Frank birimleri yer almaktadır. Bu arada Silvanus ve Arbogast gibi bazı Franklar en yüksek komutaya sahiptir ve “imparatorluk Cermenleri” olarak adlandırılmaktadır. Bu askeri hizmet, elbette bir karma kimliği teşvik etmiştir: Panonya'da bir cenaze yazıtı, sahibini gururla hem Frank hem de Roma askeri olarak takdim etmektedir.

Savaşta kahramanlık, daima en yüce Cermen erdemi sayılmıştır; nitekim Geç Roma dünyası, bunu yüksek statü ve başarıya giden yol haline getiren fırsatlarla doludur. Kuzey Galya'daki Vermand kasabasının dışında bulunan bir askeri liderin mezarı, içindeki miğfer, silahlar ve kaliteli sofrasıyla böyle bir askerin başarısının somut tezahürleri olarak görülmektedir. Mezar ayrıca iki ayrı tarafa aidiyeti yansıtmaktadır: Hizmet ettiği Roma dünyası ve bu cenaze geleneğinin seçimiyle Cermen izler taşıyan, mensubu olduğu yeni askeri seçkin sınıfı. Namur (Haillot) bölgesinden Somme'ye (Vron) kadar uzanan, barbar mezarlarının yer aldığı küçük mezarlıklar bu Cermen topluluklarının imparatorluk içerisinde yerleştiklerini ve savunmada yer aldıklarını göstermektedir.

5. yüzyılda batıdaki Roma İmparatorluğu'nu parçalanmaya götüren çetrefilli olaylar, bu yeni Frank kimliği anlayışını güçlendirmeye yaramıştır. Asya bozkırlarından akınlar düzenleyen Hunlar veya Tuna'dan İtalya'ya çıktıkları yolda 40 yıl sürecek ve 418'de Güneybatı Galya'da sona erecek bir kaçış, savaş ve yağmalama süreci yaşayan Vizigotlar gibi barbar halkların tersine; Franklar'ın geniş çaplı bir göç hareketi olmamıştır. Yurtlarında zaten sağlam bir yapı kurmuşlardır; Aşağı Ren sınırının iki tarafını zaptetmiş olan ve rekabet halindeki gruplara bölünen kavimin liderleri, muhtemelen güçlerini koşullar elverdiği ölçüde büyütmüş veya ellerine fırsat geçmesini beklemişlerdir. M.S. 370-450 arasında, Maas Nehri'ne bakan

Vireux-Moulin hisarında kurulu küçük garnizon, değişen bir dünyada bu görece istikrarın bir simgesidir. Eşyalı mezar gelenekleri güney ve batıdaki daha Romalılaşmış bölgelerde ortadan kaybolurken, onların sürdürmesi dikkate değerdir.

451'de bazı Frank kuvvetleri, Hunlar'ın Galya'yı istilasını durdurmak için Aetius'a yardım etmişlerdir. Childeric'in soyunun Tournai (Belçika) adlı müstahkem kasabada kurulması da aşağı yukarı bu zamana rastlamaktadır. Onun ölümünün ardından, oğlu Clovis Kuzey Galya'da son Roma komutanını bozguna uğratmış (M.S. 486), bu başarı ona 511'deki ölümüne kadar Galya'nın dörtte üçünün -Pireneler'den Ren'e uzanan bölgede- hakimiyetini sağlayan bir kariyerin başlangıcı olmuştur. Rekabet halindeki Frank *reiks* boylarının kökünü kazıyarak, Merovenj hanedanının kurucusu olmuştur. Frank kimliğinin şekillenmesinde, Clovis'in iki çok önemli adımı daha söz konusudur. Katolik inancına geçmiş, böylelikle kral ve Gal Kilisesi arasındaki bağı daimi kılacak yolu açmıştır. Ayrıca Romalılaşmış Galya'nın tam kalbinde, Frank öz yurtlarının uzağında yer alan Paris'i başkent ilan etmiştir.

Clovis'in hükümdarlık döneminin belki de en çarpıcı arkeolojik yansıması, silahlar ve aksesuarlarla donatılmış defin geleneklerinin tekrar canlanarak yeni bölgelere yayılması olmuştur. 5. yüzyılda silah gömüleri sadece Somme ve Ren arasındaki merkez Frank bölgelerinde devam etmiş; bu durum, geleneğin Franklar arasında kültürel kimliğin bir işareti olarak kök saldıgını göstermiştir. 5. yüzyılın ortalarından sonra ise, Galya'daki Pouan ve Airan'da ortaya çıkan renkli altın-ve-lal taşı mücevherler gibi "Tuna etkileriyle" oluşan yeni bir tarz gözlenmiştir. 1653'te keşfedilmesiyle Merovenj arkeolojisinin başlatan Childeric'in mezarı, seçkin tarzında donanmış definlerin yeniden ortaya çıkmasında çok heyecan verici bir örnek olmuştur.

5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın başlarına ait "FlonheimGültlingen" tipindeki çok sayıda reis mezarı, daha standart bir seçkin gömü tarzının oluştuğunu göstermektedir. Bu bilhassa silah takımlarının yer aldığı örneklerde göze çarpmaktadır: Uzun bir kılıç, *angon* denen bir tür zıpkın, bir veya daha fazla kargı, oklar, bir kalkan, kavisli bir fırlatma baltası ve *scramasax* adı verilen bir kısa tek-tarafli saplama kılıcı. Baltaya *francisca* adı verilmiştir ve 6. yüzyılın ortasında yaşamış Bizanslı yazar Agathias'ın anlatımına göre tipik bir Frank silahıdır. Kılıç kabzaları veya kınlarında, kemer tokalarında veya broşlarda görülebilen, parlak polikrom (çok renkli, Ç.N.)

altın üzerine *cloisonné* (madeni yüzeye taş, cam veya emaye işlenerek yapılan bir kakma tekniği, Ç.N.) süsler de bu seçkin tarzının tipik örnekleridir. Böyle mezarlar, Aşağı Ren kıyısında Krefeld-Gellep ve Rhenen gibi bölgelerdeki mevcut mezarlıklarda yeni defin gruplarının odak noktası; ya da Clovis ve oğullarının egemenliğinde büyüyen Merovenj iktidarını yansıtan, CharlevilleMézières veya Lavoye gibi bölgelerdeki yeni mezarlıkların başlangıcı olarak görülmektedir.

Bu “Frank usulü cenaze fasiyesinin” özgünlüğü, 6. yüzyılın başından sonuna yayılmasıyla kendisini göstermektedir. İlk arkeologlar -başta Édouard Salin olmak üzere- cenaze geleneklerinin uzak kabilesel geçmişten miras kaldığını düşünmüş ve Galya’daki diğer barbar halkların (Burgondlar ve Vizigotlar) kendilerine özgü usulleri ve eşyaları olduğunu varsaymışlardır. Ancak bu grupların hiçbiri, -en azından Merovenj Krallığı’na katılmadan önce- arkeolojik olarak ayırt edilebilir bir cenaze geleneği ortaya koymamıştır. Aquitaine’deki Herpes ve Biron ile Burgonya’daki Brèves ve Charnay’da bulunanlar gibi mezarlıklar, bugün ya bölgeyi zaptetmeye gelen Frank topluluklarıyla ya da fetihçilerin geleneklerini benimsemeye razı olan yerel topluluklarla ilişkilendirilmektedir.

İlk görüş, lider konumunda kişilerin -bugün Childeric’in Tournai’da bulunan mezarı gibi- höyükler altında özenle hazırlanmış cenaze odalarına gömüldüğü, İsviçre’de yer alan BâleBernerring’deki örnekler üzerine tartışılmıştır. Sonraki yorumlama ise; 1960-1970’lerde Caen Üniversitesi Orta Çağ Arkeolojisi Araştırma Merkezi tarafından, Aşağı Normandiya’daki Frénouville’de yürütülen kazı çalışmalarında öne sürülmüştür. Bu mezarlıkta, farklı mezar konumlandırmaları ve cenaze uygulamalarıyla dikkat çeken, birbirinden ayrı Geç Roma ve Merovenj bölgeleri bulunmaktadır. Henüz tam anlamıyla titiz ve ayrıntılı çalışılmış bir Fransız sit alanı olmamakla beraber; yine de iskeletlerden elde edilen malzemenin kapsamlı bir antropolojik analizi, bunların aynı nüfusa mensup olduğunu göstermektedir. Uzaklarda, Kuzeybatı Galya’da yaşayan bu 6. yüzyıl topluluğu, yeni cenaze geleneğinin sözcüklerini alarak -daha önce bahsi geçen, Pannonya’daki yazıtın çarpık bir şekliyle- “Biz de Gallo-Roma ve Merovenj insanlarıyız” demektedir.

Clovis’in hükümdarlığı ayrıca -Romalılar’a dair maddeleriyle tıpkı Burgondlar ile Vizigotlar’ın yasaları gibi ve sonraki toplulukların yasalarına benzer biçimde- etnik bilincin belirginleşmesini işaret eden Salian Kanunları’nın doğuşuna da sahne olmuştur. Burgond ve Vizigot Krallıkları -ka-

baca bugünkü Güneydoğu ve Güneybatı Fransa- Franklar tarafından işgal edildikten sonra bile (M.S. 507'de Aquitaine; M.S. 536'da Burgond Krallığı veya Burgonya) "yasanın kişiselliği" ilkesi uzun süre devam etmiş; 7. yüzyılda Köln civarındaki Ren Frankları için yeni bir yasa çıkarılmıştır. M.S. 570-580'lerde yazan Tours Piskoposu Gregory, etnik farklılıkların - bazen sözü edilse de- toplumsal mücadele, siyasal tabiiyet ve elbette din konularına nazaran daha az mesele olduğu bir dünya anlatmaktadır. Frank seçkinlerinin, göstermelik de olsa yaşadıkları dönüşüm hızla ilerlemiştir; Salin gibi düşünen arkeologlar bunu anlamamışlardır, zira onlar eşyalı mezarları bir "pagan" adeti olarak yorumlamaya eğilimlidir. Muhakkak kraliyet soyundan olan, M.S. yak. 530-40'ta Köln Katedrali'nin önüne gömülmüş bir kadın ve bir erkek çocuğuna eşlik eden olağanüstü mezar eşyaları ise, bunun aksini ispat etmektedir. Bu, kırsal kesimde nüfuz sahibi birtakım kişilerin yeni dine bir süre direnmiş olabileceğini inkar etmek anlamına gelmemelidir; nitekim Douai yakınlarında, Hordain'de bulunan küçük bir yığma mezardaki 6. yüzyıla ait kremasyon gömüsünün buna örnek teşkil etmesi mantık dahilindedir. Ancak Michael Müller-Wille'nin dikkat çektiği gibi; şüphesiz kutsal kimselerin ve kıdemli rahiplerin (ikisinin aynı zamana denk gelmesi gerekmez) saygınlığıyla yüceltilen, şehit mezarları ve *ad sanctos* (bir şehidin veya günah çıkartan azizin yanına veya yakınına gömülen) soylu mezarı örnekleri, gelişmekte olan kodaman sınıfını Hristiyan defin tarzlarına geçmeye özendirmiştir. Bu nedenle aile şapellerinde, Hordain'deki eski höyüğün yakınında inşa edilen gibi, cömertçe donatılmış sayısız seçkin mezarı bulunmaktadır. Aksesuarlar kimi zaman bariz Hristiyan motifleri taşımaktadır; örneğin Arlon'daki (Lüksemburg) bir şapelde ortaya çıkan, M.S. 600 civarında gömülmüş bir kız çocuğunun gümüş madalyonunda haç simgesi vardır.

Bu zamana kadar Frank yasalarına tabi olanlar için kullanılan "Frank" terimi, "gözüpek" anlamından "özgür" anlamına bir dönüşüm geçirmiştir. Zira kralların "Romalı" vatandaşlarına uygulamaya çalıştığı vergi yükümlülüğünden muafırları söz konusudur. 7. yüzyıldan Pseudo-Fredeggar (meşhur Fredeggar Kroniği'nin aslında anonim olduğu için kimliği bilinmeyen, ancak 16. yüzyılda bu şekilde adlandırılan yazarı, Ç.N.) gibi yazarlar, Franklar'ın kökenlerine dair efsaneler aktarsalar da, gerçek etnik ayrımlar net değildir: Romalı isimlerine Frank ailelerinde rastlanmakta veya tam tersi gözlenmektedir. Cenaze geleneği ise daha ziyade toplumsal farkları, dini kimliği veya ölü gömmenin dindar usullerle yeni ilişkisini yansıtmakta-

dır. Franklar, pratikte Merovenj krallıklarının, özellikle Neustria (batı toprakları, Ç.N.) ve Austrasia (doğu toprakları, Ç.N.) bölgelerinin seçkin ve özgür ailelerini ifade etmektedir.

Ayr. bkz. **Merovenj Fransa** (Cilt 4, Bölüm 7); **Childeric'in Mezarı** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Böhme, Hörst-Wolfgang. *Germanische Grabfunde des 4. Bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*. 2 vols. Munich: Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 1974.
Die Franken: Wegbereiter Europas. 2 vols. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 1996.

Geary, Patrick J. *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*. Oxford: Oxford University Press, 1988.

Gregory of Tours. *The History of the Franks*. Harmondsworth, U.K.: Penguin Books, 1974.

Heinzelmann, Martin. *Gregory of Tours: History and Society in the Sixth Century*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2001.

James, Edward. *The Franks*. Oxford: Blackwell, 1988.

Müller-Wille, Michael. "Königtum und Adel im Spiegel der Grabkunde." İçinde *Die Franken: Wegbereiter Europas*. Vol. 1, s. 206-221. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 1996.

Musset, Lucien. *The Germanic Invasions: The Making of Europe, A.D. 400-600*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1975.

Périn, Patrick ve Laure-Charlotte Feffer. *Les Francs*. Vol. 1, A la conquête de la Gaule. Vol. 2, A l'origine de la France. Paris: Armand Colin, 1997.

Reichmann, Christoph. "Frühe Franken in Germanien." İçinde *Die Franken: Wegbereiter Europas*. Vol. 1, s. 55-65. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 1996.

Riché, Pierre ve Patrick Périn. *Dictionnaire des Francs: Les temps Mérovingiens*. Paris: Bartillat, 1996.

Salin, Édouard. *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire*. 4 vols. Paris: Picard, 1950-1959.

Todd, Malcolm. *The Early Germans*. Oxford: Blackwell, 1992.

Zöllner, Erich. *Geschichte der Franken bis zur Mittel des sechsten Jahrhunderts*. Munich: Beck, 1970.

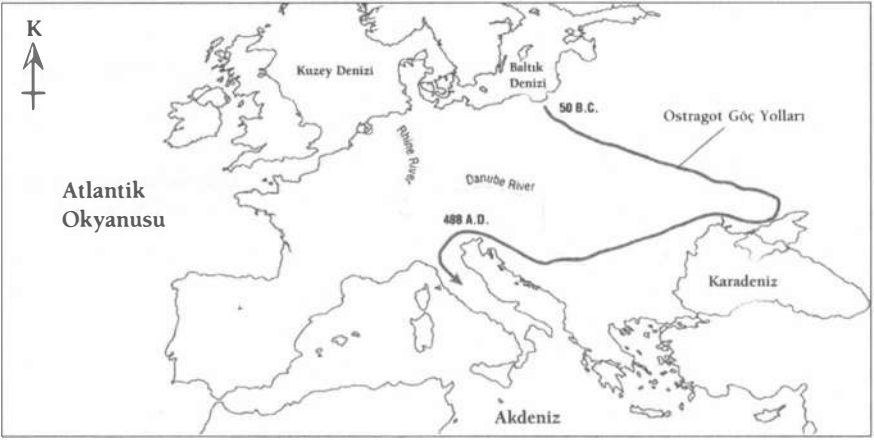
OSTROGOTLAR

KAREN CARR

Ostrogotlar, arkeolojik kayıtlarda ilk kez M.Ö. 1. yüzyılda Polonya'da görülen, Vizigotlar gibi bir Hint-Avrupa topluluğudur. Ostrogotlar'ın ataları -Vizigotlar'ın atalarının yaptığı gibi- tam güneye yönelmeyip, güneydoğuya göç etmiş gibi görünmektedir. Ostrogotlar veya Doğu Gotları olarak anılmalarının sebebi de budur. En sonunda Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Ukrayna'da tarım yapmak üzere yerleşmişlerdir. Muhtemelen o dönemde bir topluluk olarak birleşmiş halde değillerdir ve bir kralları da yoktur.

M.S. 4. yüzyılda ise Doğu Sibirya'yı terk eden Hunlar bir grup halinde Kuzey Asya üzerinden Ukrayna'ya göç etmişler, Ostrogotlar'ı geleneksel anayurtlarından kovarak Orta Avrupa'ya (bugünkü Avusturya) taşınmaya zorlamışlardır. Ancak Ostrogotlar, Orta Avrupa'ya göç ettikten sonra bile Hun tacizlerinden muzdarip olmuş, kısa zaman sonra da bütünüyle Hunlar'ın egemenliğine girmişlerdir.

M.S. 453'te Hun Kralı Attila ölmüş, kendisi gibi güçlü olmayan oğullarının çekişmeleri sürerken imparatorluğu yıkılmıştır. Ostrogotlar Hun boyunduruğundan kurtulmak ve yeniden bağımsızlıklarına kavuşmak için bu bölünmeyi fırsat bilmişlerdir. Gelenek icabı, liderleri olarak üç erkek kardeşi seçmişlerdir, bunlardan biri Theudemir'dir. M.S. 5. yüzyılın orta-

Ostrogot g  lerinin güzergahı.

  zım: Karen Carr.

sına kadar ise gitgide Roma siyasetine bulaşmışlardır. Romalılar ile yapılan antlaşmalardan biri doğrultusunda, Ostrogot Kralı Theudemir oğlu Theodoric'i (Almanca'daki ismiyle Dietrich) Konstantinopolis'teki (bugünkü İstanbul) Roma sarayında yaşamaya göndermiştir. O zamanlar 8 yaşında olan Theodoric, haliyle Ostrogot olduğu kadar Roma kültürüyle de yetişmiştir. M.S. 475'te 18 yaşına geldiğinde babası ölünce, Theodoric halkının başına geçmek üzere yurduna dönmüştür.

M.S. 476'da, batıdaki Roma imparatorlarının sonuncusu olan Romulus Augustulus'u tahttan indiren Hun lideri Odoacer, kendisini İtalya Kralı ilan etmiştir. Doğuda Konstantinopolis'te bulunan Roma İmparatoru Zeno, bu haksız kazanca karşı çıkmış ve kendi adayı Julius Nepos'u devreye sokmuştur. Ancak Zeno, İtalya'da otoritesini ilan etmek üzere birlikler göndermek için gerekli askeri insan gücünden yoksundur. Bu nedenle 488'de eski rehine ve Ostrogotların genç kralı Theodoric'e, Ostrogot ordusunun başına geçerek kendisi adına İtalya'yı işgal etme çağrısında bulunmuştur. Bunu kabul eden Theodoric'in İtalya'ya derhal düzenlediği akın oldukça başarılı geçmiştir. Odoacer   ld  r  lm  ş, Theodoric Ostrogotlar'ın kralı olmasının yanı sıra İtalya'nın da lideri olmuştur.

Theodoric becerikli ve hırslı bir insandır; Konstantinopolis'teki Roma imparatoruna bağlılığını sürdürürken, uzun süren hükümdarlığı süresince batıda da kendi adına önemli işlere imza atmıştır. Franklar'ın kralı Clovis'in kızkardeşlerinden biriyle evlenmiştir. Kızlarından birini ise Vizigot Kralı II. Alaric ile evlenmek üzere göndermiş; Alaric Vouill   Savaşında   l-

dürülünce, kendisini küçük torunu Amalaric'in naibi (vekil, Ç.N.) ilan etmiştir. Bu sayede Theodoric hayatının büyük kısmında, Güney Fransa üzerinde kurduğu çeşitli düzeylerdeki baskının yanı sıra; hem İtalya'yı hem de İspanya'yı yönetme gücüne sahip olmuştur.

Theodoric egemenliğindeki İtalya'da refah düzeyi oldukça artmış görünmektedir. Arkeolojik bulgulara göre, insanlar bu dönemde halen tarımsal üretim yapmaktadır ve Roma şehri uğradığı büyük nüfus kaybına rağmen halen işlevini sürdürmektedir. İtalya ayrıca büyük Akdeniz dünyasının bir parçasıdır. M.S. 429'da Kuzey Avrupa Vandallar'ın eline geçmiş olsa da, Afrika İtalya'ya yaptığı kırmızı astarlı çanak-çömlek ihracatını Ostrogot yönetimi boyunca sürdürmüştür. M.S. 526'da Theodoric öldüğünde, geriye hiçbir erkek evlat bırakmamıştır. Torunu Amalaric (yukarıda sözü geçen çocuk Amalaric'in kuzenlerinden biri), 10 yaşındaki oğlunun naibi olan Theodoric'in kızı Amalasuntha ile birlikte onun yerine geçmiştir.

Amalaric, Amalasuntha'nın rehberliğinde Romalı usulüyle eğitim almış ve okuma-yazmayı öğrenmiştir. Kısa zaman içinde Amalasuntha'nın etkisi, daha az Romalılaşmış danışmanlardan yana yön değiştirmiş; Amalaric daha askeri ve geleneksel Ostrogot uğraşlarına -içki alışkanlığı dahil olmak üzere- yönelmiştir. Amalaric'in M.S. 534'te ölümünün ardından, Amalasuntha kendi başına kraliçe olmuştur. Kuzeni Theodahad'ı iktidar ortağı olarak göreve getirmiş, ancak kısa süre sonra Theodahad onu hapse attırmış ve 535'te de öldürtmüştür. Theodoric öldüğünden beridir halihazırda Ostrogot yönetiminde ortaya çıkan zayıflığı ve istikrarsızlığı fark etmiş olan Konstantinopolis'teki Bizans İmparatoru I. Justinyen ise işgal planları yapmaktadır. Justinyen'in yetenekli komutan Belisarius'un önderliğindeki ordusu, 533'te Kuzey Afrika'yı ve hemen ardından 536'da Sicilya ve İtalya'yı fethetmiştir. Belisarius Napoli'ye ulaştığında, Ostrogotlar ilk etapta ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Ancak Justinyen sadakatinden şüphelenip Belisarius'u İtalya'ya geri çağırınca; Ostrogotlar başkaldırı fırsatı yakalamışlardır. Meydana gelen savaş 20 yıl sürmüş ve İtalya'yı harabeye çevirmiştir. Sonunda Bizans ordusu galip gelmiş, son Ostrogot Kralı Totila M.S. 552'de öldürülmüştür.

Ayr. bkz. Baltık ve Karadeniz Arasındaki Gotlar (Cilt 4, Bölüm 7); Hunlar (Cilt 4, Bölüm 7); Merovenj Frankları (Cilt 4, Bölüm 7); Vizigotlar (Cilt 4, Bölüm 7); Polonya (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Heather, Peter. *The Goths*. Oxford: Blackwell, 1996.

Moorhead, John. *Theoderic in Italy*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

Wickham, Chris. *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society, 400-1000*.

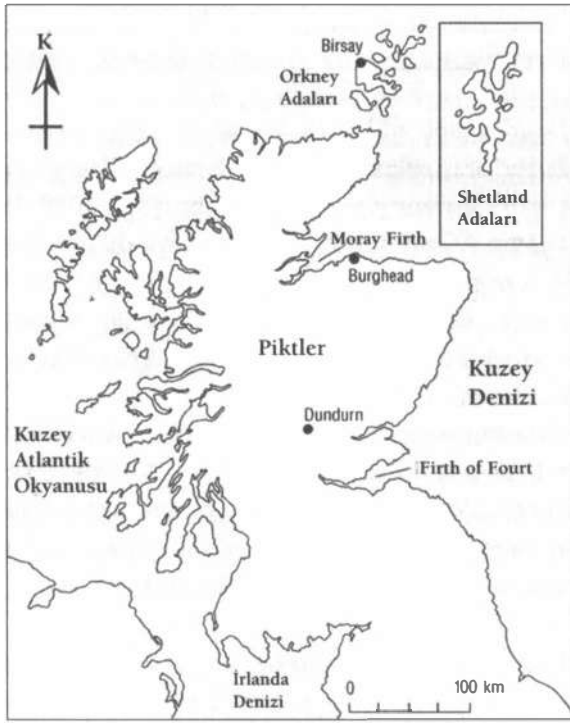
London: Macmillan, 1981; rev. ed., Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989.

Wolfram, Herwig. *History of the Goths*. Berkeley: University of California Press, 1988.

PİKTLER

COLLEEN E. BATEY

Kayalar üzerine kazınmış esrarengiz semboller ve uzun süre şifresi çözülemeyen bir yazılı dil ile (Ogham alfabesi), Piktler'in dünyası gizemini herdaim korumuştur. İlk kez "Picti" adıyla M.S. 297'de Eumenius tarafından yazılan bir Roma methiyesinde anılmışlardır; ancak kendilerine özgü maddi kültür buluntuları açısından en temiz kanıtlar 6.-9. yüzyıllar arasına aittir. *Historia Norvegia* (Norveç Tarihi) adlı 12. yüzyıl eserinde, Piktler'den yeraltında yaşayan pigmeler olarak söz edilmektedir. Piktler'in yerleşim alanları, yer isimlerinin -örneğin "pit" (Pitlochry, Pittenweem vb) içerenler- dağılımı incelenerek olduğu gibi, Piktler'in karakteristik sembol taşlarının yaygın dağılımıyla da belirlenmiştir. Piktler kuvvetle muhtemel, İskoçya'nın güneyde yer alan Fife ve Angus gibi doğu bölümleri ile Sutherland ve Caithness gibi kuzey bölümlerinin yanı sıra; Orkney ve Shetland'deki ada takımlarıyla ilişkilidir. Roma kaynaklarında geçen tabir muhtemelen Piktler'in kendilerini ayırt edici dövmeleri nedeniyle adlandırışından -Boyahılar- alınmıştır. Ancak bu, İskoçya'nın kuzey ve doğusundaki kabilelerin tümünü kapsayan genel bir terimdir (Ör: Kaledon ve Vacomagi kavimleri).

Pikt ülkesinin genel kapsamı.

EVLER

Frederick T. Wainwright, 1955 yılında yazdığı *The Problem of the Picts* (Pikt Bilmecesi) adlı kitabında; yerleşmeler ve mezarlara dair yer isimleri, gizemli sembol taşları ile basit -fakat görünüşe göre anlaşılabilir- ve “Ogham” adlı çizgi alfabesi gibi meseleleri birleştirebilecek türden kanıtların eksikliğinden bahsetmiştir. Wainwright’ın döneminde, gerçekten de Piktler hakkındaki cevaplar, sorulardan çok daha azdır. Ancak bu tablo, 1970’lerde yapılan çeşitli kazılarda tespit edilen ayırt edici nitelikteki evlerin yanı sıra benzersiz mezar alanlarıyla da bütünüyle değişmiştir. 1970’lerin başlarında, Orkney’deki Birsay-Bucquoy’da çok evreli bir yerleşimde yapılan kazı çalışması; kimliği belirlenen ilk Pikt evlerini ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta üç odacıklı taş bir yapı olan evler, daha sonraki bir Pikt evresinde yerlerini daha antropomorfik (kafası vücudundan daha küçük bir insan biçimini andıran veya üst halkası alttakinden daha küçük bir seviz formunda) ve daha kompleks çok odalı yapılara bırakmıştır. Birkaç yıl

170 Antik Avrupa

sonra yapılan bir kazıdan ise bu gruba basit bir sekiz formunda yapı modeli eklenmiştir. Bütün bu yapılar, Orkney anakarasının kuzeybatı ucundaki Birsay anakarasında; Brough of Birsay'deki büyük Pikt ve Nors merkezlerinin karşısında tespit edilmiştir. Küçük bir gelgit adası olan Brough, 1930'lardan itibaren araştırılmış ve Pikt dönemindeki geniş çaplı metal işçiliğinin ayrıntılarını sunmuştur. Buradaki broşlar, 1958'de İskoçya'da (Shetland; St. Ninian Adası) bulunan en büyük ve dikkate değer Pikt gümüş definesiyle benzerlik taşımaktadır. Pikt sanatının 1930'lardaki kazılar sırasında Brough of Birsay'de gün yüzüne çıkarılan en meşhur ikonlarından biri; bir yüzünde üç savaşçının ve anlaşılmaz Pikt sembollerinin sergilendiği, parçalanmış bir mezar işaretidir.

Yonca şeklindeki hücreli evlerin (bir ocağın bulunduğu büyük bir merkez alanın dışında üç ana hücre veya odaya sahip) Piktler'e ait olduğunun saptanması; daha önceki kazıların yeniden gözden geçirilmesini sağlamıştır. Orkney'deki Gurness kulesi gibi hücreli tipte harici yerleşmeye sahip (kulenin etrafında, kulenin yapımı ve kullanımından sonra inşa edilen hücresel yapılar) çok sayıda Demir Çağı *broch* kulesi (savunma yapıları), daha sonra Orkney'deki Howe'da yapılan kazılar veya Shetland'deki Scatness'da yapılan yakın tarihli kazılar; yapısal dizilimi açıkça göstermektedir ve Pikt derlemine büyük ölçüde geliştirmiştir.

Pertshire'daki Pitcarmick'te yapılan kazılar da ayrıca kayda değerdir, zira dikdörtgen biçiminde bir Pikt yapısı ortaya çıkmış, böylece bütün Pikt binalarının hücresel formda olmadığı anlaşılmıştır. Piktler savunmalı tepeliklerinde ve dağlık burunlarda da yerleşmişlerdir. Hepsi İskoçya anakarasında yer alan Inverness yakınlarındaki Craig Phadraig, Perthshire'daki Dundurn ve Moray Firth girişinin güney tarafındaki Burghead gibi alanlar; Piktler olsun, diğer komşular olsun, düşmanlardan korunma ihtiyacını işaret etmektedir

DEFİNLER

Orkney'deki Birsay anakarasında, Piktler tarafından uygulanan karakteristik defin geleneğine dair kanıtlar bulunmuştur. Bunlar İskoçya anakarasında bulunan diğer bölgelerin arasında; Birsay ile kuzeydeki Shetland'de yer alan Sandwick'in yanı sıra Garbeg ve Lundin Links bölgelerinde de ancak 1970'lerin sonlarındaki çalışmalar ile saptanabilmiştir. Bedenler basit sandıklara (*cist*) veya çoğu kez birtakım düz taşlardan yapılan

taş kutulara konmuştur ve mezar eşyası bulunmamaktadır. Sandıklar tamamen kum veya toprakla örtülmüş, sonra kurgan veya taş yığınlarıyla kaplanmış; kare veya yuvarlak kenar taşlarıyla -veya hendeklerle- sınırlanmış halledirler. Ender durumlarda mezarın tepesinde bir sembol taşının varlığına dair kanıtlar gözlenmiştir (Caithness'taki Watenan örneğinde olduğu gibi); belki de en sık rastlanan örnekte ise, mezarın üstünde küçük beyaz kuvars çakıllarından yapılmış bir höyük vardır. Eski kazılarda, höyüğün aşağısında yer alan steril toprak veya kum tabakasının altında gömü bulunamamıştır; tıpkı 1920'lerde kazı çalışması yapılan Caithness'taki Ackergill vakasında olduğu gibi.

SEMBOL TAŞLARI, OGHAM ALFABESİ VE MENKUL NESNELER

Piktler'in ikonik göstergesi sembol taşlarıdır. Taş anıtlar üç ana tipte görülmektedir: İlk sınıftakiler en erken tarihli olanlardır (M.S. yak. 400-700) ve naturalist formda sembollerin oyulduğu minimal şekillerle ayrılmaktadır; örneğin hayvanlar veya hilaller ve V-asası (birbirlerine dik bir açıyla, V şeklinde duran iki asa). İkinci sınıftakiler (M.S. yak. 700-800'ler) taşın dikkatlice şekillendirilmesiyle insan ve hayvan figürlerinin de dahil olduğu özenli ve naturalist unsurları birleştirmektedir. Bu sınıfta ayrıca, M.S. yak. 710'da Kral Nechtan dönemindeki Pikt ülkesine yönelik Hristiyanlık misyonlarıyla bağlantılı, özenli haç motifleri de yer almaktadır (Necht'an'ın Pikt kilisesini Columban geleneğinden Roma geleneğine dönüştürme girişimleri doğrultusunda). Üçüncü sınıftakiler ise (M.S. yak. 750) Hristiyan usulünde titizlikle kazınmış haçları içermektedir; artık sembollerden eser kalmamıştır.

Bu taşlar birçok bilim insanı tarafından kapsamlıca incelenmiştir; ancak kabilesel sınır veya adlandırma taşları oldukları en akla yatkın iddialar olsa da, spesifik işlevleri konusunda hiçbir karara varılamamıştır. Nitekim taşların üzerindeki Piktler'e özgü oldukları kesinleşmiş semboller, aynı şekilde daha küçük taşınabilir eşyalar üzerinde de görülmüştür. Örneğin tümü İskoçya anakarasında yer alan Gaulcross veya Whitecleugh bölgesinde bulunan büyük gümüş zincirlerin uçlarına işlenmiş; veya Norrie's Law'da bulunan gümüş bir plaka (veya küpe) üzerine kazınmış semboller söz konusudur.

Piktler'e özgü olduğu bilinen diğer eser kategorileri arasında; kısa kompozit kemik taraklar, kemikten veya bakır alaşımından çıkıntılı iğneler

(Takıldığında kaymasını önlemek için, gövdenin orta noktasında hafif bir kabarıklık vardır) ve St. Ninian Adası'nda da örnekleri bulunan *penannular* broşlar ile basit boyanmış çakıllar yer almaktadır. 2003'te Buckquoy'daki kazıda ortaya çıkan küçük bir ağırşakın üzerinde Ogham alfabesinde bir yazıya rastlanmıştır; bu Pikt topraklarında böyle yazıların tespit edildiği 36 örnekten biridir. M.S. ilk yüzyıllarda İrlanda'da icat edildiği düşünülen, Piktler'in kullandığı Ogham alfabesi, düz bir hat üzerinden geçen tek veya küçük gruplar halindeki çizgilere dayanmaktadır. Devam etmekte olan araştırmalar, alfabenin bir Kelt dilinden doğduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Ayr. bkz. **Dál Riata** (Cilt 4, Bölüm 7); **Orkney ve Shetland'de Viking Yerleşmeleri** (Cilt 4, Bölüm 7); **Karanlık Çağ / Erken Orta Çağ'da İskoçya** (Cilt 4, Bölüm 7); **Tarbat** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Ballin-Smith, Beverly, ed. *Howe: Four Millennia of Orkney Prehistory*. Monograph Series, no. 9. Edinburgh: Society of Antiquaries of Scotland, 1994.

Carver, Martin. *Surviving in Symbols: A Visit to the Pictish Nation*. Edinburgh: Canongate, 1999.

Dockrill, Steve, Val Turner ve Julie M. Bond. "Old Scatness/Jarlshof Environs Project." İçinde *Discovery and Excavation in Scotland* 2002. Editör Robin Turner, S. 105-107. Edinburgh: Council for Scottish Archaeology, 2003.

Forsyth, Katherine. "Language in Pictland, Spoken and Written." İçinde *A Pictish Panorama*. Editör Eric Nicoll. Forfar, Angus, U.K.: Pinkfoot Press, 1995.

Foster, Sally. *Picts, Gaels, and Scots*. London: B. T. Batsford/Historic Scotland, 1996.

Friell, Gerry ve Graham Watson, eds. *Pictish Studies: Settlement, Burial, and Art in Dark Age Northern Britain*. British Archaeological Reports, no. 125. Oxford. 1984.

Hedges, John W. *Bu, Gurness, and the Brochs of Orkney*. Part 2, Gurness. British Archaeological Reports British Series, no. 164. Oxford. 1987.

Morris, Christopher D. *The Birsay Bay Project*. Vol. 1, Brough Road Excavations 1976-1982. Department of Archaeology Monograph Series, no. 1. Durham, U.K.: University of Durham, 1989.

Ritchie, Anna. "Orkney in the Pictish Kingdom." İçinde *The Prehistory of Orkney B.C. 4000-1000 A.D.* Editör Colin Renfrew, 183-204. Edinburgh University Press, 1985.

———. "Excavation of Pictish and Viking Age Farmsteads at Buckquoy, Orkney." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 108 (1976-1977): 174-227.

RUSLAR

RAE OSTMAN

Ruslar tarihsel belgelerde, M.S. 750-1000 arasında Antik Rus Devleti'nin kuruluşunda etkin olan tüccarlar ve beyler olarak tasvir edilmiştir. Tarihçiler ve arkeologlar, Ruslar'ı ve onların ilk Rus kentleri ile Rus Devleti'nin oluşumundaki rolünü araştırmışlardır.

TARİHSEL VE DİLBİLİMSEL BULGULAR

“Rus” terimi ilk olarak, M.S. yak 830 veya 840'taki Batı ve Doğu tarihsel kaynaklarında tüccarları adlandırmak için kullanılmıştır. Dilbilimsel çalışmalar sözcüğün Fince “İsveçli” anlamına gelen *Ruotsi* sözcüğünden türediğini göstermektedir. *Ruotsi* Viking öncesi dönemde gemicilikle uğraşan İsveçliler'in kendilerini tanımlamak için kullandıkları sözcükten gelmektedir. Denizciler kendilerini bir “kürek mürettebatı” olarak niteledikleri Eski İskandinavca *rodr* sözcüğünü kullanmışlardır.

Dolayısıyla başından beri “Rus” hem etnik hem de toplumsal (veya mesleki) bir anlama sahip olmuş; hem “İskandinav” hem de “denizci” kavramlarını belirtmiştir. 8. ve 9. Yüzyıllara ait tarihsel belgelerde, “Rus”un etnik değerinin daha baskın olduğu görülmektedir. Örneğin Troyes Piskoposu Prudentius, *Annales Bertiniani* (Aziz Bertiniani'nin Yıllıkları) adlı çalışma-

sına 839 yılı için girdiği bir kayıttı; Bizans İmparatoru Theophilus'un, Ingelheim'daki Frank Kralı Louis the Pious'a (Dindar Louis) verdiği diplomatik bir görevden ve kendilerini "Rhos" olarak tanıtan "İsveç kökenli" adamlardan söz etmiştir. Benzer biçimde, Cremona Piskoposu Liutprand da 968'de Konstantinopolis'e yaptığı bir ziyaretin ardından *Antapodosis* adlı eserinde Ruslar'dan "bizim deyişimizle Kuzeyliler" diye bahsetmiştir.

10. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, "Rus" tabiri anlam değiştirerek Kiev'deki Rus Devleti'nin kuruluşunda etkili olan yönetici sınıfı ifade eden bir anlama bürünmüştür. İskandinavlar eski Rus Devleti'nin idamesini sağlayanlar arasında yer almıştır; ancak artık "Rus" bu seçkin savaşçı topluluğunun bütün bireyleri için kullanılmaktadır, İskandinav olsun veya olmasın. M.S. yak. 950'de kaleme alınan *De Administrando Imperio* (İmparatorluk Yönetimi Üzerine) adlı Bizans belgesinde, Ruslar'ı ticaret yolları ve haraca bağladıkları halklar açısından inceleyen bölüm "Rus"un yeni toplumsal anlamına dair bir örnek teşkil etmektedir. "Rus" etnik değerini kaybedince, İskandinavlar'ı ayırt etmek için yeni bir terim olan "Vareg" (Varangian) kullanılmaya başlamıştır. M.S. yak. 1110'da derlenen İlk Rus Kroniği, Rusya'nın ilk hükümdarı Rurik'i Vareg veya İsveçli olarak tanımlamaktadır.

Tarihsel kaynakları baz alan 18. ve 19. yüzyıl araştırmacıları Rus Devleti'ni seçkin İskandinavlar'ın kurduğu, Rus toplumunda üst kademelere ve statülere geldikleri ve Rusya ile Bizans'ta ücretli asker olarak görev aldıkları çıkarımına varmışlardır. Daha sonraki araştırmacılar ise -hem tarihçiler hem arkeologlar- daha ılımlı bir bakış açısıyla, İskandinavlar'ın eski Rus Devleti'nde kritik bir rol oynadıklarını ancak bölgede yerleşik olan Slav, Fin-Ugor ve Baltık halklarının da bu devletin oluşumunda payları olduğunu savunmuşlardır.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Erken dönem Rusya kentlerinde yapılan kazılar; Ruslar'ın 8. ve 11. yüzyıllar arasındaki faaliyetleriyle ilgili bilgilerimize önemli katkılar sunarak, eski Rus Devleti'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişimine dair bulgular sağlamaktadır. Arkeolojik bulgular, İlk Rus Kroniği'nin Staraya Ladoga, Novgorod ve diğer eski Rus kentlerini İsveçliler'in kurduğuna dair iddialarını kanıtlamamakla birlikte; ilk oluşum dönemlerinde İskandinavlar'ın önemli bir rol oynadığı izlenimi uyandırmaktadır. Tarihsel veriler gibi, arkeolojik veriler de Ruslar'ın doğmakta olan Rus devletinin çok-etnikli ulu-

Resim 1: Bir Rus nehri kıyısında, nakliye noktasındaki tüccarlar. Teknede silah vb ticaret malları mevcut. Kuzey Halklarının Tarihi - Olaus Magnus.
Hakluyt Society'in izniyle çoğaltılmıştır.

sunu kademeli dönüşümünü göstermektedir.

Arkeolojik bulgular Rurik Gorodishche ve Staraya Ladoga gibi erken dönem Rus kentlerinin, uzun mesafeli ticaret ve zanaat ağırlıklı bir ekonomiye katılımda bulunan çok-etnikli nüfuslara sahip olduklarını işaret etmektedir. Örneğin 9. ve 10. yüzyıllar süresince Rurik Gorodishche; Akdeniz, Baltık Denizi ve İskandinavya'dan mallar ithal etmiştir. Tartılar ve ağırlıklar ticareti gösterirken; araç-gereçler, üretim artıkları ve ham maddeler ise emek-yoğun üretimi ortaya koymaktadır. Erken dönem Rus kentleri, Jutland'deki Hedeby ve Ribe, İsveç'teki Birka ve bugünkü Polonya'da bulunan Wolin gibi çağdaşları olan diğer Baltık ticaret kentlerinin kine benzer bir işlev ve mahiyete sahiptir.

Arkeologlar ilk Rus kentlerinde yaşayan ve çalışan tüccar ve zanaatkarların etnik kimliğinin araştırmak için oldukça çaba sarfetmişlerdir. Araştırmalar Slav, İskandinav, Baltık ve Fin-Ugor halklarının yan yana yaşadıklarını ve tarım, zanaat, ticaret ve askeri hizmet dahil olmak üzere benzer faaliyetlerde bulunduklarını göstermektedir. Rus kentlerinde kazılan gömü alanları, Antik Rusya'da çeşitli etnik gruplar arasındaki kayda değer kültürel ilişkileri işaret etmektedir. Bu 8.-11. yüzyıllar arasına ait mezar-

lıklardaki Baltık, Fin-Ugor, İskandinav ve Slavlara özgü materyallerin karışımında; hatta kişisel mezarlarda gözlenmektedir.

Dilbilimsel ve tarihsel bulgular Ruslar'ın İsveç kökenli olduklarını öne sürdüklerinden, ilk Rus kentlerinde İskandinav varlığının zamanlaması ve mahiyetine büyük bir özen gösterilmiştir. Staraya Ladoga ve Rurik Gorodishche'nin en erken katmanlarında İskandinav eserleri bulunmuştur; bunlar muhtemelen bölgeye ticari mallar değil, kişisel eşyalar olarak gelmişlerdir. Bu tür buluntu örnekleri arasında Runik alfabesinin kazınmış olduğu basit nesneler ile karakteristik İskandinav süs eşyaları, taraklar, ayak giyim eşyaları ve oyun taşları vardır. Staraya Ladoga'daki kazılardan elde edilen en ilginç bulgulardan biri, araç-gereçler ile İskandinav tarzı tunç bir heykelciğin yer aldığı 8. -veya 9.- yüzyılın sonlarına ait bir demirhanedir; zira demircinin burada yaşayan bir İskandinav olabileceğini akla getirmektedir.

Erken dönem kentlerinin çoğunda, İskandinav mezarları kesin biçimde belirlenmiştir; Volga ticaret yolu üzerindeki Staraya Ladoga ve Novgorod ile Dnieper ticaret yolu üzerindeki Gnezdovo/Smolensk ve Kiev bunlar arasında yer alır. Gömüleri baz alındığında; Antik Rusya'da etkin olan İskandinavlar'ın çoğunluğunun tüccar ve savaşçı oldukları görülmektedir. Hem kadın hem erkeklere ait sınırlı sayıda mezar, en azından bazı İskandinavlar'ın Rusya'da yerleşmiş oldukları ve sabit bir ev yaşamı sürdükleri izlenimi vermektedir. İskandinav buluntuları Rusya ve İsveç'teki mezarlarla karşılaştırıldığında, İskandinavlar Rusya'nın görece zenginleri arasında gibi görünmektedir (Ancak bu zenginlik İskandinavya'nın seçkin sınıfı kadar değildir).

ERKEN RUSYA'DA RUSLAR

Tarihsel ve arkeolojik bulgular hep birlikte, Ruslar'ın erken dönem Rus kentlerinde ekonomik ve siyasi gelişimde önemli role sahip tüccar ve zanaatkar oldukları yönündedir. Rusya'da ilk devlet oluşumunun kültürel, toplumsal ve siyasal süreçleri; "Rus" teriminin zaman içerisinde yaşadığı anlam değişimi ve maddi kültürün artan homojenleşmesinde kendisini belli etmektedir. Başlangıçta İskandinav tüccarlarına atfedilen "Rus" ismi, kısa süre içinde, eski Rusya'da yerleşmiş halklardan vergi toplayan kentel yönetici sınıfın herhangi bir üyesini temsil etmeye başlamıştır. Hem erken dönem Rus tüccarları hem de daha sonraki Rus beyleri, kentlerde et-

kindir ve buralarla ilişki içindedir. Mezarlardan ve kentlerden elde edilen arkeolojik buluntular, bu tüccarlar ve beylerin İskandinavlar'ın yanı sıra diğer etnik grupları da kapsadığını göstermektedir. Tarihsel ve arkeolojik bulgular, Ruslar'ın mirasının -kentlerin gelişimi ve özelleşmiş bir şehir ekonomisi- M.S. yak. 1000'de Kiev hakimiyeti altında birleşen eski Rus devletinin şekillenmesinde kritik role sahip olduğunu göstermektedir.

Ayr. bkz. Rusya/Ükrayna (Cilt 4, Bölüm 7); Staraya Ladoga (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Melnikova, Elena A. VE Vladimir J. Petrukhin. "The Origin and Evolution of the Name Rus: The Scandinavians in Eastern-Europe Ethno-political Process before the Eleventh Century." *Tor* 23 (1990-1991): 203-234.

Rahbeck-Schmidt, K., ed. *Varangian Problems. Scandoslavica supplement 1*. Copenhagen, Denmark: Munksgaard, 1970.

Vernadsky, George, ed. *A Sourcebook for Russian History from Early Times to 1917*. New Haven, Conn.: Yale University, 1972.

SAMİLER

LARS IVAR HANSEN, BJØRNAR OLSEN

Samiler günümüzdeki Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın yanı sıra Rusya'nın Kola Yarımadası'nı kapsayan, Kuzey Kutbu'nda ve kutba yakın bölgelerde yaşayan etnik bir azınlıktır. Eski yerleşme alanları Rusya'nın batıdaki Beyaz Deniz bölgesi ile Finlandiya'nın daha geniş parçalarıyla beraber, Norveç ve İsveç'in orta ve güney topraklarını da içine alacak şekilde çok daha güneye doğru uzanmaktadır. Sami dili, Ural dil ailesinin Fin-Ugor koluna mensup olup, en fazla (yine de uzaktan sayılmakla beraber) Baltık-Fin dil grubundaki Fince'yle ilişkilidir. Tarihi dilbilimcilere göre, Sami veya Proto-Sami dili Tunç Çağı dönemindeki (hatta daha da öncesinde) bir Proto-Fin dilinin farklılaşmasına bağlı olarak meydana gelmiştir.

Samiler, 16. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak avcılardır; balıkçılıkla birlikte karasal ve denizsel avcılığa dayalı bir geçim ekonomisine sahiptirler. En büyük sosyopolitik birimleri, *siida* adı verilen ve 5-10 adet arasındaki çerkerdek aileden oluşan yerel av gruplarıdır. Her bir *siida*, ailelerin yılın büyük bölümü çeşitli mevsimsel kamplarda dağınık halde yaşadıkları, net olarak tanımlanmış bir bölgede yerleşiktir; daha uzun sürelerle bir araya gelmeleri ancak ortak kış bölgesinde gerçekleşmektedir. Egzogami (dış evlilik, Ç.N.) yoluyla, komşu gruplar arasında akrabalık bağları kurulmaktadır. Kutup bölgelerindeki diğer birçok halk gibi, akrabalık iki taraflı

olarak tanınmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda, avcılık ekonomisi gitgide Ren geyiği besiciliği, ticari balıkçılık ve küçük ölçekli sığır yetiştiriciliğine dönüşmüş veya bunlarla desteklenmiştir. Bazı araştırmacılara göre ise, Batı Samileri arasında Ren geyiği besiciliğine geçiş çok önceden, Viking döneminde gerçekleşmiştir.

“Samiler” (İskandinav dilinde *samer*), İngilizce konuşan Batı dünyasında genellikle “Laponlar” veya “Laponyalılar” olarak tanınan halkı ifade etmek için kullanılan tabirdir. Kendi kendilerini adlandırdıkları *sámit*, *sáme*, veya *saemieh* terimlerinin bir türevidir ve muhtemelen “toprak/vatan” anlamına gelen etimolojik bir köke dayanmaktadır. Ancak tarihi kayıtlarda, diğer toplumların Samiler’i tanımlamak için başvurdukları çok sayıda etnik tabir vardır. Viking Çağı’na ve Orta Çağ’a ait Nors kaynaklarında, “Finler” (finners/balinalar) teriminin kullanımı yaygınken; İsveç, Fin (lappalaiset) ve Rus (lop’) kaynaklarında ağırlıklı olarak “Laponlar” denmektedir. Genel olarak Tacitus (M.S. 98) ve Ptolemy’nin (M.S. yak. 100-170) “Finler”e (Latince *fenni*) dair tasvirlerinin, Samiler’den söz eden ilk yazılı kaynaklar olduğu kabul görmektedir. Tacitus’a göre; *Fenni* halkı silahları, atları ve evleri olmaksızın “hayret verici bir barbarlık ve tiksindirici bir sefalet” içinde yaşamaktadır; vahşi yaratıklara ve yağmura karşı tek korunakları ise birkaç birbirine dolaşık daldır. Demir bulunmadığından, oklarının uçlarına sivri kemikler takmaktadırlar. Bu yazarları daha fazla şaşırtan ise, kadınların erkeklerle eşit düzeyde ava katılmalarıdır. Yine de “Finler”in bu ilk tasvirlerinin aslında özel anlamda Samiler’i veya daha genel anlamda Fin-Ugor dillerini konuşan Kuzeydoğu Avrupalı avcılarını kastetip kastetmediği kesin değildir. Daha kesin bir atıf 6. yüzyıl Yunan ve Romalı yazarlarının -bilhassa Procopius (*scrithiphnoi*) ve Jordanes’in (*scerefennae*, *crefennae*, *rerefennae*)- *fenni*/*finnoi* terimine *scrithi* veya *scere/cre* eklemeleriyle yapılmıştır. İlk terim, *skriqa* sözcüğünün “kayak yapmak” anlamına geldiği Nors dilinden alınmış olmalıdır; böylece birleşik sözcük “kayak yapan Finler” anlamına gelmektedir. Nors kültüründe *skriqfinner* seyyar haldeki Sami avcılarını -kayma becerilerinden ötürü- adlandırmak için yaygın kullanılan bir terimdir. Bu basmakalıp yakıştırma, düşmanların “doğanlar uçtukça, çamlar büyüdükçe, nehirler denize aktıkça ve Samiler kaydıkça” barış içinde kalacaklarından bahseden Eski Nors andında geçmektedir.

Samiler’in etnik kökeni Nordik ve Avrupalı bilim insanlarının zihinlerini uzun süre karıştırmıştır ve görüşler bir hayli değişmiştir. 19. yüzyılın

ortasına kadar, Samiler'in İskandinavya'nın (ve hatta Kuzey Avrupa'nın büyük bölümünün) Taş Devri'ndeki yerli halklarının soyundan olduklarına inanılmıştır. Ancak siyasal ve bilimsel akımlar "soylu vahşi"yi "soysuz"a dönüştürünce, arkeolojik ve tarihsel kayıtların farklı okumaları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Samiler Demir Çağı'nda veya ancak 14. ya da 15. yüzyılda Rusya veya Sibirya'dan İskandinavya'ya göç eden, su götürmez biçimde "yabancı" bir halk olarak tariflenmeye başlamıştır. Samiler'i "doğulu öteki" olarak gören bu doktrin, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar Nordik araştırmalarında oldukça baskındır.

O dönemden itibaren ise, birçok tarihçi ve arkeolog yerli kökeni savlayan modellerden yana tavır alarak, göç varsayımını reddetmiştir. Bunlardan en etkilisi; Samiler'in etnisite oluşumunun (hatta kuzeyin "Cermen" ve Nors kimliğiyle tanışmasının) M.Ö. ilk milenyum boyunca Kuzey Fenn-İskandinavya'daki avcı toplumlar arasında -dış dünyayla artan etkileşime paralel- yaşanan sosyal ve ekonomik ayrışma süreçleriyle ilgili olduğu yönündedir. Kültürel arayüzler ile takas ağlarındaki bölgesel farklar, farklı kültürel yörüngeleri teşvik etmiştir. Norveç'in kuzeybatı kıyısında ve Botni Körfezi'nde yaşayan sahil toplumları, Güney İskandinavya'nın Tunç Çağı kültürüyle ilişkili olarak, çiftçiliği ve yeniden dağıtılan bir sosyo-ekonomiye dayalı beylik benzeri sistemleri benimsemişlerdir. Daha sonra Roma döneminde yaşanan "Cermenleşme" süreçleri, bu toplumlar arasında Avrupa takas ağları ve toplumsal ittifaklara erişim için bilinçli yapılmış (zorunlu olmakla beraber) bir seçim olarak yorumlanmaktadır. Kuzeyin iç ve uç kesimlerindeki avcı nüfusu ise, doğuya doğru genişleyen takas ağlarına dahil olmuş; Karelya ve Orta Rusya'da metal işçiliğiyle uğraşan toplumlara kadar ulaşmışlardır. Tunç ve demir ikmalı sağlayan bu uzun mesafeli ağlara -ve bir o kadar, "dönüşmüş" sahil topluluklarından kaynaklanan yeni sosyoekonomik ve kültürel arayüze- bağlı olarak, "avcılar" ve "çiftçiler" arasında yapılan bilinçli bir ayrıma dayalı etnik sınırlar ve sembolik kategorizasyon sistemleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu modele göre; Samiler'in etnik yapısı, kuzeyde "baki kalan" avcılar arasında toplumsal bir kimlik oluşumu süreci olarak doğmuştur.

Modern Sami nüfuslarında yapılan genetik örüntü incelemeleriyle, Sami kökeni hakkında farklı iddialar ortaya konmuştur. Mitokondriyal DNA analizlerine dayanarak, Samiler'in Avrupa'nın genetik görünümünde emsalsiz bir konuma sahip olduğu öne sürülmektedir (tartışmasız olmamakla beraber). Eğer öyleyse, "Bu emsalsizlik onların antik (dolayısıyla izolas-

yonu bağı) kökeninden mi yoksa yabancı (dolayısıyla göçe bağı) kökeninden mi kaynaklanmaktadır; ya da Samiler'in kendisine özgü genetik yapısı, akrabalık oluşumunun modern toplumsal süreçleriyle mi ilgilidir?" sorusu sürmektedir.

Samiler'in etnik bir grup olarak zaman içindeki devamlılığını, yaşadıkları izolasyona atfetmek zordur. Zira aksine, iki binyıldan fazla süredir yapısal yönden farklı komşu toplumlarla yakın temas halindedirler. Samiler Demir Çağı ve Orta Çağ boyunca; demirin yanı sıra tekstil ve tarım ürünleri karşılığında egzotik kürkler, fok balığı yağı, mors dişi ve muhtemelen doğan gibi oldukça değerli av ürünleri sunmuşlardır. Yine de bu erken etkileşimin mahiyeti tartışmalıdır. Uzun süre kabul gören "standart kanı"ya göre, Samiler Nors beylikleri ve krallıklarının sömürgeleştirme ve sindirmelerine maruz kalmıştır: Askeri yönden üstün olan Norslar, vergiler ve şiddetli yağma akınları yoluyla Sami ürünlerine erişim sağlamışlardır. Ancak daha güncel çalışmalar, Samiler'in Orta Çağ'a kadar komşu toplumlarla etkileşiminin genellikle barışçıl ve karşılıklı faydaya dayanan bir nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Nors sagalarında iş birliği ve yakın ilişkilere dair sık rastlanan rivayetler, bunun bir göstergesidir. Sagalarda Samiler'in iyi avcılar, yardımcılar ve yetenekli gemi yapımcıları olmalarının yanı sıra; şifacı, falcı, büyü ve *seid* (Şamanizm teamülleri) öğretmeni olarak özellikleri de vurgulanmaktadır. Çoğu bilim insanı, Samiler ile Cermen veya Nors komşularının temelde (Şamanist bir dünya görüşüne dayanan) ortak dini görüşlere ve değerlere sahip olduklarını gösteren çok sayıda kanıt bulunduğunu; bunun da hoşgörüyü artırdığını ve bir arada yaşamayı kolaylaştırmış olabileceğini savunmaktadır. Demir Çağı boyunca gelişen etnik gruplar arası bağımlılık ilişkileri sayesinde, Samiler kayda değer ekonomik ve ideolojik güce ulaşmıştır. Sami av ürünleri Nors beylerinin Avrupa prestij ürünleri ekonomisine katılabilmesinde kritik öneme sahipken; "sihirselsel" bilgileri ve ritüel becerileri de rağbet ve saygı görmektedir. Araştırmalar, Viking dönemi boyunca bu bağımlılık ilişkilerinin ritüel armağan takası ve etnik gruplar arası evliliklerle de sağlamlaştırıldığını öne sürmektedir.

Etnik gruplar arası bağları güçlendirmeye yönelik bu tür stratejiler, bir bakıma 10. yüzyılda oluşmaya başlayan yeni kültürel ve sosyo-ekonomik koşullara bir karşılık olarak da görülebilir. Nitekim Demir Çağı süresince komşu beyliklerin yeniden dağıtım sistemine münhasıran dahil olan Samiler; artık kaynaklarının denetimi için rekabete giren civardaki devlet top-

lularının güç politikalarıyla karşı karşıyadır. Doğudaki Novgorod'da kent-devletin doğuşuyla, Samiler geniş çaplı kürk ticareti ağlarına katılmaya başlamışlardır. Kuzeydeki beyler, yükselişiyle birlikte Norslar'ı Hristiyanlığa geçiren tek-Norveç Krallığı'na yenik düşmüştür.

Hem doğuda hem de batıda yaşanan ekonomik, toplumsal ve dinsel değişimler; etnik gruplar arası ilişkiler üzerinde derin bir etkiye sahip olmuş, Samiler'i yeni ekonomik ve kültürel baskılara maruz bırakmıştır. Kürk ticareti, kaynaklar üzerinde üretim artışı ve baskıyı zorunlu kılarken; Nors toplumundaki siyasi ve dini değişimler onların Samiler ile toplumsal ve ideolojik anlamda gömülü uzun vadeli ilişkilerinde sert değişimler yaratmıştır. Viking Çağı'na ve Erken Orta Çağ'a ait arkeolojik kayıtlar, Sami toplumları içerisinde bu "gerilim"i nasıl aşıldığına dair birtakım ipuçları sağlamaktadır. Bunlardan en göze çarpanı, ölü gömme gelenekleri (aynı definleri de dahil olmak üzere) ve madeni eşyalardan oluşan adaklar gibi belirli ritüel pratiklerinin hızla yoğunlaşması ve yayılmasıdır. Ayrıca konut tasarımları ve yerleşmelerin düzenlemeleri de, maddesel ifadelerin şekillenmesi ve birleşmesine örnek teşkil etmektedir. Bu ritüel ve sembolik devingenlik, dışarıdan gelecek tehditleri alt etme veya etkisizleştirme çabası olarak okunabilir. Ancak arkeolojik ve tarihsel veriler, Sami toplumlarının bu evrede değiştiğini ve hiç değilse bazı yerlerde değişimlerin daha karma toplumsal yapılanmalara yol açtığını açıkça göstermektedir.

Ayr. bkz. Demir Çağı'nda Finlandiya (Cilt 3, Bölüm 6); Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda Norveç (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda İsveç (Cilt 4, Bölüm 7); Finlandiya (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Hansen, Lars Ivar. "Interaction between Northern European Sub-arctic Societies during the Middle Ages: Indigenous Peoples, Peasants, and State Builders." İçinde *Two Studies on the Middle Ages*. Editör Magnus Rindal, s. 31-95. KULTs skriftserie 66. Oslo, Norway: KULT, 1996.

Hansen, Lars Ivar, and Bjornar Olsen. *Samenes historie* [History of the Saami]. Oslo, Norway: Cappelen, 2003.

Mundal, Else. "The Perception of the Saamis and Their Religion in Old Norse Sources." İçinde *Shamanism and Northern Ecology*. Editör Juha Pentikäinen. Religion and Society 36.

New York: Mouton de Gruyter, 1996.

Price, Neil. *The Viking Way: Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsala, Sweden: Uppsala University, 2002.

Olsen, Bjornar. "Belligerent Chieftains and Oppressed Hunters? Changing Conceptions of Inter-Ethnic Relationships in Northern Norway during the Iron Age and Early Medieval Period." İçinde *Contacts, Continuity, and Collapse: The Norse Colonization of the North Atlantic*. Editör James Barrett. York Studies in the Early Middle Ages 5. Turnhout, Belgium: Brepols, 2003.

Storli, Inger. "A Review of Archaeological Research on Sami Prehistory." *Acta Borealia* 3, no. 1 (1986): 43-63.

Zachrisson, I. "A Review of Archaeological Research on Saami Prehistory in Sweden." *Current Swedish Archaeology* 1 (1993): 171-182.

İSKİTLER

JAN CHOCHOROWSKI

İskitler (Asurca: “Aşguzai” veya “İşguzai”; İbranice: “Aşkenaz”; Yunanca: “Scythioi”) Kuzey İrani dil grubuna mensup göçebe bir halktır. İlk olarak M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısına, Esarhaddon’un hükümdarlığı (M.Ö. 681-669) dönemine ait Asur kaynaklarında kendilerinden söz edilmiştir. Daha sonra Kuzey Medya’daki Mannea’nın (bugünkü İran’da) Urmie Gölü bölgesinde görülen İskitler; Med-Asur savaşlarına da katılmışlardır. M.Ö. 673’te Asurlular’ın müttefiki olarak, Medler’in Kastaritu liderliğindeki bir ayaklanmasını bastırmaya yardımcı olmuşlardır. M.Ö. 653’te Kastaritu’nun ordusu tarafından kuşatılan Asur başkenti Ninova’yı kurtarmakta da yine önemli bir rol üstlenmişlerdir.

O zamanlar çok önemli bir askeri güç olan İskitler’in akıncı müfrezeleleri, Mısır’ın Suriye içindeki sınırlarına kadar girmeye cüret etmişler; hatta Firavun I. Psamtik’i (ikt. M.Ö. 663-609) kendilerine fidye vermeye mecbur bırakmışlardır. M.Ö. yak. 637’de, Asurbanipal’in hükümdarlığı sırasında (M.Ö. 669-631?), Küçük Asya’yı kasıp kavuran korkunç istilacılar olan Kimmerler’i mağlup etmekte önemli bir rol oynamışlardır. Yine daha önce, İskitler Kimmerler’i Kafkasya ve Karadeniz’in kuzeyindeki topraklardan kovmuşlardır. İskitler’i sonunda Yakın Doğu’nun dışına sürmeyi başaran kişi, Med Hükümdarı Siyaksares olmuştur (ikt. M.Ö. 625-585)

İSKİTLER'İN KÖKENİ

İskitler'in kökenleri üzerine en önemli anlatılar, Herodot'un *Tarihler* adlı eserinin 4. cildinde "İskit-Kimmer savaşı" hakkındaki bölümde bulunmaktadır. Bu Yunan tarihçisine göre, İskitler göç eden bir halk olarak Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları istila ve fethetmiş, yerli Kimmerler'i dışarı atmışlardır. Herodot onların ilk yerleşme bölgelerini Asya'da bir yerde konumlandırmaktadır: "İskitler Asya'da yaşayan göçebe bir halktır. Savaşçı Massagetler'in (bir diğer göçebe Orta Asya halkı) baskılarına maruz kalmışlar, Aras Nehri'ni (Volga/İdil) geçerek bugünkü İskit topraklarının asıl sakinleri olan Kimmerler'in ülkesine girmişlerdir".

Tarihsel verilerin yetersizliği nedeniyle, İskitler'in başlangıçtaki "Asya" yerleşmelerini belirlemekte başrolü arkeoloji üstlenmiştir. 20. yüzyılın son çeyreği boyunca yapılan keşifler, İskit kültürünün kökenlerinin genellikle Orta Asya'da -Yenisey Irmağı'nın yukarı havzasında, Altay Dağları ve Doğu Kazakistan bozkırlarında- aranması gerektiğini göstermiştir. Daha M.Ö. 9. yüzyılda İskitler'in göçebe ataları o topraklardan batıya doğru, Avrasya Bozkırları'nın bir uzantısı boyunca göç etmeye başlamış, sürü ekonomilerine uygun ekolojik ortamlar aramışlardır. Bu süreç M.Ö. yak. 13. yüzyıldan itibaren hüküm süren soğuk ve kuru iklimden kaynaklanan ekolojik değişimlerle de tetiklenmiştir. Bunun sonucunda bozkır otlakları aşınmaya uğramıştır. Batıya göç M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında etkili olmuş ve İskit kabilelerinin kitlesel akını Kafkaslar'ın eteklerindeki bozkırların işgaliyle sonuçlanmıştır. İşguzailer Asya istilalarını işte bu bölgelerden başlatmışlardır.

M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısından başlayarak İskitler yavaş yavaş Dnieper Nehri'nin daha önce de girilen, bozkırın kuzey ucunda orman-bozkır alanındaki orta bölgelerini fethetmişlerdir. Fazlasıyla tahkim edilmiş yerleşmelerde yaşamalarına rağmen, yerli çiftçi topluluklar istilacı göçebelerin askeri güçlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. O sıralarda İskit ilerlemesi yine batıya doğru Karpat Vadisi'ndeki Transilvanya bölgelerine de ulaşmıştır. Zamanla, özellikle Yakın Doğu'dan çekilmelerinin ardından, İskitler'in bozkır bölgelerine ilgisi gitgide yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi kısmen iklim değişikliği ve Karadeniz'in kuzey bozkırlarında ekolojik koşullardaki iyileşmedir. Nemli ve ılıman hale gelen iklim, Avrupa'da kendisini Sub-Atlantic dalgalanmasıyla belli etmiştir.

M.Ö. 7. yüzyılın ortasından itibaren Karadeniz bölgesi de, denizin kuzey

kıyılarında Yunan kolonilerinin kurulmasıyla beraber daha “cazip” hale gelmiştir. İçlerinde en eskisi, M.Ö. yak. 646’dan kalma, Boh Nehri ağzında yer alan Berezan adasındaki Borysthenes’tir (aynı zamanda Dnieper Nehri’nin antik ismi). Diğer sayısız koloni, örneğin Olbia ve Panticapaeum, büyük ekonomi (üretim ve ticaret) merkezlerine dönüşmüş; İskit kabilelerinin ekonomik ve kültürel gelişiminde muazzam bir rol oynamışlardır.

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Yakın Doğu’dan sürülmelerinin ardından, İskitler siyasal merkezlerini Karadeniz bölgesine kaydırmışlardır. Pek barışçıl geçmeyen bu süreç, yankılarını Herodot’un aktardığı bir efsanede bulmuştur (4. Cilt). Efsaneye göre, Yakın Doğu’dan dönen “yaşlı” İskitler, “genç” İskitler’le savaşmaktadır; ve bu gençler, köleler ile “yaşlı” İskitler’in “eski ülkelerinde bırakıp gittikleri” karılarının oğullarıdır. M.Ö. 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında, İskitler’in askeri faaliyeti çok büyük ilerleme kaydetmiş, batıda Büyük Macar Ovası ve bugünkü Güneybatı Polonya’ya kadar ulaşmıştır. Bu süreçlerin sonucunda, Karadeniz bölgesinde, Don Nehri ve Aşağı Tuna’da yaşayan İskit kabileleri kendilerini gitgide bir proto-devlete (Herodot’un deyiimiyle “İskitya”) hazırlamışlardır. Şüphesiz ki bu devlet zengin ve İskit etnik kökenlilerin yanı sıra, fethedilen bölgelerin siyasal ve kültürel olarak İskit boyunduruğu altına alınmış yerli halklarından -bilhassa yerleşik orman-bozkır halklarından- oluşmaktadır.

Örgütlenme biçimi, bir tür kabile federasyonudur. İktidar İskit “krallarının” elindedir; bunlar muhtemelen siyasal anlamda en güçlü kabilenin liderinin yetkisini kabul eden yerel yöneticilerdir. Büyük ihtimalle Herodot, “diğer İskitler’i köleleri olarak gören Kraliyet İskitleri” ile İskitya’nın çeşitli bölgelerinde yaşayan “Göçebe İskitler”, “Çiftçi İskitler” ve “Köylü İskitler”den söz ederken, bu karma sosyo-politik yapıyı kastetmektedir. İskitya’nın siyasi merkezi ve aynı zamanda efsanevi bir ülke olan, İskit kralarının gömüldüğü Gerrhus, Aşağı Dnieper havzasında yer almaktadır.

İSKİT EKONOMİSİ

İskit ekonomisi göçebe veya yarı-göçebe hayvan yetiştiriciliği ve otlatmacılığı (at, sığır ve koyun) üzerine kuruludur. Zenginlik ise -özellikle İskit aristokrasisi söz konusu olduğunda- savaşlardan, yağma akınlarından ve Karadeniz civarındaki Yunanlar ile köle ticaretinden elde edilmektedir. Ayrıca Yunanlar’ın orman-bozkır tarım alanlarından ithal ettiği tahıl ticaretinin kontrolü de İskitler’dedir. İskitler Yunan kolonilerinden amforalar

içinde, büyük miktarlarda şarap getirmektedir. Yunanlar onların şarabı susuz tüketmelerine her zaman hayret etmiştir. Ayrıca Yunan çanak-çömlekleri, kıymetli madenlerden yapılan libasyon (Antik çağda Tanrı'lara içki sunma adeti, Ç.N.) kapları, zengin ziynet eşyaları ve çoğu kez Yunan zanaatkarlığının gerçek birer şaheseri olan mücevherler de çok değerlidir.

İSKİT KÜLTÜRÜ

Göçebe "barbar" uygarlığı ile Yunan uygarlığının Kuzey Karadeniz varyantı arasındaki belirli sinkretik (bağdaştırıcı) kültürel fenomenler, iki unsurun bir arada var oluşunu doğrulamaktadır. Bu durum, Yunan atölyelerinde İskitler için üretilen madeni nesnelerin, kapların, süs eşyalarının ve silah parçalarının özgün bir Greko-İskit bezeme üslubunda açıkça görülmektedir. Bu üslup, İskit inanç ve sihir dünyasının karakteristik özelliği olan hayvan figürleriyle, mitolojik mizansenleri ve sıradan fanilerin tipik durumlarda ve ortamlardaki hayatlarını tasvir eden anlatımları birleştirmektedir.

Başyapıtların birçoğu; örneğin Kul-Oba kurganından çıkartılan meşhur bir vazo veya Tovsta Mohyla'da bulunan altın bir gerdanlık ile Solokha kurganında bulunan altın bir tarak İskit tarzına, davranışlarına ve görünüşüne ışık tutan mükemmel ikonografik kaynaklardır. İskit kültürel geleneklerinin birleşimi, karakteristik bir "triad" (üçlü) ile simgelenmektedir: Hayvan motiflerinin ağırlıkta olduğu yaygın bir süsleme üslubu, aynı türden bir koşum takımında görülen atları zaptetme şekli ve hepsinden önemlisi -genelde yay ve oklardan oluşan- özgün silahlar.

İskitler'in uzun menzilli ve muazzam delme gücü olan sert kompozit (refleks) yayları kullanışı, binicilikteki mükemmellikleri ve -eyer veya üzengi olmaksızın dörtnala giderken- her mevkiden atış kabiliyetleri; onları korkutucu savaşçılar haline getirmiştir (Diğer Avrasya Bozkırı göçebelelerinin de özelliği budur). Son derece hareketli gruplar halinde dizilmiş, düşmanı bitap düşüren ve istenmeyen koşullarda direkt karşı karşıya gelmelerini önleyen manevralarda ustalaşmış savaşçılarıyla; kendilerine özgü savaş taktikleri kullanmışlardır. İskitler kendi dönemlerindeki dünya güçlerine bile tehdit oluşturan çok zorlu düşmanlardır. Asurlular, Medler, Urartular ve daha sonra Persler; İskit kudretinin ilk elden tanıkları olmuşlardır.

İskitler'in askeri ve siyasi başarılarını, Darius I Hystaspis (ikt. M.Ö. 521-486) önderliğindeki kuvvetli Pers ordusunu yenerek kazandıkları tartışmasız bir gerçektir. Bu güçlü hasım karşısında gerilla taktiklerine başvuru-

muşlar; düşman askerlerini bozkırın içlerine çekerek, küçük birlikleri yok etmişler ve ikmal hatlarını kesmişlerdir. Sonunda küçük düşürülen Darius, ordusunun perişan haldeki geri kalanıyla beraber, Tuna Nehri'ni geçerek o zamanlar bir Pers eyaleti olan Trakya'ya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu zaferin sonucunda, İskitler antik gelenekte “yenilmez” olarak tanınmışlardır. Bir süre sonra, M.Ö. 496'da, İskit savaşçıları aynı güzergahı izleyerek Trakya Yarımadası'na (veya Gelibolu Yarımadası) bir sefer düzenlemişlerdir.

İskit siyasetinin bu yönelimi, İskitya ile Trakya'daki Odris Devleti arasında daha yakın (hem barışçıl hem savaşçıl) bir ilişkinin kurulmaya başlandığı M.Ö. 5. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Merkezi bugünkü Güneydoğu Bulgaristan'da bulunan devletle bu ilişki, bilhassa 5. yüzyılın ortalarında, Odris'e en güçlü zamanlarını yaşatan Sitalkes'in hükümdarlığı döneminde sağlamlaşmış ve hanedanlığın birleşenleri tarafından da desteklenmiştir. 5. yüzyılda ve 4. yüzyılın büyük bölümünde Karadeniz bölgesinde kurulan siyasi ve ekonomik istikrar, İskitler'in ekonomik kutuplaşmasının lehine olmuştur. İskit aristokrasisinin en zengin “soylu” kurganları bu döneme aittir. Bunlar İskit liderleri ve hükümdarlarının mezar mabetleri olan gerçek “bozkır piramitleri”dir. Hükümdarlar bol miktarda cenaze adağının ortasına, kendilerine eşlik etmeleri için kurban edilen hizmetlilerle birlikte gömülmüştür. Kurganların üzerine yerleştirilen, silahlı adamların temsil edildiği taş steller bir savaşçı-kralın tipik ilahlaştırılmasını ve aynı zamanda mitsel bir atayı işaret etmektedir.

İSKİTYA'NIN ÇÖKÜŞÜ

M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında, çeşitli etkenlerden ötürü bir kriz patlak vermiştir. İklimin kuru ve sıcak hale gelmesinin yanı sıra kalabalık sürülerin bozkırdaki otlak alanlarını aşırı kullanımı, yeniden bir göç hareketini tetiklemiştir. Bu değişimlerin bir sonucu olarak, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Avrasya bozkırlarında yaşayan Sauromatlar ile Sarmatlar Don Nehri'nin diğer tarafına doğru bir girişimde bulunmuşlar ve İskit topraklarını tehdit etmeye başlamışlardır. O sırada Güney Avrupa'da, gitgide dünyanın siyasi düzenini değiştirecek yeni bir güç ortaya çıkmıştır: Makedonya. Bu dönem ayrıca en büyük İskit krallarından birinin, muazam bir savaşçı ve deneyimli bir lider olarak bütün İskitya'yı yönettiği söylenen Kral Ateas'ın da (ö. 339) hükümdarlığına sahne olmuştur. Ateas, Ma-

kedonya'ya gücünü kazandıran Kral II. Philip (ikt. M.Ö. 359-336) ile savaşmış; Aşağı Tuna'da gerçekleşen karşılaşma, İskitler'in uğradığı yıkıcı yenilgiyle ve yaşlı kralın (90 yaşından fazla olduğu tahmin edilmektedir) ölümüyle sonuçlanmıştır.

Sonrasında yenilgiler art arda gelmiştir; bunlardan biri de M.Ö. 313'te bir *Diadoche* (İskender'in haleflerine verilen unvan, Ç.N.) olan Trakya kralı Lizymachos'un ellerinden olmuştur. Doğudan göç eden Sarmatlar da tehdidi artırmaktadır. Sonuç olarak, M.Ö. 3. yüzyılda İskit toprakları Kırım bozkırlarına doğru küçülmüş ve burada başkenti Neapolis Scythica olan yeni bir siyasal örgütlenme ortaya çıkmıştır. M.Ö. 2. yüzyılda, hala belli bir siyasi role sahiptirler, Gelibolu Yarımadası, Sarmatlar ve en son Mithridates VI Eupator (ikt. M.Ö. 120-63) hükümdarlığındaki Pontus Krallığı karşısında ölüm kalım savaşı vermişlerdir. Sonunda Sarmat göçebelerinin Kırım bölgesi içlerine düzenledikleri akınlar, iki kavmin birbirine karışmasına yol açmıştır. İskitler'den geriye kalanlar burada M.S. 3.-4. yüzyıllara, Cermen Gotlar ortaya çıkana kadar yaşamıştır. M.S. 375'te gerçekleşen Hun istilasının ardından İskitler tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Ayr. bkz. Demir Çağı'nda Ukrayna ve Avrupa Rusyası (Cilt 3, Bölüm 6); Hunlar (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Artamonov, Mikhail I. *The Splendor of Scythian Art: Treasures from Scythian Tombs*. New York: Praeger, 1969.

Davis-Kimball, Jeannine, V. A. Bashilov ve L. T. Yablonsky, eds. *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*. Berkeley: Zinat Press, 1995.

Ghirshman, R. *Tombe princière de Ziwiye et le début de l'art animalier*. Paris: Scythe, 1979.

Grjaznov, Michail P. *Der Großskurgan von Arzan in Tuva, Südsibirien*. Munich: C. H. Beck, 1984.

Jakobson, Esther. *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*. New York: E. J. Brill, 1995.

Jettmar, Karl. *Art of the Steppes*. New York: Crown, 1967. *L'or des Scythes: Trésors de l'Ermitage*. Leningrad: Bruxelles, 1991.

Reeder, Ellen D., ed. *Scythian Gold: Treasures from Ancient Ukraine*. New York: Harry N. Abrams, 1999.

Rolle, Renate, Michael Müller-Wille ve Kurt Schitzel, eds. *Gold der Steppe: Archäologie der Ukraine*. Neumünster, Germany: K. Wachholtz, 1991.

SLAVLAR VE ERKEN SLAV KÜLTÜRÜ

MICHAL PARCZEWSKI

Slavlar hakkında ilk kesin bilgiler M.S. 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Hint-Avrupa halklarının yaşadıkları yer, zaman ve “en eski” kollarını şekillendiren etnik köken süreçlerinin gidişatına dair sorular; Orta ve Doğu Avrupa tarih yazımında halen en hararetle tartışılan konulardan biridir. Slav tarihinin başlangıcı hakkında bilinenler; o döneme ait cüzzi miktarda yazılı kaynak ile daha fazla sayıda ama bir o kadar ihtilaflı dilbilimsel savlardan ibarettir. Son 50 yılda erken Slav kültürünün aydınlatılması ve daha iyi anlaşılması ise en çok arkeolojik buluntular sayesinde olmuştur. Güvenilir arkeolojik kanıtlar Slavlar’ın kökenlerine dair tartışmalara ancak 1960’larda; arkeologların Elbe ve Don Nehirleri arasındaki bölgede 5. ve 6. yüzyıllara ait eser asamblajlarının farkına varıp onları incelemeye başlamasıyla dahil olabilmektedir.

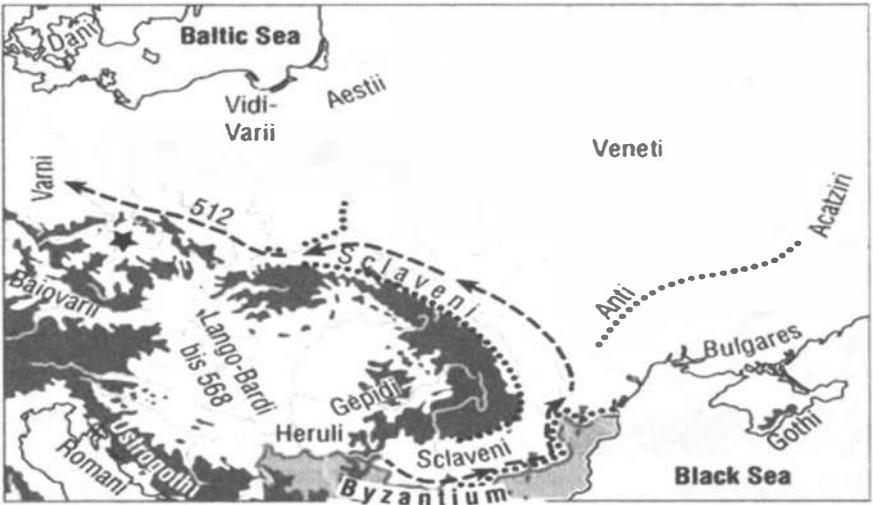
Polonya bölgesine nazaran pek hakkıyla analiz edilmeyen “Batı” tezine göre; Slavlar’ın anayurdu ya Oder havzası ile Vistül arasında (belki sadece Vistül) ya da Oder ile Dnieper arasında yer almaktadır. Ancak bugün bu varsayımı destekleyen bulgular oldukça azdır. Nitekim Orta Avrupa bölgesinde elde edilen, 2. yüzyıldan 5. yüzyıla kadarki döneme ait buluntuların -Kazimierz Godlowski tarafından yönetilen- kapsamlı analizleri, Slav kültürünün Oder ve Vistül bölgesinde yerli bir karakter çizmediği yönünde sonuçlanmıştır. Godlowski ayrıca; birbirini izleyen iki paleo-etno-

lojik olgudaki kültürel modellerin aynı olduğunu da kaydetmiştir (Orta ve Yukarı Dnieper bölgesinden çıkartılan, 2. yüzyıldan 5. yüzyıla kadarki döneme ait arkeolojik buluntular ile 5. yüzyıldan 6. yüzyıla kadarki daha geç döneme ait Slav yapıları). Orta ve Doğu Avrupa'da arkeolojik kaynak odaklı araştırmalar ilerledikçe, "Doğu" yaklaşımının güvenilirliği de günden güne artmakta; arkeologların savları, tarihsel kayıtların içerikleriyle karşı karşıya gelmektedir.

Slavlar'ı ilk fark edenler Bizanslılar'dır; zira kuzeyden gelen yeni bir barbar dalgasının akınları, imparatorluklarının Tuna sınırını tehlikeye atmıştır. 6. yüzyılın ilk yarısında, Jordanes *Gotlar'ın Tarihi* adlı eserinde; Slav yerleşmelerinin konumunu Yukarı Vistül, aşağı Tuna ve Dnieper ile çevrili olan bölge olarak belirlemiştir. Jordanes'e göre, Karpat Sıra Dağları boyunca "Vistül'ün kaynaklarından başlayan uçsuz bucaksız topraklara çok sayıda Venet halkı yerleşmiştir". Venetler, Sklavenler ve Antalar adlı iki kabileden oluşmakta ve her iki grup da yaygın biçimde Slav kabul edilmektedir. Sklavenler Vistül'den Aşağı Tuna'ya kadar olan bölgede; Antalar ise Dniester'in doğusundan yukarı doğru Dnieper'e uzanan bölgede yaşamaktadırlar. Jordanes'in çağdaşı olan Bizans yazarı Kayseryalı Procopius, Got Savaşı (*De bello Gothico*) adlı eserinde, daha da doğuda yerleşmiş "sayısız Anta kabilesi"nden söz etmektedir. Ayrıca M.S. yak. 512'de Sklaven yerleşmelerinin batısına doğru (belki de Silezya'da?) "hatırı sayılır genişlikte boş bir bölge" olduğunu kaydetmiştir. Procopius'un Sklavenler ve Antalar'ın "aynı dili" konuştuklarına ve uzun süre tek bir isim altında kaldıklarına dair sözleri çok önemlidir.

Bu yazarların kayıtları, Slavlar'ın büyük ilerlemelerinin başlangıç dönemine ait kalıntılarla tespit edilen arkeolojik olgularla örtüşür görünmektedir. 6. yüzyılın ilk yarısında Bizans perspektifiyle tasvir edilen Slav uygarlığının güney ve doğu sınırları; sadece Slavlar'a özgü olarak yorumlanabilecek, belirgin ve son derece homojen bir kültürel eyaletin sınırlarıyla eşleşmektedir. Kazılardan elde edilen mevcut bütün bulgular, 5. yüzyılın ortasından 6. yüzyılın ortasına kadarki dönemde, bu eyaletin birbirleriyle yakından ilişkili en az üç kola bölündüğünü doğrulamaktadır. Tarihsel kayıtlar dikkate alındığında, batıdaki grubun kimliği Sklavenler olarak saptanırken (Prag Kültürü); güneydoğudaki grup ise Antalar ile özdeşleşmektedir (Penkovka Kültürü). Üçüncü grubun adı bilinmemekle beraber, "Venetler" olabileceği düşünülmektedir (Kolochin Kültürü).

Bu gruplar özdeş bir kültürel modeli yansıtmaktadır. Söz konusu arke-

- Slav topraklarının güney sınırları
- Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırları
- - - - - Heruli'nin tahmini rotası
- Sclaveni'nin yönleri ve Bizans İmparatorluğu'nun karşı işgalleri

★ Bohemya'da adı bilinmeyen Cermen halkı

Yazılı kaynaklar (üstte) ile arkeolojik verilerin (altta) ışığında, M.S. 6. yüzyılın başında Slavlar'ın konumu. Uyarlama Kaynağı: Parczewski 1993.

olojik birimler arasındaki ayrım oldukça incedir ve esasen ikincil bir kıstasa dayanmaktadır; o da tek buluntu yığını oluşturulan çanak-çömlekler arasındaki karakteristik biçim farklarıdır. Üç kültürün de erken gelişme evresi (6. yüzyıl dönümünde), çoğunluğu basit ve bezemesiz el yapımı kaplar olan eserlerle ayırt edilir.

Bu kültürlerin sınırlarında 6. yüzyılın sonlarından 7. yüzyıla geçerken bir değişim göze çarpmaktadır. Kolochin ve Penkovka kültürlerinin bulunduğu bölgeler aynı kalmış olsa da; Prag Kültürü batıya doğru geniş bir biçimde yayılmış, Orta Tuna ile Yukarı ve Orta Elbe havzasını kuşatmıştır. Aynı dönemde Oder havzasında ve Baltık Denizi'nin güney kıyısında yeni bir fenomen doğmuştur: Muhtemelen Prag Kültürü'nün daha erken bir evresi olan Sukow Kültürü. Maalesef Tuna'nın güneyindeki bölgelerde yapılan araştırmalar hayal kırıklığına uğratmış, Balkanlar'daki arkeolojik

yapılara dair net bir tablo elde etmek imkansız hale gelmiştir.

Erken Slav toplumunun tarihçiler ve arkeologlar tarafından toplanan etnografik karakteristikleri; yerleşme biçimleri, ekonomik yapıları, eser üretim yöntemleri ve üslupsal özellikleri, toplumsal sistemin bazı unsurları, gelenekler, inançlar, cenaze usulleri, savaş halleri, yabancı etkiler, yaşam standartları ve uygarlık gelişiminin genel düzeyi konularında araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Erken Slav yerleşmelerine dağlık bölgelerde rastlamak zordur; deniz seviyesinin 300 metre yukarısından fazla yükseklikte izleri çok nadiren görülmektedir. En çok nehirlerle ve ormanlara yakın, verimli topraklara sahip alanlar seçilmiştir. Savunmasız yerleşmeler ise nehir vadilerinin sınırlarında inşa edilmiştir. Tipik ev modeli, kenar uzunlukları 2,5-4,5 arasında değişen kare bir plan üzerinde, çökük-zeminli kulübe şeklindedir. Ahşap duvarlar kütük bir kulübe formunda ("korugan") dikilmiştir veya kazıktan yapılmadır ("Pfostenbaum"). Genellikle bir köşede taş veya kilden bir fırın dursa da, bazı kulübelerin ortasında ocakları vardır. Procopius'a göre, Slavlar'ın "acınası kulübelerde ya-

şadıkları tek tük görülmektedir". 6. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılın başında yazan Bizanslı tarihçi Pseudo-Maurikios (*Strategikon* adlı eserin yazarı bilinmediğinden, dönemin imparatorunun adıyla bu şekilde adlandırılmıştır, Ç.N.) onlar için "Ormanlarda, nehirlerle bataklıkların arasında yaşarlar" demektedir.

Çevresel kaynak kullanımının doğal biçimleri, esasen tarıma dayalı olan ekonomiye hakimdir. Başlıca ekinler darı ve buğdaydır; sığır beslemek de tarımda ön plandadır. Bunun bir sonucu olarak kırsal yerleşmelerde yaşayanlar, hayat standartları düşük olsa da Bizanslılar tarafından tamamen kendi kendine yeten insanlar olarak aktarılmıştır. Pseudo-Maurikios'a göre, Slavlar kalabalık ve istikrarlıdır; sıcağa, soğuğa ve kötü hava koşullarına olduğu kadar, kıyafet ve yiyecek-içecek kıtlığına da kolaylıkla dayanmaktadırlar.

Temel düzeydeki demir işçiliği dışında, gelişmiş hiçbir zanaat kolu yoktur. Erimiş metalden yapılan aksesuarlar için modeller de, tıpkı çömlekçi çarkında çanak-çömlek üretim yöntemleri gibi diğer kültürlerden alınmadır (6. ve 7. yüzyıllar). Geniş çapta bir ticarete dair belirgin bir iz bulunmamaktadır. Kayıtlar, genellikle küçük kabilelerin liderleri olan beyler ve kabile yaşlılarıyla ilgilidir. Cenaze usulü kremasyon şeklindedir. İnsan kemiği kalıntıları, bir kabın (urne) veya doğrudan toprağın içine konarak, çok nadir görülen birkaç değersiz hediyeyle birlikte sığ çukurlara gömülmüştür.

Slav toplumunun daha sonraki -5. yüzyılın sonlarına gelmeden önceki bölgeleri belirsizdir. 6. ve 7. yüzyıldaki Slav yerleşmelerinin kalıntıları arasındaki etnogenetik bağlantı ve daha önceki yapılar sadece doğuda gözlemlenebilmektedir. En güvenilir arkeolojik ana hatlar, Dnieper'in yukarı ve orta havzasına çıkmaktadır; burada 2. veya 3. yüzyıldan 5. yüzyılın başına kadar, kalıntıları "Kiev Kültürü" olarak tanımlanan kalabalık bir insan grubu yaşamıştır.

Bu kültür adeta üç erken Slav kültürünün matriksidir (onları doğuran; rahim, Ç.N.): Kolochin Kültürü (daha önce Kiev Kültürü'nün kapladığı bölgeyle neredeyse aynı yerde); Penkovka Kültürü; ve büyük oranda Prag Kültürü. Bu üç Slav grubuna ait en erken (kesin olarak 5. yüzyıla tarihlenen) arkeolojik asamblajlar, Ukrayna'nın bozkır ve orman-bozkır bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

Slavlar'ın doğu kökeni, bir yazılı kaynakta doğrudan onaylanmaktadır. Ravenna Kozmografi (dünyanın dört bir yanından yer isimlerini listeleyen Ravenna Kozmografyası'nı derleyen anonim rahip, Ç.N.) 7. veya 8. yüz-

yılda kaleme aldığı eserinde, Sklaven nesillerinin doğduğu İskitler'in anayurdundan söz etmiştir. Kesin konumu meçhuldür ancak uçsuz bucaksız Doğu Avrupa topraklarının bahsi geçmektedir. 6. yüzyılın başında Slavlar'ın yaşadığı bölgenin, arkeolojik buluntular ışığında, 5. yüzyılın ilk on yıllarında Kiev Kültürü'nün kapladığı alanın yaklaşık üç katı büyüklüğünde olduğu anlaşılmaktadır. Güneyde ve batıda, Karpatlar, Aşağı Tuna, Yukarı ve Orta Vistül'e kadar yeni topraklar alınmıştır. Slavlar'ın bölgesel genişlemesinin ikinci evresi ise 6. ve 7. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Aşağı Tuna'da yoğunlaşan nüfus kümeleri, Balkanlar'a taşınmış ve Peloponez'e (Mora Yarımadası, Ç.N.) kadarki toprakları işgal etmişlerdir. M.S. yak. 568'de Karpat Havzası'nı yurt tutan bir bozkır halkı olan Avarlar, bu olaylarda önemli bir rol oynamıştır. O sırada batıya doğru cereyan eden diğer ilerleme hareketleri; Alpler'in ve Baltık Denizi'nin doğusuna ulaşmış, Elbe Havzası'nı işgal etmiştir.

Baltık, Elbe ve Tuna arasında yeni gelenler muhtemelen büyük ölçüde boş alanlarla karşılaşmıştır. Ancak Balkanlar'da önce bölgeyi harabeye çevirip yerli halkı baskı altına almışlar; daha sonra -6. yüzyılın sonundan itibaren- Yunanlar ile Trakyalılar ve Cermenler'den geride kalanların, yarımadanın batısında ise Romalı grupların yaşadığı toprakları yurt edinmişlerdir. Slavlar'ın demografik başarısının yöntemlerinden biri -yerlileri toplu kaçırma ve esir etme- yazılı kaynaklarda açıkça belgelenmiştir. Zamanla çeşitli etnik alt katmanları içine alarak gerçekleşen muazzam bölgesel büyüme, o zamana dek birleşmiş bir Slav dünyasını bünyesinde barındıran kültürde (ve şüphesiz dilde de) bölünmelerin derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

Ayr. bkz. İskitler (Cilt 4, Bölüm 7); Polonya (Cilt 4, Bölüm 7); Macaristan (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Baran, V. D., ed. *Etnokul'turnaia karta territorii Ukrainskoi SSR v I tys. n.e.* Kiev, Ukraine: Naukova Dumka, 1985.

Barford, Paul M. *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe.* London: British Museum Press, 2001.

Curta, Florin. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region,*

c. 500-700. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2001.

Godtowski, Kazimierz. *Pierwotne siedziby Stowian*. Editör M. Parczewski. Kraków, Poland: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

———. “Zur Frage der Slawensitze vor der grossen Slawenwanderung im 6. Jahrhundert.” İçinde *Gli Slavi occidentali e meridionali nell’alto medioevo*, s. 257-284. *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi Sull’alto Medioevo* 30. Spoleto, Italy: Centro Italiano di Studi Sull’alto Medioevo, 1983.

———. *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*. *Prace Archeologiczne* 11. Kraków, Poland: Uniwersytet Jagielloński, 1970.

Parczewski, Michat. *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. Editör F. Daim. *Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 17. Vienna: Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1993.

———. “Origins of Early Slav Culture in Poland.” *Antiquity* 65 (1991): 676-683.

Popowska-Taborska, Hanna. *Wczesne dzieje Stowian w swietle ich języka*. Wrocław, Poland: Ossolineum, 1991.

Sedov, Valentin V. *Vostochnye slaviane v VI-XIII vv.* Moscow: Nauka, 1982.

VIKİNGLER

SOPHIA PERDIKARIS

“Viking” sözcüğünün kesin kökeni, gizemini korumaktadır. “Viking” ve “Viking Çağı” terimleri ise -İskandinav Demir Çağı’nın son evresinde- 8. yüzyılın sonlarından 11. yüzyıla kadar süren, neredeyse 300 yıllık bir dönem belirtmektedir. Biz “Viking” terimini o dönemki İskandinavya ülkesini ve halkını nitelemek için kullansak da, Kuzeyliler veya Norslar kendilerini hiçbir zaman böyle adlandırmamıştır (komşu ülkeleri de öyle). Bazı bilim insanları “Viking” sözcüğünün İskandinav dilinde “körfez” veya “koy” anlamına gelen *vik* sözcüğünden türediğini düşünmektedir; ancak bu yorum evrensel olarak kabul görmüş değildir. Kökeni ne olursa olsun, “Viking” sözcüğü; balıkçılık ve çiftçiliğin yanı sıra başlıca geçim kaynakları yağma seferlerine çıkmak ve yerleşim alanlarını yeni ülkelere doğru genişletmek olan İskandinav insanlarını işaret etmektedir. Peter Sawyer, *Krallar ve Vikingler* kitabında “Viking Çağı, İskandinavlar’ın Batı Avrupa’ya ilk saldırısıyla başlayıp, bu saldırılar sona erince bitti” demektedir.

AKINLAR VE GENİŞLEME

Vikingler haraç toplamak için akınlar düzenlemiştir. Karanlık Çağ’da; Batı Avrupa ve Rusya’da olduğu gibi İskandinavya’da da komşuları yağmalamak, onlardan haraç toplamak ve itaat etmelerini sağlamak sıradan

Resim 1: Viking döneminden Runik taş. Bengt A. Lundberg.
İsveç Ulusal Miras Kurulu izniyle çoğaltılmıştır.

bir olaydır. Yine de İskandinavlar'ın hareket çevrelerini kendi sınırlarının çok ötesine genişletmeye başlaması, yeni -ve birçokları için şaşırtıcı- bir deneyim olmuştur. Gemi yapımında ve denizcilikteki üstün yetenekleri bu ilerlemeyi mümkün kılmıştır. İskandinav ülkelerinin coğrafi yapısı karadan yolculuk etmeyi engellediğinden; anayolları deniz yoludur. Bu durum, yeni topraklardan faydalanmak için sahip oldukları en büyük güç sular üzerindeki uzmanlıkları olan, son derece usta denizcilerle bir denizcilik kültürünün gelişmesini sağlamıştır. Vikingler kimsenin yaşamadığı İzlanda adasına yerleşmişler; gizemli bir şekilde ortadan kaybolmadan ön-

ce Grönland'da üç yüzyıl ayakta kalacak iki yerleşme kurmuş; Kanada-Newfoundland'deki L'Anse aux Meadows sit alanında varlıklarına dair bulunan arkeolojik kanıtlarda görüldüğü üzere, Yeni Dünya'ya Kolomb'dan daha önce ulaşmışlardır. Rusya'da Novgorod, Kiev ve Staraya Ladoga gibi birçok şehrin kurulmasına yardımcı olmuşlar; arkeolojik bulgulara göre, İrlanda'dan Bizans'a kadar çok geniş bir yelpazedeki ülkelerle ticaret ilişkileri kurmuşlardır. Seyahatleri nitelik bakımından çeşitlidir; verimli tarım arazisi ihtiyacıyla beraber zenginlik arayışı, Vikingler'i savaşılar, tüccarlar ve akıncılardan oluşan bir göçmen mozaigi haline getirmiştir.

GÜNLÜK HAYAT

Bu Nordik halkının amansız savaşılar ve akıncılar olarak nam salması, günlük hayatlarının daha çok yönlü boyutlarını yüzyıllarca muğlak bırakmıştır. Vikingler anayurtlarında arktik bir kültüre harika uyum sağlamışlar ve ellerindeki çok çeşitli kaynaklardan faydalanmışlardır. Balıkçı-çiftçiler; zira Gulf Stream sıcak su akıntısının etkileriyle, daha kuzeydeki bölgeler de tarım yapmaya eskisinden çok daha elverişli hale gelmiştir. Kuzey Atlantik'in bereketli sularında morina ailesi, *halibut* (kalkana benzeyen bir tür yassı balık, Ç.N.) ve kurt balığı; yerel göller ve nehirlerde somon ve alabalık gibi tatlı su balıklarını avlamışlardır. Etleri (*puffin* ve *guillemot* türünden kutup martıları ile kar tavuğu), yumurtaları (ördek, martı ve karabatak) ve tüyleri (pufla ördeği) için; kuş kolonilerini yakalamışlardır. Ayrıca balina gibi büyük deniz memelilerini (et ve yağın yanı sıra; yapı malzemesi ile oyun parçaları, iğne ve diğer araç-gereçler için) ve mors aygırlarını (öncelikle dişleri için) avlayıp ayıklamışlardır. Tüccar olarak başarıları, İsveç'te Gotland ve Birka, Schleswig-Holstein'da Hedeby ve Norveç'te Kaupang gibi ticaret kasabalarının doğmasını sağlamıştır. Bu kasabalar yoğun ticari faaliyet ve endüstri odakları haline gelmiştir; ticareti yapılan mallar da ziyaretçileri kadar çok çeşitlidir. Buralardaki kazılardan elde edilen ve Rusya, Avrupa ve Kuzey Afrika ile bağlantıları işaret eden insan yapımı buluntular (sikkeler, araç-gereçler ve süs eşyaları); Viking yaşamının çiftlikten kasabaya geçişine, kentlerin oluşumu ve kentleşmenin başlangıcına ışık tutmaktadır.

Arkeoloji, Viking yaşam tarzlarını anlamaya büyük katkıda bulunmuştur. Viking evleri kütük, taş ve çimlerden yapılmıştır. Bu sınıfsal tabakalaşmış toplumda, güzel çayır alanları ve büyük kayıkhaneleri olan büyük mülkler yerel kontların evleridir. Evlerin içinde, ısınma ve yemek pişirme

amaçlı merkezi ocaklar vardır. Kazan ve sabuntaşından kapların kalıntılarının yanı sıra; bıçak bilemek için bileği taşı ve kadınların saf yün kıyafetler dokumak için dik dokuma tezgahlarında kullandıkları ağırşak gibi diğer aletler; ev yaşamına dair fikirler vermektedir. Tarım, avcılık ve balıkçılık araç-gereçleri ile atık yığınlarından elde edilen hayvan kemikleri; geçim yollarının yanı sıra ekonomi ve ticaret faaliyetleriyle ilgili de bilgi sağlamaktadır. Kömür çukurları, kalıplar, cüruf ve ortaya çıkan aletler metal işçiliğinde usta zanaatkarlığı işaret ederken; Viking gemileri ve onlardan geriye kalan ahşap süslemeleri, ahşap işçiliğinin seçkin örneklerini sunmaktadır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Norveç'in güneydoğusundaki Oseberg ve Gokstad'da Viking batık gemilerinde yapılan kazılar; el işçiliğinin oldukça güzel örnekleri olan kızaklar ve el arabalarını ortaya çıkarmıştır. Viking dünyasının her yanında bulunan saf altın mücevherler ve kakma gümüş işleri de üst düzey bir zanaatkarlığı sergilemektedir. Satranç oyunları, at dövüşleri ve güreş Viking günlük hayatının birer parçasıdır. Mors dişine ustalıkla oyulmuş figürlerden oluşan Lewis satranç taşları gibi buluntular, Vikingler'in zanaat yeteneklerini geçimlerinde olduğu kadar eğlencelerinde de konuşturduklarını göstermektedir.

Sjælland'daki (Zealand, Ç.N.) Trelleborg, Funen-Odense'deki Nonnebakken, Hobro yakınındaki Fyrkat ve Limfjorden yakınındaki Agersborg gibi askeri yerleşmelerin hepsi; haberleşme hattı olarak hizmet veren önemli su yollarını yönetmek üzere konumlanmıştır. Bu kampların yerleşim planları, Roma *castra*'larının (Antik Roma'da askeri savunma amaçlı müstahkem bina veya alan, Ç.N.) simetri ve titizliğini yansıtmaktadır. Vikingler Batı Avrupa'da yaygın bir tür askeri aile olan ve *lii* adı verilen gruplar halinde örgütlenmektedir. Bir şef yalnız kendi adamlarıyla birkaç gemi içinde ülke dışına çıkabilir, ancak çoğunlukla daha büyük liderlerle güç birliği yapmaktadır. Çoğu kez yönetici veya soylu ailelerinin mensupları olan ve kendilerini kral veya kont olarak konumlandıran bu liderlerin, sık sık sürgüne gittikleri görülmüştür; örneğin bir taht kavgasında mağlup olarak, şanslarını başka yerlerde aramak zorunda kalmışlardır. Bu insanlar genellikle dışarıda kalıp Frank veya Bizans prenslerine ücretli asker olarak hizmet vermeyi, kendilerine verilen yurtlukları kabul ederek vasal olmayı seçmişlerdir. Böylelikle Avrupa siyasetinde bir etken haline gelmişlerdir. Vikingler çoğunlukla Avrupalı bir prens tarafından bir başka prene veya diğer Vikingler'e karşı görevlendirilmişlerdir.

Thing adı verilen ve özgür vatandaşlardan oluşan bir oylama meclisi, an-

Antik Cermen halkları tarafından çok kullanılan bir idari kurumdur. Savaşların kararlaştırıldığı ve sınır çizimleri, köprü yapımı, gemilerin kalkış izinleri, otlak hakları, ibadet ve hatta savunma gibi sorunların çözüldüğü bir forum olarak hizmet vermektedir. Viking Çağı'nın başlangıcında, İskandinavya'nın her yerinde *thing* meclisleri vardır ve Nors göçmenler çoğu zaman gittikleri ülkelerde *thing*'ler kurmuşlardır. İzlanda'ya özgü *Althing* ise örneği görülmemiş bir oluşumdur. Bir kralın veya bölgesel yöneticilerin yürütme gücüne dayanmaksızın; bir ülkenin bütün bölgelerini ortak bir yasa ve yargı sistemi çatısı altında birleştirmiştir. M.S. yak. 930'da kurulan *Althing*'in ilk onyıllardaki özel örgütlenmesine dair pek az şey bilinmektedir. Zira hakkındaki tek bahis *Gragas* (yasalarla ilgili metinler, Ç.N.) ve sagalarda geçmektedir. Bunlar o döneme ait kaynaklar değildir; Viking Çağı'nın sona ermesinden 300 yıl sonrasında Hristiyan alimler tarafından derlenmiştir. Bu nedenle genel olarak meclisleri 960'ların ortasındaki anayasal reformlardan sonraki haliyle resmetmektedir.

Erken Viking topluluklarındaki sosyal tabakalaşma, servet ve mülkiyet bazlıdır. Sosyo-ekonomik basamaklar kontlar, köylüler ve kölelere dayanmaktadır. Kadınların çoğu zaman yüksek statü elde ettiği, Norveç'in birçok yerindeki höyük mezarlarda ortaya çıkmıştır. Vikingler'in güçsüzlüğe karşı hoşgörülerini yoktur; bu durum, sonraki edebi eserlerde yaşlılar ve sakatların külfet addedilmesinden anlaşılmaktadır.

Vikingler muhtemelen Avrupa ile ilişkilerinin ve Latin yazı sisteminin etkisiyle, *futhark* veya diğer bir deyişle Runik olarak bilinen kendi alfabelerini geliştirmişlerdir. Runik alfabesi en çok taş üzerine oyulmuştur (Resim 1), ancak ahşap ve kemik üzerinde bulunanlar da vardır. Runik sembolleri, mistikten gündeliğe çok fazla anlam taşımaktadır. Vikingler hakkında bilgi veren en erken yazılı kaynaklar (sagalar ve eddalar), Viking Çağı'nın sona erişinden 300 yıl sonra İzlandalı katipler tarafından yazılmıştır. Bu kaynaklar, çevresel ve arkeolojik araştırmalardan elde edilen verilerle birlikte, karmaşık ve çoğu kez doğru temsil edilememiş Nordik halkına ışık tutmaktadır.

Ayr. bkz. Viking Limanları ve Ticaret Alanları; Viking Gemileri; İzlanda ve Grönland'da Viking Yerleşmeleri; Hofstaqir; Orkney ve Shetland'de Viking Yerleşmeleri; Viking Dublin; Viking York; Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda İsveç; Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda Danimarka (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Almgren, Bertil, et al., eds. *The Viking*. Gothenburg, Sweden: A. B. Nordbok, 1975.

Batey, Colleen E., Judith Jesch ve Christopher D. Morris, eds. *The Viking Age in Caithness, Orkney, and the North Atlantic*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1995.

Morris, Chris. "Viking Orkney: A Survey." İçinde *The Prehistory of Orkney*. Editör Colin Renfrew. Edinburgh University Press, 1985.

Myhre, Bjorn. "The Royal Cemetery at Borre, Vestfold: A Norwegian Centre in a European Periphery." İçinde *The Age of Sutton Hoo: The Seventh Century in North-Western Europe*. Editör Martin Garver, s. 301-313. Woodbridge, U.K.: Boydell, 1992.

———. "Chieftains' Graves and Chieftdom Territories in South Norway in the Migration Period." *Studien zur Sachsenforschung* 6 (1987): 169-187.

Nordisk Ministerrad og forfatterne. *Viking og Hvidekrist: Norden og Europa 800-1200*. Copenhagen: Nordisk Ministerra'd, 1992.

Sawyer, Peter. *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

———. *Kings and Vikings: Scandinavia and Europe, A.D. 700-1100*. London: Methuen, 1982.

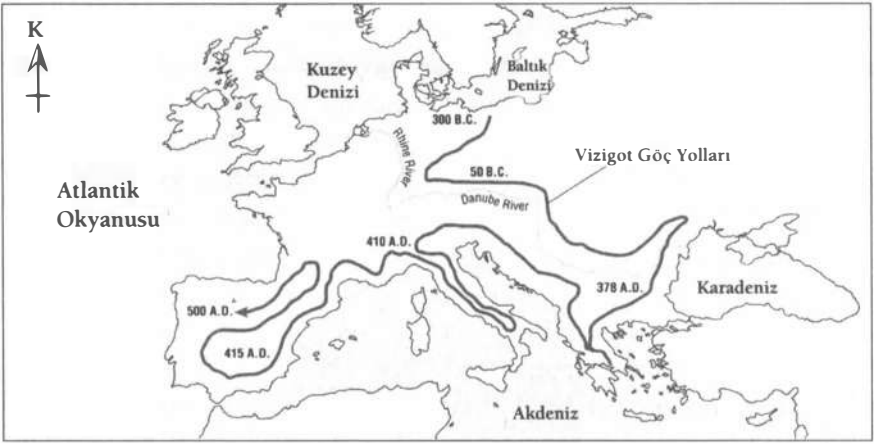
VİZİGOTLAR

KAREN CARR

Vizigotlar (İyi Gotlar), M.Ö. ilk yüzyılda Romalı tüccarlar ve askerlerle ilk temasa geçtiklerinde Orta Almanya'da yerleşiktirler. Bazı antik tarihçilerin inanışına göre, köklerini İskandinavya'dan değil Polonya'dan alan bir Hint-Avrupa halkıdır. Bu halk M.Ö. yak. 300'de bilinmeyen sebeplerle Polonya'yı terk etmiş ve Balkanlar üzerinden güneye göç etmeye başlamıştır. Vizigotlar'ın ataları Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaştıklarında, Romalılar'la savaşarak güneye devam etmektense Roma İmparatorluğu'nun sınırları üzerindeki Tuna Nehri'nde durup, oraya yerleşmeyi daha kolay bulmuşlardır. Çoğunlukla buğday ve arpa yetiştiren küçük çiftçilerdir.

Roma İmparatorluğu dönemi boyunca, Vizigotlar'ın ataları Romalılar ile sürekli ticaret yapmışlar, aralıklı olarak savaşmışlardır. Her iki taraf da bu mal ve bilgi alışverişinden faydalanmıştır. Vizigotlar bu ilişki sayesinde; üfleme cam ve şişe, yazı ve dökme beton gibi yeni teknolojiler ve ürünlerle tanışmıştır. M.S. yak. 300'de, Romalı Aryanlar'ın misyonerlik faaliyetleriyle Vizigotlar Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Vizigotlar da Romalılar'a kendi askeri tekniklerini öğretmişlerdir. Öyle ki M.S. 4. yüzyılda, Ren ve Tuna'daki birçok Romalı asker Got silahları, Got giysileri ve mücevherleriyle gömülmüştür.

M.S. yak. 200'den itibaren Vizigotlar'ın konumu, savunması imkansız

Vizigot g   lerinin g   zergahı. Çizim: Karen Carr.

hale gelmiştir. Doğu Sibirya'daki anayurtlarını terk eden Hunlar; Asya üzerinden g    etmekte, Avrupa'ya yayılarak önlerine kattıkları mültecileri ileri s  r  kleme  tedirler. Hunlar'ın saldırısına uğrayan Vizigotlar Tuna'nın diğer yakasına, Roma İmparatorluğu'nun güvenli bölgesine geçmeyi denemişler; ancak kendilerini iki g     rakip arasında bulmuşlardır. Belki de bunun bir sonucu olarak, daha resmi bir kimliğe ve liderliğe bürünmeye başlamışlardır. M.S. 378'de Vizigotlar, Adrianople (Edirne,   .N.) Savaşı'nda Roma ordusunun hatalarından faydalanarak Roma İmparatoru Valens'i   ld  rm  ş, Tuna'yı geçmiş ve imparatorluk içerisindeki Balkan topraklarının bir bölümünü ele geçirmişlerdir. Romalılar onları püskürtmeyi başaramamışlar, ancak bu mültecilere yiyecek, tohum veya araç-gereç vermeyi de reddetmişlerdir; böylelikle Vizigotlar yeniden   ift  likle uğraşmaya başlamışlardır.

Bir kuşak sonra Vizigotlar hala Balkanlar'dadır; mülteci konumunda mücadele ederken öfkeleri de gitgide artmaktadır. Liderleri Alaric, Ravena'daki Roma İmparatoru Honorius'tan gıda ve birtakım malzemeler talep etse de, Honorius hiçbir şey yapmamıştır. Bunun   zerine Alaric bütün halkını yanına alarak Roma'ya doğru hareket etmiştir. Alaric'in ordusu, M.S. 410'da hiçbir ciddi direnişle karşılaşmaksızın Roma şehrini yağlamıştır. Ancak Honorius'un Roma'ya yiyecek tedarikini derhal kesmesiyle, Vizigotlar burada sadece     gün kalmıştır. Ayrıldıklarında, muhtemelen Akdeniz'i geçerek Afrika'ya ulaşma umuduyla, güneyde İtalya kıyısına yönelmişlerdir. Zira İtalya'ya besinlerin büyük bölümü Afrika'dan geldiği

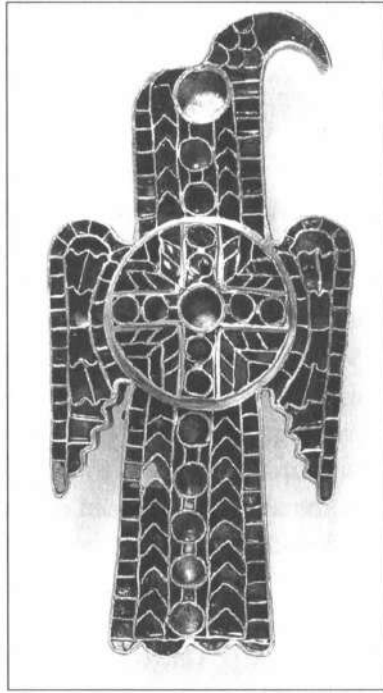
için, Vizigotlar orayı kutsal ülke olarak görmüşlerdir. Ancak İtalya'nın burnunda kopan sert bir fırtına, kullanmayı planladıkları tekneleri kırıp geçirince; Vizigotlar korkmuş ve denizcilikte hiç tecrübeleri olmadığından tereddüte kapılmışlardır. Alaric'in beklenmedik biçimde ölmesiyle; eşinin kardeşi Ataulf (Ataulphus veya Adolf) onun yerine geçmiş, Vizigotlar'ı güneye geri döndürerek Alpler'i geçmiş ve Güney Fransa'ya ilerlemiştir.

M.S. 409'da Vandallar, Alanlar ve Sueviler İspanya'yı istila etmişler; Honorius bu sefer Vizigotlar'ı karşı saldırıda bulunmak ve bu kavimlerden kurtulmasını sağlamak üzere davet etmiştir; karşılığında ise onlara Güney Fransa'da yaşama hakkı tanıyacaktı. Ataulf anlaşmayı kabul etmiştir ve Vizigotlar Alanlar ile beraber Vandallar'ın bir kısmını da ortadan kaldırmışlardır. İşte o zaman, M.S. 415'te, Honorius Vizigotlar'ın İspanya'dan geçerek Afrika'yı istila etme tehlikesini geç de olsa fark etmiş; Roma'ya yiyecek tedarikini kesecekleri korkusuyla onları apar topar -kalan Vandallar ve Sueviler'i İspanya'da bırakarak- Fransa'ya geri çağırmıştır.

Vizigotlar Güney Fransa'ya yerleşmekten hoşnuttur, Toulouse'u da başkent ilan etmişlerdir. Görünüşe bakılırsa, kullandıkları yöntem belirsiz olsa da, bölgenin her yerinden vergi hasılatı sağlamaktadırlar. Kral Theoderic'in 451'de ölümüne kadar, Roma'dan temelde bağımsız bir krallık kurmuşlar, hatta 450'lerde imparatorluk için kendi adaylarını çıkarmışlardır. 460'lara gelindiğinde, Vizigotlar Roma generallerinin yanında Attila ve Hunlar'a karşı savaşmışlardır. Kral Euric'in (ikt. 466-484) egemenliğinde kendi hukuklarını oluşturmuş; Gotlar ve Romalı vatandaşları için ayrı kanunlar belirlemişlerdir.

M.S. 429'da Vandallar Afrika için İspanya'yı terk ettikten sonra ise, Vizigotlar yavaş yavaş İspanya'daki iktidar boşluğuna odaklanmaya başlamışlardır. O sırada Frank Kralı Clovis de Kuzey Fransa'daki üssünden güneye doğru hamlelerde bulunmaktadır. M.S. 507'de, Vouillé Savaşı'nda, Clovis Vizigotlar'ı mağlup etmiş ve kralları 2. Alaric'i öldürmüştür. Vizigotlar Güney Fransa'yı Clovis'e bırakarak onun yerine İspanya'yı ele geçirmişler, Orta İspanya'da Toledo'yu yeni başkentleri yapmışlardır.

Alaric'in ölümüyle Vizigotlar, bir çocuk kral olan Amalaric'e kalmışlardır. Amalaric'in büyükbabası, İtalya'nın hakimi güçlü Ostrogot Theodoric'tir. Theodoric kendisini torununun naibi ilan etmiş; böylece Theodoric'in uzun yaşamının kalanı boyunca, M.S. 526'ya kadar, Ostrogotlar İspanya'ya ve Vizigotlar'a egemen olmuşlardır. Theodoric öldükten sonra da, bir başka Ostrogot lideri olan Theudis'in (ikt. 531-548) emriyle Ama-

Lal ve cloisonné kakmalı, kartal şeklinde altın Gotik fibula.
Alman Ulusal Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

laric suikasta uğramıştır.

549'da başlayan bir iç savaş, krallığa el koyan Vizigot Athanagild'in Bizans İmparatoru 1. Justinyen'den kendisine asker desteği göndermesini istemesiyle sonuçlanmıştır. Athanagild savaşı kazanmış, fakat Romalılar Cartagena'yı ve Güney Fransa'nın büyük bölümünü zaptetmişler ve oradan çıkartılamamışlardır. 570'lerden itibaren Athanagild'in kardeşi Leovigild, Sueviler'in krallığını (kabaca bugünkü Portekiz) ele geçirip ilhak ederek ve Bask ayrılıkçılarına tekrar tekrar seferler düzenleyerek bu kaybı telafi etmiştir. Leovigild'in oğlu Reccared, Aryanizm'den Katolikliğe geçmiş, bu da Hispano-Romalılar ile Vizigotlar arasındaki eski ayrımların azalmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu yeni kurulan birlik, dışında kalanlara -özellikle de Yahudiler'e- gittikçe artan büyük bir zulüm olarak yansımıştır.

Reccared'in ölümünün ardından, 7. yüzyıl aristokrasi içerisindeki fraksiyonlar arasında çok sayıda iç savaşa sahne olmuştur. Dönemin pisko-

poslarından -Seville'den Isidore ve Leander gibi- kalan iyi kayıtlar bulunsa da, Gotlar'ı Romalılar'dan ayırt etmek gitgide zor bir hal almıştır; zira iki halk içinden çıkılmaz biçimde birbirine karışmıştır. Bu iç savaşıra rağmen, M.S. 625'e gelindiğinde Vizigotlar Romalılar'ı İspanya'dan sınır dışı etmeyi başarmış ve Afrika'daki Ceuta Limanı'nda bir yer edinmişlerdir.

Ancak 600'lerin sonlarında, Akdeniz kıyısında büyük İslami fetihlerin en canlı dönemi yaşanmaktadır. Mağribiler İslamiyet'i benimsemiş, 711'in Paskalya Pazarı'nda beklenmedik bir saldırıyla Ceuta Limanı'nı ele geçirmişlerdir. Daha sonra, 500'lerin sonlarındaki olayların bir tekrarı şeklinde, iç savaşı müdahil olan Vizigot taraflarından biri Mağribiler'den kendisine yardım etmelerini istemiş ve Mağribiler İspanya'yı istila etmişlerdir. Burada herhangi bir ciddi direniş gösterebilecek bir orduyla karşılaşmamışlar, İspanya 712'ye kadar kesin suretle Mağribiler'in yönetiminde kalmıştır. Vizigotlar da o zamana dek Romalılar ile tamamen özdeşleşmiş; uzun ve ağır yeniden fetih sürecine başladıkları Pireneler'e geri çekilmişlerdir.

Ayr. bkz. Hunlar (Cilt 4, Bölüm 7); Ostrogotlar (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Carr, Karen Eva. *Vandals to Visigoths: Rural Settlement Patterns in Early Medieval Spain*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.

Collins, Roger. *Early Medieval Spain: Unity in Diversity, 400-1000*. 2d ed. New Studies in Medieval History. Basingstoke, U.K.: Macmillan, 1995.

Heather, Peter. *The Goths*. Oxford: Blackwell, 1996.

Stocking, Rachel L. *Bishops, Councils and Consensus in the Visigothic Kingdom 589-633*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.

Wolf, Kenneth Baxter, ed. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. 2d ed. Liverpool, U.K.: Liverpool University Press, 1999.

Wolfram, Herwig. *History of the Goths*. Berkeley: University of California Press, 1988.

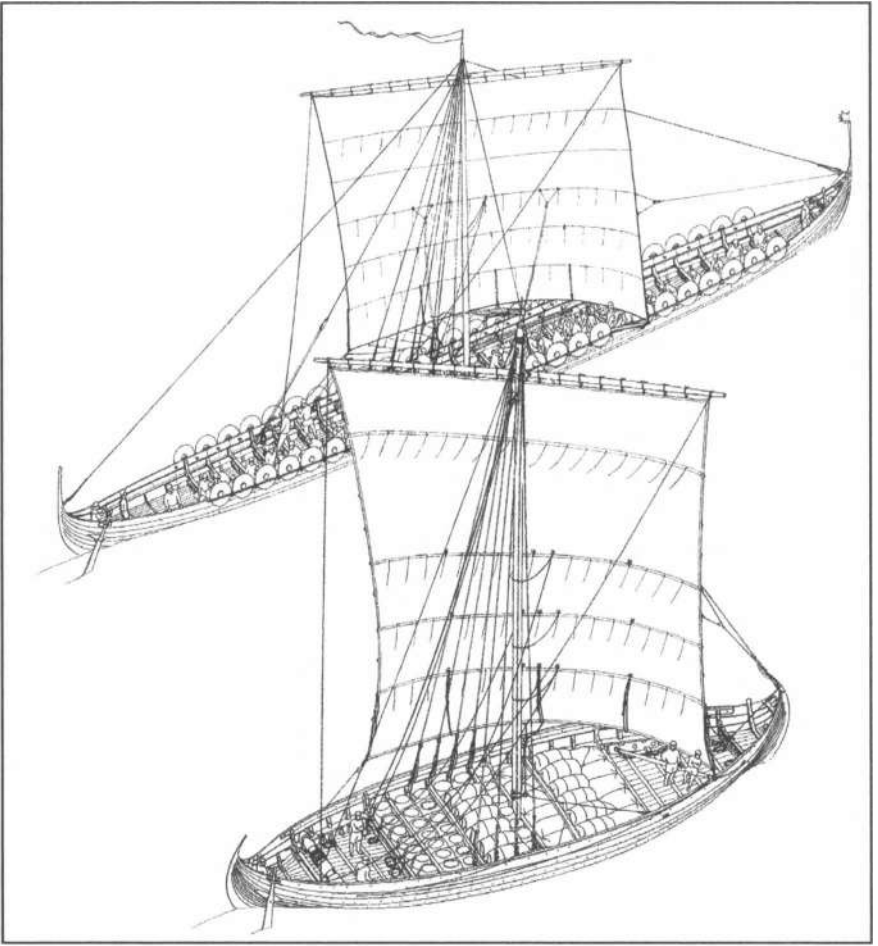
VİKİNG GEMİLERİ

OLE CRUMLIN-PEDERSEN

9.-11. yüzyıllar arasında Vikingler'in yerleştiği bölge İskandinav Yarımadası, Jutland, Danimarka takımadası ile Baltık ve Kuzey Atlantik'teki adalara ilaveten; Britanya'nın sahilleri ve büyük nehirleri boyunca uzanan topraklar, İrlanda, Kuzey Fransa ve Rusya'yı kapsamaktadır. Buralara karadan bağlanan bir yol yoktur; dönemin kaynakları ve arkeolojik kayıtlarda görüldüğü üzere, haliyle bütün ulaşım Viking ilerlemesinin alamet-i farikası haline gelen gemilere ve teknelere bel bağlamış durumdadır.

Viking döneminden çeşitli gemiler, mezarlar içinde ve enkaz halinde bulunmuşlardır. Viking kasabalarındaki kazılarda ortaya çıkan tekrar kullanılmış gemi parçaları, dönemin tekne ve gemi inşa geleneklerinin ayrıntılarına ışık tutmaktadır. 5. - 8. yüzyıllar arasına ait Nordik gemilerinden çok az kalıntı bulunabilmiştir. Bu kritik dönemde bölgedeki gemi tasarımı değişmiş; Kavimler Göçü dönemindeki büyük kayıklar, itme gücü için kürek ve yelkeni birleştiren Erken Viking Çağı'nın gemilerine dönüşmüştür. Buna karşın, Orta Çağ dönemi ve sonrasından kalma gemi enkazları Viking döneminden 21. yüzyıla bölgenin gemi yapım mirası ve geleneklerinin incelenmesi için kanıtlar sunmaktadır.

Bütün Viking gemileri klinker tekniğiyle (bindirme kaplamalı, Ç.N.) inşa edilmiştir; bu teknikte aynı ağaç gövdelerinden yapılan pruva ve pupa

Resim 1: Hedeby 1 ve Hedeby 3 Viking gemileri. Çizim: Sune Villum-Nielsen.
Viking Gemi Müzesi, Danimarka'nın izniyle çoğaltılmıştır.

ile merkezi bir omurga bulunmakta, kalas kaplamaların üst üste bindirilmiş uçları birlikte perçinlenmektedir. Dipteki kalaslar, istenen karina şeklini vermek üzere düzenlendiğinde, döşeme kirişleri yerleştirilmiş ve erken evrede halatlarla, sonraki dönemde ağaç çivilerle kaplamaya tutturulmuştur. Bordalar, yan keresteler ve her bir döşeme kalası üzerindeki güverte kirişlerine (*biti*) yerleştirilen dirseklerle desteklenmektedir. Viking gemi ustalarının çeşitli amaçlarla tekne inşa ederken hafif, güçlü ve esnek bir gövde hedefledikleri bellidir. Gövdeler için başlıca malzemeler meşe ve çam ağaçlarıdır; ıhlamur kabuğundan sak lifiyle halatlar ve koyun yü-

nünden yelkenler yapılmıştır. Gemilere sancaktaki bir yan dümen ile yön verilmiştir ve gemi öncelikle ortasındaki iç omurgaya (ıskaçanın yer aldığı boylama kuşak) dikilmiş tek bir dörtgen seren yelkeniyle yürütülmektedir. Yelken yatay bir serenle kurulmuştur; gemiyi geriden, omurgaya dik gelen rüzgarla veya rüzgara 60 derecelik açıyla tiramola ederek ilerletmek için, birtakım halatlar yardımıyla ayarlanmaktadır. Viking gemilerinde kamara veya üst güverte yoktur, içeri gelen bütün su kovalarla boşaltılmak zorundadır.

Güneydoğu Norveç'teki Oseberg (M.S. yak. 820; Kazı Tarihi: 1904) ve Gokstad'da (M.S. yak. 895; Kazı Tarihi: 1880) büyük höyük mezarlarda bulunan ve bugün Oslo'da sergilenen gemiler, Erken Viking Çağı'na ait çok işlevli gemi tipini temsil etmektedir. 21.6-24.2 metre uzunluk, 5.1 metre genişlik ve geminin ortasında 1.6-2.1 metre borda yüksekliğine sahip olan bu gemiler; yaklaşık 90-100 metrekairelik dörtgen yelkenleri veya 30-32 civarında kürekçileriyle eşit derecede iyi yürütülmektedirler. Oseberg gemisinin, içerisinde özenle süslenmiş eşyalarıyla beraber gömülü bulunan üst tabakadan kadının kişisel teknesi olduğu düşünülmektedir. Gokstad gemisinin ise bordaları daha yüksektir ve biraz daha sağlamdır; ve bu yönüyle mürettebatıyla açık denizlerde seyretmeye, ticari mal veya ganimet taşıyan ortalama bir yük gemisi olmaya uygundur.

10.-11. yüzyıllara ait Viking gemileri çeşitli sitelerde bulunmuştur; en önemlileri Ladby (gemi mezarı; M.S. yak. 925), Hedeby (iki enkaz; M.S. yak. 985-1025) ve Skuldelev'dir (bir barikat içinde beş batık gemi; M.S. yak. 1030-1050). Ladby gemisinin (Kazı Tarihi: 1935) topraktaki izi Danimarka'nın Kerteminde bölgesinde korunurken; Hedeby gemileri (Kazı Tarihi: 1979-1980) Almanya'nın Schleswig bölgesinde, Skuldelev gemileri ise (Kazı Tarihi: 1962) Danimarka'nın Roskilde bölgesinde sergilenmektedir. Hedeby ve Dublin'deki Viking kasabalarında yapılan kazılardan ek kanıtlar gelmeye devam etmektedir.

Bu gemiler, bu dönemde farklı amaçlarla geliştirilen teknelerin tip ve boyut çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. En büyük fark; öncelikle hızlı sürüş ihtiyacını karşılamak için kürekli olarak inşa edilen (Birlik nakliye aracı olarak kullanılan uzun gemiler ve ulaşım ile balıkçılık için kullanılan kayıklar için gereklidir), görece uzun ve alçak "mürettebat gemileri" ile yeterli yük kapasitesi gerektiren, ağırlıklı olarak veya bütünüyle yelken gücüne dayanan daha geniş ve daha yüksek "yük gemileri" arasındadır. 10. yüzyıldan öncesine tarihlenen gemilerde ise böyle bir özgülleşme söz

konusu değildir.

İrlanda yapımı Skuldelev 2 gemisi ve yerli yapım Hedeby 1 gemisi (Resim 1); Danimarka sularında, Kuzey Denizi'nde ve İrlanda Denizi'nde hizmet veren uzun gemilere örnek teşkil etmektedir. İkisi de yaklaşık 30 metre uzunluğunda ancak sırasıyla 3.8 metre ve 2.7 metre genişliğinde, her biri yaklaşık 60 kişilik mürettebat kapasitelidir. Skuldelev 5 ise yerel savunma için yapılmış, 26 kürekli küçük bir uzun gemidir. Bu üç savaş gemisi, yüksek kalitede inşa edilmiş Hedeby 1'den "indirim versiyonu" Skuldelev 5'e, zanaatkarlığın farklı seviyelerini temsil etmektedir. Uzun gemilerde kürekler, gemilerin yanlarındaki deliklerin içinden çekilmektedir; siperler ise muhtemelen küpeşte boyunca tutturulmuştur. Seçkin uzun gemilerde gemi başı figürleri, diğerlerinde ise yaldızlı rüzgar gülleri bulunmaktadır; ancak uzun gemilerin çoğunda, muhtemelen bir noktada zarif baş bodoslamaları dışında dekoratif süsleme yoktur.

Daha küçük, kayık tarzı teknelerde, kürekler küpeşterler üzerindedir. Bunlar gemilerin kayıkları olarak veya haberleşme, genel taşımacılık ve Norveç yapımı Skuldelev 6 gemisi gibi deniz hasadı için kullanılmıştır.

Nakliyat gemileri 14 metre uzunluğunda ve 4-5 ton yük kapasiteli, genel amaçlı kullanılan, küçük Danimarka yapımı tekne Skuldelev 3'ten; 16 metre uzunluğunda ve 20-25 ton yük kapasiteli, Baltık'ta ticari amaçlı kullanılan Batı Norveç yapımı Skuldelev 1'e ve tahminen 60 ton kapasiteli Hedeby 3 gemisine (Resim 1); değişen boyutlarda çeşitlilik göstermektedir. En büyük nakliyat gemileri bütünüyle yelken gücüne bağlıdır ve gövdeleri uzun gemilerden daha sağlam inşa edilmiştir. 11.-12. yüzyıllarda, Baltık ve Kuzey Denizleri etrafındaki kentleşmeye paralel olarak ticari ihtiyaçları karşılamak üzere, bu tip gemilerin boyutları daha da geliştirilmiştir.

Gokstad gemisinin denize elverişliliği, daha 1893'te gerçek boyutlu inşa edilen bir kopyası Atlantik'i geçtiğinde kanıtlanmıştır. Zaman içinde burada söz edilen gemilerden bazıları -Skuldelev gemilerinin hepsi dahil olmak üzere- gerçek boyutlarıyla yeniden inşa edilmiş ve deniz-odaklı Viking toplumunun birçok ihtiyacını karşılamadaki potansiyellerini incelemek üzere test edilmiştir.

KAYNAKÇA

Bill, Jan. "Ships and Seamanship." İçinde *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Editör Peter Sawyer, s. 182-201. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Brøgger, Anton Wilhelm ve Haakan Shetelig. *The Viking Ships: Their Ancestry and Evolution*. Oslo, Norway: Dreyers, 1951.

Crumlin-Pedersen, Ole. "Splendour versus Duty: Eleventh-Century Warships in the Light of History and Archaeology." İçinde *Maritime Warfare in Northern Europe*. Editör A. N. Jørgensen et al., s. 257-270. Studies in Archaeology and History 6. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2002.

———. "Ships as Indicators of Trade in Northern Europe, 600-1200." İçinde *Maritime Topography and the Medieval Town*. Editörler Jan Bill ve Birthe Clausen, s. 11-20. Studies in Archaeology and History 4. Copenhagen: National Museum of Denmark, 1999.

———. *Viking-Age Ships and Shipbuilding in Hedeby/ Haithabu and Schleswig*. Ships and Boats of the North, vol. 2. Schlesvig, Germany: Provincial Museum of Archaeology; Roskilde, Denmark: Viking Ship Museum, 1997.

Crumlin-Pedersen, Ole ve Olaf Olsen, eds. *The Skuldelev Ships I*. Ships and Boats of the North, vol. 4.1. Roskilde, Denmark: Viking Ship Museum, 2002.

MÜCEVHERAT

NANCY L. WICKER

Kişilerin toplumsal sınıf, cinsiyet, yaş, medeni durum, etnik köken ve dini inanışların göstergesi olarak mücevher/takı kullanımı neredeyse evrenseldir; ve barbar Avrupa da bundan geri kalmamıştır. Takılar M.S. 400-1000 arasındaki dönemde yaşayan Erken Orta Çağ halklarının kendilerini ve topluluklarını nasıl ifade ettiklerine dair önemli bir tablo çizmektedir. Taş mimari ve heykelticiliğin olmadığı dönemlerde birincil sanat takı yapımıdır ve kimi zaman bu kültürlerden günümüze ulaşan tek taşıyıcıdır. Barbar takılarının büyük kısmı müphem ve belgelenmemiş buluntulardan oluşsa da (kaybedilmiş veya kasten saklanmış halde); inhumasyon mezarlarında bulunan örnekler -takılar seçkinleri süslemek için olduğu kadar, giysilerini tutturmak için de kullanıldığından- arkeologların giyim-kuşama dair ayrıntıları çözebilmesine imkan sağlamaktadır. Toka ve broş gibi bazı işlevsel takılarda tasarım farkı gözlemlenmezken; daha bezemeli ve sembolik olan kolye/gerdanlık süsü veya küpe gibi diğer tipler kişileri birbirlerinden ayırt etmeye yaramaktadır.

Anglo-Saksonlar, Burgonlar, Franklar, Gotlar, Langobardlar, Ostrogotlar, Vandallar, Vikingler ve Vizigotlar gibi çeşitli topluluklar hakkında bilgiler; bazen takı tarzlarının mekansal dağılımını baz almaktadır. Zira bu “kabileler” kendilerine özgü giyim tarzlarına sahiptir ve bunlara farklı tip-

te takılar -giysiyi tutturmak veya süslemek için- eşlik etmiştir. Kimi zaman halkların mezarlarda bulunan takılardan tespit edilebileceği varsayılsa da; toplulukları bu ön-tarih döneminden kalma eserlere dayanarak ayırt etmek zordur.

Helmut Roth'un (Katharine Brown, Dafydd Kidd ve Charles T. Little tarafından yayına hazırlanan) *Attila'dan Şarلمان'a* adlı kitabında değindiği gibi; örneğin bir nesne sırf sonradan Franklar'la ilişkilendirilen bir alanda bulunduğu için, onun bir Frank tarafından yapıldığına kanaat getirmek çoğu kez zordur. "Etnik" kimlik tespitiyle ilgili sorunlar *Aletler, Silahlar ve Takılar* (2001) kitabının girişinde Herbert Schutz tarafından da ele alınmıştır. Sonuç olarak, etnik yapıya dair belgelenmiş bir köken olmadığı durumlarda, takı sınıflandırmalarına dayalı iddialarda bulunurken ekstra dikkat gerekmektedir.

TAKI TIPLERİ

Yaygın takı tipleri arasında; saç süsleri veya başlıklar, peçeleri veya saç süslerini tutturmaya yarayan iğneler, boncuklu veya uçlu kolyeler, küpeler, broşlar, kemer tokaları, kayış uçları, bilezikler, bileklik kopçaları (kol-luk tokaları), yüzükler ve kıyafete tutturulan ince madeni plakalar yer almaktadır. Özellikle broşlar (veya iğneler) sayısız biçimlerine göre incelenip sınıflandırılmıştır; halka, kırık halka, yassı halka, disk, fincan tabağı, yay, haç, kare-başlı, eşit-kollu, oval, yonca, kuş ve hayvan biçimlerinde olanlar bu tiplerden bazılarıdır. Birçok broş tipi, adını şeklen benzediği insan bacak kemiğinden alan Roma fibulasından türemiştir. İşlev olarak bugünkü çengelli iğneyle aynı esasa dayanır; açma-kapamada esneklik sağlamak için tel bir spiral vardır, genellikle büyütülmüş baş ve ayak plakalarında kıvrımlı yayı, kilit plakasında ise iğneyi gizleyen bir süsleme bulunmaktadır. Belli başlı giyim tarzlarına uygun belli tipte takılar kullanılmaktadır ve tarzlar değiştikçe takılar da bundan nasibini almaktadır.

HAM MADDELER

Tasarlanan takı tiplerinde Geç Roma tarzlarının etkileri gözlenmektedir; erken dönem mücevherlerin çoğunda kullanılan altın da, Roma sikkelerinin eritilmesiyle elde edilmiştir. Viking Çağı'nda gümüş, altından daha yaygın hale gelmiştir; zira Geç Roma sikkelerinin arzı epeydir tükenmiş

Resim 1: M.S. yak. 900'de Birka'da (İsveç) bulunan; gümüş ayrıntıların yanı sıra akik ve cam boncuklarla süslenmiş, gümüş ve altın varaklı Viking tarzı döküm oval broşlar. ©Ted Spiegel/Corbis. (İzinle çoğaltılmıştır)

olduğundan, artık maden kaynağı Arap gümüş sikkeleridir. Ayrıca bilhassa işlevsel takılar için bakır, tunç ve demir de kullanılmıştır. İğneler ve yüzükler için kemik ve mors dişi oyulmuştur. Cam, kehrir ve yarı değerli taşlardan (özellikle kuvars, kaya kristali ve lal) boncuk yapımında ve ayrıca madeni takılarda faydalanılmıştır. Cam, Renanya'daki Roma eyalet atölyelerinde üretilirken; lal taşları Avrupa'ya Roma ticaretiyle ulaşmıştır.

YAPIM TEKNİKLERİ

Barbar mücevheratında kullanılan teknikler de, tel üretimi için kullanılan (ve aşağıda bahsi geçen) hadde levhası hariç, Roma yöntemlerinden faydalanmaktadır ve Erken Orta Çağ süresince çok az bir değişime uğramıştır. Her ne kadar bazı sonuçlar için araç-gereç ve atölye artıklarının arkeolojik keşifleri baz alınsa da; üretim yöntemlerine dair bilgi edinmenin en iyi yolu, çoğunlukla o dönemden kalma eserlerin incelenmesidir. İskandinav'daki Helgö, Birka, Ribe ve Hedeby bölgelerinde önemli Erken Orta Çağ takı atölyeleri bulunmuştur.

En yaygın mücevherat yapım yöntemi, mekanik bir işleyiş gerektiren fabrikasyondur; metal saclar çekiçe dövülerek, katlanarak ve lehimlenerek

birleştirilmektedir. Kabartma veya kazıma -sivri uçlu bir aletle madeni yerinden çıkarma veya oyma- yoluyla; sac levhalar üzerine yazılar, desenler ve resimler işlenmektedir. Levhaya bir damgayla veya kabartma desenli bir kalıpla da baskı yapıldığı gibi; tersten dövülerek kakma tekniğiyle desenler çıkartılmakta veya çekiç-zımba yöntemiyle süslenmektedir. Kavimler Göçü döneminde (M.S. 450-600), *bracteate* adı verilen İskandinav altın kolye uçlarındaki ana desenler bir kalıpla damgalanmış; ancak bunların etrafındaki şekiller için zimbalar kullanılmıştır.

Mücevherat yapımının bir diğer önemli yöntemi de dökümdür. Erken Orta Çağ süresince, antik “kayıp mum” tekniğinden ziyade iki parçalı bir kalıp kullanılmıştır. Döküm işleminde maden bir potada eritildikten sonra kalıba dökülmektedir. İsveç’te Birka bölgesindeki gibi atölye alanlarında, tortulu potaların yanı sıra kırık kalıplar bulunmuştur. Dökümden sonra pürüzlü kenarlar törpülenmeli veya cilalanmalıdır; bu temizliğin ardından mücevher parçasına ek süslemeler uygulanabilir (Resim 1). Çoğu kez tunç mücevher dökümü gümüşle, gümüş mücevher dökümü ise altınla kaplanarak; değerli bir madde izlenimi yaratılmaktadır.

SÜSLEME TEKNİKLERİ

Döküm ya da fabrikasyon tekniğiyle üretilen mücevherat, daha sonra istenirse granülasyon, filigran, taş veya cam kakma gibi teknikler uygulanarak yüzey bezemeleriyle süslenmiştir. Filigran, diğer bir deyişle telkari, bir mücevher parçasının yüzeyine lehimlenmiş düz veya boncuk süslü tel örüntülerden oluşmaktadır. 5. ve 6. yüzyıllarda, teller şerit bükme ve blok bükme adlı tekniklerle yapılmaktadır. Bunlar bir metal şeridin bükülüp, sonra yuvarlandığı ve neredeyse bir pipet gibi dairesel bir şekil alana dek dövuıldığı işlemlerdir. 7.-9. yüzyıllar arasında, Kuzey Avrupa’da şerit -veya blok- bükmenin yerini; ince bir metal şeridi hadde levhasındaki yuvarlak kesitli ve gittikçe boyutları küçülen bir dizi deliğin içinden geçirerek üretilen çekme tel almıştır.

Granülasyon adlı süsleme tekniği, çok küçük altın veya gümüş kürelerin mücevher yüzeyine lehimlenmesinden ibarettir. Taneciklerin üretimi basittir; küçük metal parçaları yüzey gerilimine bağlı olarak yuvarlanana kadar ısıtılmaktadır. Ancak yerlerine tam isabetle lehimlenmeleri meşakkatli bir iştir. Genellikle çok miktarda ve filigran tekniğiyle birlikte kullanıldıklarından, münferit hataları mikroskopsuz fark etmek pek mümkün

değildir; bütün olarak ise epey etkileyicidir.

Renkli taşları ve kesme camları emaylama ve kakma, ayrıca mücevherin yüzey görüntüsünü renk -veya polikrom- efektleriyle güzelleştirmek için de kullanılmıştır. Genellikle Erken Orta Çağ döneminde kullanılan *cloisonné* tekniğinde; malzemeler dikey metal şeritleri mücevherin yüzeyine lehimleyerek elde edilen küçük hücrelere (*cloison*) yerleştirilmektedir. Merovenj mücevheratında büyük ölçüde lal taşıyla uygulanmıştır. Erken Anglo-Sakson döneminden en meşhur örnekleri, Sutton Hoo'da bulunan apoletlerdir. Kesme lal taşlarının yanı sıra -renkli cam çubukların eriyerek birleştiği ve ince kesitlere ayrıldığı- *millefiori* (İtalyanca: Bin çiçek, Ç.N.) camlar da hücrelerin içine konmaktadır. Erken Orta Çağ döneminde emaylama, hücrelerin içerisine cam parçaları veya tozlarının yerleştirilmesiyle elde edilmektedir. Daha sonra uygulanan ısıtma işlemiyle cam eriyerek mücevherin metal yüzeyiyle kaynaşmaktadır. Danimarka'daki Ribe'de bulunan atölyelerde kanıtlandığı üzere; sonunda cam da renkli, desenli boncuklar yapmak için kullanılmıştır.

Ayr. bkz. **La Tène Sanatı** (Cilt 3, Bölüm 6); **Sutton Hoo** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Arrhenius, Birgit. *Merovingian Garnet Jewellery: Emergence and Social Implications*. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1985.

Axboe, Morten. "The Scandinavian Gold Bracteates: Studies on Their Manufacture and Regional Variations." *Acta Archaeologica* 52 (1981): 1-100.

Bayley, Justine. "Anglo-Saxon Non-Ferrous Metalworking: A Survey." *World Archaeology* 23, no. 1 (1991): 115-130.

Brown, Katharine Reynolds, Dafydd Kidd ve Charles T. Little, eds. *From Attila to Charlemagne: Arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

Cherry, John. *Goldsmiths. Medieval Craftsmen Series*. Toronto: University of Toronto Press, 1992.

Coatsworth, Elizabeth ve Michael Pinder. *The Art of the Anglo-Saxon Goldsmith*. Woodbridge, Suffolk, U.K.: Boydell Press, 2002.

Duczko, Wladyslaw. *Birka V: The Filigree and Granulation Work of the Viking Period: An Analysis of the Material from Björkö*. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1985.

Hines, John. *A New Corpus of Anglo-Saxon Great Square-Headed Brooches*. Woodbridge, Suffolk, U.K.: Boydell and Brewer, 1997.

———. *Clasps, Hektespenner, Agraffen: Anglo- Scandinavian Clasps of Classes A-C of the*

220 Antik Avrupa

Third to Sixth Centuries A.D.: Typology, Diffusion, and Function. Stockholm, Sweden: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1993.

Hougen, Bjørn. *The Migration Style of Ornament in Norway.* 2d ed. Oslo, Norway: Universitetets Oldsaksamling, 1967.

Jensen, Stig. *The Vikings of Ribe.* Ribe, Denmark: Den antikvariske Samling, 1991.

Jessup, Ronald. *Anglo-Saxon Jewellery.* Aylesbury, Buckinghamshire, U.K.: Shire Archaeology, 1974.

László, Gyula. *The Art of the Migration Period.* Coral Gables, Fla.: University of Miami Press, 1974.

Ogden, Jack. "The Technology of Medieval Jewelry." İçinde *Ancient and Historic Metals: Conservation and Scientific Research.* Editörler David A. Scott, Jerry Podany ve Brian B. Considine, s. 153-182. Marina del Rey, Calif.: Getty Conservation Institute, 1994.

Ryan, Michael. *Studies in Medieval Irish Metalwork.* London: Pindar Press, 2002.

Schutz, Herbert. *Tools, Weapons, and Ornaments: Germanic Material Culture in Pre-Carolingian Central Europe, 400-750.* Leiden, The Netherlands: Brill, 2001.

Suzuki, Seiichi. *The Quoit Brooch Style and Anglo-Saxon Settlement.* Woodbridge, Suffolk, U.K.: Boydell Press, 2000.

Vida, Tivadar. "Veil Pin or Dress Pin: Data to the Question of Avar Period Pin-Wearing." İçinde *Pannonia and Beyond.* Editör Andrea Vaday, s. 563-573, 811-815. Budapest, Hungary: Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 1999.

Whitfield, Niamh. "Round Wire in the Early Middle Ages." *Jewellery Studies* 4 (1990): 13-28.

Wicker, Nancy L. "On the Trail of the Elusive Goldsmith: Tracing Individual Style and Workshop Characteristics in Migration Period Metalwork." *Gesta* 33, no. 1 (1994): 65-70.

Youngs, Susan, ed. *"The Work of Angels": Masterpieces of Celtic Metalwork, Sixth-Ninth Centuries A.D.* Austin: University of Texas Press, 1990.

TEKNELER VE TEKNE YAPIMI

D. M. GOODBURN

20. yüzyılın son yarısında, arkeologlar -M.S. yak. 400-1000 arasında- Orta ve Kuzey Avrupa'da kullanılan tekne türleriyle ilgili çok fazla bilgiyi gün ışığına çıkarmıştır. O dönemdeki tekneler ve gemileri yeniden inşa etmek için yöntemler, araç-gereçler ve malzemeler konusunda ayrıntılı uygulamalı çalışmalar yürütülmüştür. Ancak bulguların ve coğrafi yayılımlarının incelenme düzeyi oldukça değişkendir. Güney İskandinavya'nın geniş kalas döşemeli tekneleri gayet iyi bilinirken; güney, doğu ve batıdaki önemli gemi inşa gelenekleri hakkında çok daha az bilgi veya inceleme mevcuttur. Bu makale esasen küçük tekneler ve tekne yapımıyla ilgili olmakla beraber; Angluslar, Saksonlar, Frizler, Slavlar, Keltler ve diğerlerinin daha az bilinen büyük gemilerine de dikkat çekmektedir.

2,5-7 metre arası uzunluğa sahip kütükten yapılmış tekneler, Erken Orta Çağ'da Orta ve Kuzey Avrupa'nın en yaygın kullanılan küçük teknele-ridir ve birçoğu Kıta genelindeki müzelerde sergilenmektedir. Nitekim sistematik araştırmaların yürütüldüğü Britanya Adaları gibi ülkelerde ortaya çıkan oyma kayık buluntularının birçoğu net biçimde Erken Orta Çağ'a tarihlenmektedir. Bu dönemde Britanya ve Orta Avrupa'da inşa edilen oyma kayıkların çeşitliliği kayda değerdir. Bunlar yerel köylü tekne inşa gelenekleri, taşıtların işlevleri ve yörede mevcut bulunan ağaçlar hak-

Resim 1: Clapton'daki 10. yüzyıl Anglo-Sakson ahşap oyma teknesinin kopyası; orijinalinde bulunan alet izlerinden yola çıkılarak, bir baltayla oyulmuştur. D. M. Goodburn'nun izniyle çoğaltılmıştır.

kinda veriler sağlamaktadır. Teknelerin çoğu, çapları 0,6 ile 1 metre arasında değişen, bütün veya yarıya bölünmüş geniş meşe gövdelerinden yapılmıştır. Erken Orta Çağ'ın sonuna gelinen 10. ve 11 yüzyıllarda ise; İngiltere ve Danimarka gibi bazı yoğun yerleşim bölgelerindeki küçük tekne ustalarının, çok yüksek kaliteli büyük meşe ağaçlarına erişemedikleri çok açıktır.

En iyi ağaçlar, Jutland'deki Hedeby'de bulunan 9. yüzyıla ait uzun gemi gibi büyük ve yüksek-statülu gemilerin yapımına ayrılmıştır. Zaten oyma kayıkların düşük statüsü, tarihsel ve resimsel kaynaklarda geçmemelerinden de anlaşılmaktadır. Avrupa'nın batı sınırlarında, Britanya ve İrlanda'nın bazı bölgelerinde deri-kaplama teknelerin ("coracle" ve daha uzun türü olan "curragh") kullanıldığı düşünülse de; bunlara dair arkeolojik bulgular zayıftır. Ayrıca dağlık Orta Avrupa ve kuzey bölgelerinde hafif çam, köknar ve alaçam ağaçlarının yetiştiği bazı iç sularda, salların kullanılmış olması da muhtemeldir.

Alet izleri ve kullanılan ağaç kalıntıları gibi kanıtların özenli analizinin ardından, İngiltere'de Erken Orta Çağ'daki küçük oyma teknelerin inşası için ayrıntılı deneysel çalışmalar yapılmıştır (Resim 1). Bu taşıtların keres-

te artıklarını çıkarmak için oyuk yakmadan ziyade baltalar, keserler ve yarma teknikleriyle inşa edildiği açıkça görülmektedir. Bazı oyma kayıkların yapımında, ince gövdelerin kerestelerin genişletme amaçlı yumuşatmak için ateş kullanıldığı görülmüştür; ki bu halen dünyanın bazı yerlerinde uygulanmaktadır. Bu sıradışı işlemle yaratılan kalkık kenarlı, daha geniş şekil; tek bir kütükle yapılabilecek olandan daha denize dayanıklı ve daha ferah bir model ortaya koymuştur. Sonrasında da çoğu kez bindirmeli kaplama kullanımıyla yukarı doğru genişletilmiştir. Erken Orta Çağ boyunca; Kuzeybatı Almanya, Danimarka, İngiltere, Hollanda ve muhtemelen başka yerlerdeki bazı bölgelerde bu yöntemle başvurulduğu tespit edilmiştir.

İki yanına eklenen birer tane kalasla genişletilmiş erken bir oyma kayak örneği, Kuzeybatı Almanya'daki Vaaler Moor teknesidir. Yapılan kopyasının kullanımı ve masabaşı çalışmalar, bu çoğu kez basit teknelerin Erken Orta Çağ'da ulaşım sıkıntısı çeken yerlerin ekonomisi için kilit bir role sahip olduğunu göstermiştir. Bunlar küçük insan gruplarının taşınması, balık, kuş veya genel hayvan avcılığı gibi beklendik amaçlar doğrultusunda kullanılmış olmalıdırlar; ancak birçoğu aynı zamanda beygir veya at arabasına muadil olarak yerli üretim veya ticari mal yüklerini de taşıyabilmektedir. Örneğin M.S. 10. yüzyıla tarihlenen ve Londra'da bulunan 3,75 metre uzunluğundaki Clapton teknesi, tayfasıyla beraber 110 kilograma kadar yük çekebilmektedir.

Ateşle genişletilmiş, kalaslarla büyütülmüş ve kaburgalarla donatılmış, daha geniş oyma gövdeli yük teknelerinin kullanımına Çukur Ülkeler'de ve Kuzey Denizi'nin güneyindeki bölgede de rastlanmıştır. Bu taşıtların "hulc" diye adlandırıldığı düşünülmektedir; Londra'da, Çukur Ülkeler'den çıkan böyle bir açık deniz ticaret gemisinin parçaları bulunmuştur. Bu tekne tipinin en bütün halde bulunan yerli versiyonu, Hollanda'daki Utrecht bölgesindedir. Üst gövdelerdeki örtüşmeli kalaslar, kendine özgü bir yolla su geçirmez hale getirilmiş; küçük, demir çatal çivilerle (*sintel*) sabitlenen tah-taların arasına yosunlar yerleştirilmiştir.

Bununla birlikte Erken Orta Çağ'da Kuzey Avrupa'daki ticaret, balıkçılık tekneleri ve savaş gemilerinin çoğu klinker "omurga" tarzında (bindirme kaplamalı) inşa edilmiştir. Bu tarzda, kısmen üst üste bindirilmiş kalaslar-dan oluşan bir kabuk, her iki uca da çevrili bir gövde oluşturmak üzere bir ana direğe (aynı zamanda bir "omurga"ya) ve pupa postalarına bağlanmaktadır. Kalaslar, Roma teknelerindeki gibi testereyle biçilerek değil, büyük

ağaç gövdelerinden yararlanarak elde edilmektedir. Bu dönemin sonlarında çok küçük tekneler için hafif iskeletli bindirilmiş kalasların kullanımına da elbette başvurulmuştur; İsveç'in merkez bölgesindeki, 10. yüzyıldan kalma 4 metrelik Arby teknesi bunlardan biridir.

İskandinavya'nın doğusu ile İngiltere'nin batısındaki Slav ve Baltık topraklarında, Vikingler'le kurulan ilişkilerin hem öncesinde hem sonrasında, klinker gemi yapımının yerel tarzları gelişim göstermiştir. Her iki bölgede de, üst üste bindirilmiş döşemeleri tutturmak için ağaç çivilerin yanı sıra İskandinav gemilerinde kullanılanlardan çok daha ağır kaburgaların kullanımı yaygındır. Bu döneme ait İskandinav yapımı olmayan kalas döşemeli teknelerden belki de en derinlemesine araştırılanı, 10. veya 11. yüzyıla tarihlenen küçük ticaret teknesi Graveney'dir. Bu taşıt 1970'de, Güneydoğu İngiltere'deki Kent'in kuzeyinde bulunmuştur. Düz ve eğimli bir kıç bodoslamayla birlikte, esasen 14-15 metre uzunluğunda düzgün ancak yuvarlak bir karınaya sahiptir.

Teknenin Londra'da bulunan geniş stil örnekle aynı şekilde inşa edilen parçaları, 10. Yüzyılda nehir kıyısındaki kurulumda yeniden kullanılmıştır. Muhakkak önümüzdeki yıllarda karada, denizde ve gelgit bölgelerinde yürütülecek sistematik arkeolojik çalışmaların artmasıyla, başka kalas döşemeli tekne yapım gelenekleri de ortaya çıkacaktır. Ayrıntılı biçimde incelenen bu yeni buluntulardan biri, Güneybatı Fransa'daki Charente Nehri'nde keşfedilen Port-Berteau II enkazıdır. Bu teknede kaplamalar, Geç Orta Çağ dönemindeki armuz kaplama gemilerdeki gibi uçtan uca döşenmiştir. Hatta tekne M.S. 1000'den önceye tarihlenmiş olsa da, daha kuzeyde tipik yöntem olan kalas döşemeli bir kabuğa iskelet eklenmesinden ziyade, önce-iskelet tekniğiyle inşa edilmiş olabilir.

Ayr. bkz. Antik Hatlar ve Tekneler (Cilt 2, Bölüm 4); Viking Gemileri (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Arnold, Bettina. Pirogues monoxyles d'Europe centrale: Construction, typologie, évolution. Vol. 2. Archaeologie neuchateloise, no. 21. Neuchatel, France: Musée Cantonal d'Archeologie, 1996.

———. Pirogues monoxyles d'Europe centrale: Construction, typologie, évolution. Vol.

1. *Archaeologie neuchateloise*, no. 20. Neuchatel, France: Musée Cantonal d'Archeologie, 1995.

Greenhill, Basil. *The Archaeology of the Boat: A New Introductory Study*. London: Adam and Charles Black, 1976.

Litwin, Jerzy, ed. *Down the River to the Sea. Proceedings of the Eighth International Symposium on Boat and Ship Archaeology*, Gdańsk, 1997. Gdańsk, Poland: Polish National Maritime Museum, 2000.

Marsden, P., ed. "A Late-Saxon Logboat from Clapton, London Borough of Hackney." *International Journal of Nautical Archaeology* 18, no. 2 (1989): 89-111.

McGrail, Seán. *Ancient Boats in North-west Europe*. Rev. ed. London: Longman, 1998.

GİYİM VE TEKSTİL

RAE OSTMAN

Sanayi öncesi zamanlarda tekstil ve giysi üretimi, elzem bir ev endüstrisidir. Arkeolojik kayıtlarda giyim eşyalarının tamamının korunduğu nadiren görülür; ancak tekstil ürünlerinin parçaları, üretim araçları, yazılı kayıtlar ve görsel anlatımlar arkeologların M.S. 800-1000 arasında (Kıta Avrupası'nda Erken Orta Çağ; İskandinavya'da Viking Çağı) tekstil ve giyim-kuşamın üretimini ve nasıl kullanıldıklarını çözmelerine olanak sunmaktadır.

ÜRETİM

Tekstil üretimi, Erken Orta Çağ Avrupası'nda ve Viking Çağı İskandinavyası'nda öncelikle bir ev endüstrisidir. Arkeolojik buluntular, yazınsal-görsel anlatımlar ve yaşayan kültürler arasındaki etnografik benzeşimler bir araya geldiğinde; tekstil ürünlerinin ev ortamında kadınlar tarafından üretildiği sonucu çıkmaktadır. Avrupa'da birkaç profesyonel üretim merkezinin varlığı ve geniş çaplı ihracat yaptıkları ihtimal dahilindedir. Bu dönemde ayrıca Orta Doğu, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'de de profesyonel olarak giysi üretilmiş; Avrupa ve İskandinavya ile bu ürünlerin alış-verişi yapılmıştır. Anılan son iki bölgede keten giysiler için keten lifleri, yün giysiler için de yün kullanılmıştır. Ayrıca ipek ve pamuktan da giysiler yapılmıştır; ancak bu kumaşlar diğer bölgelerden ithal edilmektedir,

zira yerli üretimi söz konusu değildir.

Eğirme (yün, pamuk vb malzemeleri bükerek iplik durumuna getirme, Ç.N.) hazırlığında yün lifleri, uzun demir dişli tahta taraklarla taranmaktadır. Taraklama işlemiyle lifler aynı hizaya getirilmekte ve kısa lifler uzunlardan ayıklanmaktadır. Yumuşak keten lifleri de sert gövdelerinden söküldükten sonra taranmaktadır. Lifler tarandığında, eğrilerek ipliğe dönüşmeye hazırdır. Taranmış gevşek lifler bir örekeyle bir arada tutulurken, ağırşaklı bir iğ yardımıyla da iplikler bükülmektedir. Bir elinde örekeyi tutan eğirici kişi, lifleri çekmek ve iplik olarak aşağı doğru bükmek için iği döndürerek indirmekte; daha sonra ise eğirilmiş ipliği, yumak veya çileler halinde bir araya getirmektedir.

M.S. 800-1000 arasında, Avrupa ve İskandinavya genelinde kumaş dokumak için ağırlıklı-çözü tezgahları kullanılmıştır. Bu tezgahlar, bir duvara veya kirişe dayanmış 2 metre boyunda iki dikey direktan yapılmıştır. Her bir direğin üst kısmında, uzunluğu değişken bir kirişi destekleyen birer payanda vardır. Kirişin üzerinde çözgü ipliklerinin (boylamasına ip telleri) bağlandığı bir dizi delik yer almaktadır. Taştan veya pişirilmiş topraktan ağırşaklar çözgü ipliklerini gerili tutmaktadır. Kumaş yukarıdan aşağıya dokunmaktadır. İleri-geri gidip gelen dokumacı, atkılarını (enlemesine iplikler) çözgünün arasına yerleştirerek tepedeki kirişe doğru sürüklemekte; dokunan kumaş çalışmaya mani olmasın diye onu kirişin etrafına dolamaktadır.

GIYİM-KUŞAM

Erken Viking Çağı giysilerine dair bilgilere, tekstil ürünlerinin arkeolojik kalıntılar, yazılı kaynaklar ve görsel tasvirler yoluyla ulaşılabilir. İskandinav arkeologlar, Viking Çağı giysilerine özel ayrıntılı bir anlayış geliştirmişlerdir.

Viking Çağı'nda, İskandinavya'da tipik bir kadın elbisesi, birkaç kattan oluşmaktadır. İlk katta -düz veya kıvrımlı- uzun kollu ve uzun etekli bir iç gömleği vardır. Viking kadınları bunun üstüne muhtemelen ithal ipek veya başka kumaştan yapılmış, bir çift kaplumbağa kabuğu broşuyla tutturulmuş tunik giymişlerdir. Tunüğün üstüne de yonca şeklinde veya eşit kollu bir broşla, ya da geniş yuvarlak bir fibulayla tutturulmuş bir gömlek veya kaftan giyiliyor olmalıdır. Soğuk havalarda ise bunlara önden bir fibulayla kapatılan bir pelerin veya kaban eklenmiştir. Son olarak deri bot-

lar ve belki de bir başlık veya kafayı örten başka parçalar kullanılmıştır.

Viking Çağı'nda, İskandinavya'da tipik bir erkek kıyafetinde ise; tayt tıpi veya bol, dizboyu pantolonlar yer almaktadır. Bunlarla birlikte, erkekler muhtemelen ön tarafı pantolonun üstünü örten yün ceket veya binici kaftanlarına benzer tunç düğmeli, uzun kollu palto giymişlerdir. Bu giymi deri kemer, botlar ve belki de bir şapka veya başlıkla tamamlamışlardır. Hem erkek hem de kadın kıyafetleri, ipek, değerli maden ve kürk gibi lüks malzemelerden yapılan süs ve takılarla donatılmıştır. Süsler arasında dokuma, örgü ve nakış işleri de vardır.

ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPASI VE VİKİNG ÇAĞI İSKANDİNAVYASI'NDA TEKSTİL ÜRÜNLERİ

Avrupa ve İskandinavya'daki çeşitli arkeolojik sit alanlarında, Erken Orta Çağ ve Viking Çağı tekstil ürünleriyle ilgili buluntular göze çarpmaktadır. Norveç'te Oseberg ve İngiltere'de York bölgeleri, tekstil üretimini işaret eden kanıtlar sunarken; İsveç'in Birka bölgesindeki buluntular da M.S. 800-1000 arasında giyim eşyalarının bolluğuna dair örnekler sergilemektedir.

Norveç'in güneydoğusundaki Oseberg höyük mezarında, M.S. 834'te refakatçisiyle birlikte gömülen varlıklı bir kadının mezarı bulunmuştur. Mezar eşyalarının arasında; hala bağlı haldeki bitmemiş bir örgü şeridiyle beraber bir dokuma tableti (çarpana, Ç.N.) takımının da dahil olduğu tekstil üretim araç-gereçleri vardır.

York bir Erken Orta Çağ kent merkezidir; önce Northumbria'daki Anglia Krallığı'na (M.S. 7. ve 8. yüzyıllar), sonra da İskandinav denetimindeki Danelaw'a bağlanmıştır (M.S. 9.-11. yüzyıllar arası). Burada yapılan kazılarda; ham yün ve keten, boya bitkileri, eğirme-dokuma teçhizatı ve kumaş parçaları dahil olmak üzere tekstil üretimine dair bulgular ortaya çıkmıştır.

İsveç'in doğu kıyısında, Stokholm'un 30 kilometre batısındaki bir adada yer alan Viking Çağı'ndan kalma Birka sit alanında (İskan: M.S. 750-970), hem yerli hem de ithal olan birçok dokuma kumaş parçası korunmuş halde bulunmuştur. Lifleri, lif hazırlık süreçleri, dokuma teknikleri ve inç başına iplik sayılarının yanı sıra; boyama gibi ikincil üretim teknikleri açısından da değişiklik gösteren, sayısız tipte keten ve yün kumaş ortaya çıkarılmıştır. Birka'da ayrıca ipek kumaşlar da bulunmuştur, bunların neredeyse hepsi Bizans'tan ithal edilmiştir.

MUHAFAZA

Tekstil ürünleri genellikle fiziksel ve kimyasal bozulmadan muzdarip olan hassas ve organik buluntulardır. Bunlar çürümeye yol açacak etkenlerin yokluğu veya çürümeye karşı koyacak etkenlerin varlığıyla arkeolojik olarak korunabilmektedir.

Çürüme/bozulma oluşturan etkenler arasında; birçok kimyasal tepkimede katalizör rolünü üstlenen su, yine aynı roldeki oksijen, çeşitli tekstil malzemelerini farklı biçimlerde etkileyen pH seviyeleri, bakteriler, tuzlar, ısı, örtü tabakası ve organizmalar yer almaktadır. Oksijen eksikliği (çoğu kez suyla dolu bir ortama bağlı olarak) ve su eksikliğinin (kuru ortamlarda) yanı sıra; kimi zaman biyosit (canlı öldürücü) görevini üstlenerek, kimi zaman da yakınındaki tekstil liflerine nüfuz ederek veya onların yerine geçerek koruyan tuzlar ile diğer çözeltilerin varlığı; arkeolojik tekstil ürünlerinin muhafaza koşullarındandır.

Avrupa ve İskandinavya gibi nemli iklimlerde, dokumaların korunduğu başlıca iki çevre vardır: Oksijen eksikliğinin, liflerin mikroorganizmalarca bozulmasını önlediği suya doymun alanlar; ve metal nesnelerle yakın temasta oldukları, metallerin bozulmasının dokuma liflerini korumaya yaradığı ortamlar. Erken Orta Çağ dokumaları York'ta suya doymun koşullar altında hayatta kalırken; Birka'da Viking dokumalarını koruyan ise metalik tuzlar olmuştur.

Ayr. bkz. **Emporium** (Cilt 4, Bölüm 7); **Mücevherat** (Cilt 4, Bölüm 7); **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking York** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

- Cronyn, J. M. *The Elements of Archaeological Conservation*. London: Routledge, 1990.
 Geijer, Agnes. *A History of Textile Art*. London: Pasold Research Fund, 1979.
 Harte, N. B. ve K. G. Ponting, eds. *Cloth and Clothing in Medieval Europe*. London: Heinemann Educational, 1983.
 Hoffman, Marta. *The Warp-Weighted Loom: Studies in the History and Technology of an Ancient Implement*. Oslo, Norway: Universitetsforlaget, 1964.
 Walton, Penelope ve J. P. Wild, eds. *Textiles in Northern Archaeology*. NESAT III: Textile Symposium in York, 6-9 May 1987. London: Archetype Publications, 1990.

İZLANDA VE GRÖNLAND'DA VİKİNG YERLEŞMELERİ

THOMAS H. MCGOVERN

M.S. 8. yüzyılın sona ermesine yakın, Nordik korsanlar, tüccarlar ve göçmenler İskandinavya'daki anayurtlarından çıkmış; Viking Çağı'na adını veren, Avrupa'nın gelişim ve tarihinde kalıcı izler bırakan yayılma hareketine başlamışlardır. M.S. yak. 800'e kadar, Viking Çağı göçmenleri Kuzey Atlantik adalarını (Faroe Adaları, Shetland, Orkney, Hebrides, Man, İrlanda) kolonileştirmişlerdir. İzlanda'ya M.S. yak. 874'te, Grönland'a M.S. yak. 985'te yerleşilmiş; kısa ömürlü Vinland kolonisi ise M.S. 1000 civarında Newfoundland-St. Lawrence Körfezi bölgesinde birkaç yıl varlığını sürdürebilmiştir. M.S. yak. 1000'de, Bergen'den St. Lawrence'a ortak bir dil ve kültür yayılmıştır. Hem İskandinavya hem de Britanya Adaları'ndan çıkan koloniciler, çok çeşitli ada ekosistemlerinde *landnám* (toprak alma veya ilk yerleşme) adı verilen tehlikeli işe soyunmuşlardır.

Bu ada gruplarının bazılarında (İrlanda, Shetland, Orkney, Hebrides, Man) Nordik gezginler sağlam temeller üzerine kurulu ve birçok yönden kendilerinininkine benzeyen Demir Çağı denizci topluluklarına rastlamışlar; kavga etmek ve karşılıklı baskın düzenlemek kadar, kabileler arası evlilik ve siyasi ittifaka da zemin hazırlayan yeterli kültürel ve dilsel örtüşmeye sahip olduklarını fark etmişlerdir. Diğer ada gruplarında ise (Faroe, İzlanda) ya hiç insan yoktur ya da sadece birkaç (yakın zamanda gidecek olan) hermetik keşiş bulunmaktadır; dolayısıyla Viking Çağı göçmenleri aslen bakir bir coğrafya ile karşı karşıyadırlar. Grönland ve Vinland'da,

ilişkiler tarımdan ziyade denizcilikle uğraşan yerli avcı-toplayıcılarla kurulmuştur. Vinland bağlantısı yerli halkın lehine hızla gelişen bir zaferle sonuçlanmıştır. Vinland hakkında sonradan ortaya çıkan saga edebiyatında kaydedilen tek olumsuz etken, yerli *Skraeling*'lerin (Nordik halkının burada karşılaştıkları halklara verdikleri isim, Ç.N.) düşmanca yaklaşımlarıdır; ancak kıtasal Kuzey Amerika'da Avrupa *landnám*'ını 500 yıl daha durdurmaya yettiği aşıkardır. Grönland'da Nors göçmenleriyle Dorset Paleo-Eskimo (Pre-Inuit, Ç.N.) avcıları arasında hala anlaşılamayan bir ilişki ise; Nors çiftçi yerleşmelerinin günaybatı kıyısı boyunca, Dorset yerleşmelerinin de kuzeye doğru, Thule yöresine dağılmasına yol açmıştır. Norslar İzlanda ve Faroe Adaları'nda olduğu gibi Grönland'da da faydalı olmayan ekosistemleri geniş ölçekli tarım yoluyla devralmışlar, yeni bir kültürel ve ekonomik düzenleme oluşturmuşlardır.

Vinland yerleşmesinin terk edilmesinin ardından, M.S. 1000'den kısa süre sonra, İzlanda ve Grönland Kuzey Atlantik'te İskandinav kültürünün en batıdaki sınırlarını oluşturmuştur. Daha sonra 11. yüzyılda, Viking İskandinavı Avrupa Hristiyanlığı'na katılınca; Normandiya, İngiltere ve hatta Sicilya'da müstakbel beyler ve hırslı genç oğulları için birçok yeni seçenek doğmuş, Viking Çağı'nın Atlantik gezilerine ket vurmuştur. Grönland'da hayat 500 yıl daha devam ederken; İzlanda ise bugün o zamanki yerleşmenin çok canlı ve modern bir devamıdır.

BELGESEL KAYNAKLAR

1970'lerden önce, Kuzey Atlantik'te Viking dönemi araştırmacılarının çoğunluğu filologlar, Orta Çağ arkeologları ve belgesel tarihçileridir. Döneme dair tartışmalara Avrupa'daki Viking yağmalarının düzensiz yazılı kayıtları ile İzlanda'nın renkli ve farklı saga edebiyatı yön vermektedir (bkz. Adolf Friðriksson, 1994). İzlanda'nın saga edebiyatı eserleri, İzlanda ve Grönland'da birkaç yüzyıllık *landnám* döneminde yaşananlardan sonraki zamanlarda oluşturulmuştur. Olaylarla aynı zaman diliminde yazılmış zengin belgesel kaynakların ortaya çıkışı ise ancak 12. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla daha erken dönem anlatımlarının, ağırlıklı olarak sonraki siyaset ve hanedanlık gündemleriyle şekillenmiş olması gayet muhtemeldir. Grönland'ın da elbette kendi sagaları, yıllıkları ve yazılı tarihi kaynakları vardır; ancak yerleşmeler yok olunca bunlar da kaybolmuştur ve sadece birkaç parça günümüze ulaşabilmiştir, ki pek

umut verici değildir. Orta Çağ'dan kalma belgesel kaynaklar zengin ve bütünüyle incelenmiş olsalar da, daha fazlasının keşfedilmesi pek mümkün görünmemektedir; dolayısıyla, veri sağlama açısından özünde birer kapalı kutudurlar.

1970'lerin ortalarında bölge çapında arkeoloji, paleo-ekoloji ve tarihin bir araya geldiği çok alanlı projeler yürütölmeye başlandığında, araştırmaların odağı değişmiştir; tamamen sonraki yazılı kaynaklara bağımlı kalmayan, farklı türlerde yeni veri hazineleri ortaya çıkmıştır. Kuzey Atlantik, saha ve laboratuvar araştırmaları için çok etkin bir merkez haline gelmiştir; her geçen yıl yerleşme dönemindeki topluma ve *landnám*'ın tarihi ekolojisine dair zihnimizdeki resmi değiştiren ve zenginleştiren yeni buluntular keşfedilmekte ve yeni analizler yapılmaktadır. Hem radyokarbon tarihlleme hem de İzlanda volkanlarından alınan tefranın (kül) kullanımı, Grönland'da ve İzlanda'daki ilk yerleşmelere dair gitgide daha ayrıntılı bir kronoloji oluşturmakta; çeşitli uzun vadeli saha projeleri, çalışmalarını bu ilk yerleşmeler üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bu nedenle arkeoloji ve paleo-ortam çalışmaları, yeni araştırmalarında artan bir biçimde ilk *landnám*'ın aslında ön-tarihsel olan dönemine odaklanmaya başlasalar da; yenilenmiş bir katkı sağlamak adına yazılı kaynaklar taze bulgular ışığında yeniden yorumlanabilir.

Hem sonraki belgesel referanslar hem de çağdaş genetik çalışmaları; birbirini izleyen batı yönündeki hareketlere katılanların çoğunun, daha önce yerleşmiş adalardan çıktığını göstermektedir. Günümüzdeki İzlandalılar kuvvetli bir Britanya Adaları genetik mirasına sahiptir ve saga anlatımları da *landnám* gemilerinde kayda değer bir etnik çeşitlilik ortaya koymaktadır. Uzun açık deniz seyahatleri daima tehlikeli olmuştur; nitekim İzlanda'dan Grönland'a yerleşmek üzere yola çıkan 24 gemiden, anlaşıldığı kadarıyla sadece 14'ü yolu tamamlayabilmiştir. İlk göçmenler kendilerine en iyi toprakları seçmişler; ancak bununla birlikte İzlanda ve Grönland'da çiftliklerin, tarlaların, yolların, köprülerin veya yerel tarım deneyiminin bulunmadığı, tam anlamıyla yaban bir hayatla da karşılaşmışlardır. İlk yıllarda evcil hayvanlar da, insan emeği de vahim biçimde çok nadirdir ve saga anlatıları başarısızlığa uğrayan *landnám* girişimlerinden söz etmektedir.

KAZILARDAN ELDE EDİLEN BULGULAR

İzlanda'nın güney ve kuzey kıyılarının yanı sıra iç kesimlerinin de dahil

olduğu birçok bölgede, ilk yerleşme dönemine dair arkeolojik bulgular ortaya çıkmıştır. Bugünkü Reykjavík'in merkezindeki *Aðalstraeti* sit alanında, Howell Roberts and Mjoll Snaesdóttir tarafından yürütülen son kazı çalışmalarında neredeyse bütün halde ortaya çıkan 9. yüzyıla ait bir uzun-ev ile Kızıl Erik'e ait olduğu düşünülen 10. yüzyıldan kalma büyük bir çiftlik; nispeten ılıman bir iklime sahip olan Güney İzlanda'daki Viking yerleşimine dair tatmin edici kanıtlar teşkil etmektedir. Daha da ilginç ise; daha arktik bir kesim olan kuzeydeki iç kesimlerde, Myvatn Gölü çevresinde, Orri Vésteinsson ve Adolf Friðriksson yönetimindeki uzun-dönemli bir projede çeşitli erken dönem sit alanlarının keşfi olmuştur. Denizden uzakta kalan bu yüksek rakımlı alanlar; geniş çaplı sınır duvarları, kömür üretme alanları, pagan gömüleri ve Hofstaðir'deki -biraz ihtilaflı biçimde- bir pagan tapınağı olarak tanımlanan yapının da dahil olduğu bütün bir yerleşme görünümünü şekillendirir gibidir. Görünüşe bakılırsa, ilk yerleşmelerden sahil boyunca gerçekleşen ilerleme hızlı olmuştur ve iç kesimlerdeki yüksek alanlar İzlanda'da *landnám* hareketlerinin ilk dalgası sırasında işgal edilmiştir. Arpa yetiştiriciliği (ekmek için olduğu kadar bira için de) başlangıçta birçok bölgede yaygınken, daha sonra iklim değişikliği ve topraktaki besleyici maddelerin tükenmesine bağlı olarak büyük ölçüde kesilince; İzlandalılar'ın çoğu temel beslenmeleri için et, süt, balık, kuş yumurtası ve topladıkları birkaç bitkiye mahkum olmuştur.

M.S. 930'a gelindiğinde, İzlandalılar şefler arasındaki çekişmeyi düzene sokmak ve çiftçiler arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik etmek üzere, yerel ve ulusal *thing*'lerden (meclisler) oluşan özerk bir sistem kurmuşlardır. 1000 yılında ise meclislerde oy birliğiyle resmi din olarak Hristiyanlığın benimsenmesine karar verilmiş ve İzlandalı rahipler kısa süre sonra seküler beylerle kıyasıya bir güç, toprak ve yandaş mücadelesi içine girmişlerdir. 13. yüzyılda büyük nüfuzlu aileler arasındaki rekabet ülkeyi iç savaşa ve bağımsızlığı kaybetmeye sürüklemiş; M.S. 1264'te İzlandalılar Norveç kralının egemenliğine boyun eğmişlerdir. 1250'den sonra balıkçılığın hem geçim ekonomisi hem de deniz aşırı ticaret üzerinde oynadığı rol giderek artmış; 18. yüzyılda birkaç balıkçı kasabası kurulmuştur. İzlanda nüfusu Orta Çağ'ın büyük bölümü ve Erken Modern Dönem boyunca salgın hastalıkları, volkanik patlama, küresel soğuma ve yinelenen kıtlık dönemlerinden geçerek; 20. yüzyıldaki siyasi bağımsızlık ve ticari amaçlı balıkçılığa bağlı refah ortamına kavuşana kadar 50 bin civarında bir dalgalanma yaşamıştır.

Grönland'da yerleşimler İzlanda *landnám*'ının ardından başlamış; Erik'in peşinden giden göçmenler, güneybatı kıyılarında dizili büyük fiyortların uçlarındaki iki zengin çayır bölgesini yurt edinmişlerdir. Yerleşim alanı, güneyde büyük bir doğu yerleşmesi ile daha kuzeyde yer alan bugünkü Nuuk bölgesinde ise çok daha küçük bir batı yerleşmesi arasında ikiye ayrılmıştır. Her iki yerleşmenin de radyokarbon tarihleri -İzlanda'da olduğu gibi- bölgenin hızla dolduğunu, bununla birlikte doğu yerleşmesinin muhtemelen batı yerleşmesinden bir kuşak önce kurulduğunu ortaya koymaktadır. Grönland, İzlanda'dan çok daha büyük olmasına rağmen; Avrupa'dan getirilen evcil hayvanların soyunu devam ettirmeye yetecek bitki topluluklarına sahip alanları çok daha küçüktür. Ayrıca bu koloninin tahminen 6 binden 3 bine uzanan sayıdaki mukimleriyle çok daha küçük bir nüfus düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Grönlandlılar da İzlanda'daki gibi meclisleri olan bir şeflik toplumu kurabilmişler; onlar da M.S. yak. 1000'de Hristiyanlığı benimsemişlerdir.

Grönland ekonomisi kısmen hayvan besiciliğine dayanmaktadır; ancak kayda değer bir Ren geyiği ve fok avı takviyesi de söz konusudur. Balıkçılık Grönland'da küçük bir role sahip gibi görünmektedir; ana ihraç ürünleri ise mors derisi ve dişi ile kutup ayısı ve tilki postlarıdır. 1127'de Grönland şefleri, Norveç kralına canlı bir kutup ayısı göndererek karşılığında kendi piskoposlarına sahip olmuşlar; ve çok geçmeden ona malikanesi için doğu yerleşmesindeki en iyi toprağı vermişlerdir. 14. yüzyıla gelindiğinde, Grönland'da Kuzey Atlantik'teki en büyük taşan yontulmuş kiliseleri aratmayacak bir normal manastır ve bir de rahibe manastırı inşa edilmiştir. Bununla birlikte arkeolojik bulgular, keskin sınıflara ayrılmış bir Orta Çağ toplumunu işaret etmektedir; nitekim piskoposun malikanesinde 100 büyükbaş hayvan barınabilirken, birçok çiftlikte ancak bir veya iki tanesi için yer vardır.

M.S. yak. 1200'de, Thule'deki (Antik Çağ'daki coğrafyacılar göre dünyanın en kuzeyindeki bölge, Ç.N.) Inuit halkı Norslar ve hayatta kalan Dorset Paleo-Eskimoları ile iletişime geçmişlerdir. Kanada ve Grönland'da bugün yaşayan Inuitler'in ataları olan ve Alaska'dan göç eden bu yeni insanlar, fokların yanı sıra çubuk dişli balinaları da yakalamalarını sağlayan oldukça gelişmiş bir arktik avlanma teknolojisi kullanmaktadırlar. Nors-Thule bağlantısının dinamikleri halen anlaşılabilmiş değildir; ancak görünüşe bakılırsa, dostça ve düşmanca karşılaşmaların bir karışımıdır ve Thule halkının güneybatı kıyısındaki Nors yerleşme alanlarına düzenli göçle-

riyle sonuçlanmıştır. M.S. 1350 dolaylarında küçük Nors batı yerleşmesinin varlığı sona ermiş; 1450 dolaylarında büyük doğu yerleşmesi de aynı kaderi paylaşmıştır. Bu hazin sonda iklim değişikliği, Thule halkıyla ilişkiler ve Avrupa bağlantılarının azalması hep birlikte rol oynamışlardır. Ancak ilk *landnám* dönemine ait yerleşme kararları ve çevresel etkilerin de daha sonraki Nors Grönlandı'nın kritik ve zayıf noktalarına zemin hazırladığı düşünülmektedir.

KOLONİZASYONDAKİ ETKENLER

Kültürel temasın riskleri ve fırsatlarına rağmen, ev kurma ve ev ekonomisi yaratma mücadelesi ile toprak alma siyaseti; muhtemelen ilk göçmenlerin zihinlerinde hepsinden baskın gelmiştir. Bununla birlikte çevresel etkenler de Kuzey Atlantik'in batısındaki Nors kolonizasyonunda etkili olmuştur. Nors göçmenleri Norveç'in uzun kıyılarından İzlanda ve Grönland'a doğru harekete ettiklerinde; Gulf Stream'in büyük kolunu oluşturan ve Atlantik'in öte yakasına sıcak su taşıyarak Kuzeybatı Avrupa'nın kıyılarına uzanan Kuzey Atlantik Akıntısı'nı boydan boya geçmişlerdir. Bu sayede Norveç'in kutup dairesi üstünde kalan bölümünde tahıl yetiştirmeyi mümkün kılmışlardır. Yerleşimciler İzlanda ve Grönland'a taşındıklarında; Kuzey Atlantik Akıntısı'nın ana kanalını terk etmeye ve anayurtlarından son derece farklı çevrelere girmeye başlamışlardır. İzlanda'nın güney kıyısı, Kuzey Atlantik Akıntısı'nın etkisindedir ve kışın hem ıslak hem de nispeten sıcaktır; Alçak Arktik bölgesi olan kuzey kıyısında ise derin kar gözlenmekte, ara sıra deniz buzu sürüklenmeleri yaşanmaktadır. Batı Grönland da Kuzey Atlantik Akıntısı'nın bir yan kolundan etkilenmektedir, ancak aynı zamanda esasen arktik iklime sahiptir; örneğin yaz döneminde yüzen buzlardan muzdariptir.

Dolayısıyla bir Nors sömürgecisi için, İzlanda veya Batı Grönland'a ulaşmak üzere arktik Troms bölgesindeki atadan kalma bir yurttan yüzlerce kilometre güneye yolculuk etmek; sonra daha soğuk ve daha arktik bir yerel çevreye doğru devam etmek bütünüyle mümkündür. Çevresel farklar en başta iklim ve biyocoğrafya ile gizlenmiş olmalıdır. Paul Buckland'ın işaret ettiği gibi, Grönland ve Kanada arasında meydana gelen biyocoğrafik kırılmayla, Kuzey Atlantik adalarının bitki örtüsü özünde Kuzeybatı Avrupa'ninkine benzemektedir.

İzlanda ve Grönland'daki Nordik ve Kuzey Britanyalı göçmenler; kendi

yurtlarından çok aşına oldukları, aynı türde bodur söğütler, huş ağaçları, çayırılar, sazlıklar ve çiçeklerle kaplı fiyortlar, vadiler ve dağlarla karşılaşmış olmalıdırlar. Bu bitki toplulukları, Demir Çağı'nda Kuzeybatı Avrupa tarımının temelini oluşturmuştur. Yetiştirilen hayvanlara otlak alanı sunmuş; yapı malzemesi, ısınma ve pişirme için yakıt, demir ergitme için kömür ve önemli beslenme takviyeleri sağlarken, hastalık ve yaralanmalar için de 'kocakarı ilacı' tabir edilen şifa kaynakları olmuşlardır. Viking Çağı göçmenleri için bu kadar ortada olmayan şey ise, bütün bu tanıdık bitkilerin; Alt-Arktik İzlanda ve Alçak-Arktik Grönland'da, kuzeydeki ılıman iklimli Britanya veya boreal iklimli Kuzey Norveç'tekine nazaran biyolojik sınırlarına çok daha yakın olduğudur.

Anayurtlarda binlerce yıl sürdürülebilir olan tarım uygulamaları, İzlanda ve Grönland'da birkaç nesil içerisinde sürdürülemez biçimde zararlı hale gelmiştir. Kuzey Atlantik'in batısındaki adaların aldatıcı benzerliği, muhtemelen Viking Çağı yerleşimcileri için 9. ve 10. yüzyılların nispeten sıcak iklimiyle de artmıştır. İklim uzmanları artık yüzyıllar süren, daima sıcak bir "Orta Çağ sıcak dönemi"ne inanmasalar da, hem buz hem de derin deniz çekirdeklerinden elde edilen yüksek çözünürlüklü vekil veriler (proxy data: paleoklimatologların geçmişteki iklimsel koşulları ayrıntılı biçimde tespit ederken kullandıkları verilerin tümü, Ç.N.) ilk *landnám* döneminin bölgesel ortalamaya göre daha sıcak ve muhtemelen daha istikrarlı; yine sonraki soğuk Orta Çağ dönemlerinden de önemli ölçüde sıcak olduğunu ortaya koymaktadır. Kuzey Atlantik'te yıllık sıcaklıkta gerçekleşen birkaç derecelik farkın, arpa gibi ithal mahsullerin yaşayabilirliğine ve yerel otlaklardaki bitki topluluklarının otlatma baskısıyla baş etmesine büyük bir etkisi olabilmektedir.

Kuzey Atlantik'in batısı, belki de bu nedenle Viking Çağı'ndaki Nors yerleşimi için aldatıcı biçimde cazip görünecek ve aslında anormal sıcak bir iklim aşaması yerleşme ve geçinme tercihlerinde birtakım hatalara sebep olacaktır. İzlanda'da ilk yerleşmeyi takiben, hızla orman açma (tarım ve otlak alanları kazanmak veya yerleşmek amacıyla, ormanlık alanlarda ağaç ve bitkileri yok etme, Ç.N.) hamlelerine girişilmiştir. Nitekim polen incelemeleri; *landnám* döneminde var olan bodur huş ağacı ve söğütlerin %90'ının, yerleşmenin ilk yüzyılı içerisinde ortadan kaldırıldığını göstermektedir. Bu da bazı alanlarda, kısa süre içinde hızla gelişen toprak erozyonuna yol açmıştır; İzlanda'da yerleşme döneminden kalma birçok yerleşim, bugün ciddi biçimde aşınmış topraklar üzerinde kuruludur. Grönland'da ise top-

raklar genellikle rüzgar erozyonuna pek meyilli olmasa da; çeşitli araştırmalar benzer bir orman açma örneğini ve *landnám*'ın hemen ardından yerel çapta kayda değer bir toprak erozyonunu işaret etmiştir. Demir Çağı'nda Kuzeybatı Avrupa ekonomisi İzlanda ve Grönland'a geçtiğinde, bir yerlerde hata yapıldığı bellidir.

HAYVANSAL BULGULAR

Zooarkeoloji geçmişteki ekonomik yapıya dair sağlam vekiller sunmaktadır. Ve Kuzey Atlantik'in Viking Çağı'na ait, giderek artan sayıda iyi toplanmış ve geniş çaplı hayvan kemiği derlemleri, *landnám* döneminde değişen ekonomiyle ilgili ipuçları vermektedir. Avrupa'dan ithal edilen evcil hayvanların, hem kültürel hem ekonomik bir gereklilik oldukları ortadadır. İzlanda ve Grönland'da çiftliklerin konumları çayır bitkilerinin yoğunlaştığı yerler yoluyla belirlenirken; sosyal statü de hayvan sahipliğiyle bağlantılı gibi görünmektedir. Norveç, İzlanda ve Grönland'daki sit alanlarında, evcil hayvan (sığır, at, köpek, domuz ve "caprine" -hem koyun hem de keçiler) kemiği sayısında görece bir bolluk söz konusudur. Güney Norveç'in Aker bölgesindeki sit alanında bulunan bir şefe ait çiftlik, büyük olasılıkla çiftçileri özendirme amaçlı bir çeşit kültürel ideali yansıtmaktadır. Çok sayıda sığır ve domuz kemiğinin yanında nispeten az miktarda koyun ve keçi kemiğiyle karakterize edilmiştir. Kuzey ve Güney İzlanda'da bulunan ve 9. yüzyılın sonlarından 10. yüzyılın başlarına kadar ki döneme ait derlemler; Norveç modelinin örneklerini sunarken çeşitlilik arz etmektedir; ancak tümü çok önemli miktarda sığır ve domuz kalıntısı barındırmaktadır.

10. yüzyılın sonlarına ait derlemlerin hepsi Kuzey İzlanda'da bulunmuştur; bunlar sığır, domuz, koyun ve keçilerin farklı karışımlarını kullanan bir dizi farklı stratejiyi gözler önüne sermektedir. 11. ve 12. yüzyıllara gelindiğinde, bu Kuzey İzlanda derlemleri Geç Orta Çağ ile Erken Modern Dönem'in koyun ağırlıklı karakterlerini benimsemeye başlamıştır. Sığır kemikleri sayıca azalırken, domuz ve keçi kemikleri ise son derece nadir görülür hale gelmiştir. Çiftçilik stratejisindeki bu yön değişimi; aslında belki de *landnám*'ın ilk yüzyıllarındaki hızlı orman açma hamlelerine ve beklenmeyen toprak erozyonuna karşılık gerçekleşmiştir. Domuzlar ile keçiler 9. ve 10. yüzyıllarda İzlanda'da yaşanan hızlı ağaç örtüsü kaybının en büyük sorumluları olunca, ağaçlık arazilerin kaybının da bu

türlerin yetiştiriciliğini masraflı hale getirmiş olması muhtemeldir.

Dolayısıyla zooarkeolojik kayıtlara göre; Kızıl Erik ve onu izleyenler Grönland'da *landnám*'a niyetlenene kadarki süreçte, halihazırda birçok İzlanda çiftliğinde belirgin bir ekonomik değişim meydana gelmiş durumdadır. Yine de Grönland'daki sit alanlarının ilk yerleşme dönemine ait evrelerinden elde edilen zooarkeolojik kayıtlar, Nordik anayurtlarındaki "ideal çiftlik" düşüncesinin ilk göçmenler üzerinde halen büyük etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle W 51'deki (Sandnes/Batı Yerleşmesi, Ç.N.) şefin çiftliğinde, erken katmanlarda çok sayıda sığır ve domuz kemiği bulunmuştur. Yapısal yönden de bütünüyle kendi çağındaki 11. yüzyıl İzlandası'na değil, 9. yüzyıldaki *landnám* İzlandası'na benzemektedir. Sonraki dönemde Grönland'da domuz gelişimine İzlanda'dakinden çok daha az rastlanmaktadır; ondan sonraki evcil memeli numunelerinde ise domuz kemikleri ya çok azdır ya da hiç yoktur ve sığırlarda genel bir azalma gözlenmiştir. İthal evcil hayvanlar bütün geçim ekonomisinin yalnız bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle *landnám*'ın ilk günlerinde yaban kuşları, balık ve memeliler son derece önemli besin takviyeleridir.

Norveçli şefin Aker'de bulunan iyi kurulu çiftliği, Güney İzlanda'nın Tjarnargata 4 ve Herjolfsdalur'daki ilk kolonicileri için evcil hayvan yetiştirmeye bir örnek teşkil etse de; yaban deniz kuşları (özellikle şimdi nesli tükenmiş olan büyük Auk kuşu) bu ilk yerleşmelerin başlıca hayat güvenceleridir. Anlaşılan o ki; daha büyük bir bölge olan Reykjavík'teki *landnám* yerleşimcileri de, şimdi yok olan yerel mors kolonilerinden faydalanmışlardır. Nitekim Tjarnargata 4 alanında genç bir morsa ait birkaç kemik bulunurken, yakınlardaki Aðalstræði bölgesinde ortaya çıkanları erken döneme ait uzun-evde etkileyici bir grup mors dişine rastlanmıştır. Kuzey İzlanda'da birçok yerleşimde tatlı su balıkları, korunmuş deniz balıkları, kuşlar ve kuş yumurtalarının; başlıca takviye besin kaynakları oldukları düşünülmektedir. İzlanda'da erişimi kolay olan kuş ve mors kolonilerine bağımlılık, yerini kısa süre sonra daha yaygın biçimde deniz balığı (özellikle morina ve mezigit) kullanımına bırakmış; bu da daha sonraki Orta Çağ döneminde geniş ölçekli olarak yapılan ticari balıkçılığa zemin hazırlamıştır.

Grönland'da balık kemikleri nadir rastlanan buluntulardır; ancak bütün sit alanlarında (erken yahut geç) çok sayıda fok ve bir miktar da Ren geyiği kemiği görülmektedir. Grönland'daki küçük alanlarda (W 48 gibi) zaman içinde gitgide artan bir oranda fok kemikleri gözlenmiştir. Bu örüntü muhtemelen Danimarka Ulusal Müzesi'nden Jette Arneborg yönetimin-

deki ekiplerce Grönland'dan toplanan insan kemiklerinin izotop analizleriyle ortaya konmuştur. Analizlerden çıkan 1999 sonuç; daha sonraki Orta Çağ döneminde tüketilen deniz ürünlerinin miktarında sürekli bir artışa işaret etmektedir.

YERLEŞME STRATEJİLERİ

Zooarkeolojideki gelişmeler ile yerleşme düzeni ve kronolojinin anlaşılması; belgesel kayıtlarda, bilhassa “uzun zaman önceki” yerleşme dönemlerini anlatan bazı sagaların geçmişe dönük bölümleri üzerinde birtakım yeniden incelemeleri beraberinde getirmiştir. *Egil'in Sagası*'ndan (*İzlanda'nın Bütün Sagaları* adlı eserde çevrilen) sık alıntılanan bir paragraf, Güneydoğu İzlanda'da yer alan Borgarfjörður Şefi Skallagrim'in yerleşmesinin kuruluşunu anlatmaktadır (vurgular eklenmiştir):

Skallagrim çalışkan bir adamdı. Yanında hep *bir sürü adamı vardı* ve geçinmek için elde ne var ne yoksa bir araya toplardı. Zira başlangıçta, *onca insana yetecek kadar hayvan ne arardı. Olanlar da bütün yıl ormanda başıboş otlarlardı...* Myrar'ın batısında ise suların sürüklediği odunlardan bol ne vardı. Alftanes'te bir çiftlik kurdu, sonra bir tane daha; ve oradan küreklere asıldılar. *Balık tuttular, fok avladılar, yumurta topladılar.* Hepsinden *gani gani olduğu* gibi, çiftliğine götürecekti *odunlar* da epey fazlaydı. Kıyıya *sürüyle gelen balinalar* da cabası. Vahşi hayatın ortasında, çıktı bir av ilanı: Hayvanlar *insanlara alışkın değildi* ve asla kaçamazlardı. Myrar'ın batısında, sahil kenarında üçüncü bir çiftlik inşa etti... ve ekinler ektiği o yere, Akrrar (Tarlalar) adını verdi. Skallagrim bir de adamlarını nehrin yukarısına, *somon* yakalamaya gönderdi. Münzevi Odd'u Gljufura Nehri kenarına yerleştirdi, böylece oradaki somon balıkçılığını gözetleyecekti... Skallagrim'in hayvanları çoğaldığında, bütün yaz dağ otlaklarında gezinmeye başladılar. Otlaklara salınan hayvanların daha bir semirip iyileştiğini, hele bir de kışın aşağı indirilemeyen koyunların vadilerde hayatta kalabildiklerini fark edince, *bir çiftlik kurdu dağın tepesine*, koyunlarının tutulduğu yere... Ve Skallagrim, geçimini *birden fazla yerden* sağlamaya başladı böylece.

Skallagrim'e atfedilen “İnsanlara alışkın olmayan deniz memelileri, tatlı su balıkları ve kuş kolonilerinden” faydalanma, dağlık otlakların kullanımı ve farklı kaynakların kullanımına yönelik ekolojik olarak sağlam strateji (“geçimini birden fazla yerden sağlamaya başladı”); bugün *landnám*'ın ar-

keolojik kayıtlarına da açıkça yansımıştır. Hem başlangıçta tek bir şefin emrindeki geniş arazileri, hem de kiracı çiftliklerinin onaylanmak ve ilk gelen kişinin alacağını sağlamak üzere etkin biçimde özenli düzenlenmesini kapsayan merkezileştirilmiş bir yerleşme stratejisinin izleri aynı derecede ilginçtir. 13. yüzyıl sagasında, 9. yüzyılda çalışan Skallagrim'in talep ettiği söylenen alanda, 13. yüzyılda dört büyük şefin konutlarının yanı sıra daha küçük 300 çiftlik yer alacaktır. "Skallagrim stratejisi" büyük bir alan üzerinde (ilk olarak birçok çevresel bölge dahil olmak üzere) geniş çaplı dağılmış yerleşmeler kurma etkisi yaratacaktır. Ayrıca 20. yüzyıl ve sonrasında arkeolojik çalışmalarla belgelenen, yüksek rakımlarda kurulan bazı yerleşmelerin beklenmedik biçimde erken tarihlerinin veya daha az rağbet gören konumların nedenini de açıklamaktadır. Buralarda gözde kıyı bölgelerinden dışa doğru kademeli bir genişlemedense; potansiyel olarak yaşamaya elverişli bütün bölgelerde alabildiğine geniş bir alana hızla yayılmış bir nüfus dağılımı söz konusudur. Planlanan yerleşim genişlemesinin kalıntıları, çiftlik aralıklarında kayda değer bir intizama sahip olan Grönland ve İzlanda'da daha sonraki çiftlik yerleşmesi modellerinde gözle görülür haldedir ve *landnám* çağındaki arsa paylaşımlarını yansıtmaktadır. *Landnám* siyasetinin; şeflerin, orta düzey çiftçilerin ve ilk yerleşmelerin başarısında hayati önem taşıyan isimsiz emekleriyle alt düzey hizmetçiler ve kölelerin izlediği bir dizi farklı stratejinin rekabetçi etkileşimini içermiş olması muhtemeldir. İzlanda ve Grönland'da *landnám* sürecinin yalnızca başlangıç olduğu bellidir; birbiriyle ilişkili alanlarda yapılan araştırmalar, yerleşmelerin ilk yüzyılında hem doğa hem de insan toplumunda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümün, bütün bir bölgenin tarihi üzerinde çok derin ve kalıcı izler bıraktığını açıklığa kavuşturmaktadır.

Ayr. bkz. **Hayvancılık** (Cilt 4, Bölüm 7); **Orkney ve Shetland'de Viking Yerleşmeleri** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Amorosi, Thomas, Paul Buckland, Andrew Dugmore, Jon H. Ingimundarson ve Thomas H. McGovern. "Raiding the Landscape: Human Impact in the Scandinavian North Atlantic." *Human Ecology* 25, no. 3 (1997): 491-518.

Arneborg, Jette. "The Norse Settlement in Greenland: The Initial Period in Written Sources and Archaeology." İçinde *Approaches to Vinland*. Editörler Andrew Wawn ve

Thórunn Sigurðardóttir, s. 122-133. Reykjavik, Iceland: Nordahl Institute, 2001.

Arneborg, Jette, Jan Heinemeier, Niels Lynnerup, Henrik L. Nielsen, Niels Rud ve Arny E. Sveinbjornsdottir. "Change of Diet of the Greenland Vikings Determined from Stable Carbon Isotope Analysis and C14 Dating of Their Bones." *Radiocarbon* 41, no. 2 (1999): 157-168.

Arneborg, Jette, Jan Heinemeier, Niels Lynnerup, Niels Rud ve Arny E. Sveinbjornsdottir. "C14 dateringer af mennesknogler med de groŕ nlandske nordboer some eksempl." *Hikuin* 27 (2000): 307-314.

Bigelow, Gerald F., ed. *The Norse of the North Atlantic*. Acta Archaeologica, no. 61. Copenhagen, Denmark: Munksgaard, 1991.

Buckland, Paul C. "The North Atlantic Environment." İinde *Vikings: The North Atlantic Saga*. Editörler William W. Fitzhugh ve Elisabeth Ward, s. 227-268. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2000.

Buckland, Paul C., et al. "Bioarchaeological and Climatological Evidence for the Fate of the Norse Farmers in Medieval Greenland." *Antiquity* 70 (1996): 88-96.

Dugmore, Andrew J. ve C. C. Erskine. "Local and Regional Patterns of Soil Erosion in Southern Iceland." İinde *Environmental Change in Iceland*. Editörler Johann Stötter ve Friedrich Wilhelm, s. 63-78. Münchener Geographische Abhandlungen series B, vol. 12. Munich: Institute for Geography, University of Munich, 1994.

Fredskild, Bent. "Agriculture in a Marginal Area: South Greenland A.D. 985-1985." İinde *The Cultural Landscape: Past, Present, and Future*. Editör H. Birks, s. 28-35. Mons, Belgium: Botanisk Institute, 1986.

Fríaríksson, Adolf. *Sagas and Popular Antiquarianism in Icelandic Archaeology*. Aldershot, U.K.: Avebury, 1994.

Hreinsson, Viðar, ed. "Egil's Saga." İinde *The Complete Sagas of Icelanders: Including Forty-nine Tales*, vol. 1, s. 66. Reykjavik, Iceland: Leifur Eiriksson, 1997.

Jacobsen, B. H. "Soil Resources and Soil Erosion in South Greenland: An Attempt to Estimate Soil Resources in the Norse Period." *Acta Borealia* 1 (1991): 56-68.

Jones, Gwyn. *The Norse Atlantic Saga: Being the Norse Voyages of Discovery and Settlement to Iceland, Greenland, and North America*. New York: Oxford University Press, 1986.

McGovern, Thomas H. "The Demise of Norse Greenland." İinde *Vikings: The North Atlantic Saga*. Editörler William W. Fitzhugh ve Elisabeth Ward, s. 327-340. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2000.

———. "The Archaeology of the Norse North Atlantic." *Annual Review of Anthropology* 19 (1990): 331-351.

McGovern, Thomas H., G. F. Bigelow, Thomas Amorosi ve D. Russell. "Northern Islands, Human Error, and Environmental Degradation: A Preliminary Model for Social and Ecological Change in the Medieval North Atlantic." *Human Ecology* 16, no. 3 (1988): 45-105.

McGovern, Thomas H. ve Sophia Perdikaris. "The Vikings' Silent Saga: What Went Wrong with the Scandinavian Westward Expansion." *Natural History* (October 2000): 50-56.

McGovern, Thomas H., Sophia Perdikaris ve Clayton Tinsley. "Economy of Landnam: Evidence of Zooarchaeology." İinde *Approaches to Vinland*. Editörler Andrew Wawn ve Thórunn Sigurðardóttir, s. 154-166. Reykjavik, Iceland: Nordahl Institute, 2001.

Morris, Chris D. ve D. James Rackham, eds. *Norse and Later Settlement and Subsistence in the North Atlantic*. Glasgow, Scotland: Glasgow University Press, 1992.

Ogilvie, Astrid E. J., L. K. Barlow ve A. E. Jennings. "North Atlantic Climate c. A.D. 1000: Millennial Reflections on the Viking Discoveries of Iceland, Greenland, and North America." *Weather* 55, no. 2 (2000): 34-45.

Ogilvie, Astrid E. J. ve Thomas H. McGovern. "Sagas and Science: Climate and Human Impacts in the North Atlantic." İçinde *Vikings: The North Atlantic Saga*. Editörler William W. Fitzhugh ve Elisabeth Ward, s. 385-393. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2000.

Olafsson, Guðmundur. "Eiriksstaðir: The Farm of Eirik the Red." İçinde *Approaches to Vinland*. Editörler Andrew Wawn ve Thórunn Sigurðardóttir. Reykjavik, Iceland: Nordahl Institute, 2001.

Simpson, Ian A., Andrew J. Dugmore, Amanda Thomson ve Orri Vésteinsson. "Crossing the Thresholds: Human Ecology and Historical Patterns of Landscape Degradation in Iceland." *Catena* 42 (2001): 175-192.

Simpson, Ian A., W. Paul Adderley, Garðar Guðmundsson, Margrét Hallsdóttir, Magnús A. Sigurgeirsson, and Mjöll Snæsdóttir. "Soil Limitations to Agrarian Land Production in Premodern Iceland." *Human Ecology* 30, no. 4 (2002): 423-443.

Vésteinsson, Orri. "A Divided Society: Peasants and Aristocracy in Medieval Iceland." İçinde *New Approaches to Medieval Iceland*. Editörler Árni Daniel, Daniel Júlíusson ve Orri Vésteinsson. Glasgow, Scotland: Glasgow University Press, 2002.

———. "The Archaeology of Landnám: The Shaping of a New Society in Iceland." İçinde *Vikings: The North Atlantic Saga*. Editörler William W. Fitzhugh ve Elisabeth Ward, s. 164-174. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2000.

———. "Patterns of Settlement in Iceland: A Study in Pre- History." *Saga-Book of the Viking Society for Northern Research* 25, no. 1 (1998): 1-29.

Vésteinsson, Orri, Thomas H. McGovern ve Christian Keller. "Enduring Impacts: Social and Environmental Aspects of Viking Age Settlement in Iceland and Greenland." *Archaeologia Islandica* 2 (2002).

Wawn, Andrew ve Thórunn Sigurðardóttir, eds. *Approaches to Vinland*. Reykjavik, Iceland: Nordahl Institute, 2001.

HOFSTAÐIR

THOMAS H. MCGOVERN

Viking Çağı'ndan kalma sit alanı Hofstaðir Kuzey İzlanda'da, M'vatn Gölü'nün yanındaki Laxá Nehri'nin yukarı kısmında yer almaktadır. Yıkıntılar ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Romantik antikacılığın canlanması esnasında, potansiyel bir Pagan tapınak alanı olarak dikkat çekmiştir (İsmi de "tapınak çiftliği" olarak çevrilebilir). 1908'de İzlanda'daki sit alanında ilk profesyonel kazı çalışmaları Danimarkalı arkeolog Daniel Bruun ve filolog Finnur Jónsson tarafından yürütülmüş; son derece geniş uzun bir malikane ve onun tam güneyindeki dairesel bir çukuru dolduran zengin bir çöp yığını tortusu gün yüzüne çıkarılmıştır. Bruun ve Jónsson bu büyük malikanenin, büyük bir toplanma alanının kuzey ucundaki kutsal bir odayla beraber aslında bir Pagan tapınağı olduğuna hükmetmişler; sit alanı uzun yıllar Hristiyanlık öncesi Nordik diniyle ilgili tartışmalarda örnek teşkil etmiştir. Buna ilk itiraz ise 1960'ların ortasında küçük ölçekli kazılar yürüten Olaf Olsen tarafından ortaya konmuştur. Olsen, özel Pagan tapınak alanları olmadığını savunmuş, daha ziyade birçok işlevi birleştiren "tapınak çiftlikleri"nden söz etmiştir.

Hofstaðir'de yeni uluslararası ve disiplinlerarası araştırmalar 1992'de, Adolf Friðriksson and Orri Vésteinsson yönetiminde başlamış ve 21. yüzyıla kadar devam etmiştir. Hofstaðir kazıları, ilk yerleşmenin ve M'vatn

bölgesindeki çevrede insan etkisinin bölgesel ölçekte araştırılmasına doğru genişlemiştir. Ayrıca zooarkeoloji, arkeobotanik, insan kemikbilimi, tefrakronoloji, jeoarkeoloji ve insan siyaseti, ekonomisi ve toplumsal örgütlenmesinin toprak, bitki örtüsü ve değişen iklimle olan karmaşık etkileşimlerinin bağlantısına dayalı çevresel örneklemeye dair yaklaşımlar geliştirilmiştir. Hofstaðir'in Viking Çağı'na ait bölümündeki yapısal çalışmalar 2002 yılında tamamlanmış; yapılar ile buluntuların analizi ve kronolojik incelemesi devam etmiştir.

21. yüzyılın başlarındaki Hofstaðir kazıları, Bruun'un ana binanın ortalama bir Viking Çağı konutunun dört katı zemin sathıyla etkileyici derecede geniş bir malikane olduğuna dair genel yargısını doğrulamıştır. Friðriksson and Vésteinsson'ın ekiplerinin sistematik açık alan kazıları; kimi bağımsız, kimi ana malikanenin binasına bağlı olan bir dizi ek binayı belgeleyerek bu tabloya fazlasıyla katkıda bulunmuştur. Bu binalar sonraki İzlanda yapılarında kullanılmayan giriş-yuvalı bir modele sahip olan, ahşap iskeletli bir erken dönem yapısını da içermektedir. Çim duvarlarının yalıtım amacıyla sonradan eklendiği bellidir ve muhtemelen yük taşıyıcı değildir. Bu yapının kullanım amacı zaman içinde değiştirilmiştir: Karen Milek (Cambridge) tarafından yapılan bitki fitolit (bitki hücreleri arasında oluşan silika yapı; bitkinin diğer kısımları çürürken fitolitler kalır, Ç.N.) analizleri ve toprak mikro-morfoloji çalışması; önceleri bir ev olan yapının daha sonra bir saman deposuna döndüğünü göstermektedir. Birkaç metre ileride, malikane girişlerinden birinin yanında küçük bir ek bina, onun yanında da bir atık yığını vardır. Alt kısmında taş kaplı bir çukur, üst kısmında ise destekleyici büyük direkler bulunan bu ek bina gayet sağlam inşa edilmiştir.

Çukur dolgusunun analizi bunun muhtemelen saga metinlerinde bahsedilen umumi tuvaletlerden biri olduğunu akla getirmektedir. Bu sağlam ve dayanıklı inşa edilmiş yapı saklanmamış haldedir ve hatta belki de Viking Çağı'nda bir statü göstergesidir. Büyük malikanenin içi Bruun'un daha önceki kazılarında hasar görmüş olsa da; döşemelerin büyük kısmı ve aşağıda toprağın altına giren birçok direk çukurunun kurtarılp belgelenmesine yetecek kadar dokunulmamış iz bulunmaktadır. Sağlam kalan bütün zemin tortuları, Garðar Guðmundsson tarafından toprak mikro-morfolojisi için sistematik biçimde örnek olarak alınmış; bitki ve böcek kalıntılarını saptamak üzere suda yüzdürme yöntemi uygulanmıştır. Bu sayede içerideki alanın organizasyonu ve kullanımına dair yeni yaklaşımlar orta-

ya konmuştur. Toprağın altına giren birçok direk ve kazık deliği, iç mekanda oldukça geniş çapta bölümlere ayrılmışlığı işaret etmektedir. Ayrıca bu destekler yerleştirilmeden önce, çeşitli deliklerin dibine kasıtlı olarak kemikler ve küçük yapıtların konduğu gözlenmiştir. Büyük malikane kesin suretle, çim ve taşın yanı sıra çok sayıda ahşabın kullanıldığı karma bir yapıdır ve bu erken dönem topluluğunda büyük bir varlık ve prestij yatırımdır.

Büyük malikanenin güney ucuna doğru, Bruun ve Olsen tarafından incelenen dairesel çukur (G bölümü) yer almaktadır. Bruun çok fazla sayıda iyi korunmuş hayvan kemiği olduğunu kayıtlara geçirmiştir ve tortuları da Grönland'daki Nors bölgelerinde yaptığı kazılarda karşılaştıklarına benzer bir çöp yığını olarak tarif etmiştir. Bir açık alan kazısında orijinal hendeklerin yayılımından, buranın inanılmaz büyük ve derin bir çukurev -izlanda'daki Erken Yerleşme Çağı (M.S. 874-930) alanlarında sık rastlanan bir antik Nors/Cermen/Slav yapı tipi- olduğu anlaşılmıştır.

İyi korunmuş hayvan kemiğinin yanı sıra kemik, taş ve metal yapıtlar ile demir cürüfları, kömür, kül ve yakılmış taşlardan oluşan üst üste katmanlarla doldurulmuştur.

Bu tortular halen analiz edilmektedir; ancak kesim ve tüketimin tüm aşamalarında bulunan bütün Nors besi hayvanlarının kemikleri ile yerel bataklık demir cevherinden demir ergitme bulgularının yanı sıra, atıklardan da açıkça görülmektedir ki, Hofstaðir tam ölçekli çalışan bir çiftliktir. Çıkarılan hayvan kemikleri, bu önemli alanda değişen ekonominin ayrıntılı bir tablosunu sunacaktır ve civardaki diğer Yerleşme Çağı sit alanlarından elde edilen benzer tortularla (bazıları çukurevleri de dolduran) karşılaştırılmaları mümkün olacaktır. Hofstaðir'in 10. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın başlarına kadar en yüksek mevkide bulunan bir şefin çiftliği olduğu kesinleşmesine rağmen, ortaya çıkarılan eşyalar pek zengin işi değildir. Az rastlanan eşyalar arasında birkaç küçük gümüş mücevher parçası, bir klasik tunç halka iğne, çeşitli cam boncuklar, bazı aşınmış bıçak ağızları ve birkaç tek taraflı kompozit kemik tarak bulunurken; paslı demir çiviler açık ara farkla en yaygın rastlanan buluntular olmuştur.

Duvarların altındaki volkanik tefra bulguları ile radyokarbon tarihleme, Hofstaðir'in bölgede ilk kurulan çiftliklerden biri olmadığını (M.S. 871'den hemen sonra); büyük malikanenin en yoğun kullanıldığı dönemin M.S. yak. 950-1000'e tekabül edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu geçici önemi kazanması, Yerleşme Çağı'nda şefler arasındaki politikaların dinamik

ve rekabetçi doğasını yansıtıyor olmalıdır. Hofstaðir'deki büyük malikane, kuşkusuz ki kısaca varlıklı bir şefin çiftliğidir; ancak aynı zamanda dini törenlere de ev sahipliği yapmış gibi görünmektedir. Malikane M.S. yak. 1000'de terk edildiğinde, iki koyunun başları kesilmiş ve gövdeleri yere, başlarının yanına fırlatılmıştır. Aynı zamanda, dışarıda çatının başından sonuna sergilenen sığır, koyun, keçi ve domuz kafatasları duvar çöküntüsüne atılmış veya hep birlikte malikanenin yan odalarından birindeki çukura boşaltılmıştır. Bütün kapı girişlerine birer koyun kafatası konmuş; daha sonra bütün çiftlik asıl alanından 150 metre öteye taşınmış ve çimlerden yapılarla kurulan orta boyutta bir çiftlik ile küçük bir Hristiyan şapeli Orta Çağ boyunca ayakta kalmıştır. Gizemli büyük malikanenin de dahil olduğu Viking Çağı harabelerine bir daha hiçbir zaman yerleşilmemiş ve bin yıl öylece kalmışlardır.

Ayr. bkz. İzlanda ve Grönland'da Viking Yerleşmeleri (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Friðriksson, A., Orri Vésteinsson ve T. H. McGovern. "Recent Investigations at Hofstaðir, Northern Iceland." İçinde *North Atlantic Environmental Archaeology*. Editör R. Housely. Oxford: Oxbow Books, 2003.

Vésteinsson, Orri. "Patterns of Settlement in Iceland. A Study in Pre-History." *Saga-Book of the Viking Society* 25 (1998): 1-29.

Vésteinsson, Orri, T. H. McGovern ve Christian Keller. "Enduring Impacts: Social and Environmental Aspects of Viking Age Settlement in Iceland and Greenland." *Archaeologia islandica* 2 (2002): 98-136.

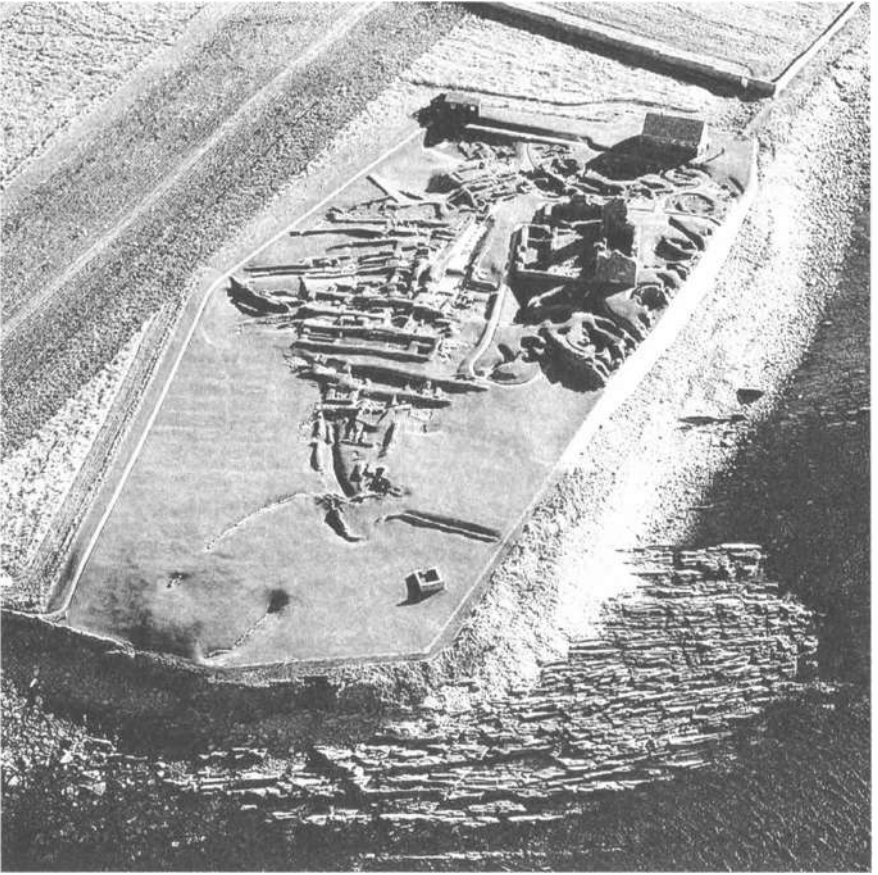
ORKNEY VE SHETLAND'DE VİKİNG YERLEŞMELERİ

GERALD F. BIGELOW

Orkney ve Shetland takımadaları, M.S. yak. 800-1000 arasında gerçekleşen Viking İlerlemesi esnasında Norveçliler'in iskan edindikleri en küçük bölgeler arasındadır. Ancak yıllar süren çok disiplinli araştırmalar, bu en kuzeyde yer alan Britanya Adaları'nın Kuzey Atlantik ve Kuzey Denizi'ndeki Viking Dünyası'nın siyaset ve ekonomilerinde önemli roller oynadıklarını ortaya koymuştur. M.Ö. 4. binyılda Neolitik tarımcıların en erken yerleşmelerinden itibaren "İskoçya'nın Kuzey Adaları" olarak ortak bir isimle anılan Orkney ve Shetland, Avrasya Kıtası'nın kuzeybatı sınırı işlevini görmüş; buralarda batıya doğru herhangi bir insan ve fikir hareketi veya bitki ve hayvan yetiştirme durmuştur. Erken Orta Çağ'da Norslar adalara yerleştiğinde, Kuzey Amerika'da sona erecek destansı bir okyanus aşırı göç hareketinin ilk atlama basamaklarını teşkil eden adaların çevresel vaziyetleri değişime uğramıştır. O noktada, Orkney ve Shetland Kuzey Atlantik'e geçiş kapısı ve Britanya ile İskandinavya arasında bir kavşak haline gelmiştir.

ÇEVRESEL BAĞLAM

Orkney ve Shetland ile kurulan ilk Viking bağlantılarını ve sonrasında buralarda gerçekleşen Nors yerleşimini daha iyi anlamak için; takımadaların daha geniş kapsamlı coğrafi koşullarını incelemek gerekmektedir. Ön-

Resim 1: Dunrossness'daki (Shetland) Jarlshof yerleşimin havadan görünümü. Çok uzun zaman, fotoğrafın sol tarafındaki düz duvarlardan da belli olan geniş çaplı Viking ve Nors kullanımında kalmıştır. CROWN COPYRIGHT. İskoçya Antik ve Tarihi Yapılar Kraliyet Komisyonu (RCAHMS)'ın izniyle çoğaltılmıştır.

celikle, Shetland Britanya'nın coğrafi yönden Norveç'e en yakın durumda olan parçasıdır; bu sayede, güneyde Britanya ve İrlanda bölgelerine doğru yelken açan Norveç Vikingleri'nin karayla ilk teması olarak makul bir seçenektir (Resim 1). Dolayısıyla Shetland ve yanında yer alan Orkney, kuvvetle muhtemel M.S. 9. ve 10. yüzyıllarda en yoğun dönemini yaşayan Viking akınları için konaklama noktaları olmuştur.

İkincisi; birtakım arkeolojik bulgular, adaların Kuzey Norveç'ten gelen insanlar tarafından iskan edinildiği izlenimini uyandırır da, daha kapsam-

lı kaynaklar Viking kolonicilerinin anayurdu olarak Norveç'in batı kıyılarını işaret etmektedir. Kuzey Adaları, Norveç'in dağlık batı yakasının çoğu yeriyle kıyaslandığında, ekin yetiştirmek ve besi hayvanlarını gütmek için nispeten daha zengin kaynaklarıyla mutedil bir coğrafyaya sahiptir. Adaların kıyı şeritleri ise tıpkı Norveç'in batısında olduğu gibi çok girintili çıkıntılıdır, bu da sakinlerinin kıyıdan açık denize kolaylıkla erişmelerine imkan sağlamaktadır. Norveçli bir bakış açısıyla, birçok Viking yerleşme bölgesinde yaşanan çiftçilik ile deniz kaynaklarından faydalanmanın tanınmış sentezini uygulamak açısından Orkney ve Shetland cazip topraklar olmalıdır.

Üçüncüsü ise; çeşitli dönemlerde bir Norveç -ve sonunda İskoç- kontluğu olarak kimi zaman ortak sürdürülen siyasi birliklerinin bir yansıması olarak Orkney ve Shetland çoğu kez beraber ele alınsa da; iki ada coğrafisi olarak birçok yönden son derece farklıdır. Ekolojik farklılıkların çoğu -kelimenin tam anlamıyla- temellerinde yatmaktadır. Orkney, geniş ölçüde Eski Kırmızı Kumtaşı üzerindedir; ve bu kumtaşı üretken ve istikrarlı tarımı destekleyen, suyu iyi süzölmüş, bereketli topraklara ayrılmıştır. Shetland'de ise Eski Kırmızı Kumtaşı, geniş ölçüde Güney Mainland'de görülmektedir. Takımadanın geri kalan kısmının çoğu yeri volkanik ve metamorfik altyapılı, daha verimsiz topraklarla örtülüdür. Bu topraklar, 5.000 yıllık işlenmeleri süresince birçok yerde ıslah edilmiştir; ancak genel anlamda Orkney ekin yetiştirmek için daha iyi bir ortama sahip olurken, Shetland coğrafyası daha çok hayvancılık için uygun olmuştur.

Takımadaların deniz ortamları da farklılık göstermektedir. Kuzey Atlantik'in büyük akıntı sisteminin suları, Britanya Adaları'nın kuzey enlemlerinde alışılmadık yükseklikte sıcaklıklar yaratmakta, hem Orkney hem de Shetland'in etrafında daha serin ve daha az tuzlu Kuzey Denizi'ne karışmaktadır. Ancak Shetland, en güçlü akıntıların gerçekleştiği ve besleyici özelliği yüksek suların yukarı akışının en büyük çaplı yaşandığı Avrupa Kıta Sahranlığı kıyısının çok yakınında yer alırken; Orkney nispeten sığ sularla kuşatılmıştır. Bu farkların sonucunda Shetland bölgenin tahıl tarımını had safhada karşılayan, daha çeşitli ve dinamik bir deniz ortamına sahip olmuştur.

TARİHSEL BULGULAR

Orkney ve Shetland'de Nors yerleşimine ilişkin açık metinsel kanıtlar

pek bulunmamaktadır. İzlandalı devlet adamı ve tarihçi Snorri Sturluson, *Heimskringla* sagasında; Norveç Kralı I. Harald Haarfager (Güzel Saçlı) hükümdarlığı sırasında onun büyüyen siyasi gücünden kaçmak isteyen Vikingler'in adalara yerleştiğinden söz etmektedir, ancak bu rivayet yüzyıllar sonra Norveç kraliyet nüfuzuyla ilgili kaygılar taşıyan bir İzlandalı tarafından yazılmıştır. Kuzey Adaları'nı merkezine alan tek İzlanda sagası olan *Orkneyinga Saga*, ilk Nors yerleşmesinin sebepleri ve süreçlerine dair çok az bilgi içerirken; büyük ölçüde 11. ve 12. yüzyıllardaki Orkney Kontluğu'nun siyasi tarihine odaklanmaktadır. Dağınık haldeki diğer kaynaklar ise adaların Viking tarihine dışarıdaki Orkney kontlarının faaliyetlerini irdelemek suretiyle değinmiştir. Böyle bir rivayet de, Kont Cesur Sigur'un 1014'te İrlanda'da Clontarf Savaşı'nda ölmesiyle ilgili olan *Njál'in Sagası*'nda bulunmaktadır. Adalardaki hayata dair yazılı kayıtların sayısı da, açıklayıcı içerikleri de Geç Orta Çağ ve Erken Orta Çağ-sonrası dönemlerde etkileyici biçimde artmıştır.

YER İSİMLERİ

Yer isimleri muhtemelen Viking Dönemi'nden birçok kültürel devamlılık barındıran, aslen sözlü kanıtlar halindedir. Orkney ve Shetland'in yer isimleri çoğunlukla İskandinav kökenlidir; Eski Nors dilinin, *landnám* (ilk toprak alma) sonrasındaki onyıllar içerisinde, daha önceki Pikt diliyle karışmayıp onun yerine geçtiğini gösterir niteliktedir. İlk yer isimleri, “bu” (*bú*), “-bister” (*bolstaðr*) ve “skaill” (*skáli*) sözcükleri veya eklerini birleştirirken; “-ster” (*seter*) ve “-gard” veya “-garth” (*garðr*) ile biten çiftlik isimleri ise büyük ihtimalle sonraki yerleşmeleri işaret etmektedir. Yer isimlerini tam olarak tarihlendirmek imkansız olsa da, bazı durumlarda toprak kullanımının değişimini gösterme özellikleri vardır. Örneğin “pund” ve “quoy” sözcüklerini birleştiren yer isimleri, çeşitli türlerdeki besi hayvanlarının ağıllarını nitelemekte; arazinin ilk başlarda otlatma amaçlı kullanıldığına dikkat çekmektedir. Daha genel bir tabirle, bu tarz yer isimlerinin yüksek yoğunlukta olması, ada topraklarından yoğun biçimde faydalandığının kanıtlarıdır: Örneğin Shetland'de toplamda sadece 1425 kilometrekarelik bir alan üzerinde dağılan 50 bin yer isminin Nors dilinde olduğu tahmin edilmektedir.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Norslar geldiklerinde, her iki ada grubunda da arkeologlar ve tarihçiler tarafından genellikle Piktler olarak söz edilen bir Kelt nüfusu yaşamaktadır. Çeşitli arkeolojik bulgular, Orkney ve Shetland'deki Piktler ile anakara İskoçya'dakiler arasında güçlü kültürel bağlar olduğunu göstermektedir (Anakaradakiler ilk kez M.S. 3. yüzyılda Romalılar tarafından "Piktler" olarak adlandırılmıştır). Kuzey Adaları Piktleri hakkında daha öğrenecek çok şey vardır; ancak 1970'lerden beri yürütülen arkeolojik araştırmalara göre; Nors kolonizasyonundan hemen önceki yüzyıllarda kayda değer bir nüfus burada yaşamış olmalıdır. Bu bakımdan, İskoçya'nın Kuzey Adaları, Vikingler'in sonradan kolonileştirdiği Faroe Adaları, İzlanda ve Grönland gibi geniş ölçüde ıssız olan yerlerden çarpıcı biçimde ayrılmaktadır.

Yine de ön-Nors dilindeki yer isimlerinin ve hatta toprak sahipliğinde ayırt edici unsurların yayılımı hariç olmak üzere; Norslar'ın yaşadığı Orkney ve Shetland'in kültürleri, bölgenin Pikt geçmişinden kalma oldukları düşünülen birkaç öge barındırmaktadır. Viking döneminde ön-Nors zamanına ait kültürel izlerin eksikliği, iki halkın karşılaşmasının şiddetli olduğuna ve Piktler'in yok edilmesiyle sonuçlandığına yönelik spekülasyonlara yol açmıştır. Bu karmaşık meseleyle ilgili mevcut arkeolojik bulgular belirsizliğini korumaktadır ve Pikt-Nors etkileşiminin mahiyeti halen bir muammadır.

Aslında Nors yerleşmesi döneminde bölgede yaşanan olaylarla ilgili belgelerin genel yetersizliği, arkeolojik bulguların önemini ciddi biçimde artırmaktadır. Kimi zaman rastlantıyla, kimi zaman 1800'lerden itibaren yapılan resmi kazılar yoluyla ortaya çıkan Viking dönemi yerleşmeleri ve mezarları; Orkney ve Shetland'deki Nors yaşamına dair çok bilgilendirici olmuştur. Bu kısa irdeleme yalnızca önemli bilgileri açığa çıkaran büyük ve en dikkate değer alanlar ve buluntuların ana hatlarını çizecektir.

Buckquoy, Brough of Birsay, Pool, Westness, Skaill in Deerness ve Saevar Howe; Orkney'de en erken kazılan Nors yerleşmeleri arasında yer almaktadır. Shetland'de ise Viking dönemi kalıntılarını geniş çaplı biçimde sergileyen kazı alanları sadece Jarlshof ve Old Scatness olmuştur. Bugün Shetland'de Pikt yapılarının yeniden kullanılmadığı, nispeten iyi korunmuş binalar yalnız Jarlshof'ta bulunmaktadır. Bu sit alanlarının tümünde, Nors yerleşim katmanlarının altında Pikt yerleşmeleri bulunmaktadır. Şimdiye dek sadece Buckquoy'da, ve belki Pool'da, Pikt ve Nors yerleşim-

leri arasındaki devamlılıklara ilişkin makul bulgular elde edilmiş; diğer yerlerde ise Norslar'ın gelişi öncesinde, yerleşmede olası bir boşluk ortaya konmuştur. Sit alanlarının tarihlendirmesine yönelik kanıtlar, nicelik ve nitelikte çeşitlilik göstermektedir. Genelde bu Viking yerleşmeleri 9. yüzyılın sonlarında başlamış gibi görünmektedir; Güney Britanya'da Viking akınlarının başlangıcından sonra Norveçliler'in Kuzey Adaları'na gelmesi için kayda değer bir zaman geçmiş olmalıdır. Dolayısıyla, bir yandan yerleşmenin 9. yüzyılın başlarında Viking akınlarıyla başladığına dair uzun vadeli varsayım, şimdiye kadar arkeolojik kayıtlarla desteklenmiş değildir. Diğer yandan, daha sonraki saha çalışmaları ve analizleri bu tabloyu değiştirebilir: Özellikle Shetland Adaları'nda, M.S. 800-1000 arasında Kuzey Adaları'nda yerleşime dair kanıtlar halen nispeten zayıftır.

Mezarlar da Viking kültürleri hakkında çok fazla bilgi sağlayabilmektedir; ancak bu tip bulgular Orkney'de Shetland'dekilerden çok daha yaygındır. Başlıca mezarlıklar Westray'deki Pierowall ve Westness'teki Rou-say'de ortaya çıkmıştır. Orkney'de ve Shetland'deki diğer yerlerde ayrıca tek başlarına mezarlar bulunmuştur. Kuzey Adaları'ndaki Pagan Viking mezar tipleri arasında; uzun ve kısa dikdörtgenler şeklinde inhumasyon gömüleri, taşlarla hizalanmış çukurlar veya sandıklar (cist), taşlarla hizalanmış yumurta biçiminde çukurlara bükülerek konmuş cenazeler ve küçük kıyı teknelerini içeren gemi-mezarlar yer almaktadır. Mezar eşyalarının çeşitleri, Viking Dünyası'nın diğer bölgelerinde bulunanlarla örtüşmektedir; ve tipik yapıtlar, çeşitli tiplerde silahlar ile tekstil üretim araç-gereçlerini içermektedir. Shetland'de, Orkney'den de, Norveç ve İzlanda'dan da çok daha az Hristiyanlık öncesi Nors mezarı bulunmaktadır. Bu, açıklaması zor ve çarpıcı bir örnektir. Korunma koşulları ve böyle sit alanlarını keşfetmenin olabilirliği, Shetland'de de diğer yerlerdekinin aynısı gibi görünmektedir. Norslar'ın Hristiyanlığı kabul etmesinin, ölümlerin mezar eşyalarıyla gömülmesini azaltmış olması mümkündür; ancak Shetland'deki Norslar'ın Orkney'dekilerden daha önce Hristiyanlaştığına dair hiçbir kanıt yoktur. Ha keza, Orkney'deki yerleşmenin daha önce kurulduğunun ve daha fazla sayıda Pagan definleriyle daha uzun bir "Pagan dönemi" geçirdiğinin de bir kanıtı yoktur.

BÖLGESEL EKONOMİ

Bölgedeki arkeolojik bulgular, Kuzey Adaları ve Norveç'e dair tarihsel

kayıtların ve sonraki yüzyıllardan etnografik bilgilerin yardımıyla yorumlandığında; Orkney ve Shetland'deki Nors göçmenlerin yiyecek ve barınak sağlama yollarına dair bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ancak şunu bilmek gerekir ki; 800-1100 arasındaki döneme ait, modern yöntemlerle etraflıca kazılmış alan sayısı nispeten azdır. Hem iyi korunmuş mimari, hem de çöplerden veya atık tortularından elde edilen biyoarkeolojik bulgulara sahip alan sayısı çok daha azdır. Her iki bulgu tipi de insanların ekonomilerini anlamak açısından değerlidir. Shetland'deki Old Scatness Broch araştırmaları ile Orkney'deki Quoygrew kazıları gibi güncel projeler, bu tip tamamlayıcı kanıtları sunacağına benzemektedir (Bütün Viking dönemi yerleşmelerinin hızla terk edildiği ve geride daha iyi korunmuş kalıntıların bırakıldığı böyle alanlar, İzlanda ve Grönland'da daha yaygındır). Halihazırda, Viking dönemine ait karakteristik bir yerleşme tipi tanımlamak ne Orkney ne de Shetland için mümkündür. Bazı kazılmış yerleşmelerde, ayrı ayrı ama birbirine komşu olan çoklu evler ortaya çıkarken, diğer alanlarda tek evli çiftlikler görülmektedir. Zamanla Orkney ve Shetland'de daha yoğunlaşmış bir yerleşme modeli gelişmiş, en sonunda da sonraları kasaba diye adlandırılacak olan gevşek kümeler halindeki çiftlikler oluşmuştur; ancak 800-1100 arasındaki dönemde bu yerleşim birimlerinin aldıkları şekli belirlemek zordur. Yer ismi bulguları ve sonraki yerleşme dağılımları; erken dönemde bir Nors çiftliği kurmak için kilit gereksinimin, teknelerin yaşayabileceği bir kıyı şeridinde yakınlık olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazılan alanlardan elde edilen biyoarkeolojik ve yapıtsal bulgular; Viking döneminde Kuzey Adaları'nda bulunan Norslar'ın besi hayvanları ve tahılların yanı sıra balık, fok, deniz kuşu ve yumuşakça gibi yabani gıdaları da içeren çeşitli besin kaynaklarından faydalandığını göstermektedir. Sığırlar ve koyunlar en önemli memelilerdir, ancak bütün sit alanlarında domuz kemikleri de bulunmuştur. Viking dönemindeki Norveç ve Grönland'ın tersine, Kuzey Adaları'nın ekonomilerinde keçilerin önemli olduğuna dair bulgular ise azdır.

Viking dönemi alanlarında, hem tahıllar hem de onları işlemek için kullanılan öğütücü taşları ortaya çıkmıştır; bu durum Orkney ve Shetland'de tahılların kilit bir kaynak olduğunu göstermektedir. *Bere* (iki sıralı arpa-*Hordeum vulgare*) sonraki yüzyıllarda da olduğu gibi en önemli mahsuldür. Arpa, takımadalarda ekilmeye çok uygundur, zira tuza dayanıklıdır ve adalarda -özellikle Shetland'de- fazlasıyla tuz serpintisi birirmektedir.

Viking ile sonraki Orta Çağ dönemlerindeki Orkney ve Shetland ekono-

milerinde deniz balıklarının rolü, şimdilerde yoğun araştırmaya tabi tutulmaktadır. Bazı biyoarkeolojik bulgu tipleri, balığın Viking dönemindeki Kuzey Adaları ekonomilerinde önemli bir rol oynadığı izlenimini vermektedir. Ancak mevcut bulguların kısıtlılığı göz önüne alındığında; deniz memelileri, kuşları ve yumuşakçaların da dahil olduğu bütün deniz ürününü kategorilerinin beslenme düzenine katkılarını çözümlemek zordur. Ayrıca Orkney ve Shetland arasındaki çevresel zıtlıklar, denizsel ve karasal kaynakların göreceli öneminin de iki ada grubu arasında farklılık arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu karmaşık konunun çözülmesi için, daha fazla arkeolojik araştırma yapılması şarttır; ve bu süre içerisinde, belki de Orkney ve Shetland'i tek bir yerleşme bölgesi olarak genellemek pek mantıklı değildir. Şüphesiz ki Orta Çağ'ın sonuna kadar tüketim ve ticaret amacıyla balık avlamak, Shetland'de Orkney'den çok daha fazla öneme sahiptir. Genel olarak, daha fazla alanda -bilhassa erken yerleşmelerde- araştırmalar yapıldıkça, Viking dönemindeki Orkney ve Shetland'in birbirinden bağımsız kültürel profilleri belirginleşecektir. Bu nitelikler muhtemelen ekolojik çeşitliliğin yanı sıra sonraki dönemde ortaya çıkan Orta Çağ kilisesi, güçlü krallıklar ve büyük, yapılandırılmış pazar sistemleri gibi bütünleştirici güçlerin yokluğundan beslenmektedir.

Ayr. bkz. Piktler (Cilt 4, Bölüm 7); İzlanda ve Grönland'da Viking Yerleşmeleri (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Ballantyne, John H. ve Brian Smith, eds. *Shetland Documents, 1195-1579*. Lerwick, U.K.: Shetland Islands Council and Shetland Times, 1999.

Barrett, James H., Rebecca A. Nicholson ve Ruby Cerrón-Carrasco. "Archaeo-ichthyological Evidence for Longterm Socioeconomic Trends in Northern Scotland: 3500 B.C. to A.D. 1500." *Journal of Archaeological Science* 26 (April 1999): 353-388.

Batey, Colleen E. ve John Sheehan. "Viking Expansion and Cultural Blending in Britain and Ireland." İçinde *Vikings: The North Atlantic Saga*. Editörler William W. Fitzhugh ve Elizabeth I. Ward, s. 127-141. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 2000.

Bigelow, Gerald F. "Issues and Prospects in Shetland Norse Archaeology." İçinde *Norse and Later Settlement and Subsistence in the North Atlantic*. Editörler Christopher D. Morris ve D. James Rackham, s. 9-32. Glasgow, Scotland: University of Glasgow, 1992.

———. "Sandwick, Unst, and Late Norse Shetland Economy." İçinde *Shetland Archaeology: New Work in Shetland in the 1970s*. Editör Brian Smith, s. 95-127. Lerwick, U.K.: Shetland Times, 1985.

Bond, Julie M. "Beyond the Fringe? Recognising Change and Adaptation in Pictish and Norse Orkney." İçinde *Life on the Edge: Human Settlement and Marginality*. Editörler C. M. Mills ve G. Coles, s. 81-90. Oxford: Oxbow Books, 1998.

Buteux, Simon. *Settlements at Skail, Deerness, Orkney: Excavations by Peter Gelling of the Prehistoric, Pictish, Viking, and Later Periods, 1963-1981*. Oxford: Archaeopress, 1997.

Crawford, Barbara E. *Scandinavian Scotland*. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1987.

Fenton, Alexander ve Hermann Pálsson, eds. *The Northern and Western Isles in the Viking World: Survival, Continuity, and Change*. Edinburgh: John Donald Publishers, 1984.

Graham-Campbell, James ve Colleen E. Batey. *Vikings in Scotland: An Archaeological Survey*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

Hamilton, John R. C. *Excavations at Jarlshof, Shetland*. Edinburgh: Her Majesty's Stationery Office, 1956.

Hunter, John R. *Rescue Excavations on the Brough of Birsay, 1974-82*. Edinburgh: Society of Antiquaries of Scotland, 1986.

Hunter, John R., Julie M. Bond ve Andrea N. Smith. "Some Aspects of Early Viking Settlement in Orkney." İçinde *The Viking Age in Caithness, Orkney, and the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August-1 September 1989*. Editörler Colleen E. Batey, Judith Jesch ve Christopher D. Morris, s. 272-284. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1993.

Kaland, Sigrid H. H. "The Settlement of Westness, Rousay." İçinde *The Viking Age in Caithness, Orkney, and the North Atlantic: Select Papers from the Proceedings of the Eleventh Viking Congress, Thurso and Kirkwall, 22 August-1 September 1989*. Editörler Colleen E. Batey, Judith Jesch ve Christopher D. Morris, s. 308-317. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1993.

Magnusson, Magnus ve Hermann Pálsson, *Njal's Saga*. London: Penguin, 1981.

Nicholson, Rebecca A. ve Stephen J. Dockrill, *Old Scatness Broch, Shetland: Retrospect and Prospect*. Bradford, U.K.: Department of Archaeological Sciences, University of Bradford, 1998.

Nicolaisen, W. F. H. *Scottish Place Names: Their Study and Significance*. London: Batsford, 1976.

Owen, Olwyn ve Magnar Dalland. *Scar: A Viking Boat Burial on Sanday, Orkney*. East Lothian, U.K.: Tuckwell Press, 1999.

Pálsson, Hermann ve Paul Edwards, *Orkneyinga Saga: The History of the Earls of Orkney*. London: Penguin, 1981.

Ritchie, Anna. *Viking Scotland*. London: Batsford, 1993.

Sturluson, Snorri. *Heimskringla: The Olaf Sagas*. Vols. 1 and 2. New York: Dutton, 1964.

Wagh, Doreen. "Place-name Evidence for Scandinavian Settlement in Shetland." *ROSC: Review of Scottish Culture* 7 (1991): 15-24.

ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE İRLANDA

TERRY BARRY

İrlanda arkeolojisinin diğer bütün dönemlerinin yanında, Erken Hristiyanlık dönemi 1980'lerin başından itibaren araştırma düzeyinde büyük bir ilerlemenin odak noktası olmuştur. Çağdaş çalışmalardaki ana eğilimlerden biri de, bu dönemle ilgili arkeolojinin yükselen sekülerleşmesidir. Erken Orta Çağ'da İrlanda'da manastırlar ve diğer dini yerler şüphesiz ki önemli bir bileşen olsa da; akademik camiada, buraların o dönemde İrlanda coğrafyasına hakim olmadığının fark edilmesi gitgide artmaktadır. Bu dönemi tanımlamak için "Erken Hristiyanlık" teriminin kullanımı, bugün artık kilisevi alanların rolünü gereğinden fazla vurgulayıcı olarak görülme-ye başlamıştır; zira o zamanlar hiçbir dini bağlantısı olmayan yerleşme tipleri de söz konusudur. Sonuç olarak arkeologlar bu dönemi tanımlamak için artık "Erken Tarih" veya -gittikçe artan biçimde- "Erken Orta Çağ" terimlerini kullanmaya yönelmektedir.

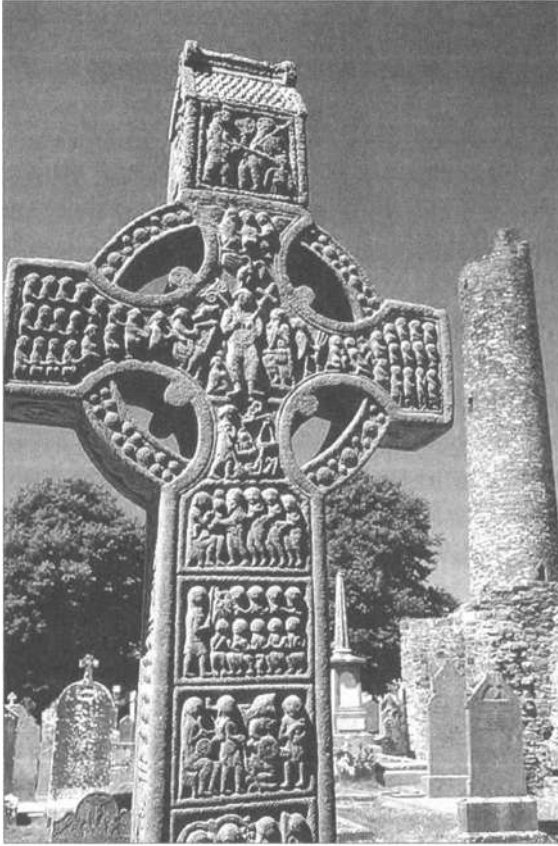
Genel anlamda, birçok bilim insanı bu dönemin M.S. 5. yüzyılda, adaya Hristiyanlığın gelişinden hemen sonra başladığını düşünmektedir. 12. yüzyılda ise, geniş ölçüde Anglo-Normanlar'ın geliş zamanıyla (1169 ve 1170) çakışan Kıtasal tarikatların ortaya çıkışıyla sona ermektedir. İrlanda Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmasa da, imparatorun Roma Britanyası ve ötesiyle ticari bağlantılarına yakından müdahildir. Dolayısıyla Roma Demir Çağı'nın etkilerinin yok olması ve bu itibarla Erken Orta Çağ döneminin

başlamasına dair zamanı tam olarak kestirmek zordur. Örneğin arkeolog Nancy Edwards, İrlanda tarihinin bu döneminin kökenleriyle ilgili esaslı sorular yöneltmiş; Roma kültürünün etkilerinin yanı sıra okur-yazarlığın ve Hristiyanlık dininin hayata katılışının, yaşanan değişimleri başlatma boyutunu tartışmaya açmıştır.

KİLİSE ARKEOLOJİSİ

Bu dönemde kilise öncelikle manastıra dayalıdır ve adanın birçok bölümündeki harabeler halinde bugüne ulaşan manastır alanları, İrlanda'nın geçmişinin bu önemli evresinin kayda değer bir işaretidir. İlk manastırlardan geriye arkeolojik anlamda çok az şey kalmıştır; çünkü binaları ağaçlardan veya dallar ile çamurdan inşa edilmiştir. Ancak ülkenin batı sınırlarında kurulan ve başlıca yapı malzemesi olarak taşların kullanıldığı bazı küçük manastırlar; başka yerlerde kurulan ilk manastırların orijinal görünümüne dair bir fikir verebilmektedir. Bunlar arasında yer alan, Skellig Michael adasındaki etkileyici biçimde yerleştirilmiş, arı kovanı şeklinde kuru-taş duvarlı odacıklar; Atlantik'te, County Kerry'deki Iveragh Yarımadası'nın 13 kilometre batısında bulunmaktadır. Diğerleri ise County Sligo'daki Inishmurray adasındadır. Ayrıca County Offaly'deki Clonmacnoise ve County Wicklow'daki Glendalough gibi en meşhur manastır sit alanlarında da, etrafları manastır duvarlarıyla çevrili -kiliseler ve yuvarlak kuleler dahil olmak üzere- çok sayıda taş yapının kalıntıları vardır. Bu alanlardan, daha sonra hazırlanan ve bugüne ulaşan kilise metinlerinde kapsamlı biçimde söz edilmektedir. Aslında bu dönemden kalma taş mimari örneklerinin çoğu köken itibarıyla kiliseye aittir; bunlardan biri de, Kral Cormac Mac Carthaig tarafından County Tipperary'deki Cashel Kayaşı'nın tepesine yaptırılan Cormac Şapeli'dir. 12. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen şapel, tüm dünyada İrlanda Romanesk mimarisinin yaşayan en güzel örneği olarak kabul görmektedir. Dini el yazımı kitap üretiminin en büyük okullarından bazıları da manastırlarda yer almaktadır. Her ikisi de Dublin'deki Trinity Üniversitesi'nde sergilenmekte olan Durrow Kitabı (M.S. yak. 650) ve Kells Kitabı (M.S. yak. 800) gibi örneklerin de dahil olduğu, tezhip sanatının (el yazması kitaplarda sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi, Ç.N.) başyapıtları buralarda üretilmiştir.

Bölgede toprak veya taştan bir setle betimlenen, daha küçük birçok çevre duvarının da bulunduğunu bilmek önemlidir. Bunlar belki de başlan-

Resim 1: 9. Yüzyıl Kelt yüce haçı.

© Kevin Schafer/Corbis. (İzinle çoğaltılmıştır.)

gıçta bir tür manastır işlevi görmüştür. Ancak sadece hava fotoğrafçılığı veya saha araştırmasıyla tespit edilebilmişlerdir; diğer bir deyişle, öyle olduklarını doğrulayacak herhangi bir belgesel kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca “kill” gibi kilisevi öğeler barındıran yer isimlerine sahip sit alanları da vardır; fakat daha kapsamlı arkeolojik incelemelerde kilise faaliyetine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Bu nedenle, bu konuda Ann Hamlin’in yolundan gitmek, net kilise ve mezar kanıtlarına rastlanmadıkça hiçbir alanı kilisevi addetmemek en doğrusudur.

Bu dönemdeki kent yerleşmesi meselesi de -bilhassa buraya özgü kentleşme modellerinin kapsamı ve mahiyeti- halen devam eden bir tartışma konusudur. Gitgide artan bir kabule göre; İrlanda’nın dini başkenti Armagh gibi daha büyük ve daha nüfuzlu manastırların bazıları 10. ve 11.

yüzyıllarda kent yerleşiminin birçok karakteristik özelliğini sergilemiştir. Sokaklar ve geniş çaplı zanaat üretiminin gerçekleştiği bölgeleri de kapsayan bu tarz nitelikler, Kıta Avrupası'nın geri kalanı için büyük ölçüde standarttır. Heather King, Clonmacnoise Manastırı'nın dini çekirdeğinin yanibaşında seküler bir kent yerleşimine dair önemli arkeolojik bulguların yanı sıra, yerleşmenin manastıra ait ve seküler topluluklarını ayıran büyük çaplı bir *vallum*'un da (set/duvar, Ç.N.) kanıtlarını tespit etmiştir.

KIRSAL YERLEŞME

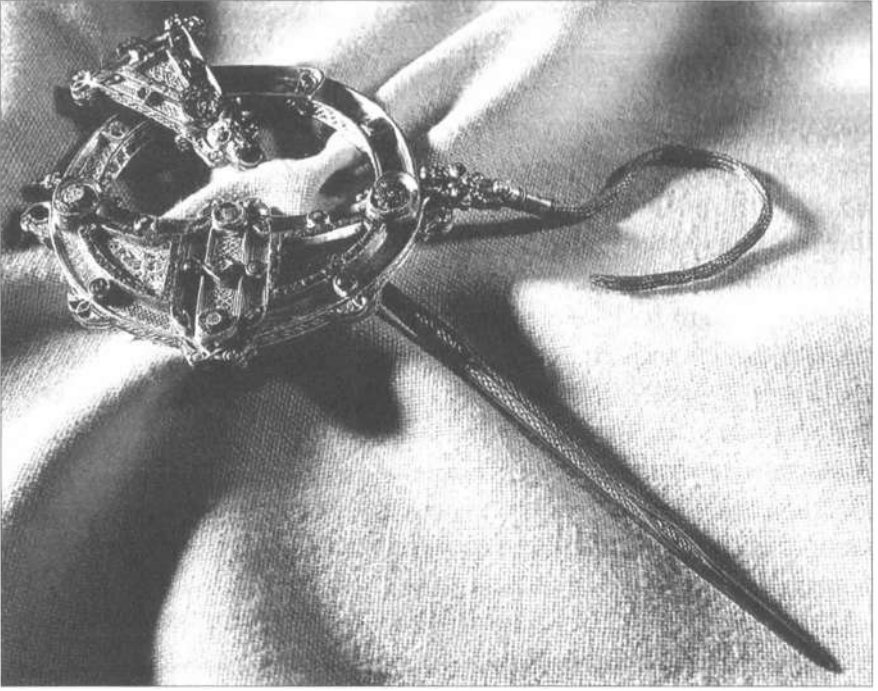
Erken Orta Çağ dönemindeki en yaygın yerleşme tipi, *ringfort* adı verilen halka şeklindeki müstahkem mevkiilerdir. 19. yüzyılın ortasında yürütülen Ordnance Araştırması'nda haritalanan en az 50 bin örneğinin günümüze ulaştığı olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar, yapıları bulundukları yere bağlı olarak değişen dairesel yerleşmelerdir. Ülkenin doğu yarısındakiler topraktan bir set halindedir ve suyu çekilmiş harici bir hendek veya tümseğe sahiplerdir. Batı sınırındakilerin ise kuru-taştan yapılmış bir çeperleri vardır ve bu nedenle *cashel* olarak bilinmektedir. Bu yerleşmeler ortalama 30 metrelik bir çapa sahiptir; ancak daha büyük ve birçoğu çeşitli savunma seti hatlarına sahip olan örnekleri de mevcuttur. *Ringfort*'ların çoğunluğu İrlanda toplumunda bağımsız unsurlardan oluşan, o zamanlar büyük ölçüde kabilesel küçük krallıklar niteliğindeki müstakil çiftlikler olmakla beraber; daha büyük olanlar da muhtemelen özel kabile grupları için merkezler olarak kullanılmıştır. Kazılan sit alanı sayısı 200'den daha az olsa da; çoğunluğu ilk milenyumun ikinci yarısında inşa edilmiş gibi görünmektedir. M.S. 1000'den sonrasında bu halka şeklindeki yerleşmelerin tek tük inşa edildiği; ancak bazılarının 1169'da başlayan Norman fetihlerinin ardından kullanılmaya devam ettiği düşünülmektedir. Bu geç dönem yerleşimine dair arkeolojik bulgulara ek olarak; 13. yüzyılda Leinster'deki bir alanın Anglo-Normanlar tarafından yıkılmasıyla ilgili, döneme ait yazılı kanıtlar da bulunmaktadır.

Ringfort'lar sayıca çok fazla olsalar da, işlevleri ve kronolojilerine ilişkin görüşler halen bir muammadır. İki kazı çalışmasında ortaya çıkan daire biçiminde evler, bu yerleşmelerin kullanımına ve zanaat faaliyetlerine dair önemli kanıtlar içermektedir. County Cork'da yer alan Lisleagh 1 yerleşmesinde, 5-7 metre çapında dairesel yapılar tespit edilmiştir. Bir örnekte, binalar sekiz formunda bir çift olarak düzenlenmiştir. Çevresel ve ya-

pıtsal bulgular; koyun besiciliği, yün üretimi ve kemik tarak yapımının 6. yüzyılın sonuyla 8. yüzyılın sonu arasında Lisleagh yerleşimindeki ekonominin en önemli unsurları arasında olduğunu göstermektedir. Dairesel evlerin yer aldığı diğer alan ise İrlanda'nın kuzey sınırında, County Antrim'deki Deer Park Farms (Geyik Parkı Çiftlikleri, Ç.N.) bölgesindedir. Burada bulunan 6 metre boyunda, "yükseltilmiş" bir *ringfort*; 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar uzayan bir kullanım süresine sahiptir. Bu önemli yerleşimin kullanım katmanları içerisinde, her biri 5 ile 8 metre arasında çaplara sahip toplam 20 dairese ahşap yapı bulunmuştur. Ev olarak nitelenebilecek beş yapı arasında, 7 metre civarında çapa sahip (Lisleagh'deki evlere benzer biçimde), çift cidarlı çarpıcı bir ev yer almaktadır. Evin içerisinde bir yatak alanı ve ayırıcı iç tahta bulgularına rastlanmıştır; yatak alanında, tarz itibarıyla M.S. 800'e tarihlenen küçük bir broş tespit edilmiştir. Mahzenler (yeraltı kilerleri) veya yeraltı geçitleri genellikle kuru-taş duvarlar ve bir çatıdan yapılmış, sonra geçidi inşa etmek için kazılan hendekten çıkan toprakla kaplanmıştır. Birçok durumda, mahzenler halka şeklindeki surların ya içerisinde ya da yakınında bulunmaktadır. County Fermanagh bölgesindeki Coolcrans *ringfort*'unun içerisinde bulunan, bütünüyle alışılmadık olan ahşap örnekteki kalaslardan tespit edilen dendrokronolojik tarih, 9. yüzyılın başlarını işaret etmektedir. Net biçimde ilk milenyuma tarihlenen bu yapıların asıl işlevleri pek belli değildir. Besinler için soğutucu depo ya da bir yerleşme saldırıya uğradığında sığınak olarak kullanılmış olmaları muhtemeldir.

Bu döneme ait savunma duvarlarının bir diğer önemli türü de *crannog* adı verilen, bir gölün içindeki bir ada üzerinde, doğal veya yapay temellerle inşa edilmiş olan yaşam alanlarıdır. Güncel arkeolojik araştırmalara göre, İrlanda'da 2 bin civarında örneği bulunmaktadır; en yoğun bulundukları yer ise adanın kuzey yarısındaki "Drumlin Belt", özellikle de kuzeybatıdaki Lakeland bölgesidir. Bu *crannog*'lar, tamamen Heritage Council (İrlanda Ulusal Miras Konseyi, Ç.N.) tarafından finanse edilen arkeolojik araştırma şirketi Discovery Programme'ın (Keşif Programı, Ç.N.) Göl Yerleşmesi araştırma projesinin bir parçası olarak incelenmektedir. *Crannog*'ların kökeni tarih öncesi döneme dayanmakta; ancak inşa edilip yaşam alanına dönüşmeleri Orta Çağ ve sonrasında bulunmaktadır.

Ringfort'larda olduğu gibi, bilimsel olarak kazılanların sayısı azdır; ancak tarihsel bulgular, bunların Erken Orta Çağ döneminde toplumun varlıklı kesiminin yaşadığı savunmalı çiftlik evleri olduklarını göstermektedir. Ba-

Resim 2: Tara kraliyet bölgesinden geldiği iddia edilen, 9. yüzyıl Tara broşu (County Meath, İrlanda). ©Erich Lessing/Art Resource, NY. (İzinle çoğaltılmıştır)

zıları -County Meath'te yer alan Lagore gibi- kraliyete ait alanlardır. Aynı bölgedeki Moynagh Lough'da bulunan güçlü kanıtlar, bu *crannog*'un geleneksel bir çiftlik birimi olmasının yanı sıra; madeni süs eşyası üretimi ve diğer ustalık gerektiren zanaat işleri için önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.

Erken Orta Çağ döneminde devamlı ikamet edildiği kanıtlanan, genellikle kökenleri tarih öncesine dayanan başka yerleşim alanları da mevcuttur. Özellikle County Dublin'deki Dalkey Adası, County Kerry'deki Dunbeg ve County Antrim'deki Larrybane'de denize doğru uzanan dağlık arazideki müstahkem mevkilerin hepsi, bu çağın birçok belirsiz vaktinde sırf geçici sığınaklar mahiyetinde de olsa, yeniden iskan edilmiştir. Sonuçta, şüphesiz ki etrafı çevrilmemiş veya arkeolojik anlamda tanımlanmaları zor olan çok zayıf ve kısmi duvarlara sahip yerleşmeler de vardır. Hava fotoğrafçılığı ve gitgide gelişen uzaktan algılama teknikleri sayesinde, bunların bazıları bu coğrafya üzerinde tespit edilmiştir. Gerçekten de bazı Erken Orta Çağ yasa sistemlerinde, İrlanda toplumunun özgür olmayan

üyelerinin (hem ekonomik hem de yasal olarak belli bir lorda bağlı olanlar) yaşadığı kırsal çekirdek yerleşmelerin varlığından söz edilmektedir. Bunlar muhtemelen herhangi bir biçimsel düzen veya yerleşim planı olmaksızın inşa edilmiş olan ek binalarla birlikte çiftlik evlerinden oluşan küçük kümeler halindedir. Yüksek alanlarda kurulan bu tip yerleşmeler, büyük ihtimalle yılın belirli zamanlarında mevsimlik tarım sisteminin bir parçası olarak iskan edinilmiştir.

Arkeologlar ayrıca geçmiş coğrafyaların karmaşıklığını çözmek için onları bir bütün olarak ele almaya ve böylece daha önceki araştırmaların çoğunda yapıldığı gibi münferit alanlara yoğunlaşmaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Hava fotoğrafçılığı ve diğer arama tekniklerinden faydalanılarak, bu döneme ait olduğu düşünülen sahaların ve onlarla birlikte diğer ek yapıların incelenmesi için birtakım girişimler başlamıştır. Ülkenin güneydoğusunda yer alan Barrow Nehri'ndeki vadide ve County Down'daki Strangford Lough'da (Gölü'nde, Ç.N.) bu şekilde iki araştırma projesi yürütülmektedir.

YAPITSAL BULGULAR

Arkeolojik bulgu anlamında, İrlanda'da Erken Orta Çağ dönemi -tıpkı aynı dönemdeki Batı ve Kuzey Britanya'nın çoğu yerinde olduğu gibi- seramik yapıtlardan mahrumdur. Bu konuda var olan birkaç istisnadan biri, Fransa ve Akdeniz'den ithal edilen lüks mallar olan ve günümüze ulaşan A, B, D ve E seramiklerinden yapılmış kırık çömlek parçalarıdır. Bunlar M.S. 5.-8. yüzyıllar arasındaki dönemden kalmadır. Yerli imal edilen tek çanak-çömlek tipi, başlangıçta yeraltı odalarıyla ilişkisinden ötürü Mahzen Seramiği olarak adlandırılmıştır; günümüzde ise Erken Yerli Seramik veya Erken Tarihi Seramik olarak bilinmektedir. Ağırlıklı olarak ülkenin kuzeydoğusunda hem dini hem de seküler alanlarda -özellikle Antrim ve Down bölgelerinde- bulunan, el yapımı kaba bir çömlek türüdür. County Kerry'deki Reask gibi dini alanlarda; diğer yerli, kaba ve çimle temperlenmiş mamullerin de az sayıda bulguları mevcuttur. Bu nedenle, bu dönemde seramiğe bir alternatif olarak ahşap kullanılmış gibi görünmektedir; ki bu *crannog* kazılarında çıkan bu tip buluntuların sayısından da anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu dönemden kalan küçük, yazılı taş anıtlar bulunmaktadır; bunlar da başlı başına birer yapıt olarak tabir edilmelidir. İlk taştan işaretlerin

üzerinde, genellikle Ogham alfabesiyle bir yazı yer almaktadır (İrlanda'da kullanılan en eski yazı). Genelde M.S. 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen bu yapıtlar, en çok ülkenin güneybatısında ve çoğu kez yeraltı depolarında bulunmaktadır. Birçok manastır alanında, çoğunlukla düz taşlar şeklindeki mezar levhaları da bulunmuştur; üzerlerinde kazınmış bir haçla beraber, belirli bir kişi için bir dua yazılıdır. Bunlar genellikle Erken Orta Çağ döneminin sonuna, 9. ve 12. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Şüphesiz ki bu süslenmiş taş anıtların en meşhurları, büyük çoğunluğu manastır alanlarında bulunan, tabansız ve taştan yapılmış Yüce Haç'lardır (Resim 1). Bunlar ana yüzlerinde İncil'den mizansenler ve yan taraflarında da soyut tasarımlarla, genelde özenle oyulmuş çalışmalardır. Orijinallerinin canlı renklerle boyandığına dair birtakım kanıtlar mevcuttur ve çoğunluğu 9. - 10. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. En etkileyici örneklerden bazıları, County Louth'ta yer alan Monasterboice bölgesinde bulunanlardır ve muhtemelen hala ilk yerlerinde ayakta kalmaya devam etmektedirler.

İrlanda'da üretilen gelmiş geçmiş en iyi madeni yapıtların çoğu bu dönemde yapılmıştır. Tunçtan yapılan bu eserlere sonradan değerli madenler de eklenmiştir. Birçoğu County Meath'teki Tara gibi (Resim 2) kraliyete ait bölgelerde veya County Offaly'deki Clonmacnoise gibi büyük manastırlarda -Shannon Nehri'nin kıyılarında- yapılmıştır. Bazıları, örneğin County Cork'daki Garryduff'ta bulunan 7. yüzyıla ait güzel ve eşsiz altın "çit kuşu" broşu, *ringfort*'larda imal edilmiştir. Diğerleri ise County Meath'teki Moy-nagh Lough gibi *crannog*'larda tasarlanmıştır. 7. yüzyıla kadar bu metal işçiliği yapıtlarının büyük bölümü halen geniş ölçüde daha önceki Kelt La Tène üslubunun etkisindedir. Ancak 7. yüzyılın ortasından itibaren, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson üsluplarının artan etkisiyle birçok yeni desen ve teknik hayata katılmıştır. 8. yüzyıla ait Derrynaflan tepsisi ve yaklaşık 700'de yapılan Tara broşu, bunlara örnek teşkil etmektedir. Takip eden 4 yüzyılda metal işçiliği Vikingler'in etkisi altına girmiş, gümüş kullanımı gitgide artmıştır; bu durum önemli oranda bulunan penannular (halkamsı) ve uçurtma şeklinde broşlarda göze çarpmaktadır. Anglo-Norman istilasına doğru ilerleyen dönemde, Cong Haçı'nın da dahil olduğu mahfaza niteliğindeki birçok eserin yapım ve onarımı gerçekleşmiştir.

7. yüzyıldan sonrasına tarihlenen, su gücüyle çalışan -yatay veya dikey- değirmenlerde, onların oluşturduğu göletlerde ve diğer bölümlerinde yapılan kayda değer araştırmalara rağmen; bu döneme ait diğer endüstriler pek belirgin değildir. Strangford Lough'da (County Down) yer alan Ma-

hee Adası'ndaki Nendrum Manastırı'nın ön kıyılarında, üç adet yatay gelgit değirmeninin kalıntılarına rastlanmıştır. Buralar 1999 ve 2000 yıllarında kazılmış, 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenmiştir. Değirmenler, Avrupa'da gelgit gücünün kullanımına dair arkeolojik anlamda tarihleri saptanan en erken örnekler olmaları açısından son derece önemlidir. Bir diğer ilginç araştırma da, o zamanlarda ahşap işçiliğindeki ustalığı ve ormanlık alan idaresini hedefine almıştır. Clonmacnoise'da bulunan çarpıcı ahşap köprü, Erken Orta Çağ'da İrlanda'daki ahşap yapımlarında mevcut olan uzmanlığa örnek teşkil etmektedir. Bir zamanlar Shannon Nehri'ni geçmek için kullanılan köprü, 120 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğindedir. Yapımında yer alan meşe keresteleri dendrokronolojik incelemeyle M.S. 804'e tarihlenmiştir.

VIKİNG ÇAĞI

Erken Orta Çağ dönemi, 8. yüzyılın sonunda Vikingler'in gelişiyle köklü bir değişim geçirmiştir. Geçmiş incelemelerde, İrlanda'da kilisenin bazı açılardan bozulması ve inişe geçmesi, onların ortaya çıkışına bağlanmıştır. Ancak çağdaş bilim insanları, bu problemlerden bazılarının Vikingler'in gelişinden çok daha önce kilisede zaten var olduğunu görme eğilimindedir. Elbette Viking akınları, oldukça hassas manastır topluluklarına zarar vermiş olsa da; manastır saldırıları sadece dışarıdan gelenlerle sınırlı değildir, yerli İrlanda halkının da bunlarda payı vardır. Vurgulanması gereken diğer nokta da, Vikingler kışlarını İrlanda'da geçirmeye başlayana dek geçen bu safhanın 50 yıldan kısa sürdüğüdür. Bu süreç, gemileri için gemi kampları veya müstahkem limanlar kurmalarına varmıştır. Bu savunma üslerinin çoğu, genellikle doğu kıyısında yer alan Hiberno-Nors liman kasabalarına evrilmiştir. County Louth'ta M.S. 841'de kurulan Annagasan'da ve Dublin'de, bu tipte iki kasaba örneği bulunmuştur.

Viking Çağı'ndaki Dublin'in hemen batısında, bugünkü Islandbridge-Kilmmainham bölgesinde, İskandinavya dışında yer alan en büyük Viking mezarlığı bulunmuştur. 1840'larda demiryolları yapılırken keşfedilen mezarlık, içerisinde bulunan eşyalar yoluyla 9. yüzyıla tarihlenmiştir. Yakın zamana kadar yaklaşık 841'de inşa edilen asıl gemi kampının bu mezarlığa ve sonraları yaklaşık 917'de bugünkü konumunda -daha doğuda, Liffey Nehri yakınlarında- kurulan Dublin'in kent yerleşimine yakın olup olmadığı; araştırmacılar arasında tartışmalara yol açmıştır.

Ancak daha güncel arkeolojik kazılar, hem radyokarbon tarihlemeleri hem de yapılar ve yapıtlar Dublin'in halihazırdaki şehir merkezinde yer alan Temple Bar'da bir 9. yüzyıl yerleşmesini işaret etmektedir. Linzi Simpson tarafından yürütülen kazı çalışmaları; Dublin'in Britanya'daki Anglo-Sakson kültürü ve toplum yapısından fazlasıyla etkilendiğini ve İngiltere'nin kuzey-doğu bölgesinde, Viking kenti York üzerinde kurulu olan Danelaw'daki sosyo-politik gelişmelere yakından müdahil olduğunu göstermiştir.

İrlanda ve Viking kültürlerinin kaynaşması, dönemin sanatında -özellikle metal işçiliğinde- oldukça etkin olan önemli bir Hiberno-Nors üslubunu yaratmıştır. Hiberno-Nors kasabalarının arkeolojik kayıtları, bilhassa Dublin ve Waterford'da sürekli yapılan arkeolojik kazıların bir sonucu olarak, çok zengindir. Daha küçük çapta olmakla birlikte, batı yakasında bilinen tek Hiberno-Nors kasabası örneği olan Limerick'ten de geniş yelpazede yapıtlar elde edilmiştir. Bu dönemde hem Dublin'de hem de Waterford'da, çamur ve daldan yapılmış tek katlı dikdörtgen evlerle çevrili sokaklar bulunmaktadır. Hepsinin merkezinde bir ocak ve onun etrafında ev halkının uyuduğu sabitlenmiş banklar yer almaktadır. Büyük evlerin yanında çoğunlukla aynı şekilde inşa edilmiş küçük depoları vardır. Birçok kazı çalışmasında rastlanan atölye ve ürün kalıntıları, bu kent merkezlerinin Viking Çağı'nda Avrupa'nın geri kalanıyla geniş ölçekli ticaret yaptıklarını göstermektedir.

Dublin'in güney rıhtımlarındaki Wood Quay sit alanında, 1970'lerde Patrick Wallace tarafından yürütülen kazılardan elde edilen arkeolojik bulgular, 1100 yılı civarında çekirdekli yerleşmenin merkezinde bir taş duvar örüldüğünü ortaya koymuştur. Bu duvar 10. yüzyıldan beridir kasabayı çevreleyen, üstü tahta çitli büyük toprak bir setin yerine geçmiştir. Nehir alüvyonlarla dolunca, güney kıyısı boyunca yavaş yavaş tesisleri ve binalar inşa edilmiştir. Arkeolojik incelemelerde ayrıca 900-1300 arasına tarihlenen art arda 9 adet kordon tespit edilmiştir. Dublin'de daha sonra yaşanan değişimler, birçoğu şehrin tarihi özünün yeniden geliştirilmesinin bir sonucu olarak, Orta Çağ'dan kalma duvarların hem içinde hem de dışında yapılan çok sayıda kazı çalışmasıyla gün yüzüne çıkarılmıştır.

Waterford'un taş duvarları içerisinde Maurice Hurley tarafından yürütülen kazılarda, Viking ve Orta Çağ yerleşim katmanlarının yaklaşık %20'si ortaya çıkarılmıştır; bunlar özellikle Hiberno-Nors dönemindeki Dublin'den elde edilen buluntuları daha geniş bir bağlama oturtmak açısından değerlidir. Dublin'deki Vikin Çağı buluntularının çeşitlilik ve nitelikleri,

muhtemelen Waterford'dakilerden daha etkileyicidir; ancak Yüksek Orta Çağ'a ait mimari kalıntılar açısından Waterford daha zengin bir derleme sahiptir. Bunlar arasında 11. yüzyıldan kalma 4 batık bina ve 2 ek yapıya taş dizili giriş geçitleri bulunmaktadır. Bu şimdiye dek herhangi bir İrlanda kent merkezinde tespit edilen bu tip buluntuların en yüksek sayısını teşkil etmektedir. Cork ve Limerick'te ortaya çıkarılan bazı sınırlı arkeolojik bulgular, bu şehirlerin Hiberno-Nors tarihine ışık tutmuştur. Limerick'te King's Island'ın (Kral Adası) güneybatı bölümünde, sudan en sık geçiş noktasında yapılan kazılarda yerleşim katmanları ve inşa izlerine rastlanmıştır.

Bu Hiberno-Nors kasabalarının her birinin, ticari işlevleri için önem arz eden ticari ürünlerin çoğunu tedarik edebildikleri kırsal iç kesimleri bulunsa da; İrlanda'da -Britanya'da da büyük ölçüde olduğu gibi- Viking kır yerleşimine dair arkeolojik bulgular yok denecek kadar azdır. Yine de Dublin ve Waterford dolaylarında bulunan birtakım yer ismi kanıtları, limanlardan uzakta kalan kesimlerde Nors yerleşiminin kapsamının genellikle hafife alındığını ortaya koymaktadır. Dublin civarında bir Hiberno-Nors kırsal yerleşim alanı olan "Dyfinarski"de, 2003'te gelişme odaklı gerçekleştirilen bir kazı sonucunda kırsal yerleşme bulguları gün ışığına çıkmıştır.

SONUÇ

12. yüzyılda Orta Çağ Avrupası'nda kilise reformları hızla yayılırken, bu değişimlerin İrlanda'yı da etkilemesi kaçınılmazdır. Sonunda İrlanda kilisesi; papazlar, piskoposlar ve baş piskoposların yönettiği bölgelerden oluşan hiyerarşik bir sisteme geçmiştir. Bu reformun doğrudan bir sonucu olarak, İrlanda kilisesinin ana dayanakları olan ve kökenleri İrlanda toplumuna dayanan manastırların çoğu, yavaş yavaş yok olmuştur.

Onların yerini, Anglo-Norman kolonisinin büyük katedralleri ve bölge kiliselerinin yanı sıra büyük Kıtasa tarikatların evleri almıştır. Elbette bu değişim hemen gerçekleşmemiştir. Anglo-Norman piskoposluk otoritesi 13. yüzyılda gitgide güçlenirken, bazı Erken Orta Çağ manastırları başlardaki Anglo-Norman istilasını sadece güç kaybederek atlatmayı başarmıştır. Ayrıca seküler dünyada, İrlanda'nın bilhassa kuzey ve güneyinde O'Connor'lar ve O'Brien'ler gibi yerli Galyalı-İrlandalı ailelerin yönetiminde kalan bölgeler olduğunun anlaşılması önemlidir. Bu bölgelerin kaderinin çizildiği yıl olan M.S. 1169'da, Normanlar'ın İrlanda'yı fethi başlaya-

na dek; buralarda muhtemelen Erken Orta Çağ döneminin yerleşme modeli evrilerek devam etmiştir.

Ayr. bkz. **La Tène** (Cilt 3, Bölüm 6); **Değirmenler ve Öğütme Teknolojisi** (Cilt 4, Bölüm 7); **Clonmacnoise** (Cilt 4, Bölüm 7); **Rath, Crannog ve Cashel** (Cilt 4, Bölüm 7); **Deer Park Farms** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Dublin** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Aalen, F. H. A., Kevin Whelan ve Matthew Stout, *Atlas of the Irish Rural Landscape*. Cork, Ireland: Cork University Press, 1997.

Clinton, Mark. *The Souterrains of Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 2001.

Edwards, Nancy. *The Archaeology of Early Medieval Ireland*. London: Batsford, 1990.

Fredengren, Christina. *Crannogs: A Study of People's Interaction with Lakes, with Particular Reference to Lough Gara in the North-west of Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 2002.

Harbison, Peter. *Irish High Crosses: With the Figure Sculptures Explained*. Illustrations by Hilary Gilmore. Drogheda, Ireland: Boyne Valley Honey Company, 1994.

Hughes, Kathleen ve Hamlin, Ann. *The Modern Traveller to the Early Irish Church*. London: S. P. C. K., 1977.

Hurley, Maurice. "Late Viking Age Settlement in Waterford City." İçinde *Waterford History and Society*. Editörler William Nolan ve Thomas P. Power, s. 49-72. Dublin: Geography Publications, 1992.

Kelly, Fergus. *Early Irish Farming: A Study Based Mainly on the Law-texts of the 7th and 8th Centuries A.D.* Early Irish Law Series, Vol. 4. Dublin: School of Celtic Studies, Dublin Institute for Advanced Studies, 1997.

Monk, Michael A. ve John Sheehan, *Early Medieval Munster: Archaeology, History, and Society*. Cork, Ireland: Cork University Press, 1998.

ó Crónín, *Dáibhi Early Medieval Ireland, 400-1200*. London: Longman, 1995.

Ryan, Michael, *Irish Archaeology Illustrated*. Dublin: Country House, 1994.

Simpson, Linzi. "Forty Years A-digging: A Preliminary Synthesis of Archaeological Investigations in Medieval Dublin." İçinde *Medieval Dublin 1: Proceedings of the Friends of Medieval Dublin Symposium 1999*. Editör Séan Duffy, s. 11-68. Dublin: Four Courts Press, 2000.

Stout, Matthew. *The Irish Ringfort*. Irish Settlement Studies No. 5. Dublin: Four Courts Press, 1997.

Wallace, Patrick. "The Archaeological Identity of the Hiberno-Norse Town." *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 122 (1992): 35-66.

CLONMACNOISE

HEATHER A. KING

M.S. 6. yüzyılın ortalarında Clonmacnoise'da kurulan Aziz Ciarán Manastırı, Shannon Nehri'nin doğu kıyısında; nehrin Eiscir Riada'daki Slí Mhór (ulu yol) ile buluştuğu, İrlanda'nın merkezine yakın bir noktada yer almaktadır. Manastırın bu kesişme noktasındaki konumu, şüphesiz ki takip eden 6 yüzyıl boyunca büyüyüp gelişmesine katkıda bulunmuştur. Conleth Manning'in tanımlamasıyla; burası sadece büyük bir manastır merkezi değil, aynı zamanda bir öğrenim, ticaret ve zanaatkarlık yeridir. 1970'lerin sonlarından itibaren yapılan kazılardan elde edilen sonuçların ışığında, artık Clonmacnoise'un ayrıca bir kent yerleşmesi olduğu da savunulabilir.

Kazılar manastır alanının merkezi içerisinde; katedralin kuzey, güney ve batısında üç adet Yüce Haç'ın bulunduğu alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu bölgede yerleşime dair M.S. 700'den öncesine ait kanıtlar bulunmuş; sonraki yüzyıllarda ölü gömme usullerinde bir değişim yaşandığı gözlenmiştir. Görünüşe bakılırsa; yeni bir katedralin tamamlanması esnasında, Kral Flann Sinna Mac Maelsechnaill katedralin batısındaki alanı yeniden düzenlemiş, eski ahşap anıtlar sökülmüş ve yerlerine taştan oyma haçlar geçmiştir. Manastır alanının güneybatısında iki kazı çalışması yürütülmüştür. İlki, eski mezarlığın dış duvarından yaklaşık 150 metre ötede yer almak-

tadır. Burası, yerel bir devlet okulunun futbol sahasının altında Hiberno-Nors sikkelerinin bulunduğu bir definenin keşfinin ardından kazılmıştır. İkinci kazı ise okul genişletilirken meydana gelmiştir. Her iki alanın da Orta Çağ'da manastır çevrelemesi içerisinde kaldığı düşünülse de; uzatılmış bir faaliyete dair hiçbir kanıt yoktur. Yerleşme bulgularının olmayışının sebebi, 1999'da manastır alanı içerisindeki 100 metrelik bir bölümde, daha önceki kazı yerlerinin 50 metre ötesinde yer alan bir Erken Orta Çağ hendeği tespit edildiğinde anlaşılmıştır.

Manastır merkezinin hemen batısında, yeni turistik merkezin bulunduğu alanda yapılan kazılardan Erken Orta Çağ'ın dört evresindeki faaliyete dair bulgular elde edilmiştir. Yollar, dairesel yapılar, bir fırın ve demir işçiliğini işaret eden kanıtlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Sonradan komşu alanda ihtiyaçlar için kazılmış çukurların tespit edilmesi, bu yerleşme bulgularının devamlılığını ortaya koymuştur. Shannon Nehri'nin yukarısında, turistik merkezin kuzeyindeki eğimli arazide yapılan güncel kazı çalışmaları, Erken Orta Çağ'da çok geniş bir alanın sırf demir işçiliğine ayrıldığını göstermektedir. Shannon'a daha yakın kısımlarda daha başka yerleşme özellikleri de saptanmıştır. Bu kazı, 1990'ların sonunda gerçekleştirilen jeofiziksel arama (yüzeyin altındaki unsurları tespit etmek için müdahalesiz tekniklerin kullanımı) sonuçlarını doğrulamıştır.

Shannon'da, Norman kalesinin kuzeyinde yapılan sualtı araştırması ve kazı çalışmasında, M.S. yak. 804'ten kalma ahşap bir köprünün zengin kalıntıları su yüzüne çıkarılmış; ayrıca kütükten yapılan 11 adet kano ile çeşitli metal işçiliği buluntularına rastlanmıştır. New Graveyard'ın (Yeni Mezarlık, Ç.N.) kuzeybatı köşesindeki kazılar, bölgenin faaliyette olduğu dört ana evreyi ortaya çıkarmıştır. 11. yüzyılın sonları ve 12. yüzyıla ait olan, işaretli ve taş döşeli alanlar, çukurlar, kuyu gövdeleri ve direk çukurlarıyla karakterize edilen en üst tabakaların altında ise 9. ve 10. yüzyıllara tarihlenen esas yerleşim evresi bulunmaktadır. Bu döneme ait en göze çarpan buluntu ise 18,5 metreden uzun ve yaklaşık 3 metre genişliğinde olan, kırma taşlarla kaplı bir yol veya sokaktır (Resim 1). Bu yol, Shannon kıyılarındaki düşük rakımlı düz arazilerden güneye, manastır alanının merkezine doğru uzanmaktadır. Yolun iki yanında, yaklaşık 7 metre çapındaki yuvarlak evler, dikdörtgenimsi yapılar, ekin kurutma fırınları, yemek pişirme ve maden işleri için ocaklar, olası bir gemi kızıağı, bir iskele ve birtakım diğer unsurlara dair bulgular vardır. Ayrıca 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenen, genel olarak kazık çukurları, dağınık halde yanmış

Resim 1: Clonmacnoise'daki (İrlanda) Erken Orta Çağ yolu:
Heather King. (İzinle çoğaltılmıştır)

topraklar ve kömürden oluşan daha erken bir evre de söz konusudur. Yeni mezarlarda yapılan incelemeler, yerleşmenin bugün New Graveyard'ın bulunduğu bölge boyunca yayıldığını göstermektedir.

Burada 6 binden fazla nesne bulunmuş; demir, kemik, tunç, linyit, gümüş ve altın işçiliğine dair kanıtlar günümüze ulaşmıştır. Üzerinde Ogham alfabesiyle bir yazı yer alan bir bıçak sapı, kemik işçileri arasında okur-yazarlığın var olduğu izlenimini vermektedir. Hiberno-Nors döneme tarihlenen sikkeler ile ithal çanak-çömlek buluntuları ticareti işaret etmektedir. Sit alanından elde edilen hayvan kemiklerinin miktarı, Clonmacnoise'da yiyecek vb ihtiyaçlarının Britanya ve İrlanda'daki kent merkezlerine benzer biçimde karşılandığını göstermiştir.

Bir kasabayı niteleme kıstasları arkeologlar arasında çok tartışma konusu olmuştur; ancak burada önerilen, J. Bradley'nin bir Orta Çağ kasabası ve bir manastır kasabası için yaptığı tanımları kullanmaktır. Bradley, manastır kasabasını "kilisevi yapıların çoğunlukta olmasıyla karakterize edilen, etrafı çevrili bir yerleşme" olarak tanımlamaktadır. *Clonmacnoise Yıllıkları*'nda, Ciaran'ın Eaglais Beag'e (Küçük Kilise) gömüldüğünden söz edilmesi, manastırın kurulduğu 7 ay içerisinde, bölgede iki kilisenin bulunduğunu akla getirmektedir. 6. yüzyılın son yıllarında ise bir sınır çev-

relemesi olduğu kaydedilmiştir. Kutsal yerlerin ziyaret edilmesi daha 7. yüzyılda başlamış; bu dini amaçlı yolculuğu yapanlar ve konuklar, bir konukevinde ağırlanmışlardır. 11. ve 12. yüzyıllarda Aziz Finghin Kilisesi, Nun's Church (Rahibe'nin Kilisesi, Ç.N.) ve Round Tower'dan (Yuvarlak Kule, Ç.N.) bahsedilmektedir. Bir ticaret merkezi olan Clonmacnoise, İrlanda'nın en büyük pazarlarından birine ev sahipliği yapmıştır. 11. yüzyılda taş döşeli yollar inşa edilmiş; Clonmacnoise "kasabası"nın boyutları 12. ve 13. yüzyıllarda, başrahibin kaldığı yerin yakınındaki 47 ev ile "kasabadaki" 105 ev yandığında açığa çıkmıştır.

Benzer tarihsel olgular Kells, Armagh ve Durrow gibi diğer büyük erken İrlanda manastırlarındakilerle paralellik gösterse de; son derece geniş çaplı arkeolojik kazılarla bir kasaba için geri kalan kıstasları kanıtlayacak maddi bulguların ortaya konduğu tek yer Clonmacnoise olmuştur. Bu bulgular yerleşmenin karmaşık yapısını, zanaat işçiliği için ayrılan özel yerleri, belirlenmiş yaşam ve mezar alanlarını, sokakları, ticareti ve koruma duvarlarını kanıtlar niteliktedir. Bunların hepsi M.S. 600'lerden 12. yüzyılın sonları arasındaki dönemden kalmadır. Clonmacnoise'da bir kasabanın var olduğuna dair belgesel kanıtlar büyük ölçüde 11. ve 12. yüzyıllara yoğunlaşmaktadır; ancak kazı çalışmaları çok daha erken bir kent yerleşimini işaret etmektedir. Bu muhtemelen 8. yüzyılda yazılmış olan "Orada Aziz Ciaran onuruna görkemli ve kutsal bir şehir kuruldu; ve şehrin adı Clonmacnois oldu" şeklindeki atfı da doğrulamaktadır.

Ayr. bkz. Erken Hristiyanlık Döneminde İrlanda (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Dublin (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

- Bennet, Isabel, ed. *Excavations 1998: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 2000.
- . *Excavations 1997: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 1998.
- . *Excavations 1996: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 1997.
- . *Excavations 1995: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 1996.
- . *Excavations 1994: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*.

Bray, Ireland: Wordwell, 1995.

———. *Excavations 1993: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*.

Bray, Ireland: Wordwell, 1994.

———. *Excavations 1992: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*.

Bray, Ireland: Wordwell, 1993.

———. *Excavations 1991: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*.

Bray, Ireland: Wordwell, 1992.

———. *Excavations 1990: Summary Accounts of Archaeological Excavations in Ireland*.

Bray, Ireland: Wordwell, 1991.

Bradley, J. "The Monastic Town of Clonmacnoise." İçinde *Clonmacnoise Studies*. Vol. 1, *Seminar Papers* 1994. Editör Heather A. King, s. 42-56. Dublin: Dúchas, Heritage Service, 1998.

Kehnel, Annette. *Clonmacnois, the Church and Lands of St. Ciarán: Change and Continuity in an Irish Monastic Foundation (6th to 16th Century)*. Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter. Band 8. Münster, Germany: LIT, 1997.

King, Heather A., ed. *Clonmacnoise Studies*. Vol. 3, *Seminar Papers* 1998. Bray, Ireland: Wordwell, in press.

———, ed. *Clonmacnoise Studies*. Vol. 1, *Seminar Papers* 1994. Dublin: Dúchas, Heritage Service, 1998.

Manning, Conleth. *Clonmacnoise*. Dublin: Stationery Office, 1994. *

Murphy, Denis, ed. *The Annals of Clonmacnoise: Being Annals of Ireland from the Earliest Period to A.D. 1408*. Dublin: Royal Society of Antiquaries of Ireland, 1896.

Soderburg, John. "Feeding Communities: Monasteries and Urban Development in Early Medieval Ireland." İçinde *Shaping Community: The Art and Archaeology of Monasticism. Papers from a Symposium Held at the Frederick R. Weisman Museum, University of Minnesota, March 10-12, 2000*. Editör Sheila McNally, s. 67-77. Oxford: Archaeopress, 2001.

RATH, CRANNOG VE CASHEL

JAMES W. BOYLE

İrlanda'da Erken Orta Çağ dönemi süresince (M.Ş. yak. 400-800) başlıca yerleşme tipleri olan *rath*, *crannog* ve *cashel*, ayrıca İskoçya'nın ve Galler'in İrlanda etkisindeki bölgelerinde de ortaya çıkmıştır. M.S. 9. yüzyılda Viking şehirleri kuruluncaya dek, İrlanda toplumu yerleşme modelinde epey ağır basan münferit çiftlikler ile tamamen kırsal bir profil çizmektedir. Karma tarıma dayalı İrlanda ekonomisinde, temel mal varlığı ise sığırlardır. Bu koşullar, her bir çiftliğin geniş araziler ve otlak alanlarıyla ayrıldığı dağınık bir yerleşme modelini teşvik etmiştir. Bu yerleşmeler Erken Orta Çağ döneminin klasik yerleşim alanları olarak addedilse de, *crannog*'ların ortaya çıkışı Geç Tunç Çağı'na (M.Ö. yak. 1200-700) kadar uzanmaktadır; elbette bu yerleşmeler Viking ve Hiberno-Nors dönemleri boyunca da kullanımda olmaya devam etmiş, hatta bazı bölgelerde 16. yüzyıla değin varlıklarını sürdürmüştür.

Ortak bir isimle *ringfort* olarak bilinen *rath* ve *cashel*, Erken Orta Çağ'a ait arkeolojik yerleşmeler arasında en yaygın rastlanan tiplerdir. En çok Orta Çağ boyunca nüfusun çoğunluğuna ev sahipliği yapmış olan *ringfort*'ların sayısı, İrlanda'da 40 bini aşmaktadır. Şeklen birbirlerine çok benzeyen *rath* ve *cashel*, topraktan veya taştan yapılmış bir setle çevrelenen dairesel alanlardır. *Rath*, toprak bir setle çevrili ve çoğu kez sığ bir

hendekle kuşatılmış olan *ringfort* tipidir. *Cashel* ise taştan inşa edilmiş surlara sahiptir; genellikle daha verimsiz topraklarıyla doğal bir taş bolluğuna sahip olan *ringfort* tipidir. Nadir olmakla birlikte, bazı *ringfort*'ların surları taş-toprak karışık biçimde inşa edilmiştir.

Ringfort'ların büyüklükleri geniş ölçüde çeşitlilik göstermektedir ve bir sıradan daha fazla kuşatma duvarına da sahip olabilirler. En büyükleri 75 metreden fazla bir çapta olabilirken, çoğunluğu 25-30 metre çapa sahiptir. Ancak ortalama bir *cashel* bir nebze daha küçüktür. *Ringfort*'ların yaklaşık %20'si birden fazla sete sahiptir, çok-duvarlı *ringfort* adı verilen bu tip yerler genellikle varlıklı veya yüksek statülü kişilerin çiftlikleridir. Setlerinin sayısına bakılmaksızın, çok-duvarlı *ringfort*'ların iç çaplarının teksetli örneklerin çoğundan pek bir farkı yoktur ve hemen hemen aynı amaçla hizmet etmektedirler.

Ringfort'lar genellikle müstakil aile çiftliği işlevindedirler. Yapılan kazılarda, çoğunun içinde sadece birkaç tane yapı bulunduğu, tipik olarak taş veya dallardan yapılmış bir ev ile etrafında bir avuç ek bina olduğu görülmüştür. Buralar çiftliklerin ekonomik merkezlerini teşkil etmektedir; kazılar da *ringfort*'ların ekonomik birimler olarak kendi kendilerine yetme özelliğine ışık tutmuştur. *Rath* ve *cashel* tipi yerleşmeler; sakinlerinin yaşadığı ev, çiftlikteki hayvanlar için çevrelemeler, tahıllar için bir depo yeri ve demir işçiliği gibi yaygın zanaatlar için atölyelerden oluşmuş olmalıdır. Yüksek statülü *ringfort*'larda yapılan kazılar, tunç ve değerli madenlerden yapılan nesnelerin de dahil olduğu, çoğunlukla daha geniş yelpazede bir zanaat eseri üretimini ortaya koymuştur. Yine de yüksek ve düşük statülü *ringfort*'lar ana işlevleri bakımından çok az çeşitlilik göstermektedir.

Ringfort'ların esas savunma kapasiteleri tartışmalı bir konudur; kimi arkeologlar duvarların savunma amaçlı değil, sadece hayvanları çiftlik içerisinde tutmak için yapıldığı görüşündeyken, kimileri de kazıklarla veya ağaçlarla yapılan setlerin bir tür savunma vasfının da bulunduğunu iddia etmektedir. Ancak *ringfort*'ların en güçlü savunma unsuru, belki de fiziksel düzenlemelerinde değil, kırsal bölgelerdeki dağılımlarındadır. Çalışmalar *ringfort*'ların sürekli olarak yarı-kümelenmiş gruplar halinde oluşturulduklarını göstermiştir. Belli bir mesafeyle ayrılmış olsalar da; her *ringfort* bir diğerinin görüş alanı içerisindedir ve bu kümelerin yakınlarında genellikle daha büyük ve muhtemelen daha korunmalı çok-duvarlı bir *ringfort* bulunmaktadır. Bu durum, o coğrafyanın görünüm özelliklerini bir tür savunma yöntemi olarak kullanan, birbirine kenetli bir topluluk yaratmıştır.

Bu da orada yaşayanlara, daha korunmalı konuma geçmek üzere; daha büyük *ringfort*'lara, çevredeki dağlara ve bataklık arazilere kaçmak için gereken zamanı vermiş olmalıdır.

Crannog'lar ağırlıklı olarak İrlanda'nın kuzey ve batı bölümlerinde, göller ve nehirler üzerinde inşa edilen yapay adalardır. *Ringfort*'lar kadar çok sayıda olmamakla birlikte (İrlanda'da yaklaşık 2 bin *crannog* tespit edilmiştir); Erken Orta Çağ'da en yaygın ikinci yerleşme tipini oluşturan bu alanlar, dönemin anlaşılmasında esaslı bir role sahiptir. 2000'lerde yapılan araştırmalar, *crannog* yapısının kronolojisini Geç Tunç Çağı ve belki de daha öncesine çekmiş olmasına rağmen; bunlar ağırlıklı biçimde bir Erken Orta Çağ yerleşme sınıfı olarak ele alınmaktadır. *Crannog*'un mahiyeti M.S. yak. 400'den öncesinde muhtemelen çok farklıdır; belki de daha önceki dönemlerde çoğunlukla dini törenler için veya sadece mevsimlik meskenler olarak kullanılmışlardır. Demir Çağı'ndaki (M.Ö. yak. 700-M.S. 400) kullanımlarına dair bulgular çok az olan *crannog*'ların yerleşme haline gelişleri Erken Orta Çağ'da olmuştur. Birçoğu göl ve nehir yataklarında, suyun yüzüne çıkana kadar taşlar ve molozlarla inşa edilmiştir. Bazılarında *crannog*'u sahile bağlayan, taşlardan yapılmış geçiş yolları da mevcuttur. Bu yapay adalar daha sonra ağaç kazıklarıyla çevrilmiş, evler ile diğer ek binalar bunların iç kısmına yerleştirilmiştir. *Crannog*'lar boyut ve biçim olarak çok çeşitlilik arz etmektedir; ancak en yaygın rastlanan tipleri oval veya yuvarlak bir biçime ve 20 metre civarında bir çapa sahiptir.

Ringfort'ların aksine, *crannog*'lar muhtemelen tarım ve çiftçilik ekonomisiyle doğrudan ilişkili değildir; zira su içindeki konumları tarlalara ve hayvanlara erişimlerini epey zorlaştırmış olmalıdır. Yine de kazılan *crannog*'larda genellikle çok miktarda bulunan hayvan kemikleri, sakinlerinin verdiği ziyafetlere dair bulgular olarak yorumlanmaktadır. Bu durum, *crannog*'ların güçlü lordların üsleri olduklarına yönelik inancı desteklemektedir; hatta tarihi belgelerde bazı *crannog*'lar kraliyet merkezleri olarak tanımlanmıştır. Bu yüksek statülü ve kraliyete ait *crannog*'larda yapılan kazılar metal işçiliği, büyük ölçekli broş ve diğer yüksek statülü kişisel eşya üretimine dair geniş çaplı bulguların yanı sıra; Avrupa ve Akdeniz çanak-çömlekleri gibi ithal ürünlerin etkileyici derlemelerini de ortaya koymuştur. *Crannog*'larda yaygın olarak bulunan çok sayıda arkeolojik materyale rağmen, birçoğunda bir veya iki küçük evden fazlası yok gibi görünmektedir; dolayısıyla buralarda muhtemelen bir aile topluluğu ikamet etmiştir. Kazı çalışmaları geleneksel olarak bu yüksek statülü alanla-

ra odaklanmıştır; ancak 1990'ların sonlarından itibaren yapılan araştırmalarda, daha az varlıklı *crannog*'ların da var olduğu ortaya konmuştur. Yine de bunların Erken Orta Çağ örüntüsündeki rolleri pek anlaşılamamıştır.

Ayr. bkz. **Keltler** (Cilt 3, Bölüm 6); **Erken Hristiyanlık Döneminde İrlanda** (Cilt 4, Bölüm 7); **Karanlık Çağ / Erken Orta Çağ'da İskoçya** (Cilt 4, Bölüm 7); **Erken Orta Çağ'da Galler** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

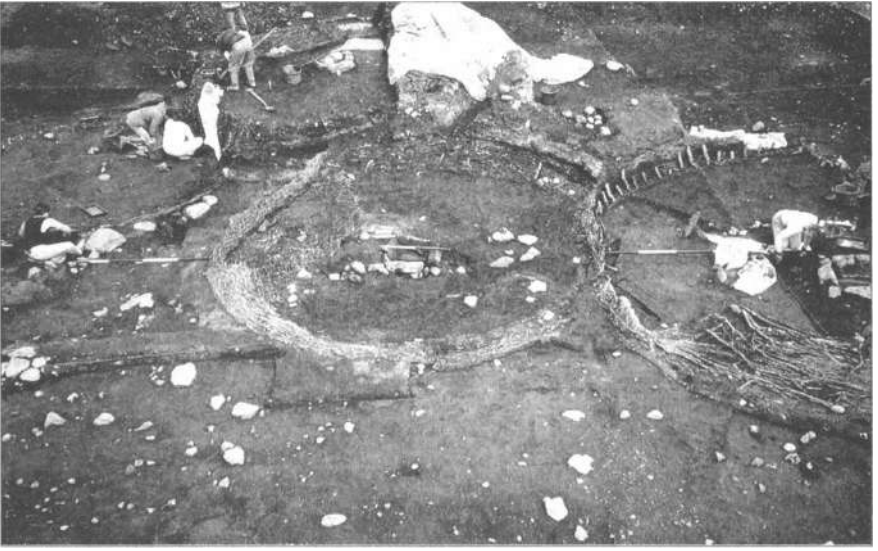
- Edwards, Nancy. *The Archaeology of Early Medieval Ireland*. London: Routledge, 1990.
- Fredengren, Christina. *Crannogs: A Study of People's Interaction with Lakes, with Particular Reference to Lough Gara in the North-west of Ireland*. Bray, Ireland: Wordwell, 2002.
- O'Sullivan, Aidan. *The Archaeology of Lake Settlement in Ireland*. Discovery Programme Monograph, no. 4. Dublin: Royal Irish Academy, 1998.
- Stout, Matthew. *The Irish Ringfort*. Dublin: Four Courts Press, 1997.

DEER PARK FARMS

C. J. LYNN

1984'ün sonlarında, County Antrim'deki Glenarm'da yer alan Deer Park Farms (Geyik Parkı Çiftlikleri, Ç.N.) nahiyesinde yükseltilmiş bir *rath*, çiftlik ıslahları sırasında yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sonunda tarihi yapıyı korumanın imkansız hale geldiğinde uzlaşılnca, Çevre Bakanlığı (Kuzey İrlanda) tarafından 4 yaz sezonu süren kazı çalışmaları yürütölmüş; bu çalışmalarda iyi korunmuş evler ve onlarla bağlantılı buluntulardan oluşan çarpıcı bir seri ortaya çıkarılmıştır. *Rath*, Glenarm Nehri'ne tepeden hakan kuzey-eğimli bir arazi üzerinde, deniz seviyesinden 150 metre yükseklikte kuruludur. Yapı, doruk çevresinde 26 metrelik bir çapa ve 4,5 metre yüksekliğe sahip büyük ve yassı bir tümsektir. Tümseğin taban çapı 50 metre civarında olup, tepe kısmında çok geniş ve derin bir hendekle çevrilidir. Tümseğin yan taraflarında değişen yüksekliklerde görölen yerleşim katmanları, zaman içerisinde kademeli olarak oluşturulduğunu göstermektedir.

Rath'in üzerine kurulduğı yüzey, muhtemelen Tunç Çağı veya öncesinden kalma çeşitli tarih öncesi öğeleri gözler önüne sermiştir. Erken Hristiyanlık dönemine ait ilk öğe; tam 25 metre çapında, doğuya bakan bir giriş aralığı olan, dairesel halka şeklinde bir hendektir. Hendek yaklaşık 2 metre genişliğinde ve 1 metre derinliğindedir. Beraberinde bir set yoktur;

Resim 1: 8. yüzyılın başına ait hasır işi yapılar Zeta (solda) ile X (sağda). Yapılar bir sekiz figürü oluşturacak şekilde birlikte örülmüştür; evin arkasında bir ek yapı olan Zeta'ya sadece X'ten giriş vardır. Zeta X'ten önce terk edildiği için, aradaki boşluk bir çit örgüsüyle kapanmıştır. Solda Zeta'nın neredeyse ortadaki ocağa varan iç duvarının çökmüş bir bölümü görülmektedir. Sağ altta, X yapısının güney tarafında, bir yatak alanının en alt kısmını oluşturan dallar bulunmaktadır. Rath'in merkezinde yer alan ve arkasında kuzey ve güneye doğru daha küçük evler bulunan karma yapının, bu evrede en önemli yapı olduğu açıktır. ©Crown Copyright. Chris Lynn, İrlanda Çevre ve Doğal Miras Departmanı
Her Majesty's Stationery Office yetkilisinin izniyle çoğaltılmıştır

muhtemelen 7. yüzyılın ortalarında, Erken Hristiyanlık döneminde yerleşme için seçilen alanın sınırlarını belirleme ve suyunu boşaltma işlevi görmüştür. Hendek kum ve çamurla dolmuş veya üstüne *rath* kurulmadan önce bilinçli olarak doldurulmuştur.

7. yüzyılın sona ermesinden önce, yaklaşık olarak ilk halka hendeğin yerine ilk *rath* duvarı inşa edilmiştir. Duvarla birlikte ilerleyen dıştaki hendek, *rath* alanını yükseltmek için malzeme elde etmek üzere daha sonra gerçekleşen genişletme işlemiyle kesilmiştir. Muhtemelen ilk ilk *rath* duvarının inşa edilmesiyle aynı zamanda, çevrili alan içerisinde fındık dallarından örme yapılar zincirinin ilki yükselmiştir.

Çok uzun süreli - belki de 50 yıllık- bir yerleşim döneminin ardından; *rath* yassı bir tümseğe dönüştürülmüş ve başlangıçtaki doğuya bakan girişin üzerine, kil ve çakıllardan eğimli bir giriş rampası yapılmıştır. Tümseğin dış yüzeyi, iri bazalt kayalarından oluşan ağır bir kaplama duvarıyla ör-

tülmüştür. Tümseğin yükseltildiği bu ana evre, farklı aşamalarda tamamlanmıştır. *Rath*'in son aşamasındaki evler, diğer *rath* tümseklerindeki deneme kazılarından hareketle zannedildiği gibi bir kerede boşaltılıp yenilenmemiştir. Bunun yerine, her bir ev ancak kullanım ömrünün sonuna geldiğinde boşaltılmış ve kalıntılarının üstü kapatılmıştır. Dolayısıyla bazı yeni evler, diğer oturulan ve henüz yenilenmemiş evlerden ayrı yerlerde durmaktadır. Muhtemelen 10. yüzyılın sonuna gelindiğinde bir daha yükseltilemeyen *rath* alanına, iki yeraltı odası da eklenmiştir.

Yamaç alanı kuzeye doğru eğimlidir; ancak *rath* girişi doğuya bakmaktadır; bunun sebebi kuzey tarafında bulunan eğim üzerindeki kilden setin iç yüzüne karşı, devamlı su göllenmesi oluşmasıdır. Bu da alanda 1,5 metre derinliğe kadar bir organik atık materyali birikiminin korunmasıyla sonuçlanmıştır. *Rath*'in yükseltilmesi, tümsekteki yeraltı su düzeyinde de bir yükselmeye yol açmış; bu durum yükseltilmemiş olan ilk *rath* alanının son evresinde gömülen evlerin dal örgüsü kalıntılarını korumuştur. 8. yüzyılın başlarından kalma bu iyi korunmuş tabaka, bütün *rath* yerleşim yüzeylerinin karakteristik özelliğidir.

8. yüzyıl başlarındaki *rath*'in en belirgin özelliği, çelişkili bir biçimde, tipik olmamasıdır. Giriş, basit bir geçit yerine, içe dönüktür. Topraktan yapılmış iki paralel duvar, *rath* alanının içine doğru 6,5 metre ilerlemektedir. İç yüzleri taş kaplamadır ve geçidin içinde uzun, taş döşeli, 11 metreye 3,8 metre ölçülerinde dikdörtgen bir antre bölümü oluşturmaktadırlar. Antrenin sonundan içeri doğru bir metre daha ötede, *rath* merkezinde yer alan en büyük eve giden yol uzanmaktadır. Bu ev sekiz formundadır ve büyük olan bölümü -ana ev bölümü- 7,4 metre çapındadır. Merkezinde taş kenarlı, dikdörtgen bir ocak vardır ve *rath* yerleşim düzeninin doğu eksenine hizalıdır. Yapısal olarak, *rath* alanında bulunan diğer evler gibi çift duvarlıdır. İç duvar yapının ana ağırlığını taşıırken, iç duvarın karşısındaki 30 santimetre aralıklı dış duvar ise daha çok yalıtım malzemelerini -çimen, saman, eğreltiotu ve yabancı otlar- yerlerinde tutma işlevi görmüştür. 5 metre çapındaki daha küçük "arka oda"ya girmenin tek yolu ana ev bölümüdür. Örme duvarları, ana evinkilere bağlıdır; bu durum, bu sekiz formundaki evin iki bölümünün de aynı anda yapıldığını göstermektedir. Bu sekiz formu, *rath* alanının merkezindeki ana evin diğer evlerdeki normal tasarımı olmuştur.

Duvarlar, son derece güçlü bir yapı kazandıran bir sepetçilik tekniğiyle örülmüştür. Duvarın yatay parçaları, kısa dikey parçalar etrafında burula-

rak spiral çizen 2 metre uzunluğundaki fındık dalı dizileriyle örülmüş; duvarın örgülerine döne döne inen ip benzeri bir görünüm vermiştir. Hem iç hem de dış duvarların yüzeyleri düzdür; çünkü fındık dallarının kesik uçları, duvarlar arasındaki boşluğa saklanmıştır. Duvarın dikey parçaları karma yapıdadır: Bunlar yapının bütün yüksekliği boyunca devam etmemektedir. Sivri dikey parçaların ilk dizisi, yerin 25 santimetre içine çakılmıştır ve yaklaşık 1 metre kadar yükselmiştir. Duvar bu yüksekliğe ulaştığında, bir diğer dikey parça dizisi örülen duvarın gövdesinde ilk dikey parçaların yanına çakılmıştır. Bunlar bir metre daha yukarı çıkıntı yapmış, duvarın örülmesi o yüksekliğe kadar devam etmiş, yeni bir dikey parça dizisi çakılmış, işlem bu şekilde sürüp gitmiştir. Bir yerde yaklaşık 4 metre yükseklikte dikildiği düşünülen büyük bir örgü bloğu yıkılmış halde bulunmuştur. Bu da çatının muhtemelen duvarlara benzer bir teknikle yapıldığını, uzun kirişlerden oluşan ayrı bir koni olarak kurulmadığını göstermektedir.

Merkezde yer alan evde, biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere, ince ağaç dalları ve çalı çırpılardan oluşan iki yatak alanı bulunmaktadır; bunlar evin duvarlarının karşısında, merkezden kenarlara doğru veya eş merkezli biçimde serilmiş ve ince kesilmiş bitkisel malzemelerle doldurulmuştur. Kuzeydeki yatağın uçları, zemindeki meşe tabanlarına açılmış sondaj deliklerindeki hasır paravanlarla korunmaktadır. Kenarlarına taş döşeli iki yol, girişin her iki yanında kuzey ve güneye, ana eve doğru uzanmakta ve başka iki eve erişim sağlamak üzere batıya kıvrılmaktadır. Güneydeki, merkezinde yer alan bir ocak ve kuzeyinde bulunan bir yatak alanıyla, basit tek bir dairesel ev veya kulübedir. Kuzeydeki yapı ise bir diğer sekiz formunda evdir; ancak merkezdekinden daha küçüktür. Bu yapının batı bölümü, başlangıçta ayrı bir ev olarak dikilmiştir; ancak bir süre sonra önüne daha büyük olan doğu bölümü örülmüştür. Bu belki de içinde oturan kişinin toplumsal mevkisinde bir değişimi, -örneğin olgunluk ve evlilik- yansıtmaktadır. Sekiz formundaki evin ilk bölümünün kapı çerçevesi bütünüyle korunmuştur. Bu, en baştaki yalnız evin dış kapı çerçevesidir; sonradan sıralanan evler arasındaki bağlantı kapısı haline gelmiştir. Güneydeki tek başına olan evde, ana evde yaşayan kişinin bekar veya dul bir akrabasının yaşamış olması muhtemeldir.

Kazı çalışmasının en ilginç yönlerinden biri, sit alanından elde edilen arkeolojik bulgular ile döneme ait yasal metinlerde geçen evlerin ayrıntıları, eşyaları, kurulumları, kişisel ekipman ve araç-gereçleri arasındaki ya-

kın ilişkidir. Bunlar ekipman ve binaları, *rath* alanlarında yaşayan özgür köylülerin hiyerarşik kademelerine göre maddeler halinde sıralamaktadır. Şimdiye dek bu resmi envanterler arkeologlar tarafından idealize edilmiş ve gerçeği doğru yansıtmayan belgeler olarak görülmüştür. Bu evredeki *rath* sakinleri, yasal metinlerdeki listelemeye göre bugün üst-orta sınıf çiftçiler olarak adlandırılmaya uygun yapılara ve zanaat tekniklerine sahiptir. Evleri ve çitleri için fındık yetiştirmek üzere bir budama yöntemi kullanmış, deri alışımlı ayakkabılar giymiş, çeşitli hayvansal ürünleri yemiş (inek, koyun, domuz) ve tahılları öğütmek için bir su değirmeninden faydalanmışlardır. Suyla kaplı atık yığınlarında bir değirmenin ahşap tekerlek göbeği ve iki çark kanadı bulunmuştur. *Rath* sakinleri yün kıyafetler giymiş, tarla sürmüş (iki demir saban ucuyla kanıtlandığı üzere), kazıdaki buluntulara bakılırsa muhtemelen demir ve sazdan mumlukların ışığını kullanarak fıçı tahtalarıyla ahşap kaplar yapmışlardır. Metal tencereleri ve et asmak için kancaları vardır; boyama işleri için çivit otu yetiştirmişlerdir ve takı olarak geniş bir yelpazedeki madeni iğneler ile renkli cam boncuklar kullanmışlardır. Daha kişisel anlamda, bulgular bu insanların ve yerleşmelerinin normalde Viking Çağı'ndaki York gibi daha yoğun yerleşime sahip kent alanlarının tipik özelliği olarak kabul edilen oranlarda, 60'tan fazla parazit ve bakteri türüne maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Merkezdeki ana yapının hemen dışında bulunan bit kalıntılarının sayısı, ailenin giriş yolunun ucundaki duvarda oturup birbirlerinin taranmasına ve giyinmesine yardımcı oldukları izlenimi vermektedir. Belki o esnada saç kesimi de yapılmaktadır; nitekim yanındaki atık yığınının farklı seviyelerinde beş tutam insan saçı bulunmuştur.

Deer Park Farms'daki *rath* alanının daha alçak seviyelerindeki tortular, eşsiz biçimde iyi korunmuştur ve burada yaşamış insanların hayatıyla yakın temasa izin vermektedir. Bu ansiklopedi bağlamında, bu insanların "barbar" olup olmadıkları sorusu zihin kurcalamaktadır. Maddi ve kültürel mirasları içerisinde adaya özgü tarih öncesi bir geçmişten gelenlerin payı nedir ve hangileri Roma dünyasından alınmıştır? Yuvarlak hasır evler İrlanda'nın eski bağlamlarında bulunmamaktadır; ancak Demir Çağı'ndan önce İrlanda'daki evler ve yerleşmeler hakkında bilgiler azdır. Tunç Çağı evleri, daire biçiminde de olsalar; taş, kil ve kereste gibi daha ağır malzemelerden yapılmış gibi görünmektedir. Yine de yuvarlak ev modeli, özellikle Avrupa'da görülen ve İrlanda'da tarihsel döneme de ulaşan, özünde tarih öncesinden kalma bir biçimdir. Dairesel toprak yapılar tarihin öncesin-

den bilinmektedir, ancak bunlar genellikle merasim veya cenaze bağlamlarında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eğer tarih öncesinin bir tür devamlılığı söz konusuysa, belki de *rath* duvarları evin bulunduğu bölümün özel önemini belirten kutsal veya yasal bir anlam taşımaktadır. Buna ev işleri ve küçük çaplı tarımsal faaliyetlerin yapıldığı, kadınların başlıca çalışma alanı olarak önemi de dahil edilebilir.

Deer Park Farms ve diğer *rath* alanlarında bulunan -broşlar ve demir aletler gibi- daha küçük araç-gereç öğelerinden bazıları, eskiden Roma dönemindeki Britanya'da üretilenlerle benzerlikleri olan biçimlere sahiptir. Benzer şekilde, Demir Çağı ve Roma döneminde Batı Britanya'da etrafı çevrili küçük yerleşmeler kurulmuştur; bazı araştırmacılar bunları İrlanda *rath*'lerinin atası olarak yorumlamaktadır. 8 kilometre güneybatıdaki Slemish'in Deer Park Farms bölgesinden görülen net manzarası, *rath* sakinlerinin İrlanda'ya 5. yüzyılda Aziz Patrick ve çağdaşları aracılığıyla gelen Geç Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlık inancına bağlı olduklarını ortaya koymaktadır. Slemish, Deer Park Farms *rath*'i inşa edilmeden 250 yıl kadar önce Aziz Patrick'in domuz çobanı olarak çalıştığı söylenen meşhur tepedir. *Rath* alanının atık katmanında bulunan küçük bir bileme taşının üzerine, ünlü Tara broşunun (County Meath-Bettystown) tarzında bir hayvan kafası işlenmiştir. Kafanın alt kısmında 7 harften oluşan bir yazı vardır ve bu İrlanda dahilindeki bir sitede yazma bilincinin varlığına dair en erken tarihli arkeolojik bulgudur.

Ayr. bkz. Erken Hristiyanlık Dönemi (Cilt 4, Bölüm 7); Rath, Crannog ve Cashel (Cilt 4, Bölüm 7); Viking York (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Kelly, Fergus. *Early Irish Farming*. Early Irish Law Series, no. 4. Dublin: School of Celtic Studies, Dublin Institute for Advanced Studies, 1997.

Lynn, Chris J. ve Jacki A. McDowell. A monograph report by Lynn and McDowell on the Deer Park Farms excavation is at an advanced stage of preparation. <http://www.ehsni.gov.uk/built/monuments>.

Mytum, Harold. *The Origins of Early Christian Ireland*. London: Routledge, 1992.

Stout, Matthew. *The Irish Ringfort*. Dublin: Four Courts Press, 1997.

VİKİNG DUBLIN

PATRICK F. WALLACE

Dublin’de çoğu İrlanda Ulusal Müzesi’nin himayesinde yürütölen ve 40 yıl süren arkeolojik kazı çalışmaları, batıdaki en büyük İskandinav kökenli kent yerleşmesinin özelliklerine ışık tutmuştur. Kapsamlı bir programın öğeleri olarak yapılmamış ve yapı geliştirme işlerine karşılık başlamış olsalar da; bu kazılar elde edilen sonuçlarıyla zamanlarının en kapsamlı çalışmaları arasına girmiş, Avrupa’da Alpler’in kuzeyi ve Oder’in batısındaki bölgede en geniş çaplı kazı tipi olmuşlardır. 3 metreye varan derinlikte hayatta kalan organik kültür tortularının bulunduğu, suyla kaplı havasız ortamlar da dahil olmak üzere toplam kazı alanlarının ölçeği; özellikle M.S. 850-1150 arasındaki 3 yüzyıla dair binalar, kasaba yerleşim düzeni, savunma yapıları, beslenme, alışveriş, ticaret ve günlük yaşama yönelik mükemmel bulgular sağlamıştır. Ayrıca 13.-14. yüzyıllar arasına ait iyi korunmuş ahşap tersane kaplamaları ile inşa ve marangozluk kanıtları da mevcuttur.

İrlanda, yaklaşık 840’ta Dublin’in kurulmasıyla ilgili olanlar da dahil olmak üzere, zengin tarihi kaynaklar yönünden bereketlidir; ancak 1960’lara kadar, hepsi A. B. ó Ríordáin tarafından kazılan High Street, Winetavern Street ve özellikle de Christchurch Place gibi sit alanlarında bulunan Dublin’in eşsiz zenginlikteki arkeolojik tortularının niteliği belirgin hale gelememiştir. Patrick Wallace’ın Wood Quay’deki Fishamble Street alanında 1962’den 1976’ye kadar yürüttüğü daha kapsamlı çalışmalar, ó

Ríordáin'in çalışmasını bir adım öteye taşımış; bilhassa yerleşim düzeni, kasabadaki arsalar zinciri ve sınırları, bina bulguları ve kasabanın Viking Çağı'ndaki limanıyla ilgili ayrıntılı bilgi elde edilmiştir. 1993'te Ross Road'da Clare Walsh tarafından yapılan çalışma, ilk kasabayı kuşatan toprak savunma yapılarının çemberine dair ek bilgiler sunmuş; Castle Street ve Werburgh Street sit alanları, binalar ve kasabanın yerleşim düzeni hakkında genelleme yapmak mümkünken, kasaba içerisinde çeşitlilikler olduğunu ortaya koymuş; Parliament Street ve özellikle Linzi Simpson'ın Essex Street alanında yaptığı çalışma, 9. yüzyıldaki en erken yerleşmenin büyük ihtimalle gelgit nehri Liffey ile güney kolu Poddle Nehri'nin birleştiği noktada kurulduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışmaya göre, yerleşme muhtemelen güneye, su kıyısından tepeye doğru yayılmış; daha sonra ise bu Erken Orta Çağ kasabası doğudan batıya doğru genişlemiştir. En önemlisi, 1996-1998 arasında yapılan çalışmalar, dip duvarlardaki kapılar arasında boylamasına üç bölümden oluşan taban alanına sahip ana bina tipinin, neredeyse başlangıçta inşa edildiğini, 12. yüzyıla ve belki daha da sonrasına kadar varlığını sürdürdüğünü (benzer Hiberno-Nors kasabası Wexford'daki bulgulara bakılırsa) ve yerleşmenin 900'den çok daha öncesinde arsalar ya da bahçelere ayrıldığını işaret etmektedir.

İrlanda'nın büyük manastır "kasabaları" Vikingler'in buralara ulaşmasından önce gelişmiş olsa da ve İrlanda tarihinin bu kültürel anlamda sıradışı evresindeki diğer yerli yerleşmeleri birtakım kentsel özellikler taşı-salar da; muhtemelen ana-akım kentleşmenin İrlanda'da ortaya çıkışı 9. yüzyıl İngilteresi'nden kaynaklanmaktadır. Bu da İskandinavlar'ın katalizör görevi üstlenerek fikri aktarmasıyla gerçekleşmiştir. Diğer Hiberno-Nors kasabalarında -Limerick, Waterford ve Wexford- yapılan kazılar, buraların Dublin ile birçok ortak fiziksel özelliğe sahip olduğunu ve artık Hiberno-Nors kasabalarının tarihte olduğu kadar arkeolojide de bir fenomen olarak ele alınabileceklerini göstermektedir. Tarihi kaynakların yeniden gözden geçirilmesinin yanı sıra 2002'de Cork'ta, 1990'larda ise Clonmacnoise'da yapılan kazı çalışmaları; 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarına gelindiğinde, gerçek kentleşme kavramının bütün İrlanda deneyiminin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Dublin'in 10. yüzyılın sonlarındaki geliştirilmiş hali, surlar içinde bir değişkeni de içeren çeşitli dar yollara açılan çok sayıda sokaktan oluşmaktadır. Yerleşme, gelgitli Liffey Nehri'nin ağzına tepeden bakan yüksek bir mevkiye, onun Poddle Nehri'yle kesiştiği noktanın yanında tespit edilmiş-

tir. 10. yüzyılın başlarında, savunmayı etrafını kuşatan kazık çitli toprak bir set sağlamakta; gemiler ise ana nehir tarafında demirlemektedir. Batı'daki savunma yapılarının boyutları halen belirsizdir. Yerleşme içeride direk ve dallardan yapılmış alçak çitlerle, kabaca dikdörtgen şeklinde arsalarla bölünmüştür; her arsanın bir sokaktan veya yoldan bir ucu sokağa bakan bir ana binanın girişine çıkan kendi patikası vardır. Ana binaların arkalarında çok daha küçük binalar yer almaktadır. Arsa sahiplerinin arsalarla girişleri, bu küçük yapılara erişimi zorlaştırarak denetlediği tahmin edilmektedir. Muhtemelen birçok durumda ziyaretçiler, genellikle arsaları enlemesine kaplayan ana binalardan geçmek zorunda kalmışlardır. Çiftlik hayvanları bu alanlar içinde, hatta görünüşe bakılırsa kasabanın içinde bile tutulmamaktadır; ancak kazılarda ortaya çıkarılan kemiklerin sayısından anlaşıldığı üzere, kesim zamanı geldiğinde büyük gruplar halinde kasabaya getirilmektedirler.

Demir dışındaki madenlerin işlenmesini de içeren özel zanaatlar, boynuzdan (özellikle tarak) araç-gereç yapımı, ağaç oymacılığı ve muhtemelen ticaret, kasabanın farklı bölümlerinde yoğunlaşmış gibi görünmektedir. Bulunan yüzlerce kurşun ağırlık (külçe ekonomisinde gümüş tartmak için) ticaretin düzenlendiğini göstermektedir; bunlar 26.6 gramlık Dublin onsunun katlarına ve kesirli bölümlerine uyumludur. Gemi kalasları, işlenmemiş kehribar, linyit, sabun taşı ve hatta mors dişi buluntuları toplu ithal edilen mallara örnek teşkil etmektedir; ipekler (baş örtüleri de dahil), örgüler, yün iplikler, İngiliz broşları ve sikkeler ise ithal nihai ürünler arasındadır. Atılmış alageyik boynuzları üzerinde keşfedilen Runik alfabesiyle yazılmış yazılar; kasabanın kölelerin nakledildiği bir *emporium* olarak ilk kuruluşundan sonra 2 yüzyıl daha, İskandinav etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Dublin 11. yüzyıldaki düzenli gelişmesiyle, o zamanlar bir "Viking gölü" olan İrlanda Denizi'nin doğusundaki konumu sayesinde çok zenginleşmiştir. Tedarik gemilerinden, ücretli askerlerden oluşan büyük donanmasının aldığı ücretlerden (en çok da Godwinson hanedanı yönetimindeki Saksonlar'a kiralamışlardır), yün ve uçurtma şeklindeki broşlar, halkalı iğneler, kayış uçları, taraklar ve muhtemelen uluslararası Ringerike üslubunun yerel bir uyarlamasında işlenen süs eşyaları gibi kendi üretimleri olan mallardan kazanç sağlamışlardır; bu uyarlama o kadar kendine özgü ve üretkendir ki, bugün "Dublin üslubu" olarak anılmaktadır.

Ayr. bkz. **Viking Gemileri** (Cilt 4, Bölüm 7); **Erken Hristiyanlık Döneminde İrlanda** (Cilt 4, Bölüm 7); **Erken Orta Çağ'da Gallehaçr** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking York** (Cilt 1, Bölüm 1)

KAYNAKÇA

Clarke, Howard B. *Irish Historic Towns Atlas No.11: Dublin, Part 1, to 1610*. Dublin: Royal Irish Academy, 2002.

———. "The Bloodied Eagle: The Vikings and the Development of Dublin, 841-1014." *Irish Sword* 18 (1991): 91-119.

Fanning, Thomas. *Viking Age Ringed Pins from Dublin. Medieval Dublin Excavations 1962-1981, series B, vol. 4*. Dublin: Royal Irish Academy, 1994.

Hurley, M. F. ve S. J. McCutcheon. *Late Viking Age and Medieval Waterford Excavations 1986-1992*. Waterford, Ireland: Waterford Corporation, 1997.

Lang, James T. *Viking Age Decorated Wood: A Study of Its Ornament and Style. Medieval Dublin Excavations 1962-1981, series B, vol. 1*. Dublin: Royal Irish Academy, 1988.

McGrail, Seán. *Medieval Boat and Ship Timbers from Dublin. Medieval Dublin Excavations 1962-1981, series B, vol. 1*. Dublin: Royal Irish Academy, 1993.

O'Rahilly, C. "Medieval Limerick: The Growth of Two Towns." İçinde *Irish Cities*. Editör Howard B. Clarke, s. 163-176. Cork, Ireland: Mercier Press, 1995.

Simpson, Linzi. *Director's Findings: Temple Bar West*. Dublin: Margaret Gowen, 2000.

Wallace, Patrick F. "Garra and Airbeada: The Plot Thickens in Viking Dublin." İçinde *Seanchas: Essays in Early and Medieval Irish Archaeology, History, and Literature in Honour of F. J. Byrne*. Editör Alfred P. Smyth. Dublin: Four Courts Press, 2000.

———. "The Archaeological Identity of the Hiberno-Norse Town." *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 122 (1992): 35-66.

———. *The Viking Age Buildings of Dublin. Medieval Dublin Excavations 1962-1981, series A, vol. 1, 2 parts*. Dublin: National Museum of Ireland, 1992.

———. "The Economy and Commerce of Viking Age Dublin." İçinde *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Vol. 4, Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Editör K. Düwel et al., s. 200-245. Göttingen, Germany: Vandenhoeck and Ruprecht, 1987.

———. "The Archaeology of Anglo-Norman Dublin." İçinde *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe*. Vol. 2. Edited by Howard B. Clarke and Annigret Simms, pp. 379-410. BAR International Series, no. 255. Oxford: British Archaeological Reports, 1985.

———. "The Archaeology of Viking Dublin." İçinde *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe*. Vol. 1. Edited by Howard B. Clarke and Annigret Simms, s. 103-145. BAR International Series, no. 255. Oxford: British Archaeological Reports, 1985.

———. "Carpentry in Ireland, A.D. 900-1300: The Wood Quay Evidence." İçinde *Woodworking Techniques before A.D. 1500*. Editör Seán McGrail, s. 263-299. BAR International Series, no. 129. Oxford: British Archaeological Reports, 1982.

KARANLIK ÇAĞ/ERKEN ORTA ÇAĞ'DA İSKOÇYA

ELIZABETH A. RAGAN

M.S. ilk milenyumun sonlarında, İskoçya siyasi ve kültürel geleneklerin karma ve dinamik bir mozaiği; yerliler ile yeni gelenlerin (göçmenler) g ve nüfuz için rekabet ettiği, dönemin Anglus tarihçisi Muhterem Bede'nin deyimiyle "dört ulusun ve beş dilin" lkesidir. İskoçya'daki krallığın gelişimine katkıda bulunan çeşitli topluluklara dair bulgular ise, hem tarihi kaynaklar hem de arkeolojik araştırmalar açısından düzensizdir. Bu nedenle dönemin net bir tanımlamasını yapmak adına, mümkün olan en geniş bilgi yelpazesini göz önüne almak gerekmektedir: Arkeoloji, tarih, dilbilim ve yer ismi incelemeleri ile sanat tarihi en kayda değer bulguları sağlamaktadır.

İskoçya'da Erken Orta ağ dönemi, başlıca üç evreye ayrılmaktadır. Belirgin kültürel değişimlerin yaşandığı bir geçiş süreci gibi görünen Roma sonrası evreden (M.S. yak. 5. yüzyıl) kalan kanıtlar kısıtlıdır. Erken Tarih veya Erken Hristiyanlık evresi (M.S. yak. 6.-8. yüzyıllar arası) dört büyük siyasi ve etnik grubun -en azından seçkinler arasında- etkileşim ve rekabet dönemidir ve Hristiyanlığın egemen din olarak yayılmasına sahne olmuştur. Sonrasında ise çoğunlukla Batı Norveç'ten gelme yeni bir Pagan topluluğunun önce akın ederek, sonra kuzey ve batıda yerleşerek kendilerinden önceki düzenleri bozduğu Viking evresi (M.S. 9. yüzyıldan 11. yüzyılın ortasına kadar) yaşanmıştır. Viking saldırıları şüphesiz ki Dalria-

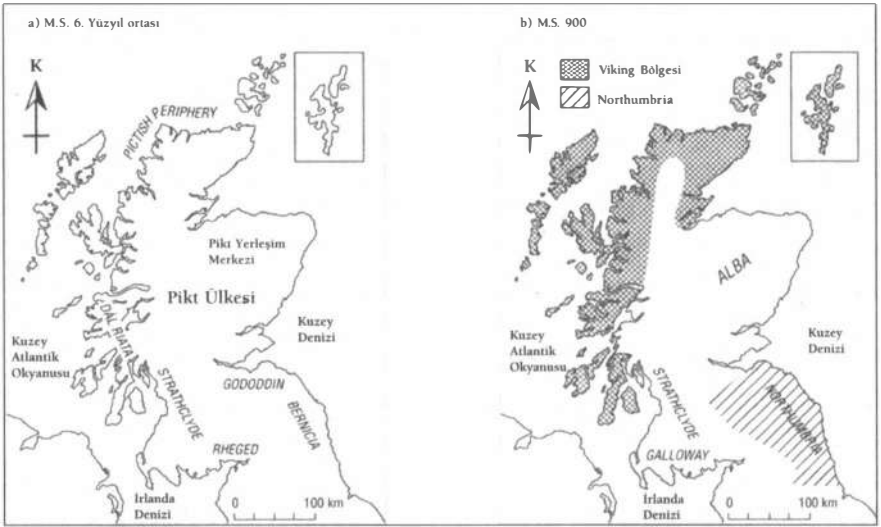
da ve Pikt krallıklarının Alba'ya, yani İskoçya Krallığı'na katılmasında önemli bir katalizör olmuştur

ROMA SONRASI DÖNEM

Güneydeki ovalar Antonine Duvarı (Forth Nehri ile Clyde Nehri arasında) ile bugünkü İskoçya sınırının güneyinde yer alan Hadrian Duvarı arasındaki askerleştirilmiş bölgenin parçası olsalar da; Güney Britanya'dan farklı olarak, İskoçya hiçbir zaman Roma İmparatorluğu'na bütünüyle dahil olmamıştır. Ren sınırının ötesindeki Cermen topraklarının durumunun aksine, bu duvarların diğer taraflarında kayda değer düzeylerde bir alışveriş ortaya koyan çok az bulgu mevcuttur. Bu nedenle 5. yüzyılın başlarında Roma'nın geri çekilmesi, İskoçya'da açık ara farkla diğer her yerden daha az kargaşa yaratmıştır. Yine de duvarlar arasındaki insanların Roma'nın askeri mevcudiyetinden önemli ölçüde etkilendikleri, yaygın olarak kabul görmektedir. Aslında Piktler'in de Britonlar'ın da P-Keltçe veya Briton dillerini konuştukları dikkate alındığında; kimi araştırmacılar güneydeki Britonlar ile kuzeydeki Piktler arasındaki kültürel farkların, Hristiyanlık da dahil olmak üzere Geç Roma kültürünün belirli unsurlarının Britonlar tarafından -eğer bizzat oluşturulmamışlarsa- benimsenmesiyle belirgin hale geldiğini iddia etmektedir.

Roma sonrası Britonlar arasında çeşitli küçük krallıklar olduğu bilinmektedir. Örneğin Romalılar'ın Votadini olarak adlandırdıkları halk, 6. yüzyılda güneydoğuda Gododdin olarak ortaya çıkmaktadır. Geç Roma döneminde, Demir Çağı tepe-kalesi Traprain Law'da konuşlanmışlardır. Burada M.S. 395'ten sonrasına tarihlenen muhteşem bir Roma gümüş defnesi bulunmuştur; gömü içindekilerin yağma veya daha yüksek ihtimalle diplomatik bir rüşvet ya da askeri hizmetler için bir ödeme olduğu düşünülmektedir. Ancak Traiprain Law 5. yüzyılın ortasında terk edilmiş ve görünüşe bakılırsa halkın yeni güç merkezi Din Eidyn (bugünkü Edinburgh) olmuştur. Edinburgh Kalesi'nde yapılan kazılarda, bu dönemdeki yerleşime dair kanıtlar bulunmuştur.

Güneybatıdaki Whithorn'da, İskoçya'da kayıtlara geçen en erken tarihli Hristiyan kilisesi yer almaktadır. Söylendiğine göre burası halihazırda var olan bir Hristiyan topluluğuna gönderilen Aziz Ninian'ın piskoposluk makamıdır. Döneme ait belgelerin eksikliğinden ötürü, herhangi bir Roma sonrası figürünün faaliyetini tarihlendirmek son derece zordur; ancak gü-

M.S. 6. yüzyılın ortası ve M.S. yak. 900'de İskoçya. Uyarlama Kaynağı: Foster 1996.

nümüzde bilimsel görüş, Ninian'ı 5. yüzyılın sonlarında Whithorn'da konumlandırmaktadır. Bu tarihleme, alanda bulunan 5. yüzyılın ortasından kalma, üzerine "Latinus" isminin de geçtiği Latince bir yazıyla beraber bir haçın kazındığı bir taş levha olan Latinus taşı ve bir 6 kollu Chi-Rho (Roma İmparatoru 1. Konstantin'in bulduğu, X ve P harflerinden -İsa'nın Yunanca adı 'Christ' sözcüğünün ilk iki harfi- oluşan sembol, Ç.N.) haçı ile desteklenmektedir.

Bu dönemden Piktler'e dair çok az bulgu mevcuttur: Tarihi belgelere göre, Skotlar (veya İrlandalılar) ile ittifak kuran Piktler, Romalılar'ın düşmanlarıdır. Arkeolojik bulgulara göre; daha sonraki Roma döneminde yerleşme tiplerinde ciddi değişiklikler olduğu görülse de, özellikle Kuzey Adaları ve Batı Adaları'nda Geç Demir Çağı kültürünün güçlü devamlılığı söz konusudur. Yine de Piktler'e tam anlamıyla vakıf olmak mümkün değildir: F. T. Wainwright'ın 1955'te yazdığı *The Problem of the Picts* (Pikt Bilmecesi, Ç.N.) adlı öncü nitelikteki kitabının ardından, ancak 1970'lerden itibaren yapılan kazılarla bu muammayı biraz olsun çözebilmiştir.

ERKEN TARİH VEYA ERKEN HRİSTİYANLIK DÖNEMİ

6. yüzyıl süresince İskoçya'da ilk ortaya çıkan iki topluluktan biri olan Skotlar -veya en azından Dál Riata Skotları- siyasal tabloyu karmaşık hale

getirmiş ve Kuzey Britanya kültürüne yeni unsurlar kazandırmışlardır. West Highland kıyılarının güney kısmında yer alan Argyll'li denetim altına almışlar ve İrlanda'daki anayurtlarıyla sıkı bağlarını korumuşlardır. Diğer topluluk ise 6. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin kuzeydoğu kıyısındaki Bamburgh bölgesinde konuşlanmış olan Northumbria Anglusları'dır. Angluslar 7. yüzyıla gelindiğinde Gododdin krallığını, 8. yüzyılda İskoçya'nın güneybatısındaki Rheged'i egemenlikleri altına alarak ilerlemişler; böylece Strathclyde özerk kalan tek İngiliz krallık olmuştur.

Tarihsel gelenekte uzun süre bu toplulukların bozgunculukları vurgulanmıştır; ancak arkeoloji Britanik Britonlar ile Piktler, Galyalı Skotlar ve Cermen Angluslar arasındaki farkları abartma konusunda uyarmaktadır. Dil farklılıklarına rağmen, bu toplulukların ekonomileri ve maddi kültürleri çok benzeşmektedir. Hepsinde geçim karma tarıma dayalıdır; sığırlar en önemli çiftlik hayvanlarıdır, onları koyunlar ve domuzlar takip etmektedir. Arpa ve yulaf başlıca mahsullerdir; ayrıca İskoçya'nın girintili-çukurlu kıyıları boyunca balık ve deniz memelileri de önemli kaynaklardır. Muhtemelen çoğu kişi birbirinden ayrı çiftliklerde veya küçük, kendi kendine yeten mezralarda yaşamaktadır. Nitekim 12. yüzyıla kadar İskoçya'da bir kent merkezini çağrıştıracak hiçbir şey yoktur. Bu dönemde İskoçya'nın çoğu yerinde çanak-çömlek yapımı enderdir ve madenler yeniden işlenip kullanılır hale getirilmiş olmalıdır. Ancak suyla kaplı alanlarda yapılan kazılarda, geniş bir yelpazede ahşap kaplar ve başka organik yapıtlar bulunmuştur.

İyi korunmuş yapıtların yetersizliği İskoç arkeologlara çalışacak çok az şey bırakmıştır. 20. yüzyılın ortasında radyokarbon tarihlemenin gelişmesine kadar, sonraki tarih öncesi dönemin büyük bölümüne ve Erken Orta Çağ dönemine dair iyi belirlenmiş bir kronolojiden de mahrum kalınmıştır. Tarihlendirmede işe yarayan yapıtlar, genellikle daha geniş kültürel çevrelerde bulundukları için, yüksek statü nesneleridir; bunlar ince metal işçiliği, ithal çanak-çömlek ve heykel gibi toplumun sıradan üyelerinden ziyade seçkinleriyle ilişkili eşyalardır. Bu nedenle, kentsel gelişim veya kıyı erozyonu öncesinde yapılan kurtarma kazıları Erken Orta Çağ toplumunun alt sınıflarına dair daha fazla bulgu sağlasa da; Erken Orta Çağ arkeolojisinin büyük bölümü müstahkem yerleşmeler ve dini merkezler gibi yüksek statülü alanlarda yoğunlaşmıştır.

Üst sınıflara olan bu yönelimi kabul etmek; sırf tarihi kaynaklarda yansıtıldığı (seçkinler için veya onlar tarafından yazılan) için değil, bunlar çok

yüksek ihtimalle, etnik yapıyı güç rekabetinde kendi konumlarına faydalı biçimde belirleyen kişiler oldukları için de önemlidir. Tarihsel, sanat tarihiyle ilgili ve arkeolojik bulgular; kuzeydeki İngiliz seçkinlerinin savaş meydanlarında olduğu kadar politik evlilik birleşmeleri ve sürgünlerle de, dil veya din farkı gözetmeksizin, birbirleriyle nasıl kolayca karışıklarına ve iç içe geçtiklerine örnekler sergilemektedir. Bunun iyi belgelenmiş bir örneği, Angluslar'ın kralı Æthelfrith'in (ikt. M.S. yak. 592-616) öldürülmesinin ardından oğulları başka krallıklara iltica ettiğinde yaşanmıştır. Oswald (ikt. M.S. 634-641) Dál Riata'ya gitmiş, Oswiu (ikt. M.S. 641-670) İrlanda ve İngiltere hanedanlarına olduğu gibi onların rakipleri olan Northumbria hanedanına da evlilik yoluyla katılmıştır. Eanfrith'in (ikt. M.S. 633) Piktler'in bir kralı olarak hüküm süren bir oğlu vardır. Üçü de sürgündeyken Hristiyanlığı benimsemişlerdir; ancak Eanfrith'in kısa hükümdarlığı sırasında Paganizm'e geri döndüğü de söylenmektedir. Oswald, Lindisfarne adasında bir manastır kurarak, krallığına Dál Riata'daki Iona'dan Columban Hristiyanlığı getirmiştir. İşte bu devingen kültürlerarası ortamlarda gelişen Insular sanat üslubu; Erken Orta Çağ döneminde var olan nesneler için olduğu gibi, insanlar için de basite indirgenmiş etnik etiketlerin kullanımına karşı bir uyarı niteliğinde görülmelidir

YERLEŞMELER

Seçkinler gitgide ortaklaşa hale gelen ve uluslararası bağlara sahip bir kültüre dahil olurken; arkeolojik kayıtlara göre özellikle yerleşmelerde bölgesel farklar söz konusudur. Güneyde, Britanyalılar ve Angluslar arasında, yere keresteler çıkılarak kurulan dikdörtgen şeklindeki büyük konutların kısmen farklı tipleri gözlenmektedir. Doğuda Doon Hill ve batıda Whithorn gibi alanlardaki kazılarda ortaya çıkan bu yapıların bazıları kazık çitlerle korunmaktadır. Benzer tipler güneydeki Piktler tarafından da kullanılmış gibi görünmektedir (Ancak bu düşünce geniş ölçüde havadan çekilen fotoğraflarda görülen ekin ve toprak izlerine dayanmaktadır; dolayısıyla bu yapıların tarihlerini doğrulamak için kazı çalışmaları gerekmektedir. Böyle bir konutun Erken Orta Çağ'a ait olduğu düşünülmüş, ama sonra 3 bin yıl daha öncesinden kalma olduğu anlaşılmıştır). Batıda, Britonlar ile Skotlar arasında *crannog*'lar -doğal veya yapısıyla oynanmış, genelde kereste ve dallarla yapılan yuvarlak evlerin olduğu adalar- gözlenmektedir. Bunlar su bariyerinden ötürü savunmalı yerleşmeler olarak de-

gerlendirilmektedir ve Buiston ile Loch Glashan gibi örnekler yüksek statülü alanlardır. West Highland kıyıları boyunca ve Kuzey Adaları'nda, *dun* ve *broch* yerleşim tipleri görülmektedir. Geç Demir Çağı'nda kuru-taşlarla inşa edilen bu büyük hisarların içleri, çoğu kez değişikliklerle yeniden iskan edilmiş veya hücre biçiminde ya da sekiz formunda evlerin yapımı için buralardaki parçalardan faydalanılmıştır. Orkney Adaları'ndan İrlanda'daki County Antrim'e kadar birçok yerde bulunan sekiz formundaki evler, bazı maddi kültür öğelerinin geniş çapta yayılımına örnek teşkil etmektedir. Piktler ile Skotlar'ın Romalılar'a karşı birleştiklerini hatırlamakta fayda vardır; ve iki topluluğun sağlam gemi filolarını bir araya getirip -savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da- adalara yelken açmış olmaları muhtemeldir.

Kuzeydoğudaki Burghead'de denizin burnunda yer alan kale, İskoçya'da bu dönemden kalma en büyük müstahkem alandır ve muhteşem bir limana nazırdır. Piktler'e özgü boğa sembollerinin kazındığı en az 30 taşın bulunduğu alanda, birbirine bağlı kerestelerle güçlendirilen duvarların ahşap çerçevesi çivilerle tutturulmuştur. Kerestelerin bağlanarak çivilendiği başka bilinen örnek de bir diğer Pikt kalesinin bulunduğu Dundurn'dedir. Dundurn çekirdek yapı bir kaledir: Bir tepenin zirvesinde, tepenin nispeten eşit seviyedeki yerlerine kurulmuş eklentileri olan küçük bir hisar alanı vardır. Britonlar ve Skotlar da Piktler gibi çekirdek yapı kaleleri kullanmışlardır; bunun tipik örnek bölgesi Dál Riata'nın başkenti Dunadd'dir. Bu kaleler ve *crannog*'lar gibi müstahkem alanlar kraliyet mensuplarının yaşadığı yerler olmalıdır; nitekim buralarda usta zanaat işçiliği ve bilhassa ince metal işçiliğine dair elde edilen bulgular, zanaatkarların krallar ve diğer soyluların himaye veya denetiminde oldukları izlenimi uyandırmaktadır.

YAPITLAR

İnce metal işçiliği, İskoçya'da Erken Orta Çağ'dan kalma en özgün yapıt sınıflarından birini oluşturmaktadır. Bunun bir örneği, son derece zengin süslenmiş Hunterston broşudur; bu sahte-penannular bir broş olarak adlandırılmaktadır, zira halkasında bir aralık varmış gibi görüldüğünden penannular broş olduğu düşünülebilir ancak değildir. Angluslar daha çok bombeli broşlar (temelde son derece özenle yapılmış çengelli süs iğneleri) kullanırken; Kelt toplulukları toplu iğne şeklinde el iğnelerini (büyük düz iğneler) ve penannular broşları (dairesele biçimde, iğnenin geçmesi için bir

boşluk barındıran tipler) tercih etmişlerdir. Gümüş veya tunçtan yapılmış olan bu iğnelerin bazıları altın, emaye ve yarı değerli taşlar veya cam ile süslenmiştir. Broşlar ve iğneler ender rastlanan kalıntılardır ve çoğu 20. yüzyıldan önce tesadüfen bulunmuştur. Bu arkeolojik kanıt olarak değerlerini sınırlamaktadır; ancak farklı tarzların kökenleri, çeşitli dekoratif öğelerin kaynakları ve böyle pahalı nesnelerin toplumsal işlevleri konusunda, sanat tarihçileri arasında hararetle tartışmalar yaşanmaktadır. Gitgide artan bir oranda, bu buluntulara güneybatıdaki Mote of Mark (6. yüzyılın sonları-7. yüzyılın başları) veya Dunadd (7. yüzyıl) gibi alanlardan bu tür nesneleri yapmak için kullanılmış olan kalıpların keşfi eklenmiştir. Belli dönemlerde, belirli yerlere özgü tipler üretildiğini kesin biçimde kanıtlamaktadır.

Yüksek statülü alanların büyük bir bölümünden, küçük miktarlarda ithal çanak-çömlek ve cam kap parçaları elde edilmiştir. Bu malzemeler iki kategoriye ayrılmaktadır: Akdeniz'den ithal edilen ve 5. yüzyılın sonlarından 6. yüzyılın ortalarına kadarki döneme ait olanlar; Batı Fransa'dan ithal edilen ve 6.-7. yüzyıllara ait olanlar. Akdeniz çanak-çömlekleri arasında Whithorn ve Iona'da bulunan, Tunus'tan ithal, Afrika'ya özgü kırmızı astarlı seramikten imal sofra eşyaları (A grubu seramik) ile daha erken tarihli olanları Doğu Akdeniz'den, geç tarihli olanlar ise Tunus'tan olmak üzere çeşitli tipte amforalar (B grubu seramik) yer almaktadır. Amforalar muhtemelen şarap veya zeytinyağı gibi ticari ürünlerin nakliyesinde kullanılan muhafaza kaplarıdır; İskoçya'da bunun dışında sadece Strathclyde'in başkenti Dumbarton Rock'ta bulunmuşlardır. Bu Akdeniz'den ithal ürünlerin çoğu Güneybatı Britanya'da bulunurken ve İskoç örnekleri istisnai olarak görülürken; D grubu ve E grubu seramik olarak bilinen, daha sonraki Fransız ürünleri için aynı şey geçerli değildir. Roma sofra eşyalarından türeyen bir model olan ve 6. yüzyılın başlarına tarihlenen D grubu seramik, Dunadd, Mote of Mark ve Whithorn'da bulunmuştur. E grubu seramik ise daha önceki amforalar gibi muhtemelen muhafaza kabı olarak kullanılan, sert ve kumla karışık bir türdür. 6. yüzyılın sonlarından 8. yüzyılın başlarına kadarki döneme ait olması olasıdır; ancak İskoçya'daki örneklerin çoğu 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bağlamlar içinde bulunmuştur. Bu seramiğe İskoçya'da, Britanya Adaları'ndaki başka her yerden daha fazla rastlanmıştır. Dunadd en geniş derleme sahiptir, Whithorn da ikinci sırada yer almaktadır; Piktler'in yaşadığı doğu bölgesindeki bir çift örnek de dahil olmak üzere, en az 13 alanda daha keşfedilmiştir.

YONTULAR

Piktler yaygın olarak, genellikle taşlar üzerinde rastlanan kendilerine özgü bir sanat geleneğiyle anılmaktadır: Meşhur Pikt sembol taşları. Bilinen 50'den fazla sembol vardır. Son derece doğal hayvan figürleri, tarak ve ayna gibi ayırt edilebilir nesneler ile en yaygın sembolleri çift disk ve hilal olan, üzerlerinde Z-asası ve V-asası olarak bilinen doğrusal sembollerin yer aldığı soyut figürler bunlar arasındadır. Sembollerin anlamları ve taşların işlevleri bitmeyen bir tartışma konusudur; bir yazı sistemi, totemler, rütbe veya yerleşim işaretleri, bölgelere özgü veya birleşmeleri gösteren işaretler, önemli olaylar veya ölenler için anıtlar vb konuların hepsi masaya yatırılmaktadır. Sembollerin genellikle moloz taşlara kazındığı 1. Sınıfındaki taşların 6. ve 7. yüzyıllara, belki de daha öncesine ait olduklarına inanılmaktadır; bunlar Kuzeydoğu İskoçya'da yoğunlaşmaktadır. Burghhead'deki boğa desenli taşlar 1. Sınıftadır, diğerlerinin ise mezarlarla ilişkili olduklarına dair bulgular mevcuttur. Dál Riata bölgesinde bulunan tek Pikt oyması, Dunadd'de taban kayasına kazınmış, 1. Sınıfa ait bir yaban domuzudur; bu da kimin kimlerin üst-kralı olduğu ve bu sürecin zamanı konusundaki tartışmayı alevlendirmiştir. Tipik olarak kabartma halinde oyulan sembollerin Hristiyan motifleri ve seçkinlerin av ve savaş gibi faaliyetlerine dair mizansenler ile beraber yer aldığı 2. Sınıfındaki taşlar; 7. yüzyılın sonları ile 8. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir ve Pikt ülkesinin güneyinde bulunmuştur. Aberlemno Kirkyard (Kilise bahçesi) taşı da 2. Sınıfa aittir: Ön tarafında iç içe geçmiş desenlerle süslenen bir haç, arkasında ise olağanüstü bir savaş sahnesi sergilenmekte, onun hemen üstünde de kabartma Pikt sembolleri vardır (Resim 1). Bu taşın, M.S. 685'te Nechtansmere (Dunnichen) yakınında gerçekleşen ve Piktler'in Angluslar'ı mağlup ettikleri savaşın anısını kutlamak için yapıldığı iddia edilmektedir. Savaşta Angluslar'ın kralı, Oswiu'nun oğlu Ecgrith (ikt. M.S. 670-685), öldürülmüş ve Angluslar'ın kuzeye ilerleyişi durmuştur.

Bu taşlar üzerindeki dünyevi hayata dair olan sahneler, İskoçya'da Erken Orta Çağ halkının en net görünümelerini ortaya koymaktadır: Savaşmak için silahlanmış, atlarıyla geyiklerin peşine düşen ve boynuzlardan içki içen adamlar; ata yan binmiş, büyük bir penannular broşu olan bir kadın ve onun arkasında zar zor seçilen, atın sırtına oturmuş bir erkek; ellerinde asalarıyla başlıklı rahipler.

Dál Riata'nın batısında farklı bir yontu geleneği ve en çok taş üzerine uy-

Resim 1: Aberlemno kilise bahçesindeki haçlı taş üzerinde savaş sahnesi. © Crown Copyright. İskoçya Tarihi Çevre Departmanı'nın izniyle çoğaltılmıştır,

gulanan karakteristik bir yazıt biçimi hakimdir. Skotlar, İrlanda'dan, bir temel çizgi boyunca kazınan kısa kesme çizgilerinden oluşan Ogham alfabesini getirmişler; Ogham sonradan Piktler tarafından da benimsenmiştir. Bu tarzdaki yazıtlar 6.-10. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir, ancak kopyalarını çıkarmak ve tercüme etmek zordur; uzmanlar tarafından bile çok azı okunabilmektedir. Argyll'da Erken Orta Çağ'a ait -yaklaşık 100 tanesi Iona'dan olmak üzere- 450'den fazla kazınmış taş kaydedilmiştir; ancak birçoğu çok basit haçlardan ibarettir ve tarihlerini kesin olarak saptamak zordur. En büyük ilgiyi 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen; Iona'da bulunan Aziz Oran, Aziz John ve Aziz Martin'inkiler gibi özenle kazınmış haçlar ile Islay'deki Kildalton haçı görmektedir. Bu yontular neredeyse her zaman dini alanlarla ilişkili bulunmuşlardır; seküler seçkinlerin statülerini sergilemelerinin önemli bir yolu olduklarını düşündürecek, Pikt taşla-

rındaki avlanma mizansenlerine benzer pek bulguya rastlanmamıştır. Ancak ince metal işçiliği ve Durrow Kitabı veya Kells Kitabı gibi Gospel (Yeni Ahit, Ç.N.) kitaplarında görüldüğü üzere, Pikt taşlarında olduğu gibi bu anıtlarda da bezeme öğelerinin birçoğu Insular sanat geleneği gözlenmektedir. Bugün, seküler ve dini çevreler arasındaki -ve o dönemde farklı etnik gruplar arasındaki- etkileşime ışık tutan Durrow ve Kells kitaplarının Iona'da oluşturulduğu düşünülmektedir.

DİN

Bu dönemde Hristiyanlığın İskoçya genelinde yayılması da, süregelen bilimsel ilginin konu başlıklarından biri olmuştur. En erken tarihli yerli yazıtların ve belgelerin yaratılmasını sağlayan okur-yazarlığı teşvik eden güç Hristiyanlık olmuştur; hatta Roma sonrası dönemde bile bazı Britonlar Hristiyan'dır. Skotlar, tarihsel belgelere göre Argyll'da etkin oldukları zamanlarda Hristiyan'dır; Aziz Columba ise M.S. 563'te Dál Riata'ya geleerek kısa süre sonra Iona manastırını kurmuştur. *Columba's Life* (Columba'nın Hayatı) adlı eserde, kuzeydeki Piktler'in Pagan kralını ziyaret ettiği anlatılsa da, açıktan misyonerlik çabalarına dair pek kanıt yoktur. Buna rağmen hem Angluslar hem de Piktler, Paskalya için Romalılar'ın kutladığı tarihe geçiş yapmadan önce (Angluslar 7. yüzyılın sonlarında, Piktler 8. yüzyılın başlarında), Columban Hristiyanlığı benimsemiş durumdadırlar.

İskoçya'daki kiliselere ait yapısal bulgular, Whithorn haricinde yok denecek kadar azdır. Birçok durumda bu alanlar kullanılmaya devam etmiş; zaman içinde inşa çalışmaları daha önceki kurumları yok etmiştir. Ancak Portmahomack'te 8. ve 9. yüzyıllardan kalma bir manastır olduğu düşünülen alanda devam eden kazı çalışmaları, kuzeydoğudaki Pikt bölgesi için daha iyi bulgular sağlayacaktır. *Vallum*'un (dini camia ile seküler dünyayı ayıran set ve hendek) Iona bölümü ayakta kalmıştır, ancak metinler içerideki binaların hiç temiz iz bırakmayan kereste ve dallardan yapıldığını ortaya koymaktadır. Ahşap kilise inşa etmek İrlanda Columban geleneğinin belirgin bir parçasıdır, ancak keşiş barınaklarının genellikle küçük, yuvarlak ve kuru-taş duvarlı bölmeleri bulunmaktadır; taş yapılanmayı teşvik eden de Roma geleneğidir. Günümüze ulaşan yapısal kalıntılar olmadığından, erken dönem kiliselerinin varlığı tipik olarak yer ismi bulgularıyla belirlenmektedir. Bu da Britanya bölgesinde *eccles-* ile başlayan, Dál Riata'da *kil-* ile başlayan isimler yoluyla yapılmaktadır.

Erken Tarih evresini anlamakta mezarların katkısı çok azdır. Her şeyden önce, İskoçya'nın asidik toprakları iskelet kalıntılarının çoğunu yok etmiştir. İkinci olarak, Hristiyanlık'tan önce de sonra da, farklı topluluklar arasında ölü gömme pratikleri son derece benzerdir. Geç Demir Çağı'nda bile en klasik usul, geniş çaplı inhumasyondur; mezar eşyası olmaksızın, basit bir mezara ya da taş levhaların kabaca bir tabut oluşturduğu uzun bir sandığa (*cist*) gömülme şeklindedir. Bu nedenle Hristiyan mezarlarının tek ayırt edilebilir özelliği, doğu-batı yönünde olmalarıdır. Erken Orta Çağ döneminde bazı Piktler, bu tip mezarları bordürlerle (kenar taşları) alçak höyüklerin altına yerleştirmiştir. Ancak böyle anıtlar yalnız hava fotoğraflarından bilinmektedir ve tarihleri doğrulamak için daha fazla kazı çalışması gerekmektedir.

VIKİNG DÖNEMİ

Bu sırada İskoçya'ya beşinci bir topluluk ve altıncı bir dil giriş yapmıştır: Vikingler. Angluslar ile Skotlar'a dair bulguların tersine, tarihi kaynaklar onların gelişiyile ilgili kesin bir tarih vermektedir; bu "putperestler"e yapılan en erken atıflardan biri, M.S. 795'te İona'ya düzenledikleri akınladır. 9. yüzyılın ortasına gelindiğinde Norslar vur-kaç akınlarından ziyade, Batı Norveç'ten İrlanda'ya uzanan adadan adaya sekme rotası üzerinde uygun bir konumda bulunan Kuzey ve Batı Adaları'na neredeyse tamamen yerleşmektedir. Nors yerleşiminin yoğunluğu yer isimleriyle belli olmaktadır ve Kuzey Adaları ile anakaranın kuzeyinde yerel dil yerini bir Norveççe lehçesi olan Norn'a bırakmıştır. Güneybatı İskoçya'daki İskandinav yer isimleri ise bu toprak almayla ilişkili değildir; ancak 12. yüzyıl boyunca Kuzey İngiltere'den buraya yerleşimin kanıtlarıdır.

Bu Gall'lar ya da "yabancılar" ile ilgili Erken Orta Çağ'da İskoçya'da yaşayan halka en garip gelen şey, kiliseleri yağmalamak ve Hristiyanları köle olarak almakta hiç tereddüt etmemelerine yol açan Pagan dinleridir. Arkeolojik kayıtlarda, hem erkek hem kadınların eşyalı mezarlarıyla tecelli eden bu duruma dair çok sayıda bulgu mevcuttur: Erkekler silahlarıyla, kimi zaman da atları ve tüccar terazileriyle; kadınlar karakteristik oval "kaplumbağa kabuğu" broşları ve keten dokuma araç-gereçleriyle gömülmüştür. Birkaç örnekte ise erkekler ve kadınlar küçük bindirme-kaplamalı tekneler içine defnedilmiş haldedir. Bu mezarlar belirgin bir Nors maddi kültürünün en güçlü kanıtlarıdır. Bu önemlidir; zira daha önceki hücreli Pikt yapıları

rının yerine dikdörtgen Nors uzun-ev formlarının geçtiği birçok alanda, Pikt ve Nors yapıt tiplerinin bir karışımı ve hatta iki dilde yazıtlar bulunmaktadır. Bu buluntular yerel nüfusların Nors seçkinlerinin altında bir alt sınıfa ait köleler veya belki de müttefik ve işbirlikçiler olarak yaşamayı sürdürdüklerini işaret etmektedir.

9. yüzyılın sonlarında Kuzey Adaları, kökenleri Batı Norveç'e dayanan güçlü Orkney kontlarının üssüdür; 10. yüzyılın sonlarında Hristiyanlığa geçtiklerinde ise siyasi egemenlik çevreleri anakaranın kuzeyinde yer alan Shetland ve Batı Adaları'nı kapsar hale gelmiştir. İskoçya'da bulunan ve Arap sikkeleri, halka paralar (Vikingler'in bir tür para birimi olarak kullandıkları küçük ve gayrimuntazam gümüş halkalar) ve kesme gümüşleri (aynı amaca hizmet etmek üzere büyük nesnelerden kesilmiş gümüş parçaları) içeren Viking definelerinin çoğu; 10. yüzyılın ortasından 11. yüzyılın başlarına kadar süren bu geç döneme aittir. Erken döneme ait dini ve dini olmayan ince metal işçiliği ürünlerinin definelerinin tersine, Shetland'deki Aziz Ninian hazinesi gibi, bu parçalar yağmadan ziyade ticaretle daha yakından ilintilidir.

İskoçya'nın güneyinde sarp yamaçlı dağ sırtlarında bulunan, 10. yüzyıl ile 11. yüzyılın başlarına tarihlenen anıtların Kuzey İngiltere'den gelen İskandinav tüccarların mezar işaretleri olduğu ileri sürülmektedir. İskandinavlar Hristiyan olup geniş çapta ortak kültürel değerleri paylaşmaya başlayınca, İskoçya'nın çok-kültürlü sentezinde büsbütün artı bir öge haline gelmiştir. Daha önce bahsi geçen, yüksek statülü Hunterston broşunda Runik alfabesiyle bir yazı bulunmaktadır: "[Bu] Broş Melbrigda'nındır". Yazı dili Norsça'dır, ancak Melbrigda Keltçe bir isimdir.

SKOT ÜLKESİNİN (SCOTLAND-İSKOÇYA) KURULUŞU

Geçmişte tarihçiler Erken Orta Çağ'ı, sonradan İskoçya haline gelecek toprakların hakimiyeti için yekpare etnik gruplar arasında yaşanan ve Dál Riata Skotları'nın kazandığı bir savaş dönemi olarak görmüşlerdir. Ancak arkeoloji durumun çok daha karmaşık olduğunu göstermiş, farklı grupların ortak bir kültür yaratma sürecinde izlenen yollara ışık tutmuştur. Eğer bu dönem boyunca göze çarpan geniş ölçekli bir eğilim varsa, o da artan sosyo-politik merkezileşmedir. Roma döneminde kaynaklar Pikt kabilelerinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır; Erken Tarih evresinde muhtemelen üç önemli Pikt siyasi grubu bulunmaktadır. Erken Tarih evresi süresince Dál

Riata'da; aynı soydan gelenlerin kralları -en güçlülere Dál Riata üst krallığı- ile Kuzey Britanya'da "yüce kral" konumuna erişmek için rekabet eden Skot, Anglus ve Pikt üst kralları arasında hiyerarşik krallık kademeleri mevcuttur. Bu anakara topluluklarının kalıcı ve içeride karma bir devlet halinde birbirlerine bağlanması ancak Viking evresinde, Norslar üstün deniz güçleriyle Argyll'in ada olan yarısını topraklarına katınca gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Skotlar ve Piktler'in görelî güçleri hakkında tarihsel belirsizlik söz konusu olsa da; Skotlar doğuya doğru hareket etmiş ve M.S. yak. 843'ten itibaren Cinead mac Ailpin (Kenneth mac Alpin) ile onun soyundan gelenler, hem Skotlar'ı hem de Piktler'i Pikt ülkesinin güneyindeki Forteviot'tan yönetmiştir. Daha sonra yeniden yapılan tarihsel gözden geçirme, bunun ne ölçüde -asimilasyonun aksine- Pikt gücünün şiddetli bir yıkımı olduğunu belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bununla beraber M.S. yak. 900'den itibaren Dál Riata ve Piktavya kaynaklarda anılmaz olmuş, onun yerine Alba geçmeye başlamıştır. Bu Gaelce bir ismi olan ve Gaelce dili konuşan, ancak görünüşe bakılırsa idari yapısını Piktler'den devralmış bir ulustur.

Ayrıca bkz. **Tepe-Kaleler** (Cilt 3, Bölüm 6); **Dál Riata** (Cilt 4, Bölüm 7); **Piktler** (Cilt 4, Bölüm 7); **Orkney ve Shetland'de Viking Yerleşmeleri** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Alcock, Leslie ve Elizabeth A. Alcock. "Reconnaissance Excavations on Early Historic Fortifications and Other Royal Sites in Scotland, 1974-84: 4, Excavations at Alt Clut, Clyde Rock, Strathclyde, 1974-75." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 120 (1990): 95-149.

———. "Reconnaissance Excavations on Early Historic Fortifications and Other Royal Sites in Scotland, 1974-84: 2, Excavations at Dunollie Castle, Oban, Argyll, 1978." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 117 (1987): 73-101.

Alcock, Leslie, Elizabeth A. Alcock ve Stephen T. Driscoll. "Reconnaissance Excavations on Early Historic Fortifications and Other Royal Sites in Scotland, 1974-84: 3, Excavations at Dundurn, Strathearn, Perthshire, 1976-77." *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 119 (1989): 189-226.

Clancy, Thomas Owen ve Barbara E. Crawford. "The Formation of the Scottish Kingdom." İçinde *The New Penguin History of Scotland: From the Earliest Times to the Present*

Day. Editörler R. A. Houston ve W. W. J. Knox, s. 28-95. London: Allen Lane-Penguin Press, 2001.

Crawford, Barbara E. *Scandinavian Scotland*. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1987.

Driscoll, Stephen T. "The Archaeology of State Formation in Scotland." İçinde *Scottish Archaeology: New Perceptions*. Editörler W. S. Hanson ve E. A. Slater, s. 81-111. Aberdeen, Scotland: Aberdeen University Press, 1991.

Fisher, Ian. *Early Medieval Sculpture in the West Highlands and Islands*. Edinburgh: Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland-Society of Antiquaries of Scotland, 2001.

Foster, Sally M. *Picts, Gaels and Scots: Early Historic Scotland*. London: B. T. Batsford-Historic Scotland, 1996.

Graham-Campbell, James ve Colleen E. Batey. *Vikings in Scotland: An Archaeological Survey*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

Henry, David, ed. *The Worm, the Germ, and the Thorn: Pictish and Related Studies Presented to Isabel Henderson*. Balgavies, U.K.: Pinkfoot Press, 1997.

Hill, Peter. *Whithorn and St. Ninian: The Excavation of a Monastic Town 1984-91*. Stroud, U.K.: Alan Sutton Publishing-Whithorn Trust, 1997.

Laing, Lloyd ve Jenny Laing. *The Picts and the Scots*. Stroud, U.K.: Alan Sutton Publishing, 1993.

Lane, Alan ve Ewan Campbell. *Dunadd: An Early Dalriadic Capital*. Oxford: Oxbow Books, 2000.

Ritchie, Anna. *Viking Scotland*. London: B. T. Batsford- Historic Scotland, 1993.

Spearman, R. Michael ve John Higgitt, eds. *The Age of Migrating Ideas: Early Medieval Art in Northern Britain and Ireland*. Stroud, U.K.: Alan Sutton Publishing; Edinburgh: National Museums of Scotland, 1993.

Wainwright, F. T. *The Problem of the Picts*. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1955.

TARBAT

MARTIN CARVER

Gaelce bir sözcük olan *tarbat* bir yarımadaının burnunda gemilerin çekildiği kuru geçiş yerini ifade etmektedir. Kuzeydoğu İskoçya'daki Tarbat Yarımadası, Moray Halici'ne doğru çıkıntı yaparak Cromarty ve Dornoch Haliçleri arasında böyle geçiş yerlerinin oluşmasına olanak tanımaktadır. Bu yarımada Avrupa'da Erken Orta Çağ'a ait en iyi yontuların bir kısmını içinde barındırmaktadır. Bugün İskoçya'nın doğusunda, kayıp Pikt ulusunun topraklarında, ilk ve şimdiye dek bilinen tek erken dönem manastırının bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir.

Tarbat'taki yontular, üzerlerinde haçlar yer alan, hepsi M.S. 800 civarında oyulmuş ve dikilmiş anıtsal taş levhalar şeklindedir. Yarımadaının güney yakasındaki Nigg alanında bulunan haçlı taşın üzerinde, İncil'de geçen Kral Davut'un yanı sıra Aziz Paul ve Aziz Anthony'nin çöldeki hikayeleri görülmektedir. Shandwick'teki büyük haç üzerinde, cherubim (melek çocuklar, Ç.N.), seraphim (en yüksek kademedeki 6 kanatlı melekler, Ç.N.) ve Kelt spiral süsleme tarzında bir girift yer almaktadır. Hilton of Cadboll'da taş levhanın üzerinde haç olan tarafı silinmiştir; arka kısmında ise hizmetçiler ve avcılar eşliğinde, atıyla ava çıkmış bir kadının yer aldığı dinsel nitelikte olmayan bir mizansen sergilenmektedir. Bu haçlı anıt-

Resim 1: 2000'de Portmahomack'ta kazı çalışmaları. Arka planda Aziz Colman kilisesi, solda kazısı süren atölyeler, ön planda değirmen göleti için kurulan set. ©Martin Carver ve York Üniversitesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

ların hepsi denize nazır konumdadır ve hepsinde Pikt ikonik dilinin sembolleri bulunmaktadır; bu semboller de muhtemelen anılan kişilerin adlarını temsil etmektedir.

Yarımadanın ana yerleşim yeri Portmahomack'te 1994'ten bu yana yapılan kazı çalışmaları, bu kayda değer anıtlar için bir bağlam oluşturmuştur (Resim 1). 19. yüzyıl zarfında, Portmahomack'teki Aziz Colman kilisesinin bahçesi ve çevresinde mezar kazıcılar tarafından oyulmuş taş parçaları bulunmuştur. İçlerinde Kells kitabını (M.S. yak. 800) anımsatan, Insular alfabesinden büyük harflerin kabartmalı olarak kazındığı bir taş da yer almaktadır. 1984'te havadan yapılan çekimlerle kilisenin etrafında toprağa gömülü bir hendek keşfedilmiştir. Hendeğin D şeklindeki tasarımı, Batı İskoçya'nın dışında kalan Iona adasındaki Aziz Columba manastırının (Columcille) sınırlarını çizen çevrelemeyi andırmaktadır. Columba M.S. 565 civarında kuzeyde yaşayan Piktler'in dinlerini değiştirme girişiminde bulunan kişidir (biyografisini yazan Ionalı Adomnán'a göre). Burada Portmahomack'in Pikt ülkesindeki ilk Hristiyanlar'a ait bir yerleşme olabileceğine dair ipuçları bulunmaktadır.

1994'te yerel bir restorasyon ekibi (Tarbat Tarih Vakfı), alana bir araş-

Resim 2: Portmahomack'ta (Easter Ross), M.S. 8. yüzyıla ait bir taş levha üzerine oyulmuş sığır ailesi. Vikingler manastırı yıktıktan sonra, kanal kapağı olarak değerlendirilmiştir. ©Martin Carver ve York Üniversitesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

tırma projesi olarak sahip çıkmaları talebiyle York Üniversitesi'ni davet etmiştir. Bir ön değerlendirmenin ardından kilisenin kendisi kazılıp yapı dokusu kaydedilirken; kilise bahçesinin dışında 0,6 hektarlık bir alan açılmış, heyecan verici sonuçlar elde edilmiştir. Kazı görevlileri kilisede, tamamen veya kısmen taş levhalarla hizalı 67 mezarla başlayan 200 gömülük bir silsileyi kayda geçirmiştir (Piktler'in kendilerine özgü "cist" mezarları). Bunlar ağırlıklı olarak orta yaş ve üzeri erkeklerin kalınularını içermektedir; en erken tarihli olan radyokarbon tarihlemeyle M.S. 6. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Erkek, kadın ve çocuk olarak daha normal bir dağılım sergileyen daha geç tarihli mezarlar ise; M.S. 12.-15. yüzyıllar arasına aittir. Kilise binasında başlıca 6 evre öne çıkmaktadır. İlk taş kilise muhtemelen M.S. 8. yüzyıla ait olan tek bir duvarla saptanmıştır. 12. yüzyılda duvarın yerini, kare kenarlı bir *chancel* (kiliselerde rahip ve koronun durduğu bölüm, Ç.N.) ile beraber doğu-batı yönünde bir şapel almıştır. Burası 13. yüzyılda bir kule ve mahzen mezar ile uzatılmış ve donatılmıştır. 16. yüzyılda (Reform sırasında) tapınağın ekseni kuzey-güney yönüne doğru değiştirilmiş; kuzeyde toprak sahibi için ayrılan bir "geçit" -veya bölme- inşa edilmiştir. Kilise 1843'te yaşanan Bölünme nedeniyle ikiye ayrılınca, eksen yeniden

doğu-batı yönüne döndü. Bugünkü kilisenin yapısı büyük ölçüde 18. yüzyılın ortasında yapılan bir restorasyona dayanmaktadır.

11. yüzyıl kilisesinin temellerinde yeniden kullanılmak üzere sayısız kazınmış taş parçası bulunmuştur; bunların çoğunun üzerinde 8. yüzyıla ait süslemeler yer almaktadır. 2000'lerden itibaren kilisenin içinde veya dışında yapılan kazılarda 150'den fazla kazınmış taş ortaya çıkarılmıştır. Çoğunluğu haç barındıran basit mezar işaretleri olan bu taşlar Iona'dan bilinen örnekleri anımsatmaktadır. Aslan ve yaban domuzu kabartmalı büyük bir taş levha, bir lahit kapağı veya bir mihraba aittir. Bir sığır ailesinin resmini barındıran bir diğeri ise bir duvar döşemesine veya belki de bir *cancellum*'a (kilisenin ana bölümünü rahip ile koroya ayrılan bölümden ayıran paravan, Ç.N.) aittir (Resim 2). Diğer birçok parça, Nigg ve Shandwick'tekiler ile yakından benzerlik gösteren bir veya daha fazla anıtsal haçtan kalmadır.

Kilisenin yanındaki sahada yapılan kazılar bir Erken Hristiyan manastırının büyük bir bölümünü şema olarak ortaya çıkarmıştır. Kilisenin en yakınında, taş döşeli bir yolun iki yanında da uzanan bir atölye alanı yer almaktadır. Atölyeler gümüş (ergitme kapları), tunç (ocaklar, ergitme potaları, kalıplar ve bileği taşları), cam (kalıplar), deri (bir tabaklama çukuru, daha esnek bir yapı için kemik çiviler ve süngertaşından deri düzleştiriciler) ve ahşap (demir ihtiva eden ağaç traşlamalarla yapılan bir keski kılıfı) eşyaların yapımına dair bulgular sağlamıştır. İmal edilen nesnelerin dini mahiyetli oldukları düşünülmektedir; zira kalıplar ve iri çiviler, erken Kelt dünyasından bilinen rölikerler (kutsal emanetlerin saklandığı sandık/kutular) ve ayinsel kapları anımsatmaktadır. Atölyelerin güneyinde bir yatay su değirmenini çalıştırmak için gereken suyu sağlayan bendiyle beraber bir değirmen havuzu bulunmaktadır. Daha da güneyde, yine çevreleme sınırının karşısında, birtakım tahıl kurutma çukurları ve tasarımı bohça şeklinde olan ahşap iskeletli bir yapının temelleri uzanmaktadır. Ocağı bir demirci tarafından kullanıldığına kanıt sunsa da; bu muhtemelen bir kurutma ambarıdır. Sınır hendeği kesinlikle savunma amaçlı değildir; ancak su toplama ve manastırın farklı alanlarına dağıtmada başvurulmuş gibidir.

Erkek mezarları, yontu işleri, yazıtlar, çevrelemeler ve dini nesnelerin üretimi; Portmahomack yerleşmesinin bir erken dönem manastırı olduğunu işaret etmektedir. İlk ölü gömme 6. yüzyılda gerçekleşirken; yontuları da içeren yapıtların çoğunluğu 8. yüzyıla aittir ve 800 civarında sona ermişlerdir. Kayıtlara göre Columba Iona'ya 563'te yerleşmiştir ve 565'te

kuzeydeki Piktler'e düzenlenen bir keşif yolculuğuna katılmıştır. Ness Gölü üzerinden Great Glen'i geçerek, Inverness yakınlarında Mailchu'nun oğlu olan Pikt Kralı Bridei ile buluşmuştur. Adomnán'ın *Life of St. Columba* (Aziz Columba'nın Hayatı, Ç.N.) adlı eserinde Piktler'in din değiştirdiğinden söz edilmiş olmasa da; Columba zamanında manastırların kurulduğu söylenmektedir. 1990'larda yapılan keşifler Grwat Glen'in Iona'ya karşı olan kıyısında belki de Columba tarafından bizzat kurulan Portmahomack'i ("Colman'ın -veya Columba'nın- limanı") bunlardan biri olarak tanımlamaktadır. M.S. 800'e gelindiğinde bütün Tarbat yarımadası büyük bir kilisevi merkez haline gelmiş; sınırları Erken Hristiyanlık dönemi sanatında rastlanmış en karmaşık ikonografinin bir kısmını yansıtan, üzerlerinde haçların da bulunduğu anıtsal taş levhalarla belirlenmiştir. Manastırın sonu ve kendi kaderine terk edilişi bin yıldan fazla zamandır gizemi- ni korumaktadır. 800-1000 arası bir dönemde atölye alanı bir yangınla yok olmuş ve aynı zamanda haçlı anıtsal taş levhalar parçalanarak yıkılmışlardır. Bu hedef odaklı saldırı Vikingler'in eseri gibi görünmektedir.

Ayr. bkz. **Keltler** (Cilt 3, Bölüm 6); **Piktler** (Cilt 4, Bölüm 7); **Vikingler** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Adomnán of Iona. *Life of St Columba*. Harmondsworth, U.K., and New York: Penguin, 1991.

Bulletins of the Tarbat Discovery Programme. 1995-. Available at www.york.ac.uk/depts/arch/staff/sites/tarbat.

Carver, Martin. *Surviving in Symbols: A Visit to the Pictish Nation*. Edinburgh: Canongate, 1999.

———. "Conversion and Politics on the Eastern Seaboard of Britain: Some Archaeological Indicators." İçinde *Conversion and Christianity in the North Sea World*. Editör Barbara E. Crawford, s. 11-40. St. Andrews, U.K.: University of St. Andrews, 1998.

Foster, Sally. *Picts, Gaels, and Scots*. London: B. T. Batsford/ Historic Scotland, 1996.

ERKEN ORTA AĞ'DA GALLER

HAROLD MYTUM

Erken Orta ağ Galler arkeolojisi, geniş ölçüde tarihsel bir çerçevede ele alınmış; ağırlıklı olarak incelenen dönemin (M.S. yak. 400-1000) geç bir evresinde yaratılan kaynaklardan -kendilerinden bile daha geç zamanlı yazılı kaynaklar ve bunların önceki dönemlere uygunluklarına dair ıkarmılarla birlikte- faydalanılmıştır. Araştırmalardan başlıca iki tema ortaya çıkmıştır; seçkin yerleşmeleri ve kilise arkeolojisi. Seçkin yerleşmeleri ilk olarak Glamorganshire'daki Dinas Powys'de, ithal kapların ve zanaat üretimi tortularının varlığıyla tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan kazılar bu tip alanların yelpazesini genişletmiş; ancak dönemin hiçbir bölümüne ait daha geç tarihli yüksek statülü alanları veya alt düzey yerleşmelerin birunu gün yüzüne çıkarmakta yeterli olamamıştır. Kilise arkeolojisi ciddi ölçüde yontu ve yazıtlara dayanmaktadır, ancak mezarlardan elde edilen önemli bulgularla da gelişmiştir. Araştırma sayesinde ayrıca Viking yerleşimine dair bulgular da artmıştır. Yazılı taşlar ile yontuların yorumlanmasına ilişkin de heyecanlı tartışmalar mevcuttur.

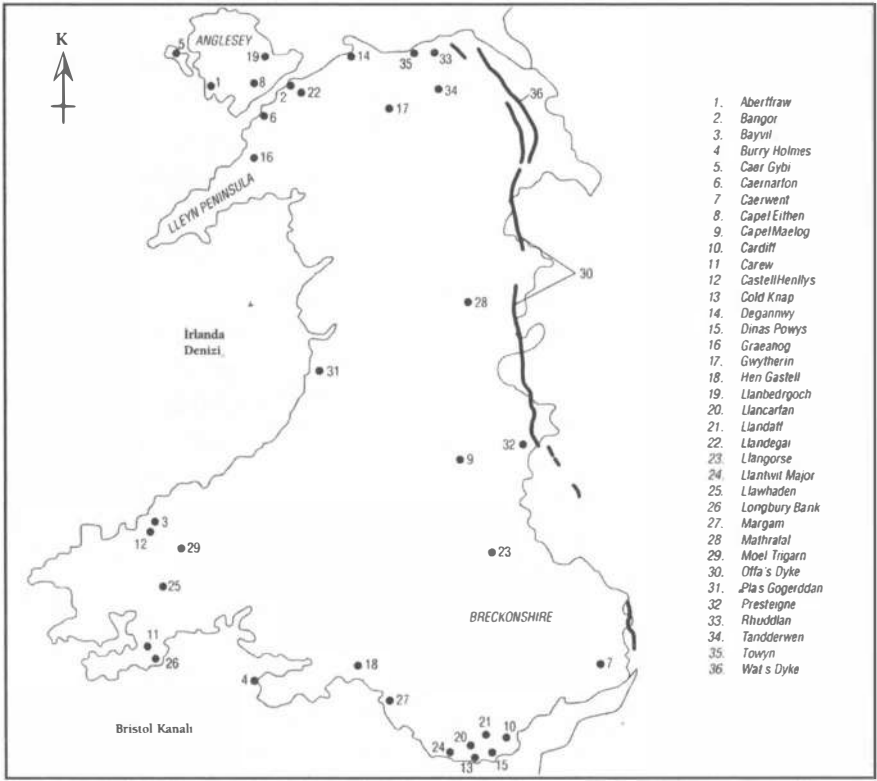
ROMA SONRASI DEVAMLILIK

Cardiff gibi alanlarda ve Anglesey'in çeşitli yerleri ile Caernarfon'da Geç

Roma dönemine ait bazı askeri faaliyetler bilinmektedir. Bunların, İrlandalıların Galler'in farklı bölümlerine yerleşmelerine zemin hazırlayan İrlandalı akınlarına bir tepki olduğu düşünülmektedir. M.S. 410 civarında Roma askeri varlığının sona ermesinin ardından bile Roma hayat anlayışının etkileri 5. ve 6. yüzyıllara kadar sürmüştür. Yine de bununla ilgili yerleşme kanıtları kifayetsizdir ve daha ziyade aşağıda değinilen, daha geç tarihli yazıtlara dayanmaktadır. Güneydoğu Galler'deki çeşitli yüksek statülü Romalılaştırılmış alanların yeniden kullanımı gözlenmiştir. Llantwit Major'daki gibi villalarda, daha sonradan manastırsal bir bağlam içerisinde gelen bir mülk devamlılığı imkan dahilindedir. Kuzeybatı Galler'de yer alan Anglesey'deki Caer Gybi ve Güneybatı Galler'de yer alan Gwent'teki Caerwent gibi Roma yerleşimlerinde başka dini kuruluşlar da oluşturulmuştur; yine de bu örneklerde Roma çekilmesiyle Erken Orta Çağ kullanımı arasında kayda değer bir zaman aralığı söz konusu olabilir. Glamorganshire'daki Cold Knap gibi bazı durumlarda yerleşim seküler görünmektedir ve Roma yapılarının yıkıntılarında kurulmuştur. Burada da yine yerleşim zamanlaması olarak bir boşluk varsayılmaktadır. Aşağıda değinilen birkaç mezar alanında da, buralardaki yerleşim yerlerinin konum ve mahiyetleri Roma döneminin bitmesinin ardından değişim gösterse bile; mülklerin ve toplulukların devam ettiğini ortaya koyan bir miktar devamlılık sergilenmektedir.

Galler'de tepe-kaleler Geç Roma yerleşimine dair bulgular sunmuştur, birkaçında ise aynı zamanda Erken Orta Çağ dönemine ait faaliyetler söz konusudur; buralarda hem yerleşmenin devamlılığı hem de tekrarlanan yeniden kullanım durumları mümkündür. Graenog (Gwynedd) gibi birçok yerli yerleşim ve Llawhaden (Pembrokeshire) civarındaki etraflı çevrili çiftliklerden bazıları, bu tip alanların 5. ve 6. yüzyıllar boyunca yaşamak için cazip olmaya devam ettikleri izlenimi vermektedir.

Roma geleneklerinin ve kültür unsurlarının devamlılığına dair en açık kanıtlar, üzerlerine yazı kazınmış taşlardan bazılarında mevcuttur. Tarihlendirmek zor olsa da, bazıları 5. yüzyıl bazıları 6. yüzyıla ait olan bu yazıtlar Roma dünyasıyla net ilişkiler ortaya koymaktadır. Kimilerine göre, Latince yazılı taş geleneği Galler'e 5. yüzyılda Güney Galya'dan gelmiştir. Kimileri içinse, bunlar her ne kadar Kıta'dan gelen etkilerle ortaya çıkmış olsa da; Galler içerisinde Hristiyanlık ve Romanitas'ın (Romalıların kendilerini tanımladıkları siyasal ve kültürel kavramların ve değerlerin bir birleşimi; "Romalı" olma hali, Ç.N.) devamlılığına dayanan daha karmaşık

Erken Orta Çağ'da Galler'de seçilen alanlar.

bir modeli işaret etmektedir. Abidelerde ilkel bir üslupta fakat açıkça Roma tarzındaki harflerle *magistratus* (siyasi, askeri ve kimi zaman dini iktidarları elinde bulunduran üst düzey yetkili kişiler, Ç.N.) gibi Latince unvanların yer alması; ciddi ölçüde daha belirsiz ve daha az merkezileşmiş zamanlara uyarlanan, ancak Roma hükümetinin geleneklerini veya en azından özgün vasıflarını devam ettirmeye hevesli bir idari yapılanmayı gösterebilir niteliktedir. Charles Thomas bazı yazıtların içlerinde karmaşık mesajlar gizli olduğunu savunsa da, bu sav daha sonra çürütülmüştür.

İRLANDALI GÖÇLERİ

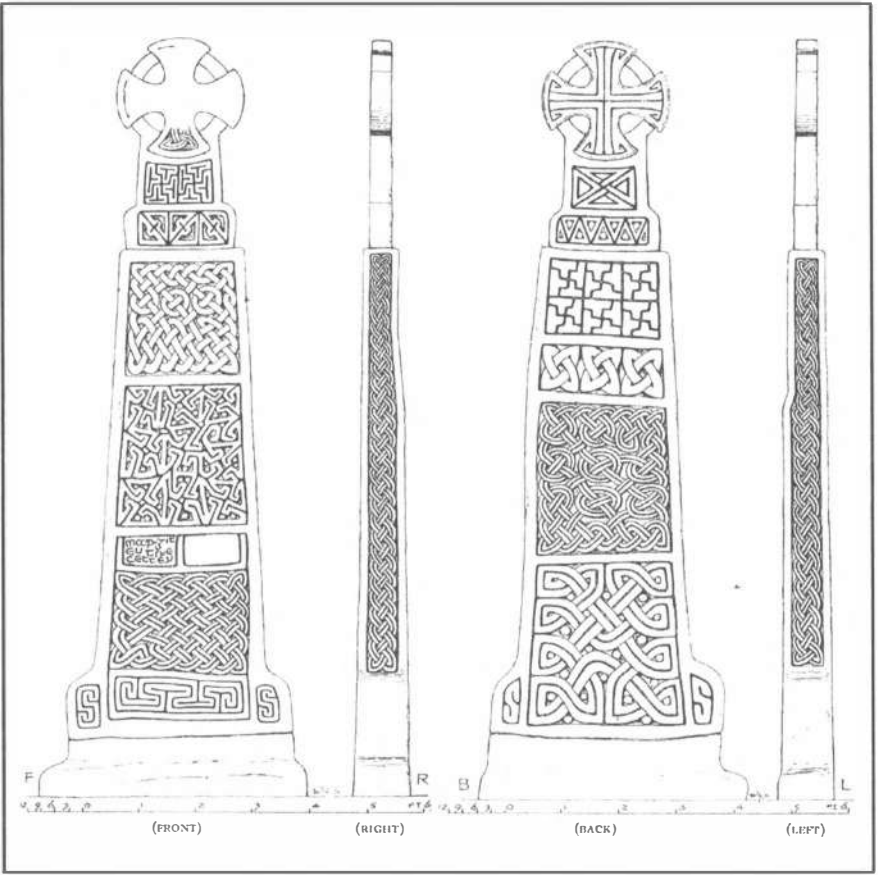
Yazılı anıt taşları, İrlandalı nüfusun -belki de sadece bir seçkin nüfusun- Güney İrlanda'dan Galler'in kuzeybatısına ve kısmen güneybatısına hareketi için ana arkeolojik kanıt kaynağını oluşturmaktadır. Belgesel

kaynaklar da, yer ismi çalışmaları da bu yorumu desteklemektedir. Güneydoğu Galler'e taşınan kabile Déisi halkı idi ve Thomas Pembrokeshire'daki Demir Çağı tepe-kalesi -aynı zamanda Roma döneminde de kullanılan- Moel Trigarn'ın muhtemelen onların ilk üssü olduğunu ileri sürmüştür. Castell Henllys yerleşmesi yakınında yapılan kazı çalışmasında, iç kesimlerde Geç Roma veya hemen Roma sonrasına ait bir burun kalesinin yeniden istihkam edildiği saptanmıştır. Yerleşme ve kontrol başlangıçta Pembrokeshire'nın kuzey bölümü üzerindeyken, sonradan doğu ve güneye yayılmıştır. İlk yerleşmenin tarihi belirsizdir, ancak muhtemelen M.S. 400 civarında kurulmuştur.

En erken tarihli yazılı taşlar büyük ihtimalle Ogham alfabesindedir (ilk olarak İrlanda'da geliştirilen bir yazı türü) ve İrlanda dilinde sözcükler ile isimler kullanılmıştır. 5. ve 6. yüzyıllardan kalan daha geç tarihli yazıtlar ise çift dilli olarak Ogham ve Latin alfabelerini barındırmaktadır; nitekim Hristiyan öğelerin açıkça ortaya çıkışı da bu evrededir. Artık İrlanda ve İngiliz dillerinde isimler göze çarpmaktadır ve bireyler arasındaki ilişkiler (genellikle Y'nin oğlu X) çoğu kez kayda geçirilmiştir.

Ayrıca Galler'in kuzeybatısındaki Lleyn Yarımadası ile Orta-Güney Galler'deki Brecknockshire'da da (bugünkü Breconshire) İrlanda yerleşimine dair daha az tatmin edici kanıtlar bulunmuştur. Brecknockshire'da Usk nehri boyunca bir Brycheiniog krallığı kurulmuştur; Ogham'ı da içeren birtakım çift dilli yazıtların varlığı, buranın da İrlandalı yerleşimiyle bağlantısını ortaya koymaktadır.

Bu belki de Güneybatı Galler'den ikinci bir göç hareketidir. İrlanda ile kuşaklar boyu devam ettirilen bir seçkin bağlantısına dair kanıtların bir diğer parçası da Brecknockshire'da varlığı bilinen tek *crannog* olan ve tipik İrlanda tarzını yansıtan Erken Orta Çağ göl yerleşmesi Llangore Gölü'dür. Buradaki kazılar, yerleşmenin kendisine dair pek fazla bulgu kalmadığını göstermiş, yine de kalas kaplamalardan elde edilen dendrokronolojik tarihler en azından gelişimin bir evresiyle ilgili olan M.S. 890 ve 890 tarihlerini ortaya koymuştur. *Crannog* civarındaki alüvyonlarda ortaya çıkan Erken Orta Çağ'a ait yapıtların bazıları muhtemelen daha erken tarihlidir ve uzun bir yerleşme dönemini işaret etmektedir. Bir sahte-penannular broş parçası ile kutsal emanetlerin saklandığı bir mabetin kalıntıları gibi bulunurlar, İrlanda kökenini açıkça ortaya koyan öğeleri içermektedir.

Resim 1: Galler'deki Erken Hristiyanlık dönemi anıtları. Nash-Williams 1950.

©Wales Üniversitesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

SEKÜLER YERLEŞME

Galler'de seküler seçkin yerleşmeleri olarak kabul edilen birtakım alanlar tespit edilmiştir. Bunlardan ilk araştırılanı ve yorumlar ile beklentileri o zamandan itibaren şekillendiren, Dinas Powys'de bulunandır. İç kesimde kurulu küçük burun kalesi içerisinde yapılan kapsamlı kazı çalışmalarında, iki dikdörtgen yapının eser miktardaki izleri tespit edilmiş; bunlar geçici olarak bir malikane ile bir ambar şeklinde yorumlanmıştır. Bu binalar içerisinde ayakta kalmayı başaran pek bir şey yoktur; ancak tersine, birçok türde zengin buluntular sağlayan atık birikintileri ortaya çıkmıştır.

Sit alanında bulunan Erken Orta Çağ çanak-çömleklerinin tümü ithal-

dir; bunlar 4 ana gruba (A, B, D, E) ait olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca ilk keşfedildikleri yer olan Tintagel'de (Cornwall) olduğu gibi biçimlerine ve malzeme içeriklerine göre de ayrılmışlardır. Dinas Powys'de bulunan 6. yüzyılın başlarına ait A grubu çanak-çömlekler, aslen Doğu Akdeniz kökenli, Phoea'ya (bugünkü Foça, Ç.N.) özgü Kırmızı Astarlı Seramik gibi görünmektedir. Bu narin sofa eşyaları arasında kaseler ve bir tanesinin iç tabanında mühürlü desenler olan tabaklar yer almaktadır. B grubuna ait çömlek kırıkları amfora kaplardan kalmaz; bunlar daha sonraki araştırmacılar tarafından Bi ve Bii gibi alt kategorilere ayrılmıştır. Zira Akdeniz mamulleri üzerinde biçim ve malzeme bakımından daha fazla inceleme yapıldıkça, Britanya ve İrlanda'da kimlikleri saptanmak üzere belirli kökenlere sahip karakteristik tipler ortaya çıkmıştır. Dinas Powys'de; Ege kökenli Bi tipi malzeme, 6. yüzyılın orta veya sonlarına tarihlenen Doğu Akdeniz kökenli Bii tipi çömlek kırıkları ile menşei net saptanamayan B Misc tipi buluntular elde edilmiştir. Bu Akdeniz ürünlerinin yanı sıra, ayrıca D grubu seramiğe ait 46 parça sofa kasesi ve dibek kırığı mevcuttur. Bunlar muhtemelen Fransa'da -belki Bordeaux bölgesinde- imal edilmiştir ve Britanya'da nadir rastlanan ithal ürünlerdir. Dinas Powys'de ayrıca 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyıla tarihlenen, E grubu seramiğe ait Roma tarzı kaseler, saklama kavanozları ve testiler de bulunmuştur. E grubu seramik belki Fransa'da da üretilmektedir.

Uluslararası ilişkiler ayrıca 1980'lerde yeniden değerlendirme konusu olan camın varlığıyla da kanıtlanmaktadır. Bugün -hepsi Anglo-Sakson İngiltere'ye ihracat yapan aynı kaynaklardan gelmemekle birlikte- bazı ürünleri ithal seramiklerle aynı yollardan geçerek gelen Kıtasal kökenli bir malzeme olarak görülmektedir.

Leslie Alcock, Dinas Powys'i Gal Yasaları'na dair bulgulara dayanarak -her ne kadar bunlar sadece geç dönemdeki halleriyle kalsa da- bir *llys* (bir kral veya prensin yaşadığı yer) yerleşimi olarak tanımlamıştır. *Llys*, *maerdref* (*llys*'i destekleyen topraklar) içerisindeki merkezi noktayı oluşturmaktadır. *Maerdref*, *commote* adı verilen daha büyük bir birim içerisinde kuruludur, onun üzerinde de *cantref* yer almaktadır. Bu idari yapı, daha önceki birkaç yüzyıl uygulanabilirliği şüpheli olmakla birlikte, burada sözü edilen dönemin sonuna dek yürürlükte kalmıştır.

Dinas Powys'in yüksek statülü bir yerleşim olarak yorumlanması; ithal edilen yabancı malların varlığına ve daha az karma sınıflara ayrılmış toplumlardaki seçkinlerin, mücevher gibi zanaat ürünlerinin üretim ve dağıtım

minı kontrol etme biçimlerine dayanmaktadır. Bir lly's nitelendirmesi için buna ek olarak, faunal asamblaja bakılmaktadır; yerleşimin Gal Yasaları'nda tarif edildiği gibi özel yiyecek tedarikçileri varsa çıkan sonucun da bununla örtüşmesi gerekmektedir. 1990'lardaki keşiflerde, Llandough Manastırı yakınlarında B grubu seramikler bulunmuştur; bunların Dinas Powys seçkinlerinin himayesindeki yüksek statülü kilisevi bir alanı işaret etmesi olasıdır. Önemli seküler ve kilisevi alanların bu birlikteliği, tipik bir düzeni akla getirmektedir; yine de bu henüz tam olarak kanıtlanmamıştır.

Dinas Powys'in iyi savunulan bir seçkin yerleşimi olarak tanımlanmasının ardından, diğer birçok kalenin de bu türün örnekleri olduğu öngörülmüştür. Ancak Degannwy'deki (Gwynedd) tepe-kale alanında Geç Orta Çağ faaliyetinin altında bazı bu tip bulgulara rastlansa da, çok azında net bulgular sağlanabilmiştir. 1990'ların başında Glamorganshire'daki Hen Gastell'da yapılan kazılarda, bir diğer bu tip bir diğer alan tespit edilmiştir. Burası taş ocakçılığından ağır hasar görmüş haldedir, ancak küçük bir tepe üstünde 6. ve 7. yüzyıllara ait bir dizi buluntu -Bi, ve belki Bii amforaları; D ve E grubu seramiklerin yanı sıra Kitasal cam kaplar- gözlenmiştir. Zanaat faaliyeti de erimiş cam topaklarının varlığıyla kanıtlanmaktadır. Belgesel kanıtlar, bölgedeki ana siyasi merkezin; muhtemelen bir seküler yerleşim ve kesinlikle yazıtlarıyla büyük bir manastır alanının da yer aldığı Margam'da olabileceğinin ipuçlarını vermektedir.

Bir diğer olası yüksek statülü yerleşme de Pembrokeshire'da yer alan Longbury Bank'te keşfedilmiştir. İthal seramikler (Ai, Bi, Bii, Biv, D ve E grupları) ve cam nedeniyle yine 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenen bu alan, dağlık bir burunun alçak kısmında savunmasız bir yerleşmedir. Bu durum daha önce düşünülenlerden daha geniş bir yelpazede yüksek statülü alan tipi olduğunu akla getirmektedir. Yapısal bulgular sınırlıdır: Kaya bir zemine oturtulmuş küçük bir bina vardır ancak diğer bütün yerleşme kanıtları daha sonraki tarımsal faaliyetler nedeniyle yok olmuş haldedir. Bakır alaşımı ve gümüş döküntülerinin yanı sıra potalar, ısıtma tablaları ve metal damlacıkları zanaat faaliyetini işaret etmektedir. Sadece 1 kilometre ötede Penally'deki eski manastır alanı, hemen 2 kilometre mesafede ise Tenby'deki seküler ve savunmalı Castle Hill yerleşimi bulunmaktadır. Bu durum da, bu yüksek statülü alanların bir bölgede son derece yüksek bir yoğunlukta bulunabilecekleri; hatta farklı işlevleriyle ağlar oluşturarak, aynı seçkin grubu tarafından kullanılmış da olabilecekleri izlenimini uyandırmaktadır.

Carew (Pembrokeshire) gibi diğer savunmalı alanlar, erken dönem seçkin alanlarının çoğu kez sonraki döneme ait şatoların altlarında yatıyor olabileceklerini ve şüphesiz ki keşfedilmeyi bekleyen başka yerleşim tiplerinin de var olduğunu göstermektedir. Örneğin sahil civarındaki kumullarında, buralarda bir yaşanmışlığı akla getiren birtakım Erken Orta Çağ yapıtları bulunmuştur. Bu buluntular muhtemelen kazı çalışmasıyla gün yüzüne çıkarılmak üzere olan bir yerleşme kategorisinin işaretleridir.

Kayda değer araştırma ve kazı yatırımlarına rağmen; hem Mathrafal (Powys) hem de Aberffraw'dakilerle birlikte (Anglesey), belgelenen yüksek statülü alanlarda sonraki döneme ait seçkin konutlarını bulma girişimleri başarılı olamamıştır ve buralar çözülemezliğini korumaktadır. Bugünkü Galler Prensiği sınırları içinde, 9. ve 10. yüzyılların kent bağlamı içerisindeki Geç Sakson maddi kültür eserleri ve yapılarıyla birlikte Rhuddlan'daki Anglo-Sakson dönemine ait *burh* (Savunma amaçlı müstahkem mevkilere verilen ad; aynı zamanda güvenli ticaretin yürütüldüğü merkezler olmuşlardır, Ç.N.) yer almaktadır; oysa yerli halkın bu yerleşme biçimini taklit ettiğine dair hiçbir gösterge bulunmamaktadır. Anglo-Sakson yerleşimi Kuzeydoğu Galler'in bölgelerine yayılmış, Gal halkı ile Anglo-Saksonlar arasındaki fiziksel sınırlar doğrusal ilerleyen toprak setlerle (dyke) belirlenmiştir. Offa'nın ve Wat'ın Setleri olarak bilinen bu siperler, 1960'ların sonlarından itibaren çok ayrıntılı araştırma ve sınırlı kazı çalışmasına tabi tutulmuştur. Belirli tarihsel olaylarla ilişkilendirmeye yetecek kadar kesin tarihlendirmek fazlasıyla zor olsa da, bunlar muhtemelen 9. yüzyılın sonlarına aittir.

DEFİNLER

Galler'de mezarlara ilişkin kanıtlar çeşitli kaynaklardan elde edilmektedir. Üzerlerine İrlanda dilinde yazılar kazınmış taşlar anıt olsalar da, bunların hepsi mezarlıklara dikilmemiş olabilir ve ezici bir çoğunluğu bugün artık asıl yerlerinde değildir. Bu nedenle bulgular genellikle tesadüfi keşifler ve arkeolojik kazılar yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Galler geneline saçılmış haldeki çeşitli sit alanlarında, höyükler ve dikili taşlar gibi tarih öncesi kalıntılara yakın olmaları vesilesiyle keşfedilen açık mezarlıklar bulunmuştur. En göze çarpan örnekler Anglesey'deki Capel Eithen ve Gwynedd'deki Llandegai, Clwyd'deki Tandderwen ve Cardiganshire'daki Plas Gogerddan'dır. Konumlandırma kabaca doğu-batı yö-

nünde, daha çok kuzeydoğu-güneybatı yönüne yatkın bir hizadadır. Kemik kalıntıları zayıf olduğundan gömülerin cinsiyet tespiti mümkün değildir; ancak mezar payları dikkate alındığında bazı alanlarda hem yetişkin hem de çocuklar gömülüyken, diğerleri sadece yetişkinler içindir. Definlerin bazılarında geriye ahşap tabut lekeleri kalmıştır. Mezarlardan birkaçı kare şeklinde yapılarla çevrilidir, ancak bunlar alanlar içerisinde veya arasında biçimsel olarak değişiklik göstermektedir. Bazıları -Tandderwen alanındakiler gibi- açık biçimde doğal yollardan alüvyonla dolmuş çukurlardır ve merkezdeki bölüm bir tümsekle örtülmüştür. Diğer örneklerde ise bina temelleri mevcuttur. Plas Gogerddan'da 4,5 metre uzunluğunda ve 3,2 metre genişliğinde, doğuda bir girişe sahip tahta döşemeli bir yapı saptanmıştır. Capel Eithen'da ahşap yapı içindeki döşeme korunmuş haldedir; bu zemin merkezdeki mezarı kapatmaktadır. Dikdörtgen hendekli veya yapıların bulunduğu mezarlara Güney İngiltere'de de rastlanmıştır ve bazı Anglo-Sakson mezarları bunların benzerleri olarak kaydedilmiştir. İskoçya'daki bazı mezarlıklarda da kare höyükler bulunmaktadır, ancak bunlar farklı bir geleneğe ait gibi görünmektedir.

Kare şeklinde çevirmeli mezar alanlarının tarihleri öncelikli olarak radyokarbon tarihlemeyle belirlenmiştir. Tabut lekeleri Tandderwen'da yaklaşık M.S. 430-690 ve M.S. 770-1050, Plas Gogerddan'da M.S. 265-640 şeklinde tarihlenirken, Capel Eithen için daha tartışmalı olarak Roma dönemi veya 8. -veya 9.- yüzyıl tespiti yapılmıştır. Şu açıktır ki, Galler'de bu tip mezarların hepsi değilse bile çoğunluğu Erken Orta Çağ dönemine aittir; ancak bu mezarlıklar için daha kesin bir kronoloji çıkarmak halen mümkün değildir ve dolayısıyla kilise mezar alanlarıyla ilişkileri de açıklanamamaktadır.

Barry'deki Atlantic Trading Estate (Atlantik Ticaret Sitesi, Ç.N.) bölgesi gibi diğer bazı alanlarda; toprağa gömü şeklinde basit inhumasyon mezarlıklarına dair bulgular elde edilmiştir. Atlantik Trading Estate'deki mezarlık M.S. 2. yüzyıldan belki 10. yüzyıla kadar devam etmiştir ve belki de Roma döneminde kurulan bir siteye ait olup aynı aile fertleri tarafından kuşaklar boyu kullanılmıştır.

Galler'de bu döneme özgü olarak tanımlanan mezar biçimi, taş levhaların mezarın kenarlarına ve bazı durumlarda gömünün tepe kısmına boyulu boyunca yerleştirildiği uzun-sandık (cist) mezarlardır; bunların benzerleri İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da da görülmüştür. Uzun-sandık gömüleri, mezarlıklarda doğu-batı yönünde ayarlanmış mezarlar içinde ortaya

çıkılmaktadır. Özellikle Güneybatı Galler'de bu türden birçok sit alanı kaydedilmiştir; ancak çok azı bilimsel olarak incelenmiştir. Pembrokeşhire'deki Bayvil'de bulunan bir örneği, bir Demir Çağı çevrelemesinin içerisindedir ve sayısız uzun-sandık mezar içermektedir; bunlardan biri radyokarbon ile M.S. 640-883 arasına tarihlenmiştir. Uzun-sandık mezarların daha sonraki örnekleri ise kilise alanlarında bulunmuştur ve tarihlenmeleri 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla bu defin yöntemi -kiliseli olsun olmasın- mezarlıklarda çok uzun zaman kullanılmıştır.

Kilise alanlarında erken dönem mezarları nispeten az sayıda ve yalnız Powys'deki Capel Maelog'da geniş çaplı kazılar, alanın gelişiminin bütün aşamalarıyla idrak edilmesine olanak vermiştir. Radyokarbon tarihlerine göre, burada ölü gömme 7. yüzyıldan sonra, bir hendek çamur ve kumla dolduğunda başlamıştır; ancak ne yazık ki sadece bir tane defin tarihlenmiştir. Bir tabut lekesi M.S. 9. veya 10. yüzyıldan bir örnek sunmuştur, bu da gömüler için Erken Orta Çağ tarihini doğrulamaktadır. 12. yüzyılın sonu veya 13. yüzyılın başında kilise inşa edildiğinde, mezarlık halen kullanımdadır. Kazılmış yerlerden Erken Orta Çağ mezarlarına dair beliren bir sayı ortaya koyan diğer tek sit alanı Gwynedd'de bulunan Bangor'daki Berlland Bach'tır. Toplamda 78 mezar bulunmuş; yönlerinde hafif değişkenlik göstermişlerdir, bu da muhtemelen tarihleriyle ilgilidir.

KİLİSELER

Norman döneminde yerel kilise cemaat sisteminin bir parçası olan birçok kilisenin, Erken Orta Çağ döneminde inşa edilmiş olması muhtemeldir. Galler'de erken dönemden ayakta kalan tek yapı, Powys'deki Prestegigne alanındadır; ancak ana hol ile *chancel* kemerinin parçaları Anglo-Sakson tarzında olduğu için, yerli Gal kilise mimarisine dair hiçbir gösterge bulunmamaktadır. Ahşap kiliseler muhtemelen klasik yapıdadır, yalnız Glamorgan'daki Burry Holmes alanında çok küçük bir örnek ortaya çıkarılmıştır. Sadece 3,4 uzunluğunda ve 3,1 genişliğinde olan bu bina, İrlanda ve Güneybatı İskoçya'da keşfedilen küçük ahşap kiliselerle kıyaslanabilir niteliktedir.

6. yüzyıldan sonrasına ait yazıtlar, yalnız Galya'nın başka yerlerinde de Hristiyan ortamlarda rastlanan Latince *hic iacet* ("Burada yatıyor") ibaresinin kullanımıyla değil, apaçık bir Hristiyan sembolizmiyle de Hristiyan özellikler taşımaktadır (Resim 1). Kollarında çeşitli kenar süslemeleriyle

basit haçlar, halkalı haçlar, Chi-Rho sembolleri (Hristogramlar) ve *flabellum* veya ayinsel yelpazeleri andıran birtakım halkalı haçlar göze çarpan örneklerdir. Bu tasarımların çoğu ile İrlanda'da bulunanlar arasında benzerlik kurulabilir ancak bu muhtemelen yaygın, ortak bir Hristiyan maddi kültürünün yanı sıra; Britanya, İrlanda ve Galya'da bir ana kaynaktan doğrudan kopyalamayla oluşturulan belgelemeden esinlenen tasarımları göstermektedir.

Tarihsel kaynaklar dini görevlilerin bu bölgeler içerisinde veya arasındaki, hatta Avrupa'nın diğer bölümlerindeki dikkate değer hareketlerini işaret etmektedir. V. E. Nash-Williams bir sınıflandırma yapma girişiminde bulunmuş, Ogham ve Latin alfabelerini içeren basit tasarımları 1. Sınıf olarak adlandırmıştır. Daha sonraki yazıtlar haçın çeşitli formlarıyla süslenmiştir, bazılarında kökenini 7. yüzyıl ve sonrasına ait el yazmasından alan, yarı-yuvarlak büyük harf tarzıyla kazınmış yazılar vardır; bunlar da 2. Sınıf olarak adlandırılmıştır. Yazıtlar Latince'dir; bunun tek istisnası Merionethshire'daki Towyn kasabasında bulunan, yazılı Galce'nin hayatta kalan en erken örneği olan yazıttır.

Taş yontuların son grubu olan 3. Sınıftaki anıtlar, 9. yüzyılda kazınmaya başlayıp 11. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bunlar çoğunlukla, çeşitli tarzın yer aldığı Güney Galler'de bulunmaktadır; Kuzey Galler'de ise örnekler azdır. 3. Sınıf anıtlar önceki taşlara göre daha özenli kazınmıştır. Bunlar geniş kapsamıyla üçe ayrılır: Sütun haçlar, taş levhadan haçlar ve haçlı taş levhalar. Gal anıtlarında figür temsili nadirdir ve neredeyse sadece güneybatıda görülmüştür. Ana tasarım özellikleri iç içe geçmeli, *fret* (labirent benzeri bir motif, Ç.N.) ve "anahtar" (Daha çok "Yunan anahtarı" olarak anılan, labirent benzeri bir motif. Aslen *fret* ile aynı motif için kullanılan bir terimdir, Ç.N.) desenleridir. Hiçbir zaman İrlanda ve İskoçya'daki mükemmel Yüce Haç'ların tasarım ve uygulama kalitelerine erişemeseler de, bazıları önemli anıtlardır.

Yukarıda sözü geçen erken dönem yazıtlarının çoğu, bugün kilise alanlarında bulunmaktadır ve hatta bazıları zaten bulundukları yerde dikilmiştir. Diğerleri ise yakın denebilecek bir zaman önce kiliselere ve kilise bahçelerine taşınmıştır; dolayısıyla taşlar tek başlarına erken dönem bir kilise alanını işaret etmeye yetmeyebilir. Erken döneme ait kilise alanları; ilk azizlerin isimlerini taşımaları, kutsal bir su kaynağı veya kuyunun varlığı, yuvarlak veya oval bir kilise avlusu gibi çeşitli başka özelliklerin bir arada bulunmasıyla tahmin edilebilir. Başlıca alanların bazıları için ayrıca

belgeler de referans alınabilir. Özellikle Güneybatı Galler'de hava fotoğrafçılığı birçok yuvarlağımsı kilise bahçesinin çevresini dışarıdan kuşatan eşmerkezli setlerin varlığına ışık tutmuştur; bu durum geç tarih öncesi ve Roma dönemi seküler yerleşmelerinin olası devamlılığını akla getirmektedir, belki de Erken Orta Çağ'da kiliseye verilmişlerdir. Bu düzenlemeler İrlanda'daki manastır alanlarında bulunan bazı eşmerkezli setleri bir hayli andırmaktadır. Şimdiye kadar Gal sit alanlarında yapılan kazı çalışmaları, buraların ayrıntılı kronoloji ve işlevlerini daha fazla belirleyebilmek adına yetersizdir.

Aynı dönemdeki İrlanda'nın tersine, Galler'de etkileyici taş yapılara sahip hiçbir büyük manastır yoktur. Bazı yontular bulunmasına rağmen, onlar da nicelik ve nitelik bakımından kısıtlıdır. Gal manastırlarında birtakım taş binalar mevcuttur ve bu kuruluşlar bir miktar eski eser ile kütüphaneye sahiptir, ancak bunların çok azı günümüze ulaşmıştır. Gwytherin'den (Denbighshire) çıkarılan, kutsal eşyaların saklandığı bir kutunun küçük bir parçası İrlanda'da hayatta kalan örneklerle benzetilmektedir. Aynı amaçla kullanılan bir diğer sandık da Brecknockshire'daki Llangorse *crannog* yerleşiminde ortaya çıkarılmıştır; ki aslında burası dinle ilgili olmayan bir yerdir.

Gal manastırları, İrlanda ve İskoçya'da çağdaşları olan muadil kurumlara kıyasla nispeten yoksul görünmektedir. Bu durum bu tür bölgelerin görece zenginlikleriyle ilgili olabilir; ancak muhtemelen diğer etkenler de rol oynamıştır. Belki de Gal halkının kültürel beklentileri ihtiyaç fazlası mallarını/eşyalarını, toplumsal rekabetin bir parçası olarak gösteriş amaçlı tutabilecekleri -ve böylece bugünkü arkeolojik araştırma için geride bırakabilecekleri- maddi kültür varlıklarına büyük yatırımlar yapmak için kullanmaktansa; ziyafet ve sadakaya adamaktan ibarettir. Hem az sayıda hem de İrlanda ile İskoçya'nın Yüce Haç'larına nazaran düşük kaliteli olmalarına rağmen; kilisenin atölyeleri ve himayesine dair kanıtlar sunan 3. Sınıfa ait yontulmuş haçlar özel ilgi görmektedir.

Galler'de Erken Orta Çağ'ın sonlarına ait yazılı kaynaklar; Güneydoğu Galler için belli bir sayıda günümüze ulaşmış ve 1970'lerden itibaren, özellikle Llandaff ile ilgili imtiyazlar hakkında birçok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Bunlar Llandaff'ın -ve benzer biçimde diğer başarılı kili-sevi alanların- insan gücü ve tarımsal üretim sağlayan malikanelerle nasıl varlıklı toprak sahiplerine dönüştüklerini göstermektedir. Llandaff, topraklarının çoğunu 8. yüzyılda kazanmıştır; Wendy Davies bunun Geç Ro-

ma döneminden beri dokunulmamış olan araziler sonunda bölününce ve kraliyet manastırlara yapılan bağışlar üzerinde kontrolünü kaybedince gerçekleşmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu yazıda o zamanlar binalar veya yontular için kilisevi yatırımda meydana gelen bir maddi yön değiştirmeyi kanıtlayacak hiçbir bulgu gün ışığına çıkmamıştır.

1990'lardan bu yana arkeoloji ve tarih alanlarında yapılan bilimsel araştırmalar, bir Kelt kilisesinin -Kıtasal ve Anglo-Sakson geleneklerden başka- hiçbir zaman var olmadığı gerçeğini gözler önüne sermiştir. Manastırlar güçlü birimler olsalar da, birçok idari güç piskoposların elindedir. Hatta Galler'de birtakım manastır federasyonları ve Llancarfan'a (Glamorganshire) bağlı olanlar gibi bağımlı kiliseler bile olabilir; ancak bu tür özellikler Hristiyan batının başka yerlerinde de ortaya çıkmıştır. Bir Kelt kilisesi veya diğerlerinden farklı biçimde bir Kelt Hristiyanlığı düşüncesi bu nedenle modern bir icattır.

VIKİNG AKINLARI

10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyılda Galler kıyısı boyunca gerçekleşen Viking akınları, kuzey, batı ve güneydeki manastır kurumlarını etkisi altına almıştır. Hepsi kıyıya yakın yerlerde, tek tük Viking mezarları bulunmuştur. Yine de biri 1990'larda keşfedilen Llanbedrgoch (Anglesey) olmak üzere birkaç Viking yerleşmesi mevcuttur. 10. yüzyıla ait 1. Bina adı verilen yapı, 11 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğindedir. Yapının kuzey kısmında, merkezi bir ocak ve etrafında bank veya yatak bölümleriyle belirgin bir ev alanı bulunmaktadır. Alanda muhtemelen Viking Çağı'ndaki Dublin kökenli, halkalı iğneler ve kol halkası numunesi gibi Hiberno-Nors tarzı eşyaları da içeren geniş bir yapıt yelpazesi ortaya çıkarılmıştır. Galler'deki Vikingler, iki güçlü merkez olan Dublin ve York etrafında kurulan ticari ve siyasi bağlantılardan karmaşık bir ağına parçası olmuşlardır.

SONUÇLAR

Roma yönetiminin çöküşünün ardından gelen adaptasyon modeli ve savışçı seçkinlerin Galler'de görülen herhangi bir istikrarsızlıktan faydalanma hareketi; Roma sonrası Britanya'nın başka yerlerinde de benzer biçimde gözlenmiştir. Nispeten küçük ama kimi zaman korunaklı yerleşmelerden yönetilen ve himaye dışı kurulmuş kilise alanlarıyla bağlantılı bir di-

zi küçük krallığın gelişimi, İrlanda ve Batı Britanya ile de benzerlik göstermektedir. Yine de bu dönemdeki Gal deneyiminin kendine özgü nitelikleri vardır; ancak bunlar arkeolojik açıdan pek etkileyici görünmeyen küçük ölçekli çözümler olmaya meyillidir. Manastırlar hiçbir zaman büyük merkezler haline gelmemiştir ve seküler siyasi yapı merkezleşmemiştir. Kendini maddi kültür üzerinden ortaya koymak hiçbir zaman bir kültürel strateji olmamıştır; bu da Galler'in sanıldığından daha yoksul olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Galler'de anıtsal yapılanma -şatolar, kiliseler, manastırlar ve planlanmış kasabalarda- bugün coğrafyaya hakim olan çarpıcı kalıntılar ancak Anglo-Normanlar'ın gelişiyile etkin bir strateji halini almıştır.

Ayr. bkz. **Tepe-Kaleler** (Cilt 3, Bölüm 6); **Viking York** (vol. 2, part 7); **Rath, Crannog, ve Cashel** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Dublin** (vol. 2, part 7)

KAYNAKÇA

Alcock, Leslie. *Economy, Society and Warfare among the Britons and Saxons*. Cardiff: University of Wales Press, 1987.

———. *Dinas Powys*. Cardiff: University of Wales Press, 1963.

Brassil, K. D., W. G. Owen ve W. J. Britnell. "Prehistoric and Early Medieval Cemeteries at Tandderwen, near Denbigh, Clwyd." *Archaeological Journal* 148 (1991): 46-97.

Britnell, W. "Capel Maelog, Llandrindod Wells, Powys: Excavations 1984-1987." *Medieval Archaeology* 34 (1990): 27-96.

Campbell, Ewan ve Alan Lane. "Excavations at Longbury Bank, Dyfed, and Early Medieval Settlement in South Wales." *Medieval Archaeology* 37 (1993): 15-77.

Davies, Wendy. *Wales in the Early Middle Ages*. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1982.

Edwards, Nancy ve Alan Lane, eds. *The Early Church in Wales and the West*. Oxbow Monograph 16. Oxford: Oxbow, 1992.

Murphy, Ken. "Plas Gogerddan, Dyfed: A Multi-Period Burial and Ritual Site." *Archaeological Journal* 149 (1992): 1-38.

Mytum, Harold. *The Origins of Early Christian Ireland*. London: Routledge, 1992.

Nash-Williams, V. E. *The Early Christian Monuments of Wales*. Cardiff: University of Wales Press, 1950.

Quinnell, H., M. Blockley ve P. Berridge. *Excavations at Rhuddlan, Clwyd: 1969-1973: Mesolithic to Medieval*. CBA Research Report, no. 95. London: Council for British Archaeology, 1994.

Redknap, Mark. *Vikings in Wales. An Archaeological Quest*. Cardiff: National Museums and Galleries of Wales, 2000.

Royal Commission on Ancient and Historical Monuments in Wales. *An Inventory of the Ancient Monuments of Glamorgan*. Vol. 1, part 3, The Early Christian Period. London: Her Majesty's Stationery Office, 1976.

Thomas, Charles. *Christian Celts: Messages and Images*. Stroud, U.K.: Tempus, 1998. Bkz. H. McKee ve J. McKee, "Counter Arguments and Numerical Patterns in Early Celtic Inscriptions: A Re-examination of Christian Celts: Messages and Images," *Medieval Archaeology* 46 [2002]: 29-40.)

———. *And Shall These Stones Speak? Post-Roman Inscriptions in Western Britain*. Cardiff: University of Wales Press, 1994.

———. *Celtic Britain*. London: Thames and Hudson, 1986.

Wilkinson, P. F. "Excavations at Hen Gastell, Briton Ferry, West Glamorgan, 1991-1992." *Medieval Archaeology* 39 (1995): 1-50.

Williams, George ve Harold Mytum. *Llawhaden, Dyfed: Excavations on a Group of Small Defended Enclosures, 1980-1984*. BAR British Series, no. 275. Oxford: British Archaeological Reports, 1998.

ANGLO-SAKSON İNGİLTERE

GENEVIEVE FISHER

Roma Britanyası'nın çöküşü ve erken dönem Anglo-Sakson İngiltere'nin ilk zamanları, bir Anglo-Sakson keşişi olan Muhterem Bede (M.S. 673-735) tarafından ortaya konmuştur. 8. yüzyılın 2. çeyreğinde yazılan *İngiliz Halkının Kilisevi Tarihi* (*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*) kısmen 6. yüzyıl İngiliz rahibi Gildas'ın *Britanya'nın Çöküşü ve Fethi Üzerine* (*De excidio Britanniae et conquestu*) adlı tartışmalı vaazından alınmıştır. Anglo-Saksonlar'ın gelişine dair tamamlayıcı anlatımlar ise, Gal keşiş Nennius'a atfedilen bir 9. yüzyıl revizyonundan (9. yüzyılın sonlarında yazılan *Anglo-Sakson Kroniği*) ve kıtayla ilgili belgelerdeki kısa atıflardan sağlanmaktadır.

Bu kaynaklar savaşın ve katliamın sarsıcı tarihini sergilemektedir. Bunlarda anlatılana göre; Roma askeri kuvvetleri 5. yüzyılın başlarında eyalet topraklarından çekilmiş, Britonlar'ı barbar saldırıları karşısında başlarının çaresine bakmak durumunda bırakmışlardır. Akabinde Piktler ve Skotlar akınlarına yeniden başlamış ve öyle başarılı olmuşlardır ki, Britonlar nafile bir çabayla Galya'daki Roma kumandanına yerli savunma birliklerine yardım etmesi için çağrıda bulunmuşlardır. Britanyalılar terk edilmiş olmalarına rağmen, bir araya gelerek düşman kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır.

Bir barış döneminin ardından ortaya çıkan kaygı verici söylentiler, Britonlar'ın düşman saldırıları üzerine konsey kurmalarına yol açmıştır. Da-

ha sonra Britonlar'ın konsey başkanı Vortigern, kendilerini korumak üzere Kuzey Almanya Saksonları'nı çağırması; Hengist ve Horsa komutasında Saksonlar'ı taşıyan üç gemi İngiliz kıyısına ulaşmıştır. Saksonlar'ın sayısı artmış ve zamanla Sakson savaşçılar ile İngiliz derebeyleri arasında ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir anlaşmazlık doğmuştur. Saksonlar'ın çıkardığı isyanın ardından gelen yıkım esnasında, Britonlar batıdaki ormanlar ve dağların güvenli alanlarına kaçtılar. Sakson fetihlerinin ilerleyişi, Mons Badonicus'ta İngiliz zaferiyle durdurulmuştur. Bu savaşın yaşanmasından Britanya'nın Çöküşü ve Fethi Üzerine (*De excidio Britanniae et conquestu*) adlı eserin yazılmasına kadar, iki grup arasındaki ilişkiler barış içinde geçmiştir.

EN ERKEN BULGULAR

Roma Britanyası'ndan erken Anglo-Sakson İngiltere'ye geçişin geleneksel olarak bir kargaşa ve savaş dönemi gibi görülmesinin yerini, daha karmaşık ve niteliği değiştirilmiş bir kültürel değişim anlayışı almıştır. 5. -ve 6. yüzyılın yazıyı bilmeyen Anglo-Sakson geçmişine dair 8. -ve 9. yüzyılda yapılan yazılı anlatımlar her zaman inandırıcı değildir; zira bunlar fantastik karakterler ve olaylar ile uydurma kronolojileri ihtiva etmektedir. Anglo-Sakson istilası artık münferit bir olay olarak ele alınmamaktadır. Seramikler, kemer aksesuarları ve kıyafet süsleri; Cermen halkının Britanya'ya belgesel kaynaklardan tahmin edilen 5. yüzyıl tarihlerinden daha önce gelmeye başladıklarını göstermektedir. Kuzey Denizi'nin sınırlarını çizen topraklar, Geç Roma Britanyası'nda Cermen varlığına dair en erken arkeolojik kanıtları sergilemektedir. Roma ordusundaki ücretli Cermen askerler kıyı kalelerinde ve iç kesimlerdeki kasabalarda üslendirilmişlerdir. 5. yüzyılın başlarında Roma askeri desteğinin eyaletten çekilmesinin hemen ardından, 5. yüzyılın ortasında Cermen tarzı mezarlıklar görülmeye başlamıştır. Kıtasal benzerleri de, bu dönemi izleyen 6. yüzyılda Güney Norveç'ten Doğu İngiltere'ye göç eden insanlar fikrini desteklemektedir.

Bu geçişe iştirak eden Cermen nüfuslarının büyüklükleri ve karakterleri halen tartışmaya açıktır. Bazı arkeologlar, Kuzey Almanya ve Güney İskandinav'dan gelen birkaç savaşçı grubun bölgesel Britanya yönetimlerinde kontrolü ele geçirdiğini savunurken; diğerleri maddi kültür ve dilde gözlenen süreksizliği, geniş ölçekli göçe bir kanıt olarak kabul etmektedir. Roma döneminden Anglo-Sakson dönemine geçişte, kent yaşamının

belirgin bir devamlılığının olmayışı ve kırsal villa sisteminde bozulmaya dair kanıtlar ekonomik yapının altüst olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Kelt lehçelerinin yerine Eski İngilizce konuşmanın geçmesi ve çevrenin Eski İngilizce yer isimleriyle yeniden adlandırılması; geniş çaplı Anglo-Sakson yerleşimini işaret etmektedir. Britanya devamlılığının kapsamı ve karakteri tartışmalı olsa da, Britanya krallıkları Galler ve güneybatıdaki dağlık arazi bölgelerinde hayatta kalmışlardır. Bu krallıklardan bazıları -617'de özerkliğini kaybederek Northumbria'nın Anglo-Sakson kralı Edwin'in egemenliğine giren Elmet gibi- siyasal merkezileşme sürecine dahil edilmişlerdir. Erken Orta Çağ'da Avrupa etnik kimliğinin istikrarsız ve duruma bağlı olduğunun kabulü, yerli Britanya halkının varlık sürdürme ve asimilasyonlarının kapsam ve karakterinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Aslında hiçbir örnek, yerleşme dönemi boyunca bugün kabul edilen bölgesel değişkenliği layıkıyla barındırmamaktadır.

MEZARLIKLAR

Erken dönem Anglo-Sakson İngiltere için en iyi bilgiyi, çoğu 18. ve 19. yüzyıllarda sistemsiz bir şekilde kazılan binden fazla mezarlıkla, arkeoloji sağlamaktadır. Ne yazık ki mezarlıklar ile hizmet verdikleri yerleşmeler arasındaki ilişki yeterince anlaşılmamıştır; zira her iki tipte bulguyu sağlayabilen çok az kazı çalışması söz konusudur. Yine de Mucking (Essex) ve Batı Heselton'da (Yorkshire) yerleşmeler, komşu mezarlıkların muhtelif mezar asamblajlarında belirgin olmayan bir sosyal eşitliği işaret eden yapısal bir tekbiçimlilik sergilemektedir.

Erken Anglo-Sakson dönemi boyunca (yak. 450-yak. 650) iki ana ölü gömme usulü hakim olmuştur: Kremasyon ve inhumasyon. Kremasyon için, ölen kişinin giyinik halde ölü yakmaya özgü bir odun yığını (pyre) üzerinde yakılması gerekmektedir. Daha sonra yakılan kemiklerden -genellikle kafa ve göğüsten- seçilenler, ya doğrudan toprağa gömülmekte ya da defin öncesi seramik bir urneye, veya daha nadir olarak metal, kumaş veya deri bir koruyucuya konmaktadır. Zaman zaman yakılmış kemiklerin yanında -belki de tam boyutlu eşyaların sembolik ikameleri işlevindeki- minyatür kişisel bakım aletleri de bulunmaktadır. Bazıları taşlarla işaretli olan kremasyon çukurlarında, kaplar tek bir tortu veya bir küme halindedir. Apple Down (Sussex) ve Berinsfield (Oxfordshire) alanlarında -belki de bir aile grubunun kremasyon kalıntılarına ev sahipliği yapan- sü-

tunlu ahşap yapılar tespit edilmiştir.

Inhumasyon gömülerinde, giyinik ama yakılmamış ölü bedenleri dik-dörtgen, çoğu kez tahta -veya taş- döşeli bir çukura yerleştirilmiştir. Nadir olarak Spong Hill'deki (Norfolk) gibi özenle hazırlanmış bir ahşap odacık veya Snape'deki (Suffolk) gibi bir tekne mezar yapısının içine dahil edilmiştir. Spong Hill ve Morningthorpe (Norfolk) gibi bazı alanlarda birkaç mezarın etrafı halka hendeklerle çevrilidir. Ölüler silahlarla, yeme-içme gereçleri ve gıda maddeleriyle donatılmış; bazı örneklerde bitki yapıları, hayvan postları veya bezlerle örtülmüştür.

6. yüzyıl süresince, Elsham (Lincolnshire) ve Newark (Nottinghamshire) gibi büyük kremasyon mezarlıklarının yerini; genellikle Irby-on-Humber'daki (Lincolnshire) Welbeck Hill ile Fonaby (Lincolnshire) gibi çok sayıda küçük ve inhumasyon ağırlıklı mezarlıkları almıştır. Daha küçük inhumasyon mezarlıklarına eğilimin artması, muhtemelen grupsal kaynaşma açısından büyük bir "etnigiimsi" gruba üyelikten, yerelleşmiş bir topluluğa geçişi veya atalarla ilgili iddiaların topluluk kimliğine indirgenişini yansıtmaktadır. Yine de bu genel örüntü, birçok bölgede kremasyon ve inhumasyon usullerinin eş zamanlı -çoğu kez aynı mezarlıkta- uygulandığı ve kremasyonun 7. yüzyılda bile devam ettiği gerçeğini gözgelememelidir.

6. yüzyılın sonundan itibaren, defin uygulamalarında belirgin bir değişim baş göstermiştir. Bugün bu dönüşümün, güç kaynakları soydaşıktan krallığa geçince siyasal sistem ile dini ve ekonomik otoritelerde meydana gelen yapısal değişimlerle bağlantılı olduğuna inanılmaktadır. Mevcut birçok mezarlık terk edilmiş, yeni defin alanları kurulmuştur. Erkek mezarlarında silahlar daha az görülmeye başlamış; bulunduklarında ise iyi donatılmış mezarlarda yoğunlaşmış halde olmaları, silahlı defin geleneğinin "etnik" değil sosyal bir aidiyet göstergesine evrildiği izlenimi uyandırmıştır. Kadınlarda 6. yüzyıl boyunca göze çarpan mahalli giyim tarzları, 7. yüzyılda yerlerini Frank krallığının etkisini taşıyan neoklasik tarzda bir "milli" kostüme bırakmıştır. 7. yüzyıl boyunca ve 8. yüzyılın başlarında, yeni yapılmış höyüklerin altına defnedilen veya tarih öncesi anıtların arasına yerleştirilen; silah takımlarının yanında altın, gümüş ve yarı-değerli taşlardan mücevherler ve şölen araç-gereçleriyle donatılan ve genellikle diğerlerinden ayrı duran seçkin mezarları gitgide sınıflaşan bir toplumun gelişimini ortaya koymaktadır. Taplow (Buckinghamshire) ve Sutton Hoo gibi zengin höyük mezarlıklarında defin ritüelleri ve donanımlarıyla açığa çıkan sembolizm, bağımsız bir Pagan ideolojisini işaret ediyor olmalıdır.

Aynı zamanda eşyasız, batı-doğu yönünde ve sırt üstü inhumasyonlar git-gide yaygınlaşmıştır. Eski arkeologlar tarafından Hristiyanlık'taki defnetme buyruklarıyla ilişkilendirilmiş olsalar da; bu eşyasız mezarlar -siyasi otoritenin birleştirilmesinin veya servetin mezarlardan siyasi ve dini otoritelere uygun görülen daha dünyevi harcamalara aktarılmasının bir sonucu olarak- belki de rekabetçi bir gösterişin sona ermesi gibi etkenleri temsil etmektedir.

Mezarlık konumunda ve defin ritüelinde Hristiyan inançlarının etkisi, 7. ve 9. yüzyıllar arasında belirgin hale gelmiştir. Kırsal mezarlıklarda ölü gömme devam ederken, erken dönem *minster* (çoğu kez katedral statüsünde, manastıra bağlı büyük kilise, Ç.N.) veya manastır kiliselerinin yeni yapıları gömülere yer sağlamıştır. Geç Anglo-Sakson döneminde (yak. 850-yak. 1066) Hristiyanlığın ebedi kutsanma arayışıyla ölümler kiliselere yakın yerlere defnedilmiştir. Bazı kiliselerde çeşitli mezar tiplerine -kömürlü mezarlar (Ölen kişinin bedeni veya tabutu bir kömür katmanının altına veya üstüne yatırılır, Ç.N.); ahşap sandık veya tabutlarda, veya lahitlerde, veya mezar kapaklarının altında definler ve taş dolgulu mezarlar- rastlanırken; North Elmham'daki (Norfolk) katedral mezarlığı gibi diğer dini kuruluşlarda ise defin uygulaması tekdüzelik sergilemektedir. Kırsal kesimde 9. yüzyıldan itibaren geniş arazilerin büyük yerel yönetimlere bölünmesi, çoğu kez kilise veya şapellerle ilişkili, yerleşmelerin içinde veya yanbaşıda yer alan küçük gömü arsalarının kurulu düzenini tamamlayıcı nitelikte yeni bir mezarlık dalgası yaratmıştır.

9. yüzyılın sonlarında, kutsal yerlere gömülmekten men edilmiş olanların toplandığı yerler olarak kullanılan idamlık mezarlıkları gözlenmektedir. Belki de en dikkat çekici örneği Stockbridge Down (Suffolk) olan bu alanlarda bulunan cansız bedenler, ölmenden önce veya öldükten hemen sonra şiddete maruz kalmış gibi görünmektedir. Banstead Common (Surrey) ve Leatherhead'deki Goblin Works (Surrey) alanlarında erken dönem Anglo-Sakson mezarlıklarının yeniden kullanımı, hükümlülerin Hristiyan kilise bahçesindeki mezarların dışında bırakıldığı daha sonraki dönemde aleni bir durum gibidir.

TARIM

Gıda üretimi ve dağıtımında Roma sistemi, imparatorluk otoritesinin çekilmesiyle sona ermiş kabul edilse de; zoo-arkeolojik bulgular, Anglo-Sak-

son göçmenlerin Roma-Britanyalı çiftçilerinkine benzer tarım uygulamaları izlediklerini göstermektedir. Genelde, mevcut iç içe eş eksenli tarla sistemleri kullanılmaya devam etmiştir; bazı Roma arazilerinin ise hiç dokunulmadan Britanyalı veya Anglo-Sakson varislerine devredildiği öngörülmektedir. 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar kullanımda kalan kırsal bir yerleşme olan West Stow'da (Suffolk), Anglo-Sakson bitki ve hayvan yetiştiriciliğine dair bulgular bir karma tarım ekonomisini işaret etmektedir. Kültür bitkileri; arpa (çıplak taneli ve kavuzsuz), yulaf, buğday, çavdar, kenevir, keten, çivitotu, asma ve belki fasulyeyi de içermektedir. West Stow'da koyunlar veya keçiler sayıca baskın olsalar da; büyüklükleri sayesinde sığırlar başlıca et kaynağıdır. Ayrıca domuzlar ve atlar da mevcuttur.

Orta Sakson dönemi (yak. 650-yak. 850) tarım uygulamalarında yeni tahıl ürünleri, su değirmenlerinin ve meraların kullanımı, açık tarlalarda çiftçilik, hayvan ürünlerinde ihtiyaç fazlası üretim ve kulaklı pulluğa geçiş gibi değişikliklere sahne olmuş; böylelikle tarımsal verimler yükselmiştir.

YERLEŞMELER

Yerleşme bulguları; kümeler halindeki küçük, çukur kulübelerden (*Grubenhäuser*) uzun-evlere veya malikanelerden halka ait binaların da bulunduğu kraliyet komplekslerine kadar çeşitli tipleri ortaya koymaktadır. Erken dönemde Anglo-Sakson İngiltere'deki bina tipleri, Bremenhaven (Germany) yakınındaki Feddersen Wierde, Wijster (Netherlands) ve Vorbasse (Denmark) gibi kıtasal alanlardaki çağdaşlarında keşfedilenler ile benzerlik göstermektedir.

Mucking'deki Erken Anglo-Sakson sitesinden elde edilen bulgular, kırsal toplulukların küçük, dağınık ve geçici olduklarını göstermektedir. West Snow'da çukur kulübelerle çevrili, hemen hemen aynı döneme ait malikane yapıları müstakil aile çiftlikleri olarak yorumlanmıştır. Çukurlu yapılarıdaki ağırşak buluntuları ve ahır bölmelerine dair kanıtlar; malikanelerde yürütülen genel ev faaliyetlerinin, tekstil üretimi veya besi hayvanı barındırma gibi uzmanlaşmış görevler yoluyla, çevredeki bu yapılarda tamamlandığını ortaya koymaktadır. West Stow'daki yerleşme için herhangi bir zamana dair yapılan nüfus tahminleri 20-40 birey arasında değişmektedir.

Bede'nin *ad Gefrin* adıyla aktardığı, Northumbria Kralı Edwin'in 620'lerin sonlarında kraliyet konutu olarak oturduğu villa (*İngiliz Halkının Kilisevi Tarihi*; 2. kitap, 14. bölüm), Yeavinger'deki (Northumberland) arkeolo-

jik keşifler için bir bağlam yaratmaktadır. Yeavinging'de bulunan en eski binalar, West Stow ve Mucking'dekilere benzeyen, kazık çukuru ve hendeğe kalas çakmalı yapıları içermektedir. Sonrasında ahşap konaklar, bir hayvan çiti ve eğimli bir tribün inşa edilmesi, yerleşmenin işlevi ve öneminde bir değişim yaşandığını göstermektedir. Yeavinging bir kraliyet idari merkezi (vergileri toplayan, şenliklere ev sahipliği yapan ve ikamet süresince anlaşmazlıkları çözen gezici bir hükümdar tarafından yönetilen yerleşme tipi) işlevinde gibi görünmektedir. Yeavinging'de konutsal ve törensel yapılara iş ve kaynak yatırımları, belgesel kayıtlarla teyit edilmiş bir gerçek olmasa da, krallığın bir merkez büro olduğuna dair bir kanaat doğurmaktadır.

Orta Sakson yüksek statülü yerel malikaneleri aynı zamanda endüstri ve ticaret merkezleri olarak da hizmet vermiştir. Flixborough (Humber-side) ve Brandon'da (Suffolk) yapılan kazı çalışmaları, geniş ölçekli tekstil üretimi, marangozluk, kemik işçiliği, deri işçiliği ve metal işçiliğine dair kanıtlar sunmuştur. Yerli olmayan ürünlerin buluntuları; stratejik olarak yerel ve bölgelerarası topluluklardan istifade etmek üzere konumlandırılan bu yerleşme tiplerinin, maden çıkarma ve takas ağlarını yönettiklerini göstermektedir.

Bu alanların kilisevi ve siyasi güçlerin müşterek menfaatlerine hizmet etme kabiliyetleri, bazı Orta Sakson "üretim" yerlerinin dini mahiyetini açıklayabilir. Bu bağlamda, Hristiyan kilisesinin kraliyet otoritesine sunduğu yasallaştırma ve kutsama yetkileri; belki de ticaret ağlarının kontrolünün yanı sıra hırslı yöneticilerin ellerindeki toprakların ve kaynakların birleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Yerel malikanelerden daha da önemlisi *civitas* veya *urb* olarak tanımlanan kraliyet merkezleridir. 7. yüzyıldan itibaren, York (Yorkshire) ve Canterbury (Kent) gibi eski Roma kasabaları kraliyet merkezi işlevi görmüşlerdir. Kentsel yerleşmelerin çeşitliliğine dair bulgular, daha 7. yüzyılın sonları ve 8. yüzyılda, katedral kasabası Canterbury, *minster* kasabası Reading (Berkshire), muhtemelen müstahkem kasabalar olan Cambridge (Cambridgeshire) ve Hereford'da; Londra, Hamwic (Southampton, Hampshire), Ipswich (Suffolk) ve York ticaret merkezlerinde (*emporium*) görülmektedir. Hamwic'in nüfusuyla ilgili ihtiyatlı tahmin 2000-3000 arasındadır.

Kırsal alanlar için tüzük belgeleri, daha 10. yüzyılda nöbetleşe ekim ve sınırlı ortak alanların ekilmesiyle açık tarla uygulamalarını işaret etmektedir. Bu zamana ve daha öncesine atfedilen çekirdekli köyler, açık tarla sisteminin toplumsal işgücü gereksinimleri içindedir ve Geç Sakson çanak-

çömleklerinin artan yoğunluğuyla arkeolojik olarak da varlıkları kanıtlanmıştır. Bu yerleşme değişikliği, toprak yorgunluğu ve nüfus baskılarıyla tetiklenmiş olabileceği gibi; çekirdekleşme belki Anglo-Sakson lordlarının topraklarında verimi en üst düzeye çıkarma girişimlerini de göstermektedir. Sulgrave (Northamptonshire) veya Facombe Netherton'dakiler (Hampshire) gibi savunmalı Geç Sakson malikaneleri, daha sonra istihkam edilen Norman malikaneleri ve kalelerinin öncüleridir. Köy kiliselerinin yerel malikanelerdeki işçilerin ruhani ihtiyaçlarına hizmet eden bölge kiliselerine evrilmesi, daha sonraki kilise bölgeleri ile 10. ve 11. yüzyıllardaki yerel malikane sınırları arasında sürekli ortaya çıkan doğal sonucu açıklamaktadır.

Dağınık kırsal yerleşmeler Geç Sakson dönemine dek (yak. 850-yak. 1066) varlıklarını sürdürseler de; kentsel yerleşmelerin önemi gitgide artmıştır. Bazı kent alanları dini veya ekonomik uyarıcılarla gelişirken, 9. yüzyılın sonlarında Batı Sakson Kralı Alfred'in Viking saldırıları karşısında menfaatlerini korumak üzere bir grup müstahkem kasaba (*burh*) kurulmuştur. Winchester (Hampshire) gibi tekrar kullanıma giren duvarlarla çevrili Roma kasabalarını, Oxford (Oxfordshire) gibi açık alanlarda yeni kurulan kasabaları, Lydford (Devon) ve Lewes (Doğu Sussex) gibi dağlık burunlarda yer alan yeni kasabaları içeren bu planlanmış yerleşimler; *Burghal Hidage* adlı belgede listelenmiştir. 10. yüzyılın başlarında bu müstahkem kasabaların kullanımı, Yaşlı Edward'ın (ikt. 899-924) kuzeydeki Danelaw topraklarını fethetmesine ve İngiltere krallığını bir bütün haline getirmesine olanak sunmuştur. Bu müstahkem kasabalar güvenliği sağladıkları gibi, bölgesel pazar merkezlerinden oluşan bir ağ üzerinden ticareti de düzenlemişlerdir. Londra gibi kasabalarda, çakıl taşları döşeli sokaklara nazır ahşap yapılarla karakteristik bir mimari yaratılmıştır. Fatih William'ın emriyle tapuların tek tek sayıldığı bir sicil defteri halinde hazırlanan Domesday Kitabı, 11. yüzyılın sonlarında nüfusun 1/10 kadar büyük bir oranının kasabalarda yaşadığını göstermektedir.

TİCARET VE TAKAS

Anglo-Sakson İngiltere, Frank Krallığı ve İskandinavya merkezli büyük ve üst üste binen bölgelerine dahil edilmiştir. 5. yüzyılın sonlarından itibaren Kıtasal Frank mezarlarında Anglo-Sakson metal işçiliğinin görülmeye başlaması; farklı topluluklar arası evlilikler, göç ve Manş Denizi üzerinden

kurulan sıkı ticaret bağlantılarını işaret etmektedir. Ticari mallarda yaşanan rekabet, yerel topluluklar arasında çekişmelere neden olmuş ve gücün başarılı liderlerin ellerinde toplanmasını kolaylaştırmıştır. Lüks ithal ürünlerine erişimi ve bunların yeniden dağıtımını denetleyebilen, Kıta seçkinleriyle ilişkilerden nemalanan ve yeni düşünce akımlarının sembolizmini başarıyla çıkarlarına kullanan yöneticiler; kendi yayılmacı politikalarını ilertmek için en iyi konumdadırlar.

7. yüzyıl ve sonrasında yüzyıllarda ticari işlem merkezlerinin (*emporium*'lar) gelişimi, sosyo-politik seviyenin yükselmesi ve 5. -ve 6.- yüzyıl liderlerinin bölgesel denetiminin artmasının bir sonucudur. Her büyük Anglo-Sakson krallığı en az bir *emporium*'u yönetmektedir. *Emporium*'ların doğuşu; tarımsal ürünlerin ayıklanması, işlenmesi ve dağıtımını içeren bütüncül bir süreç gerektirmektedir ki bu 7. yüzyıl öncesindeki parçalanmış siyasi koşullarda mümkün değildir. *Emporium*'lardan geçen ürünler, daha küçük ve muhtemelen kentsel olmayan yerleşmelerdeki yerel pazarlar veya takas alanlarıyla bağlantılıdır. Arkeolojik buluntular, Avrupa kıtasının Anglo-Sakson İngiltere'ye el değirmeni için lav taşları ve sabuntaşından kaplar gibi faydacıl ürünlerin yanı sıra; değerli madenler, değerli taşlar, seramikler, mücevherat, tekstil ürünleri, cam eşyalar ve silahlar gibi prestij eşyaları tedarik ettiğini göstermektedir. Belgesel kaynaklara göre; İngilizler de karşılığında köleler, kurşun, bal ve tekstil ürünleri sağlamıştır.

7. yüzyılın sonlarına doğru, Anglo-Sakson seçkin sınıfına mensup birçok kişi Avrupa kıtasından ayrıca bir Roma-Hristiyan ideolojisini de alıp benimsemiştir. Anglo-Sakson kralları ile Hristiyan kilisesi arasında, karşılıklı faydaya dayanan bir patronaj (*patron-client*) ilişkisi söz konusudur. Kilise, siyasi ve dini bütünlük amacıyla, adaya özgü yazılı kaynaklarda İngiliz halkının imajını desteklemiştir. 8. yüzyılın sonlarında, kilise dinsel törenle kutsama ve ruhani meclis payesi yoluyla krallığın kutsal rolünü meşrulaştırmıştır. Hanedanlık hırsları için destek arayışında olan Batı Sakson ve Mercia kralları, kiliseye toprak ve diğer kaynaklardan oluşan hediyeler sunmuşlardır.

Yerleşmenin ölçeğini kuşatan belirsizliğe ve 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Vikingler'in etkisiyle meydana gelen parçalanmaya rağmen; akınlar takas sistemlerini yeniden düzenlemiş ve hatta geliştirmiştir. Vikingler'in 866'da ele geçirdiği York, Viking döneminde zanaat üretimiyle birlikte yerel ve uluslararası bazda ham madde ve lüks ürün ticareti yapan, müreffeh bir pazar kasabasına dönüşmüştür. Belgesel anlatımlarda

York'taki Dan tüccarların yanı sıra; İrlanda, Kuzey Fransa ve Almanya'dan gelen tüccarların diğer Geç Anglo-Sakson kasabalarına yaptıkları ziyaretler de yer almaktadır.

Erken Anglo-Sakson İngiltere'de bir para (sikke) ekonomisi yoktur; 5. yüzyılın başlarından sonra Roma sikkelerinin toplu halde girişi gerçekleşmediği gibi, 6. yüzyılda ve 7. yüzyılın başlarında Avrupa'dan getirilen sikkeler süs eşyası veya külçe olarak değerlendirilmektedir. 7. yüzyılda güneydoğuda, özellikle Londra'da basılan altın *Thrymsa*'lar (*Tremisis*, Eski İngilizce'ye bu şekilde geçmiştir); 7. yüzyılın sonlarında değeri düşürülmüş gümüş ağırlıklı Peni'ler veya *Sceatta*'ların dolaşıma girmesiyle tedavül den kalkmıştır. 8. Yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle Mercia Kralı Offa'nın hükümdarlığı (757-796) boyunca, sikkeler kendilerini bastıran kralın ve halkının isimlerini taşımalarıyla çoğu kez etkili propaganda aracı olmuştur. Edgar'ın (ikt. 959-975) tek tip para birimi ve düzenli aralıklarla para basımı ile göze çarpan büyük sikke reformu, Norman Fethi'ne kadar devam eden para basma uygulamalarını hayata geçirmiştir. M.S. yak. 973'e gelindiğinde, 60'tan fazla darphanedeki para basıcılar; vergi, para cezası ve diğer işlemlerde kullanılan ulusal bir para sistemi yaratmışlardır.

BÖLGELER VE SINIRLAR

5. yüzyılın sonlarından itibaren, Erken Anglo-Sakson İngiltere'nin siyasi yapısı hem kapsam hem de yetki bakımından akışkan gruplaşmalarla karakterize edilmektedir. 6. yüzyılın sonu veya 7. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, arkeolojik ve metinsel kaynaklar bu halk konfederasyonlarının, daha geç Anglo-Sakson döneminin resmi krallıklarının habercisi olan daha büyük birimler halinde birleştiklerini göstermektedir. Filolojik bulgular, M.S. 600'e kadar Eski İngilizce'nin bölgesel lehçelerinde azalma yaşandığını ortaya koymaktadır; bu da daha tek tip bir İngilizce dilinin lehine olmuştur. Fiziksel sınırların inşası, muhtemelen önceliğin halkla ilgili konulardan toprak meselelerine geçtiğinin göstergesidir.

Antik çağa ait anıtsal yapıların Erken Anglo-Sakson mezarlıkları olarak yeniden kullanılması, krallık oluşum süreçleriyle bağlantılıdır. Antik yapıların büyük 5. -ve 6.- yüzyıl mezarlıklarıyla ilk birliktelikleri, bunların yeniden kullanımının toplumsal soy ve kimlik kavramlarının inşasıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Yine de 6. ve 7. yüzyıllar boyunca yeniden kullanılan yapıların artan münhasırlığı, seçkinlerin kendilerini mit-

lerden kalma bir mirasın varisleri olarak tanıtmak için, geçmişe dair mevcut tutumları kendilerine mal ettikleri; böylece daha dünyevi siyasal stratejilerini meşrulaştırdıkları izlenimi uyandırmaktadır. Daha geç Anglo-Sakson dönemlerinde ise, antik yapılar sınır işaretleri olarak yeniden kullanılmaya devam etmiştir.

Sabit sınırlarla çevrili, istikrarlı siyasi birimlere dair modern anlayış, erken dönem Anglo-Sakson İngiltere koşullarıyla örtüşmemektedir. Zira 7. ve 8. yüzyıllarda, siyasi yetki tekil yöneticilere devredilmiş, “krallık” kapsamı krallığın başarısıyla büyümüş veya küçülmüştür. Anglo-Sakson siyasi coğrafyasına dair her türlü değerlendirmenin esası, 7. yüzyılda nüfuzlu Mercia derebeyleri için derlendiği düşünülen ve yasal kabul edilen vergi kayıt defteridir (*Tribal Hidage*). Erken Anglo-Sakson siyasi coğrafyasını yeniden tasarlama girişimlerinde; *Tribal Hidage* vergisinin sosyal birimlerini belirli yerlere ayırmak için genellikle toponimik -yer isimleriyle ilgili- bulgulara başvurulmaktadır. Orta Sakson dönemi boyunca (yak. 650-yak. 850), *Tribal Hidage* belgelerinde atıfta bulunulan çok sayıda yönetim, egemen Mercia ve Wessex krallıkları altında toplanmıştır.

8. ve 9. yüzyıllardan belgesel ve arkeolojik bulgular, bütünlüğü kişisel bir otoriteye bağlı olmayan ve hükümdarlarının ölümünden sonra da uzun süre ayakta kalan siyasi birimlerin gelişimini gözler önüne sermektedir. Askeri hizmet ve kentsel yapılanmalar için insan ve malzeme sağlama yükümlülüğü, 8. yüzyıl Mercia şartnamelerinde karşımıza çıkmaktadır. Offa'nın Seti olarak bilinen ve bugünkü İngiltere-Galler sınırı boyunca uzanan muazzam büyüklükteki doğrusal toprak set, Mercia Kralı Offa'nın (ikt. 757-796) yürüttüğü birleştirme sürecine örnek teşkil etmektedir. Offa'nın Seti'nde arkeolojik kazılarla tespit edilen münferit çalışma ekiplerinin işleri, halkın yükümlülükleri yerine getirişini göstermektedir.

ANGLO-SAKSON İNGİLTERE'DE SİYASİ ÖRGÜTLENME

Bede'nin 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde Anglo-Sakson İngiltere'nin nüfuzlu kişilerine dair anlatımlarını Latince yazmıştır. Konuyla ilgili anadilde yazılmış 9. yüzyıldan öncesine ait sadece birkaç belge -bazı Mercia şartnameleri ve Kent krallarının kanunları dahil olmak üzere- bulunmaktadır. Alfred'in (ikt. 871-899) kanunları, *Anglo-Sakson Kroniği* ve *İngiliz Halkının Killesevi Tarihi*'nin çevirisi gibi Eski İngilizce dilindeki metinlerin çoğu, 9. yüzyılın sonlarına ait Mercia veya Batı Sakson kaynaklarına dayanmaktadır.

Bede'nin anlatımından, üç statü düzeyi olduğu anlaşılmaktadır: Üst-kral, *rex* (kral) ve *princep*'ler. En tepede *rege*'ler -veya krallar- dahil olmak üzere çok sayıda insanı yöneten üst-krallar yer almaktadır. Bede (İngiliz Halkının Kilisevi Tarihi; 2. Cilt, 5. Bölüm) her biri sırayla Humber Hali-ci'nin güneyindeki İngiliz bölgelerinde hüküm süren 7 üst-kralı listele-miştir: Sussex'te Ælle (muhtemelen 5. yüzyılın sonları), Wessex'te Caew-lin (560-591/592), Kent'te Æthelbert (560-616), Doğu Anglia'da Rædwald, Northumbria'da Edwin (616-633), Northumbria'da Oswald (634-642) ve Oswy (642-670). Bu üst-krallar listesi, "Britanya'nın hü-kümdarları" veya "engin hükümdarlar" (*bretwalda* veya belki *brytenwalda*) gibi tartışmalı terimlerin kullanıldığı *Anglo-Sakson Kroniği*'nde yeniden or-taya çıkmaktadır. Bede'ye göre; üst-kralların altında Northumbria, Mercia, Wessex, Doğu Anglia, Sussex ve Kent'teki büyük krallıkların *rege*'leri yer almaktadır. Yetki kademesinde üçüncü basamağı oluşturan daha dü-şük mevkidekiler için en sık kullandığı tabir ise *princep*'tir.

Siyasi örgütlenmenin değişken patronaj ilişkilerine dayandığını bilmek, krallık terminolojisinin yarattığı karışıklığı azaltabilir. Bir hükümdarın güç ve itibarının daha zayıf bağımlı liderler üzerindeki himayesiyle arttığı aynı türden koşullu ilişkiler, yönetimler arasındaki ilişkilerin ayırt edici özelliği olmuştur. Daha geniş ailelere mensup başarılı liderler nüfuzlarını -ittifaklar, alışveriş, fetih, iltica ve farklı topluluklar arası evlenme yoluyla- giderek daha geniş alanlara yaymışlardır. Bu yönetimler; sonunda Bede gibi aynı dönemin yazarlarınca "krallıklar" veya "alt-krallıklar" olarak, liderleri de üst düzey veya alt düzey krallar olarak nitelendirilmiştir. 6. ve 7. yüzyıllardaki Anglo-Saksonlar arasında, bir kral krallığının tıkr tıkr iş-leyen bir veraset mekanizması üzerinde ilerlediğini farz etmemiştir. Tahta layık görülme için, rakipler gerçek veya uydurma bir soy üzerinden yasal bir paye ileri sürmek zorundadır. Toplumsal tüketim tarafından özen-dirilen ve saga edebiyatında övülen hediye değiş-tokuşu, Erken Orta Çağ toplumunu mükafat ve sadakat sistemleriyle şekillendirmiştir. Tarihsel kayıtlar, 8. yüzyılın sonları ile 9. yüzyılda, Mercia Kralı Offa (ikt. 757-796) gibi hükümdarların otoritelerini güvenceye almak ve meşrulaştırmak için soy bağlantılarını ve patronaj ilişkilerini kullandıklarını göstermekte-dir. 10. yüzyıla gelindiğinde, tek bir soydan türeyen ve kutsallık bahşedi-len, yetkisi askeri güçle ve vergi sistemiyle desteklenen bir monarşi Anglo-Sakson devletinin habercisi olmuştur.

Ayr. bkz. **Emporia** (Cilt 4, Bölüm 7); **Ipswich** (Cilt 4, Bölüm 7); **Angluslar, Saksonlar ve Jütler** (Cilt 4, Bölüm 7); **Spong Hill** (Cilt 4, Bölüm 7); **Sutton Hoo** (Cilt 4, Bölüm 7); **West Stow** (Cilt 4, Bölüm 7); **Winchester** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking York** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Andrews, P., ed. *Excavations at Hamwic*. Vol. 2, Excavations at Six Dials. CBA Research Report 109. London: Council for British Archaeology, 1997.

Bassett, Steve, ed. *The Origins of Anglo-Saxon Kingdoms*. London and New York: Leicester University Press, 1989.

Bruce-Mitford, Rupert L. S. *The Sutton Hoo Ship-Burial*. Vols. 1-3. London: British Museum, 1975-1983.

Campbell, James. *The Anglo-Saxon State*. London and New York: Hambledon and London, 2000.

Carver, Martin O. H. *Sutton Hoo: Burial Ground of Kings?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

———, ed. *The Age of Sutton Hoo: The Seventh Century in North-Western Europe*. Woodbridge, U.K.: Boydell Press, 1992.

Colgrave, Bertram ve R. A. B. Mynors, *Bede's Ecclesiastical History of the English People*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

Dickinson, Tania ve David Griffiths, eds. *The Making of Kingdoms*. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History, no. 10. Oxford: Oxbow, 1999.

Driscoll, Stephen T. ve Margaret R. Niekke, eds. *Power and Politics in Early Medieval Britain and Ireland*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.

Graham-Campbell, James, et al. *Vikings and the Danelaw: Select Papers from the Proceedings of the Thirteenth Viking Congress, Nottingham and York, 21-30 August 1997*. Oxford: Oxbow, 2001.

Hamerow, Helena *Excavations at Mucking*. Vol. 2, The Anglo-Saxon Settlement. English Heritage Archaeological Report, no. 21. London: English Heritage and the British Museum Press, 1993.

Higham, N. J. *The Convert Kings: Power and Religious Affiliation in Early Anglo-Saxon England*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 1997.

Hines, John, ed. *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. Woodbridge, U.K.: Boydell Press, 1997.

Lucy, Sam. *The Anglo-Saxon Way of Death: Burial Rites in Early England*. Stroud, Gloucestershire, U.K.: Sutton, 2000.

Lucy, Sam ve Andrew Reynolds, eds. *Burial in Early Medieval England and Wales*. Society for Medieval Archaeology Monograph, no. 17. London: Society for Medieval Archaeology, 2002.

Morton, A. D., ed. *Excavations at Hamwic*. Vol. 1, Excavations 1946-83, Excluding Six Dials and Melbourne Street. CBA Research Report, no. 84. London: Council for British Archaeology, 1992.

Reynolds, Andrew. *Later Anglo-Saxon England: Life and Landscape*. Stroud,

Gloucestershire, U.K., and Charleston, S.C.: Tempus, 1999.

Sawyer, Peter H. ve Ian N. Wood, eds. *Early Medieval Kingship*. Leeds: The Editors, 1977.

Vince, Alan G. *Saxon London: An Archaeological Investigation*. London: Seaby, 1990.

Welch, Martin. *English Heritage Book of Anglo-Saxon England*. London: Batsford, 1992.

West, Stanley. *West Stow: The Anglo-Saxon Village*. 2 vols. East Anglian Archaeology, no. 24. Ipswich, U.K.: Suffolk County Planning Department, 1985.

Yorke, Barbara A. E. *Kings and Kingdoms of Early Anglo-Saxon England*. London: Seaby, 1990.

SPONG HILL

CATHERINE HILLS

Spong Hill, Norfolk'un (Doğu Anglia, İngiltere) merkezindeki Kuzey Elmham idari bölgesinin güney sınırında yer almaktadır. Burası ilk buluntuların kaydedildiği 1711 yılından beri bilinen eski bir Anglo-Sakson mezarlığına ait bir alandır. 1950'lerde ve 1969'da yapılan küçük ölçekli araştırmaların ardından; mezarlığın bütünüyle kazılması 1972-1981 arasında, İngiliz Miras Vakfı ve öncellerinin fonuyla Norfolk Arkeoloji Birimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Peter Wade-Martins, Robert Carr ve (1975'ten itibaren) Catherine Hills tarafından yönetilen projeyi; özellikle Kenneth Penn ve Robert Rickett'in aralarında bulunduğu birçok kişi desteklemiştir. Varşova Üniversitesi'nden bir ekip de çalışmaların ilk dönemlerine katılmıştır. Doğu Anglia Arkeoloji Raporları serisiyle kamuoyuna duyurulan sit alanındaki buluntular, Norfolk Müze Hizmetleri'nin mülkiyetindedir.

Anglo-Sakson mezarlarına ilaveten; tarih öncesi, Roma dönemine ve Orta Çağ'a tarihlenen öğeler de ortaya çıkarılmıştır. Mezarlık bünyesinde çeşitli dönemde yapılar yer almaktadır; hemen batısında ise 1984'te Andrew Rogerson'ın kazı çalışmasıyla bir yerleşmenin bir bölümüne ulaşılmıştır. Bölge içinde dağılmış diğer yerleşmelerin de, bu mezarlığı merkezi odak noktası olarak kullanmış olmaları muhtemeldir. Aynı arazide bulunan tarih öncesine ait bir höyük, muhtemelen alanın tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Mezarlığın önemi, büyüklüğünde ve tamamlanmak üzere olan araştır-

mada saklıdır. Burası 20. yüzyılın sonunda, İngiltere’de bu tip yerler arasında bütünüyle kazılmış ve bilgileri yayımlanmış en büyük alandır. Birçok mezar hasar görmüş veya kayıp vermiş olsa da; mezarlığın toplam boyutları, kapsamı ve iç düzenlemesi anlaşılabilir durumdadır. En az 2400 kremasyon (tahminen aslında 3000’den fazla bir toplam içerisinde) ve 57 inhumasyon mezarı kazılmıştır. Herhangi bir zaman için hesaplanan nüfus, 446-468 kişi arasındadır. Mezarlık M.S. 5. yüzyılın sonlarında ve muhtemelen 6. yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Alanın ortasında, kısmen merkezden çevreye doğru yayılan biçimde, daha sonraki mezarlarla kuşatılmış bazı erken dönem mezar grupları için birtakım kronolojik bölgelemeler mevcuttur. Belirli bir dönemde, ölümlerden bazıları -muhtemelen bir seçkin gruba- inhumasyon usulünde defnedilmiş olmalarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır; bunlar mezarlığın kuzeydoğu ucunda toplu haldedir.

Asitli kumun içinde genellikle koyu lekeler halinde, tek tük kemik parçalarıyla bulunan inhumasyon usulü mezarlarda, çoğunluğunu silah ve mücevherlerin oluşturduğu iyi korunmuş mezar eşyaları yer almaktadır. Muhtemelen başlangıçta höyüklerin etrafında açılmış olan iki geniş halka hendek; sırasıyla bir çift inhumasyon mezarı ile kalas ve çimlerden yapılmış, içinde bir kılıç, kalkan, mızrak ve bakraç bulunan bir bölme içerisinde tek başına bir mezarı çevrelemektedir. Halka hendekler içerisinde münferit kadın mezarları da bulunmaktadır.

Kremasyon usulü mezarlar, kutulara veya torbalara doldurulmuş ya da doğrudan çukura yerleştirilmiş birkaç tanesi hariç, el yapımı bezenmiş kaplar içindedir. Jacqueline McKinley tarafından yapılan kemik analizleri, birçoğunun yaş ve cinsiyetinin saptanabildiğini göstermiştir. McKinley ayrıca kremasyon ve defin ritüellerini de gün yüzüne çıkarmıştır. Kadınların bedenleri inhumasyonda olduğu gibi, üstlerinde giysileri ve takılarıyla birlikte hazırlanmıştır. Erkekler ise inhumasyon mezarlarının belli bir bölümünde bulunan silahlar olmaksızın yakılıp gömülmüştür. Bazı örneklerde çoğunlukla atlar olmak üzere hayvanlar da bir bütün olarak yakılırken, bazılarında ise hayvanlar sadece parçalar halinde -belki yiyecek sunumları olarak- yer almaktadır. Yakılmış kemiklerden bir seçkinin yanı sıra; kısmen erimiş mücevher kalıntıları ve giysi tutturma tokaları, çantalar, ağırşaklar (eğirmenlerin uçlarına takılan, çoğunlukla kemik veya fırınlanmış kilden yapılan geniş diskler) ve cam veya metal kaplar kremasyon ateşinden toplanmıştır. Çoğu yakılmamış haldeki minyatür usturalar, cımbızlar ve bıçaklar ile taraklar ve oyun taşları yalnız erkek mezarlarına

özgü olmamakla birlikte en çok onlarda görülmektedir. Dikkatli eleme yöntemiyle, nesnelerin birçok teşhis edilebilir kırıntısı kurtarılmıştır. Gömülerin %70 kadarında mezar eşyasına rastlanan Spong Hill'deki bu buluntular, kremasyon mezarlarındaki mezar eşyalarının yaygınlığına ilişkin kanıtları değiştirmiştir. Zira Erken Anglo-Sakson buluntularının daha önceki dağılım haritaları, kremasyonun yaygın olduğu Doğu Anglia'ya karşı peşin hükümlüdür.

Bazı kremasyon mezarları tek kişilik olsa da, birçoğu çiftler veya gruplar halindedir. Bazı çiftler bir kişinin bölüştürülmüş kalıntılarını içerirken, diğerlerinde çoğu kez bir yetişkin ve bir çocuk olmak üzere birden fazla kişinin kalıntıları tek bir kaba konmuştur. Bazı ikili gömülerde; bir kapta insan kemikleri, ikinci kapta ise genellikle hayvan kemikleri bulunmaktadır. Kapların çoğunluğu çizgisel ve plastik tasarımlarla süslenmiştir. Bunlar kendine özgü damgalı desenleri içermektedir; bazı damgalar hayvanlar veya Runik harfler şeklindedir. Damgalı kapların çoğu, aynı damga izlerini taşımaktadır; bu nedenle bunlar aynı döneme ait kişi veya atölye ürünleri olarak tanımlanmıştır. Bazı Spong Hill kapları Lincolnshire ve Yorkshire'da bulunan kaplarla ilişkilendirmek mümkündür; bu durum da Doğu Anglia ile Wash civarındaki yerler ve Northumbria arasındaki geniş çaplı bölgesel bağlantıları teyit etmektedir.

Buluntuların analizi; Anglo-Sakson bilgini Muhterem Bede'nin, Anglo-Saksonlar'ın anayurtları olarak nitelendirdiği Kuzey Almanya'daki bölgeler ile net bağlantıları işaret etmektedir. Yine de bağlantılar sadece beşinci yüzyılda Doğu Anglia'ya göç ettikleri söylenen Angluslar'ın yurdu olduğu iddia edilen Angeln bölgesiyle (aşağı yukarı bugünkü Schleswig-Holstein) ilgili değildir.

Broş tiplerinden birçoğunun en yakın benzerleri Angeln'de bulunmaktadır; ancak Spong Hill'deki kaplar üzerinde sık karşılaşılan damgalı bezemeler, Aşağı Saksonya'da görülürken Elbe'nin kuzeyinde ise çok enderdir. Spong Hill'deki materyallerin 5. ve 6. yüzyıla ait birebir benzerleri, Kuzey Denizi bölgesinin -Hollanda'dan Danimarka ve ötesine kadar- neredeyse tamamında bulunmaktadır. Sit alanındaki fildişi buluntuları, Afrika'dan (Akdeniz ve muhtemelen Almanya üzerinden) gelmiştir. Bu bağlantılar nesiller boyu sürmüştür; bu da herhangi bir zamana denk gelmiş basit bir transferden ziyade, süregiden teması işaret etmektedir.

Maddi kültür ile etnik yapı arasındaki ilişkiler karmaşıktır ve kolay çözülebilir halde değildir. Halklar ve çanak-çömlek tarzları düzgün biçimde

tain edilip ortalaması bulunamamaktadır. Kuzey Denizi'nin bir ucundan diğerine uzun süreli ticari ve kültürel bağlantılar ile dini inanışların ve uygulamaların yayılması, değişim mekanizması olarak, bir nüfusun yerine diğerinin geçmesinden daha önemlidir. Başarılı göçmen liderler, birincil kitlelerini yurtlarından getirmiş ve diğerlerini de onlara katılmaya teşvik etmiş olmalıdır. Ancak daha sonra muhtemelen kültürlerini hala büyük ölçüde yerli olan bir nüfusa empoze etmişler; kendileri de yerli kültürün bakış açılarını benimsemişlerdir. Spong Hill'de gömülü olanların bir kısmının (belki de çoğunun) ister "Anglus", ister "Sakson" veya "Jut" olsun, Avrupa kıtasından atalarının olması muhtemeldir; ancak diğerleri büyük ihtimalle, mücevherleri ne kadar "Anglo-Sakson" görünürse görünsün, Romalı-Briton soyuna mensuptur.

Ayr. bkz. **Angluslar, Saksonlar ve Jütler** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Hills, Catherine M. *Origins of the English*. London: Duckworth, 2003.

———. "From Isidore to Isotopes: Ivory Rings in Early Medieval Graves." İçinde *Image and Power in the Archaeology of Early Medieval Britain: Essays in Honour of Rosemary Cramp*. Editörler Helena Hamerow ve Arthur Mac-Gregor, s. 131-146. Oxford: Oxbow Books, 2001.

———. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part I*. East Anglian Archaeology, report no. 6. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1977.

Hills, Catherine M. ve Kenneth J. Penn. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part II*. East Anglian Archaeology, report no. 11. Norfolk, U.K. 1981.

Hills, Catherine M., Kenneth J. Penn ve Robert J. Rickett. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part V*. East Anglian Archaeology, report no. 67. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1994.

———. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part IV*. East Anglian Archaeology, report no. 34. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1987.

———. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part III*. East Anglian Archaeology, report no. 21. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1984.

Lucy, Sam. *The Anglo-Saxon Way of Death: Burial Rites in Early England*. Stroud, U.K.: Sutton, 2000.

McKinley, Jacqueline. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part VIII*. East Anglian Archaeology, report no. 69. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1994.

Rickett, Robert. *The Anglo-Saxon Cemetery at Spong Hill, North Elmham, Norfolk, Part VII: The Iron Age, Roman, and Early Saxon Settlement*. East Anglian Archaeology, report no. 73. Norfolk, U.K.: Gressenhall, 1995.

SUTTON HOO

MARTIN CARVER

Sutton Hoo, Suffolk'taki (Güneydoğu İngiltere) Deben Nehri'nden 30 metre yükseklikte bir seki üzerinde, en az 18 mezar höyüğünden oluşan küçük bir grubun bulunduğu alana verilen isimdir (Resim 1). Burası M.S. 7. yüzyılın ilk yıllarında, Kent'te uygulanan Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine bir tepki olarak kurulan, Anglo-Sakson Doğu Anglia Krallığı'nın Pagan liderlerine ait bir mezar alanı şeklinde yorumlanmaktadır.

Sutton Hoo ilk olarak 1938'de, toprak sahibi Edith May Pretty'nin direktifiyle, yerel arkeolog Basil Brown tarafından araştırılmıştır. 2, 3 ve 4 numaralı höyükler açıldığında her birinin daha önce kazılmış olduğu fark edilmiş ve metal hurdalarından da Anglo-Sakson dönemine ait oldukları sonucuna varılmıştır. Brown 1939'da Bayan Pretty'nin davetiyle geri döndüğünde, 1 numaralı höyüğün içine doğru geniş bir hendek kazmış; burada, merkezinde göçük bir mezar odası bulunan 27 metre civarı uzunlukta bir geminin yerini tespit etmiştir. Cambridge Üniversitesi'nden Charles Phillips öncülüğünde deneyimli bir arkeolog ekibi acilen bir araya gelmiş; altın, gümüş, tunç, demir, ahşap, kumaş ve kürkten imal edilmiş olan 267 parça yapıt kurtarılmıştır. Bunlar hep birlikte, İngiltere'de keşfedilen gelmiş geçmiş en zengin mezarı meydana getirmektedir.

British Museum'dan (Britanya Müzesi) Rupert Bruce-Mitford tarafından buluntular (1945-1975) üzerinde yapılan çalışma, 1965'ten 1971'e kadar

Resim 1: Sutton Hoo'daki höyük mezarlığının doğudan görünümü.

©Martin Carver ve York Üniversitesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

süren ikinci bir saha projesini de içermektedir. Böylelikle 1 numaralı höyüğün kazısı tamamlanmış, 5 numaralı höyük tespit edilmiş ve Brown'ın bildirdiği daha erken döneme ait tarih öncesi bir yerleşmenin varlığı doğrulanmıştır. 1983'te *Society of Antiquaries of London* (Londra Antikacılar Derneği); *British Museum*, *British Broadcasting Corporation* (BBC-İngiliz Yayın Kuruluşu) ve *Suffolk County Council* (Suffolk İl Meclisi) ile ortaklaşa üçüncü bir proje başlatmıştır. York Üniversitesi'nden Martin Carver liderliğindeki saha ekibi; 4 hektarlık mezarlığın 1/4'ünü kazmış, etrafındaki 10 hektarlık alanın haritasını çıkartmış ve Deben Nehri'nin 10 kilometrekaresinde araştırma yapmıştır. 1998'de sit alanı ve çevresindeki arazilerin daimi gözetimi, *National Trust* (Ulusal Emanet) kuruluşunun himayesine verilmiş; bir ziyaretçi merkezi inşa edilerek 2002'de halka açılmıştır.

Üçüncü girişim, Sutton Hoo mezarlığının mahiyeti, dönemi ve amacına yeni bir açıklama getirmiştir. Alanın kullanımı Geç Neolitik'te başlamış, toprağın tarımsal birimlere bölündüğü Erken Tunç Çağı'na (M.Ö. yak. 2000) dek sürmüştür. Tahıl üretimini, daha sonra hayvan besiciliği dönemi izlemiştir; bu, Breckland bölgesinde (antik bir fundalık alanı) tarımın bugüne kadar devam eden karakteristik bir örüntüsüdür. Anglo-Sakson-

lar, nehirden iç kesimlere doğru ilerleyen yollarla sınırlanan Demir Çağı tarlalarının toprak setlerinin bulunduğu bir çevreyi devralmışlardır. Bölgedeki en erken Anglo-Sakson mezarları, *Tranmer House* (Edith Pretty'nin evi; en son sahipleri Tranmer ailesi olmuştur ve 1998'de National Trust'a bağışlanan eve, bu davranışlarına hürmeten onların adı verilmiştir, Ç.N.) ziyaretçi merkezinin yanında yer almaktadır. 6. yüzyıla tarihlenen bu mezarlar arasında, kremasyon gömüleri de mevcuttur ve içlerinden biri küçük halka hendeklerin merkezine yerleştirilmiş tunç bir kase içindedir.

Sutton Hoo mezarlığı başlı başına yeni bir oluşumdur, M.S. yak. 600'de 500 metre kadar daha güneydeki alanda başlamıştır. İlk mezarlar, tunç kaseler içindeki kremasyonlardır; 10-15 metre çapında höyüklerin altındaki çukurlarda, oyun taşları ile kremasyona dahil edilen atlar, koyunlar, sığırlar ve domuzların eşlik ettiği bu gömüler bir sıra halinde dizilidir (5, 6 ve 7 numaralı höyükler). Bu mezarlar sonradan kazıcılar tarafından örselenmiş haldedir; ancak içlerinden en az bir tanesi kılıç kesiklerine sahip olan genç erkeklerin gömüleri gibi görünmektedir. 17 numaralı höyük olduğu düşünülen bir sonraki mezarda, M.S. 610 civarında ağaç gövdesinden bir tabuta konmuş olan genç bir erkek; boynuzdan yapılmış bir sapı olan bir kılıç, iki mızrak, bir kalkan, bir bakraç, bir kazan ve doğranmış kuzu eti parçalarının bulunduğu bir arka çantasıyla beraber gömülmüştür. Tabutun başında bir dizgin ve eyerin yanı sıra sallantılı gümüş süsler ve yıldızlı tunç diskler, sallantılı süsler ve kayış uçlarıyla donatılmış koşum takımı kalıntıları bulunmuştur. Bitişindeki bir çukura gömülmüş bulunan bir damızlık at, aynı höyüğün altında yatıyor sayılmaktadır.

M.S. yak. 625'te, mezarlığa iki gemi gömüsü katılmıştır. 2 numaralı höyükte, bir oda-mezarın (derinlik: 2 x 6 x 2 metre) üzerine yaklaşık 20 metre uzunluğunda bir gemi gömülmüştür. Sahibi olan kişi -muhtemelen bir erkek- bir kılıç, kalkan, beş bıçak, bir kazan, demir şeritli bir fıçı, mavi cam kavanoz ve boynuz kadehler eşliğinde defnedilmiştir. Soyguncular ve kazıcılar mezarı en az üç kez ziyaret etmiştir; bu nedenle asamblaj, döküntüler ve oda zemininin kimyasal analiziyle saptanmıştır.

1 numaralı höyükte ilk olarak Basil Brown tarafından bulunan, geniş bir hendek içerisine yerleştirilmiş olan geminin ortasında; 3 x 5,5 boyutlarında ahşap bir oda inşa edilmiştir. Ölen erkek muhtemelen başlangıçta, yığın halinde giysiler, ayakkabılar ve ayaklarının ucunda kişisel bakım araç-gereçleriyle beraber ağaç gövdesinden yapılmış büyük bir tabuta yatırılmıştır (bu teori halen bir ihtilaf konusu olsa da). Üst kısmında, belki de

tabut kapağı üzerinde; şahsi *regalia* takımı (genelde kralların törenlerde giydikleri; nişan, madalya, asa, mücevher vb eşyaların tümünü içeren özel kıyafet) ile birlikte boynuz kadehler, akçaağaçtan ve ağaç yumrularından yapılmış şişeler, muhtemelen içine yemek konmuş olan büyük bir Bizans gümüş tabağı bulunmaktadır.

Regalia takımında; üzerinde tunçtan hayvan desenleri bulunan demir bir miğferin yanı sıra bir kılıç, desenlerle süslenmiş bir cüzdan ve iki apolet yer almaktadır; hepsi Batı Asya'dan ithal lal taşlarıyla işlenen som altından yapılmıştır. Batı ucuna doğru, istif halinde mızraklar ve bir gönder ya da silah standı olarak yorumlanan demir bir direk bulunmaktadır; yanındaki bezemeli bir bileği taşının ise bir kraliyet esasını andırdığı düşünülmüştür. Bir tanesinin 3,45 metre uzunluğunda süslemeli demir bir zinciri olan üç büyük kazan, doğu ucunu kaplamaktadır.

Bu gemi gömülerinin ardından, alandaki ölü gömmeler 7. yüzyılın sonrakı zamanları boyunca aralıklı olarak devam etmiştir. Bir kadının sonradan yağmalanmış oda-mezarı, orijinalinde yüksek sınıftan kadınların sembolik anahtar takımı olan bir *chatelaine* de dahil olmak üzere gümüş süs eşyalarıyla, zenginlik içinde donatılmıştır (14 numaralı höyük). Ergen yaşta bir gencin mezarında bıçak, diğerininkinde ise bir *chatelaine* bulunmaktadır.

7. yüzyılın sonları veya 8. yüzyılın başlarında, Sutton Hoo mezarlığı bir infaz yeri olarak seçilmiştir. 5 numaralı höyüğün etrafında 16 mezar bulunmuştur; bir diğer 23 mezarlık grup ise mezar höyüklerinin doğu sınırındadır ve bir ağacın yerine sonradan kurulan, muhtemelen darağacı işlevindeki bir yapının etrafını kuşatmaktadır. İdam edilmiş ölülerden bazıları elleri veya ayakları bağlı; diğerleri ise yüzüstü diz çöktürülmüş veya çömelmiş haldedir. Radyokarbon tarihllemeye göre, Sutton Hoo'da ölüm cezasının M.S. yak. 700'den M.S. 1000'e kadar uygulanmıştır; sonrasında ise harita bulguları darağacının Deben üzerindeki yeni köprü'nün bulunduğu alana taşındığını, 2 kilometre kuzeyde inşa edildiğini açıkça göstermektedir. O dönem burası, çiftçilerin ve av alanı bekçilerinin tek tük ilgisi dışında -arazinin ciddi ölçüde sabanla sürüldüğü ve höyüklerin çoğunun üstten açılan bir kuyu marifetiyle soyulduğu 16. yüzyıla kadar- terk edilmiştir.

1860'ta birçok höyük yeniden kazılmış; yalnız 1 ve 17 numaralı höyükler bundan kurtulmuştur. 1939'daki keşiflerin ardından, alan bulunduğu bölge olan Doğu Anglia'nın krallarının muhtemel mezarlığı olarak yorumlanmıştır. 1 numaralı höyüğün altında yatan kişinin, 8. yüzyılın başların-

da eserler veren İngiliz tarihçisi Muhterem Bede'ye göre M.S. yak. 625'teki ölümüne dek İngiltere'nin en büyük şahsiyetlerinden biri olan Redwald olduğuna kanaat getirilmiştir. En son kazı girişimi bu değerlendirmeyi genişletmiş; Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı, Sutton Hoo'nun -tunc kremasyon tasları ve gemi gömüleri gibi- Pagan İskandinav usulleriyle dikkat çeken genel bir tepkinin parçası olduğunu göstermiştir. Sırf 1 numaralı höyükteki gemi-mezarın yapımı bile; Hristiyan Kıta'ya karşı İskandinavla ideolojik bağ ilan etme amacıyla, dönem siyasetine dokundurmaların bir araya geldiği çok katmanlı bir "bileşim" olarak Carver tarafından yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda büyük gemi-mezar, 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yaşamış kahramanların faaliyetlerini ve ölümlerini (gemiye gömülme dahil olmak üzere) anlatan Anglo-Sakson destansı şiiri Beowulf ile örtüşen çarpıcı bir ifade biçimidir. Bu Pagan bağları, Pagan krallarının mezarlığının Hristiyan liderlerin muhalifleri imha ettikleri bir yere dönüştüğü 7. yüzyılın sonuna doğru bozulmuştur.

Ayr. bkz. **Tarih ve Arkeoloji** (Cilt 4, Bölüm 7); **Mücevherat** (Cilt 4, Bölüm 7); **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bruce-Mitford, Rupert. *The Sutton Hoo Ship-Burial*. 3 vols. London: British Museum Press, 1975-1983.

Carver, Martin O. H. "Burial as Poetry: The Context of Treasure in Anglo-Saxon Graves." İçinde *Treasure in the Medieval West*. Editör Elizabeth M. Tyler, s. 25-48. York, U.K.: York Medieval Press, 2000.

———. *Sutton Hoo: Burial Ground of Kings?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

WEST STOW

PAM J. CRABTREE

Erken Anglo-Sakson köyü West Stow'da (Suffolk-İngiltere) yapılan kazılar, Anglo-Sakson İngiltere'nin arkeolojik incelemesinde yeni bir sayfa açmıştır. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca çok sayıda Pagan Anglo-Sakson mezarlığı ve gömüsü kazılmış olmasına rağmen, 1960'lardan önce çok az yerleşme alanı arkeolojik araştırmaya tabi tutulmuştur. West Stow köyündeki sit alanı, Kuzeybatı Suffolk'taki Lark Nehri'ne tepeden bakan kumlu bir sekide yer almaktadır. 1965 ile 1972 arasında sekiz tarla sezonu boyunca, West Stow'daki Erken Anglo-Sakson köyünün neredeyse tamamı Stanley West yönetiminde kazılmıştır. Bu kazılar, Doğu İngiltere'nin ilk Anglo-Sakson toplumlarının yerleşim düzenleri ve geçim uygulamalarına yeni bir ışık tutmuştur.

West Stow uzun süre arkeolojik öneme sahip bir bölge olarak kabul edilmiştir. 19. yüzyılın ortasında, mavnalar için ağırlık kumu arayan işçiler köy alanının yanında bir Erken Anglo-Sakson mezarlığı keşfetmiştir. İşçiler çok sayıda Anglo-Sakson yapıtını toplamış olsalar da, mezarlık alanı hiçbir zaman usulünce kazılmamıştır. Bunun bir sonucu olarak, mevcut durumda arkeologlar hangi eşyaların birlikte gömüldüğünü tespit edememektedir. Mezarlıktan çıkarılan nesneler arasında silahlar, mücevherler ve bir taş tabut yer almaktadır. Ek olarak, 1940'ta sit alanında Roma çanak-çömlek fırınları bulunmuştur. Halen kazı çalışmalarının devam

ettiği Geç Roma sit alanı Icklingham, West Stow köyünün 4 kilometre (yak. 2 kilometre) batısında yer almaktadır. Burası bir pazar merkezi ve ya belki de büyük bir Roma yerel malikanenin merkezi olarak kullanılmış olabilecek geniş ve açık bir alandır.

West Stow köyü kazılarının bir ana hedefi, Erken Anglo-Sakson yerleşmesinin planını çözebilmektir. Alandaki kazı çalışmalarında, kendilerinden daha küçük 70 kadar binanın kuşattığı 7 dikdörtgen ahşap malikane tespit edilmiştir. Daha küçük olan yapılar çukur-yapılar olarak bilinmektedir; zira bunlar aşağı yukarı 0,5 metre derinliğinde ve kabaca dikdörtgen şeklinde çukurların üzerine inşa edilmiştir. Sayıları 1-3 arasında değişen ve muhtemelen kolonları dik tutmaya yarayan direk yuvaları, çukurların kısa kenarlarına açılmıştır. Bu direkler çukur-yapıların çatılarını destekliyor olmalıdır. Malikaneler büyük ihtimalle ana çiftlik binalarıdır; çukur-yapılar ise atölye veya çiftliğin ek binaları işlevinde gibi görünmektedir. Örneğin 15 numaralı çukur-yapıdan, binanın dokuma kulübesi olarak kullanıldığını gösterircesine, çok sayıda ağırşak çıkarılmıştır. Malikanelerin sayısı göz önüne alındığında, West Stow yerleşmesinin 7 civarında şahsa ait çiftlik içerdiği düşünülmektedir.

Yapıt bulguları, West Stow köyünün 5. yüzyılın başlarından 7. yüzyılın ortasına kadar iskan edildiğini göstermektedir. Çanak-çömlek ve metal işçiliği, köyde faaliyetin M.S. yak. 420'de başladığı izlenimini uyandırmaktadır. Ipswich mamulü olan, bir çömlekçi çarkında üretilen karakteristik fırınlanmış çanak-çömlek de köyün M.S. yak. 650'ye kadar iskan edildiğini işaret etmektedir. Ayrıntılı kronolojik analizler, herhangi bir zamanda faaliyet gösteren çiftlik sayısının üç veya dörtten fazla olmadığını göstermektedir; dolayısıyla West Stow gerçek bir köyden ziyade bir mezradır.

West Stow kazısının asıl amaçlarından biri, Erken Anglo-Sakson tarım ve hayvancılık uygulamalarını araştırmaktır. 1960'larda, arkeolojik topraklardan küçük tohumları ve diğer bitki materyallerini toplamak üzere suda yüzdürme tekniği geliştirilmiştir. West Stow, Britanya'da suda yüzdürme tekniklerinin kullanıldığı ilk sit alanlarından biridir. Buradaki çeşitli Anglo-Sakson öğelerinden buğday, çavdar, arpa ve yulaf kalıntıları elde edilmiştir. Bazı 5. yüzyıl öğelerinde kılçıksız buğday (*Triticum spelta*) kalıntılarına rastlanmıştır. Bu Roma Britanyası'nda yaygın olarak yetiştirilen bir buğday türüdür ve varlığı Roma ile Erken Anglo-Sakson tarım uygulamaları arasında bir dereceye kadar devamlılığı işaret etmektedir. Ancak 7.

yüzyıldan itibaren, kılçıksız buğday Anglo-Sakson tarımından silinmiş gibi görünmektedir; yerini buğday ve çavdarın farklı türlerine bırakmıştır.

West Stow sit alanından, hayvan yetiştiriciliği ve avcılık yöntemlerini incelemek için kullanılabilecek 180 binden fazla hayvan kemiği parçası çıkarılmıştır. Bu faunal kalıntılar, West Stow sakinlerinin sığır, koyun ve domuz sürülerine sahip olduklarını göstermektedir. Sığırlar muhtemelen Lark Nehri kıyısı boyunca uzanan verimli meralarda otlatılırken; koyunlar alanın arkasındaki daha kuru dağlık bölgelerde güdülmüş olmalıdır. 5. yüzyılın başlarında en fazla bulunan hayvanlar ise domuzlardır; bunlar büyük ihtimalle nehir sekilerindeki ağaçlık alanlarda güdülmüştür. Hayvan otlakçılığının yanı sıra; ara sıra alageyik, karaca ve su kuşu avcılığı ile kümes hayvancılığı da yapılmakta, Lark Nehri'nde turna balığı ve levrek avlanmaktadır. Erken dönem Anglo-Saksonları ayrıca az sayıda at yetiştirmişlerdir. Büyük midilli boyutlarında olan bu hayvanlar; muhtemelen binicilik ve yük çekme amaçlı kullanılmış, kimi zaman da etleri tüketilmiştir. Büyük ve düz bacaklı Anglo-Sakson köpekleri, günümüzdeki Alman kurtlarının boyutlarındadır. Av, sürü ve bekçi köpekleri olarak kullanılmış olmaları muhtemeldir.

Arkeologlar için cevaplanması en zor sorulardan biri, West Stow köyünde tam olarak kimlerin yaşamış olduğudur. Yerel tarihi bulgular baz alındığında; erken dönem Anglo-Saksonları M.S. yak. 410'da Roma askeri gücünün geri çekilmesinden kısa süre sonra Kıta Avrupası'ndan gelen göçmenler olarak görülmektedir. Daha sonraki bilimsel çalışmalar ise Anglo-Saksonlar'ın 5. yüzyılda Doğu İngiltere'nin yönetimini ele geçiren askeri seçkinlerden oluşan küçük bir topluluk olabileceklerini ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre West Stow sakinleri, Kıtasal üst-krallarından çanak-çömlek, metal işçiliği ve yapı tarzları dahil olmak üzere Anglo-Sakson maddi kültür öğelerini almış yerli Britonlar olabilir. West Stow köyünde kimlerin yaşadığı hiçbir zaman kesin bilinemeyecek olsa da; kılçıksız buğday ekimine dair arkeolojik bulgular, Romalılar ile erken dönem Anglo-Saksonları arasında belirgin bir ekonomik devamlılığı işaret etmektedir.

1974'te West Stow çiftlik binalarının deneysel yeniden inşası için bir proje başlatılmıştır. Erken Orta Çağ araç-gereçleri ve teknikleri kullanılarak yeniden kurulan çeşitli çukur-yapılar ve bir malikane; halen bir ilçe parkında sergilenmektedir.

Ayr. bkz. **Ipswich** (Cilt 4, Bölüm 7); **Hayvancılık** (Cilt 4, Bölüm 7); **Tarım** (Cilt 4, Bölüm 7); **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Crabtree, Pam J. *West Stow: Early Anglo-Saxon Animal Husbandry*. East Anglian Archaeology 47. Ipswich, U.K.: Suffolk County Department of Planning, 1989.

West, Stanley. *West Stow: The Anglo-Saxon Village*. East Anglian Archaeology 24. Ipswich, U.K.: Suffolk County Department of Planning, 1985.

WINCHESTER

MARTIN BIDDLE

Anglo-Sakson İngiltere'nin kraliyet başkenti olan Winchester, Roma dönemindeki adıyla Venta Belgarum, bugün Güney İngiltere'deki Hampshire bölgesinin idari merkezidir. Winchester, ilk geniş ölçekli kazı çalışmasının gerçekleştiği 1961'de, arkeolojik açıdan halen büyük ölçüde *terra incognita* (bilinmeyen toprak/yer, Ç.N.) kategorisindedir. Başlangıcına dair kesin olan hiçbir şey bilinmediği gibi; Roma kasabasının planlamasına ve ya oluşumuna dair de neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Roma sonrası Winchester ise planlı bir arkeolojik inceleme sahası olmamıştır. Erken Orta Çağ'daki Winchester'ın önemine dair yazılı kanıtlar ile aynı döneme dair arkeolojinin edimsel noksanlığı arasındaki tezat dikkat çekmektedir. 1961'de Winchester Excavations Committee'nin (Winchester Kazı Komitesi) başlattığı çalışmanın amacı, "Winchester Araştırması"na göre (1990);

Hem yapı projeleri öncesinde hem de tehdit altında olmayan alanlarda kazı çalışmaları yürüterek; Winchester'ın en erken köklerini aldığı kasabadan modern bir kent olarak kurulmasına uzanan gelişimini araştırmaktır. İlginin merkezi ne geçmişindeki herhangi bir dönem, ne de kalıntılarının herhangi bir parçasıdır; kentin kendisidir. Ancak bu yaklaşımın özellikle Roma kasabasının son zamanı ile Sakson kentinin kuruluş ve gelişimine; ülkemizdeki şehirleş-

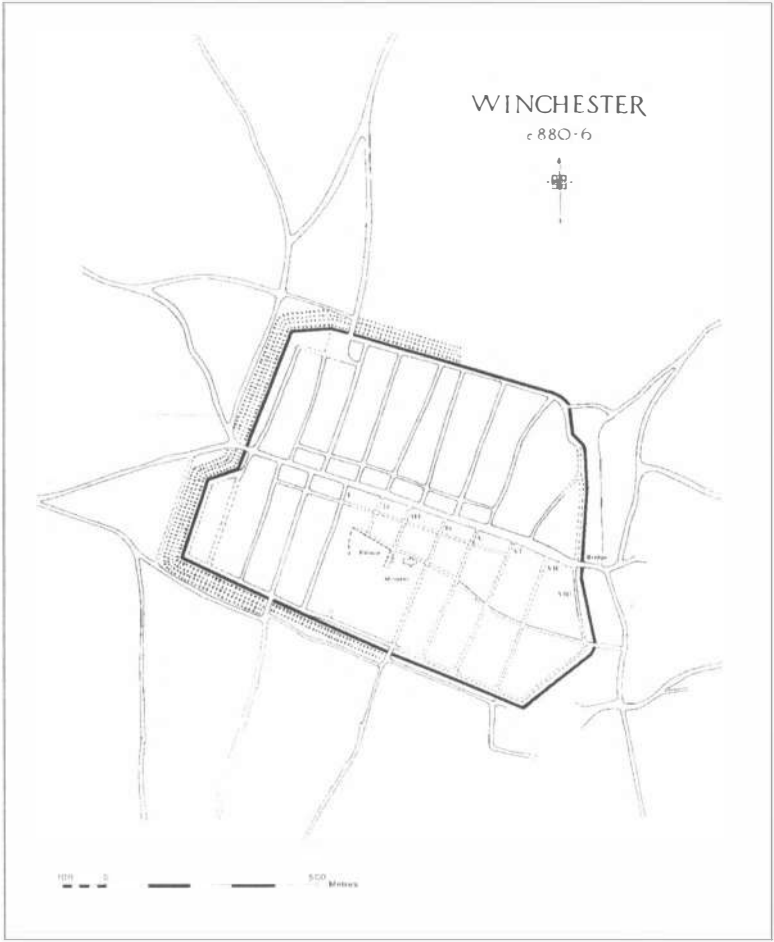
me anlayışıyla ilgili -çözülmesi zor olduğu kadar- hayati öneme sahip problemlere ışık tutmasını umut edebiliriz. Sonrasında ise belgesel bulguların araştırılıp yorumlanması, arkeolojik araştırmalarla birlikte yürütmesi bu yaklaşım için elzemdir.

Ayrıca aynı açıklamada ifade edildiği gibi, başından beri fark edilen bir husus da bunun “kent dokusunun varlık, sınıf ve iş konularında her türden değişkeni kapsayan geniş tabanlı bir keşfi olacaktır. Buna bir tarafta şato, saray ve manastır, diğer tarafta kentin ‘alelade’ yerleşilmiş alanları arasındaki bariz ayrımlardan daha fazlası dahildir.” Kent arkeolojisinin kuruluş manifestosu budur ve hem konsept hem uygulama açısından birçok şehir ve ülkede model alınmıştır.

Sonrasındaki (her yaz 10 hafta veya daha fazla süren) 11 yıllık kazı süreci; 25’ten fazla ülkeden gelen, şehir ve çevresi genelinde dört büyük sit alanının yanı sıra birçok küçük yer üzerinde çalışan 200 öğrenci gönüllüsü tarafından desteklenmiştir. 1968’de sonuçları *Winchester Çalışmaları* adı verilen bir seri halinde kamuoyuyla paylaşmak üzere, Winchester Araştırma Birimi kurulmuştur. 1972’de büyük kazı kampanyasının sona ermesini takiben, kentsel gelişim çalışmaları nedeniyle tehdit altında olan sit alanlarını gözlemlmek ve kazıları gerektiği gibi yürütmek üzere, Şehir Kurtarma Arkeologu pozisyonu açılmıştır. Bu iş Winchester Şehri Müzeler Servisi bünyesinde bugün de kalıcı olarak devam etmektedir.

TARİH ÖNCESİ BAĞLAM VE DEMİR ÇAĞI

Itchen Nehri’nin, Southampton Water’a ve denize giden yolu üzerindeki kireçtaşı tepelerinden geçtiği yerde konumlanan şehir; doğudan hatiya, kuzeyden güneye uzun mesafeler arası ulaşımın doğal bir odağıdır. Bu alanda yerleşim muhtemelen Geç Neolitik dönemde veya belki daha önce başlamıştır. M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren, Demir Çağı esnasında, insanlar Itchen Nehri’nin doğu kıyısında, daha sonraki kentin güneyinde yer alan Aziz Catharine Tepesi’ni iskan edinmişlerdir. Tepenin zirvesi, sonradan aşağıdaki nehir vadisine nazır bir set ve hendek hattıyla çevrelenmiştir; ancak bu savunma yapıları M.Ö. ilk yüzyılın ortalarında yok olmuştur. O sırada yerleşmenin merkezi yukarı doğru ve nehrin diğer tarafına, gelecekteki kentin kurulacağı alana kaymıştır. Orada yaklaşık 20 hektarlık ve genel hatlarıyla dikdörtgen bir alanın etrafı bir hendek ve setle çevrilmiş; dört kenarın her birine ana ulaşım hatlarının geçmek zorunda olduğu giriş yerle-

Resim 1: M.S. yak. 880-886'da Anglo-Sakson kasabası Winchester'ın (İngiltere) planı.
Martin Biddle. (İzinle çoğaltılmıştır)

ri yapılmıştır. Bugün Oram's Arbour olarak anılan bu müstahkem alan, Akdeniz menşeli şarap küpü (amfora) kalıntılarının gösterdiği üzere, o dönemde bölgesel ve stratejik bir öneme sahiptir. 50 yıl kadar iskan edinilen korunaklı alan, M.S. 43'te Romalılar geçtiğinde uzun süredir terk edilmiş haldedir.

VENTA BELGARUM

Demir Çağı yerleşmesi ile Roma kentinin başlangıcı arasında -Roma kontrolündeki uzun mesafe rotalarının Oram's Arbour müstahkem alanı-

nın kuzey ve güney girişlerinden geçmesi dışında- bir devamlılık söz konusu değildir. Kasabanın yukarı kısmında yer alan, M.S. ilk yüzyılın 50'lerine tarihlenen ahşap yapılar Roma yerleşiminin ilk izleridir. Vadi zemininde boyutları bilinmeyen dikdörtgen bir alan, mevcut bir hendekle belirlenmiştir. İlk başta küçük bir Roma kalesinin parçası olarak tanımlanan alan; daha sonraki bir Roma tapınağı ve Tanrıça Epona'nın tahtadan oyma bir heykelinin varlığı dikkate alınırsa korunaklı bir dini alanın parçası da olabilir.

M.S. ilk yüzyılın 70'lerinde; toprak ve ahşap korunaklar içerisinde, 400 Roma fiti (yak. 120 metre) aralıklarla çakıl taşı döşeli sokaklar bir satranç tahtası düzeninde tasarlanmıştır. Sonradan merkezdeki parseli veya *insula*'yı kaplayan, yerleşmenin idari ve ticari merkezi olan büyük ölçekli bir forum inşa edilmiştir. Forumun varlığı -*Venta Belgarum* (Belgalar'ın *venta*'sı veya çarşısı/pazar yeri) adından da anlaşılacağı üzere- kasabanın artık *Belga civitas*'ının başkenti olduğunun açık göstergesidir. Kiremit çatılı ve alçı kaplama, boyanmış duvarlı ahşap evler ile sokaklar boyunca mozaik zeminler inşa edilmiştir. 150'ler ve 160'larda, bu evlerden bazıları, büyük ölçüde taştan veya taş temeller üzerinde yeniden yapılmıştır. 2. yüzyılın sonundan itibaren, kasabanın bölümlerine demir eklemli ahşap borulardaki sularla besleme yapılmaktadır. Bu da, zaten kentin kuzeyine doğru konturlar halinde izlerine rastlanan bir su kemerinin varlığını işaret etmektedir.

M.S. 200'e gelindiğinde savunma yapılarıyla çizilen çember tamamlanmış, *Venta Belgarum* 58.2 hektarlık bir alanla Roma Britanyası'nın en büyük 5. kenti olmuştur. 3. yüzyılın başlarında savunmalar taş yapılar halinde tekrar inşa edilmiştir. Sokaklar temiz tutulmakta ve yüzeyleri düzenli olarak yeniden kaplanmakta, 4. yüzyılın ilk yarısında bile evlerin inşa ve onarımı devam etmektedir. 350'den kısa süre sonra ise, kent köklü bir değişim geçirmiştir. Halka ait ana binalar ve büyük konaklar kısmen veya tamamen yıkılmış; duvarların içerisindeki geniş alanlar, muhtemelen sığırlar ve koyunların post için kesilmeyi veya yün için kırılmayı bekledikleri yapı bloklarıyla kuşatılmıştır. Su tedarigi yeni demir eklemli ahşap borularla yeniden düzenlenmiştir; duvarlarla çevrili alanın bütün bölümleri de eskisinden çok daha yoğun bir nüfusla dolmuş gibidir. Endüstriyel faaliyet çeşitlenip yoğunlaşmış; sokaklar yeniden kaplanmaya devam ederken, kent duvarları harici burçların eklenmesiyle sağlamlaştırılmıştır. Duvarların dışındaki mezarlıkların kapsamı oldukça genişlemiştir; 1986 yılı boyunca kazılan Roma Çağı'na ait 1300 civarındaki mezarın 1000'den

fazlası 4. yüzyıla aittir. 4. yüzyılın 2. yarısında; Venta daha yoğun, daha incelikten yoksun ve daha baskı altında bir yer haline gelmiş gibidir. Bu durum muhtemelen kentin artık bir halk yerleşmesi değil; *annona militaris* adı verilen aynı vergi (Ordunun her türlü erzak, yakacak vb ihtiyacını karşılamak üzere toplanmaktadır, Ç.N.) işleriyle ilgilenen ve içerisinde endüstriyel tekstil üretimiyle uğraşan bir *gynaeceum* (imparatorluk kontrolündeki büyük ölçekli tekstil imalathanesi, Ç.N.) bulunan, korunaklı bir idari üs ve tedarik merkezi olmasıyla açıklanabilir.

ROMA SONRASI VENTA

Roma kasabası 5. yüzyılda inişe geçmiştir. Çöküş, Lankhills mezarlığının sınırında mezarların keskin biçimde yok olmasıyla kendisini belli etmektedir; bu Roma Britanyası'nın sona erişinin en dokunaklı yansımalarından biridir. Bu dönemde birtakım engebeli yol kaplamaları döşenmiş; su tedariği yeniden düzenlenmiştir, ancak kullanılan ahşap boruların artık demir kelepçeleri yoktur. Bu zamanın akabinde binalar terk edilmeye başlarken; bazı sokakların geçiş yolu olarak kullanılması sona ermiş, onun yerine buralar konut veya başka kullanımlar için devralınmıştır. 5. yüzyılın ikinci yarısında, güney geçiş kapısı sokağın üstüne yıkılmış, ancak karışık enkaz döküntülerinin arasından trafik devam etmiş ve ileride buranın üzerine iki sokak kurulmuştur. 600 yılı civarında, sokağa karşıdan karşıya kazılan bir hendekle giriş kapanmış, daha sonra bir kaba taş duvarla bu engel güçlendirilmiştir. Kuzey girişi de muhtemelen aynı zamanda kapanmış olmalıdır ki; en sonunda Roma ızgara sisteminde doğu-batı yönündeki beş sokaktan ve kuzey-güney yönündeki sokaklardan sadece birer tanesi kullanılmaya devam etmiştir. Geçiş yerlerinin kapatılması, Roma kentinin çöküşünden 2 yüzyıl sonra hala duvarlarla çevrili alana erişimi kontrol altında tutan bir otoritenin bulunduğunu göstermektedir.

Kentin geniş alana yayılmış bölümlerinde, farklı faaliyet türlerinin 5. ve 6. yüzyıllar boyunca devam ettiğine dair kanıtlar mevcuttur. Orta Çağ ve sonrasındaki dönemlerde yeraltı depoları, kuyular ve foseptikler kazılırken oluşan tahribata rağmen; geriye ne kaldığının ve sıralanımın nerede alanın kullanımına dair bir fikir verecek ölçüde belirgin olduğunun anlaşılmasına yetecek büyüklükteki alanlar üzerinde yapılan kazı çalışmalarında, bağlantılı katmanlara ulaşılan her yerde izler bulunmuştur. Barbar Cermen varlığının ilk işaretleri, Roma kentinin hala -hiç değilse kısmen- işler halde ol-

duğu 5. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Geniş bir alana dağılmış haldeki duvar içi yerleşimlerde, az miktarlarda Erken (yani Pagan) Anglo-Sakson çanak-çömleği bulunmuştur; bu da o dönemde Cermenler'in iskan edindiği alan sayısının 6'ya kadar çıkabileceğini ortaya koymaktadır. Ek olarak, yer ismi bulguları sonrasında iki işgali daha işaret etmektedir.

Duvarların dış kısmında, kentin çevresindeki 7 kilometrelik bir yarıçap içerisinde, 6. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar tarihlenen 7 adet Anglo-Sakson mezarlığı veya izole mezar kaydedilmiştir. Beş tanesinin tamamı veya büyük bölümü Hristiyanlık öncesi döneme aittir; bunlar Hampshire'da emsalsiz, Güney İngiltere'de ise eşine nadir rastlanan bir grup oluşturmaktadır. Bu durum, eski Venta'nın Hampshire'daki Hristiyanlık öncesi Anglo-Sakson yerleşmesinde odak noktası olarak göreceli önemini göstermektedir. 1970'lerin başından beridir, tartışmalar kasabanın değerinin nasıl açıklanabileceği ve 7. yüzyılın ortasında duvarların içinde bir *minster* kilisesinin kurulması için ne gibi bir öneme sahip olabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Kimileri, bunun sırf Batı Sakson ruhban sınıfı kiliseyi eski bir Roma kasabasında kurmak istediği için gerçekleştiğini savunmaktadır. Diğerleri ise kilisenin, Anglo-Sakson gücü ve otoritesinin duvarlarla çevrili alan içerisindeki mevcut merkezine hizmet etmek için kurulduğunu iddia etmektedir. "Otorite varsayımı" halihazırda bilinen arkeolojik bulgulara bir açıklama getirmektedir.

WINTANCEASTER

M.S. yak. 650'de Hristiyanlığın gelişi, kasabanın duvarlarla çevrili alanının orta yerine sonradan Old Minster olarak anılan kilisenin inşa edilmesiyle kendisini göstermektedir. Haç şeklindeki planı, Kuzey İtalya'dan alınmış gibi görünen uzun Roma fiti ölçüsünü kullanan bir modüler geometride düzenlenmiştir. Bu da 630 yılı civarında Milan Piskoposu Asterius tarafından Cenova'da kutsanan, Wessex din lideri/misyoneri Aziz Birinus'un (ö. yak. 650) tesiri altında inşa edildiğini akla getirmektedir. Anglo-Sakson Wessex Kralı Cenwealh (ikt. 643-672) kiliseyi kurarken, kent yakınlarında geniş bir araziye de bu kuruma bağışlamıştır. M.S. yak. 660'ta Wessex piskoposluğu Winchester'a taşınmış, o tarihten beri de orada kalmıştır.

Kazı çalışması kilisenin uzun ve karmaşık yapısal tarihini gözler önüne sermiştir; ancak 900'den kısa bir süre sonrasında kadar neredeyse hiç de-

ğıştırılmemiştir. Bu dönemin büyük bölümü esnasında Winchester kent-sel bir yer değil, bir kraliyet ve kilise merkezidir. Doğu-Batı eksenini boyunc-a, bugün High Street olarak bilinen bölgede; kraliyete ait etrafı çevrili bir alan, katedral kilisesi ve onun cemaati, bir dizi yüksek statülü özel mülk ile demir işçiliği dahil olmak üzere birtakım hizmet faaliyetlerini barındırmaktadır. Roma döneminden sadece bu sokak ve kuzey-güney yönünde bir sokak ile duvarla çevrili alanın güneydoğu köşesinden merkezdeki *minster* ve saraya doğru, Roma planının çizgisine karşı bir açıda uzanan bir Roma sonrası sokak kullanımında kalmıştır.

860'ta Winchester Vikingler'in saldırısına uğramıştır. Kilisenin zarar gördüğüne dair hiçbir kayıt yoktur; bu belki de Piskopos Swithun (görevde kaldığı dönem: 852-863) 859'da doğu giriş kapısının dışındaki Itchen Nehri üzerinde yaptırdığı bir köprü inşa ettirerek savunmaları düzene koyduğu içindir. Köprü muhtemelen Wessex Kralı Æthelbald (ikt. 855-860) tarafından düzenlenen, duvarların ve giriş kapılarının tamir edildiği daha büyük bir savunma girişiminin parçası olmuştur.

FELIX URBS WINTHONIA

Winchester günümüzde dört öğeden oluşan bir sokak düzenine sahiptir: Batıdan doğuya uzanan High Street, onun yan tarafındaki arka sokaklar, High Street'in her iki tarafına açılan kuzey-güney yönünde bir dizi sokak ve şehir surlarının içerisinde uzanan (artık epey kesintili biçimde) bir sokak. 1960'ların başında Roma sokak planlamasının ana hatları çözüldüğünde, Winchester'ın şimdiki sokaklarının, uzun zamandır sanıldığı gibi Roma kökenli olmadığı anlaşılmıştır: Roma yapıları bugünün sokaklarının altında, Roma sokakları da dikili yapıların altındadır.

Daha sonra arkeologlar şimdiki sokak planının ne zaman kurulduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. 1963'te, kuzey-güney yönündeki sokaklardan biri olan ve bugün Trafalgar Street olarak anılan yerde, ikinci bir yüzey dizisinin üstünde ve altında bulunan sikkeler; buranın 10. yüzyılın başlarında kurulduğunu göstermiştir. Fatih William'ın 1067'de inşa edilen kalesindeki toprak setlerin altında yapılan kazı çalışması; duvarların iç kısmında ilerleyen kuzey-güney yönündeki sokaklardan bir diğeri ve sokağın bir bölümünün kalenin altına gömülmeden önce sekiz veya dokuz kez yeniden kaplandığını, ilk yüzeylerin 10. yüzyıl veya öncesine ait olduğunu ortaya koymuştur. Yazılı kaynaklar, bugünkü sokaklardan ba-

zılarının 10. yüzyılda da orada olduklarını göstermektedir. 901'de kurulan etrafı çevrili New Minster bölgesi, bulunduğu alanın dört bir yanında ki sokaklar üzerinden tanımlanmıştır. Bu nedenle Winchester'ın sokak planlaması, Anglo-Sakson dönemine aittir; ya 880'lerde Kral Alfred (ikt. 871-899) tarafından, ya da (gitgide artan bir olasılıkla) ağabeylerinden birinin -muhtemelen Æthelbald'ın- hükümdarlığı sırasında döşenmiştir.

Sokakların önceden tasarlanmış tek bir operasyonun parçası olduklarına hiç şüphe yoktur. İlk yüzeyin her yeri küçük, bir plan dahilinde kırılmış çakmaktaşılarıyla aynı tarzda döşenirken; kuzey-güney sokakları arasındaki mesafe 20,1 metre (66 fit) veya 1 "zincir"lik bir "dört-direk" (aşağı yukarı 1,2 x 5 metre [4 x 16.5 fit]) modülüne göre düzenlenmiş gibi görünmektedir. Winchester tipi planlar, Güney İngiltere'de 10. yüzyılın başlarında faal olan bir grup başka müstahkem alanda da görülmektedir; bunlardan bazıları, Roma zamanından kalma mevcut sokak sisteminden etkilenmiş olamayacak yeni alanlarda yer almaktadır. Daha önceki örneklerin araştırılması şart değildir. Winchester tipi sokak planlarının düzeninde, 8. ve 9. yüzyıllarda İngiltere'yi bin yıl hayatta kalacak uçsuz bucaksız dikdörtgen şerit tarlalarla kaplayan yüzlerce isimsiz kişinin bilmediği pek bir şey yoktur. Bu, İngiliz şehir planlamasının ilk önemli adımı ve Roma sonrası Batı'da kendi türünün en erken tasarımlarından biridir.

Sokaklar, Anglo-Sakson devletinin son 1,5 yüzyılı zarfında, üzerlerinde yükselen kalabalık ve canlı bir kentin iskeletini oluşturmuştur. Yaklaşık 900'de, Alfred'in eşi Ealhswith (ö. 902) doğu girişinin iç kısmında kendi mülkü üzerinde bir rahibe manastırını (Nunnaminster) kurmuştur. 901'de oğlu Kral Yaşlı Edward (ikt. 899-924) kentin merkesindeki Old Minster'in hemen yanına New Minster'ı (Artık Old Minster adıyla anılan antik katedralden ayırt edilmesi için baştan böyle adlandırılmıştır) kurmuştur. 963'te Piskopos Æthelwold (Görev Süresi: 963-984) rahiplerin yerine Benedikten keşişlerini getirerek kentin manastırlarını yeniden düzenlemiştir. 971'de selefi Swithun'u başta gömüldüğü mezardan alarak, altın ve kıymetli taşlarla bezeli özel bir mabede yerleştirmiş ve Old Minster'in büyük ölçekli yeniden inşasını başlatmıştır. 980 ve 992-994'te Æthelwold ve halefi Ælfheah'nın (Görev Süresi: 984-1006) fedakar çalışmalarıyla, Old Minster Anglo-Sakson İngiltere'nin en büyük kilisesi haline gelmiştir. Burası aynı zamanda neredeyse tamamı kazılan tek Anglo-Sakson katedralidir; uzun yapı dizilişi aydınlığa kavuşturulmuş ve mimari tasarımı kağıda dökülmüştür. Erken Orta Çağ Avrupası'nın büyük ve en özgün yapıların-

dan biridir.

1000 yılına gelindiğinde, duvarlarla çevrili alanın bütün güneydoğu bölümü; katedral ve iki diğer *minster*, kraliyet kurumlarının tamamı, Wolvesey'deki psikopos sarayı (Piskopos halen burada ikamet etmektedir) ve *minster*'ların batısında kralın hazinesinin kalıcı olarak tutulduğu ilk yer olan bir kraliyet sarayını içeren, kraliyet ve kiliseye ait özel bir bölge olmuştur. Winchester artık Anglo-Sakson İngiltere'nin kraliyet başkenti Westminster'dır. Bir eğitim, müzik, ayin, kitap üretimi ve el yazımı kitap bezeme, metal işçiliği, yontu ve Eski İngilizce ve Anglo-Latin dillerinde yazım merkezi olarak hizmet vermiştir. Güneydoğu bölgesinin dış kısmında, sokakların cepheleri binden fazla malikane, birçok bölge kilisesi ve geniş yelpazede zanaat üretimi ve endüstrileriyle, özellikle külçe takası ve para basımıyla büsbütün gelişmektedir. Bu Eski İngiliz devletinin altın çağıdır ve Winchester da ilk başkentidir.

Kent kısa sürede yabancıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Duvarlarının ardında güvende olan Winchester halkı, 1006'da Dan Viking ordusu denize doğru ilerlerken onları gözetlemişlerdir. 1013'te Danimarka Kralı Svein Forkbeard (ikt. yak. 987-1014) kenti ele geçirmiştir. Takip eden yıllarda, İngiltere ve Danimarka'nın kralı olan oğlu Cnut (ikt. 1016-1035) Winchester'ı Anglo-Dan Kuzey Denizi İmparatorluğu'nun ana merkezi yapmıştır. Kendisi ve ailesi Old Minster'a gömülmüştür. Kasım 1066'da, başkentin halkı hiçbir direniş göstermeksizin kenti Fatih William'a teslim etmiştir; ki bu dönem Winchester'ın, Londra'nın filizlenmekte olan refahına kafa tuttuğu bir yüzyılın habercisidir.

Ayr. bkz. **Anglo-Sakson İngiltere** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Biddle, Martin. "The Study of Winchester: Archaeology and History in a British Town, 1961-1983." İçinde *British Academy Papers on Anglo-Saxon England*. Editör E. G. Stanley, s. 299-341. Oxford: Oxford University Press, 1990.

———. "Excavations at Winchester, 1971: Tenth and Final Interim Report." *The Antiquaries Journal* 55 (1975): 96-126 and 295-337.

———. "Excavations at Winchester, 1970: Ninth Interim Report." *The Antiquaries Journal* 52 (1972): 93-131.

- . "Excavations at Winchester, 1969: Eighth Interim Report." *The Antiquaries Journal* 50 (1970): 277-326.
- . "Excavations at Winchester, 1968: Seventh Interim Report." *The Antiquaries Journal* 49 (1969): 295-329.
- . "Excavations at Winchester, 1967: Sixth Interim Report." *The Antiquaries Journal* 48 (1968): 250-284.
- . "Excavations at Winchester, 1966: Fifth Interim Report." *The Antiquaries Journal* 47 (1967): 251-279.
- . "Excavations at Winchester, 1965: Fourth Interim Report." *The Antiquaries Journal* 46 (1966): 308-339.
- . "Excavations at Winchester, 1964: Third Interim Report." *The Antiquaries Journal* 45 (1965): 230-264.
- . "Excavations at Winchester Cathedral, 1962-63: Second Interim Report." *The Antiquaries Journal* 44 (1964): 188-219.
- Biddle, Martin, et al. *Object and Economy in Medieval Winchester*. Winchester Studies, vol. 7, pt. 2. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Biddle, Martin, ed. *Winchester in the Early Middle Ages: An Edition and Discussion of the Winton Domesday*. Winchester Studies, vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Biddle, Martin ve R. N. Quirk. "Excavations near Winchester Cathedral, 1961." *The Archaeological Journal* 119 (1962): 150-194.
- Clarke, Giles, et al. *Pre-Roman and Roman Winchester: The Roman Cemetery at Lankhills*. Winchester Studies, vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1980.
- Collis, John. *Winchester Excavations 1949-60*, Vol. 3. N.p., n.d.
- Collis, John ve K. J. Barton. *Winchester Excavations, Vol. 2, 1949-1960*. Excavations in the Suburbs and the Western Part of the Town. Winchester, U.K.: City of Winchester, 1978.
- Cunliffe, Barry. *Winchester Excavations 1949-1960*. Winchester, U.K.: Winchester City Council, Museums and Libraries Committee, 1964.
- Keene, Derek ve Alexander R. Rumble. *Survey of Medieval Winchester*. Winchester Studies, vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Kjølbye-Biddle, Birthe. "Old Minster, St. Swithun's Day 1093." İçinde *Winchester Cathedral: Nine Hundred Years, 1093-1993*. Editor John Crook, s. 13-20. Chichester, U.K.: Phillimore, 1993.
- . "Dispersal or Concentration: The Disposal of the Winchester Dead over 2000 Years." İçinde *Death in Towns: Urban Responses to the Dying and the Dead, 100-1600*. Editor Steven Bassett, s. 210-247. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1992.
- Lapidge, Michael. *The Cult of St Swithun*. Winchester Studies, vol. 4, pt. 2. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Rumble, Alexander R. *Property and Piety in Early Medieval Winchester: Documents Relating to the Topography of the Anglo-Saxon and Norman City and Its Minsters*. Winchester Studies, vol. 4, pt. 3. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Scobie, G. D., John M. Zant ve R. Whinney. *The Brooks, Winchester: A Preliminary Report on the Excavations, 1987-88*. Archaeology Report, vol. 1. Winchester, U.K.: Winchester Museums Service, 1991.
- Zant, John M. *The Brooks, Winchester, 1987-88: The Roman Structural Remains*. Archaeology Report, vol. 2. Winchester, U.K.: Winchester Museums Service, 1993.

VİKİNG YORK

P. V. ADDYMAN

York, Vikingler'in İngiltere'yi fetih girişimi esnasında büyük İskandinav ordusu tarafından ele geçirildiğinde 800 yaşındadır. Sonrasında Jorvik adını alan kasaba, ardından gelen 88 yılın büyük kısmında, İskandinav denetimi altında kalmış; ya İngiliz kukla devletleri ya da Dan veya Norveç kralları tarafından yönetilmiştir. Bu yıllarda Kuzey Avrupa'nın önde gelen kasabalarından biri ve Northumbria'daki (İngiltere'nin kuzeydoğusu) İskandinav yerleşmelerinin büyük bölümü için merkezi bir yer haline gelmiştir. Son Viking kralı Erik Bloodaxe'in M.S. 954'te ihraç edilmesinin ardından, Northumbria İngiltere krallığına katılmış ancak York'ta konuşlanan kontlar tarafından yönetilmeye devam etmiş; kendine özgü bir Anglo-İskandinav kültürü ve tabiiyetini bir yüzyıldan fazla korumuştur.

York'u kuran Roma 9. Lejyonu, Eboracum Kalesi için seyrüsefere müsaait Ouse Nehri'nin buzul taşlarını boylu boyunca kestigi, düşük rakımlı ve geniş Vale of York bölgesinin diğer tarafına iyi rotalar sağlayan bir yer seçmiştir. Yerleşme bu nedenle iyi su ve toprak bağlantılarına elverişli bir konumdadır. York Vikingler tarafından ele geçirildiğinde halen fazlasıyla Romalı bir yerdir. Eboracum'un taştan savunma yapıları, ana giriş kapıları ve sokak düzeni ile yanbaşındaki sivil kasaba Colonia Eboracensis Viking döneminde de büyük ölçüde ayakta kalmıştır. Kalenin içerisinde, M.S. 627'de kurulan ve M.S. 735'ten itibaren York başpiskoposunun makamı olan Aziz

Peter Kilisesi civarında, muhtemelen yakınlarında Northumbria kralları için bir tesisle birlikte dini bir bölge palazlanmıştır. York diğer kiliseleri, ev zanaatı ve nehir kenarı ticaret faaliyetleriyle o dönem İngiltere’de az rastlanan biçimde her açıdan bir şehir niteliğindedir. İskandinavlar muazzam bir çaba ve malzeme birikimiyle; aslında Jorvik’e bağlı ayrı bir Viking krallığı için siyasi, askeri, idari, dini, endüstriyel ve ticari fonksiyonları sağlamak üzere bunu iki nesilden fazla sürecek hale getirmiştir.

Jorvik’in savunması için Roma tahkimat yapıları düzene sokulmuş; bazı yerlerde Roma duvarlarının üzerine kazıklarla duvar örülerek yükseltilmiş, diğerlerinde ise daha büyük bir alanı kapsayıp koruyacak biçimde genişletilmiştir. Korunaklar içindeki kasaba, artan nüfus ile ticari ve endüstriyel gelişme için konut sağlamak üzere köklü biçimde yeniden planlanmıştır. Ouse Nehri üzerindeki Roma köprüsünün yerine, şimdiki Ouse Köprüsü’nün bulunduğu alan üzerinde daha aşağıya doğru başka bir geçit yapılmıştır. Geçide uzanan yeni sokakların isimleri İskandinav dilindedir: Bir tarafta Micklegate (“büyük sokak”), diğer tarafta Ousegate (“Ouse sokağı”) ile onun uzantısı olan Pavement yer almaktadır. Aynı şekilde Walmgate de bir yan nehir olan Foss’a açılmakta ve kasabanın içine doğru Fossgate olarak devam etmektedir. Bu durum ticari faaliyeti nehir kenarlarında ve iki nehir arasındaki toprak çıkıntısında yoğunlaştırmıştır. Diğer yeni sokaklardan oluşan bir ağ da bunlarla bağlantılı biçimde döşenmiştir.

Alan düşük rakımlıdır ve çekilmeyi engelleyen bir kil altyapısına sahiptir. Yeni yerleşmedeki organik birikinti, hızla anoksik (oksijensiz) zemin koşullarına yol açmış ve arkeolojik kalıntıların -bilhassa normalde çabuk bozulan organik bileşenlerin- çok iyi korunmasını sağlamıştır. Sonunda oluşan büyük tabakalanma derinlikleri, bugünkü York’un altında kaldığı için arkeologların erişimi zor olsa da; bir Viking kasabasının ticari merkezindeki hayata dair eşsiz ayrıntıda bir kayıt içermektedir.

Kentin yeniden geliştirilmesi esnasında yeni sokakların bazılarında yapılan kazı çalışmaları, ön cephelerin münferit mülklere bölündüğünü göstermiştir. Evler sokak cephesine, binalara doğru uzanan uzun ve dar parseller üzerinde yan duvarlarla kurulmuştur. 1976-1981 arasında, 16-22 Coppergate alanında bu tip 4 mülk kazılmıştır. Burada M.S. yak. 900’den itibaren kurulan sokak ve arsa bölmeleri, mevkilerini bugüne kadar korumuştur. M.S. 930’a gelindiğinde parsellerde konut ve endüstriyel ölçekte üretim için kullanılan direk ve dallardan yapılar bulunmaktadır. 960’lar ve 970’lerde bunların yerini yarı çukur özellikli, çift kat kalaslı ve sonra-

Resim 1: Coppergate, York. M.S. yak. 930'a ait dal örgülü direklerden oluşan yapıların kazı çalışması. ©York Arkeoloji Vakfı'nın izniyle çoğaltılmıştır.

dan inşa edilen meşe yapılar almıştır. 11. yüzyılda, bazı durumlarda yine yerlerine daha sonra inşa edilen yer seviyesinde meşe yapılar geçmiştir. Yapı geliştirme çalışmaları sırasında yapılan kazılar ve gözlemler, York'un merkezinin birçok yerinde benzer Viking Çağı binalarının ve yerleşim planlarının var olduğunu göstermektedir.

İnsanlar sokağa nazır binalarda yaşamıştır. Zanaat ve endüstri işleri buralarda ve arkada uzun dar parseller üzerindeki binalar ile açık alanlarda yürütülmüştür. Coppergate'te yürütülen bu tür faaliyetler ahşap işçiliği; demir eşya üretimi; bakır alaşımı, gümüş ve demir olmayan diğer madeni eşyaların üretimi; kehribar ve diğer mücevheratın zanaat işçiliği, boynuzdan taraklar ve tekstil ürünleri (iplik eğirme, giysilerin dokuma, boyama ve yapım işlemleri dahil olmak üzere); ve deri işçiliğini (ayakkabı imalatı dahil olmak üzere) içermektedir. Sikke basmak için kalıp yapımı da -veya tek başına baskı işlemi- muhtemelen devam etmiştir; zira Jorvik'te 10. ve 11. yüzyıllarda çok miktarda gümüş sikke üretilmiştir. Sit alanında ayrıca bölgesel ve uluslararası ticarete dair kanıtlar bulunmaktadır. Çevresel arkeoloji, araştırmacıların yaşam koşulları, beslenme ve hastalıklar ile ilgili çıkarımlarda bulunmalarına olanak vermiştir. Anglo-İskandinav York'un çeşitli yerlerinde yapılan mezarlık kazıları, o zamanki nüfus bilgilerinin saptanmasına yardımcı olmuştur.

Viking döneminde York'ta Paganizm yerini hızla Hristiyanlığa bırakmıştır. Eski Anglo-İskandinav katedrali muhtemelen yüksek statülü bir Anglo-İskandinav mezarlığına evsahipliği yapan bugünkü York Minster'in kuzeyinde yer almaktadır. Belgesel ve arkeolojik bulgulardan bilinen daha küçük kiliselerden biri, yapısı günümüze ulaşan Bishophill Junior'daki Azize Mary kilisesidir. Bunlar hep birlikte Orta Çağ papaz bölgesi sisteminin Anglo-İskandinav bir öncülünü temsil etmektedir.

Minster ve diğer kiliselerde bulunan, 9.-11. yüzyıllara tarihlenen taş heykeller, varlıklı destekçilerin -deri, ahşap ve madeni eşyalarda da görülen- hem Anglo-Sakson hem de Viking gelenekleri ve üsluplarını yansıtan başarılı bir metropol sanat geleneğini teşvik ettiklerini göstermektedir. Bu durum, bulunan müzik aletleri ve belgelenmiş edebi eserlerle birlikte, idari ve ticari başarının yanı sıra Jorvik'teki kültürel hedefleri de işaret etmektedir.

Norman fetihçi I. William'ın emriyle hazırlanan Domesday Kitabı, 1086'dan itibaren Jorvik'in 1800 kadar ev ve belki 10.000 kişilik bir nüfusuyla o dönem Kuzey Avrupa için oldukça büyük bir şehir haline geldiğini göstermektedir. 1066-1085 arasında Norveç orduları tarafından yapılan mükerrer veya planlı saldırılar, devam eden İskandinav bağlantılarını ortaya koymaktadır. Coppergate kazı alanında bir yeraltı sergisi olan Jorvik-The Viking City (Viking Şehri Jorvik), 970'lerdeki Coppergate'in kanıtlara dayalı ve tam ölçekli bir simülasyonunu sunmaktadır. Viking dönemindeki York'tan çıkarılan diğer yapıtlar ise York'ta bulunan York-shire Müzesi'nde sergilenmektedir.

Ayr. bkz. **Vikingler** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Addyman, P. V., ed. *The Archaeology of York*. 20 vols. to date. Ongoing series issued in fascicles. York: Council for British Archaeology, 1976-.

Hall, Richard. *Viking Age York*. London: Batsford, 1994.

———. *The Viking Dig: The Excavations at York*. London: 1984.

Additional information is available at the York Archaeological Trust's website at <http://www.yorkarchaeology.co.uk>, especially under "Secrets Beneath Your Feet" and "Jorvik: The Viking City."

MEROVENJ FRANSA

BAILEY K. YOUNG

M.S. 406 yılının sonunda, Vandallar, Suevi kavmi ve Alanlar'ın da dahil olduğu Cermen halklarından oluşan bir konfederasyon, Mainz'in yanındaki donmuş Ren Nehri'ni geçmişler, İspanya ve Kuzey Afrika'ya kadar yağmalamaya başlamışlardır. Ren sınırı (*limes*) hiçbir zaman eski haline getirilmemiş; Büyük İstilalar -veya Göçler- Galya'ya ulaşmıştır. Bu hareketler, Hunlar'ın 370'te Orta Asya'dan gelerek paniğe kapılan Vizigotlar'ın zorla Roma İmparatorluğu'na girişlerine yol açmasıyla tetiklenmiş; sayısız "barbar" halkının kalıp yeni yönetimler kurmak üzere batı eyaletlerine girmesine vesile olmuştur. Belirleyici evre, Hun gücünün çöküşünün ve İmparatorluk Roması otoritesinin hızlanan parçalanmasının meydana yeni oyunculara bıraktığı 450'ler ile büyük çaplı nüfus hareketlerinin mola verdiği ve batıda kalıcı ülkesel kimliklerin doğmaya başladığı 600 arasında vuku bulmuştur.

O zamana kadar en başarılı barbar hanedanı, şüphesiz 7. yüzyılın başlarında II. Clotaire ve oğlu Dagobert'in yönetimi altında birleşen Merovenj Frankları'nındır. Loire ve Ren arasında yer alan, Roma dönemindeki Galya'nın eyaletleri olan topraklar; güneyde daha fazla Romalılaşmış bölgelere (Aquitania, Burgonya, Provence), doğuya doğru ise Cermen bölgelerine (Türingiya, Alemanyaya, Bavyera) yayılan bu "Frank" gücünün kalbi olarak Fransiya diye anılmaya başlamıştır. Peki yaklaşımakta olan Orta

Çağ'da Franklar'ı zirveye taşıyacak olan bu yeni gücün ve kültürel dinamizmin gelişmesinde, "Franklar"ın ve "Romalılar"ın rolleri ne olmuştur? Bu soru işaretleri, yüzyıllar boyu tarih tartışmalarının merkezinde yer almış ve Merovenj arkeolojisinin gelişimi için gerekli çerçeveyi sağlamıştır. Tartışmaların kaynağında, ilk kez Rönesans tarihçilerinin elinde şekillenen Roma İmparatorluğu'nun inişe geçmesi ve çöküşü paradigması vardır. Arkeoloji de rol oynamaya başlayınca, bu paradigma halihazırda yazılı kaynaklardan bilinen tarihi aktörlerin mezarları incelenerek kimliklerini tespit etmek üzere tasarlanmıştır.

MEZARLIK ARKEOLOJİSİ

1653'te, Tournai'de yer alan (Belçika) Aziz Brice kilisesinin yanındaki bir inşaatta, işçiler içinde altın ve gümüş sikkelerin yanı sıra bol miktarda -bazıları net biçimde silah olan- demir ve tunç nesneler ile iki insan kafatası ve bir at kafatasının da dahil olduğu kemikler bulunan bir "hazine"ye rastlamışlardır. Yerel yetkililerin anında müdahalesi ve Arşidük Leopold Wilhelm'in sahip çıkarak ilgi göstermesi sayesinde, bu buluntuların birçoğu toplanmış ve incelenmek üzere arşidükün ünlü bir tarihçi olan özel doktoru Jean-Jacques Chifflet'e verilmiştir. 1655'te Chifflet buluntuların ayrıntılı bir dökümünü yayımlamış, bilirkişilerin ve yapıt incelemelerinin yardımıyla yeniden canlandırılarak her biri özenle resmedilmiştir.

Chifflet üzerinde mızrak tutan uzun saçlı bir savaşçı figürü ve "CILDIRICI REGIS" yazısı olan gümüş bir mühür yüzüğüne dayanarak, bulunan gömüyü Frank kral Childeric'in mezarı olarak tanımlamıştır. Frank tarihine dair Tours Piskoposu Gregory (ö. 593) tarafından yazılan hikaye anlatımlı büyük kaynağa göre; Batı Frankları'nın bir hükümdarı olan Childeric 5. yüzyılın sonlarında Romalı kumandanların yanında savaşmış ve M.S. 481/482'de ölmüştür. Daha sonra oğlu Clovis, Romalı general Syagrius'a saldırarak onu mağlup etmiş(486) ve rakip Frank yöneticilerini bertaraf ettiği, diğer barbar halklarını ise bozguna uğrattığı bir savaş kariyeri ortaya koyarak, 511'de ölümüne dek Fransa'yı yönetecek ilk hanedanı kurmuştur: Merovenjler.Arşidük, Childeric koleksiyonunu yanında Viyana'ya götürmüş; ölümünün ardından koleksiyon diplomatik bir hediye olarak Kral XIV. Louis'ye takdim edilmiş ve 19. yüzyıla kadar ortadan kaybolmuştur.

Sonraki iki yüzyıl boyunca, Kuzeybatı Avrupa'da eşyalı mezarlar ortaya

Resim 1: Dansolsheim mezarından çıkan Merovenj dönemine ait kemer tokaları ve plakalar. Dagli Orti. Sanat Arşivi/Strasbourg Arkeoloji Müzesi. (İzinle çoğaltılmıştır)

çıktığında, “antika meraklıları” onların yazılı kaynaklardan bilinen antik halk topluluklarına atfedilip atfedilemeceğini tartışmıştır. 1800’den sonra, erken sanayileşme (kara ve demir yollarının yapımı) binlerce mezarın keşfine zemin hazırlamıştır. Bilimsel metodolojilerin gelişimiyle ve ulusal bir geçmişe duyulan Romantik hevesle birleşen bu keşif, “ulusal arkeolojiler”in doğuşu için olumlu bir iklim yaratmıştır. 1848’de Wilhelm ve Ludwig Lindenschmidt ikna edici bir savla, Selzen’de (Rheinhessen) kazılan ve 2 tanesinde Bizans İmparatoru Justinien’in (ikt. 527-565) altın sikkeleri bulunan 21 adet iyi donatılmış mezarın Franklar’a ait olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ardından içlerindeki nesnelerin bulundukları yerlerin krokileriyle, mezarların tek tek özenli biçimde vasıflandırmasını yayımlamışlardır.

1855 ile 1859 arasında Başrahip Cochet, Normandiya’da yaptığı kazılara dayanarak üç etkileyici cilt yayımlamıştır. Yaklaşımı daha genel boyuttadır. Kremasyonla defnettikleri ölülerinin yanına adak niyetine tipik olarak yiyecek, sofraya eşyası ve küçük sikkeler koyan yerli (ve Pagan) Gallo-Romalılar’ı; yakılmamış ölülerini silahlarla -kadınları broşlar ve saç tokaları gibi süs eşyalarıyla- gömen istilacı Cermen savaşçılarla karşılaştırmıştır. Cochet’in yöntemleri acemicedir. Genellikle mezar çizimleri, sit alanı

planları veya mezar asamblajlarına yer vermemiş; yapıların kronolojik boyutuna dikkat etmemiştir. Örneğin işlerinde “tipik Frank savaşçısı” farklı dönemlere ait silahlar taşırken, hatta kadın takılarıyla gösterilmektedir. Cochet Childeric’in mezarını düştüğü karanlıktan çıkarmış olmasına rağmen, onun kesin tarihlenmiş bir örtük-buluntular asamblajı olarak potansiyel değerini anlamamıştır. Yine de Merovenj arkeolojisine olan hevesi, Fransa ve dışında yeni disiplinine ilgi uyandırmıştır.

I. Dünya Savaşı’ndan önceki yarım yüzyılda; çoğu kez imar çalışmalarının yan mahsulü olarak, binlerce mezar açılmıştır. “Etnik paradigma” diye adlandırılabilir olan kavram egemenliğini sürdürmüştür. 1860’ta Charnay’daki (Dijon yakınlarında) mezarların bir kaydını yayımlayan Henri Baudot, bunların krallıkları 534’te Franklar tarafından ele geçirilmeden önceki Burgonlar’a ait olduklarını düşünmüştür. 1892 ve 1901’de, Camille Barrière-Flavy Güneybatı Fransa’daki mezarlardan çıkarılan materyalleri yayımlamış; bunları Vizigotlar’ın 507’de Clovis’e yenilmeden önce bu bölgede hüküm sürdüğünden hareketle “Vizigotik” olarak sınıflandırmıştır. Bazı araştırmacılar saha metodolojisi ve çıkartılan materyallerin yarattığı ciddi sorunlarına dair anlayışlar geliştirmiştir. Başrahip Haigneré 1866’da Bolougne bölgesindeki dört mezarlıkla ilgili, her bir mezarın yapıt asamblajlarını ve bir alanda da her mezarın numaralandığı bir listeyi içeren bir çalışma yayımlamıştır. Jules Pilloy, Picardy’de Merovenj yapıtlarının ilk kronolojik çalışmasını hazırlamıştır. İstilalarla örtüşen bir erken dönemi; 6. yüzyılda Merovenj gücünün yükselişini imleyen bir ikinci dönemi; ve atış baltası (*francisca*) gibi silahlar mezar gruplarında artık görülmezken, tek kenarlı kısa bir kılıç olan yeni bir tipin (*scramasax*) ortaya çıkmasıyla, geçiş döneminin daha geç bir evresini; ve Karolenjler’e özgü olduğunu düşündüğü altın ve gümüş kakmalı (*damasquinure*) demir plakalı tokalar gibi nesnelerle göze çarpan bir son evreyi ayırt etmiştir (Resim 1).

Pilloy ve Başrahip Haigneré gibi kişiler sonda araştırması için temelleri atarken, diğer kazıcılar ganimetleri büyüyen antik eser pazarında satmak için sit alanlarını yağmalamaktadır. Frédéric Moreau örneği de zamanın bir diğer kazıcı tipidir. Binlerce mezar kazarak, çok geniş ölçekte çalışmıştır. Ziyaretçilere yapıtları sunmasıyla bilinse de; bir kazı günlüğü tutmuş, evinde bir restorasyon laboratuvarı idame ettirmiş ve işlerini özetler halinde olağanüstü renkli baskiresimlerle büyük boy albümlere bizzat basmıştır. I. Dünya Savaşı, Fransa’da Merovenj arkeolojik faaliyetlerinde 1960’lara kadar süren ciddi bir gerilemeye yol açmıştır. Kazılar az sayıda ve sınırlı

Resim 2: 6. Yüzyıla ait Piskopos sarayındaki mozaik. Monique Delley. Cenevre Kantonu Arkeoloji Servisi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

bir kapsamda yürütülmüştür; en önemli genel incelemeler ise İsveçli Nils Åberg ve Alman Hans Zeiss gibi yabancı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Édouard Salin, Fransız geleneğini canlı tutmuştur. Lorraine'den bir maden mühendisi olan Salin, 1912'de o bölgedeki kırsal mezarlıkları kazmaya başlamış; 1950'ler boyunca kazmaya ve yayımlamaya devam etmiştir. Albert France-Lanord ile birlikte, Nancy kentinde, Fransa'da arkeolojik metalurjide uzmanlaşan ilk laboratuvar olan *the Musée de l'Histoire du Fer*'i (Demir Tarihi Müzesi) kurarak teknik araştırmaları canlandırmıştır. Merovenj dönemine dair mezarları, yazılı kaynakları ve laboratuvar analizlerine dayanan iddialı bir genel yorumlama ortaya koymuştur. Merovenj metal işçiliğinin teknik araştırmaları bir hayli yenilikçidir; desen-kaynaklı (bıçaklarda ve kılıçlarda, farklı metallerden farklı parçalar kullanılarak uygulanan kaynaklama yöntemi, Ç.N.) kılıçları, altın ve gümüş teller işlenerek yaratılan desenlerle süslenen demir kemer tokalarını, altın-lal ve altın telkari broşlarını inceleyen karmaşık becerileri sergilemektedir.

Salin'in tarihsel vizyonu, sıkı sıkıya "etnik paradigma"nın sınırları içerisinde kalmıştır: tipik yapıtlar ve cenaze gelenekleri bazında Gallo-Romalı

mezarları Cermen mezarlarından ayırt etmeye ve Franklar, Burgonlar, Alemanlar ile Vizigotlar gibi belirli “istilacı” grupları tespit etmeye girişmiştir. Bu grupların 5. yüzyıldaki “Büyük Akınlar” zamanında, cenaze gelenekleri tam anlamıyla oturmuş belli gruplar olarak birbirleriyle temasa geçmiş oldukları varsayılmıştır. Lorraine'deki Villey-Saint-Etienne gibi özel bir alanda; arkeologlar zamanla bu geleneklerin etkileşerek daha sonraki Merovenj dönemlerinde nasıl yeni bir cenaze kültürünü meydana getirdiklerini fark edebilmişlerdir. Salin bu uygulamaların her yönüyle -mezar yapımı ve konumlandırması, mezarlık düzeni, ateş gibi ritüel aktivitelerin izleri ve vücudun yatırılış şekli- yapıt asamblajlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Başrahip Cochet gibi, Salin de bu mezarlardan ideoloji ve din hakkında neler öğrenilebileceğiyle fazlaca ilgilenmiştir.

Salin'in daha önceki “gitgide kaynaşma” anlayışı, burada “Hristiyanlaşma” düşüncesi ile örtüşmektedir. Başlangıçtaki cenaze kültürünün, Gallo-Romalılar'ın uyguladığı Hristiyan cenaze kültürünün karşısı Pagan özellikler taşıdığına, kademeli biçimde Hristiyan kültürünün galip geldiğine, eski “sıra-mezarlı mezarlıklar”ın terk edildiğine ve sonrasındaki Merovenj dönemi boyunca mezarlarda eşyaların görülmemeye başlandığına hükmetmiştir. Salin kariyerinin sonunda Kral Dagobert (ikt. 629-639) ile ilişkilendirilen Aziz Denis manastır kilisesinin mahzenindeki Merovenj lahitlerinin kazısına katılmıştır.

1970'ler ve 1980'ler boyunca, Fransız arkeolojisi daha profesyonel bir hale gelmiş ve Merovenj arkeolojisi araştırma organizasyonlarında kurulan liderlikten ilk kez istifade etmiştir. Caen bölgesinde C.R.A.M. (Orta Çağ Arkeolojik Araştırma Merkezi) tarafından yürütülen kazı çalışmaları, Batı Normandy'de bir miktar Merovenj aktivitesi olduğuna dair daha önceki izlenimi kısa sürede doğrulamıştır. Frénouville Fransa'da bütünüyle kazılmış ve sonuçları yayımlanmış ilk Merovenj mezarlığıdır. Ron-Alpler bölgesinde Cenevre, Lyon ve Grenoble'dan gelen bir grup arkeolog birbirleriyle işbirliği halinde sayısız Erken Orta Çağ kilisesi ve mezarlığında kazı çalışması yapmıştır. İçlerinden biri, Michel Colardelle, Geç Roma'dan Orta Çağ dönemine bu bölgedeki cenaze arkeolojisine dair uluslararası bir çalışma yayımlamıştır.

Merovenj uyanışının düşünsel merkezi A.F.A.M. (Merovenj Arkeolojisi Fransız Birliği) 1979'da Patrick Périn tarafından kurulmuştur. Périn'in memleketi Charleville-Mézières'de bulunan zengin bir erken dönem Me-

rovenj mezarlığıyla ilgili çalışması, onun gelişimin anahtarı olarak kronoloji sistemlerinin tasfiyesine odaklanmasına yol açmıştır. Champagne-Ardenne bölgesindeki bir dizi mezarlıktan yola çıkarak bir yapıt tipolojisi geliştirmiş; nesne birlikteliklerinin sıklık derecesini ve zaman içindeki değişimlerini incelemiş ve iyi tarihlenmiş referans mezarlarla mutlak kronolojiye bağlı bir evreler sistemi sunmuştur. Périn ayrıca bu araçları kullanmanın, her bir mezarlığın iç dinamiklerini veya “topokronolojisi”ni araştırmak için asli önemini vurgulamıştır.

20. yüzyılın sonlarındaki onyıllarda, saha araştırmasında daha yüksek standartlar, daha fazla kazı sonrası uzman incelemesi ve parça parça arkeolojik verilerin yorumlanmasındaki sorunlara seçici kaynaklar ışığında çok daha titiz bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Örneğin Salin’in din ve cenaze uygulamaları arasında varsaydığı doğrudan bağ eleştirilmiştir. Cenaze kültürü ile etnik kimlik arasında kurulan karşılıklı ilişki, artık çok daha karmaşık ve muğlak görülmektedir. Çeşitli arkeologun sıkı ve dikkatli çalışmaları, Roma sınırları içinde ve ötesinde imparatorluğun son dönemlerinde (M.S. yak. 350-450) “Cermen tarzı” bir cenaze ritüelinin ortaya çıktığını; bunun Childeric ve Clovis iktidarlarında Frank cenaze ritüelinin doğup yayılması için zemin oluşturduğunu destekler niteliktedir. Bir kuşak sonra, bu kültürel model İsviçre’de Basel’den Aquitania’da Saintes’e kadar yeni fethedilen bölgelerde kurulmuştur.

Bugün birçok araştırmacı Vizigotlar’ın da (Aquitania’yı işgal ettiklerinde) Doğu Fransa’daki erken dönem Burgonlar’ın da -belki tek tük özel olarak hasar verilmiş kafatası dışında- arkeolojik olarak ayırıcı bir cenaze kültürüne sahip olmadıklarını kabul etmektedir. Bu iskelet verilerinden elde edilen akla yatkın bir etno-kültürel olağandışı bir öneğidir. Diğer çalışmalar ise antik nüfus yapılarına, sağlıklarına ve göreceli homojenliklerine dair fiziksel antropolojiden öğrenilebilecek çok varken; bu veriler etnik ayırtılma için uygun değildir. Diğer yandan cenaze uygulamaları; üzerlerinde, Merovenj Burgonyası’nın bir bölümünde kısa süreliğine gelişen Hristiyan ikonografisinin bulunduğu kemer tokaları gibi topluluksal veya bölgesel kimliğe dair ayrı olaylara dayanan savları yansıtabilir. Araştırmacılar, cenaze uygulamalarını anlayabilmek için -çoğunlukla arkeolojik olarak görülemeyen- merasimlerin rolünü hesaba katmanın ve açığa çıkarmanın gerekliliğini işaret etmektedir. Örneğin Metz civarındaki bölge için cenaze alanı, pek ala egemenlik savaşı veren yerel seçkin gruplar arasında bir çekişmenin yeri de olabilir.

YERLEŞME ARKEOLOJİSİ

Yerleşme arkeolojisi, Fransa'da yeni ve hızla gelişen bir alandır. Daha 1970'te bile, bilinen sit alanı sayısı 20'den azdır ve onların da hiçbirisi kesin incelenmekten öteye gidememiştir. Fransa'da bir Merovenj köyünün -Douai yakınındaki Brébieres- kazılması ve buluntuların yayımlanması ise ancak 1972'de gerçekleşmiştir. 1980 ile 1993 arasında, 127 yeni sit alanı keşfedilmiş ve sonrasında sayı yükselmeye devam etmiştir.

Bu yönelim, o yıllardaki imar patlamasıyla birlikte; yasal talimatla başlanan, büyük bir metodolojik titizlikle ve geçmişte yapılan her şeyi gölgede bırakan bir ölçekte adım adım yürütülen kurtarma arkeolojisinin bir yansımasıdır.

Örneğin 1998'de tarih öncesi, Demir Çağı, Roma ve Merovenj dönemleri alanlarında uzmanların yer aldığı bir ekip; bir Toyota tesisinin kurulmasından önce, Onnaing'deki (Valenciennes yakınlarında) 237 hektarlık bir alanda tespitlerde bulunmak ve kazı çalışması yapmak üzere görevlendirilmiştir. İlk analizler, Geç Demir Çağı ve daha önceki Gallo-Roma dönemine ait birçok küçük yerleşmenin oluştuğunu göstermiştir. Bunlar genel olarak M.S. 200'den önce terk edilmiş, bir yerde çukur-yapıları olan bir Merovenj yerleşmesi burayı yeniden doldurmuştur. O zamandan itibaren bereketli Onnaing ovası yoğun tarıma tahsis edilmiştir.

Merovenj yerleşmesini uzun süreli bir döneme konumlandırma imkanı veren peyzaj arkeolojisinin bu örneği, son derece olağanüstü olmasıyla birlikte; aynı zamanda Brébieres kazısından bu kadar kısa zaman sonra, bugün çıkarılabilecek herhangi bir genel sonucun farazi doğasının da altını çizmeye de hizmet etmektedir. Daha güncel alanların tam ölçekli yayınları halen beklemededir. Şu anda erişilebilir olan bilgiler coğrafi olarak eşit biçimde dağıtılmamaktadır. Kuzey Fransa'daki sit alanlarının büyük yoğunluğu, Batı ve Güney Fransa'da gözlenen nadirlik ile çelişmektedir.

Brebières, erişilebilir verilerden aceleci çıkarımlar yapmanın tehlikeleri konusunda bir ibret niteliğindedir. Yapılan kazıda, birkaç yüz metre uzunluğunda bir sokağın her iki yanında uzanan 31 kadar çukur-yapı gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunlar 3-6 metre uzunluğunda ve 2-3,5 metre genişliğinde, küçük dikdörtgen yapılar; dal örgüden duvarları ve yeraltındaki zemine çakılmış 2, 3 veya 4 ahşap direklerle desteklenen sazdan çatıları vardır. Birkaç ocak vardır. İki hendekle suyu çekilen bir bataklığın yanında bulunan bu yerleşim, bazı araştırmacılarca nemli, sıkışık ve kirli bir ya-

şam biçimi hissi uyandırmıştır. Bu “Büyük Akınlar” sonrasında oluşan ekonomik çöküş ve kültürel gerileme teorisini güçlendiren bir izlenimdir.

Yine de bu durum, çalışma arkeologlar ulaşmadan önce yüzeyi bozulmuş olan 50 metre genişliğinde bir şeritle sınırlı olduğundan, alanın sadece bir bölümünün araştırılmasına dayanmaktadır. İzleri yok olan veya kazılan alanın ötesinde kalan daha büyük boyutlarda yer seviyesinde yapılar olması da muhtemeldir. Çukur-yapılar sadece depo veya atölye olarak kullanılan eklentiler de olabilir; nitekim ağırşaklar gibi yapıtların keşfedilmesi bunu akla getirmektedir. Brebières ayrıca yanındaki kraliyet villasının yer aldığı Vitry-en-Artois (yazılı kaynaklardan bilindiği üzere) ile bağlantılı ele alınmalıdır; zira muhtemelen oraya aittir. 1985'te Vitry'deki kurtarma kazısında, yer seviyesinde ahşap iskeletli bir evi düşündüren direk çukuru sıralarıyla beraber, daha fazla çukur-yapı bulunmuştur. Juvincourt-Damary'de (Aisne) bu tür üç ev kazılmıştır. En büyükleri (15 x 5 metre) biri içinde ocağıyla oturma odası, diğeri ise uyumak için kullanılan iki odaya açılan bir giriş avlusuna sahiptir.

Fransa'nın kuzey bölümlerinde, 1990'ların ortasından itibaren çok sayıda ahşap iskeletli yapı kaydedilmiştir. Ayrıca yerleşimin evrimindeki iç içelikler hakkında daha fazla bilgiye ulaşılmıştır. Örneğin Juvincourt'un çok çekirdekli bir köy içerisinde bir mezra olduğuna kanaat getirilmiştir. Merovenj döneminin başında kurulduğunda, çukur-yapılı eklentileriyle beraber birçok yer seviyesinde evden oluşmaktadır. 6. yüzyılın sonlarında, yerleşme kuzeye doğru kaymış; 7. yüzyılın ortasından itibaren dikdörtgen bir çevreleme duvarına nazır hizalanmış evlerle daha da kuzeye geçmiştir. 9. yüzyıla gelindiğinde ise yerleşme terk edilmiştir.

Mondeville'deki yerleşmenin kazısı -Normandy'de Caen yakınlarında- bu Erken Orta Çağ yerleşmesinin dinamiklerine; ve cenaze pratiklerinin evrimine de bağlı olarak antik çağlardan Orta Çağ'a geçişteki rolüne yeni bir ışık tutmuştur. Demir Çağı'nda kullanımda olan Mondeville, sağlam taş temeller üzerine kurulu evleriyle bir vicus (önemli kırsal yerleşme) haline gelmiştir. M.S. yak. 300'e gelindiğinde bu evlerin yerini çukur-yapılar almıştır: Zeminleri dip kayaya gömülü, küçük ahşap-saman yapılar. Ahşap mimari, M.S. yak. 700'de taş temelli evler yeniden ortaya çıkana kadar karakteristikliğini sürdürmüştür. Bunun ayrıca yerleşme içinde taş temelli bir kilisenin inşa edildiği ve etrafında definlerin yapıldığı zaman olması muhtemeldir. Bu da yaşayanlar ve ölüler arasındaki geleneksel ayrımın, yeni Hristiyan yaklaşımlarıyla yer değiştirdiğinin bir işaretidir. Picardy'de yer

alan Saleux'de bu değişime dair daha fazla kanıt bulunmaktadır; 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar kullanımda olan yerleşme, neredeyse 1200 mezarlı nekropolle beraber bütünüyle kazıldığından beri, özel bir ilgiye mazharıdır. Önce evler nehre yakın yerleştirilmiş ve ölümler batıda epey uzaktaki daha yüksek yerlere gömülmüştür. Mezarlık alanının odağında, taştan bir lahitin içine yerleştirilmiş ve ahşap bir yapıyla korunan özel bir mezar vardır. 8. yüzyılda bu yapı küçük ahşap bir kiliseye dönüştürülmüş, daha sonra taştan yeniden inşa edilmiştir; mezarlık ise bir hendekle çevrelenmiştir. Sonrasında köy kilise avlusuyla bitişik olacak şekilde genişlemiş; yaşayanlar ve ölümlerin bölge kilisesinin etrafında tek parça halinde bir topluluğa dönüştüğü, tipik Orta Çağ köyünün olası bir erken örneğini sergilemiştir.

Merovenj dönemi özünde antik çağdan kopuk muydu, yoksa devamlılık unsurlarının üzerinde daha fazla mı durmak gerekir? Orta Çağ yaşamının temel örneklerinin kökleri derinlerinde bu dönemi mi taşıyor, yoksa esasen yüzyıllar süren istikrarsızlık ve sefaletin ardından ilk binyılın sonlarında mı meydana gelmişlerdir? Böylesine kritik sorular üzerinden dönen hararetli tartışmalar, arkeolojinin rolünün salt tarihsel bir anlatıya (çerçevesi sıkı sıkıya yazılı kaynaklarla belirlenmiş) yapıtlar sağlamak ya da -en fazla- boşlukları doldurmak olduğuna dair kanıyı değiştirmiştir.

20. yüzyılın son onyıllarında, yalnız kazıların ölçek ve hassasiyetinde değil; daha büyük çaplı arkeolojik girişimlerin kapsamında da, tarihsel soru işaretleriyle yüzleşmekte diğer disiplinlerin arkeolojinin işbirliğine başvurduğu köklü bir değişim yaşanmıştır. Bir zamanlar güvencede olan sınırlar, artık değişebilir görünmektedir. Öncelikle kırsal yerleşmeler ve mezarlıklar ile ilgilenen o "Merovenj arkeologları"nın, bu dönemde kentlerin ve Hristiyanlığın benzer sorunlarıyla uğraşan bilim insanlarıyla etkileşimi aşıkardır.

KENT VE HRİSTİYAN ARKEOLOJİSİ

1830'da, Fransız İhtilali'nin yol açtığı tahribatla büyüyen geçmişi koruma kaygısı Fransa'nın *Commission des Monuments Historiques* (Tarihi Anıtlar Komisyonu) kurumunu oluşturmaya yol açmış; kurumun yetkin mimarları Orta Çağ müzelerini restore etmeye başlamışlardır. Kökleri Rönesans'a uzanan benzer bir çalışma da, oyma lahitler ve yazıtlar gibi Erken Hristiyanlık dönemi kalıntılarının araştırılmasıdır. Ayrıca Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'daki Fransız varlığı da, birçoğu halen kısmen ayakta kalan,

eski Roma İmparatorluğu eyaletlerindeki Erken Hristiyanlık yapılarına dair arkeolojik çalışmalara önayak olmuştur. Fransa'nın kendi içinde çok az tarihi eser yer üstünde kaldığı için, buradaki mirasa olan ilgi 20. yüzyılın ortasından biraz öncesine dayanmaktadır. Değişim, 1954'te Aix-en-Provence'de 5. Uluslararası Hristiyan Arkeolojisi Kongresi düzenlendiğinde başlamıştır.

Büyük tarihçi Henri-Irénée Marrou'nun etkisiyle, M.S. 300 ile 800 arasındaki kritik yüzyıllar; bir gerileme ve çöküş zamanından ("Karanlık Çağ") çok, Hristiyanlık'tan yayılan yeni güçlerin yönlendirdiği dinamik ve yaratıcı bir dönem (Geç Antik Çağ) olarak görülmüştür. Şurası açıktır ki; bu olguyu arkeolojik boyutuyla çalışmak için herhangi bir teşebbüs, Erken Hristiyanlık dünyasının kalbi oldukları için kentlerde kazı çalışmaları yapılmasını kapsamalıdır. Peki Hristiyan imparatorlukta piskoposların makamları haline de gelen, Roma yönetiminin düğüm noktaları olan Galya'nın 100 *civitas* başkenti, barbar saldırılarıyla nasıl baş edebilmiştir? Kanıtların birçoğu gömülüdür; zira büyük Orta Çağ katedralleri, Erken Hristiyan binalarının karma gruplarının üzerine inşa edilmiştir. Çeşitli edebi kaynaklar, yazıtlar, lahitler, sikkeler ve eski binaların kalıntıları; araştırma için birçok yol sunmaktadır. Fransa'da kazı için söz konusu kaynak eksikliği ve eğitimli kazıcılar ile eğitim programlarının yokluğunda ne yapmak mümkündür?

1986'da 5. Uluslararası Hristiyan Arkeolojisi Kongresi yeniden Fransa'da (Lyon) düzenlendiğinde, yaratıcı ve enerjik bilimsel girişim ile kamu himayesinde kurtarma arkeolojisinin gelişimi sayesinde etkileyici bir mesafe kaydedilmiştir. 1970'lerin ortasından beri, bir grup bilim insanı Geç Antik Çağ'da piskopos makamları haline gelen her bir Gallo-Roma kasabası için yazılı ve maddesel bütün kaynaklar üzerinde ciddi ve sistematik bir çalışma sürdürmek üzere düzenli olarak bir araya gelmektedir. Aynı zamanda araştırma odaklı arkeologlar; Kültür Bakanlığı Arkeoloji Birimi, yerel ve bölgesel yetkililer, ticari ve özel ilgililer ile işbirliği içerisinde odaklanmış araştırma programları geliştirmişlerdir. En esaslı uzun vadeli proje, 1970'lerden 1998'e kadar Charles Bonnet yönetiminde Cenevre şehir ve kantonunda yürütülmüştür. Gösterişli dini yapıların arkeolojisi, Bonnet'nin ekibinin özel uzmanlık alanıdır. En olağanüstü başarıları ise katedral ve çevresinde yaptıkları, Roma idari binalarının haricinde nasıl bir Merovenj katedral kompleksinin (6. yüzyıla ait mozaik döşemesiyle bir piskopos sarayı da dahil olmak üzere) şekillendiğini gösteren kusur-

suz kazı çalışmasıdır (Resim 2).

Her ne kadar bu tip bir çalışmadan gelen çok miktarda yeni veriden hızlı sonuçlar çıkarmak ihtiyatsız olacaksa da, iki genel yorum yapmak mümkündür. İlk olarak; Merovenj uygarlığının kent bileşeninin sanıldığından çok daha önemli ve dinamik olduğu ve Hristiyanlığın bu şehirlerin ayakta kalarak yeniden tanımlanması adına birincil güç olduğu aşıkardır. Galya'daki Roma *civitas* başkentlerinin ezici çoğunluğunun -üstelik devamlılıkta hiçbir kopuş olmaksızın- kent yerleşimleri olarak ayakta kalması ise; Britanya'da görülen süreksizlik ile açık bir tezat barındırmaktadır.

Sağkalımın mahiyeti ve ölçeği çarpıcı biçimde değişkenlik göstermektedir. Bunun en zayıflamış hali, bir zamanlar düzenlenmiş 80 hektarlık bir Roma kasabası olan Tours'da görülmüştür. M.S. 500'e gelindiğinde, geriye 9 hektarlık, nehir kenarında duvarla çevrili bir hisar kalmıştır; katedralindeki piskoposa, malikanesindeki kont eşlik etmektedir. İki kilometre batıda Aziz Martin'e ithaf edilmiş bir cenaze kilisesi etrafında, o dönem *vicus christianorum* (Hristiyanlar'ın yerleşmesi) olarak adlandırılan yeni bir cemaat doğmaktadır. Bu iki nokta arasındaki Roma kasabalarının çoğu artık tarla olmuştur. Batı kutbu, Aziz Martin'in mezarının kutsal yolculuk için gördüğü rağbetin de katkısıyla, hızla gelişmiş; sonunda kendi duvarıyla çevrilmiştir. M.S. yak. 500'de, Cenevre'de duvarlarla çevrili tepebaşı hisarını piskoposun anıtsal yeni yapıları kaplamakta; diğer yeni kiliseler aşağıda yer alan *suburbium* (çekirdeğin etrafındaki alan) kısmını canlandırmaktadır. Daha dışarıdaki kırsal bölgelerde de kiliseler yükselmektedir.

İşte bu tablo, son araştırmaların onayladığı ikinci genel gözlemi doğrulamaktadır: Kırsal kesim üzerindeki Hristiyan etkisi. Cenevre'den 10 mil kadar uzaklıktaki Sezegnin'de, 600'den fazla mezarın yer aldığı kırsal bir mezarlık meydana gelmiştir; merkezde ise 3 ayrıcalıklı mezar bulunmaktadır. Bunlar klasik toplumsal manada "seçkin" mezarları değildir, zira neredeyse hiç mezar eşyası yoktur; ancak bir *memoria* (saygın Hristiyan merhumların anısına yapılan anıt) olarak yorumlanabilecek ahşap bir yapıyla ayrı tutulmaktadır. Böyle bir yapının solan izleri geçmişte dikkatten kaçmış olabilir; ancak kuzeydeki çekirdek Frank bölgelerinde, 6. yüzyılın sonlarında seçkin mezarlarının hata payı barındırmayan Hristiyan bağlamlara kaydığına dair bulgular artmaktadır.

Hordain'de (Douai yakınında) kazılan bir kırsal mezarlığın ortasındaki bir mezar şapelinde, M.S. yak. 550'de zengince donatılmış (silahlar ve süs eşyaları) inhumasyon gömülerle bir arada, kesinlikle Hristiyan olmayan

bir defin tarzı (tümülüs altında kremasyon) görülmüştür. Belçika'da, Arlon'daki özel bir mezar şapelinde, seçkin bir savaşçı mezarı ile M.S. 600 civarında bir Hristiyan gümüş madalyonunu da içeren süs eşyalarıyla gömülmüş genç bir kadının mezarları bulunmaktadır. Hristiyan bir bağlamda zengin donatılmış seçkin gömülerinin iyi tarihlenmiş en erken örneklerinden biri (M.S. yak. 530/540), Ren Frankları'nın başkenti olan eski Roma kasabası Köln'de ortaya çıkmıştır. Katedralin orta avlusundaki bir şapelde, bir erkek çocuk silahlarla (bir miğfer dahil olmak üzere) ve mobilyayla (yatak ve sandalye) gömülüdür; yanında genç bir kadın yatmaktadır ve üzerinde bir kuşak sonrasına ait olup Aziz Denis'te mezarı bulunan Aregonde'ninkini aratmayacak kadar süslü bir elbise vardır. Dolayısıyla hem arkeolojik buluntular hem de yazılı kaynaklar, Merovenj seçkinlerini kasabalarla ilişkilendirmekte ve buralarda Hristiyan kültürünün canlılığını vurgulamaktadır. Cenaze pratikleri bile, Karolenj döneminde bütünüyle Hristiyan biçimde ortaya çıkacak bir ölüm tertibine doğru yavaş yavaş ilerlemektedir.

Ayr. bkz. **Merovenj Frankları** (Cilt 4, Bölüm 7); **Childeric'in Mezarı** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Archéologie de la France: 30 ans de découverts. Paris: Réunion des Musées Nationaux, 1989.

Böhme, Hörst W. *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*. 2 vols. Müncher Beiträge. Vor- und Frühgeschichte, no. 19. Munich: C. H. Beck, 1974.

Böhner, Kurt. *Die fränkischen Altertümer des Trier Landes*. 2 vols. Berlin: Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, 1958.

Bonnet, Charles. *Genève aux premiers temps chrétiens*. Geneva, Switzerland: Fondations des Clefs de Saint Pierre, 1986.

Catteddu, Isabelle. "Le site médiévale de Saleux 'Les Coutures': Habitat, nécropole, et églises du haut Moyen Age." İçinde *Rural Settlements in Medieval Europe*. Editörler Guy De Boe ve Frans Verhaeghe, s. 143-148. Papers of the 1997 Medieval Europe Brugge Conference, vol. 6. Zellik, Belgium: Institute for the Archaeological Heritage, 1997.

Colardelle, Michel. *Sépulture et traditions funéraires du Ve au XIIIe siècle ap. J.C. dans les campagnes des Alpes françaises du Nord (Drôme, Isère, Savoie, Haute-Savoie)*. Grenoble, Switzerland: Societé Alpine de Documentation et de Recherche en Archéologie, 1983.

Effros, Bonnie. *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. Berkeley: University of California Press, 2003.

Die Franken: Wegbereiter Europas. 2 vols. Mainz, Germany: Verlag Philipp Von Zabern, 1996.

Galinié, Henri. "Tours from an Archaeological Standpoint." İçinde *Spaces of the Living and the Dead: An Archaeological Dialogue*. Editörler Catherine Karkov, Kelley Wickham-Crowley ve Bailey Young, s. 87-106. American Early Medieval Studies, no. 3. Oxford: Oxbow Books, 1999.

Geary, Patrick J. *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*. Oxford: Oxford University Press, 1988.

Halsall, Guy. "Burial, Ritual, and Merovingian Society." İçinde *The Community, the Family and the Saint: Patterns of Power in Early Medieval Europe*. Editörler Joyce Hill ve Mary Swan, s. 325-338. Turnhout, Belgium: Brepols, 1998.

———. *Settlement and Social Organization: The Merovingian Region of Metz*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

James, Edward. *The Franks*. Oxford: Blackwell, 1988.

———. *The Merovingian Archaeology of South-west Gaul*. BAR Supplementary Series, no. 25. Oxford: British Archaeological Reports, 1977.

Lorren, Claude. "Le village de Saint-Martin de Traincourt à Mondeville (Calvados), de l'Antiquité au Haut Moyen Age." İçinde *La Neustrie: Les pays au nord de la Loire de 650 à 850*. Vol. 2. Edited by Hartmut Atsma, s. 439-466. Sigmaringen, Germany: Thorbecke, 1989.

Martin, Max. *Das fränkische Gräberfeld von Basel- Bernerring*. Basel, Switzerland: Basler Beiträge zur Urund Frühgeschichte, 1976.

Mertens, Joseph. *Tombes mérovingiennes et églises chrétiennes (Arlon, Grobbendonk, Landen, Waha)*. Archaeologica Belgica, no. 187. Brussels, Belgium. 1976.

Musset, Lucien. *The Germanic Invasions: The Making of Europe, A.D. 400-600*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1975.

Périn, Patrick. "Settlements and Cemeteries in Merovingian Gaul." İçinde *The World of Gregory of Tours*. Editörler Kathleen Mitchell ve Ian Wood, s. 67-98. Leiden, The Netherlands: Brill, 2002.

———. "Les tombes de 'chefs' du début de l'époque mérovingienne: Datation et interprétation historique." İçinde *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIe siècle*. Editörler Francoise Vallet and Michel Kazanski, s. 247-301. Association Française d'Archéologie Mérovingienne Mémoires, no. 9. Saint-Germain-en-Laye, France: Musée des Antiquités Nationales, 1995.

———. *La datation des tombes mérovingiennes: Historique, méthodes, applications*. Geneva, Switzerland: Droz, 1980.

Périn, Patrick ve Laure-Charlotte Feffer. *Les Francs, de leur origine jusqu'au 6ème siècle, et leur heritage*. 2 vols. Paris: Armand Colin, 1997.

Peytremann, Edith. *Archéologie de l'habitat rural dans le nord de la Gaule du IVe au XIIIe siècle*. 2 vols. Association Française d'Archéologie Mérovingienne Mémoires, no. 13. Saint-Germain-en-Laye, France: Musée des Antiquités Nationales, 2002.

Pilet, Christian. *La nécropole de Frénouville: Étude d'une population de la fin du IIIe à la fin du VIIe siècle*. 2 vols. BAR International Series, no. 83. Oxford: British Archaeological Reports, 1983.

Privati, Béatrice. *La nécropole de Sézegnin (Ive-VIIe siècle)*. Société d'Histoire et

d'Archéologie de Genève, no. 10. Geneva, Switzerland: A. Jullien, 1983.

Salin, Édouard. *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire*. 4 vols. Paris: A. and J. Picard, 1950-1959.

Sapin, Christian. "Architecture and Funerary Space in the Early Middle Ages." İçinde *Spaces of the Living and the Dead: An Archaeological Dialogue*. Editörler Catherine Karkov, Kelley Wickham-Crowley ve Bailey Young, s. 39-60. American Early Medieval Studies, no. 3. Oxford: Oxbow Books, 1999.

Young, Bailey K. "The Myth of the Pagan Cemetery." İçinde *Spaces of the Living and the Dead: An Archaeological Dialogue*. Editörler Catherine Karkov, Kelley Wickham-Crowley ve Bailey Young, s. 61-85. American Early Medieval Studies, no. 3. Oxford: Oxbow Books, 1999.

———. "Les nécroples (IIIe-VIIIe siècle)." İçinde *Naissance des arts chrétiens: Atlas du monde paleochrétien*. Paris: Imprimerie Nationale, 1991.

———. "Paganisme, christianisation, et rites funéraires mérovingiens." *Archéologie médiévale* 7 (1977): 5-83.

CHILDERIC'İN MEZARI

BAILEY K. YOUNG

27 Mayıs 1653'te Adrien Quinquin adlı sağır-dilsiz bir duvar ustası, Tournai'deki (Belçika) Aziz Brice Kilisesi yakınında bir inşaat projesinde çalışırken, birden zengin olmuştur. Başrahip Cochet'in *Le tombeau de Childéric I* (Childeric'in Mezarı-I) adlı eserdeki hikayeyi yeniden düzenlemesine göre; Quinquin koyu toprağın 7-8 fit altındayken kazmanın tesadüfi bir darbesi aniden altın bir toka ve en az 100 altın sikkeyi gün yüzüne çıkarmıştır. Bu sürpriz keşfin ardından elindeki aleti fırlatıp etrafta koşuşturmuş, kollarını sallayarak sesler çıkarmaya çalışmıştır. Çukurun etrafında toplanan ilk tanıklar 200 kadar gümüş sikke; iki kafatasının da yer aldığı insan kemikleri; çok miktarda paslanmış demir; altın bir tutma yeri altın-lal *cloisonné* tekniğiyle süslenmiş bir kabzası olan ve *cloisonné* süslemeli kınının içinde bir kılıç; içlerinde broşlar, tokalar, yüzükler, boğa başı formunda bir süs eşyası ve 300 civarında altın *cloisonné* arı da bulunan çok sayıda başka altın eşya görmüşlerdir.

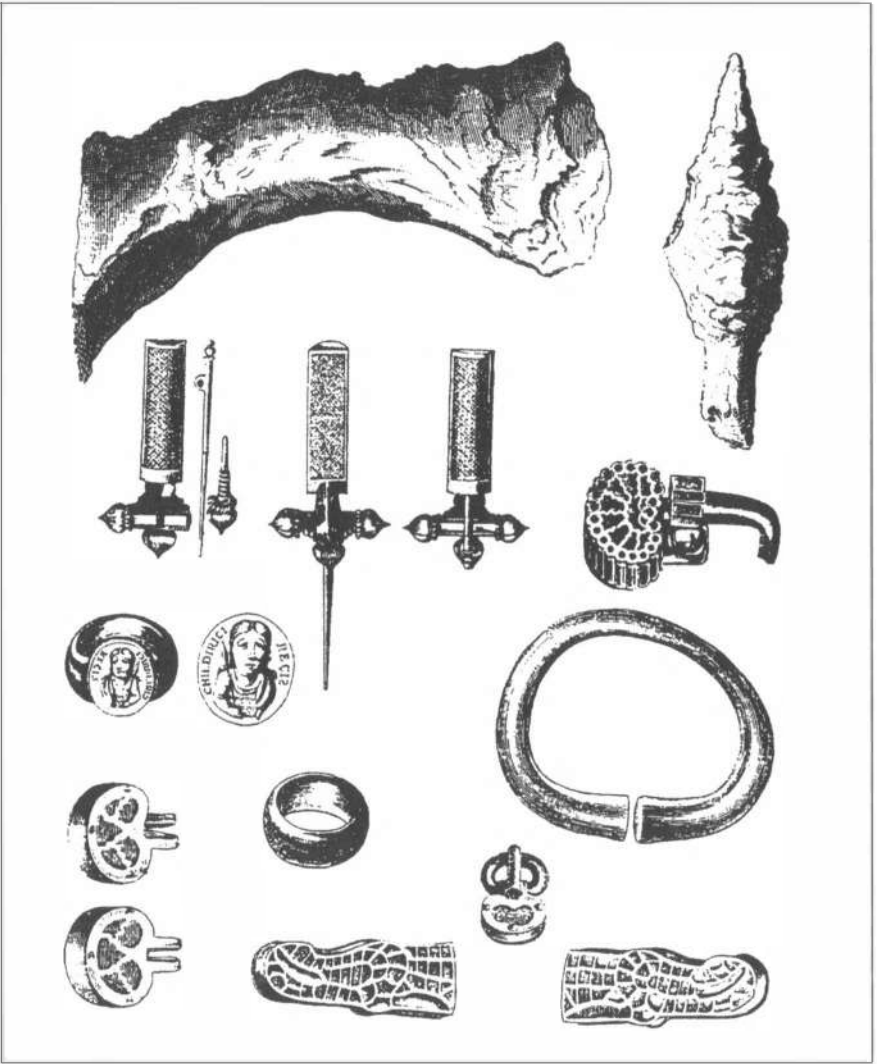
Yetkililer bu "hazine"yi derlemek için hızlı davranmışlardır; haber çok geçmeden Avusturya Hollandası'nın yöneticisi Arşidük Leopold Wilhelm'e ulaşmış ve o da hazinenin Brüksel'e, kendisine gönderilmesini sağlamıştır. Daha sonra buluntuların özenli bir dökümünün hazırlanmasını emretmiş, koleksiyonu incelemesi için özel doktoru ve aynı zamanda bir

tarihçi olan Jean-Jacques Chifflet'e emanet etmiştir. En göze çarpan buluntu, üzerinde silahlı bir savaşçı yer alan ve CHILDIRICI REGIS adı kazılı olan altın bir mühür yüzüğü olmuştur. 1655'te Chifflet, 367 sayfa ve oyma desenlerin tam sayfa 27 resminden oluşan büyük boy bir cilt bastırmış; böylece bütün yapıtların mükemmel bir görsel kaydının yanı sıra söz konusu kişinin kimliğini, Fransız monarşisinin büyük atası 1. Clovis'in babası olarak tespit eden titiz bir tartışma ve yorumlayıcı bir makale de sunmuştur. Bu keşif, Merovenj arkeolojisinin başlangıç noktasıdır; Chifflet'in çalışması ise gerçek anlamda ilk bilimsel arkeolojik yayın kabul edilmeye layıktır.

Bu çalışma fazlasıyla bir lütuf teşkil etmektedir, zira orijinal yapıtların çoğu kaybolmuştur. Arşidük emekli olunca onları Viyana'daki evine götürmüştür. 1662'de ölümü üzerine, hepsi Avusturya İmparatoru I. Leopold'e kalmış ve ondan da diplomatik bir hediye olarak Fransa'ya, genç Kral XIV. Louis'ye gönderilmiştir. Koleksiyon Fransız İhtilali'nden hasarsız kurtulsa da; 1831'de bir gece iki hırsız Kraliyet Kütüphanesi'ne girerek hazineyi çalmıştır. Onlar yakalanana kadar, altın eşyaların çoğu erimiş ancak kılıcın altın *cloisonné* süsü gibi birkaç yapıt bulunmuş ve deri torbalar içinde Seine Nehri'ne atılmış, daha sonra kurtarılmıştır.

Childeric hakkında ne biliyoruz? 16. yüzyıl din adamı ve tarihçi Tours'lu Gregory *Franklar'ın Tarihi* (*Historia Francorum*) adlı eserinde bize onun hayatı hakkında bir şeyler anlatmıştır. Childeric, muhtemelen Mérovée'nin oğludur ve kötü alışkanlıkları nedeniyle öyle dışlanmış bir kraldır ki; kendi tebaası tarafından Türingenler'in arasına, Kral Basinus ve Kraliçe Basina'nın sarayında 8 yıllık sürgüne gönderilmiştir. Bu süreçte Romalı general Aegidius onun hölgesindeki Franklar'a hükmetmiştir. Saraydan ayrılması üzerine Kraliçe Basina da onu takip etmiş ve sonunda evlenmişler; Basina Clovis adında bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir.

Bu sırada Childeric, Orléans'ta Vizigotlar'a karşı, Angers'ta Gotlar ve Saksonlar'a karşı savaşa girmiştir. M.S. yak. 481'de öldüğünde, oğlu Clovis onun yerine geçmiştir. Bu bilgiler ve Gregory'nin aktardığı haliyle Clovis'in kısa süre sonra (M.S. 486) Aegidius'un oğlu ve varisi Syagrius'u mağlup edişi üzerinden; Childeric tarih kitaplarında çoğu kez gücü epey küçük ve ücra kuzey kasabası Tournai çapında olan (mezarının bulunduğu yerden ötürü), önemsiz bir Frank savaş beyi olarak gösterilmektedir. Kuzey Galya'da M.S. 450'ler ve 480'lerden kalan Roma gücünü savunma girişimindeki Roma kumandanlarını destekleyici bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Resim 1: Orijinal 1655 resimlerinden, Childeric'in "hazinesi": Silahlar.
Vallet ve Kazanski 1995. (İzinle çoğaltılmıştır.)

Childeric'in mezarından çok fazla şey öğrenilebilir. Michel Kazanski ve Patrick Périn mezarı ayrıntılı olarak incelemiş, 5. yüzyıl sonlarının karmaşık ve değişen dünyasına ne kadar uyduğuna dair yorumlarda bulunmuşlardır. Mezarda oldukça öne çıkan çok renkli altın-lal süsleme, Kuzeydoğu Fransa'daki Pouan'da bulunan aynı döneme ait bir diğer cömert savaşçı mezarındaki buluntularla bir hayli benzerlik göstermektedir. Üslup

dır. Bir *angon* (bir tür zıpkın) veya siper bulgusuna rastlanmamıştır, ki bunlar böyle bir asamblajın tipik tamamlayıcılarıdır; ancak bunların kalıntıları, 1653'teki izleyicilerine gayet paslanmış demir gibi görünmüş de olabilir.

Bir mızrak (mühür yüzüğünün üzerindeki figürün de -kraliyet otoritesinin bir sembolü olarak- elinde tuttuğu mızrak gibi) ve bir atış baltası (*francisca*) gibi sıradan silahlar, altın-lal işlemeli, iki kenarlı uzun kılıç ile tek kenarlı kısa *scramasax* (bir tür hançer, Ç.N.) silahının tören meydanı ihtişamını dengelemektedir. Bu silahların üzerindeki çok kaliteli *cloisonné* süsleme tarzı, Bizans atölyelerinde ustalıklı uygulanan ve genelde diplomatik hediye olarak dağıtılan Bizans-Sasani tekniklerini anımsatmaktadır (Resim 1). Childeric uzun Türingiya sürgünü sırasında belki de doğuya seyahat edip onları almış olabilir mi? Kazanski, Childeric materyallerinin Akdeniz dünyasında yaygın olan desen ve teknikleri yansıttığını düşünmektedir; o ve Périn, bu işlerin en azından bir kısmının Childeric için -belki Doğu'da eğitim gören zanaatkarlar tarafından- yerli yapım üretildiğini ileri sürmektedir. Böylelikle mezarın barbar tarafında uluslararası bir çeşni bulunmaktadır.

Roma tarafı ise en kuvvetli biçimde, alt kısmı ince ince işlenmiş haç şeklinde altın bir fibuladır. Yüksek rütbeli Roma memurları, bu tip broşları resmi mor pelerinlerinin (*paludamentum*) sağ omzuna takmaktadır. Altın mühür yüzüğü de hem bir Roma kumandanının otoritesini, hem de -emirleri mühürlemek için kullanıldığından- yazma teknolojisini temsil etmektedir (Resim 2). Üzerine kazınmış olan görsel, Roma ve barbar taraflarını ustaca harmanlamaktadır: Kral, pelerini ve savaş zırhıyla bir Roma generali gibi tasvir edilmiştir; ancak uzun saçlıdır. Yaşama gücünün bir sembolü olan uzun saç, kutsal atalar iddiasındaki kraliyet soyunun ayrıcalığıdır.

Mezarda biri diğerinden küçük iki insan kafatası olduğu söylenmiştir, ki bu da Childeric'in karısı Basina ile birlikte gömüldüğü fikrini doğrulamaktadır. Asamblajda kaya kristalinden bir küre vardır ve bu bir dişi eşyasıdır; ancak açıkça dişi eşyası olabilecek başka hiçbir şey yoktur, dolayısıyla bu teori uzak bir ihtimaldir. Kralın mezarının içine veya yanına bir atın gömülmüş olduğu tezi ise akla yatkındır (bir at kafatası bulunmuştur). Bu Cermen dünyasıyla birçok paralellik taşıyan bir gelenektir; demir parçalarından bazıları da koşum takımı teçhizatından kalma olabilir. Gerçekten de, kimileri hala eşsizliklerini koruyan boğa başı ve altın arılar gibi gizemli dekoratif nesnelerin, uzun zamandır sanıldığıının aksine kraliyet kıyafetinden

ziyade kraliyet koşum takımlarını süslemiş olabileceğini düşünmektedir.

1980'lerde, Childeric'in mezarı ve önemi konusundaki anlayış Raymond Brulet tarafından yönetilen bir kazı dizisiyle kökten değişime uğramıştır. Bu inceleme, başlangıçta iki *civitas* arasındaki sınırda yer alan, ikincil öneme sahip bir Roma kasabası olan, ancak imparatorluğun son dönemlerinde statüsü piskoposluk makamı oluncaya kadar yükselen Tournai ile ilgili daha büyük bir araştırmanın parçasıdır. Neden Childeric gibi bir Frank savaş lideri buraya gömülmüştür? Zaten yetersiz olan yazılı kaynaklarda, bırakın bir sebebi, herhangi bir özel bağlantı ortaya koyabilecek hiçbir şey yoktur. Mezarın bağlamı nedir? Çoğu kez ileri sürüldüğü gibi tek başına mıdır?

Mezarın kendi yeri, Chifflet sayesinde kesin olarak bilinmektedir; ancak ulaşılamaz haldedir, zira yerinde artık derin kilerli bir ev vardır. Brulet, onun önündeki sokağın altını kazabilmiş, ev sahiplerinden de evin arka bahçesine derin hendekler kazmak için izin almıştır. Çok geçmeden, Childeric'in mezarının kuzeye ait Gallo-Frank tarzında eşyalı gömü geleneğinin uygulandığı bir mezarlığın parçası olduğu anlaşılmıştır: Erkek mezarlarında silahlar, kadın mezarlarında mücevherler yaygındır; her ikisinde yaygın olan ise, imparatorluğun son dönemlerine özgü bir cenaze geleneğinin çökeltileridir. Childeric'in mezarının, "kurucunun mezarı" (mezarlığın, etrafında büyüdüğü odak noktası) olması mümkün, hatta akla yatkındır. En beklenmedik iki keşif ise, bütün mezarın anıt anlayışı ve cenaze töreniyle ilişkisi şüphe götürmez olan haddinden fazla sayıda kurban bulgularıdır. Bu çıkarımların dayandığı arkeolojik özellikler; kral mezarının etrafını uyduları gibi çevreleyen, birçok at gömüsünün yer aldığı üç çukur ve kral mezarının kendisini kuşatan bozulmamış bir bölgedir. Bu durum 20 metre veya daha büyük çapta anıtsal bir tümülüsün veya mezar höyüğünün kanıtı olarak yorumlanmıştır.

Bu 3 çukurun içine 21 at doldurulmuştur. Bütün iskelet malzemeleri dikkatlice incelenmiş ve beş hayvanın kemikleri üzerinde Karbon-14 testleri yapılmıştır. Sonuçlar, en yüksek ihtimalli defin tarihi olarak 5. yüzyılın sonlarında yoğunlaşmaktadır. Hayvanların rastgele değil çok özel seçilmiş bir grup olduğu bellidir. Çoğunluğu iğdiş edilmiş atlar iken -savaş atları- geri kalanların çoğu da damızlık atlardır; sadece bir tane muhtemel kısırak tespit edilebilmiştir. 4 tay, 17 binek mevcut olup, yetişkinler 6 ile 18 yaş arasında değişmektedir. Bu kraliyete ait bir ahır gibi görünmektedir, Childeric'in cenazesinde cömert bir jest olarak kurban edilmişlerdir.

Kral dayanıklı ve ahşap bir mezar odasına gömülmüş, üzerine büyük tümülüs inşa edilmiştir. Kasabanın ana bölümünün bulunduğu Schelde (Escaut) Nehri'nin sağ kıyısındaki köprüye uzanırken biraz güneyden geçen Roma yolundan açık seçik görülebiliyor olmalıdır. Bu nedenle kralın tümülüsü belki de kasabanın çevresindeki arazinin en çarpıcı anıtsal ögesi haline gelmiştir. Mezar eşyalarının cömert mahiyetine ve kraliyete ait ahır-daki bütün atları kurban eden abartılı jeste tam anlamıyla uymaktadır. Acaba bu cenaze sembolizmiyle; yine büyük bir tümülüsün altına gömülen ve atlı Hunlar'ın etrafında daireler çizerek ağıtlar yaktığı, Childeric'in gençlik zamanlarının büyük savaş lideri, kudretli Attila figürüne bir gönderme mi yapılmak istenmiştir?

Cenaze pratiğinin törensel ve hatta teatral yönlerini iyi anlamak gerektiğinde ısrar eden Guy Halsall, Childeric'in mezar görünümünün ölçeğini sersemletici olarak nitelendirmektedir. Ayrıca mezarı tasarlayanın Childeric değil, halefliğe liyakatini kanıtlamak isteyen oğlu Clovis olduğunu iddia etmektedir. Bu varsayımı destekleyecek hiçbir bulgu yoktur; nitekim Edward James'in revizyonist tezinin izinden giden Halsall'ın savunduğu gibi Childeric zaten Galya'ya güneyde Loire bölgesine kadar hükmediyordusa, bu gösteriyi yapmak için bu kadar kuzeydeki küçük bir kasabanın seçilmesi garip görünmektedir.

Brulet, Tournai kasabasının Childeric'in atalarının gömüldüğü yer olabileceğini öne sürmektedir; aynı dönemden Romalı bir yazar olan Piskopos Apollinaris Sidonius'un aktardığına göre, M.S. 450 civarında Salian Frankları, Clodio yönetiminde buranın yanındaki *civitas Arras*'ı zaptetmiştir. Ardından güneyde Somme'a kadar olan toprakları işgal eden bu kişinin, Childeric'in büyükbabası olması muhtemeldir. Périn de, cenaze arkeolojisinin Childeric zamanındaki Frank gücünün bu sınıra ulaştığını desteklediğini işaret etmektedir; ve Tournai bu bölgenin merkezinde olduğundan daha anlamlı hale gelmektedir. Childeric'in gömüsü, savurganca mezar eşyalarıyla daima sıradışı görünmüştür; Brulet'nin cenaze ortamına dair, bu kozmopolit cenaze yapısının Pagan ve barbar tınılarını vurgulayan değerlendirmesi bunu daha da ön plana çıkarmaktadır.

İmparatorluk otoritesi, batıdaki imparatorluğun her yerinde parçalanırken ve en çok da barbar liderler ve halklarla ilişkilendirilen yeni yönetimler onun yerine geçmeye hazırlanırken; cenaze ritueli sembolik olarak güç iddiasında bulunmak için etkin bir araç haline gelmiştir. Childeric gibi böylesine başarılı ve kararlı bir figürün; zamanın karmaşık ve değişen si-

yasi ve kültürel ortamında, kendi cenazesi gibi temel bir meseleye karar vermeyeceğini zannetmenin hiçbir mantığı yoktur. Aslında çeşitli geleneklerden (en dikkat çeken, Frank atalarının nesillerdir bildiği, Cermenler'e özgü "şef mezarları" olmak üzere) krallara layık çarpıcı, yeni bir cenaze modeli meydana getirmiş gibi görünmektedir. Birkaç yıl içerisinde Clovis'in -rakip liderleri bertaraf etmek ve Roma Galyası'nın çoğu bölümünü fethetmek gibi- müthiş başarıları, bütün temelleri yerinden oynatmıştır. Clovis yeni iktidarının merkezini Tournai'nin epey güneybatısında kalan Paris'te (Seine havzası) üslendirmiştir. Dahası Katolik Hristiyanlığı benimseyerek, babasının fazlasıyla Pagan cenaze modelini geride bırakmıştır. M.S. 511'de Paris'te gerçekleşen kendi ölümü ise yeni bir cenaze sayfası açmaktadır: Kraliyete özel *ad sanctos* (bir şehit ya da günah çıkartan bir azizin yanına veya yakınına) gömülme.

Ayr. bkz. **Merovenj Frankları** (Cilt 4, Bölüm 7); **Sutton Hoo** (Cilt 4, Bölüm 7); **Merovenj Fransa** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Brulet, Raymond. "La sépulture du roi Childéric à Tournai et le site funéraire." İçinde *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*. Editörler Françoise Vallet ve Michel Kazanski, s. 309-326. Association Française d'Archéologie Mérovingienne Mémoire 9. Saint-Germain-en-Laye, France: Musée des Antiquités Nationales, 1995.

———, ed. *Les fouilles du quartier Saint-Brice à Tournai*. Vol. 2, L'environnement funéraire de la sépulture de Childéric. Louvain-la-Neuve, France: L'Université Catholique de Louvain, 1990-1991.

Carver, Martin. *Sutton Hoo: Burial Ground of Kings?* London: British Museum Press; Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. (Bölüm 5.)

Cochet, Abbé. *Le tombeau de Childéric I, roi des Francs, restitué à l'aide de l'archéologie*. Paris: Gerald Montfort, Brionne, 1859.

Dumas, Françoise. *Le tombeau de Childéric*. Paris: Bibliothèque Nationale, Département des Médailles et Antiques, 1976.

Gregory of Tours. *The History of the Franks*. Çeviri ve giriş yazısı Lewis Thorpe. Harmondsworth, U.K.: Penguin Books, 1974. (Kitap 2, bölüm 9, 12 ve 18' bkz. Childeric and sections 27-43 on Clovis.)

Halsall, Guy. "Childeric's Grave, Clovis' Succession, and the Origins of the Merovingian Kingdom." İçinde *Society and Culture in Late Antique Gaul: Revisiting the Sources*. Editörler by Ralph W. Mathiesen ve Danuta Shanzer, s. 116-133. Aldershot, U.K.: Ashgate, 2001.

James, Edward. *The Franks*. Oxford: Blackwell, 1988.

Kazanski, Michel ve Patrick Périn. "Le mobilier de la tombe de Childéric I: État de la question et perspectives." *Revue archéologique de Picardie* 3-4 (1988): 13-38.

Müller-Wille, Michael. "Königtum und Adel im Spiegel der Grabkunde." İçinde his *Die Franken: Wegbereiter Europas*, 2 vols. Vol. 1, s. 206-221. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 1996.

Périn, Patrick. *La datation des tombes mérovingiennes: Historique, méthodes, applications*. René Legoux. Geneva, Switzerland: Librairie Droz, 1980.

Périn, Patrick ve Laure-Charlotte Feffer. *Les Francs*. Vol. 1, A la conquête de la Gaule. Paris: Armand Colin, 1997.

Werner, Joachim. "Neue Analyse des Childerichgrabes von Tournai." *Rheinisches Vierteljahrsblatter* 35 (1971): s. 43.

ERKEN ORTA ÇAĞ'DA İBERYA

DAVID YOON

Erken Orta ağ'da İspanya ve Portekiz -ağdaşlarının nazarında belki de o zamanlar Batı dünyasının en “uygarlaşmış” parçalarından biri olarak- “barbar dünyası”nın tanımını büyük ölçüde esnetmiş görünseler de; diğer kültürlerle birleşen ve yavaş yavaş modern dünyada bildiğimiz yeni geleneklere evrilen klasik geleneğin dönüşümünün ilginç bir manzarasını sunmuşlardır.

Arkeolojinin Erken Orta ağ İberyası'na dair anlayış biçimimizi değiştirmeye başlaması, ancak 20. yüzyılın son onyıllarına tekabül etmektedir. 20. yüzyılın ortasındaki onyıllarda, İspanya ve Portekiz arkeolojisi, siyasi sebeplerle bir şekilde dışarıdaki yönelimlerden izole edilmiş ve söyleminde kısıtlanmış haldedir. 1980'lerden itibaren İspanya'da Orta ağ arkeolojisi, arkeolojik araştırmadaki ilerlemeden ve kuramsal meselelerle ilgili aktif ve enerjik tartışmalardan muazzam biçimde faydalanmıştır. Portekiz arkeolojisi ise daha yavaş gelişmiştir, ancak 1990'larda önemli yeni çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehir merkezlerindeki iyi belgelenmiş kurtarma kazıları, günlük yaşamın bıraktığı döküntüler (kullanışlı çanak-çömlek, hayvan kemikleri ve sulama sistemlerinin izleri gibi) üzerine daha ayrıntılı çalışmalar ve yerleşmelere dair bölgesel yüzey bulgularının tetkikleri; mevcut yeni bulgu türleri arasındadır. Arkeolojik araştırmadaki

bu ilerlemeyi harekete geçiren, biraz da feodalleşme gibi toplumsal kuram meselelerini, devlet gücünün yapılanmalarını ve etnik ayrımları tartışabilme özgürlüğüdür.

TARİHE GENEL BAKIŞ

Yazılı tarihsel kaynaklardan bilinen olaylar zincirine kısa bir göz atmak, Erken Orta Çağ İberyası'na dair anlayışımız üzerinde modern arkeolojinin etkilerini görmeye yetecek bir çerçeve sunmaktadır. Erken Orta Çağ, tarihçiler için nadiren birleştikleri bir başlık sayılmaktadır; kaynakları Latince okuyan tarihçiler ile kaynakları Arapça okuyanlar arasında herdaim büyük bir bölünme var olmuştur. Latince kaynaklar faydasız biçimde seyrek ve kısa olma eğilimindedir; ancak bunlar 711'den önceki dönem için tek, sonrasındaki Kuzey İspanya için de başlıca kanıt olma niteliğindedir. Arapça kaynaklar daha bilgilendiricidir, ancak aynı zamanda kapsamaları daha sınırlıdır ve Batı bilim insanlarının çoğunluğu için daha az erişilebilir halde-dir. Bu dilsel bölünmeyi aşmak ve İspanya ile Portekiz'in Erken Orta Çağ dönemlerindeki devamlılıkları görmek, ancak arkeolojik araştırmanın 20. yüzyılın sonlarında başlayan çiçeklenmesiyle mümkün olmuştur.

M.S. 400'de, İspanya ve Portekiz yüzyıllardır Roma İmparatorluğu'nun parçası halindedir. Başlıca şehirlerde karmaşık bir eyalet yönetimi kuru-ludur. Bütün Akdeniz ile ticaret ilişkilerinin yanı sıra, klasik Latince öğre-nimi imparatorluğun yeni dini Hristiyanlık ile birleştiren kozmopolit bir kültür de tamamen Roma yönetiminin mirasının bir parçasıdır. Ancak birkaç yıl sonra, Batı Roma sınırındaki savunma güçleri yıkılmış; bugün-kü Almanya'dan gelen kavimler olan Sueviler, Vandallar ve Alanlar Roma eyaletlerine girmişlerdir. Sueviler diğer kavimlerden gruplarla birlikte bu-günkü Kuzey Portekiz ve Kuzeybatı İspanya'yı ele geçirmişlerdir.

5. yüzyıl zarfında Batı Roma İmparatorluğu yıkılınca, Vizigotlar (Doğu Avrupa'dan bir Cermen kavmi) Güney Fransa'da bir krallık kurmuş, so-nunda İspanya'ya kadar genişlemişlerdir. 5. yüzyıl boyunca Vizigotlar, bütün Roma İspanyası ve Portekiz'e kadar hakimiyet altına almışlar; ku-zeybatıda ise Suevi kuşatması olduğundan buraya geçmemişlerdir. Suevi-ler, dağlık Kuzey İspanya'nın yerli kabileleri ve Güney İspanya'da Roma iktidarını yeniden kurmaya girişen Doğu Roma orduları ile uzun süren bir dizi savaşın ardından; 7. yüzyılın başlarında Vizigot kralları nihayet bütün İber Yarımadası'nı (Güney Fransa'nın küçük bir bölümü dahil olmak üze-

Erken Orta Çağ'da İberya'da seçilen alanlar.

re) yönetimleri altında birleştirmiştir. Böylelikle Toledo'daki başkentleri üzerinde odaklanan bir merkezi otorite ve ideolojik birlik geleneği yaratmışlar, o dönem Batı Avrupa'nın en güçlü hükümeti olmuşlardır.

711 ile 720 arasında, Kuzey Afrika'dan gelen küçük bir Arap ve Berberi ordusunun Vizigot krallığını devirmesiyle; tüm İspanya ve Portekiz, İslam İmparatorluğu'nun parçası haline gelmişlerdir. Arap yönetimi hızlı ve çok az toplumsal karmaşayla kurulmuş gibi görünmektedir; ancak sonraki birkaç on yıl boyunca fetihçiler arasında çıkan iç savaşlar muhtemelen çok daha yıkıcı olmuştur. İslam dünyası içerisinde büyüyen bölünmeler, kısa süre sonra -Araplar'ın İber krallıkları olarak adlandırdığı- Endülü's'te Emevi Hanedanlığı yönetiminde bağımsız bir Arap emirliği kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 10. yüzyıla gelindiğinde ise bu emirlik, merkezi Cordoba şehri olan bağımsız bir halifelığe evrilmiştir.

Vizigotlar'ın aksine, Araplar Kuzey İspanya'nın dağlarında merkezi kontrol kurmaya muktedir veya istekli olmamışlardır. Belki de henüz 718'de, Kuzeybatı İspanya'daki Asturias'ta bulunan bazı Vizigot soyluları bağımsız bir Hristiyan krallığı kurmuşlardır. Bu krallık yavaş yavaş hakimiyetini Galicia, Leon ve Castille bölgelerine ilerletmiştir. 9. yüzyıl süresince, Franklar Katalonya'da, Basklar Navarre'da başka küçük Hristiyan krallıklar kurmuşlardır. M.S. 1000'a gelindiğinde, Cordoba'daki Arap Halifeliği İber Yarım-

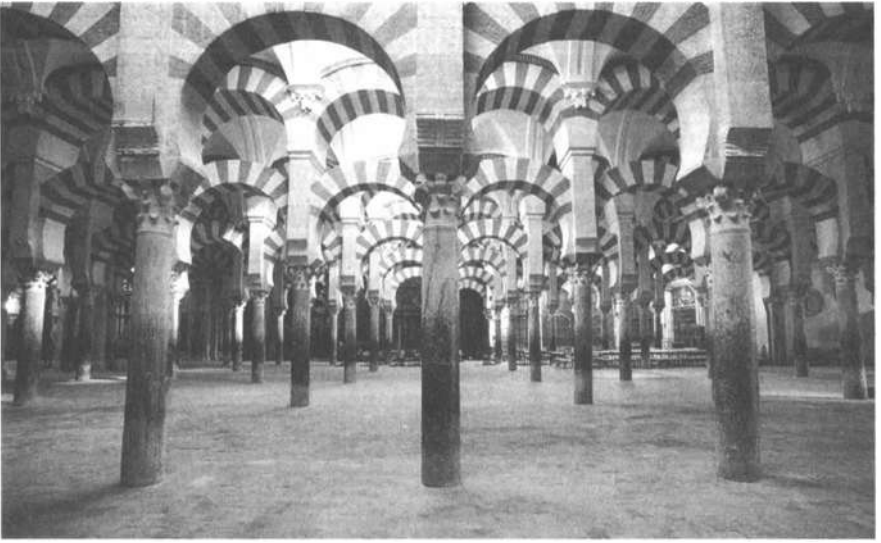
dası'nın büyük bölümüne hükmediyor olsa da; kuzeyde Leon Krallığı, Pamplona Krallığı ve Barselona Kontluğu -Geç Orta Çağ sırasında- bugünkü İspanya ve Portekiz ülkelerinin kökenlerini temsil etmektedir.

Bununla birlikte yazılı kaynaklar, toplumun nasıl işlediğini ve insanların hayatlarını nasıl sürdürdüklerini -başka deyişle tarihsel olayların gidişatına yön veren toplumsal ve kültürel süreçleri- daha derin bir kavrayışla ete kemiğe büründürmek adına pek ayrıntı sunmamaktadır. Etnik ve dini kimliklerin tanımları ve evrimleri, siyasi ve toplumsal güç süreçleri, toplumun demografik ve ekonomik temelleri gibi, metinlerin birçok soru işareti doğurup çok az net cevap sağlayabildiği konularda; arkeolojik araştırmalar yeni açılımlar sunmaktadır.

ETNİK VE DİNİ KİMLİKLER

Katolik Hristiyanlar ile Aryan Hristiyanlar arasında, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında, Romalılar ile Gotlar veya Sueviler arasında, Latinler ile Araplar arasında veya Araplar ile Berberiler arasındaki ayrımlar gibi etnik ve dini farklılıklar; tarihi kaynakların yazarları açısından en yüksek öneme sahip olmuştur. Basklar ve Yahudiler gibi bu dönem boyunca asimile olmamış diğer azınlıkların direnci de çeşitlilikler karışımına eklenmiştir. Net olmayan bir şey varsa, o da bu kategorilerin gerçekte sahip oldukları nesnel önemdir. Zamanla evrilmişlerdir ve bir dönem önemli olan ayrımlar bir sonrakinde önemsiz hale gelmiştir. Arkeoloji bu kimliklerin davranışı nasıl etkilediğini göstererek, evrimlerini daha etraflıca anlamayı mümkün kılmıştır.

Roma'nın İspanyol eyaletleri, imparatorluğun en Romalılaşmış kesimleri arasındadır; yani yerli nüfuslar Roma kültürü ve etnik kimliğini geniş çapta benimsemiştir. Modern Kastilyaca (İspanyolca), Portekizce ve Katalanca dillerinin tümü Romalılar'ın getirdiği Latince'den türemiştir; İspanya ve Portekiz'in Katolik dini de Roma İmparatorluğu'nun eseridir. Etnik kimliklerin Romalılaşma'ya ne dereceye kadar dayandıkları kesin değildir; ancak elbette Pireneler'deki Basklar -ve muhtemelen yarımadanın uzak bölümlerindeki diğer halklar da- kendi dillerini ve kimliklerini korumuşlardır. Benzer biçimde, dağınık haldeki Hristiyanlık öncesi dini uygulamaların da kırsal kesimlerde, geçimlerini sağlayan kişiler adını koyarak Hristiyan olduktan çok sonra bile, uzun süre devam etmiş olması muhtemeldir. Ancak büyük oranda, mevcut bulgulardan görülebildiği kadarıyla

Resim 1: Córdoba'daki (İspanya) Mezquita Camisi'ndeki sütun sıraları.

©Vittoriano Rastelli/Corbis. (İzinle çoğaltılmıştır.)

la, M.S. 400'de İber Yarımadası'nda yaşayanlar etnik olarak Romalı, din olarak ise Katolik Hristiyanlar'dır.

5. yüzyılın Cermen istilaları, beraberlerinde getirdikleri ve kendilerini etnik anlamda Suevi veya Vizigot olarak tanımlayan yeni yönetici seçkinlerle görünürdeki bu birliği bozmuştur. Vizigotlar da dini yönden ayrıışmaktadır, zira başta Hristiyanlık içerisinde Aryanizm olarak bilinen ve *Trinity*'nin (Baba-Oğul-Kutsal Ruh, Ç.N.) öğelerinin birliğindense, tek bir tanrının tezahürleri olarak ayrılığını vurgulayan bir yorumlamayla diğerlerinden ayrılan farklı bir teolojik geleneğe bağlıdırlar. Aryanlar ve Katolikler arasındaki ayrım, teologlar için büyük öneme sahip olmasına rağmen, günlük hayatta pek pratik bir etkiye sahip değil gibi görünmektedir. Örneğin arkeolojik izlerine bakarak bir Aryan katedralini Katolik olandan ayırt etmenin imkanı olmadığı gibi; insanlar da kılık-kiyafet, ev içi hareket tarzları veya ölü gömme ritüellerini kullanarak Hristiyanlığın şu veya bu biçimiyle kimliklerini açık etme çabasında değil gibidir. Bir etki varsa, o da olumsuzdur; 589'dan hemen sonra Vizigot rejimi resmi olarak Katolik mezhebinin benimsediğinde, Hispano-Romalı Katolikler'in güçlü ve bilgili geleneği Got devletinin aktif ideolojik desteğine başvurmuştur.

Bu çatışma, yoğunluğu azaltılmış olsa da, İspanyol Kilisesi'nin tutumları üzerinde bir etki yaratmış olmalıdır. Jerrilynn Dodds, 1990'da yazdığı

Architecture and Ideology in Early Medieval Spain (Erken Orta Çağ İspanyası'nda Mimari ve İdeoloji) adlı kitabında; önce Aryan Vizigotlar'a ardından İslam'a tabi olan İspanyol Kilisesi'nin savunmacı pozisyonunun, kendisini at nalı şeklindeki dar kemerler ile kubbelerin yanı sıra -ayınlar için gizli ve kapalı alanlar oluşturmak için- koro bölümünü cemaatten ayıran paravanlar veya bariyerlerin kullanımında belli ettiğini öne sürmektedir. Yine de bu tarz muğlak, altbilinçsel yorumlamaları kanıtlamak zordur.

Vizigotlar ve Sueviler, nüfusun yalnız küçük bir azınlığını oluşturmaktadır. 5. yüzyılda etnik kimlikleri yerli Hispano-Romalı nüfusunkinden son derece farklı olmalıdır; ancak bu kimlik geriye arkeolojik olarak çok az açık iz bırakmıştır. Görünüşe bakılırsa, neredeyse her bakımdan Roma eyaletlerinin kültürünü çok hızlı benimsemişlerdir. Örneğin Kuzey İspanya'da Vizigot mezarlığı oldukları tespit edilen yerlerin, bugün birçokları tarafından Vizigot gelenekleriyle değil Roma toplumundaki değişimlerle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Özel olarak bu etnik ayrımı işaret etmeye yarayabilecek, kartal şeklinde broşlar gibi birkaç yapıt tipi mevcuttur; ancak zamanla Hispano-Romalılar ile Cermen fethiçiler arasındaki etnik farklılık algısı insanlar için önemini yitirmiş gibi görünmektedir. Arkeolojik bulgular çoğunlukla Vizigotlar ile Sueviler'in Hispano-Romalı kültürüne hızla benzer hale geldiklerini ortaya koymaktadır. 7. yüzyıldan itibaren Hispano-Romalılar ile Cermen Vizigotlar veya Sueviler arasındaki etnik ayrım, yerini kaynaşmaya ve toplumsal sınıf ile zenginlik kavramlarına bırakmıştır. Aryanizm ve Katolisizm arasındaki ayrım gibi, bu etnik bölünme de uzun vadede kendisini devam ettirmeye yetecek bir pratik öneme sahip görünmemektedir. 8. yüzyıl ve sonrasında İspanya'daki Latin Hristiyanlar, Vizigotik ve Romalı geçmişlerine tek bir kültürel miras gözüyle bakıyor gibidirler.

Arap fethinin doğurduğu toplumsal bölünmelerin, başka bir mesele olduğu anlaşılmıştır. Vizigotlar ile Sueviler gibi, Araplar ile Berberiler de başlangıçta yerli nüfusla bağıntılı küçük bir azınlıktır; ve ilk etapta çok az belirgin kültürel farka meydan vermiştir, ancak mühim bir istisna olarak dinleri söz konusudur. Aryanizm'in aksine; İslam yalnız soyut teolojik kavramlarda değil günlük hayatın birçok alanında da -ne yenilip içileceğinden, ibadetin günlük rutinine ve ölenlerin mezarlarına munasip yerleştirilmesine kadar- farklılığını açıkça göstermektedir. Bu dini ayrım sadece arkeolojik yönden daha görünür olmakla kalmayıp, kültürel değişim süreçlerinde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sınırı daha da güçlen-

dirmiş olmalıdır. Kültürel asimilasyon bu kez çift yönlü işlemiştir; Endülüs'teki Latin Hristiyan nüfus yavaş yavaş Müslüman Arap olan yöneticilerinin kültürüyle özdeşleşmiştir, ancak benimsedikleri İslam uygarlığının kendisi de ciddi ölçüde Hispano-Romalı kültüründen etkilenmiş haldedir. Örneğin 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar kademeli olarak inşa edilen, Cordoba'daki Büyük Cami (Kurtuba Camisi, Ç.N.), Hispano-Romalı ve Bizans mimari tarzlarına ait unsurları belirgin biçimde İslami işlevi olan bir yapıda birleştirmektedir (Resim 1).

Arap fethinin arkeolojik kayıtlardaki ani etkisi, istilacıların sayıca az olmasından mütevellit muhtemelen hafiftir. Örneğin 8. yüzyılda İspanya'ya Berberi çanak-çömlek tarzlarının girmiş olup olmadığı tartışmalıdır. Yerli nüfusun zamanla müslümanlaşma süreci ise daha belirgin bir etkiye sahiptir; görünüşe bakılırsa M.S. 1000' gelindiğinde nüfusun çoğunluğu İslam'a geçmiştir, Arapça da muhtemelen en yaygın dil haline gelmektedir.

Yiyecek kalıntıları bu süreci gözlemlemek için bir yol sunmaktadır. Roma zamanlarında, domuz İspanya'nın birçok yerinde önemli bir et kaynağıdır ve bu Vizigot dönemi süresince de bir dereceye kadar devam etmiştir. Arap fethinin ardından, nüfusun domuz etini yasaklayan İslam'a geçişini gösterircesine, arkeolojik sit alanlarında domuz kemiklerinin sıklığı yavaş yavaş azalmış; yine de geneli Müslüman olan topluluklarda bile Hristiyan bir azınlığın varlığının işareti olarak küçük oranlarda görülmeye devam etmiştir. Kaideyi bozmamakla beraber, bunun bir istisnası Güneydoğu İspanya'da bir inziva bölgesi olan Rábita de Guardamar bölgesinde yaşanmıştır. Müslüman savaşçıların riyazet (başta yeme-içme olmak üzere nefsin terbiye edilmesi, Ç.N.), tefekkür (derin düşünceye dalış; bir çeşit dini meditasyon, Ç.N.) ve inançlarını koruma eylemlerini birleştirdikleri böyle özel bir İslam bölgesinde beklendiği üzere domuz kemiği hiç bulunmayacaktır.

SİYASİ KARMAŞA VE TOPLUMUN DÜZENLENMESİ

Yönetim Romalılar'dan Vizigotlar'a, sonra da Araplar'a geçince; elbette ki siyasi egemenlik ve toplumsal üstünlük yapılanmaları da değişmiştir. Yetersiz yazılı belgeleme, bir dereceye kadar Erken Orta Çağ'ın sonuna doğru ortaya çıkan hilafet hariç, denetim süreçlerine ilişkin çok az bilgi sağlamaktadır.

Roma hükümeti, modern hükümetler gibi muazzam bürokratik bir sis-

teme sahip değildir; ancak antik standartlara göre güçlü ve ihtiraslı bir devlettir. Profesyonel memurlarca idare edilen karma bir vergilendirme sistemi vardır; hasılat ise daimi bir ordu, yol ve köprü gibi kamu hizmetleri ve elbette idari sistemin kendisini desteklemek için kullanılmaktadır. Hükümet vergileri ve masrafları için bir çare olarak çok büyük miktarlarda para basmış, kaleler ve hükümet binaları gibi birçok tesis inşa etmiştir.

Roma İmparatorluğu dağılınca, Vizigotlar ve Sueviler gibi ardılları Roma idari sistemini amaçlarına hizmet ettiğince sürdürmeyi denemişlerdir. Gerçi istila ve savaş birçok idari fonksiyonu bozmuş olmalıdır, dahası bunlar zaten muhtemelen Roma'nın son zamanlarında zayıflamaya başlamıştır. Örneğin 5. yüzyılın ortasında, henüz Roma idaresinde olan -ve yaklaşık 470'e kadar öyle kalan- Tarragona kentinde daha evvel kamu binaları ve kent forumları gibi kamu alanı olan yerler gözle görülür biçimde siyasi işlevlerini yitirmiş; eski bina taşları için taş ocakları veya çöp dökmüm yerleri olarak kullanılmıştır. Valensiya'da Roma forumunun yerini 5. yüzyılda bir kilise (muhtemelen kentin katedrali) ve bir mezarlık almıştır; ki bu yalnız eski kentsel idarenin çöküşünü değil, yerel otoritenin eski kurumlarının yerine kilise hiyerarşisinin geçişini de simgelemektedir.

Hiçbir idari yönetim biçimi geleneğine sahip olmayan Sueviler ve Vizigotlar, yeni topraklarını denetlemek ve buralardan faydalanabilmek için, hayatta kalmayı başaran Roma kurumlarına bel bağlamışlardır; ancak bu muhtemelen daha sınırlı bir faaliyet düzeyinde gerçekleşmiştir. Roma sikkelerinden türeyen, ancak sınırlı miktarlarda ve çoğunlukla altın paralar basmışlardır; dolayısıyla bunlar gündelik kullanımdaki küçük işlemler için değil, yönetici sınıf içerisindeki büyük ödemeler için uygundur. Vizigotlar'ın iktidarında bazı kamu işleri ve devlet imar projeleri devam etmiştir; ancak buna dair bulgular Roma dönemine göre bir hayli azdır, örneğin ortada daimi bir profesyonel orduya ait hiçbir tesis yoktur. Ayrıca devlet de ilgilendiği politikaları bile uygulamaktan acizdir; örneğin Yahudilik'i baskılama niyetiyle konmuş çok sert kanunlara rağmen, hala İbrani-ce yazılı mezar taşları yapılmaktadır.

Devlet denetimindeki bu zayıflama, bütün nüfusu bir başka yönden etkilemiş gibi görünmektedir. Roma hükümeti, barışı sağlama ve kanunları uygulamada, halkın makul bir güvenlik içinde ülkenin dört bir yanına dağılmış halde yaşamasına yetecek kadar iyidir. Roma yönetimi yıkılınca ise; insanlar daha kümeleşmiş yerleşmelerde, çoğu kez korunaklı konumlarda, hatta bazı durumlarda tarih öncesi tepe-kaleleri yeniden hayata geçi-

rerek yaşamaya meyletmıştır. Bu değişim kırsal kesimlerdeki halkın yağmacılar, haydutlar, düşmanlar veya başka küçük ölçekli şiddet unsurları konusunda yükselen bir risk içinde olduklarını akla getirmektedir.

İslam fethinin ardından, diğer birçok şeyde olduğu gibi sosyo-politik örgütlenmede de Hristiyan kuzey ile Müslüman merkez ve güney farklı yörüngelerde seyretmişlerdir. Bu durum 1970'lerin sonlarından beri, kalelerin toplumsal rolüyle ilgili çalışmalar aracılığıyla çok daha netleşmiştir.

Batı Avrupa'nın birçok yerinde, özellikle de Fransa'da; Orta Çağ kaleleri ilk olarak 10. ve 11. yüzyıllarda, bir feodal beyler sınıfının doğduğu ve eskiden kralların yanı sıra -sonradan serfliğe düşürülen- özgür çiftçi topluluklarının kullandığı siyasi güçlere yerel bir düzeyde el koyduğu toplumsal bir dönüşümün parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kaleler feodal yerleşmenin odak noktaları olarak kullanılmış ve 1000 yılı civarındaki onyıllarda binlercesi inşa edilmiştir. Feodal beyler köylüler üzerinde ekonomik güç elde edince; önceden dağınık olan kırsal yerleşim, kalelerin yakınlarında daha büyük köyler halinde yeniden düzenlenmiş, böylece zorunlu işgücü hizmeti beylere daha kolay ulaşabilir olmuştur.

Genel kabule göre feodalizme böyle bir geçiş, Fransa ile sıkı ilişkiler içinde olan Katalonya'da da gerçekleşmiştir. İspanya'nın başka bölümlerinde veya Portekiz'de bu değişimlerin ne derece yaşandığı ise daha ihtilaflı bir konudur. Leon Krallığı'nda, Fransa'daki gibi kaleler inşa edilmiş ve köyler kurulmuştur; ancak bunlar tek bir köklü toplumsal dönüşümün parçası olarak değil, bağımsız meydana gelmiş gibidir. Yazılı kaynaklar da keza burada tam anlamıyla kraliyet gücünün de köylü sınıfının özgürlüğünün de gasp edildiğine yönelik bir iddiada değildir. Müslüman Endülüs'te de, o zamana ait diğer İslam topraklarının çoğunda hiç olmamalarının aksine kalelerin sayısı artmıştır. Bu kaleler bazı açılardan -özellikle din değiştiren Hispano-Got soylularından Müslüman seçkinlerin oluştuğu yerlerde- muhtemelen Kuzey İspanya'dakilere benzer işlevlere sahiptir. Yine de Endülüs'te toplum farklı örgütlendiği için, feodalizmin özünü teşkil eden yerel soyluların iktidara el koyması durumu burada gerçekleşmemiştir. Endülüs'teki kaleler, savunmalı sığınaklar ve merkezi yönetimin yerel karakolları işlevindedir; dolayısıyla kırsal yerleşmelerin yerel beylerin çıkarına yeniden düzenlenmesinden ziyade, halkın halihazırda yaşamakta olduğu yerlere kurulmuşlardır.

NÜFUS, TİCARET VE EKONOMİ

Geleneksel olarak, Roma İmparatorluğu'nun sonu çöküş ve yıkılış gibi kıyametvari tabirlerle imgelenebilmektedir. Günümüzdeki araştırmalar ise; Roma zamanlarından Erken Orta Çağ'a devamlılıkların yanı sıra, Geç Antik ve Erken Orta Çağ uygarlıklarındaki yaratıcılık ve canlılığın altını çizerek bu tutumu birçok önemli açıdan değiştirmiştir. Bununla birlikte, yaşamın maddi taraflarında birçok değişim de meydana gelmiştir. Bulgular konusunda sıkıntılar olsa da, geniş kapsamlı ölüntüye bakılacak olursa Roma döneminin son bölümünden Vizigot dönemine değin ekonomik gerileme, 9. veya 10. yüzyılda başlayan kademeli iyileşme söz konusudur. Bu eğilimler; kırsal nüfus, kentleşme ve ticaret ile ilgili bulgularda görülmektedir.

Roma yönetimi altındayken, İber Yarımadası kasabalar, köyler, küçük çiftlikler ve en iyi tarımsal araziler üzerinde kurulu büyük aristokrat villalarından oluşan bir karma halinde, yoğun yerleşim yapısındadır. Bu yerleşimlerin çoğu 5. ve 6. yüzyıllara değin kullanımda kalmasına rağmen sınırları azalmış, kalanlar da küçülmüştür; ayrıca yukarıda belirtildiği gibi, yeni yerleşimler çoğu kez savunmalı yerlerde kurulmuştur. 7. Yüzyıldan itibaren çok farklı bir model şekillenmiştir: İnsanlar çoğunlukla çok daha verimsiz küçük alanlarda ve yaygın olarak dağlık alanlarda veya erişilmez tepe başlarında yaşamaya başlamıştır. Üretimin azamileştirilmesi yerine hem nüfusta ciddi bir azalmayı hem de savunma kaygısını düşündüren bu model, Araplar'ın fetih dönemini de geçip 9. yüzyıla değin sürmüştür. Ancak 9. yüzyılın sonları veya 10. yüzyıldan itibaren birçok bölgede daha alçak, daha verimli, ama daha savunmasız alanlara geri dönen bir yerleşme yayılımı görülmektedir.

Kasabalar ve şehirler büyük ölçüde benzer bir eğilim gösterdiler. Geç Roma zamanlarından itibaren, yalnız kamu binaları değil kasabaların birçok ikamet alanı da ya kullanımdan çıkmış, konut sayısı azalmıştır. Yazılı kaynaklar, kasaba ve şehirlerin Erken Orta Çağ boyunca önemli mülki ve dini idare merkezleri olarak kaldıklarını gösterir gibi görünse de; arkeolojik bulgular yetersizdir. İspanya'da yapılan birçok şehir kazısında, bir Geç Roma seviyesinin hemen ardından 10. veya 11. yüzyıl veya daha sonrasına ait tortular gelmektedir; bu da aradan geçen yüzyıllarda nispeten az bir doluluk olduğu izlenimi vermektedir. Bazı yapılar -özellikle kiliseler, camiler ve tahkimatlar- bilinmektedir; ancak ilintili yerleşme materyalinin azlığı, kasabaların dini ve siyasi faaliyet merkezleri olarak kalsalar da artık

nüfus veya ekonomi merkezleri olmadığını göstermektedir. Erken Orta Çağ yerleşim seviyelerinin bulunduğu az sayıdaki yer de çoğu kez alan açısından sınırlıdır ve savunmalı mevkilerle veya dini tesislerle ilişkilidir. Şehir kazısından Erken Orta Çağ yerleşimlerinin ortaya çıkarıldığı birkaç kasabadan biri olan Mérida'da, bunlar küçük dairelere bölünmüş yarı harabe Roma binalarının yeniden kullanımı şeklindedir; zamanla terk edilmişler ve 9. yüzyıla kadar yerlerine yeni yapılar geçmemiştir.

Şehir yerleşimindeki düşüş muhtemelen Erken Orta Çağ'da ekonomideki genel değişimlerle ilgilidir. Roma İmparatorluğu yönetimi altında, Akdeniz civarındaki ülkeler; çanak-çömlek gibi bozulmayan malların kalıntılarından arkeolojik olarak gözlemlenebilen etkin uzun mesafeli ticaret ağlarıyla bağlantılıdır. 5. ve 6. yüzyıllarda bile, bugünkü Tunus, Türkiye ve Akdeniz çevresindeki diğer yerlerde üretilen çanak-çömlek tipleri İspanya ve Portekiz'in kıyı kentlerine düzenli erişim halindedir. 550'den sonra ise bu ithal ürünler hızla azalmış ve 7. yüzyılın ikinci yarısında bütünüyle sona ermiştir. Malların ve düşüncelerin alışverişi tamamen bitmese de, arkeolojik anlamda kayda değer olmaya yetecek ölçekte uzun mesafeli ticaret 10. yüzyıl ve sonrasında kadar yeniden başlamamıştır.

Ekonomik değişimler denizaşırı ticaretle sınırlı değildir; İber Yarımadası'nda uzmanlaşmış üretim ve yerel takasa dair bulgular da benzer bir gidişat göstermektedir. Aslında bu gidişat Erken Orta Çağ'ı uzun zaman kararlılığa gömmüştür. Orta Çağ arkeolojisinin sanat tarihine sıkı sıkı bağlı olduğu daha önceki nesillerde; İspanya ve Portekiz'de ince işçilik ürünlerinin Roma ve Geç Orta Çağ dönemlerine kıyasla Orta Çağ'da gözlenen eksikliği, dönem üzerine çalışmayı zorlaştırmıştır. Vizigot dönemi en çok mezarlıklarda bulunan broşlar ve kemer tokaları gibi metal işçiliği ve kiliselerle ilişkili taş oymacılığı eserleriyle ünlüdür. Çok becerikli zanaatkarlar var olmaya devam etmiştir; ancak sıradan alanlarda bulunan nesnelerin azlığına bakılırsa, bunlar Roma dönemine oranla çok daha az verimlidir. Sit alanlarında en bol bulunan yapıtlara dönersek; Geç Roma döneminin ince işçilikle süslenmiş sofa takımları 5. veya 6. yüzyılda ortadan kaybolmuş, sonrasında sadece -çok miktarlarda üretim için elzem olan çömlekçi çarkı kullanılmadan- düz, kaba çanak-çömlek üretilmiştir. Bu durum 9. yüzyılın sonlarında, doğu İslam geleneklerine dayalı yeni üsluplarda süslenmiş sofa takımları ortaya çıkana dek sürmüştür.

Ekonomik üretimin bu modelleri, yazılı tarihsel kaynakların dini ve siyasi bağlantılarından uzaktır; ancak kaydedilen olayların gerçekleştiği

bağlamı açıklığa kavuşturarak, muhtemelen Erken Orta Çağ boyunca İspanya ve Portekiz'de kültürün ve toplumun nasıl değiştiğine dair geliştirilecek açıklamaların temel bir parçasını sunmaktadır. Tarihsel olayların meydana geldikleri ekonomik ve toplumsal bağlamda şekillendirilmesi şarttır; oysa bu bağlam İspanya ve Portekiz'deki Erken Orta Çağ'a dair çok sınırlı olan yazılı tarihte eksik kalmaktadır. Örneğin İslam fethinin başlangıcında, Vizigotlar'ın kralları yenildikten sonra etkin bir direnç göstermekteki basiretsizlikleri, tarihçiler tarafından ahlaki aşınma veya aşırı merkezileşmiş hükümdarlığa bağlanmaktadır. Ancak 8. yüzyılda bölge nüfusunun uzun bir gerileme sürecinin dibinde olması ve ekonomik çözümlenin koordinasyonu zorlaştırması da bir o kadar önemli olabilir. Aynı etkenler, 9. ve 10. yüzyıllarda meydana gelen demografik ve ekonomik büyümeyle ilgili; bazı bölgelerin daha erken veya daha hızlı büyüyüp büyümediği ve bu nedenle siyasi rekabette avantaj sağlayıp sağlamadıkları gibi bazı ilginç soruları da doğurmaktadır. Gelecekteki arkeolojik araştırmalar, 20. yüzyılın sonuna dek dile dahi getirilememiş bu tür soruları yönetecek potansiyele sahiptir.

Ayr. bkz. **Vizigotlar** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Acien Almansa, Manuel. "Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus." İçinde *Actas del III Congreso de Arqueología Medieval Española*. Vol. 1, s. 135-150. Oviedo, Spain: Universidad de Oviedo, 1989.

Alba Calzado, Miguel. "Ocupación diacrónica del área arqueológica de Morería (Mérida)." İçinde *Mérida: Excavaciones arqueológicas, 1994-1995*. Editörler Pedro Mateos Cruz, Miguel Alba Calzado ve Juana Márquez Pérez, s. 285-315. Mérida, Spain: Consorcio Ciudad Monumental Histórico-Artística y Arqueológica de Mérida, 1997.

Barceló, Miquel. "Los h: us'un, los castra y los fantasmas que aún los habitan." İçinde *Castillos y territorio en al-Andalus*. Editör Antonio Malpica. Granada: Athos-Pérgamos, 1998, s. 10-41.

Bazzana, André, Patrice Cressier ve Pierre Guichard. *Les châteaux ruraux d'al-Andalus*. Madrid: Casa de Velázquez, 1988.

Benito Iborra, Miguel. "La evolución estructural de las sociedades históricas del sur de la Comunidad Valenciana." İçinde *Actas del IV Congreso de Arqueología Medieval Española*. Vol. 1, s. 151-168. Alicante, Spain: Diputación Provincial de Alicante, 1993.

Collins, Roger. *Early Medieval Spain: Unity in Diversity, 400-1000*. 2d ed. New York: St. Martin's, 1995.

Dodds, Jerrilynn D. *Architecture and Ideology in Early Medieval Spain*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1990.

Dodds, Jerrilynn D., Bernard F. Reilly ve John W. Williams. *The Art of Medieval Spain, A.D. 500-1200*. New York: Metropolitan Museum of Art, 1993.

Fernandes, Isabel Cristina F. ve A. Rafael Carvalho. "Cerâmicas muçulmanas do Castelo de Palmela." İçinde *La céramique médiévale en Méditerranée, actes du VIe congrès de l'AIECM2*. Editör G. Démians d'Archimbaud, s. 327-335. Aix-en-Provence, France: Narration Éditions, 1997.

Glick, Thomas F. *From Muslim Fortress to Christian Castle: Social and Cultural Change in Medieval Spain*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 1995.

———. *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979.

Gómez Becerra, Antonio. "El litoral granadino en época altomedieval (siglos VII-XI): Poblamiento, navegación y defensa." *Arqueología y territorio medieval* 7 (2000): 7-21.

Gutiérrez Lloret, Sonia. "De la civitas a la madīna: destrucción y formación de la ciudad en el sureste de Al-Andalus: el debate arqueológico." İçinde *Actas del IV Congreso de Arqueología Medieval Española*. Vol. 1, s. 13-35. Alicante, Spain: Diputación Provincial de Alicante, 1993.

———. "Production and Trade of Local and Regional Pottery in Early Medieval Spain (7th-9th Centuries): The Experience of the Southeast of the Iberian Peninsula." *Boletín de arqueología medieval* 6 (1992): 9-22.

Keay, S. J. *Roman Spain*. London: British Museum Press, 1988. (Bkz. Bölüm 9, "The End of Roman Spain.")

Martí, Ramón ve Sergi Selma. "La huerta de la madīna de S'ubrub (Segorbe, Castelló)." *Boletín de arqueología medieval* 9 (1995): 39-51.

Olmo Enciso, Lauro. "Consideraciones sobre la ciudad en época visigoda." *Arqueología y territorio medieval* 5 (1998): 109-118.

Ramallo Asensio, Sebastián F. "Arquitectura doméstica en ámbitos urbanos entre los siglos V y VIII." İçinde *Visigodos y Omeyas: Un debate entre la antigüedad tardía y la alta edad media*. Editörler L. Caballero Zoreda ve P. Mateos Cruz, s. 367-384. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2000.

Reynolds, Paul. *Settlement and Pottery in the Vinalopó Valley (Alicante, Spain), A.D. 400-700*. BAR International Series, no. 588. Oxford: Tempvs Reparatum, 1993.

Ripoll López, Gisela. "The Arrival of the Visigoths in Hispania: Population Problems and the Process of Acculturation." İçinde *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300-800*. Editörler Walter Pohl ve Helmut Reimitz, s. 153-187. Leiden, The Netherlands: Brill, 1998.

Salvatierra Cuenca, Vicente. "The Origins of al-Andalus (Eighth and Ninth Centuries): Continuity and Change." İçinde *The Archaeology of Iberia: The Dynamics of Change*. Editör Margarita Díaz-Andreu ve Simon Keay, s. 265-278. New York: Routledge, 1996.

Taller Escola d'Arqueologia. *Un abocador del segle V d.C. en el fòrum provincial de Tàrraco*. Memòries d'Excavació 2. Tarragona, Spain: Ajuntament de Tarragona, 1989.

Wolf, Kenneth B. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. 2d ed. Liverpool, U.K.: Liverpool University Press, 1999.

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA NORVEÇ

SOPHIA PERDIKARIS

Norveç, Avrupa kıtasının kuzeybatı ucunda yer alan, Kuzey Atlantik Denizi'ne nazır uzun, dar ve dağlık bir toprak şerididir. Ülkenin adı “kuzeye giden yol” anlamına gelmektedir ve başlangıçta kıyı boyunca uzanan deniz rotasını tanımlamış olmalıdır. Bu Norveç'in tarih boyunca öncelikle denizci bir millet olarak ilişkileri ve gelişmeleriyle de bağdaşmaktadır. Yüzyıllar boyu hem güney hem kuzey yönünde seyahat eden ürünlerin, insanların ve düşüncelerin takasına sahne olmuştur. Norveç M.S. 1000 yılı civarında, İngiltere vasıtasıyla Hristiyanlık inancı ile tanışmıştır; ancak Orta Çağ'ın sonraki döneminde Roma ile ilişkiler Almanya aracılığıyla sürdürülmüştür. 17. Yüzyılda batıyla yeni bağlantılar kurulana dek, Dan ve Alman etkileri uzun süre hakim olmuştur.

Norveç'te insan yaşamına dair ilk bulgular, Finnmark'ta Komsa ve Møre bölgesinde Fosna sit alanlarından elde edilmiştir ve bölgesinde Fosna sit alanlarından elde edilmiştir ve M.Ö. 9000-8000'e tarihlenmektedir. İlk Norveçliler'in kim olduklarını bilmiyoruz, zira biri kuzeyden gelip Kola Yarımadası'ndan geçen, biri de İsveç ve Danimarka üzerinden gelen iki farklı göç rotası söz konusudur. Norveç'te Taş Devri M.Ö. 5000-3000 arasına tarihlenmekte; özellikle balta gibi kaba aletler kullanıp evcilleştirilmiş köpekleri olan avcı-toplayıcılar ile karakterize edilmektedir. Geç Taş Dev-

ri boyunca (M.Ö. 3000-1500) evcilleştirilmiş sığır ve tarımsal faaliyet başlangıçları kendilerini göstermektedir. Bu döneme ayrıca sanatsal bir geleceğin de ilk bulguları damga vurmuş; balık ve Ren geyiği desenli kaya oymaları keşfedilmiştir. Bu döneme ait tek gömü, Oslofjord'un doğusunda yer alan bir toplu mezardır. Sonraki dönemlerde tekli mezarlar kullanıma girmiştir.

Tunç Çağı zarfında (M.Ö. 1500-500) daha geniş çaplı yerleşmeler ile daha ince aletler ve silahlar gözlenmektedir. Tunç (bakır ve kalay alaşımı) Norveç'te bulunmadığından ithal edilmek zorundadır. Bu maden muhtemelen arkeolojik sit alanlarında bulunduğu, bir statü göstergesidir. Bu dönemden itibaren; güneş saatleri, tekerler, öküzler ve öküzlerin çektiği tekerli araçlar ile balık ve balıkçılık tasvirlerini yansıtan olağanüstü kaya oymaları görülmektedir. Kaya oymalarının tümü suların çağlayarak aktığı sarp kayalıklarda veya biriktiği girintilerde tespit edilmiştir. Bu döneme ait, taş ve çakıllardan yapılmış ve güçlü liderlerin ölümlerinin gömülü olduğu bir dizi büyük höyük günümüze ulaşmıştır. Bu höyükler, muhtemelen topraklar üzerindeki güç ve iddianın bir işareti olarak, dışarıdakilerin görebileceği kilit noktalara yerleştirilmiştir. Bu dönemin sonralarında, gelenek kalıntılarının urnelere konduğu kremasyon gömülerine doğru geçiş yapmıştır.

Norveç'e demirin ilk gelişi M.Ö. 500 civarındadır. Roma öncesi Demir Çağı -veya Kelt Demir Çağı- (M.Ö. 500-1) esasen Güney Norveç'te yapılan arkeolojik çalışmayla bilinmektedir. Kentsel gelişimle bağlantılı olarak başlayan arkeolojik araştırma, yerleşmeler ve yerleşme modelleri hakkında fikir vermektedir. İklimin kötüye gitmesi nedeniyle tarım açısından zorlu zamanlardır. Bu dönemin sonunda, İskandinav ülkeleri Roma uygarlığıyla yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Roma Demir Çağı (M.S. 1-400), Roma İmparatorluğu'ndan gelen ticaret mallarıyla kendisini belli etmektedir; ve İskandinavlar sadece farklı bir kültürle değil Hristiyanlık, okur-yazarlık ve yazılı alfabeyle de temasa geçmiştir. Bu döneme tarihlenen hem kremasyon hem de inhumasyon gömüleri bulunmuştur. İnhumasyon mezarlarının birçoğu, genellikle Runik alfabesinde yazılarla bezemiş taş anıtların yanında yer almaktadır. Roma İmparatorluğu Cermen göçlerinin (M.S. 400-600) baskısı sonucu çıktığında, Norveç'te de yeni istilacı kavimlerin yarattığı bir kargaşa dönemi yaşanmıştır; bunu yerel kabilelerin yıkıntılarında görmek mümkündür. Bu dönem, Kavimler Göçü olarak ifade edilmektedir. Takip eden Merovenj dönemi (M.S. 600-800),

bölgede güçlü liderlere tanıklık etmiştir; Cermen dili konuşan halklarla yakın temas da, ilk tarihi dönemde -Viking Çağı'nda- filizlenen ahşap oyuncacılığı gibi dekoratif sanatların yükselişinde gözlenmektedir.

Viking Çağı; askeri ve teknolojik gelişmeler ve iklim değişikliğiyle bağlantılı ekonomik yoğunlaşma ile bilhassa belli başlı seçkinlerin kendi aralarındaki ve seçkinlerle halktan kişiler arasındaki yoğun çekişmenin sonucudur. Bu çağ Kuzeybatı Avrupa üzerinde artan Nordik etkisine ve Avrupa yerleşiminin Kuzey Atlantik'in açık denizdeki adalarına kadar çarpıcı biçimde ilerlemesine sahne olmuştur. Bu dönemin başlarında Norveçliler Shetlands ve Orkney'ye, İsveçliler ise Finlandiya ve Estonya'ya yerleşmiştir. Bu erken genişlemeci hareketleri teşvik eden, muhtemelen saldırganlık ve savaştan ziyade barışçıl bir bütünleşme isteğidir.

793'te Northumberland açıklarındaki Lindisfarne manastırına yapılan saldırı, Vikingler'e sonsuza dek anılacakları yağmacı şöhretini veren bir çağın başlangıcıdır. Viking seferleri hem doğuya hem batıya düzenlenmiştir. Baltık'a açılarak ana şehirleri Novgorod ve Kiev olan Gardarike krallığını kuran İsveçliler, öncelikle doğu yönünde ilerlemeye girişmişlerdir. Rus nehirlerindeki yolculukları onları Bizans İmparatorluğu'na ve Konstantinopolis'e (bugünkü İstanbul) kadar getirmiş; bu Vikingler'in birçoğu burada asker olarak Roma imparatorunun muhafız kuvvetlerine katılmış ve Vareglar olarak adlandırılmışlardır. Varengler'in bir kısmı Norveçli'dir, içlerinde en kaydadeğer olanı ise Aziz Olaf'ın üvey kardeşi Harald Sigurdson'dır. Burada Varengler'in lideri haline gelmiş, Norveç'e döndüğünde ise kral olmuştur. Arap ve Bizans sikkelerinden oluşan zengin buluntular, o zamanlar Doğu ile Nordik ülkeleri arasındaki ticaret bağlantılarını işaret etmektedir.

Viking Çağı'nın erken dönemine tarihlenen üç gemi-mezar gün yüzüne çıkarılmıştır: Tune, Oseberg ve Gokstad gemileri. Bunlar tipik olarak soyuların gömülmesi için kullanılmış gemilerdir. İnce zanaatkarlık ve sığ bir gövde ile birlikte esnek iskelet, Viking gemilerini ani baskınlar için mükemmel bir araç haline getirmiştir. Bu yapı ayrıca suların çok sığ olduğu yerlerde veya bir toprak şeridi nehir akıntısını engellediğinde seyri oldukça kolaylaştırmıştır; zira dar toprak bölümlerinde aşırma yaparak diğer yandan yolculuğu devam ettirebilmişlerdir.

Viking ilerlemesinin ekonomik altyapısı; ekonomik güç, askeri güç, dini otorite ve rekabetçi gösterişin seçkin stratejilerinde büyüme için kesişen unsurlar olduğuna örnek teşkil eden zengin arkeolojik kayıtlara daya-

nılarak, bilim dünyasında gitgide büyüyen bir kitlenin ilgisini çekmiştir. Bunlar aynı zamanda, Demir Çağı Cermen toplumunun köklü dengeleme mekanizmalarıyla uyumsuzluğun da kilit noktalarıdır. Viking Çağı'nın başlıca ekonomisi nihayetinde paraya değil onur ve güce dayanmaktadır. Başarılı çiftçilik, yoğunlaştırılmış balıkçılık, yağma, ticaret veya korunma satışından elde edilen zenginlik bir amaç değildir; beyliğin ana unsurlarını elde etmek için bir araçtır. Bu ayrıcalıklar arasında tam teçhizatlı hizmetçiler, sadık bağlı topraklar, kaliteli giysi ve silahlar, gösteriş ve mükafat için egzotik nesneler ile ihtişamlı ziyafetler ve etkileyici törenler için olağanüstü mimari ortamlar bulunmaktadır. Şenlik ve at dövüşü gibi törensel etkinliklere dair bulgular, Norveç'teki Hamar yakınında bulunan Merovingen yerleşimi Åker'den çıkarılan materyallerde mevcuttur.

Artık Norveç'teki Lofoten ve Vesterålen Adaları'nda, Geç Demir Çağı süresince Batı ve Güney Norveç'in gelişmekte olan küçük krallıklarıyla üstünlük yarışına girecek bir güç merkezi yaratan kudretli beylikler ortaya çıkmıştır. Kuzey Norveç'teki Demir Çağı alanlarından (hem Viking öncesi hem Viking) toplanan hayvan kemigi materyalleri üzerinde yapılan araştırmalar; kuzeydeki bu belli başlı yerleşmelerin siyasi-ekonomik yapılanmalarına önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Borg'da bulunan devasa kayıkhaneler, geniş çiftlikler ve Kuzey Kutup Dairesi'nin altındaki herhangi bir benzer yapıyla aşık atabilecek nitelikte ithal altın ve camla donatılmış en az bir büyük ziyafet salonu; bölgede siyasi bir güç merkezinin oluşumunu işaret etmektedir. Kuzey Atlantik'in sıcak akıntıları, açığındaki bu arktik adalarda bir miktar arpa yetişmesine olanak verirken; en fazla arpa üretimi muhtemelen *porridge* (tahılları su veya sütle pişirerek yapılan lap, Ç.N.) yapımından ziyade biraya ayrılmaktadır. Beslenme ihtiyacının çoğunluğu; besi hayvanlarından alınan et ve süt, kuş ve kuş yumurtası, deniz memelileri ve özellikle yumurtlama alanları Lofoten ve Vesterålen'i kuşatan bol miktarda deniz balığıyla karşılanmaktadır.

12. yüzyılda -özellikle- balıkçılığın gelişimi ve kurutulmuş balık gibi depolanabilir ürünlerin takas ve ticaretine dayalı bir parasal ekonominin kurulması, bu arktik ülkelerin anakara Avrupa ile bir ticaret bağlantısı kurmasına zemin hazırlamıştır. Kraliyet ile kilise arasındaki patronaj ilişkisi, Lofoten ve Vesterålen Adaları'ndan elde edilebilen bol miktarda morina stoğunun özel amaçlı işletilmesi için muazzam bir yatırım sağlamıştır. Yerleşme düzeni, geçim faaliyetlerinin programlanması, iş bölümü, cinsiyet rolleri ve İskandinav ile Sami nüfusları arasındaki ilişkiler; bütünüyle

köklü ekonomik ve toplumsal dönüşümün etkisindedir. Demir Çağı zarfında, Norslar bu çok yönlü siyasi-ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak yoğun balıkçılık konseptlerine ve kurutulmuş balık (başı kesilmiş ve havada kurutulmuş morina) kullanımına yabancı değildir. Kurutulmuş balık, 11. ve 12. yüzyıllarda bu kuzey ülkesini anakara Avrupa'nın ticaret ekonomilerine bağlayan temel ürün haline gelmiştir.

Demir Çağı ile Orta Çağ arasındaki fark, denetim unsurlarının mahiyetinde olduğu kadar etkinliğin odağı ve kapsamında da yatmaktadır. Her iki çağda da, seçkinler balığı soyut değerde nesnelere dönüştürmüştür. Demir Çağı'nda balıktan bira yapımında kullanılmak üzere arpanın satın alımını kolaylaştırmasıyla prestij için, sonradan uzak limanlarda lüks eşyalarla takas edilmek üzere kürk alabilmek için ve elbette hem evde hem seyahatler esnasında insanların beslenmesi için faydalanılmıştır. Bütün bu işlemler "onur", itibar ve soy gücünün nihai ürünlerini depolamaktadır. Orta Çağ'da dönüşümün farklı bir doğası vardır. Balık artık itibar kazanmak için değil para yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle soyut değerde bir nesneye dönüşmekle kalmamış, daha da başkalaşarak soyut bir ticari mal haline gelmiştir. Değeri yerel ve bölgesel düzeyi aşarak gerçek anlamda uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Kuzey Norveçli bir bey olan Ottar'ın sık aktarılan bir hikayesi (9. yüzyılda Wessex Kralı Alfred'in sarayında kaydedilmiştir), başlıca ekonomiye dair bir tasvir sunmaktadır. Burada Sami halklarından Ren geyiği besiciliği için, hem Samiler hem de Norslar'dan balina ve mors avcılığı için düzenli olarak toplanan "vergi"lerden elde edilen gelire değinilmektedir. N. Lund'a göre; gezgin bir Anglo-Sakson yazar bu Kuzey Norveçli beyin herhangi bir saygın Wessex yöneticisinden daha az sığira sahip olduğunu, ancak "kendi ülkesinde varlıklı sayıldığını" kaydetmiştir. Kral Alfred'in de hepsini çok iyi bildiği gibi, Nordik denizcilik becerileri balıkçılık ve deniz ticaretinden olduğu kadar; istilalardan, korunma haraçlarından (*Danegeld* tahsilatı -İngiltere ve Fransa'da, yağmalanmamak ve gerektiğinde savunma garantisi için Vikingler'e yapılan ödeme) ve geniş ölçekli kölecilikten de kazanç sağlamayı mümkün kılmıştır. M.S. 800 ile 1100 arasındaki üç yüzyılda, Demir Çağı İskandinavları Kuzeybatı Avrupa'nın kraliyet politikalarında baş aktörler haline gelmiş; 11. yüzyılın başlarında kısa bir süreliğine İngiltere'nin büyük bölümünü, Danimarka ve Norveç'i tek bir İskandinav hanedanı yönetmiştir. Birçok bilim insanı, artan istilalar ve Viking faaliyetlerinden gelen muazzam servetin en sonunda İskandinavya'da sabit monarşile-

ri teşvik eden toplumsal değişimlere büyük katkıda bulunduğunu ve dolaşısıyla M.S. 1100'den itibaren Danimarka, Norveç ve İsveç'te başlıca Viking Çağı politikalarının terk edilmesine vesile olduğunu savunmaktadır.

10. ve 11. yüzyıllarda Norveç de İskandinavya'nın geri kalanı gibi Hristiyan'laştırılmıştır. Erken dönem kralları, Hristiyanlığı henüz filizlenmeye başlayan devletleri için ideolojik bir sağlamlaştırma olarak kullanmıştır. Bu krallar, Hamar ve Nidaros (bugünkü Trondheim) gibi seküler güç odaklarında kilisevi merkezlerin gelişimini teşvik etmiştir. Beyin çiftliğinden kilise bahçesine geçiş ise Orta Çağ'ın başlangıcının göstergesidir.

Ayr. bkz. Viking Gemileri (Cilt 4, Bölüm 7); Orkney ve Shetland'de Viking Yerleşmeleri (Cilt 4, Bölüm 7); Viking York (Cilt 4, bölüm 7); Viking Öncesi ve Viking Çağ'ında Danimarka (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Öncesi ve Viking Çağ'ında İsveç (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bigelow, Gerald F., ed. *The Norse of the North Atlantic*. Acta Archaeologica, no. 61. Copenhagen, Denmark: Munksgaard, 1991.

Fitzhugh, William W. ve Elisabeth I. Ward, eds. *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press and National Museum of Natural History, 2000.

Gelsinger, Bruce E. *Icelandic Enterprise: Commerce and Economy in the Middle Ages*. Columbia: University of South Carolina Press, 1981.

Hansen, Jan Ingar ve Knut G. Bjerva, eds. *Fra Hammertil Kors: 1000 år med kristendom Brytningstid I Viken Chr [From hammers to crosses: 1000 years from the transition to Christianity in Viken]*. Oslo, Norway: Schibsteds Forlag A/S, 1994.

Jones, Gwyn. *The Norse Atlantic Saga: Being the Norse Voyages of Discovery and Settlement to Iceland, Greenland, and North America*. Oxford: Oxford University Press, 1986.

———. *A History of the Vikings*. 2d ed. Oxford: Oxford University Press, 1984.

Lund, N. *Two Voyagers, Othere, & Wulfstan at the Court of King Alfred*. York, U.K.: William Sessions, Ltd., 1984.

Midgaard, John. *A Brief History of Norway*. Copenhagen, Denmark: Aschehoug Press, 1989.

Perdikaris, Sophia. "From Chiefly Provisioning to Commercial Fishery: Long-Term Economic Change in Arctic Norway." *World Archaeology* 30, no. 3 (2000): 388-402.

———. "Status and Economy: A Zooarchaeological Perspective from the Iron Age Site of Aker, Norway." *İçinde Debating Complexity*. Editör D. A. Meyer, P. C.

Dawson ve D. T. Hanna. *Proceedings of the Twentysixth Annual Chacmool Conference*. Calgary, Canada: Chacmool Archaeological Association, 1993.

Sturluson, Snorri. *From the Sagas of the Norse Kings*. Oslo, Norway: Dreyers Forlag, 1988.

Thurston, Tina. *Landscapes of Power, Landscapes of Conflict: State Formation in the South Scandinavian Iron Age*. Fundamental Issues in Archaeology. New York and London: Kluwer Academic/Plenum Publishing, 2001.

Time-Life Books, eds. *Vikings: Raiders from the North*. Alexandria, Va.: Time-Life Books, 1993.

Urbanczyk, Przemysław. *Medieval Arctic Norway*. Warsaw, Poland: Zakład Poligraficzny Press, 1992.

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA İSVEÇ

NANCY L. WICKER

İsveç, güneyde Danimarka'dan kuzeyde Kuzey Kutup Dairesi'nin ötesine uzanan, 1500 kilometreden fazla alan kaplayan uzun ve çok dar bir ülkedir. Batıda Norveç ile bir dağ sırası boyunca uzanan bir sınıra sahiptir; doğuda ise Baltık Denizi'ne nazırdır. Güneyde tarımsal açıdan zengin olan Skåne (Scania) bölgesi, iklim ve bitki örtüsü açısından -eskiden bağlı olduğu- Danimarka'ya benzemektedir. Geniş Skåne Ovası, Dan adası Sjælland'ın (Zealand) tam karşısında dar bir su yolu boyunca uzanmaktadır. Vänern, Vättern, Hjälmaren ve Mälaren adlı büyük göllerin hakim olduğu İsveç'in orta bölümünde ayrıca binlerce gölcük yer almaktadır. İsveç'in kalbindeki topraklar, halen M.Ö. 6000 civarındaki Buzul Çağı'nın ağır buz tabakasının erimesine gecikmeli tepkide kademeli olarak yükselmektedir. Bugünkü başkent Stockholm'ün yakınındaki alanlarda, buzulaş çevresi halen yüzyılda yaklaşık 1,5 metre oranında yükselmektedir; bu durum tarih öncesi kıyı şeridi mevkilerini anlamayı büyük ölçüde etkilemektedir. Büyük adalar Öland ve Gotland, doğuda Baltık Denizi üzerindedir. Düğüm noktası niteliğindeki konumları her iki adayı da önemli ticaret merkezleri haline getirmiştir; özellikle Gotland geçmişi Orta Çağ'a dek uzanan önemli bir bağımsız role sahip olmuştur. Norrland, İsveç'in kuzeydeki 2/3'ünü oluşturmaktadır ve dağlardan Botni Körfezi'ne akan birbirine

paralel geniş nehirlerle kesilen iğne yapraklı ağaç ormanlarıyla kaplıdır. Bu bölgede arkeolojik çalışmalar güney kesimlerden daha az yapılmıştır.

KRONOLOJİ

Avrupa'da tarih öncesinin son evresi Taş ve Tunç Çağları'nın ardından gelen Demir Çağı'dır. M.Ö. yak. 400'de başlayan İsveç Demir Çağı; Roma öncesi Demir Çağı (M.Ö. 400-M.S. 50), Roma Demir Çağı (M.S. 50-400), Kavimler Göçü dönemi (M.S. 400-550) ve Vendel dönemini (M.S. 550-800) kapsamakta ve Viking Çağı (M.S. 800-1050) ile sona ermektedir. Geç Demir Çağı ve dolayısıyla Viking öncesi evre, M.S. yak. 400'de Viking Çağı'na değin devam eden bir inanç sistemi ve sanatsal geleneklere dair bulguları ayırt etmenin mümkün olduğu Kavimler Göçü dönemi ile başlamaktadır. Geç Demir Çağı aslında bütünüyle tarih öncesinden tarihi Orta Çağ Hristiyanlık dönemine bir geçiş sürecidir; döneme ait tek yazı dilinde ise anıtsal taşlar ve diğer nesnelerin üzerine kazınan yerli bir Runik alfabesi kullanılmıştır.

GEÇİM VE İMAR GELENEKLERİ

Balıkçılık ile küçük memeliler ve kuşların yanı sıra sığın (bir geyik türü, Ç.N.), ayı, Ren geyiği gibi vahşi hayvanların avlanması; Geç Demir Çağı boyunca -bilhassa Norrland'de- önemini korumuştur. Bununla birlikte sığır, domuz, koyun ve keçi besiciliği ile ekilebilir topraklarda iklim elverdiğince arpa, çavdar, yulaf ve keten yetiştiriciliği de söz konusudur. Skåne -Orta İsveç bölümleri- ve Gotland tarıma en elverişli alanlardır. Daha kuzeyde, göçebe Sami Ren geyiği çobanları bölgeye taşınmışlardır ancak gelişlerinin Demir Çağı'nın sonrasına mı yoksa Orta Çağ'a mı denk düştüğü kesin değildir. Karakteristik ev tipleri, Gotland'ın batı yakası civarındaki Vallhagar'da 6. yüzyıla tarihlenen örnekler gibi uzun dikdörtgen evlerdir. Bunlar görünüş olarak, saga edebiyatında da tariflenen, daha sonraki Viking Çağı'na özgü uzun-ev tipindeki malikanelere benzemektedir. Özellikle Norrland kıyısındaki Gene'de, Erken Demir Çağı'ndan kalma, iyi incelenmiş bir Kuzey İsveç çiftçi yerleşmesi bulunmaktadır. Demir Çağı teppe-kaleleri; Orta İsveç, batı kıyısı, Gotland ve Öland çevresinde, ayrıca birkaçı da Norrland kıyısı boyunca yer yer yayılmış haldedir. Bunlar muhtemelen kıyı bölgelerinde deniz saldırılarına karşı bir sığınma alanı sağla-

Resim 1: Birka'da (İsveç) bulunan Viking gümüş sikkeleri ve mücevherleri. Dagli Orti. Sanat Arşivi/Stockholm Tarih Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

makta ve su yollarını korumaktadır. Gotland'deki Torsburgen ile Öland'daki Ismanstorp ve Eketorp dahil olmak üzere Baltık Adaları'nda taş kaleler inşa edilmiştir. Baltık Adaları'nda Roma *Solidus*'larından oluşan, 5. yüzyılın sonlarından 6. yüzyılın ortalarına kadarki döneme ait define tortuları da bu dönemde yaşanan huzursuzluğu yansıtmaktadır.

DEFİNLER

Geç Demir Çağı'nda definler hem inhumasyon hem de kremasyon usulündedir; höyük gruplarının yerini yavaş yavaş tekli höyükler almaktadır, ancak yine de mezar tiplerinde geniş yelpazede bir çeşitlilik söz konusudur. Bugünkü Uppsala'nın yakınındaki Gamla (Eski) Uppsala'da; 19. yüzyılda kazılan bir höyük zincirinin en sonunda göze çarpan üç büyük höyük mezardan ikisi, içlerinde bulunan kremasyon ateşinden hasar görmüş altın ve tunç süslemeli parçalar üzerinden M.S. 500 civarına tarihlenmiştir. Bu üç höyüğün, art arda gelen nesillere ait Kavimler Göçü dönemi

krallarının kalıntılarını içerdğine inanılmaktadır. Çeşitli önemli gemi-mezar grupları araştırılmıştır. Uppsala'nın kuzeyindeki Vendel kilisesinde bulunan bu tür 14 mezarda; evcil hayvanların yanı sıra her biri adını da buradan alan Vendel üslubunda bezenmiş kılıçlar, siperler, mızraklar, miğferler ve at koşum takımları yer almaktadır. Aynı bölgedeki Valsgårde'da, tarihleri Vendel döneminden Viking Çağı'na uzanan, hem erkek hem kadınlara ait mezarlar keşfedilmiştir; erkekler doğrudan gemilere gömülmüş, kadınlara ise kremasyon uygulanmıştır. İsveç'in merkezinde yer alan Västmanland'da, Badelunda-Tuna'da ise tam tersine kadınlar gemilere gömülürken erkeklere kremasyon uygulanmıştır. Yine Västmanland'da yer alan Anundshög'de, Tunç Çağı'ndan Viking Çağı'na uzanan döneme ait bir tarzda, büyük taşlardan oluşan gemi şeklinde düzenlemelerin yan tarafında 15 metre yüksekliğinde kazılmamış bir höyük bulunmaktadır. Alanda ayrıca üzerlerinde Runik alfabesinde yazılar olan Viking Çağı'na ait büyük anıt taşları dikilidir. Büyük höyük mezarların yapımı, geniş çaplı iş gücünü yönetmek için gerekli bir iktidar odağını temsil etmektedir. Viking öncesi dönemde, Doğu ve Batı İsveç birbirinden ayrı bölgeler teşkil etmektedir; bunlar yavaş yavaş birleştirilmiş ve en sonunda doğudaki Mälaren bölgesi kontrolü ele geçirmiştir.

ZANAAT İŞÇİLİĞİ VE SANATSAL GELENEKLER

Mezarlarda sık bulunan dekoratif metal işçiliğine, defineler ve bataklık buluntularında da rastlanmaktadır. Kavimler Göçü döneminin başlangıcında, adak tortuları -Öland'da altın yüzüklerin çıkarıldığı Skedemosse'deki gibi- en çok sulak yerlerde birikirken; sonraki yüzyılların tortuları daha çok kuru topraklarda görülmektedir. Metal işçiliğinde, İsveçli Bernhard Salin'in tarafından incelenen karakteristik Nordik tarzı hayvan bezemeleri korunmuştur. Salin, İskandinav Üslupları'nı üç gruba ayırmıştır: I. Üslup 5. yüzyıl, II. Üslup 6. ve 7. yüzyıllar, III. Üslup 8. yüzyıldan Erken Viking Çağı'na kadarki dönem şeklinde tanımlanmıştır.

Baltık Adaları'nda çok sayıda bulunan Kavimler Göçü dönemine ait süslemeler, genellikle Geç Roma *Solidus*'unun eritilmesiyle elde edilen altından yapılmaktadır. Altın, sikkelerin yanı sıra; bir tarafları damgalı ince disk şeklinde kolye uçları (*bracteate*), kılıç başları, kın ağızlıkları ve büyük, abartılı süslenmiş gerdanlıklarda da görülmektedir. Özellikle Norveç ve Batı İsveç'te bulunan bu harikulade nesneler, Salin'in I. Üslup diye ad-

landırdığı Nordik hayvan bezemesinin ortaya çıkışını sergilemektedir. II. Üslup genellikle bir doğu olgusudur; Vendel üslubu olarak bilinen tarzı yansıtmakta ve Uppland'daki Valsgårde ile Vendel gibi yerleşimlerde, özellikle silahlarda ve at koşum takımlarında bulunmaktadır. III. Üslup bir pan-İskandinav tarzıdır; Norveç'teki Oseberg gemi-mezarında ahşap üzerinde ortaya konurken, Halla'daki Broa'da (Gotland) yaldızlı tunçtan koşum takımı bağlantı parçalarında ve İskandinavya'nın dört bir yanındaki sit alanlarında da broşlarda görülmüştür. Kavimler Göçü döneminin ardından; ithal Roma altın *Solidus*'ları yavaş yavaş gözden kaybolmuştur ve yerlerine eritilmiş Arap Dirhem'lerinden yapılan, İskandinavya'ya Rusya üzerinden bir doğu rotasıyla ulaşan gümüş sikkeler geçmiştir (Resim 1). Sonrasında ortaya çıkan Viking tarzı süslemeler isimlerini; Norveç'te Borre, Danimarka'da Jelling ve ardından Mammen, ve son olarak Norveç'te Ringerike ve Urnes tip-sitelerinden almıştır. Ancak bu biçimsel tarzların her birinin örnekleri İsveç'te de bulunmaktadır.

Sanatsal üretime hayvan bezemeli üslup egemendir; ancak figüratif sanatın istisnai örnekleri de mevcuttur. Gotland'da Erken Viking Çağ'ının büyük (2,5 metreye varan yükseklikte), mantar şeklinde yükselen taşları; gemiler, savaşlar ve kahraman figürlerinin öyküleyici mizansenlerini sergilemektedir. Bunlar daha sonraki saga edebiyatından bilinen hikayeleri temsil eder gibidir ve kıtasal etkiler taşımaktadır.

Kavimler Göçü dönemine ait *bracteate* modelinde sallantılı altın muskallarda; Roma imparator portrelerinden yola çıkılarak, onların Nordik tanrılarını temsil ettiği düşünülen görsellere dönüştürüldüğü figürler de yer almaktadır. Skåne'de Uppåkra alanındakiler gibi *Guldgubber* (altın yaşlı adamlar) adı verilen altından yapılmış, ince, damgalı dikdörtgen plakalarda ise; oldukça basit bir formda erkek ve dişiden oluşan çiftler görülmektedir. Yine de bir bütün olarak bakıldığında, Demir Çağ'ının sonları boyunca madeni broşları, tokaları ve at koşum takımlarını hayvan bezeme üslubu süslemiştir.

TİCARET VE KASABALARIN GELİŞİMİ

Demir Çağ'ı sonlarında ticaret ve zanaat alanları gelişmiş, Viking Çağ'ından itibaren bazıları artık kasaba denecek hale gelmiştir. Erken dönem pazar ve liman alanları, Skåne'deki Åhus ve Löddeköpinge ile Gotland'daki Paviken ve Fröjel'i içermektedir (Kıyı boyunca her yıl daha fazla yer or-

taya çıkmaktadır). Viking Çağı öncesinde yelkenin hayata katılmasıyla, nakliye teknolojisi gelişmiştir. Artan uzun mesafeli ticaret ve dağlık kuzey bölgelerindeki demir ve kürk gibi kaynakların işlenmesiyle kıyılar, iç göller ve nehirlerdeki su rotaları boyunca ulaşım daha da önemli hale gelmiştir. Bazı yerlerde -özellikle Uppland'daki Helgö ve Birka'da- Kıta Avrupası ve Asya menşeli lüks ürün ticareti belirgindir.

Helgö, Stockholm'un batısındaki Mälaren Gölü'nde bir adada yer almaktadır. 5.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen çeşitli yapı gruplarının kazıları, ilk olarak Wilhelm Holmqvist tarafından yönetilmiş ve sit alanının 1950'deki keşfinden sonraki 30 yıl boyunca devam etmiştir. Yabancı menşeli nesneler içinde Geç Roma *Solidus*'ları, Kıpti yapımı tunç bir kepçe, Batı Avrupa Hristiyan tarzı bir piskopos asası ve en önemlisi Kuzey Hindistan'dan 6. yüzyıla ait bir Buda heykelciği bulunmaktadır. Sekilerde kurulu yapılar içindeki eritme potası kırıkları ve bilhassa Kavimler Göçü döneminin mücevher tiplerine uygun 90 bin kalıp parçasının keşfiyle, tunç dökme atölyeleri açığa çıkarılmıştır. Hala alanın ölçeği ve boyutları etrafında tartışmalar dönmemektedir. Kimileri buranın ticaret ve üretim için kurulmuş bir proto-kent yerleşimi olduğuna inanırken, kimileri ise dar bir su rotasının karşı kıyısında yer alan Hundhamra kraliyet yerel idaresine bağlı ender rastlanır bir ekonomik bölge olduğunu düşünmektedir. 11. yüzyıla değin bir tarım bölgesi olmaya devam etse de, Helgö'nün filizlenmesi Viking Çağı'ndan önce gerçekleşmiştir.

Helgö'nün yanında, Björkö adası üzerindeki Birka yerleşimi, Viking Çağı'nda Helgö'nün birtakım işlevlerini devralmışa benzemektedir. Daha geniş kapsamlı bir kasaba ve ticaret alanı haline gelen Birka; dar bir boğazın karşısındaki Adelsö kraliyet malikanesiyle ilişkilendirilmektedir. Tartışılan diğer yerlerin aksine, Birka döneme ait bir belgede geçmektedir; *Vita Anskarii* adlı bu kayıt, Hamburg ve Bremen piskoposu olan Ansgar'ın M.S. 870 civarında halefi Rimbert tarafından yazılan hayat hikayesidir. Hikayeye göre Ansgar, M.S. 820'de ve sonra bir daha M.S. 851-852'de Birka adlı bir yere gönderilmiştir; 17. yüzyıl antika uzmanı Johan Hadorf da burayı Orta Çağ'dan bilindiği kadarıyla Björkö adasıyla özdeşleştirmiştir. Birka'daki önemli buluntu derlemi, adının Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından Dünya Mirası listesine alınmasını sağlamıştır. Birka'daki yerleşim katmanları son derece kalın ve koyu renklidir -ki bu nedenle "Kara Toprak" unvanını almıştır. Ada her yanına dağılmış ve höyükler altında yer alan 2 binden fazla kremasyon ile bin in-

humasyon gömüsünün yer aldığı mezarlıklarla doludur.

1870'lerden itibaren, ada sayısız kazı çalışmasının odağı haline gelmiştir. Bunlardan ilkinin yürüten Hjalmar Stolpe; önce yerleşme alanını, sonra mezarlıkları incelemiş, o dönemin modern standartlarıyla 1 100 adet inhumasyon ve kremasyon mezarını kazmıştır. Mezarlıklardan çıkardığı ve 100 yıl sonrasına kadar yayımlanmayan buluntular, muhtemelen tüccar ve zanaatkarlardan oluşan birtakım yabancıların yanı sıra yerli bir çiftçi nüfusunu da gün yüzüne çıkarmıştır. Bazı mezarlarda lüks ürünler ve Doğu'ya özgü eşyalar bulunmaktadır. Renanya camı, Slav seramikleri, Bizans veya Çin ipeği ile Arap Dirhemi sikkeleri epey uzaklara uzanan bağlantıları yansıtmaktadır. 1990'larda Björn Ambrosiani tarafından yerleşme alanında yönetilen kazı çalışmaları, Birka'nın tarihlendirmesinin ve Viking Çağı'nın başlangıcının yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Bir dalgakıran ve atölyeden çıkan M.S. yak. 750'den sonrasına ait buluntular, Viking Çağı'nın M.S. 800 yılında birdenbire başlamadığını göstermektedir. Atölyeden çıkarılan birikintilerde tunç mücevher dökümünden kalma binlerce kalıp parçası, tarak yapımından kalma boynuz kırıkları ve boncuk yapımından kalma cam artıkları bulunmaktadır. Bu ürünler belli ki yerel pazarlar için imal edilmektedir. Diğer bulgular, yani kuzey menşeli kürklü hayvanların ayak kemikleri ile kuzeye özgü bataklık cevherinden demir döküntüleri, Birka'nın uzun menzilli ticaret mallarının yeniden dağıtımı için bir merkez olarak kullanıldığını işaret etmektedir. Birka 10. yüzyıla değin hareketli bir ticaret merkezidir; ancak kara yükselince ve Mälaren Gölü Baltık Denizi'nin bir halici olmaktan çıkıp bir iç göle dönüşünce, liman olarak önemini yitirmiştir. Geç Viking Çağı'nda Birka'nın işlevleri, kuzeyde Fyris Nehri üzerinde yer alan Sigtuna kasabası tarafından büyük ölçüde devralınmış gibi görünmektedir.

DOĞUYA İLERLEME VE HRİSTİYANLIĞIN GELİŞİ

Hem İsveç'te hem Rusya'da bulunan ticaret malları, İsveç Vikingleri'nin doğuda Baltık üzerinden Rusya ve ötesine uzanan bağlantılarını açığa vurmaktadır. Norveç ve Danimarka'dan gelen Batı Vikingleri, İngiltere'de ve başka yerlerde baskınları nedeniyle yerilirken; görünüşe bakılırsa Doğu Vikingleri daha çok ticarete ve kolonizasyona yoğunlaşmıştır. Gerçekte Viking Çağı İskandinavları'nın çoğu evlerinde duran çiftçilerdir. Rus adıyla bilinen İsveç Vikingleri ise, Rusya devletinin oluşumunda ve Novgorod

ile Kiev'in kurulmasında etkin rol oynamışlardır. Doğuda Konstantinopolis'e (bugünkü İstanbul) kadar açılmışlardır; arkalarında bıraktıkları Nors dilindeki Runik yazıtlar bu yolculuklarının kanıtlarıdır. Ayrıca Geç Viking Çağı'na ait Runik taşlardaki Hristiyan haçları ve duaları, 11. yüzyıl zarfında birçok Viking'in Hristiyanlığa geçtiğini gözler önüne sermektedir. Ansgar'ın 9. yüzyılda Birka'daki misyonerlik faaliyeti nüfusu dönüştürmekte başarısız olsa da, Hristiyan Avrupa'nın geri kalanıyla kurulan ilişkiler muhtemelen bunu kaçınılmaz kılmıştır. Tüccarlar ve rahiplerin Avrupa çekirdeği içerisine dahil olmasıyla, Sigtuna'ya pek uzak olmayan Uppsala ve İsveç'te olduğu gibi kraliyet malikanelerinden kilisevi güç merkezlerine gerçekleşen güç kaymaları; Hristiyan Orta Çağ Avrupası ile sıkı sıkıya bağlantılı hale gelmektedir.

Ayr. bkz. Roma Öncesi Demir Çağı'nda İskandinavya (Cilt 3, Bölüm 6); Viking Limanları ve Ticaret Alanları (Cilt 4, Bölüm 7); Ruslar (Cilt 4, Bölüm 7); Samiler (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda Norveç (Cilt 4, Bölüm 7); Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda Danimarka (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Ambrosiani, Björn ve Helen Clarke, eds. *Early Investigations and Future Plans: Investigations in the Black Earth. Birka Studies 1*. Stockholm, Sweden: Riksantikvarieämbetet and Statens Historiska Muséet, 1992.

Baudou, Evert, et al. *Archaeological and Palaeoecological Studies in Medelpad, North Sweden*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1978.

Calissendorff, Karin, et al. *Iron and Man in Prehistoric Sweden*. Editör Helen Clarke. Stockholm, Sweden: Jernkontoret, 1979.

Callmer, Johan. "Recent Work at Ahus: Problems and Observations." *Offa* 41 (1984): 63-75.

———. "Production Site and Market Area." *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1981-1982* 7 (1983): 135-165.

Clarke, Helen ve Björn Ambrosiani. *Towns in the Viking Age*. New York: St. Martin's, 1991.

Dahlström, Carina. "The Viking Age Harbour and Trading Place at Fröjel, Gotland: A Summary of the Excavation during the Summer of 2001." *Viking Heritage* 4 (2001): 20-22.

Edgren, Bengt, Gustaf Trotzig ve Erik Wegraeus. *Eketorp: The Fortified Village on Öland*.

Stockholm, Sweden: Central Board of National Antiquities, 1985.

Hagberg, Ulf Erik. *The Archaeology of Skedemosse*. 4 vols. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell International, 1967-1977.

Hodges, Richard. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade, A.D. 600-1000*. 2d ed. London: Duckworth, 1989.

Holmqvist, Wilhelm, et al., eds. *Excavations at Helgö. Vols. 1-14*. Stockholm, Sweden: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1961-2001.

Jansson, Sven B. F. *Runes in Sweden*. Stockholm, Sweden: Gidlunds, 1987.

Jesch, Judith. *Women in the Viking Age*. Woodbridge, Suffolk, U.K.: Boydell Press, 1991.

Larsson, Lars. "Uppakra: A Centre in South Sweden in the 1st Millennium A.D." *Antiquity* 74 (2000): 645-648.

Nylen, Erik ve Jan Peder Lamm. *Stones, Ships, and Symbols: The Picture Stones of Gotland from the Viking Age and Before*. Stockholm, Sweden: Gidlunds, 1988.

Ohlsson, T. "The Löddeköpinge Investigation II: The Northern Part of the Village Area." *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1979-1980 5 (1980): 68-111.

———. "The Löddeköpinge Investigation I: The Settlement at Vikshögsvägen." *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1975-1976 1 (1976): 59- 161.

Ramqvist, Per H. *Gene: On the Origin, Function, and Development of Sedentary Iron Age Settlement in Northern Sweden*. Umea, Sweden: University of Umea? Department of Archaeology, 1983.

Roesdahl, Else. *The Vikings*. New York: Penguin, 1992.

Roesdahl, Else ve David M. Wilson, eds. *From Viking to Crusader: Scandinavia and Europe, 800-1200*. New York: Rizzoli, 1992.

Sawyer, Birgit. *The Viking-Age Rune-Stones: Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Sawyer, Peter, ed. *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Stjernquist, Berta. "Uppakra: A Central Place in Skane during the Iron Age." *Lund Archaeological Review* 1995 (1996): 89-120.

Widgren, Mats. *Settlement and Farming Systems in the Early Iron Age: A Study of Fossil Agrarian Landscapes in Östergötland, Sweden*. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1983.

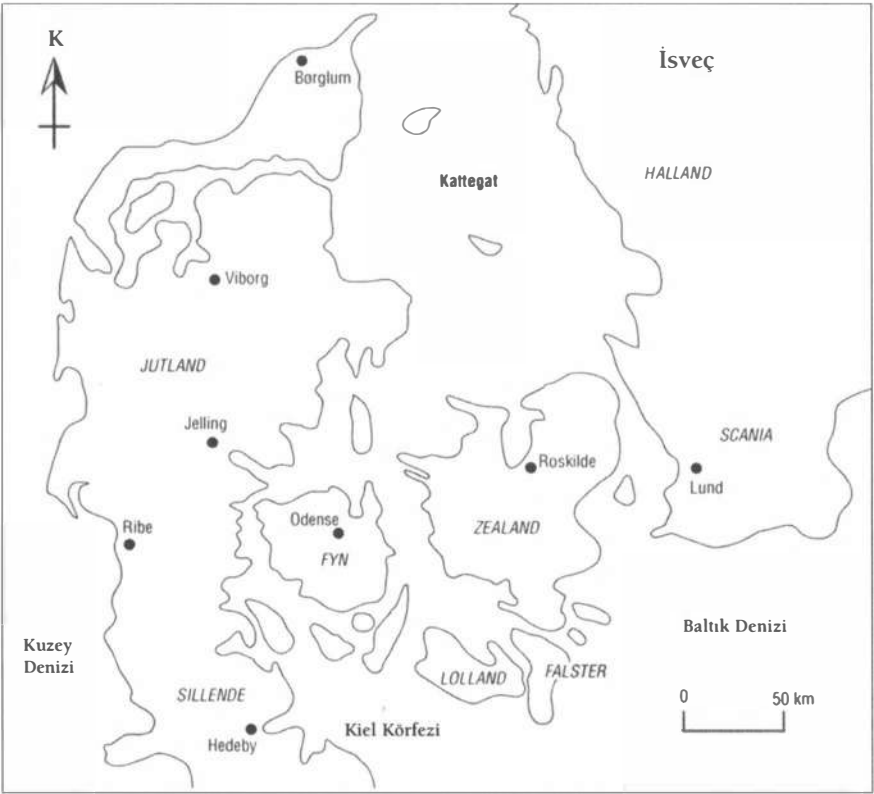
Zachrisson, Inger. "A Review of Archaeological Research on Saami Prehistory in Sweden." *Current Swedish Archaeology* 1 (1993): 171-182.

VİKİNG ÖNCESİ VE VİKİNG ÇAĞI'NDA DANİMARKA

TINA L. THURSTON

Dan Vikingleri tarihte meşhur olsa da, Viking Çağı'nın büyük bölümü bu bölgenin kendi yazılı kaynaklarından yoksundur. Dolayısıyla "tarih" büyük ölçüde Danimarka'nın komşularının, şuursuz veya açgözlü bir yıkıma azmetmiş savaşçı bir kültüre dair popüler çağrışımı yaratan bakış açılarını yansıtmaktadır. Aslında Danimarka bu dönem zarfında birçok yönden siliktir: Yeni türemeye başlayan Roma sonrası Avrupa devletlerinin hepsi karşılıklı istila, savaş ve fetihlerle uğraşmaktadır. İstikrarsız tarihi kayıtlar göz önüne alındığında -eğitimli Avrupa tarih yazıcılarına karşı çoğunlukla tarih öncesinde kalmış Danlar- mevcut belgelerin dikkatli bir okumasıyla birlikte, arkeoloji Danimarka'nın kuruluşunu çevreleyen koşulları anlamının en iyi yoludur.

M.S. 800-1050 arasındaki Viking döneminden önce; Danimarka dahil olmak üzere Cermen Avrupa'nın ekonomik ve sosyo-politik gelişimi, ciddi anlamda sınırları Ren boyunca uzanan Roma İmparatorluğu ile ilişkilerin etkisi altındadır. Bu nedenle M.S. 1-400 arasındaki süreç Roma Demir Çağı olarak adlandırılmaktadır. Viking Çağı'nın devlet inşasında önemli olan birçok geleneğin kökleri bu döneme dayanmaktadır. Birbirlerine geniş anlamda bağlı ve çoğunlukla eşdüzey yönetimler olan Dan eyaletlerinin kendilerine özgü konsepti; düzenli olarak planlanan *thing* adlı vatandaş meclisleri;

Viking öncesi ve Viking Çağı'nda Danimarka'da seçilen alanlar.

“sıradan” insanlar ile askeri hiyerarşiyi dengede tutan bir toplumsal kod; ve bir uzun mesafeli ticaret geleneği. Roma'nın çöküşünden sonra; Roma sonrası ekonomik ve siyasi yeniden örgütlenme dönemi, Cermen Demir Çağı olarak adlandırılacaktır (M.S. 400-800).

Danimarka genel olarak küçük bir takım ülkesidir; Jutland yarımadası, dört büyük ada -Zealand, Fyn, Lolland ve Falster- ve 470 civarında küçük adadan meydana gelmektedir. 1654'ten önce, şimdi İsveç'te yer alan Skåne ve Hallandslän de Danimarka'ya dahildir. Bu coğrafya kısmen Roma Demir Çağı beyliklerinin konumlarını belirlemektedir.

ROMA VE CERMEN DEMİR ÇAĞLARINDA DANİMARKA

Roma belgeleri bölgeye cılız bir ışık tutmaktadır; ancak tüm yerli olmayan metinler gibi dışarıdan izlenimleri yansıtmaktadır. Roma-Cermen et-

kileşimi, M.S. yak. 98'de Romalı siyasi tarihçi Tacitus'un *Germania* eserini yazmasına zemin hazırlamıştır; ve tasvirleri oldukça güvenilir addedilmektedir. Tacitus, liderlerin sınırsız güç sahibi olmadığı ve kararlar alınırken bir meclisin onayının gerektiği bir toplumsal koddan söz etmektedir. Roma döneminde çeşitli küçük beylikler, eş zamanlı olarak, bir arada bu prensiplerle yürümektedir; bunlar daimi bir rekabet halindedir, ancak Roma mallarının alışverişi üzerinden etkileşimleri sürmektedir. Roma veya diğer "yabancılar" ile savaş zamanlarında, kısa süreliğine hepsini topluca yönetecek tek bir savaş beyi seçilmekte; ancak bunun için kendisiyle aynı düzeyde olan diğerlerinin desteği gerekmektedir. Şayet aşırı hırslı bir lider çok fazla güç ele geçirirse, toplumsal kod onun suikastını bilfiil teşvik etmektedir. Başlıca diğer tipik dengeleme mekanizmaları -müsrif ziyafetler ve hazinenin destekçiler arasında dağıtımı gibi- sonraki zamanlarda da devam eden bir gelenek olarak gücü dengede tutmuştur.

Tacitus, arkeolojik veriler üzerinden fazlasıyla doğrulanmaktadır. Rekabet halindeki yönetimler ve onların başlıca merkezleri; Roma'dan ithal edilen mal gruplarıyla, Roma yapımı eşyaların bulunduğu seçkin veya savaşçı mezarlarıyla ve kurbanların suya karışan çökeltileriyle -Roma yapımı kılıçlar da dahil olmak üzere, çoğu kez yerli düşmanların silah ve zırhlarıyla- tespit edilebilmektedir. Bazı rakip merkezler büyük, savunmaya müsait, bereketli adalarda konuşlanmış. Benzer biçimde, cömert Skåne ve Hallands län da yerel liderleri desteklemiştir. Jutland tarımsal anlamda daha verimsizdir ancak büyükbaş hayvan yetiştirmek için idealdir ve orada da belli başlı yönetim birimleri kurulmuştur.

Beylikler, yaygın olarak adlandırıldığı haliyle, bir prestij ürünleri ekonomisi üzerine kuruludur. Prestij ürünleri toplumsal ve siyasal ilişkiler için zaruri, ancak faydaya dayanmayan nesnelerdir; bu örnekte Roma'dan ithal silahlar, süs eşyaları, ziyafet ve içki araç-gereçleri söz konusudur. Romalılar da karşılığında deri, kürk, et, kumaş ve muhtemelen köle almaktadır. Danimarka'da kişisel itibar ve güç, Roma mallarını denetleme ve elinde bulundurma yeterliği ve derecesiyle iç içe geçmiştir; bu ancak malların akışı seçkin bir azınlığın kontrolündeyse işleyen bir sistemdir. Beyler kendi meşruiyetleri için prestij ürünlerini alt düzey seçkinlerle paylaşma karşılığında, temel ihtiyaç vergileri elde etmektedir. Besi hayvanı, tahıl ve diğer erzaklar. Alt düzey seçkinler de savunma, kanunları uygulama ve ritüel etkinliklerini yönetmedeki hizmetleri karşılığında; çiftçilerden vergi almaktadır. Mezar eşyaları bu hiyerarşiyi gözler önüne sermek-

Resim 1: Jelling'de (Danimarka), üzerlerinde Runik yazılarla Viking Çağı taşları.
Danimarka Ulusal Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

tedir: Birkaç tanesinde prestij öğeleri tam takımken, bazılarında daha az sayıda ama bunlar da yine zengindir; birçoğunda ise küçük miktarlarda, daha az değerli Roma ürünleri bulunmaktadır. Savaş beyleri toplum içerisinde çok güç sahibidir; ancak bu güç beylerin kararlarına karşı oy kullanabilen özgür erkek vatandaşların -ve daha sonraki kaynaklardan anlaşıldığına göre belki bazı kadınların- düzenli toplandıkları *thing*'ler ile denetlenmektedir. Ayrıca bir beyin oğlu kendiliğinden bey olamamaktadır, bütün talipler kendilerini kanıtlamak zorundadır; bu da toplumda bir yukarı hareketlilik derecesine yol açmaktadır. Viking Çağı'nda gerçekleşen en büyük değişikliklerden biri; bu sistemin yerini daha güçlü, merkezileşmiş bir liderliğe ve doğuştan gelen hükümdarlık mirasına bırakmasıdır.

Roma döneminde, "Danimarka" birçok halktan meydana gelmektedir. Bu nedenle "Danlar ne zaman Dan oldular?" sorusu uzun süre tartışılmıştır. Arkeoloji ile yazılı kaynaklar birleştirildiğinde; cevabının Roma, Cermen ve Viking çağları arasındaki toplumsal ve siyasal değişimleri anla-

makta yattığı görülmektedir. 5. yüzyılın ortasında Roma çöktüğünde, prestij ekonomisi de çökmüştür; ancak Danimarka'nın küçük krallıklarının çoğu yıkılmamış, yeniden örgütlenmiş ve genişlemiştir. Birkaç grup kendilerini kargaşa içinde bulmuş ve yeni toprak arayışları onları Kavimler Göçü dönemine sürüklemiş; Langobardlar, Tötonlar ve diğerleri Kıta'nın her yanına yayılarak hak iddia etmişlerdir. Buna rağmen, M.S. yak. 550'de, Got metinleri Danimarka'daki birçok küçük yönetimin Cermen Demir Çağı süresince birleşerek daha büyük siyasi birimlere dönüştüğünü göstermektedir.

VIKİNG ÇAĞI'NDA DANİMARKA

Tarihçiler, Viking Çağı'nın başlangıcını 790'larda İngiltere'ye düzenlenen ilk Dan deniz akınlarıyla belirlerken; arkeologlar olaylardan ziyade süreçlerle ilgilenmekte, 8. ile 9. yüzyıllar arasında ve ötesinde siyasi ve ekonomik örgütlenmede kademeli ancak belirgin bir geçişin izlerini görmektedir. 700'lerde kuzeyle siyasi, askeri ve ekonomik etkileşimlere dair Frank ve İngiliz kayıtları; Danlar'ı bir kral tarafından yönetilen tek bir halk, Danimarka'yı ise Jutland, bütün adalar ve Skåne'den oluşan bir ülke olarak tariflemektedir. Buna karşılık diğer metinlerde aynı dönem içerisinde iki ve hatta üç Dan kralı olduğu; sonraki yerli kroniklerde ise - tabloyu daha da karışık hale getirerek- kimi zaman bir, iki veya beş kral bulunduğu ifade edilmektedir.

Bu çelişkili beyanlar; Franklar ile sürüncemeli ihtilaflar geçici üst-kralı kalıcı bir hükümdar veya kral konumuna yükseltirken, bu yeni pozisyonu talep edebilmenin ise halen başarılı savaşlar, kişisel itibar ve varlığın yandaşlara dağıtımına dayandığını göstermektedir. Geçmişte çeşitli Dan hükümdarları, antik törelerin sonrasında bile, kendi halkları tarafından suikasta uğramıştır. 800'ler süresince, birbirini ardına hızla gelen ve liderler Dan tacında hak iddia etmiş, her biri kendisini kral addedince aralarında çatışmalar yaşanmış, devrilmişlerdir. 9. ve 10. yüzyıllar zarfında, bazı yerli talipler -belki de kendilerini Dan kralı ilan ederek- küçük krallıklar olarak Avrupa'nın çeşitli bölümlerini gasp etmiştir. Daha sonra Danlar İngiltere ve Danimarka'ya egemen olduklarında, Danimarka'da artık bir baba oğlunu "alt-kral" ilan edebilmektedir. Yavaş yavaş Dan kralları daha kalıcı ve güçlü hale gelmiştir. Oğullar -kimileri ergen veya çocuk halleriyle- kazanılmış olandan verilmiş olana geçişin açık bir göstergesi olarak bu mi-

Resim 2: Danimarka'daki Fyrkat Kalesi.
Danimarka Ulusal Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

rasa konmaya başlamışlardır. Yeni kuralları olan bir dünyada kendilerini meşrulaştırmak için, gücü gösterme ve elinde tutmanın yeni modelleri ortaya çıkmıştır. Bunun en göze çarpan örneklerinden biri, Jutland'in merkezindeki Jelling'de meydana gelir.

Jelling bir yerleşim yeri değildir; kraliyet anıtları ve Runik alfabesinde yazıtlardan oluşan sembolik bir merkezdir (Resim 1). Bazı arkeologlar burayı durmaksızın tehditlerde bulunan Franko-Cermenler'e "milliyetçi" bir tepki; diğerleri ise kralın hem anıtsal mimariyle hem de kendi iktidarını ilan eden yazılı metinlerle, egemenliğini kesin olarak meşrulaştırma hamlesi olarak görmektedir. Muhtemelen bu birbiriyle iç içe geçmiş amaçların ikisi de doğrudur.

M.S. 950'de Jelling'de, Kral Gorm eşi Thyra için ondan Danimarka'nın süsü olarak söz ettiği bir Runik taş diktirmiştir; bu, krallığa yönelik ilk yazılı atıftır. Olaf Tryggvason Sagası'nda, Gorm'un (ikt. M.S. yak. 920-950) Danimarka'yı kalan bütün "küçük krallar"dan temizlediğinden, Slavlar'ı zaptettiğinden ve din propagandası yapan Hristiyanlar'a aman vermedi-

ğinden bahsedilmektedir. Bir diğer Runik taş da, Gorm'un oğlu Kral Harald Blåtand tarafından anne-babasının, birleşmiş bir krallığa hükmedişinin (M.S. yak. 950-980) ve krallığının Hristiyanlaşmasının anısını kutlamak için dikilmiştir.

Jelling ayrıca iki anıtsal toprak işine de evsahipliği yapmaktadır: 77 metre genişliğinde ve 11 metre yüksekliğinde bir temsili mezar ile 65 metre genişliğinde ve 8,5 metre yüksekliğinde, bir höyük mezar. Danimarka'daki en büyük höyük olan bu mezar kazıldığında, hem kadın hem erkeklerle özgü zengin mezar eşyaları dışında hiçbir kalıntı bulunamamıştır. M.S. yak. 970'de, Harald sonunda Hristiyan olunca, görünüşe bakılırsa höyük itinayla açılarak ebeveyninin kemikleri Jelling kilisesine taşınmıştır. Bu ahşap kilisenin izleri 1980'lerde kazılmış; yaşlı bir adamın parçalanmış kemikleri elde edilmiştir. İkincil bağlamlarında (ilk gömüldükleri ortamdan başka bir ortamda, Ç.N) oldukları açıktır ve bunlar muhtemelen Gorm'a aittir.

Devletin birleşmesi arkeolojik olarak görülebilmektedir. Harald ve oğlu Svein Forkbeard'ın iktidarları arasındaki -dendrokronolojik olarak M.S. 980'e tarihlenen-geçişte, krallığın dört bir yanında müstahkem askeri ve idari merkezlerden oluşan bir sistem kurulmuştur. Trelleborg kaleleri adı verilen bu yapılar, ilk milenyum dönümünde kraliyet otoritesinin kapsamını göstermektedir (Resim 2). Keza "Jelling-sonrası" diye adlandırılan merkezi bir tarzdaki Runik taşlar da aynı coğrafi alanı kaplamaktadır. Ayrıca kralın işlerine nezaret eden yüksek düzey seçkinlerin mülkleri olan kodaman alanları kurulmuştur. Hafif eğimli duvarlarıyla 25-40 metre uzunluğundaki merkezi yapılar, "Trelleborg" evleri olarak adlandırılmaktadır; zira bunlar Trelleborg idari bölgelerinde bulunan büyük seçkin evleriyle neredeyse aynıdır, hatta öyle ki kimilerine göre bir kraliyet yapı ustası tarafından tasarlanıp inşa edilmiştir. Bunların bir kısmı kazılmıştır; büyük evlere ilaveten, bitişiklerinde özellikle metalurjide uzmanlaşmış zanaatkar alanları ile sığırlar ve atlar için geniş ahırlar ve tavlalara (at ahırları, Ç.N.) dair bulgular da mevcuttur.

VIKING ÇAĞI'NDA EKONOMİ VE TİCARET

Viking Çağı geleneksel olarak Kıta Avrupası ve İngiltere'deki kasaba ve manastırların yağmalanmasıyla birlikte anılsa da; Viking faaliyetlerini global perspektifte inceleyen arkeologlar, onların Hristiyanlar'a veya yaban-

cılara karşı doğuştan bir düşmanlıkla çıkıp gelmediklerine, çok daha büyük bir ekonomik döngünün parçası olduklarına hükmetmiştir. Vikingler'in dünyanın geri kalanıyla temaslarını evrelere ayırmakta fayda vardır. Erken Viking Çağı seferlerinde, yerel şefler siyasi bir değişim döneminde servet peşindedir: Yurtlarında merkezileşmiş yeni yöneticiler güç kazanırken, yerel liderler meşruiyet, varlık ve nam için yeni araçlar arayışına girmiştir. Farklı dönemlere ait sikke definelerinin derlemelerinde görüldüğü üzere; 8. ve 10. yüzyıllar arasında, akıncılık ve ticaret çoğunlukla Arap halifeler ile Bizanslılar'ın ekonomik patlamaları ve batmalarına dayanmaktadır. Patlama zamanlarında, şefler doğu ile ticaretten servete kavuşmaktadır. Bu kaynaklar tükenince ise, batıya yönelerek hem ticaret hem de akınlar yoluyla varlık kazanmaktadırlar. Ülkeyi yönetmek ve sınırları 9. yüzyılın ilk çeyreğinde Danimarka'yı bilfiil fethetmeye çalışan Franklar'a karşı savunmakla görevli olan kralların, bu fırsatçı akınlarla ilgisi yok denecek kadar azdır.

Orta Viking Çağı'nda, sürgün edilen veya bozguna uğrayan kraliyet tahtları yeni topraklar ele geçirip yönetme arayışındadır. Sonunda Normandiya, İrlanda, York, Faroe Adaları ve diğer kuzey adalarındaki İskandinav bölgelerini yurt edinmişler; hem çatışma hem ticareti de beraberlerinde getirmişlerdir. Son olarak, Geç Viking Çağı'nda ise meşru Dan kralar bütün ulusları mağlup ederek, Danimarka'nın imparatorluk egemenliği altına almıştır. Tarihçiler tarafından topluca tek bir gruba konup adlarına Viking Çağı dense de, bu evreler Viking faaliyetlerini harekete geçiren çok farklı stratejiler ve koşulları temsil etmektedir.

İç ekonomi verimli adalarda, Skåne ve Hallands län'da karma tarıma dayanırken; Jutland'de hayvancılık hakimdir. Bu ürünler devlet için önemlidir, ancak yeni gelişmekte olan yöneticiler için en önemli dayanaklardan biri de ticaretteki denetim ve yönetim kabiliyetleridir. Roma'nın çöküşünden sonra bile, yöneticiler yerli halk içerisinde mevkilerini sağlamlaştırmak adına kısa mesafeli lüks ürün ticaretini sürdürmüştür; ve Jutland deniz ticareti rotaları üzerindedir. M.S. yak. 700'den itibaren, yerleşik zanaatkarları ve tüccarlarıyla "emporium" adı verilen proto-kent merkezleri ortaya çıkmış; hem ithalat hem üretim yerleri olarak hizmet vermeye başlamıştır. Batı Avrupa'nın her yanından değerli madenler ve taşlar, sofra eşyaları ve cam, şarap, tekstil ürünleri ve silahlar gelirken; yerli halk ise arkeolojik çalışmalarda bulunan demir, kemik, cam, tunç, kil ve diğer birçok materyali işlemektedir. Ribe ve Hedeby gibi sit alanlarında geniş çaplı

atölye alanları meydana çıkarılmıştır. Öncelikle piyasaya sürmek için ağılda tutulan hayvanların gübrelerinden oluşan katmanlarda, sığır ticareti görülmektedir. Bu ticaret merkezlerinde, seçkinler tahkimatların yanı sıra Hristiyan tüccarlar için kiliseler inşa ettirmekte; vergi ve geçiş paraları toplamaktadır. Karşılığında tüccarlar da hırsızlardan korunma, limanlar ile rıhtımların bakım ve onarımı, anlaşmalar ile işlemlerde tanıklık edecek görevliler ve adil ticaret yasalarının uygulanmasını talep etmektedir. Dan hükümdarlarının topladığı vergiler ve gelirlerden, Frank yazılı kaynaklarında açıkça söz edilmektedir: 8. ve 9. yüzyıllar süresince Dan hükümdarlar, topluca Danevirke (Sözcük anlamı: Danlar'ın -toprak- işleri, Ç.N) olarak adlandırılan bir dizi devasa toprak set yaptırmışlardır; Franklar'a karşı savunma amaçlı inşa edilen bu duvarlar, aynı zamanda sınırlar üzerindeki hareketleri kontrol etmeyi sağladıkları için ticari vergi tahsilatına da yardımcı olmuştur.

10. yüzyılın ortası ile sonları arasında, çok sayıda yeni kasaba kurulmuştur: kralların hala halk tarafından "seçildiği" ulusal *thing* Viborg; Limfjörd'un iç su yollarını gözetim altında tutan Ålborg; Skåne'de Dan piskoposluğu ile katedralinin bulunduğu Lund; Odense; Roskilde; ve diğerleri. Milenyumdan hemen sonra, krallar vergi toplamak ve askeriyeye daha fazla insan almak üzere iktidar alanlarını genişletmişler; gelişmekte olan kiliseye daha fazla güç vermişlerdir. Büyük Knut; İngiltere, Danimarka ve Norveç'in bazı bölümlerini de kapsayan büyük bir krallığa hükmetmiştir. Bunların hepsi yurt içinde asayiş halinde değildir: Çeşitli eyaletler özerkliklerine kavuşmak için ayaklanmış; ancak Viking Çağı'nın çatışmaları ve çözümlerinden şekillenen devlet direnmek için fazlasıyla güçlü hale gelmiştir. Knut'un imparatorluğunda, Danimarka Viking Çağı'ndaki en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Oğulları ise bu krallık üzerindeki hakimiyetlerini yitirmişler ve 1042'ye gelindiğinde son Viking kralı Sven Estridsen tahta geçmiştir. Erken Orta Çağ'a geçişe sahne olan iktidarı sırasında; Hristiyanlaşmış, merkezileşmiş ve büyük ölçüde birleşmiş bir Danimarka'yı yönetmiştir. Sven 1069-1070'te İngiltere'yi yeniden fethetmek üzere son ve başarısız bir girişimde bulunmuş; ancak 1074'te ölümüyle Viking Çağı gerçek anlamda yolun sonuna gelmiştir.

Ayr. bkz. *Emporia* (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda Norveç** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda İsveç** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Hedeager, Lotte. *Iron Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe, 500 B.C. to A.D. 700*. Oxford: Blackwell, 1992.

Jones, Gwyn. *A History of the Vikings*. 2d ed. London and New York: Oxford University Press, 2001.

Randsborg, Klavs. *The First Millennium A.D. in Europe and the Mediterranean*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1991.

———. *The Viking Age in Denmark: The Formation of a State*. London: Duckworth, 1980.

Roesdahl, Else. *Viking Age Denmark*. London: British Museum Publications, 1982.

Sawyer, Birgit ve Peter Sawyer. *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800–1500*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

Thurston, Tina L. *Landscapes of Power, Landscapes of Conflict: State Formation in the South Scandinavian Iron Age*. Fundamental Issues in Archaeology. New York: Kluwer/Plenum, 2001.

FİNLANDİYA

DEBORAH J. SHEPHERD

Finlandiya'da Geç Demir Çağı'nın M.S. 400 civarında başladığı söylenebilir. Bu son tarih öncesi dönem, Doğu Finlandiya'nın bazı bölgelerinde 800 yıl kadar sürmüştür. Bu zaman boyunca nüfus artmış, yerleşmeler her yana yayılmış ve ticaret bağlantıları geniş bir kapsama ulaşmıştır.

YAŞAM TARZI

Finler'in çoğunluğu, tarla kullanımında kes-ve-yak tekniğini uygulayan yarı-yerleşik çiftçiler olarak yaşamaya devam etmiştir. Bu tarım yöntemi, bir alandaki doğal bitki örtüsünün yakılması ve küllerin çeşitli mahsul yetiştirme sezonlarında destekleyici bir besin olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Toprak artık yeterli düzeyde ürün vermemeye başladığında, tamamen düzelene kadar nadasa bırakılmaktadır. Geleneksel olarak bir Fin ailesinin üyelerinin, takriben her kuşak yeni elverişli topraklara taşınması muhtemeldir.

Toprağın fazla kazma gerektirmeyen kes-ve-yak yöntemiyle işlenmesi, Finlandiya'nın güney ve ortasındaki arazilerin büyük bölümüne mükemmel bir uyum sağlamaktadır. Zira geniş orman alanları çoğu kez o kadar taşlıktır ki, devamlı bir temizleme ve düz alanlar açmak için saban kulla-

nımı neredeyse imkansızdır. Yine de kes-ve-yak tarımı yoğun biçimde tek bir alanda uygulanamadığı için, Fin nüfusunun büyük bölümü uçsuz bucaksız yaban araziler içerisinde, dağınık halde kalmıştır. Bu yerleşme dağılışı salt tarımsal gerekçeler için değil; verimli ormanlık çayırllara, avlanmaya uygun topraklara ve balık tutmaya elverişli kaynaklara erişim sağlamak için de vuku bulmaktadır. Fin erkekleri, yaban bölgelerde avlanmak veya balık tutmak için yılın belli zamanları boyunca uzun mesafe yolculukları yapabilmektedir. Tarihi kaynaklar, belirli alanların belli akraba veya klan bazlı topluluklarca kullanılmak üzere sahiplenilmiş olabileceğini öne sürmektedir.

TİCARET BAĞLANTILARI VE KÜLTÜREL ETKİLER

Viking Çağı'nda artan istila ve ticaret faaliyetleri İskandinavya'da başlamıştır. Finlandiya da huzursuzlanmakta, başka topraklarda yeni bağlantılar kurmaktadır. İsveçli çiftçiler M.S. yak. 400'den itibaren Varsinais Suomi (Güneybatı Finlandiya, Ç.N.) açıklarındaki Åland Adaları'na ciddi biçimde göç ederek, nüfusun karakterini büyük ölçüde değiştirmişlerdir. Takımadalarda 300'den fazla Geç Demir Çağı yerleşimi bilinmektedir.

M.S. ilk milenyum sona erdiğinde, uzun mesafeli ticarete dayalı Fin varlık ve nüfuzunun odak noktaları doğuda Häme ve Karelia'ya geçmiştir. Ülke çapında İsveç siyasi hakimiyetinin kurulduğu Orta Çağ döneminden önce, Avrupa'nın başka her yerinde tipik olarak yaşandığı gibi Finlandiya'da da merkezileşmiş kasabalar veya hükümet yoktur. Yine de Finler örgütlenebilmekte ve korunaklı tepe-kaleler, kuzeydeki çeşitli av sahaları ve balık tutma bölgelerine erişim haklarının dağıtımı, ülkenin genişliği boyunca ve ötesine yayılan uzun mesafeli ticaret rotalarının korunması ve işletilmesi gibi sistemleri sürdürebilmek adına bölgesel bazda bir liderliğin varlığını kabul etmektedir. Bu tarz bir örgütlenmenin ayrıntıları bilinmemekle birlikte, var olduğu aşıkardır.

Finlandiya için genel kabul gören arkeolojik dönemler şu şekildedir: Viking dönemi M.S. 750-1050 arasındaki yıllara tekabül ederken; onu Batı Finlandiya'da M.S. 1050-1150 arasında, Karelya'da 1050-1300 arasında gerçekleşen Haçlı Seferleri dönemi takip etmektedir. Finler İskandinavlar ile aynı mantıkta Viking olmasalar da, doğudaki kürk, gümüş ve köle ticaretine katılmışlardır; köleler ise bu bölgelerde Viking faaliyetlerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. 5. yüzyılda kürk ticareti halihazırda Fin-

landiya'da önem kazanmaya başlamaktadır; nitekim Ostrobothnia ile Güney Håme'de yerleşmenin gelişimini ve belirgin şahsi zenginliği gösterdiğine inanılmaktadır. Fin kültür ve ticaret ilişkileri; batıda İsveç'ten Kuzey Norveç'e, doğuda Orta-Kuzey Rusya'ya ve Doğu Baltık topraklarına dek genişlemiştir. Bugünkü Rus Karelyası'nda yer alan Ladoga Gölü kıyılarında, Fin yerleşmeleri ve mezarlıkları bulunmuştur. Fin mezarlarında Rusya'nın merkezindeki Perm bölgesine özgü mücevher parçalarına rastlanmıştır.

İskandinavya ve başka yerlerde büyük miktarlarda ortaya çıkan Viking döneminden kalma sikke defineleri, Finlandiya'da çok daha az görülmektedir. Ancak beklendiği üzere, İsveçliler'in yerleştiği Åland Adaları'nda orantısız bir sayıda (toplamın neredeyse çeyreği kadar) bulunmuştur. Bunlar çoğunlukla 9. -ve 10.- yüzyıla ait, bol miktarda basılmış gümüş sikkeler olan İslam Dirhemleri'nden oluşan definelerdir. Daha yakın zamana, 11. yüzyıla tarihlenen anakara defineleri, daha batıya ait sikkeler içermektedir. Bu dağılım, diğer kuzey ülkelerindeki definelerin dağılımıyla örtüşmekte; Rusya ve İslam ülkelerinde değişen ticari ilişkiler ile gümüş kaynaklarını yansıtmaktadır. Finler sikkeleri para olarak değil, ağırlıkla ölçülen ham gümüş veya süs eşyası olarak kullanmıştır. Belli miktarda sikke, mezarlardaki kadınların kolyelerinde süs olarak bulunmuştur (Resim 1).

Karelya'nın Hristiyanlık ile ilk teması doğudaki Rus Ortodoks Kilisesi üzerinden olmuştur; ancak Ruslar putperestlerin inancını değiştirme hevesinde değildir. Diğer yandan Finlandiya'ya İsveç yoluyla ulaşan Roma Kilisesi ise din değişimini teşvik etmeye son derece meraklıdır. Birçok bilim insanı, İsveç'in bu girişime olan büyük ilgisini Fin toprakları üzerinde kontrolü ele geçirmek olduğunu, bunun altında da Doğu Baltık'taki ticareti yönetme niyetinin yattığını düşünmektedir. Finler'in Hristiyanlık dinine geçmesini sağlayarak, İsveçliler Finlandiya'yı İsveç kilise otoritesine bağlı hale getirebilecektir. Viking döneminin sonlarında, M.S. 1050'ye gelindiğinde, Finlandiya'nın batıdaki bazı bölgelerinin hiç değilse resmen Hristiyanlığı kabul ettiklerine inanılmaktadır. Bu tarih, nüfusun küçük bir bölümü haricinde muhtemelen çok erkendir. Takip eden yüzyılda ise Hristiyan etkileri -değişen defin usullerine dair bulgulara görüldüğü üzere- açıkça artmıştır.

Finlandiya'nın orta ve doğu bölümleri, zamanla gitgide çoğalarak Roma Kilisesi çatısı altında Hristiyan olmuştur. İsveç egemenliği Karelya'ya M.S. yak. 1300'e kadar nüfuz etmemiştir. Bu bölgelerde yaşanan ara dönem -bilhassa Finlandiya'ya İsveçliler öncülüğünde düzenlenen din savaşları

Resim 1: 11. yüzyılda, Finlandiya'da gümüş sikkelerden yapılan kolye süsleri. Finlandiya Ulusal Mirası Kurulu/E. Laakso 1950. (İzinle çoğaltılmıştır.)

kastedilerek- genellikle Haçlı Seferleri dönemi olarak anılmaktadır. Yine de Karelya'da Ortodoks etkileri, 13. yüzyılın sonlarında Rus kenti Novgorod -İsveç'in gasp hamleleri yüzünden Baltık Denizi'ne erişimini kaybetme tehlikesini fark etmesiyle- daha güçlü bir Karelya desteği alabilmek için nihayet Ortodoksluk'a geçme baskısı kurduğunda belirtmeye başlamıştır. Halen birçok Karelyalı Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensuptur,

TARİHİ KAYNAKLAR

Finlandiya'da Geç Demir Çağı insanları geniş kapsamlı ilişkilere sahiptir ve İskandinav komşularına çok benzer bir hayat sürmektedir. Asıl fark şu ki, Kıta Avrupası Finlandiya hakkında çok nadir bilgi kaydetmiştir; Fin toplumu da 16. yüzyıla kadar kendi yazı dilini geliştirmedikten, döneme ait dikkate değer hiçbir yerli kaynak var olamamıştır. Genellikle 13. yüzyılda yazılan Nors sagalarında Finler ile ilgili birkaç cazip bahis geçse de; Nors terminolojisi doğudaki çeşitli kültürel grupların kimliklerini sıklıkla karıştırdığı için, Nors metinlerindeki "Fin" tabirinin aslında Samiler'i kastediyor olması da muhtemeldir. Öncelikle Orta Çağ Fin belgeleri, Latin-

ce veya toplumun okur-yazar bireyleri çoğu kez Fin kültürünün parçası olmayan İsveçliler olduklarından İsveççe yazılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Finler ve diğerleri antik kültürleri hakkında yazmaya başlamışlar; ancak Fin hikayeleri, efsaneleri, şiirleri, şarkıları, hatıratı ve diğer kültürel hazinelerinin nihayet yazılı hale gelmesi -halkbilimciler ile etnografların Finlandiya'nın iç kesimlerine, özellikle Karelya'ya seyahat etmeye başladıkları- 19. yüzyıla kadar mümkün olmamıştır. Bu şiirlerin bir merkezi nüve halinde derlemesi, ilk kez 19. yüzyılın ortasında Fin ulusal destanı olarak yayımlanmış; destana bugün halen anıldığı haliyle *Kalevala* adı verilmiştir.

Saga metinlerinde zaman zaman bahsi geçen bir diğer grup ise Kainulaiset halkıdır (Nors kaynaklarında "Kvenir"). Bu insanların, daha kuzeyde yaşayan nüfusların değerli postları olan hayvanları avlama kabiliyetinden nemalanmak üzere (Kuzey İskandinavlılar gibi) büyük av ve ticaret birlikleri örgütleyen birtakım güneyli Finler olduklarına inanılmaktadır. Özellikle Häme halkı, sagalarda şimdi Samiler olarak bilinen "Laponlar"ın vergilendirilmesi diye geçen konuda Norslar ile rekabet halindedir. Fin tüccarlar, daha kuzeyden Ladoga Gölü'ne muhtemelen çok miktarda değerli mal taşımışlar; burada İskandinav ve Slav tüccarlarla karşılaşmışlardır. Bir diğer rota da, birçok iç nehir ve su yolunu geçerek Ostrobothnia kıyısından Karelya'ya uzanmaktadır. Finlandiya'nın iç kesimleri üzerinden bu şekilde yolculuk etmek; bilhassa denizlerin zorluğu, limanların yokluğu ve Doğu Baltık'ta korsanların varlığı ticaret mallarının hareketini bir yüksek risk meselesi haline getirdiği için kullanışlıdır.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Fin kültürünün Geç Demir Çağı'na ait arkeolojik kalıntıları, öncelikle mezarlar ve en çok da Åland Adaları'nda gitgide uzamakta olan yerleşim yerleri listesinden oluşmaktadır. Bu bölge güneybatı açıklarında yer alıp Finlandiya'nın geri kalanından -yapraklarını döken ağaçların büyük oranıyla belli olduğu gibi- daha ılıman bir iklime sahiptir. Ada halkı ayrıca bereketli deniz ortamından ve Finlandiya ile İsveç arasında erişilebilir ancak korunaklı konumundan da zenginlik sağlamaktadır. Gemiler Åland limanlarına sığ yanaşma yerlerinde dikkatlice seyredebilseler de, hiçbir düşmanın karaya oturmadan hızlı bir baskın düzenleyemeyeceği niteliktedir. Adalarda kazılan yerleşme birimlerinden birçoğunda, dönemin İsveç yerleşimlerini anımsatan çiftlikler bulunmaktadır. Uzaklara yayılmış

ticaret bağlantılarının bir işareti de, birçok mezarda bulunan “kil üzerine pati baskılı” eserlerde gözlenmektedir. Bunların en büyük benzerleri Rusya’nın merkezindeki Volga bölgesinde bulunmuştur. Kazılan Demir Çağı mezarlarının yaklaşık yarısı 9. ve 10. yüzyıllara aittir.

Varsinais Suomi’deki benzer jeolojik ve çevresel koşullar, çiftçilerin tarımda Finlandiya’nın diğer yerlerinden daha yoğun tarla sürme yöntemlerini benimsemesine olanak vermiştir. Daha büyük sığır sürülerinin bakımı da mümkündür. Büyük çaplı gıda üretimiyle, daha yoğun yerleşmeler ve kasabaların varlığı söz konusu olabilmıştır. Bu bölgedeki Turku şehri (İsveççe Åbo) 1290 ile 1313 arasında topraklara katılmıştır. Finlandiya’nın ilk üniversitesi de burada açılmıştır. Diğer Erken Orta Çağ kasabaları 1347’de kurulan Porvoo ile 1348’de kurulan Pori’dir. Birçok şehrin kuruluşu 15. yüzyıl veya sonrasına uzanmaktadır. Kentleşme Finlandiya’ya geç gelmiştir.

Güney Häme’de -şimdiki Hämeenlinna’nın yanında- bugün Varikkoniemmi olarak adlandırılan, büyük ama tarihsel olarak belgelenmemiş bir yerleşim yeri keşfedilerek kazılmıştır. Kimileri burada bulunan yapıların, Finlandiya’nın iç kesimlerinden geçen doğu-batı ticaret rotası üzerinde önemli bir kontrol düzeyine sahip bir ticaret merkezinin fiziksel kalıntıları olduğu görüşündedir. Alanın tarihi muhtemelen Viking dönemine kadar uzanmaktadır.

Savo bölgesinin güneyine çoğunlukla Geç Demir Çağı’nda çiftçiler yerleşmiştir. 1980’lerde bölge çapında yürütülen bir araştırma projesi, daha önce kayıtlara geçen 7 tepe-kale ile “antik gözetleme yerleri” olarak kategorize edilen yaklaşık 20 yeni sit alanı kaydedilmiştir. Savo’nun doğusunda 94 çukur-baskılı taşlar bir arada kümelenmiş haldedir. Finlandiya’nın başka yerlerinde daha birçokları ortaya çıkmıştır. Çukur-baskılı taşların, Pagan Fin çiftçiler tarafından ayin sunakları olarak kullanıldıkları kabul edilmektedir. Büyük kaya parçalarına oyulan küçük çöküntüler veya çukur-baskılara, Finler muhtemelen koruyucu ruhları ve atalarına bir tür teşekkür olarak hasadın ilk meyveleri gibi adaklar bırakmaktadır. Saimaa Gölü’nden alınan toprak çekirdekleri üzerinde yapılan polen incelemeleri, Güney Savo’da sığır besleyiciliği ile birlikte yürüyen kes-ve-yak tarım uygulamasının Geç Demir Çağı’nda başladığını göstermektedir. Alanda 12. yüzyıla kadar kalıcı bir yerleşme tutunmamış gibi görünmektedir. Finler bir yeri mesken tutacakları zaman, ince topraklar ve su kaynaklarına yakın bir bağlantı aramaktadır. Bir yerin sığır yetiştirmeye uygun olma-

sı, tanıma elverişli olmasından daha önemlidir.

Geç Demir Çağı'nın mezarlıkları; ticari ilişkiler, toplumsal örgütlenme ve Hristiyanlığa geçiş süreci de dahil olmak üzere dini inanışlara dair çok ilginç bilgiler sunmaktadır. Finler hem inhumasyon (ölünün bütün halinde defnedilmesi) hem de kremasyon (ölünün yakılması) usullerini uygulamışlardır. Batı Finlandiya'nın (geleneksel kilise mıntıkaları Eura, Köyliö ve Yläne'ye karşılık gelen) etrafı çizilmiş küçük bir alanında, büyük inhumasyon mezarlıkları bulunmuştur; bunlar Finlandiya'nın tarih öncesinden kalan her tipteki mezarlıklar içerisinde en büyük olanlarıdır (Resim 2). Ölülerin çoğuna zengin mezar eşyaları eşlik etmektedir, bu eşyaların çoğu da İskandinavya ile Batı Avrupa menşelidir. Erkekler çoğunlukla kılıçlar ve mızrakların da dahil olduğu etkileyici silah takımlarıyla gömülmüştür. Her iki cinsiyet de genel olarak çok değerli broşlar, yüzükler, boncuklar ve diğer eşyalarla donatılmıştır. Bazı erken 20. yüzyıl bilim insanları, bu insanların aslen Finli olmak için fazla varlıklı ve giyinişlerinde yabancı görünümlü oldukları izlenimine kapılmıştır; ancak bugün araştırmacılar onların gerçekten Finli oldukları konusunda emindir.

Bu durum, başlangıçta Ostrobothnia'da yerleşmeyi teşvik eden kürk ve diğer değerli malların ticaretinin, artık Kokemäki Nehri boyunca iç kesimlere doğru kaydığı şeklinde açıklanabilir. Bu mezarlıklar, belki halihazırda Ladoga Gölü pazarlarına kadar ulaşan o iç rotanın geçiş kapısını idare eden kişilerin yerleşmelerini temsil etmektedir. Değerli ürünlerin uzun mesafeli ticaretinde böylesi bir kontrol, gerçekten bölgedeki toplulukları zengin kılacaktır. Dahası belki de bu Finler yabancı tüccarlarla fazlasıyla haşır neşir olduklarından, yakında yer alan Batı Avrupa'dakilere çarpıcı benzerlikler taşıyan defin pratiklerini öğrenmiş ve benimsemeyi seçmiştir. Burada bulunan büyük inhumasyon mezarlıkları Hristiyanlık zamanlarına kadar kullanımda kalmıştır. Son evreleri dönüşümün etkilerini gözler önüne sermektedir. 11. ve 12. yüzyıllardaki en son mezarlarda, mezar eşyalarının eksikliği bariz biçimde fark edilmektedir; bu durum da ölen kişinin dünyevi mülkiyetini yanlarına almaması gerektiğine dair Hristiyan öğretisini işaret etmektedir. Sonunda kilise mıntıkaları düzenlendiğinde, Pagan yüzyıllardan kalma bu eski mezarlıklar bütünüyle terk edilmiş, yeni mezarlar kurallara uygun biçimde kilise mezarlıklarında yerlerini almıştır.

Batıdaki inhumasyon mezarlıkları buluntularıyla göz kamaştırırsa da, Geç Demir Çağı Finleri'nin genel defin pratiklerini temsil etmemektedir. Kremasyon en yaygın usul olarak görünmektedir; kremasyon definleri hem

Resim 2: Luistari mezarlığından 56 numaralı mezar.
Rauno Hilander 1969. (İzinle çoğaltılmıştır)

höyükler içinde, hem de tarla mezarlıkları denen tabakalı veya katmanlı, düşük rakımlı alanlarda bulunabilmektedir. Buralar alışılmadık, zira yakılan ölümlerin kalıntıları saçılmakta ve diğer ölümlerinkine karışmaktadır. Bu karışmayla da mezar kimliğinin bütün bireyselliği kaybolmaktadır. Bu davranış muhtemelen, geçmişe ait tanımlı bir soy grubunun halen hüküm süren döngüsel reenkarnasyon inancını yansıtmaktadır. Ölen bireyler eski dünyevi kimliklerini kaybetmekte, ancak en sonunda yeni bir dünyevi cisme kavuşmaktadır. Dolayısıyla kremasyon tarlası mezarlığı, akrabaların ruhlarının öbür dünyadaki birleşmesini simgelemektedir.

Ülkenin farklı bölümlerinde başka defin türleri de -özellikle höyük grupları- gelişmektedir. Finlandiya, Demir Çağı ritüel ve dinini incelemek için büyüleyici bir yerdir; gerek topraklarında gerekse kültüründe, daha uzun süreyle ve daha derinden kökleşen bir Hristiyanlık tarihine sahip diğer ülkelerden çok daha fazlası, halen ortaya çıkarılmayı beklemektedir.

Ayr. bkz. **Demir Çağı'nda Finlandiya** (Cilt 3, Bölüm 6); **Samiler** (Cilt 4, Bölüm 7); **Viking Öncesi ve Viking Çağı'nda İsveç** (Cilt 4, Bölüm 7); **Staraya Ladoga** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Edgren, Torsten, ed. *Fenno-Ugri et Slavi 1988: Papers Presented by the Participants in the Finnish-Soviet Archaeological Symposium "Studies in the Material Culture of the Peoples of Eastern and Northern Europe."* Helsinki: National Board of Antiquities, 1990. Iskös 9.

———, ed. *Fenno-Ugri et Slavi 1983: Papers Presented by the Participants in the Soviet-Finnish Symposium "Trade, Exchange and Culture Relations of the Peoples of Fennoscandia and Eastern Europe,"* 9–13 May 1983. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1984. Iskös 4.

Grönlund, E., H. Simola ve P. Uimonen-Simola. "Early Agriculture in the Eastern Finnish Lake District." *Norwegian Archaeological Review* 23 (1990): 79–85.

Hirviluoto, Anna-Liisa. "Finland's Cultural Ties with the Kama Region in the Late Iron Age Especially in the Light of Pottery Finds." İçinde *Traces of the Central Asian Culture in the North: Finnish-Soviet Joint Scientific Symposium Held in Hanasaari, Espoo, 14–21 January 1985.* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 194. Edited by Ildikó Lehtinen, s. 71–80. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1986.

Huurre, Matti. *9000 Vuotta Suomen Esihistoriaa.* Helsinki: Otava, 1979.

Kivikoski, Ella. *Die Eisenzeit Finnlands: Bildwerk und Text.* Helsinki: Finnische Altertumsgesellschaft, 1973.

———. *Finland.* London: Thames and Hudson, 1967.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. "Finland." İçinde *From Viking to Crusader: The Scandinavians and Europe 800–1200.* Editörler Else Roesdahl ve David M. Wilson, s. 62–71. New York: Rizzoli, 1992.

———. *Luistari.* 3 vols. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1982. (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82, nos. 1–3).

Meinander, Carl F. "The Finnish Society during the 8th–12th Centuries." İçinde *Fenno-Ugri et Slavi 1978: Papers Presented by the Participants the Soviet-Finnish Symposium "The Cultural Relations between the Peoples and Countries of the Baltic Area during the Iron Age and the Early Middle Ages,"* 20–23 May 1978. Editör Carl F. Meinander, s. 7–13. Helsinki: Helsinki University, 1980. (Moniste 22).

Odner, Knut. "Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory: Ethnic Origins and Ethnic Processes in Fenno-Scandinavia." *Norwegian Archaeological Review* 18 (1985): 1–35.

Orrman, Eljas. "Geographical Factors in the Spread of Permanent Settlement in Parts of Finland and Sweden from the End of the Iron Age to the Beginning of Modern Times." *Fennoscandia Archaeologica* 8 (1991): 3–21.

Saksa, A. I. "Results and Perspectives of Archaeological Studies on the Karelian Isthmus." *Fennoscandia Archaeologica* 2 (1985): 37–49.

Shepherd, Deborah J. *Funerary Ritual and Symbolism: An Interdisciplinary Interpretation of Burial Practices in Late Iron Age Finland.* BAR International Series, no. 808. Oxford: British Archaeological Reports, 1999.

Talvio, Tuukka. "Finland's Place in Viking-Age Relations between Sweden and the Eastern Baltic/Northern Russia: The Numismatic Evidence." *Journal of Baltic Studies* 13, no. 3 (fall 1982): 245–255.

Zachrisson, Inger. "Samisk kultur i Finland under järnaldern." İçinde *Suomen Varhaishistoria.* Editör Kyösti Julku, s. 652–670. Oulu, Finland: University of Oulu, 1992.

POLONYA

PRZEMYSŁAW URBANÓCZYK

Geç Demir Çağı ve Erken Orta Çağ süresince, o zamanki Polonya'yı oluşturan bölge Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu "uygar" Avrupa'nın dış topraklarına aittir. Barbaricum adı verilen coğrafyanın bu uzak bölümü, yine de kültürel gelişimin ön planındaki ülkelerle bağlarını sürdürmüştür. Dolayısıyla Kıta'nın Romalılaşmış bölümlerinde gözlenen süreçler, Sudetic ve Karpat Dağları'nın kuzeyindeki bölgede kaçınılmaz etkiler yaratmıştır. Yazılı kaynaklar kıt ve yorumlaması zor olduklarından; 5. ile 10. yüzyıllar arasına ait bir Polonya tarihi toparlayabilmek için en çok -tarihsel antropolojinin desteğiyle- arkeolojik verilere güvenilmesi gerekmektedir.

Geç Antik Çağ'da Sudetic ve Karpat Dağları'nın kuzeyindeki topraklar ciddi bir sosyo-ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum 5. ve 6. yüzyıllarda hiyerarşik otoriteden vazgeçilerek, eşitlikçi bir örgütlenme modeline geri dönüş ile sonuçlanmıştır. Bu sürece, geniş bir alana yayılmış olan takas alışverişinde azalma, zanaat işlerinde gerileme, madeni ürünlerin çeşitliliğinde eksilme, süslemelerin ortadan kaybolması ve çanak-çömlek üretim kalitesinin düşmesi eşlik etmiştir. Genel olarak, bu gözle görülür yoksulluk ile karakterize edilen bir evredir.

Bu değişim, muhtemelen uzun mesafeli ticaret ilişkilerinin bozulmasın-

dan kaynaklanmıştır. İthal Roma ürünleri, Roma İmparatorluğu etrafındaki “barbarlar” arasındaki toplumsal düzenin ayarlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, ticaret ağının düğüm noktaları üzerinde kurulan kontrol, siyasi bir tartışmanın ağırlığını taşımaktadır; zira statü gösterişi için kullanılan prestij nesnelerinin dolaşımı, güç ilişkilerinin devamlılığını şekillendirmektedir. Bu nispeten düzeyli toplumlar, dışarıdan gelen sabit malzeme akışına gereksinim duymaktadır; bu durum onları statü ürünlerinin ana kaynağı olan imparatorluk ile ilişkilerdeki değişimlere karşı son derece hassas hale getirmiştir. Bu ilişkiler de, Geç Antik Çağ’da Roma İmparatorluğu içinde ve çevresindeki çalkantılı jeopolitik durumun ardından öngörülemez bir hal almıştır. Tarihçiler genellikle, M.S. 375’te Doğu Avrupa bozkır bölgesine gelen ve akabinde Karpat Havzası’nda kendi “imparatorluk”larının merkezini kuran Asya Hunları’nın ortaya çıkışından bu kargaşayı sorumlu tutmaktadır. Kıtalararası ulaşım ağının bir sonraki çöküşü, muhtemelen barbar seçkinlerinin hala cazip olan Roma pazarlarıyla daha yakın temaslar peşinde, merkezden uzak bölgeleri terk etmelerine yol açmıştır.

SLAVLAR’IN ANİ İLERLEYİŞİ

Bu tür yeni durumlar, toplumsal örgütlenmede olduğu kadar arkeolojik olarak gözlemlenen maddi kültür varlıklarında da köklü değişimlerle sonuçlanmıştır. 6. yüzyıldan itibaren fark edilen değişiklikleri salt Cermen nüfusların -örneğin Vandallar’ın- boşalttığı topraklara yerleşen Slavlar’ın göçüyle açıklamak tam olarak doğru değildir. Vistül ve Oder Nehirleri arasındaki bütün bölgenin birdenbire tamamen boşaltıldığına ve sonra yeni gelen Slavlar tarafından yeniden iskan edinildiğine dair epey yaygın görüşü kabul etmek zordur. Bu değişimler çok daha geniş bir perspektiften incelenmelidir.

Arkeolojik veriler, 6. yüzyıl zamanlarından beri Orta Avrupa’nın kuzey bölümlerindeki uçsuz bucaksız alanlarda; ihtisaslaşmamış, kendi kendine yeten bir tarım ekonomisine dayalı ve eşitlikçi bir güç yapılanmasına sahip basit toplumların yaygın hale geldiğini göstermektedir. Karmaşık olmayan sosyo-ekonomik örgütlenmeleri; mezarlık analizleriyle olduğu kadar, sıralar halinde dizilmiş veya düzensizce yayılmış tek tip küçük evlerden (bir köşede taştan ocaklarıyla kare şeklinde çukur kulübeler) oluşan yerleşme düzenleriyle de kendisini belli etmektedir (Resim 1 ve 2). Genel-

Resim 1: Bir Slav çukur-ev örneği. Zbigniew Kobylinski (İzinle çoğaltılmıştır).

likle erken dönem Slav kültürü olarak tanımlanan bu evre; savunmasız küçük yerleşmeleri, donatılmamış kremasyon mezarlarının yer aldığı yoksul mezarlıkları ve teknolojik anlamda ilkel, tek tip (Prag tipi) çanak-çömlekleriyle karakterize edilmektedir. Bu basit yaşam tarzı, çok kısa zaman içinde neredeyse Orta Avrupa'nın geniş topraklarını dolduran bütün yerleşik toplumlarca benimsenmiştir.

Slav kültürünün mekansal genişlemesiyle ölçülebilen büyük çaplı başarisı, maddesel donanım yoksunluğu ve mutlak eşitçiliği göz önüne alındığında şaşırtıcı görünebilir. Ne var ki güç yapılanmasında, yerel çiftçi topluluklarının kendi kendine yeten ekonomiye dönüşünden kaynaklanan merkezsizlik; mukavemet, istikrar ve öngörülebilirlik avantajlarına sahiptir. Bu askeri seçkinlerin menfaatlerine boyun eğmektense (gönüllü bile olsa), çoğunlukla kan bağlarına dayalı dayanışma ilişkilerine bir dönüştür. Erken Slav yerleşmelerinin mekansal düzenleri üzerine yapılan çalışmalar, bölgesel bir örgütlenmenin olmadığını göstermektedir. Bu durum Slavlar'ın ilerlemesinin ve merkezileşmemiş etnik yapılarının mukavemetinin, birtakım bölgesel güç yapılarına değil, yerel kırsal toplulukların bütünleştirici potansiyeline dayalı olduğunu ortaya koymaktadır. Yaklaşık iki yüzyıl süren bu sessiz devrim sırasında; Slav kültürü Kuzey Almanya'da Schleswig-Holstein'dan Yunanistan'da Thessaly'ye, Ukrayna'dan Bavye-

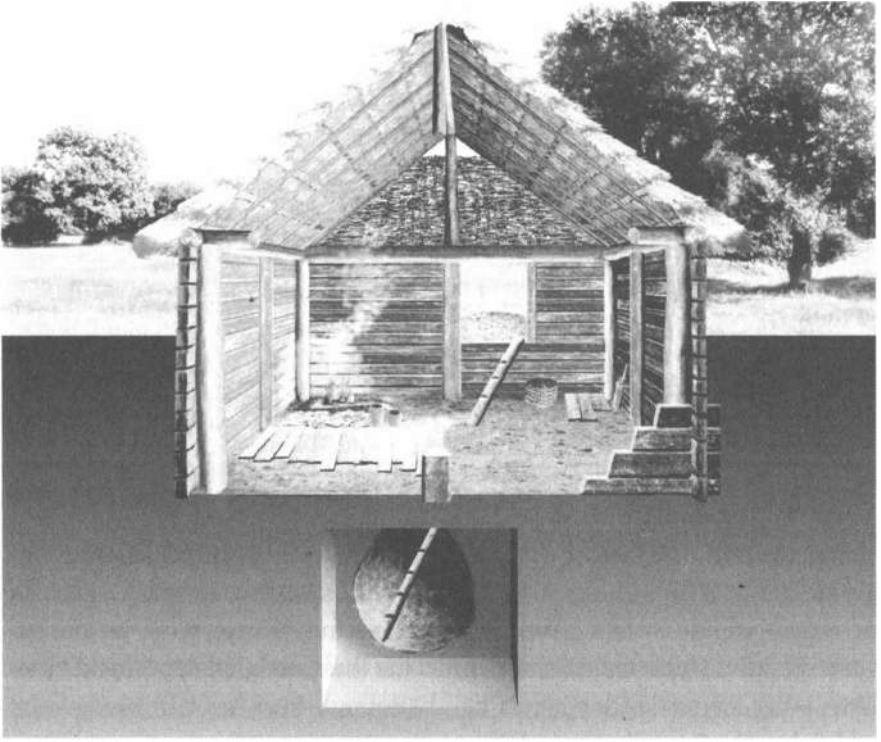
ra'ya kadar Kıta'nın devasa alanlarını kaplamıştır. Slav kültürünün bu hızlı ilerleyişi, askeri bir saldırganlık veya bir nüfus patlamasından değil; görünürdeki basitliğine rağmen cazip bulunan yeni bir yaşam tarzının kabülünden kaynaklanmıştır. Nitekim çeşitli coğrafi çevrelerden uzun vadeli istifade etmede, ekonomik yönden etkin olduğu anlaşılmıştır.

Slavlar'ın Oder ile Dnieper Nehirleri arasındaki engin ovalarda "otokton" veya yerli olarak varlığını destekleyenler ile Karpatlar veya Dnieper arasında yer alan küçük bir "beşik"ten geldiklerini iddia edenler arasındaki ezeli ihtilaf, kesin olarak çözülememektedir. İlk gruptaki bilim insanları, "Cermenlere özgü" birtakım maddi kültür öğelerinin devamlılığını ve arkaik hidronomi (toponominin deniz, akarsu vb su kütlelerinin isimlerini inceleyen alt dalı, Ç.N.) örneklerinin hayatta kalışını vurgulasalar da; bunlar büyük göçler döneminin dinamizmine yeterince duyarlı değildir. Barbaricum'un antik toplumsal yapılarının çöküşü üzerine yoğunlaşan karşıtları ise "nüfus patlaması"nı abartmaktadır.

"Devamlılık" ile "kolonizasyon" arasındaki bu denli uzlaşmaz bir muhalefet yanlıştır; zira her iki tez de tarihsel sürecin radikal basitleştirilmesi üzerine kuruludur. Slavlar'ın ani gelişimi ne kültürel koşullar baz alınarak ne de salt nüfus kategorileri kullanılarak tartışılabilir; iki bakış açısı birleştirilmelidir. Tarihi kaynaklar, arkeolojik bulgular ve dilbilimsel veriler; Slav kültürel kodlarının, kendi yöreleriyle sınırlı nüfuslar ile derinlemesine etkileşim kuran taşıyıcılarının fiziksel göç menziline çok daha geniş bir kapsama yayıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Her iki süreç de birbirine bağlıdır ve belli bir bölgede hangisinin belirleyici olduğuna karar vermek imkansız olabilir.

SLAVLAR'IN SİYASİ GELİŞİMİ

Erken Slavlar'ın kendi kendine yeten tarım ekonomisi, nispeten düz bir güç yapılanmasının belirleyicisi olan üretim fazlasını pek sağlayamamıştır. Slavlar'ın siyasi yavaşlamasında ekonomik kısıtlamaların dışında, ayrıca jeopolitik sebepler de söz konusudur. En önemlisi de, 568'de Karpat Havzası'na yerleşerek bütün Orta Avrupa'da askeri üstünlük kuran, Asyalı göçebe ve savaşçı bir kavim olan Avarlar'ın uyguladığı geniş kapsamlı kontroldür. Slavlar arasında dinamik değişimlerin görülmesi ancak Avarlar'ın 799'da Şarلمان'a yenilmesiyle başlamıştır. Avar "İmparatorluğu"nun yıkılması ve haraç bölgesini doğuya doğru genişleten güçlü Frank devletiy-

Resim 2: Bir Erken Slav çukur-zeminli kulübe canlandırımı.
(Kraków-Wyciąe, Polonya). J. Poleski

le temaslar, Slavlar arasında canlı bir toplumsal hiyerarşikleşme süreci başlatmıştır.

Polonya ovaları, güçlü doğu komşuları Franklar ile 10. yüzyılın ortasına kadar doğrudan hiçbir temasa girmemiştir. Bu nedenle Karpatlar'ın kuzeyindeki bölge Erken Orta Çağ tarih yazıcılarının dikkatini çekmemiştir. M.S. yak. 848'de İmparator Cermen Ludwig'in maiyetindeki Bavyeralı coğrafyacı tarafından yazılan en eski kaynak da, imparatorun doğrudan haraç topladığı bölgenin uzağındaki alan hakkında çok az bilgi veren bir hayli muğlak açıklamalarda bulunmaktadır. Ancak birtakım güçlü kavimlere dair notlar, burada da siyasi iktidarın merkezileştiği hissini uyandırmaktadır. Avarlar ile uzun süren işbirliği deneyimi, uzun mesafeli ticaret ilişkileri ve tarım teknolojisindeki gelişmenin; 9. yüzyılın ortalarında yeniden dağıtım ekonomisine dayalı yerel beylik örgütlenmelerinin ortaya çıkışına zemin hazırladığı düşünülebilir. Bu tür bir süreci işaret eden çeşitli arkeolojik bulgular mevcuttur.

8. ve 9. yüzyıllarda Polonya'nın güneydoğusundaki dağlık arazilerde (Sandomierz, Kraków ve Przemyśl) yapılan büyük höyükler, böyle bir sürecin iyi göstergeleridir. Bu anıtsal toprak çalışmaları, büyüyen tabakalaşmanın kışkırttığı gerilimi hafifletme girişimlerine kanıt olarak görülebilir. Bu höyüklerden hiçbirinde mezar yoktur; bu da asıl işlevlerinin, devasa iş gücünü seferber edebilme kudretini somut biçimde ortaya koymak olduğunu işaret etmektedir. Amaç, artan toplumsal farklılaşmayı geleneksel bir höyük mezar sembolizminin arkasında "gizlemek"tir. Böyle hamleler, gitgide artan tabakalaşmaya karşın toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen bir tür "propaganda" olarak görülebilir. Büyük höyükler ayrıca, büyük kitleleri ortak hareket ettirebilme kapasitelerini sergilemek için onları kullanan mevki sahibi kişilerin güç rekabetini de göstermektedir. Dolayısıyla bunlar yeni seçkinlerin egemenliklerini sembolik olarak ortaya koydukları dönemleri işaret etmektedir.

Arapça kaynaklar, İslam dünyasıyla ticaret ilişkilerinin gelişmesine de-ğirmektedir. Aynı şekilde, 9. ve 10. yüzyıllar süresince Karpat Dağları'nda üç dalga halinde ortaya çıkan doğu sikkelerinin ülkeye girişi de bunun göstergesidir. Muhtemelen o dönemde ana ihraç malı köleler olmakla birlikte, Arap kaynaklarında ayrıca bal, balmumu, kürk ve kehribardan söz edilmektedir. Bu ticari mallar Orta Avrupa'nın kuzeyine ya sayısız Baltık ticaret *emporium*'u (Örneğin: Wolin ve Truso) ve sonra da Doğu Avrupa nehir sistemi üzerinden İskandinav tüccarlar aracılığıyla; ya da Arap ve Yahudi tüccarların doğrudan görev aldığı kıtalararası rota yoluyla (İspanya'dan Verdun, Mainz, Regensburg, Prag, Kraków, Kiev, Orta Volga ve Hazar Denizi kıyısındaki Hazar'a) bırakılmaktadır.

Büyük höyüklerin dikilmesi ve gümüş birikimlerinin saklanması dışında; gücün merkezileşmesiyle ilgili yeni bir sürece dair arkeolojik bulgular arasında, 9. yüzyılın ortalarında başlayan toprak-ahşap müstahkem mevkilerin inşa edilmesi de yer almaktadır (Resim 3). Müstahkem mevkiler, toplumsal alanın yeniden düzenlenmesini işaret etmektedir; zira yerleşmeler eski tarım yerleşmesi ağını merkezileşmiş "hücrelere" bölerek, korunaklı merkezlerin etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu fiziksel ve sembolik merkezler, toplumsal coğrafyanın düğüm noktaları olarak önemli bir görev üstlenmiştir. Müstahkem mevkiler askeri işlevlere sahiptir ve yönetici seçkinlerin zenginliği ile büyük çaplı iş masraflarını karşılama kapasitesinin kanıtlarıdır. Bu yapılar bölgenin ekonomik ve demografik potansiyelini işaret etmiş; toplumsal önem arz eden, ortak bir amaç uğruna bü-

Resim 3: Tykocin’de (Polonya) küçük bir müstahkem mevkinin havadan görünümü.
Zbigniew Kobylinski (İzinle çoğaltılmıştır).

tün bir nüfusu birleştirme işlevini yerine getirmiş olmalıdır.

Bir yönetenin gücünün ekonomik dayanağı, ideolojiyi kurumsallaştırma girişimleriyle desteklenmektedir, bu da kült merkezleri kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu merkezler üzerinde kontrol sahibi olmak, gücün ayakta tutulması için önemlidir; zira böylece otoritenin kutsanmış meşruiyeti yoluyla siyasi hakimiyet kuvvetlenmektedir. Bu anlamda, “kutsal” dağlarda kurulu büyük bölgesel kült merkezleri (Ör: Silezya’da Slezja ve Küçük Polonya’da Lysa Gora) her şeyden önce siyasi mücadele açısından değerlendirilmelidir.

DEVLETİN “İNŞASI”

Polonya topraklarında siyasi örgütlenmeye dair ilk yazılı kanıt, Aziz Methodius’un efsanevi hagiografisinde (azizlerin, ermişlerin veya kendini dine adanların hayatlarını destansı, masalsı, mucizevi olayları da katarak anlatan eser) bulunabilir; eserde “Vislech’in güçlü prensi”nden bahsedilmektedir. Moravyalı Hristiyanlar’ı “rahatsız” etmiş, daha sonra bozguna uğratılmış ve 874-880 arasında Hristiyanlığa geçmiştir. Bu hikayenin bir “Vislane devleti”nin varlığına kanıt şeklindeki geleneksel yorumlanışında, mevcut verilere göre hiçbir doğruluk payı yoktur. Bu “prens” muhtemelen -yolcu-

lukları yağmalamak için ana hedef olan- Büyük Moravia sınırı etrafındaki birçok bölgesel liderden sadece biridir.

Hiyerarşikleşmenin açık işaretlerine rağmen, Erken Orta Çağ halen gücün merkezileştirilmesi sürecinin durdurulabileceği ve hatta tersine dönebileceği bir dönemdir. “Demokratik” siyasi kurumlar, sabit tekelci merkezlerce yönetilen bölgesel örgütlenmelere dönüşmeyi önlemiştir. Bu “direnış” hırslı kişiler tarafından bozulmak zorunda kalmıştır. “Demokratik” mekanizmaların ihlali çoğu kez yaygın geleneği manipule ederek gizlenirken; onlar ayrıcalıklı gücün peşinde, eşitlikçi tutumları etkisiz hale getirmişlerdir. En yüksek otoritenin böyle usulsüzce zaptedilmesinin uzak bir hatırası -12. yüzyılda *Cronica Plonorum*’da (Polonya Kroniği) Gallus Anonymus tarafından Piastlar olarak bahsedilen- ilk Polonya hanedanının hanedanlık efsanesinde kaydedilmiştir. Hikaye 9. yüzyılda “prens” Popiel’in ihraç edilmesini, makbul bir liderliğin temel gereklerini karşılamasına bağlamaktadır.

Gallus Anonymus’un sözleriyle; “Polonya prensliği henüz o kadar büyük değilkten” Gnezno, “birçok asilzadesi ve dostları” olan Prens Popiel tarafından yönetilmektedir. Bir kere “konuklarının ihtiyaçlarını karşılayamayınca”, yani onlara yeterince bira ve et veremeyince; başarılı bir lidere düşen bu yükümlölük, onun yerine basit bir çiftçi olan Piast tarafından yerine getirilmiş; oğlu Siemowit de “ortak onayın ardından” Polonya prensi seçilmiştir. Popiel ise “bütün zürriyetiyle birlikte” sınırđışı edilmiştir. Siemowit askeri güç aracılığıyla “prensliğinin sınırlarını genişletmiş”, bu durum oğlu Lestek ve torunu Siemomysl tarafından da sürdürölmüştür. Siemomysl sık sık “kontlarını ve düklerini” bir araya toplayarak şatafatlı ziyafetler düzenlemiş, “yaşlı ve bilgili kişilere” akıl danışmıştır. Hiçbir itirazla karşılaşmaksızın uzun yıllar hüküm sürmüş, halefi Mieszko da “bıkmadan usanmadan komşu halklara saldırmıştır”. “Sonunda Bohemya’dan iyi bir Hristiyan kadınla evlenmek istemiş” ve onun yardımıyla “Paganizm’in yanlışlarını terk etmiştir”.

Bu sabit bölgesel devletleşme sürecinin çok başarılı bir tasviridir; askeri ilerleme bütün nüfusu harekete geçirmeye yardım etmiş ve hanedan egemenliğini idame ettirmek için ekonomik imkanları sağlamıştır. Piastlar, hayal kırıklığına uğramış insanlar tarafından tahta çıkarılmıştır. Aile maddi kazançlar sağlayan ve alanlarını genişleten askeri zaferler sayesinde pozisyonlarını sürdürmeyi başarmıştır. Liderler toplumdaki seçkin bireylerin tavsiyelerini almaya devam etse de; aslında onların etkin kontrolleri-

nin ötesinde durmuşlardır. I. Mieszko 966'da Hristiyan olarak gücünü artırmıştır, bu da ona sorgulanamaz yüce bir iktidar için ideolojik meşruiyet sunmuştur.

GÖRKEMLİ GÜCÜN TEMELLERİ

Böyle bir perspektiften bakıldığında; toplumları harekete geçirerek muzafer beylerin etrafında birleştiren uzun savaşların yalnız askeri değil, siyasi ve psikolojik önemi de göz önüne alınmalıdır. Savaş aynı zamanda ekonomik öneme de sahiptir, zira ganimetler yeniden dağıtım sistemini ve hediye takasını desteklemektedir. Savaş seferberliği (düşman karşısında veya ganimet için) toplumsal düzeni sürdürmek için en iyi yoldur. En önemlisi de, savaş kazançları (atlar, sığırlar, silahlar, köleler, değerli madenler vb) bir maiyeti de devamlı kılmaktadır. Askeri liderlik, geçici bile olsa, kısa vadeli olmasına rağmen konumu güçlendirmek adına çok etkili olanaklar sunmaktadır. Dahası ayrıcalıklı bir aileye sunulan en üstün konumlara erişimi sınırlamaya da yardımcı olmaktadır.

Askeri araçlarla siyasi iktidarı güçlendirme stratejisinin dışında; savaş gelirlerini, ticaret ve sistematik olarak kendi topraklarını da mecburen kullanma yoluyla tamamlayarak ekonomik gücün dayanaklarını artırmak da gereklidir. Dolayısıyla 9. yüzyıldan itibaren Doğu Slavları tarafından inşa edilen yüzlerce müstahkem mevki; sadece askeri amaçlı değil, temel ihtiyaç mallarının üretimi için güvenli yerler de olmuştur. Bu temel ihtiyaçlar, hükümdarın kendi topraklarının sakinleri tarafından toplanan tarımsal üretim fazlalarından gelmektedir. Üretim fazlası, en uygun iklim koşullarında erişilen tarımsal gelişim sayesinde mümkün olmaktadır. Tarımın büyüyen rolü, arazinin bir "ticaret malı"na evrilmesine ve güç yapısını belirlemekte en önemli unsur olmasına yol açmıştır. Başlangıçta toprakları denetleyen ve daha sonra sahiplenilen bir zümre, devletin ana destekçileri haline gelmiştir.

İdeolojik güç; tören merkezleri üzerinde kurduğu hakimiyet ve oralar da düzenlenen ritüellerle olduğu kadar, etno-genetik bir gelenek yaratarak da gücüne güç katmıştır.

Ayrıcalıklı seçkinler oldukça geniş kapsamlı bir efsane geleneğini teşvik etmiş; egemen konumlarını meşrulaştırmak için, Hint-Avrupa klişelerine atıfta bulunarak, kendi soylarını halklarının kökenleriyle eşit ilan etmişlerdir. Bu güçlerini topraklar üzerinde değil, insanlar üzerinde artırma

amacıyla yapılmıştır. Başlangıçta bu insanların birçok etnik gruptan gelmiş olması muhtemeldir. Bu nedenle hükümdar, halkına birlik duygusu aşılayacak ideolojik takviyeye ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla “etnik” kimlik, aynı ülkede yaşıyor olmaktan veya bir tür ortak geçmiş deneyiminden değil; büyük ölçüde belirli bir lider ve ailesiyle kurulan ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

POLONYA’NIN KÖKENLERİ

Ülkesel bir otorite ve dini çevre üzerinde kontrolün, baskılayıcı güce (bir “ordu”) sahip kalıcı bir siyasi merkeze dönüştüğü görünmektedir; ki bu bir devlet olmaya sadece bir adım kalmış demektir. Bu atılımın Erken Orta Çağ bulgularından fark edilmesi zordur. Örneğin I. Mieszko’nun (922?-992) Polonya devleti yoktan var olmuş gibidir; zira Büyük Polonya’da (Wielkopolska) ikamet ettiği yerde herhangi bir özel müstahkem mevki yoğunlaşması yoktur, kalabalık bir yerleşme yoktur, zengin mezarlıklar da yoktur. 10. yüzyılın başlarında çeşitli bölgeler (Küçük Polonya, Silezya, Büyük Polonya, Masovia ve Pomerania) benzer bir gelişim göstermişlerdir. Bu bölgelerden her biri küçük bir devlet olarak ortaya çıkabilecekken; Büyük Polonya temel avantajı olan, askeri tehlikeleri sınırlayan coğrafi izolasyonundan faydalanmışa benzemektedir. Nitekim Silezya doğudaki güçlü Frank İmparatorluğu’ndan gelecek direkt müdahalelere karşı koruma sağlarken, Küçük Polonya da Rus saldırılarından korumakta; Pomerania İskandinav Vikingleri’nin hareketlerinin etkisini azaltırken Masovia şiddet dolu Prusyalılar’a karşı durmaktadır. Dolayısıyla Büyük Polonya’nın nihai başarısı, önemli ölçüde konumuyla belirlenmiş; Piast hanedanı istikrarlı devletleşme yarışını böylelikle kazanmıştır.

Dendrokronolojik tarihler, Büyük Polonya’da büyüyen bir yerleşme ağı için ancak 10. yüzyılın ortasını, Mieszko’nun devletinin halihazırda Kıta jeopolitikalarına girdiği zamanı göstermektedir. İzlediği strateji, 965/66’da Prag’a yaptığı seyahati kaydeden İspanyol Yahudisi tüccar Tortosa’lı İbrahim ibn Jaqub tarafından anlatılmıştır. Jacob, ağır silahlarla donatılmış profesyonel süvariler üzerine kurulu bir askeri modelin çarpıcı etkileyciliğinden ve müstahkem mevki ağının dengeleyici etkisinden söz etmiştir. Kısa zaman sonra, 966’da, Polonya prensi Hristiyanlığı yeni devletin resmi dini ilan ederek ideolojik bir devrim gerçekleştirmiştir. Bütün bu tedbirler, onun kendisi ve soyundan gelenler için tartışılmaz bir siyasi

egemenliği güvenceye almasını sağlamıştır.

Eski kan bağına dayalı ilişkilerin yerini, siyasal itaate dayalı yeni toplumsal hiyerarşi ilişkileri alırken; genel meclisin “demokratik” gözetiminin de dayatılan kraliyet yasası ile yer değiştirdiği, merkezileşmiş bir bas-kılama türü uygulanmış olmalıdır. Yerlerine yenileri gelen eski müstahkem mevkilerin yıkılma safhası olarak gösterilen 10. yüzyılın ortasında, ilk Piastlar’ın devletinin çekirdeğinde yer alan askeri güce başvurulmuştur. Gücün bu yeni düğüm noktaları çoğunlukla daha öncekilerle aynı yerde veya onların yakınında kurulmuştur.

Mieszko’nun devleti henüz “Polonya” değildir. Hanedanlık gayelerini askeri bir aristokrasinin desteğiyle gerçekleştiren Piastlar’ın devletidir. İbrahim ibn Jaqub’a göre, 965’te devleti kurup temsil edenin etrafında maiyetle beraber bir monark olduğu apaçık ortadadır. Bu nedenle “Mieszko’nun devleti” diye adlandırmıştır. Çok geçmeden, hanedanlık gücünün istikrarlı ülkesel kurumları oluşuktan sonra, devleti kişisel değil coğrafi olarak tanımlamak mümkün olmuştur. 10. yüzyılın son çeyreğinde Piastlar’ın yönettiği devletin, merkezi kasabanın (Gniezno) adıyla anıldığı kaydedilmiştir. M.S. yak. 990’da yazılan *Dagome iudex* (Anlamı hala bilinmemektedir) adlı bir belgede, I. Mieszko kendi ülkesini ‘*civitas Schinesghe/Schignesne*’, yani “Gniezno devleti” olarak adlandırmaktadır. Oğlu I. Boleslav’ın (ikt. 992-1025) ilk sikkesi de üzerindeki “Gnezdun civitas” yazısıyla benzer bir atıfta bulunmaktadır. Genel ülke adı olarak Polonia ancak M.S. 1000’de, Orta Avrupa’nın nispeten istikrarlı jeopolitik yapısı şekillendiğinde görülmeye başlanmıştır. İşte o zaman jeopolitik meşruiyet kazanma gereksinimi, I. Boleslav’ı bağımsız bir devletin ortak kabul gören sembollerinden oluşan bir ambalaja bürünmek zorunda bırakmıştır: Başpiskoposluk, para sistemi, ülke adı ve kraliyet tacı.

BÖLGESEL GÜÇ

Milenyum dönümünde Orta Avrupa’ya tahakküm edecek büyük, istikrarlı ve güçlü bir devlet örgütlenme işi Piast hanedanında üç nesil boyunca sürmüştür. Dendrokronolojiye göre, 10. yüzyılın 4. ve 5. onyıllarında, Büyük Polonya’nın merkezinde hanedan nüfuz alanının temellerini atan kişi Mieszko’nun babası Siemomysl olmalıdır. Gniezno, Giecz, Poznan, Lednica, Moraczewo ve Grzybowo’daki merkezlerle bir müstahkem mevkiler ağıнын yaratılması o döneme denk gelmektedir. Buralar yoğun kırsal yer-

leşme sistemleriyle çevrilidir. I. Mieszko ise, ilk tarihi hükümdar olarak dört bir yana hızla yayılan devletin ülkesel temellerini atmıştır. Gücü gitgide artarken de, artık deneyimli bir kumarbazın hünelerlerini sergileyeceği jeopolitika sahnesine çıkmak zorundadır.

Cermen İmparatorluğu tarafından uzun süre fark edilmeyen Piast devleti, 960'tan itibaren kudretli Bohemya ve Macaristan prenslerine kafa tutabilecek askeri bir güç olarak meydana çıkmıştır. I. Mieszko jeopolitik konumunu sağlamlaştırmak amacıyla karmaşık bir ittifaklar oyununa başlamıştır. Cermen kilisesinin engin stratejisini dengede tutmak adına, en yakın komşusu Bohemya Prensi I. Boleslav'dan kızı Dobrava ile beraber bir Hristiyan misyoner heyeti göndermesini istemiştir. İlk piskopos Jordan, doğrudan Papa'ya bağlıdır; bu durum Polonya kilisesini Cermen denetiminden bağımsız kılmıştır. Mieszko ile Dobrava'nın 965'te hanedanlar arası evliliği, iki sarayı anti-Otto mücadelesindeki yardımlaşmalarında da görüleceği üzere siyasi dayanışma sürdürmek durumunda bırakmıştır.

Bu ittifak Dobrava yaşadığı sürece devam etmiştir. Mieszko onun 977'de ölümünü siyasi avantaja çevirerek Polonya-Bohemya ortaklığını bozmuştur. 979'da Sakson uç beyi Dietrich'in kızı Oda ile evlenmiş, Otto İmparatorluğu'nun sıkı bir müttefiği haline gelmiştir. Stratejik amacı, Orta Avrupa'daki Bohemya egemenliğine meydan okumaktır. 980-990 arasında - Bohemya Prensi I. Boleslav'ın oğlu ve kendi eski kayınbiraderi olan- Prag Prensi II. Boleslav'ın diplomatik hamlelerine rağmen, Silezya ve Küçük Polonya'yı istila etmiş ve onları devletin güney eyaletleri olarak topraklarına katmıştır.

Piastlar'ın, Bohemya'nın jeopolitik olarak tecrit edilmesine yönelik stratejisi, Mieszko'nun yine adı Boleslav olan en büyük oğlu için düzenlenen hızlı evlilikler silsilesine son derece açık yansımıştır. 984'te Boleslav, Meissen uç beyi Rikdag'ın kızıyla evlenmiştir. Bu güçlü Sakson aristokratın ölümü, bu evliliğin feshini mümkün kılmış; 986/87'de genç prence yeni bir eş bulmanın yolunu açmıştır. Bu kez sırada bir Macaristan prensesi vardır, 988/89'da ise onun yerine bir Batı Slav prensi olan Dobromir'in kızı Emnilda geçecektir. Bu akıllı politika Bohemya'nın potansiyel ortaklarını Pagan Polablar ile kısıtlı hale getirmiş ve eski egemen konumunu kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.

Mieszko'nun 992'de ölümünün ardından, oğlu I. Boleslav da miras aldığı devleti daha fazla büyötmek ve güçlendirmek için aynı stratejiyi sürdürmüştür. Dört bir yanda etkin olarak karmaşık bir askeri ve diplomatik

oyuna girişmiştir. Kızkardeşi önce İsveç Kralı Muzaffer Eric ile, sonra Danimarka Kralı Svein Forkbeard ile evlenmiştir. Kızı Kiev prensinin karısı olmak üzere Rus ülkesine gönderilmiş, oğlu II. Mieszko İmparator III. Otto'nun yeğeni Alman prenses Richesa ile evlenmiştir.

Boleslav'ın asıl ustalık eseri ise, M.S. 1000'de III. Otto ile Gniezno'da düzenlediği zirve toplantısıdır. Daha önce benzeri görülmemiş olan bu ziyaretin resmi sebebi; 997'de Pagan Prusyalılar arasında yürütmekte olduğu misyonerlik faaliyeti sırasında öldürülen Prag'lı Aziz Adalbert'in (orijinal adıyla Vojtech) mezarına kutsal bir ziyarette bulunmaktır. Her halukarda imparator, I. Boleslav'a güç vermiştir; zira yanında Aziz Adalbert'in üvey kardeşi Başpiskopos Radim'i de (Gaudentius) getirmiş ve Gniezno'da metropolit mevkisiyle bağımsız bir kilise eyaleti kurmuştur. Dört yeni piskoposluk (Poznan, Kolobrzeg, Wrocław ve Kraków), Baltık Denizi ile dağ kuşağı arasındaki bütün toprakları kaplayan bir idari ağ oluşturmaktadır. Polonya prensi ayrıca yıllık vergileri ödeme zorunluluğundan muaf tutulmuş ve "imparatorluğun kardeşi" konumuna yükseltilmiştir; bu Avrupa'daki diğer herhangi bir hükümdarla bilfiil eşit olması demektir. O zamandan itibaren, devletin siyasi ismi olarak bugüne kadar gelen Polonya kullanılmıştır.

10. yüzyıl zarfında Doğu-Orta Avrupa'yı oluşturan diğer erken dönem devletlerinin (Bohemya, Macaristan, Rusya) kökenleri incelendiğinde, her biri istikrarlı ülkesel güce kavuşmuş olan liderlerinin ortak bir stratejiye başvurdukları görülmektedir. Hiçbiri jeopolitik duruma dair bir değerlendirmeye sahip değildir ve hiçbiri hareketlerinin uzun vadeli sonuçlarını kestirememektedir. Ancak geniş çaplı destek örgütleme yetenekleri, zora başvurma azimleri, iktidarı devam ettirmek için gerekli imkanları seferber etme kapasiteleri, çözümler için daha gelişmiş komşuları kullanma zekaları ve biraz da şans faktörü; onları devletlerinin ilk kurucuları ve hükümdarları olarak üstün başarılarına kavuşturmuştur.

Polonya'nın 10. yüzyılda yerel rakipleri mağlup etmeyi, komşularının ilerlemesini durdurmayı, tekeli kuralları meşrulaştıran Hristiyan ideolojisini dayatmayı, fethedilmiş topraklardan etkin biçimde faydalanmayı örgütlemeyi ve jeopolitik kabul elde etmeyi başaran Piastlar'ın "özel" girişimi olarak doğduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu devlet bir ulusun siyasi mücadelesinin bir "tecellisi" değildir. Tam tersine, Polonya ulusu kültürel birleşmeyi empoze eden bir devletin çok daha sonraki bir "ürünüdür".

Ayr. bkz. **Demir Çağı'nda Polonya** (Cilt 3, Bölüm 6); **Slavlar ve Erken Slav Kültürü** (Cilt 4, Bölüm 7); **Rusya/Ukrayna** (Cilt 4, Bölüm 7); **Macaristan** (Cilt 4, Bölüm 7); **Çek Toprakları/Slovakya** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

- Barford, Paul M. *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London: British Museum Press; Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001.
- Fried, Johannes. *Otto III und Boleslaw Chrobry: Das Widmungsbild des Aachener Evangeliers, der Akt von Gnesen und das frühe polnische und ungarische Königtum*. Ein Bildanalyse und ihre historischen Folgen. Stuttgart, Germany: Franz Steiner Verlag, 1989.
- Görich, Knut. *Otto III: Romanus, Saxonicus et Italicus. Keiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie*. Sigmaringen, Germany: Thorbecke, 1993.
- Kara, Michal. "Anfänge der Bildung des Piastenstaats im Lichte neuer archäologischen Ermittlungen." *Questiones medii aevi novae* 5 (2000): 57–85.
- Kurnatowska, Zofia. *Początki Polski* [Beginnings of Poland]. Poznań, Poland: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2002.
- Labuda, Gerard. *Mieszko I*. Wrocław, Poland: Ossolineum, 2002.
- Miskiewicz, M., ed. *Slowianie w Europie wczesniejszego sredniowiecza* [Slavs in early medieval Europe]. Warsaw, Poland: Państwowe Muzeum Archeologiczne, 1998.
- Samsonowicz, Henryk, ed. *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy* [Polish lands in the tenth century and their role in the shaping of the new map of Europe]. Kraków, Poland: Universitas, 2000.
- Strzelczyk, Jerzy. *Mieszko I*. Poznań, Poland: Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, 1999.
- Urbanczyk, Przemysław. *Rok 1000: Milenijna podróż transkontynentalna* [The year 1000: Millennial transcontinental journey]. Warsaw, Poland: DiG, 2001.
- . *Władza i polityka we wczesnym sredniowieczu* [Power and politics in the Early Middle Ages]. Warsaw, Poland: Funna, 2000.
- , ed. *Europe around the Year 1000*. Warsaw, Poland: Institute of Archaeology and Ethnology, 2001.
- , ed. *The Neighbours of Poland in the Tenth Century*. Warsaw, Poland: Institute of Archaeology and Ethnology, 2000.
- , ed. *Origins of Central Europe*. Warsaw, Poland: Institute of Archaeology and Ethnology, 1997.

RUSYA/UKRAYNA

RAE OSTMAN

Erken dönem Rus Devleti M.S. 750-1000 arasında, karmaşık bir gelişim sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçteki en önemli etkenler arasında; emek-yoğun üretime dayalı bir ekonomi ile uzun mesafeli ticaretin gelişmesi, uzmanlaşmış ekonomi ile yeni doğan devletin idaresini kolaylaştırmak için kent merkezlerinin kurulmaya başlanması yer almaktadır. Bu etkenler de 8. yüzyıldan 10. yüzyıla değin Rusya, Baltık Denizi bölgesi ve doğuda yaşayan halklar arasındaki bağlantılar ve karşılıklı ilişkilerle yakından ilgilidir.

Rus devletinin başlangıcı hakkında birincil bulgular oldukça azdır; hatta esasen tek bir kayıttan oluşmaktadır: İlk Rus Kroniği. Kroniğin M.S. 1110 civarında Kiev yakınlarındaki Caves Manastırı'nda derlenip hazırlandığı düşünülmektedir. Kronikteki anlatımlara göre, 9. yüzyılın başlarında Kuzey Rusya siyasi olarak Varegler'e (İskandinavlar) haraç vermekle yükümlü muhtelif kabile prensliklerine bölünmüş durumdadır. 859'da bu prenslikler Varegler'e beraber başkaldırmışlar ve onları Rusya'dan kovmuşlardır. Merkezi bir gücün yokluğunda, Rus halkları kendi aralarında savaşımaya başlamış ve sonunda çareyi Varegler'i geri dönüp kendilerini yönetmeleri için davet etmekte bulmuşlardır. Üç Vareg kardeş çağırılı kabul etmişlerdir. Soylarından kişilerle Kuzey Rusya'ya hareket etmiş ve böl-

Rusya, İskandinavya ve Bizans'ta Erken Orta Çağ kasabaları.

geyi yönetmek üzere şehirler kurmuşlardır. En büyük kardeş Rurik, Novgorod'a veya Staraya Ladoga'ya yerleşmiştir (Başvurulan klasik metinlere bağlı olarak değişmektedir). Diğer iki kardeş de birer şehir kurmuş, ancak birkaç yıl içinde ölmüşlerdir; böylelikle Rurik, Kuzey Rusya üzerinde tek otorite olarak kalmıştır. Daha sonraki yıllarda Rurik'in varisleri Rus yönetimini genişletmiş ve sağlamlaştırmıştır. 882'de Rurik'in haleflerinden Oleg, Kiev'de kendisini kabul ettirmiş ve şehri Rusya'nın başkenti ilan etmiştir; ki bu durum 11. yüzyıla kadar sürmüştür.

Kiev hanedanının erken dönemde Rusya üzerindeki egemenliğini meşrulaştırmaya hizmet ettiği aşikar olan İlk Rus Kroniği'nin kayıtları efsanevi tınlamakla birlikte, ilk devletin nasıl oluştuğuna ışık tutabilmektedir. Kaynak, erken dönem Rus devletinin kuruluşuna dair çeşitli kilit unsurlar ba-

rındırmaktadır: İlk kasabalar, oralarda yaşayan halkların çeşitliliği ve ekonomik ilişkilenecekleri. Erken dönem Rus devletinin kuruluşu üzerine arkeolojik araştırmalar, bu kilit unsurları sorgulamış; ilk kasabaların ekonomik ve idari merkezler olarak gelişimine ve Vareglar ile bölgedeki diğer eski halkların bundaki rollerine dair çok miktarda bilgi sağlamıştır. Bugün birçok arkeolog, İlk Rus Kroniği'nde de sunulduğu gibi, eski Rus devletinin kuruluşunun bir olay değil süreç olduğunu düşünmektedir. Arkeolojik kayıtlarda ortaya çıktığı haliyle devletleşme süreci; uzmanlaşmış ekonominin gelişimi, kentleşme ve artan toplumsal tabakalaşmayı kapsamaktadır.

Devletin gelişimi M.S. 750-1000 arasında, iki ana evrede gerçekleşmiştir. M.S. yak. 750-900 arasındaki ilk evrede, Staraya Ladoga ve Rurik Gorodishche gibi başlıca işlevleri uzun mesafeli ticaret ekonomisini rahatlatmak olan ilk kasabalar ortaya çıkmıştır. Bu erken dönem kasabalarının odak noktası ticaret ve zanaat üretimidir. Bunlar ancak sonraki yıllarda merkezi bir idare tarafından yönetilmeye başlayan çok-etnikli bir nüfusa sahiptir. M.S. yak. 900-1000 arasındaki ikinci evrede ise, Novgorod ve Kiev gibi başlıca işlevleri yönetim olan kasabalar doğmuştur. Bu daha geç tarihli kasabalarda; kent planlamasına, yönetici bir seçkin ile askeriyenin varlığına ve cazibesini koruyan zanaat üretimi ile ticarete dair bulgular ortaya çıkmıştır.

M.S. 750-900

Devletleşme döneminden önce Kuzeybatı Rusya'ya yerleşen halklar, Baltık ve Fin-Ugor etnik gruplarına mensuptur. 8. yüzyıl zarfında Slav halkları kuzeye yayılarak Baltık Denizi'nin güney kıyısını iskan ederlerken, İskandinavlar da güneyde o bölgeye doğru hareket etmektedir. Küçük kabile prenslikleri halinde örgütlenen bu halklar Kuzey Rusya'da bir arada var olmuşlar, dağınık yerleşimli küçük köylerde yaşamışlardır. Ekonomileri öncelikle yerel takas ile tarıma dayalıdır.

M.S. 750-900 arasında Kuzey Rusya'nın karakteristik yerleşme düzeni ve ekonomisi hızla değişmiştir. Staraya Ladoga, Rurik Gorodishche ve Gnezdovo dahil olmak üzere çok sayıda kasaba ortaya çıkmıştır. Bu erken dönem kasabaları, Baltık üzerinden ve Rusya aracılığıyla Uzak Doğu'ya yapılan ve gittikçe büyüyen ticareti kolaylaştırmak ve yönetmek için stratejik noktalarda konuşlandırılmıştır. Kuzey Rusya'daki ilk kasabaların daha önceki yerleşmelerden iki önemli farkı vardır: Nüfusları daha küme-

lenmiş haldedir ve tarımdan ziyade uzmanlaşmış zanaat üretimine, yerel ticaretten ziyade uzun mesafeli ticarete odaklı bir ekonomileri vardır. Ayrıca bunlar çeşitli kültürlerden bireylerin iç içe yaşadığı ve aynı ekonomik faaliyetlerle uğraştığı çok-etnikli nüfuslarıyla göze çarpmaktadır.

Staraya Ladoga. Kuzey Rusya'da bilinen en eski kasaba, Baltık Denizi'nin en doğu noktasındaki Ladoga Gölü'nün güneyinde yer alan Staraya Ladoga'dır. Staraya Ladoga tarihçiler için önemlidir, zira ilk Rus Kroniği'nin bazı sürümlerinde Rurik'in ilk ikamet ettiği yer olarak geçmektedir. Arkeologlara göre de dikkate değer bir yerdir; nitekim burası kesin ve net bir 8. yüzyıl kültürel katmanının yanı sıra suya doymuş toprağı sayesinde mükemmel korunmuş organik ve madeni materyalleriyle, Rusya'nın kuzeybatısındaki tek Orta Çağ kasabasıdır. Staraya Ladoga'dan elde edilen buluntulara dayanarak, arkeologlar eski Rusya'da devletleşme süreciyle ilgili epey fazla bilgi oluşturabilmiştir. Bunlar arasında uzmanlaşmış bir ekonominin gelişimi, toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkışı, kentleşme ve devletleşmede bu etkenlerin rolü gibi konular bulunmaktadır.

Staraya Ladoga; Rusya, Dnieper ve Volga Nehirleri üzerinden geçen ana ulaşım rotalarına erişimin gözetlenmesi için ideal bir konumda kuruludur. Kasabadaki en erken yerleşme, 8. yüzyılın ortasında, Ladozhka'nın güney kıyısında, akarsu kolunun Volkhov Nehri'ne bağlandığı noktada ortaya çıkmıştır. Bu konum muhtemelen bir liman için en iyi nokta olduğundan seçilmiş ve kasaba hızla büyümüştür. 9. yüzyılın ortasında Ladozhka'nın kuzey kıyısına yerleşilmiş, 10. yüzyıla gelindiğinde kasaba Volkhov'un her iki tarafına yayılmıştır.

Staraya Ladoga'nın önceki oluşumu rastlantısaldır; ancak 9. yüzyılın ortasından itibaren, yavaş yavaş bir kasaba idaresinin geliştiği izlenimi veren kasaba planlaması ve bayındırlık işlerine dair bulgular mevcuttur. Staraya Ladoga'nın merkezi 9. yüzyılın ikinci yarısında tahkim edilmiştir. 10. yüzyılda ise kasabanın sokakları izgara modelinde döşenmiş ve askeri savunma amaçlı önlemler barındıran soylulara özgü bir konut inşa edilmiştir.

Staraya Ladoga'da 150'den fazla bina keşfedilip kazılmıştır. Neredeyse her kazılan binada zanaat üretimine dair bulgular meydana çıkmış; üretimin kasaba ekonomisinin önemli bir bölümünü teşkil ettiği ve kalıcı konutların büyük bir kısmının zanaat üretimine tahsis edildiği anlaşılmıştır. Diğer faaliyetler ise ziraat, hayvan besiciliği, avcılık ve toplayıcılıktır; ancak bunlar zanaat ve ticaretle kıyaslandığında önemsiz görünmektedir. Staraya Ladoga'nın ekonomisi iki ana çevrede örgütlenmiştir: Yerel ve böl-

gesel bir takas bölgesi ile uzun mesafeli bir takas bölgesi. Yerel ve bölgesel ekonominin merkezinde, kullanışlı nesnelerin üretimi ve ticareti ile seçkinler için diğer bölgelerden prestij ürünlerinin ve ham maddelerin getirilmesi yer almaktadır. Uzun mesafe ekonomisi ise; kürk ve diğer malzemelerin ihracatı, yabancı prestij ürünlerinin ithalatı ve yabancı menşeli malların İskandinavya, Rusya ve Yakın Doğu'daki ticaret merkezlerine nakledilmesini kapsamaktadır.

Kasabayı belirli bir etnik grubun kurduğunu veya yönettiğini, ya da ticaret ve üretim gibi temel faaliyetlerde diğerlerinden bariz biçimde daha fazla rol aldığını akla getirecek hiçbir kesin kanıt yoktur. Staraya Ladoga'nın en erken katmanlarında, yerleşmenin her yeriyle bütünleşmiş Baltık, Fin-Ugor, İskandinav ve Slav materyalleri bulunmaktadır. Zaman geçtikçe maddi kültür daha homojen görünmeye başlamıştır; bu da kasabanın farklı etnik gruplarının yeni ve yerel bir kimliği benimsediklerini ortaya koymaktadır. Ladoga Gölü bölgesinin dört bir yanında yürütülen arkeolojik çalışmalar, etnik bütünleşmenin kasabanın dışında da var olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Staraya Ladoga halkı arasında statü ayrımlaşmasına dair bulgular da vardır. Kasabada yeni gelişen bir seçkin sınıfı söz konusu gibidir; bu kişilerin konumları lüks ürün tüketimleriyle ve gösterişli mezar höyükleriyle açıkça anlaşılmakta ve güçlenmektedir. Sıradan halk işlevsel eşyalar kullanmış ve ölülerini daha mütevazı kremasyon mezarlarına defnetmişlerdir. Seçkinler muhtemelen kasaba tarihinin ilk zamanlarında ekonomiyi örgütlememiş veya yönetmemişlerdir; ancak kasaba ve faaliyetleri üzerindeki nüfuzları ve otoriteleri zamanla artmıştır. Staraya Ladoga her şeyden önce bir ticaret ve üretim kasabasıdır; İskandinavya, Doğu Baltık ve Uzak Doğu'yu bağlayan ağda bir halkadır. Kasaba ilk günlerinden itibaren geniş kapsamlı ticaret bağlantılarına ve büyük ölçüde ticaret ile emtia üretimine dayalı bir ekonomiye sahip olmuştur.

Staraya Ladoga'nın gelişimi, başta İskandinavlar ve Slavlar olmak üzere yeni halkların Kuzey Rusya'ya taşınmasıyla yaklaşık olarak aynı zamana denk gelmiştir. Bu yeni gelenler, Baltlar ve Finler'den oluşan mevcut nüfusla beraber; ticaretin canlanmasında ve kasabaların büyüüp gelişmesinde, böylece nihayetinde zanaat uzmanlaşması ve artan sınıfsal tabakalaşmayı teşvik etmede önemli bir rol oynamışlardır. Sayısız etnik grubun aynı ekonomik faaliyet alanında görev alması, yeni bir yerel kimliğin oluşumuna ve daha önceki etnik farkları en aza indirmeye katkıda bulunmuş olmalıdır.

Rurik Gorodishche. Rurik Gorodishche, Volkhov'un aşığı aktığı güzergah üzerinde, Ilmen Gölü'nün kuzeyindeki bir adada yer almaktadır. 9. yüzyılda, Rurik Gorodishche ve Staraya Ladoga Rusya'nın kuzeybatısındaki en büyük yerleşmelerdir. Staraya Ladoga Doğu Baltık'tan Rusya'ya geçiş kapısı işlevi görürken, Rurik Gorodishche de Rusya nehir rotalarına erişimi idare etmektedir. Volga üzerinden Bulgar devletine veya Dnieper üzerinden Kiev ve Bizans'a gitmekte olan tüccarlar, Ilmen Nehri'nden geçmek durumundadır.

Rurik Gorodishche, 9. ve 10. yüzyıllarda konumunun avantajıyla bir ticaret ve zanaat üretim merkezi olmuştur. Kazılarda gün yüzüne çıkarılan üretim artıkları ve malzemelerin miktarına bakılırsa, zanaat üretiminin kasaba ekonomisi için önemli olduğu görülmektedir. Tartılar ve ağırlıklar ise kasabada ticaretin de söz konusu olduğunu göstermektedir. Sit alanında Akdeniz, Baltık Denizi ve İskandinavya menşeli mallar bulunmuştur. Staraya Ladoga'da olduğu gibi, Rurik Gorodishche'nin nüfusu da birçok etnik gruptan oluşmaktadır: Finler, Baltlar, Slavlar ve İskandinavlar. Mezarlardan elde edilen bulgular, mücevherler ve diğer kaynaklar bu grupların karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ve yavaş yavaş bütün kültürlerden unsurları harmanlayan karma bir yerel kimlik yarattıklarını göstermektedir.

Tahkimat ve silah bulguları, Rurik Gorodishche'nin ("Rurik'in Kalesi") erken dönemlerinde idari ve askeri bir merkez olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Staraya Ladoga, Rurik Gorodishche'nin müstahkem bir merkez olarak kurulmasıyla hemen hemen aynı zamanlarda istihkam edilmiştir. Bu durum belki de 9. yüzyılın ortasında tahkimatın yaygın bir tedbir ve ya güç ifadesi olduğunu göstermektedir.

Arkeolojik araştırmalar, Staraya Ladoga ve Rurik Gorodishche'nin gelişim ve karakterlerinde -Beloozero ve Gnezdovo/Smolensk gibi diğer erken dönem kasabalarında da görülen- birçok ortak özellik barındırdıklarını göstermektedir: Ticaret ve zanaat üretimine dayalı bir ekonomi, gelişen ticaret rotaları boyunca stratejik bir konum ve çok-etnikli bir nüfus. Jutland'de Hedeby ve Ribe, Norveç'te Kaupang, Gotland'de Paviken, İsveç'in merkezinde Birka ve Polonya'da Wolin dahil olmak üzere; diğer Baltık ticaret kasabaları da aynı özellikleri göstermektedir.

M.S. 900-1000

M.S. 900'e gelindiğinde; Rusya'da Staraya Ladoga ve Rurik Gorodishche

gibi birçok kasaba mevcuttur. Bu erken dönem kasabaları; zanaat ve ticarete dayanan, çok sayıda etnik grubun etkileşimini teşvik eden ve sınırlı miktarda kent yönetimine bağlı olan, alışılmışın dışında bir uzmanlaşmış ekonominin gelişimine önyak olmuştur. M.S. 900-1000 arasında, Rusya'da bir seçkin sınıfı ve merkezi bir hükümetin gelişimiyle yakından ilişkili yeni bir kasaba türü doğmuştur. Kent nüfusları arasında etnik farkların daha az dile getirilmeye başlamasıyla, toplumsal tabakalaşma daha belirgin hale gelmiştir. Novgorod gibi 10. yüzyıl kasabaları gitgide bölgeleri için idari ve ekonomik merkezler olarak hizmet vermeye başlamış, kent-şel ve kırsal yerleşmeler arasında karşılıklı dayanışmayı teşvik etmiştir. 10. yüzyılın sonlarında Kiev'in yükselişi Rus kasabalarını ve topraklarını tek bir merkezi yönetim altında birleştirmiş; eski Rusya'nın toplum, siyaset ve yerleşme hiyerarşisini daha da artırmıştır. M.S. 1000'de Kiev erken dönem Rus devletinin bilfiil başkenti olmuştur.

Novgorod. Novgorod 10. Yüzyılın ortasında, Kuzey Rusya'nın Ilmen Gölü bölgesindeki Rurik Gorodishche'ye 2 kilometre mesafede kurulmuştur. Erken dönemde birçok yönden komşu yerleşmesini andırmaktadır. Geniş çaplı zanaat üretimine ev sahipliği yapan Novgorod'da, arkeolojik kayıtlara göre şimdiye dek 150 civarında atölye tespit edilmiştir. Kuzey, güney, doğu ve batıdan ithal edilmiş nesneler, uzun mesafeli ticaret bağlantılarını göstermektedir. Maddi kültür varlıkları; Slav, İskandinav, Baltık ve Fin-Ugor topluluklarının unsurlarını barındırmakta; bu da karşılıklı kültürel etkilenmeleri işaret etmektedir.

İki kasaba arasındaki temel benzerliğe rağmen -zanaat ve ticaret faaliyetleriyle ilişkili çok-etnikli bir nüfus- Novgorod, yakınındaki Rurik Gorodishche'den farklı bir karakter sergilemektedir. Arkeologlar Novgorod'da Rurik Gorodishche'den daha büyük bir seçkin sınıfının varlığına dair çok fazla bulguya rastlamıştır. Novgorod'daki en erken tarihli yerleşme izlerinin bulunduğu Lyudin End'de, şahsi ev parselleri genel olarak iki tiple sınırlıdır. İlk tip yaklaşık 15x30 metre boyutlarında, dar dikdörtgen bir arşadan ibarettir ve sıradan kent sakinlerine ait olduğu düşünülmüştür. İkinci tip ise, ilkinin üç katı kadar büyüklüktedir ve seçkin sınıf konutu olarak tanımlanmıştır. Novgorod'da lüks ürünlerin gösteriş amaçlı tüketimi de kasaba nüfusu arasında gayet belirgin toplumsal farklar olduğunu ortaya koymaktadır. Seçkin sınıfın varlığına dair bulgular öyle çarpıcıdır ki, bazı araştırmacılar Novgorod'un başlı başına bir seçkin yerleşmesi olarak kurulmuş olabileceğini ileri sürmektedir.

10. yüzyılın sonlarında veya 11. yüzyılın başlarında, Novgorod Ilmen Gölü bölgesi için, hatta belki de bütün Kuzey Rusya için, idari işlevler üstlenmiş gibi görünmektedir. Novgorod muhtemelen, önce Pagan dini ve sonra Hristiyanlık dönemlerinde, Kuzey Rusya'nın aynı zamanda dini merkezidir. M.S. yak. 1000'de, Rurik Gorodishche ile Novgorod'un tamamlayıcı işlevler yüklenerek birlikte Ilmen Gölü bölgesinin kent merkezini teşkil etmiş olmaları mümkündür. Döneme ait benzer eşli yerleşme örnekleri; Jutland'deki Hedeby ve Schleswig, İsveç'in merkezindeki Birka ve Sigtuna dahil olmak üzere Doğu Baltık'ın diğer yerlerinde de ortaya çıkmıştır. Bu örneklerde, Rurik Gorodishche ve Novgorod'da olduğu gibi, daha önceki yerleşme 8. yüzyıldan 10. yüzyıla değin özellikle uzun mesafeli ticarete bağlı bir zanaat ve ticaret merkezidir. 10. yüzyılın sonları veya 11. yüzyılın başlarına tekabül eden sonraki yerleşme ise idari ve kilisevi bir merkezdir. Hem Rusya'da hem de İskandinavya'da bu kentsel yerleşmelerin doğuşu, erken dönem devlet gelişiminde rol oynayan daha büyük sosyo-politik ve ekonomik değişimlerle ilişkili görünmektedir.

Kiev. Kiev Dnieper Nehri'nin batı kıyısında, Dnieper ile Desna'nın kesişme noktasının yaklaşık 10 kilometre güneyinde, dağlık bir burun üzerinde yer almaktadır. Bu konumdan Kiev Aşağı Dnieper'i denetlemiştir. Arkeolojik bulgular, Kiev burnundaki yerleşmenin karakter ve kapsamının M.S. 10. yüzyılın başlangıcı ile 11. yüzyılın ilk yarısı arasında köklü bir değişim geçirdiğini göstermektedir. Yerleşme dağlık burnun tepelerini doldurarak ve Dnieper'in kıyıları boyunca yayılarak on misli genişlemiştir. Zanaat üretimi, tunç dökümcülüğü ve demir üretimi dahil olmak üzere, ilerledikçe ekonomik uzmanlaşma yükselişe geçmiştir. Uzun mesafeli ticaret ortakları arasında Müslüman doğu, Bulgar devleti ve Bizans İmparatorluğu yer almaktadır.

Kasabanın yoğun nüfusu ve uzmanlaşmış ekonomisi; Kiev'in çevresini kuşatan kırsal kesimden gelen vergilere veya tarım ve geçim ürünlerine el koymak gibi başka birtakım araçlara bağlı olduğunu akla getirmektedir. İlk Rus Kroniği'ne göre, Prens Oleg Kiev'i M.S. 882'de bütün Rus kentlerinden üstün bir payeyle kurmuş ve bütün Rus topraklarından vergiler burada toplanmıştır. M.S. yak. 900'de Starokievskaya Tepesi'nde, prenslerin konutları olması muhtemel büyük taş yapılarıyla müstahkem bir alan kurulmuştur. M.S. 1000'e gelindiğinde bu kale muhtemelen bölgenin idari merkezi olarak hizmet vermiş; etrafa dağılmış yerleşmeleri tek bir kent ve alt birim olarak bilfiil Kiev'de birleştirmiştir.

Mezar ve mimari bulguları, Kiev'in çok-etnikli ve toplumsal tabakalaşmalı bir topluluğa ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bu dönemde Kiev'in defin geleneklerinde ve inşa yöntemlerinde Slav, Baltık, Fin-Ugor, İskandinav ve Bizans unsurları mevcuttur. Kiev Rus başkenti ilan edildiğinde, nüfusu etnik olarak daha homojen bir hal almış gibi görünmektedir. Bu elbette Kiev'de yaşayan çeşitli toplulukların doğal asimilasyonu olduğu kadar, Hristiyanlığın kabulüyle de meydana gelmiştir. İlk Rus Kroniği'nde, 988'de Kiev Prensi Vladimir'in Rusya'ya Hristiyan kilisesini getirdiği kaydedilmiştir. Toplumsal tabakalaşma -etnik ayrımın aksine- zamanla artmıştır.

Arkeolojik ve tarihi kaynaklar, eski Rus devletinin M.S. 1000'den itibaren meydana çıktığını; Kiev'deki merkezileşmiş yönetimin kuzeyde Finlandiya Körfezi'nin kıyıları ile Ladoga Gölü'nden güneyde Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir alan üzerinde siyasi ve ekonomik hakimiyet kurduğunu göstermektedir. Kiev Rusyası; İskandinavya, Avrupa, İslam Halifeliği, Bulgar-Hazar Kağanlığı ve Bizans İmparatorluğu dahil olmak üzere komşularıyla diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirmiştir. Rus Devleti ayrıca Hristiyanlığa geçmiş; egemenliği altındaki topraklar ve halklar, karakteristik olarak "Rus" addedilen toplumsal ve kültürel düzenlemeler açığa vurmaya başlamıştır.

ÖZET VE SONUÇLAR

Eski Rus devletinin gelişimi M.S. 750-1000 arasında gerçekleşmiştir. Devletin kurulmasına çeşitli etkenler katkıda bulunmuştur: Erken dönem kasabalarının ticari ve idari merkezler olarak büyümesi, uzmanlaşmış bir ekonominin özenli işçiliği, toplumsal tabakalaşmanın gelişmesi. M.S. 750-900 arasında Rusya'da ilk kasabalar doğmuş, bunlar zanaat üretimine ve uzun mesafeli ticarete dayalı bir ekonomiye bel bağlamış ve gelişimine önayak olmuştur. Staraya Ladoga ve Rurik Gorodishche gibi erken dönem Rus kasabaları, birçok ortak özelliğe sahiptir: Ticaret ve zanaat üretimine dayalı bir ekonomi, gelişen ticaret rotaları boyunca uzanan stratejik bir konum ve çok-etnikli bir nüfus. Bu halleriyle İskandinavya ve Kuzey Avrupa'daki diğer ticaret kasabalarına da benzemektedirler. 8. ve 9. yüzyıl ticaret kasabaları, uzmanlaşmış bir ekonominin ilerlemesine, toplumsal tabakalaşmaya ve merkezi yönetime vesile olarak bu bölgelerde bir devlet olma temeli yaratmıştır.

M.S. 900-1000 arasında ise Rusya'da farklı türde bir kent merkezi kök salmış; idari ve kilisevi merkezler kentsel ve kırsal ekonomiyi bütünleştirmiştir. Rusya ve İskandinavya'da sosyo-politik ve ekonomik değişimlerden doğan ve onlara katkıda bulunan bu idari merkez yerleşmelerinin ortaya çıkışı, bir devletin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Novgorod bu tür bir siyasi merkez olarak hizmet vermiş, 10. yüzyılda Kuzey Rusya'da vergilendirme ve haraç toplama işlerini idare etmiştir. Rusya'nın merkezinde yer alan Kiev (bugün Ukrayna'da) Novgorod ile yan yana büyümüş, sonunda onu ve diğer bütün Rus kentlerini ekonomik ve siyasi önemiyle gölgede bırakmıştır.

Ayr. bkz. **Ruslar** (Cilt 4, Bölüm 7); **Staraya Ladoga** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Brisbane, Mark A., ed. *The Archaeology of Novgorod, Russia: Recent Results from the Town and Its Hinterland*. Lincoln, U.K.: Society for Medieval Archaeology, 1992.

Callmer, J. "The Archaeology of Kiev to the End of Its Earliest Urban Phase." *Harvard Ukrainian Studies* 11, nos. 3, 4 (1987): 323–364.

Clarke, Helen ve Björn Ambrosiani. "Towns in the Slavonic- Baltic Area." İçinde *their Towns in the Viking Age*, s. 107–127. Rev. ed. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1995.

Graham-Campbell, James, Colleen Batey, Helen Clarke et al., eds. "Russia and the East." İçinde *their Cultural Atlas of the Viking World*, s. 184–198. New York: Facts on File, 1994.

Jansson, Ingmar. "Communications between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age: The Archaeological Evidence." İçinde *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittelund Nordeuropa*. Vol. 4, Der Handel der Karolingerund Wikingerzeit. Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987.

Ostman, Rae Ellen M. "Our Land Is Great and Rich, But There Is No Order in It: Reevaluating the Process of State Formation in Russia." *Archaeological News* 21–22 (1996–1997): 73–91, 150–155.

Rahbeck-Schmidt, K., ed. *Varangian Problems*. Scandoslavica Supplement 1. Copenhagen, Denmark: Munksgaard, 1970.

Stalsberg, Anne. "Scandinavian Relations with Northern Russia during the Viking Age: The Archaeological Evidence." *Journal of Baltic Studies* 13, no. 3 (1982): 267–295.

Uino, Pirjo. "On the History of Staraja Ladoga." *Acta Archaeologica* 59 (1988): 205–222.

Vernadsky, George, ed. *A Sourcebook for Russian History from Early Times to 1917*. New Haven, Conn.: Yale University, 1972.

Yanin, V.L. "Medieval Novgorod: Fifty Years' Experience Digging Up the Past." İçinde *The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe: Ireland, Wales, Denmark, Germany, Poland and Russia from the Ninth to the Thirteenth Century*. Editörler H. B. Clarke ve A. Simms. BAR International Series, no. 255. Oxford: British Archaeological Reports, 1985.

STARAYA LADOGA

RAE OSTMAN

Kuzeybatı Rusya'da bulunan Staraya Ladoga, Erken Orta Çağ süresince Doğu Baltık'ın en önemli ticaret ve zanaat üretimi merkezlerinden biridir. Baltık'ın doğu ucunda yer alan kasaba, Baltık Denizi ile Karadeniz'e uzanan Rus nehir rotaları arasında bir geçiş kapısıdır. Ayrıca Rusya'nın en erken tarihi kaynağı olan İlk Rus Kroniği'nin bazı sürümlerinde, Staraya Ladoga'dan Rusya'nın ilk hükümdarı Rurik'in makamı olarak bahsedilmektedir.

YERLEŞME

Staraya Ladoga'daki erken dönem yerleşmesi, son derece özenle ve sistematik olarak kazılmış; M.S. 750'den 1200'e kadarki döneme ait bir Doğu Baltık ticaret kasabasında yaşamın ayrıntılı bir tablosu gözler önüne serilmiştir. Orta Çağ kasabası Staraya Ladoga'nın 15 kilometrekare olduğu tahmin edilen yerleşme alanının toplamda 3.600 metrekairelik bölümü kazılmıştır. Sit alanındaki suya doymuş toprak, buluntuların mükemmel korunmasını sağlamış, dendrokronoloji de kesin olarak tarihlendirilmelerine olanak vermiştir.

Geniş kapsamlı kazı programının bir sonucu olarak, arkeologlar Staraya Ladoga'nın erken dönemindeki gelişim ve karakterine dair net bir tab-

lo çizebilmektedir. Kasabanın Earthworks Fortress (Toprak Kale) köşesi - M.S. yak. 760'tan başlayarak- en erken yerleşilen alandır. Bu alan muhtemelen bir liman için en uygun yerdir. Yerleşme M.S. yak. 842'de Vareg Sokağı tarafına doğru yayılmıştır. Bu erken dönem yerleşme alanları kuruldukları andan itibaren, Orta Çağ boyunca sürekli olarak iskan edilmiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda, ticaret kasabası daha net belirlenmiş alanları ve işlevleriyle daha kentsel görünmeye başlamıştır. Staraya Ladoga'da 860'larda ahşap, 882'de taş istihkam duvarları inşa edilmiştir. Evler ve kamu binaları, kasaba duvarlarının içerisinde toplanmıştır. Kutsal yerler ve mezarlıklar ise duvarların dışında düzenlenmiştir. 10. yüzyılda düzenli bir sokak ağı kurulmuştur. Bu sırada kasabanın nüfusu 1000 kişiden biraz daha fazladır.

Staraya Ladoga'da, tarihleri M.S. 8. yüzyıldan 11. yüzyıla değin uzanan 150'den fazla Orta Çağ evi meydana çıkarılmıştır. Orta Çağ yapıları, bir küçük ve bir büyük olmak üzere iki ana tiptedir. Küçük yapılar yaklaşık 5 metre karedir ve bir köşelerinde ocak yer almaktadır. Büyük yapılar ise yaklaşık 13x10 metre boyutlarındadır ve merkezi ocakları vardır. Arkeologlar bu iki yapı tipinin bir arada bulunmasına bir açıklama getirememektedir. Araştırmacılar bir noktada büyük yapıların daha küçük olanlardan önce inşa edilmiş olabileceğini düşünmüştür, ancak bu tez kabul görmemiştir. Aynı şekilde yapı tiplerini Staraya Ladoga'da yaşayan farklı etnik gruplarla tanımlama girişimleri de başarısız olmuştur.

Earthworks Fortress köşesinde bulunan iyi korunmuş bir bina istisnai boyutlardadır. 894'te inşa edilen yapı yaklaşık 17x10 metre olarak hesaplanmıştır. Yaklaşık 10,5x7,5 metre boyutlarındaki duvarlarla çevrili bir iç odada bir ocak yer almaktadır. Yapıyla ilişkili olarak bulunan 200'den fazla cam boncuk ile 30 kehribar parçası, sakinlerinin ticaretle uğraştığı izlenimi uyandırmaktadır. 921/922'de Arap bilgini Ibn Fadlan, Volga Nehri'nden aşağı inen Rus tüccarların, 10-12 kişilik büyük ahşap yapılar inşa ettiklerini yazmıştır.

Volkhov Nehri kıyısı boyunca, belli bir uzaklıktan görülebilen yerlerde mezar höyükleri yükselmektedir. 30'dan fazla mezar höyüğü Staraya Ladoga'da halen mevcuttur. Staraya Ladoga'daki en büyük höyüklerden birinin, Kuzey ve Güney Rusya'yı birleştiren hükümdar Oleg (879-912) için yaptırıldığı düşünülmektedir. Plakun mezarlığı 10 küsür İskandinav gemi-mezarı ile dikkat çekmektedir. Staraya Ladoga'daki diğer mezarlıklarda ise Baltık, Fin-Ugor ve Slav mezarları yer almaktadır.

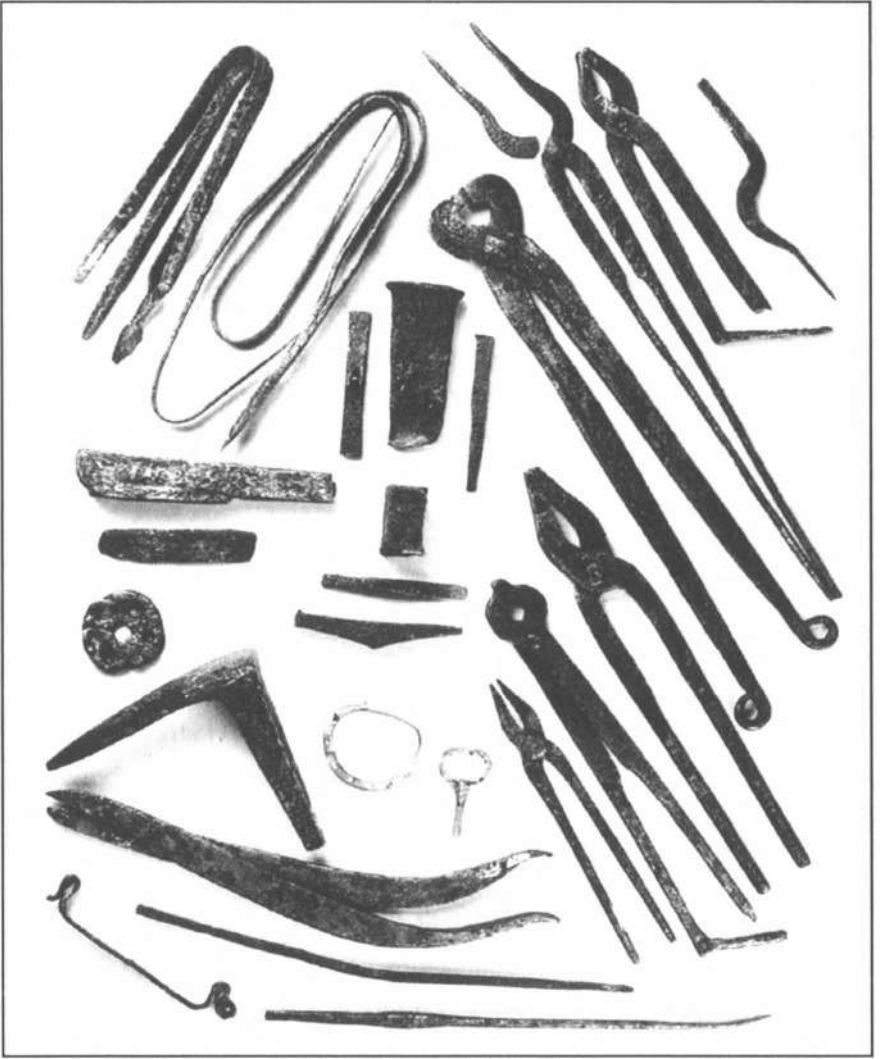
EKONOMİ

Staraya Ladoga'nın ekonomisi ilk günlerinden itibaren ticarete ve ticaret mallarının üretimine dayalıdır. Kasaba, Baltık Denizi ile Rusya üzerinden Uzak Doğu'ya geçen nehir rotaları arasında önemli bir düğüm noktasıdır. Staraya Ladoga, rotanın Baltık'tan Volkhov Nehri'nin aşağı sınırlarına kadar önemli bir bölümüne hakim olmuştur. Tüccarlar Aşağı Volkhov'dan ya Hazar Denizi'ne ve İslam Halifeliği'ne giden Volga rotasını, ya da Karadeniz'e ve Bizans İmparatorluğu'na giden Dnieper rotasını izlemektedir.

Gümüş ve alışveriş tartıları, tüccarların Staraya Ladoga'da mal takas ettiklerini göstermektedir. Zanaat işleri, ahşap, bal ve köleler gibi yerel ticaret mallarına ek olarak; diğer bölgelerden gelip Staraya Ladoga üzerinden seyahat eden ürünler de vardır: Viking İskandinavya'dan kürkler, Frisi-a'dan taraklar, Akdeniz'den boncuklar, Frank Krallığı'ndan kılıçlar ve Baltık'tan kehribar. Tüccarlar bu malları Uzak Doğu'da gümüş sikkeler, akik ve kaya kristalinden boncuklar, ipek ve savaşçı tarzı kıyafetler, süs eşyaları ve aksesuarlar karşılığında takas etmektedir.

Staraya Ladoga'da yerel zanaat üretimi; ham madde ve araç-gereç buluntuları, üretim işleminin farklı aşamalarında bulunan çeşitli ürünler, geri çevrilmiş (hasarlı) ürünler ve üretim döküntüleriyle belli olmaktadır. Kasabada kazılan neredeyse her evde bu türden zanaat üretimi bulguları ortaya çıkmıştır. Staraya Ladoga'da bulunan cam atölyelerinde muhtemelen cam boncuklar yapılmaktadır. 760'lara tarihlenen bir demirci dükkanında tunç dökümü için eritme ocağı ile döküm kalıplarının yanı sıra metal işçiliğiyle alakalı 26 aletten oluşan bir set bulunmuştur (Resim 1). Kehribar Baltık'tan ithal edilip burada işlenmektedir. Çanak-çömlek önceleri el yapımı, sonradan hızlı çarkta yerli olarak üretilmektedir. Kemik ve boy-nuzdan bıçaklar ve taraklar dahil olmak üzere sayısız eşya tasarlanmaktadır. Ahşap nesneler tormalanıp elde oyulmaktadır. Kasabada bulunan bitmiş giysileri yaratmak için tekstil aletleri (iğler, ağırşaklar ve keten işleme araçları) kullanılmaktadır. Erken Orta Çağ'da Staraya Ladoga'da ayrıca deriden ayakkabı/ayak giyim eşyaları da üretilmektedir.

Kasabanın ve civardaki köylerin erken dönem sakinleri tarım, hayvancılık, avcılık ve toplayıcılıkla da uğraşmıştır. Arkeolojik kayıtlarda saban kulakları gibi tarımsal araçlar mevcuttur. Botanik kalıntılar darı gibi ekilen tahılların yanı sıra çevreden toplanan bitkiler ve dutsu meyvelerden oluşmaktadır. Hayvanlar sığır ahırlarında ve barnaklarda yetiştirilmekte-

Resim 1: Staraya Ladoga'da, maden ustasının araç-gereç takımı.
Hermitage Müzesi, St. Petersburg. (İzinle çoğaltılmıştır.)

dir. Evcil hayvanlar arasında inekler, domuzlar, keçiler, tavuklar, atlar, köpekler ve kediler vardır. Av teçhizatı ve vahşi hayvanların kalıntıları; kunduz, tilki, tavşan, sığın, geyik, kurt, vaşak, fok, çeşitli kuşlar ve sayısız balığın -kimi eti kimi derisi için- avlandığını işaret etmektedir.

TOPLUM VE KÜLTÜR

Erken Orta Çağ'da, Staraya Ladoga'da birçok etnik grup yaşamıştır; bunlar arasında Baltlar, Finler, Slavlar ve İskandinavlar da vardır. Bu topluluklar yerleşmenin ilk yüzyıllarında daha kolay ayırt edilebilmektedir. Zaman geçtikçe Staraya Ladoga'nın maddi kültürü daha homojen bir hal almıştır. Ladoga Nehri bölgesindeki mezarlarda yapılan arkeolojik araştırmalar, kasabanın içinde ve dışında etnik bütünleşme yaşandığını ortaya koymaktadır. Rusya'nın ilk "başkenti" olarak da bilinmesine rağmen; Staraya Ladoga'nın asıl karakteristik özelliği, uluslararası Baltık Denizi ticaret ağına katılımda bulunan sakinleriyle çok-etnikli bir ticaret kasabası olmasıdır.

Ayr. bkz. **Ruslar** (Cilt 4, Bölüm 7); **Rusya/Ukrayna** (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Clarke, Helen, and Björn Ambrosiani. "Towns in the Slavonic-Baltic Area." İçinde *their Towns in the Viking Age*, s. 107–127. Rev. ed. Leicester, U.K.: Leicester University Press, 1995.

Uino, Pirjo. "On the History of Staraja Ladoga." *Acta Archaeologica* 59 (1988): 205–222.

MACARİSTAN

LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ

300.000 kilometrelik Karpat Havzası'nın ortasında yer alan Macaristan, Tuna Nehri'yle bölünmektedir. Batıdaki tepelik bölge (deniz seviyesinin 100-600 metre üzerinde) Transdanubia olarak adlandırılmaktadır. Doğu yarısının çoğunu, Büyük Macar Ovası'nın bataklık çayırları kaplamaktadır. Orta Avrupa ile Avrasya bozkırı arasındaki jeopolitik fay hattında yer alan ve büyük bir nehrin yanı sıra bir topoğrafik arayüzle de karakterize edilen Karpat Havzası, tarih öncesinden itibaren belirli aralıklarla bölünmüştür. Tarihi doğu-batı ayrımı bugün bile tespit edilebilmektedir.

M.S. 1. yüzyıldan itibaren, kuzeyden gelen Cermen göçleri ile doğudan gelen Asya halklarının yolları burada, Barbaricum'da ve daha sonraları Roma eyaleti Panonya'nın kalıntılarının üzerinde kesişmiş; bu durum geride bıraktığı üst üste binen arkeolojik izlerle, Kavimler Göçü dönemini bölgenin en müphem arkeolojik devirlerinden biri haline getirmiştir. Basmakalıp biçimde devingen "göçebeler" olarak betimlenen bu halklar, daha çok olağanüstü portatif sanat eserleriyle bilinmektedir. Karpat Havzası'nda 1. yüzyıl ve 6. yüzyılın ortaları arasındaki döneme ait en sağlam kanıtları bırakan Cermen halkları Kuadlar, Vandallar, Gepidler, Skirler, Gotlar ve Langobardlar'dır. Kimileri kuzeyden gelmiş, diğerleri ise Asyalı Sarmatlar, Alanlar ve Hunlar'ın yaptığı gibi Doğu Avrupa bozkırı üzerinden dolam-

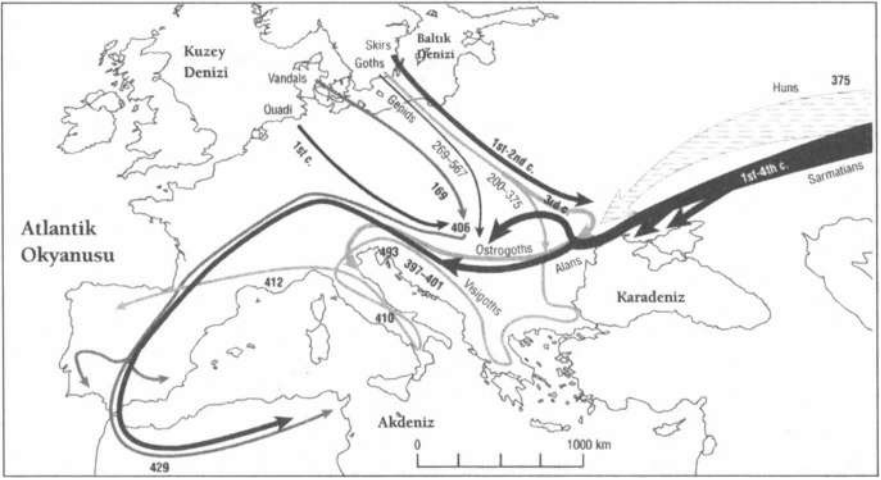
baçlı bir yol izlemiştir. 6. yüzyılın sonlarında; bütün Avarlar, Bulgarlar, Macarlar ve Kumanlar Asya'dan gelip yerleşmişlerdir. O zamana kadar Karpat Havzası'nın etrafını Slav toprakları kuşatmaktadır. Bu jeopolitik tablonun ayrıntıları, anlaşılması güç bir kronolojik sıralamada gelişmiştir. Heterojen arkeolojik kaynaklar ve hamasi tarihsel klişeler, "barbarlara" dair ancak bulanık ve çoğu kez alternatif yorumlamalara açık bir tablo çizilmektedir.

KAVİMLER GÖÇÜ KAYNAKLARI

Göçler Macaristan'da ender yerleşme kalıntıları ile muhteşem defineler arasında değişen bir arkeolojik kayıt bırakmıştır. Bununla birlikte saha ve-rilerinin büyük bölümü mezarlardan elde edilmektedir. Döneme ait bel-gelerin çoğu, tarihsel olayları ve seçkinlerin hayatlarını içermektedir. Bar-barlara dair kulaktan dolma izlenimimiz de klasik Yunan, Roma, Bizans ve Arap yazarlarının etnosentrizminin (etnik merkezcilik, Ç.N.) etkisinde-dir. Yunanca barbaros sözcüğünden türeyen "barbar" tabiri, "yabancı" ve-ya "dış kaynaklı" anlamlarına gelmektedir.

Araştırmalar ilerledikçe, yorumlamalar da çeşitlenmeye başlamıştır. Kla-sik anlayışta; Macaristan'da Kavimler Göçü dönemi M.S. 271'de Romalı-lar'ın Dacia eyaletini terk etmesinden, 895'teki Macar fethine kadar sür-müştür. Arkeolojik olarak ise başlangıçları ve sonuçlarıyla binyılı kapsa-maktadır. Barbar toplulukların tarihsel kronolojisi nispeten açıkken; yazılı kayıtlardaki dönüm noktası olaylar, halkların ani istilası veya tamamen kaybolmasını mutlak biçimde yansıtmamaktadır. Hareketlilik, göçmenle-rin motivasyonlarına ve uzlaşmalarına bağlıdır. Toplulukların kalış sürele-ri de çeşitlilik gösterdiğinden, maddi kültürlerinin mukayese edilmesi zor-dur. Bu nedenle tarihsel model genellikle arkeolojik yapıtlar arasındaki üs-lup farklarına dayanarak tasfiye edilmektedir.

Bu keşmekeş döneminin arkeolojisinde, incelikli mutlak kronolojiler esas olmalıdır. Macaristan'da bulunan iyi korunamamış ahşap malzeme-ler, dendrokronolojinin kullanımını kısıtlamaktadır. Diğer yandan radyo-karbon tarihleme, daha geç dönemler için bir şekilde hatalıdır. Bu neden-le "tipokronoloji", yani yapıt üsluplarının göreceli kronolojisini kullana-rak kültür değişikliğini ve etnik ilişkileri yorumlama, Kavimler Göçü dö-neminin araştırılmasında başlıca paradigma haline gelmiştir. Bu yöntemin zayıf tarafları, buluntuların doğasında mevcuttur: Değişik topluluklar,

Erken Kavimler Göçü döneminde nüfus hareketleri. Asya halkları gibi, Kuzey ve Doğu Cermen kavimlerinin göç rotaları da Karpat Havzası'nda kesişmiştir.

Çizim: LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ.

doğrudan karşılaştırmaya uygun olmayan farklı asamblaj tipleriyle temsil edilmektedir. Yerleşme kalıntıları son derece seyrek ve doğru düzgün fiziksel antropolojik bilgiler olmadığından mezarlıkların kapsamlı analizi bazen güçleşmektedir. Dahası yüksek statülü mezar eşyalarının, nesiller boyu kullanılmış ve uzun mesafeler arasında dolaşmış olma ihtimalleri vardır. Stratigrafik bilginin öneminin henüz bilinmediği 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda, antika meraklıları gösterişli defineleri kazmıştır. Hiçbir araştırmacı bu eşsiz asamblajları yok saymamaktadır, ancak yorumlarmaların sistematik bir tabloya oturtulması genellikle epey zordur.

ROMA DÖNEMİNDE BARBARICUM

Roma eyaleti Panonya'nın 1. yüzyılda kuruluşundan önce dahi -bölgede "yerli" Kelt kavimlerinin yaşadığı dönemler- Transdanubia Orta Avrupa ile yakından bağlantılıdır. Tuna Nehri, Roma İmparatorluğu'nun doğal sınırını teşkil etmektedir. 2. ve 3. yüzyıllar zarfında Büyük Macar Ovası'ndaki Barbaricum ve kuzeyindeki bölgeler, Panonya ile dağlık Roma eyaleti Dacia arasında sıkışmıştır. Güney Rusya'da İskitler'i mağlup eden Sarmat kabileleri, Karpat Havzası'na ayak basan ilk Cermen topluluğu Kuadlar'ın ücretli askerleri olarak, 1. yüzyılda Barbaricum'a ulaşmışlardır. Tepeden tırnağa balık pulu şeklindeki zırhlarıyla donanmış Sarmatlar'ın

hafif süvarileri, Trajan Sütunu'nda (M.S. 110-113) tasvir edilmiştir.

Kalabalık nüfusları ve uzun süreli varlıkları sayesinde; Sarmatlar mezarların veya kayıtlara geçmiş hareketlerin ötesinde, yerleşme kazılarında da iyi bilinmektedir. Barbaricum'da kırsal yerleşmeler, birkaç nesil içerisinde yerleşik hayata geçtiklerini ve yerel teknik beceriler edindiklerini göstermektedir. Sonrasında doğudan çıkan geleneksel yapıtlar ise bir diğer Sarmat dalgasını işaret etmektedir. 2. yüzyıl dönümünde, Roma'nın Dacia'yı işgal etmesinden sonra Sarmatlar Büyük Macar Ovası genelinde yayılmışlardır. Bölgenin her yerinde bulunan Sarmat çukurları, bütün bir arkeolojik zaman horizonunu noktalar halinde kaplamıştır.

Bu sırada Kuad kavmi 1. yüzyıldaki topraklarından güneye geçmiş, Tuna'nın diğer tarafındaki Romalılar'a karşı Sarmatlar ile ittifaklarını sürdürmüşlerdir. Romalılar ile barbarlar arasındaki hararetli ilişkiler, M.S. 170'lerde başlayıp 10 yıldan fazla süren Markoman/Sarmat savaşları ile sonuçlanmıştır. Nihayet Romalılar barbarları yatıştırmış ve Sarmatya eyaleti kurulmuştur. Buluntular, ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığını göstermektedir: Büyük Macar Ovası'nın ortasındaki Sarmat yerleşimlerinde, damga baskılı çanak-çömlekler ve çeşitli mücevherler dahil olmak üzere, her tür Roma malı yaygın biçimde görülmektedir. Sarmat kadınlarının mezarlarında büyük, fıçı şeklinde kalsedon taşından boncuklar bulunmuştur; emaye broşlar da Kelt etkilerini göstermektedir. Kırsal bir hayat süren Sarmatlar muhtemelen hayvan ve yiyeceklerle böyle lüks ürünleri takas etmişlerdir. Yerleşme unsurları kadar silahlar da gelişmiş Sarmat demirciliğini yansıtmaktadır.

Markoman savaşlarının ardından gelen bir sonraki kuzey Cermen topluluğu Vandallar'dır. Kuzeydoğu Macaristan'a yerleşmişler ve 3.-4. yüzyıllarda Roma eyaletlerine akınlar düzenlemişlerdir. İran dili konuşan Alanlar ile beraber Galya (406-409), İberya (409), Kuzey Afrika (429) ve sonunda Roma'nın kendisine hareket ederek her yeri yakıp yıkmışlardır. Arkeolojik olarak bu topluluk Karpat Havzası'ndaki mezarlardan bilinmektedir. Mezar eşyalarındaki geleneksel kuzey üslubunda Kelt ve Roma dekoratif sanatının etkileri gözlenmektedir. 1790 ve 1865'te Ostrovany'de (Slovakya) bulunan 3. ve 4. yüzyıllar arasına ait "kraliyet" mezarlarından çıkan yapıtlar, bu toplulukla ilişkilendirilmiştir.

3. yüzyıl zarfında Çin'de birliğin sağlanmasının yanı sıra bozkır çevrelerinde yaşandığı ileri sürülen bozulma, Asya Hunları'nı batıya yöneltmiştir. 370'lerin başlarında, doğudaki Cermen halklarını (M.S. 1. yüzyılda Bal-

tık'ın karşısındaki bozkırlara ulaşan İskandinavyalı Gotlar ve Skirler) Karpat Havzası'na kovalayarak Volga Nehri'ni geçmişlerdir. Cermenler arasında en güçlü ve en gözüpek kavim olan Gotlar batıya hareketleri esnasında, 3. yüzyıldan 5. yüzyıla değin Roma İmparatorluğu'nun birçok bölümünü yağmalamıştır. Doğudaki birlikleri Ostrogotlar, İtalya'da bir krallık kurana kadar (493) Panonya'da 20 yıl geçirmiştir. Batı Vizigotları ise 4. yüzyılın sonlarında yönlerini Balkanlar'a çevirmiş; 410'da buradan Roma'yı talan ederek, bugünkü İspanya ve Güney Fransa'da bir krallık kurmuşlardır.

Skirler Karpat Havzası'nda sadece kısa süreliğine, Hunlar'ın müttefiği olarak meydana çıkmışlardır. Bakodpuszta'da bulunan iki üst düzey kadın ile bir diğer kadının mezarları, bu doğu Cermen kabilesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu mezarlardaki altın ve gümüş mücevherler, bölgedeki Hun egemenliğinden sonrasına aittir. Skirler'in tarihsel üne kavuşmaları, kraları Odoaker'in 476'da Roma'yı işgal ederek Batı Roma İmparatorluğu'na son darbeyi vurmasıyla olmuştur.

4. yüzyılda Sarmatlar doğu sınırları boyunca Cermenler ile sert bir şekilde savaşmış; hatta -muhtemelen Roma desteğiyle- Büyük Macar Ovası'nın kuzeydoğu ucuna 1.260 kilometre uzunluğunda bir hendek ve set sistemi inşa etmişlerdir. Panonya'da kap kırıntılarından elde edilen biçimsel bulgular; Romalılar'ın 370'lerden itibaren Hunlar, Alanlar ve Cermen *foederati* birliklerinin (kendi kabilesel örgütlenmelerini sürdüren ancak Roma'nın üstünlüğünü/egemenliğini tanıyan ücretli asker birlikleri) desteğini sağladığını düşündürmektedir.

ERKEN KAVİMLER GÖÇÜ DÖNEMİ

271'de Romalılar Dacia'yı Gotlar'a bıraktığında, Gepidler Tisza Nehri'nin yukarı bölgelerine yerleşmiştir. Cermen kavimleriyle Asya Sarmatları'nın ve Karpat Havzası'nda Roma İmparatorluğu'na komşu olan Alanlar'ın huzursuzluk içindeki bir aradalığını takiben; 5. yüzyılın ilk yarısında Macaristan'a ulaşan yeni bir Hun istilası gerçekleşmiştir. Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar ve Alanlar (birkaç isim saymak gerekirse) tarafından Karpat Havzası'na ve bizzat Roma İmparatorluğu'na yeniden düzenlenen akınlar kısmen Hun ilerleyişinin bir sonucudur. 400 ile 402 arasında Hunlar, Cermen kavimlerini zorla çıkararak ve dolayısıyla sonradan kurulacak Slav yerleşmesi için yer açarak Güney Polonya'yı istila etmiştir. 410'lar süresince güç merkezleri Aşağı Tuna bölgesi üzerinden Büyük Macar Ovası'na

kaymıştır. Romalılar ile yaptıkları anlaşmalar da Hun *foederati* birliklerinin Panonya'ya erişimini sağlamıştır. Bu zamanda rastgele yeniden inşa edilen istihkamlar ve yerleşme alanı içerisindeki mezarlar, Panonya'daki *limes* boyunca Roma gücünün parçalanmasına tanıklık etmiştir.

Hunlar Karpat Havzası'nda bir kabile konfederasyonu örgütlemiş; halkları Roma *foederati* haklarını baz alarak birleştirmişlerdir. Böylece rekabet halindeki Batı ve Doğu Roma İmparatorlukları arasında süregelen bir jeopolitik boşluğu doldurmuşlardır. 441-452 arasında Hunlar, Roma'yı istila etmek dışında her iki tarafa da askeri seferler düzenlemişlerdir. Ancak kralları Attila'nın ölümünün ardından (453) doğan ittifaklar Hunlar'ı 454'te Gepidler öncülüğünde bozguna uğratmış; Karpat Havzası'nda Hun egemenliğini sona erdirmiştir.

Varlığı sadece bir nesil süren Hun İmparatorluğu, geride sayısız yapıtlar bırakmıştır. Bunların birçoğu genellikle doğulu, savaşçı ve binici halklarla ilişkilendirilmiş ancak başıboş (bir bağlama ait değil, ayrı bulunan, Ç.N.) buluntular olarak keşfedilmiştir. Mezar eşyaları arasında yüksek semerlerden madeni aksesuarların yanı sıra, güçlü refleks yaylarının kulak kısımları (tel parçasını tutan, boynuz veya kemikten yapılan en uçlardaki noktalar), çift kenarlı kılıçlar ve uzun dövüş bıçakları yer almaktadır. Bunlar ve çok sayıda kullanışlı nesnenin üzerindeki altın süslemeler ile savaş ganimeti veya ceza vergisi olarak alınmış değerli madenlerden mücevhurat; Hun İmparatorluğu'nun en parlak dönemini yansıtmaktadır. "Hun" yapıtlarını tanımlamak zordur, zira bu imparatorluk, maddi kültürleri başlangıçta çok benzer olan sayısız etnik grubun birleşimidir. Yapıtlar dağılım veya takas yoluyla daha da karışmıştır. Hun İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, birçok eski vasal küçük "krallıklar" kurmuştur. Hunlar, Ostrogotlar'ın Bizans ile yapılan bir antlaşma sonunda terk ederek Karpat Havzası'na geldikleri Pontus bölgesine doğru kaçmışlardır. Bu gelişme arkeolojik olarak, Pontus metal atölyelerinin klasik üslup özelliklerini sergileyen mücevhuratla belli olmaktadır. Bir teknikte emaye kakma ile beraber mor-kırmızı almandin veya lal kullanılmıştır. Ostrogotlar Güney Panonya'dan doğuya ilk olarak 473'te hareket etmişler, sonra İtalya görevi için 489'da oradan ayrılmışlardır.

Doğu Cermen kavmi Gepidler Roma döneminde İskandinavya'yı terk ederek, bugünkü Polonya bölgesinde Gotlar ile yeniden gruplaşmışlardır. Gotlar'dan ilk bahseden kişi Pliny'dir ve onları Kuzey Almanya'da konumlandırmıştır. Tarihçi Jordanes ise, *Gotlar'ın Kökenleri ve Edimleri* adlı eserinde

de, anayurtlarının İskandinavya olduğunu yazmıştır. Dilbilimsel bulgular bunu destekleyebilse de, Gotlar'ın İskandinav kökeninin kanıtlanması halen imkansızdır. Arkeolojik bulgular, Gotlar'ın Oder-Vistül bölgesinden yavaş yavaş Ukrayna ve İskitya'ya göç ettiklerini göstermektedir. 269'da Karpat Havzası'ndaki Dacia'nın kuzeyinde kırsal yerleşmeler kurmuşlardır.

Gepidler, 5. yüzyılın ortasında Hun ordusuna büyük bir askeri birlik sağlamışlardır, Attila'nın ölümünün ardından iktidarın devrilmesine öncülük etmişler, güney ve doğuya yayılmışlardır: Roma imparatorluk kasa-bası Sirmium (Mitrovica, Sırbistan), Gepid başkenti olmuştur. Transilvan-ya'da Gepid aristokrasisine ait önemli buluntular; Apahida kraliyet mezar-ları ile 1797 ve 1889'da keşfedilen, Roma hatırası altın madalyonların ya-nı sıra altın ve yaldızlı gümüş broşlardan oluşan Szilágyssomlyó (Şimleul Silvaniei, Romanya) definelerini içermektedir. 5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyıldan kalma Gepid mezarlıklarında yüzlerce mezar yer almaktadır. Ancak birçoğu soyulduğu için, sosyo-ekonomik farkları tanımlamaya kat-kıları sınırlıdır. Üst düzey savaşçılar uzun ve kısa kılıçlara ilaveten mızrak-lar ve kalkanlarla; halk tabakasından kişiler ise gümüş ve tunç broşlar ile diğer giysi aksesuarlarıyla defnedilmiştir. Kartal-başlı tokaların gözde bir giyim ögesi olduğu görülmektedir. 4. yüzyıl zarfında Got misyonerler ara-cılığıyla Hristiyanlığın buraya da ulaşmış olması mümkündür. Bu varsay-ım, dekoratif sanatlarındaki İsa'nın gerili olduğu çarmıh desenleriyle desteklenmektedir. Bazı yerleşme kazılarında, Gepid evleri ile onlara biti-şik barakalar ve atölyeler ortaya çıkarılmış; buralarda hem ev hem de za-naat işleriyle bağlantılı yapıtlar bulunmuştur. Çömlekçi çarkında yapılmış ve düzgün biçimde pişirilmiş, damgalı süslemeleriyle ince Gepid çanak-çömlekleri, Kelt-Sarmat geleneğini temsil etmektedir.

Bir 2. yüzyıl istilasının ardından göç hareketine başlayan Langobardlar, yaklaşık 510'da kuzeyden Karpat Havzası'na giriş yapmış; 526'da kentleş-miş Kuzey Panonya'yı diğer Cermen halklarından alarak yönetimi ele ge-çirmişlerdir. Başlangıçta, o zamanlar Büyük Macar Ovası ve Transilvan-ya'ya egemen olan Gepidler ile barış içinde bir arada yaşamışlardır. Ancak 535'te Langobardlar, Bizans ile Panonya'nın güneyine erişimlerine izin ve-ren bir antlaşma yapmış, burada batıya doğru genişleyen Gepidler ile kar-şı karşıya gelmişlerdir. Bunu onyıllar süren askeri çatışmalar takip etmiş-tir. 565'ten sonra Bizans'ın Gepidler ile temasları iyileşince; Langobardlar, batı yönünde Karpat Havzası'na doğru yayılmanın yollarını yeni keşfetme-ye başlayan Orta Asya Avarları'ndan yardım istemişlerdir. 562'den itiba-

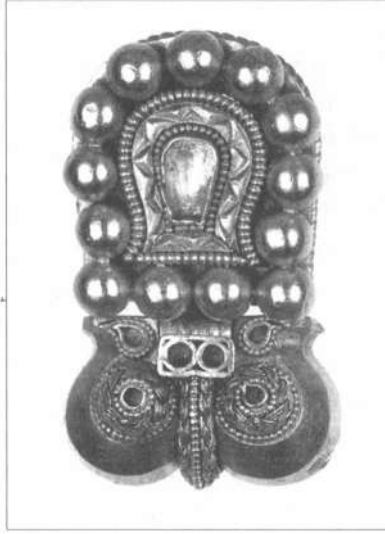
ren Avarlar'ın kurucu lideri olan Bayan Kağan, siyasi olarak Hunlar'ın lideri Attila ile benzer bir ayardadır. Langobard-Avar ittifakı Gepidler'i 567'de mağlup etmiştir. Görünüşe bakılırsa anlaşmanın bir parçası olarak Langobardlar Panonya'yı terk etmiş, bir sonraki yıl İtalya'ya gitmişlerdir.

Langobardlar, Karpat Havzası'nda hakimiyet kuran son Cermen topluluğudur. Panonya'daki maddi kültürleri sırf mezarlardan bilinmektedir. Transdanubia'da Langobard yerleşiminin tarihi göz önüne alındığında, bu mezarlıkların etnik yapıları karmaşıktır. Erkek mezarlarında büyük, çift kenarlı kılıçlar, mızraklar ve kalkanlar bulunurken; kadınlara kuzeyin yanı sıra doğuya da özgü biçimsel unsurlarla tasarlanmış broşlar dahil olmak üzere yaldızlı gümüş mücevherler eşlik etmektedir.

GEÇ KAVİMLER GÖÇÜ DÖNEMİ

6. yüzyılın son çeyreği civarında, Karpat Havzası'nda Avarlar'ın ortaya çıkışı neredeyse çeyrek milenyum boyunca Karpat Havzası'nı birleştiren bir merkezi yönetim döneminin habercisidir. Ancak bu, Avarlar'ın etnik olarak homojen bir nüfus olduğu anlamına gelmemektedir. İç ve Orta Asya asıllı çekirdek gruplar, ilk etapta Bizans ile ittifak kurmuş, kendilerini batı yönünde harekete zorlayan Türk topluluklarına karşı koruma talep etmişlerdir. Langobardlar 568'de İtalya için bölgeden ayrılınca, Avar gücünün sağlamlaşma süreci başlamıştır. Transdanubia'da (Budakalász, Kölked A-B, Környe ve Zamárdi) ortaya çıkan erken Avar dönemine ait büyük mezarlıklar, gelişmekte olan imparatorluğun merkezinin Panonya'da olduğunu göstermektedir. Kemer takımları, küre şeklinde küpeler ve boncuklu kolyeler gibi Avar buluntularının dışında; mezar eşyaları da Cermen ilişkilerini yansıtmaktadır.

Avar İmparatorluğu'nun ilk 60 yılı, Bizans ile Dalmaçya ve Trakya üzerinden çatışmalara sahne olmuştur. Avarlar 582'de eski Gepid başkenti Sirmium'u, 584'te Singidunum'u (bugünkü Belgrad) işgal etmiştir. Kuzeyli Slav müttefiklerin -dışarıdan gelecek saldırılara karşı tampon vazifesi görmek üzere- imparatorlukları etrafında yerleşmesini teşvik etmişlerdir. Diğer Cermenler ile bağlantıların yanında, 7. yüzyılın başlarından itibaren Merovenj ilişkileri de aşıkardır. Meydan okumalar ve barış antlaşmalarının arasında, Avarlar askeri önceliği doğu sınırını Persler'den korumak olan Bizans'tan para ve altın sızdırmaktadır. Macaristan'da altın Solidus sikkeleri miktarca azalmış halde bulunsalar da, Avar İmparatorluğu'na 20

Resim 1: Tèpe'de (Macaristan) soyulmuş bir mezarda bulunan, Avar Dönemi'ne -7. yüzyılın ortasına- ait "sahte" altın toka. Yüksek statülü mezar eşyaları, Avar tarihinin eksiklerini tamamlama girişimlerinde etkili olmuştur.

Andras Dabasi Macaristan Ulusal Müzesi'nin izniyle çoğaltılmıştır.

bin kilogram Bizans altınının giriş yaptığı tahmin edilmektedir. Avar birlikleri Pers donanmasıyla ittifak halinde Konstantinopolis'i (bugünkü İstanbul) kuşatmıştır, ancak iki kuvvet bir araya gelememiştir. Bu noktada, Avar tehdidinden artık usanmış olan Bizans İmparatoru Heraclius kuşatmayı bastırmıştır. Sonrasında Bizans'a göre Avarlar siyasi olarak varlıklarını yitirmişlerdir. Kaybettikleri gelirleri telafi etmeye çalışan Avarlar, batıdaki Cermen müttefikleriyle ilişkilerinin gerilmesi pahasına 628'de Forum Iulii'yi (Cividale, Lombardy) yağmamıştır. Daha sonra ise Karpat Havzası'na mahkum olmuşlardır. Slav ve Bulgar vasalları da ayaklanarak imparatorluğu içeriden zayıflatmışlardır.

Büyük Macar Ovası'nda (Bócsa, Tépe, Kunágota ve Kunbábony) hem dokunulmamış hem de yağmalanmış olan yüksek statülü mezarlardan çıkarılan buluntular, 7. yüzyılın ilk yarısında Avar güç merkezinin Tuna'nın sağ kıyısından doğuya doğru kaydığını göstermektedir. Ölülerin kesin toplumsal konumlarını tespit etmek zor olsa da, bu mezarların Avar toplumsal hiyerarşisinin üst basamaklarını temsil ettiğine şüphe yoktur (Resim 1). Mezarların hepsi tek başınadır, mezar höyüğü veya mezar taşı gibi hiçbir kalıcı işaret de yoktur. Bütün haldeki savaş atlarıyla birlikte gömülmek sa-

dece liderlere özgü bir ayrıcalık değildir; sıradan savaşçıların mezarlarında da at iskeletleri görülmektedir. Avarlar'ın Karpat Havzası'ndaki uzatmalı varlığı sayesinde; bilinen 50 bin mezara ilaveten, Kölked'de saptanan 150 yarı-yeraltı ev gibi birçok kırsal yerleşme de keşfedilmiştir.

Erken dönem Avar silahları, at koşum takımı öğeleri ve fonksiyonel nesneler doğu geleneklerini yansıtırken; hazinelerdeki mücevherat ve diğer yüksek statü eşyaları (örneğin altın kaseler, sürahiler ve cam eşyalar) Geç Antik ve özellikle Bizans etkilerinin hakim olduğu çeşitli sanatsal unsurlar barındırmaktadır. Transdanubia'daki erken dönem Avar mezarlıklarının aksine, Büyük Macar Ovası'ndaki büyük mezarlıklarda (Örneğin Tiszafüred-Majoros) bulunan mezar eşyaları Akdeniz maddi kültürünün azalan etkisini göstermektedir. Yapıt üsluplarındaki bu ikilik, Karpat Havzası'nda erken dönem Avar tarihine dair yazılı hikayeleri doğrulamaktadır.

7. yüzyılın sonlarında, mezarlarda mücevherler ile altın nesnelerin ilk başlardaki yokluğunu, kesilen Bizans bağlantılarıyla açıklamak mümkündür. Mezarların yönlerinde bir değişimle beraber, mezar eşyaları da değişmiştir. Bu olaylar, mezar donatımında Bizans biçimsel unsurlarının yeniden ortaya çıkışıyla aynı zamana denk düşmektedir. Bu tür mezarlar kırsal bir Türki topluluk olan Onogur Bulgarları'nın gelişini işaret eder gibidir. 463'ten sonra Kuzey Pontus bölgesinde yaşamışlardır. Yaklaşık 670'te Hazarlar imparatorluklarını yıkınca; bir kısmı Aşağı Tuna bölgesine kaçmış, diğerleri Avar İmparatorluğu'na ulaşmış ancak Bizans ile yoğun ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Bu zamandan kalma büyük Avar mezarlıkları, yerleşme materyallerindeki yerleşik hayata geçiş bulgularıyla beraber, etnik değişimlerin muhtemelen kağanın rızasıyla barış içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Tarihi kaynaklarda, gitgide soyutlanan Avar İmparatorluğu'nda 8. yüzyılın sonuna dek hiç büyük bir askeri olaydan söz edilmemektedir. Mezarlar, binici yaşam tarzını sadece egemen seçkinlerin devam ettirdiği izlenimini uyandırmaktadır; karışık etnik kökenlere sahip sıradan insanlar arasında ise başlıca uğraşı tarımdır. Defin usullerindeki bütünlük azalmış gibidir ve bazı mezar asamblajları yoksullaşma belirtileri sergilemektedir. Mezar eşyalarında göze çarpan bir değişim; erkek kemer takımlarındaki sıkıştırılmış metalden aksesuarların yerini kalıplanmış ve genellikle tunçtan yapılmış muadillerinin almasıdır. Akantus yaprağı desenleri de yerini "griffin ve kıvrım" (griffin: aslan vücutlu, kartal başlı efsanevi yaratık, Ç.N.) desenine bırakmıştır. Apaçık Avrasya/Bizans köklerine sahip olan bu üslup, Kar-

pat Havzası'nda mükemmelliğe ulaşmıştır. Başlangıçtaki hayvan dövüşü desenlerinin yerini, 8. yüzyılın sonlarına doğru çiçek öğeleri almıştır.

1799'da keşfedilen Nagyszentmiklós (Sînnicolaur Mare, Romanya) definesindeki altın nesneler, tipolojik bazda 7.-8. yüzyıllar arasına tarihlenen biçimsel unsurlar açısından sıradışı bir zenginlik sergilemektedir. Bu 23 parçalık "sofra takımı"na dair yorumlar bir hayli değişkenlik göstermektedir. Araştırmacılar, ayrıntılarının Avar dönemi mitolojisi, dini ve belki de yazısının karmaşıklığını gözler önüne serdiğini büyük ölçüde kabul etmektedir. Bu ayrıntılar Bizans ve Sasani etkilerini yansıtmakta, bugün Geç Avar olarak değerlendirilen kültürün zengin evrenini resmetmektedir.

Frank Kralı Şarlman'ın Lombardy'yi fethetmesi (774) ve Saksonya'da askeri harekata girişmesinin (772-785) ardından, batıdan gelen Frank ilerleyişi önce 788'de Avar İmparatorluğu'nu vurmuştur. 791 ve 795'te, şiddetli iç çatışmalara paralel gerçekleşen askeri seferler Avarlar'ı öyle zayıflatmıştır ki; 804'te Bulgar kuvvetlerinin güneyden ekstra bir hamlesiyle imparatorlukları yıkılmıştır. Bu galibiyetlerin ardından Şarlman 805'te "Avaria" bölgesi olarak Savaria (Szombathely) ile Carnuntum (Deutsch-Altenburg) arasını temlik etmiştir. Avar kağanlarından Theodor 803'te, Abraham 805'te vaftiz edilmiştir. Karpat Havzası yeniden bölünmüştür: Bulgarlar doğu bölümünü devralmış ve Güneydoğu Panonya'ya akınlar düzenlemiş (826-829), kalan Avar nüfusunu da dağıtmışlardır. Panonya'nın geri kalan kısmı ise Karolenjler'in ilgi alanına girmiştir. Batı Macaristan'daki Avar halklarından en son 871'de, Frank kralına vergi ödeyen kişiler olarak bahsedilmektedir.

Franklar 840'larda Slav beyi Pribina'yı Panonya'daki Mosaburg'a (Zalavár) yerleştirmiştir. Burada bir "Slav devleti"nin başkanı konumunda olup olmadığı belirsizliğini korusa da, şüphesiz ki Avar döneminden sonra Slav nüfusu artan bir bölgeyi yönetmiştir. Pribina ile veliahtı Kocel, Bavyalı göçmenlerle beraber muhtemelen bölgedeki Karolenj egemenliğini temsil etmektedir. Arkeolojik buluntular hem Moravya hem Karolenj üslup etkilerini sergilemektedir. Görünen o ki, Avar İmparatorluğu'nun çöküşüyle Macar fetihleri arasındaki dönemde Panonya büyük ölçüde Frank egemenliği altındadır.

MACAR FETHİ

Macarlar yazılı kaynaklarda -sık sık İskitler, Türkler veya Onogurlar ile

karıştırılan- bir diğer kırsal bozkır topluluğu olarak geçmektedir. Magyarlardan kendileri için hem Bulgarlar'ı hem Magyarlara'ı (diğer deyişle Macarlar) kapsayan Onogur ismini kullanmamıştır. 6. yüzyılın ortalarında Türki halklar Orta Asya ile Avrupa arasındaki sınıra yeni halklar getiren başka bir göç dalgasını tetiklemiştir. Fin-Ugor dillerini konuşan Magyarlardan dahil olmak üzere kuzeydeki ağaçlık alanlarda yaşayan topluluklar da, topraklarını terk ederek ekonomik anlamda Ural bölgesinden daha gelişmiş olan bozkıra gelmişlerdir. Volga ve Ural nehri ara havzasında yer alan, 6. yüzyıldan 8. yüzyıla kadarki döneme ait mezarlar ile Macaristan'daki 10. yüzyıl Magyar mezarları arasında benzerlikler söz konusudur. Magyarlardan sonradan Kafkaslar'ın kuzeyindeki Hazar Kağanlığı'nın batısına yerleşerek, Onogur Bulgarları ile ilişkiler kurmuşlardır. 850 civarında ise, Hazar Kağanlığı'na bağımlılıktan kurtulma isteğiyle, daha batıda Dnieper Nehri'nin Etelköz bölgesine hareket etmişlerdir. Mezarlardan bilinen yapıt tarzlarıyla Karpat Havzası'nda fetihler yaparak ilerleyen Magyarlardan'ın yerleşmeleri işte burada birleşmiş görünmektedir.

862'de Magyarlardan Karpat Havzası'nı keşfe çıktıklarında, Doğu Frank İmparatorluğu'na saldırmışlardır. 881'de Franklar'a karşı Moravyalılar'a katılmak üzere geri dönmüşler, Transdanubia'ya akınlar düzenlemişlerdir (894). Nihayet Grandük Árpád önderliğinde, peşlerine kattıkları Türki Bulgarlar ve Peçenekler ile birlikte bütün bir Magyar kavim birliği, Karpatlar'ı geçerek 895'te Büyük Macar Ovası'na gelmiştir. 900'de Panonya'nın işgali Karpat Havzası'nı yeniden birleştirmiştir. Magyar fetih dönemine ait ilk binici mezarı, 1834'te Ladánybene-Benepusztada bulunmuştur. 1853'te Vereb'de keşfedilen bu tip ikinci mezarı, kısa zaman içinde diğerleri takip etmiştir. O dönem halk tabakasına ait 10. yüzyıl mezarlıklarının ise köleleri veya yerli Slavlar'ı temsil ettiği düşünülmüştür.

Kimi zaman mezarlarda -belki de yüzülmüş deriden geriye kalan- at kafatasları ve ayakları bulunsada, Magyar maddi kültürü Avar mirasının dosdoğru bir devamlılığı olarak ele alınmamalıdır. Kuyumculuk, bazılarının Etelköz'de yapılmış olması muhtemel altın kaplama cüzdan kapaklarıyla (Ör: Tiszabezde) temsil edilmektedir. Ancak üslubun gelişmesi Macaristan'da olmuştur. Palmet motifi olarak bilinen çiçekli bir desen, fetih döneminde yaygın hale gelmiştir. Mezarlarda ayrıca antik inançları yansıtan eşyalar da yer almaktadır. Hajdúdorog ve Szeghalom'da baykuş kafası şeklinde oyulmuş kemik asa tutamaçları bulunmuştur.

899'da İtalya ile başlayan şiddetli askeri seferlerden ele geçirilen değerli

maden yığınları, kuyumculuk zanaatına ivme kazandırmıştır. 10. yüzyılın sonraki üç çeyreği, “akınlar dönemi” olarak bilinmektedir. Magyar atlıları Büyük Moravya’yı yerle bir etmiş (902); daha sonra gözlerini Avrupa’nın geri kalanına -özellikle Cermen eyaletlerine- dikerek 913’te Burgonya’ya, 915’te Bremen’e ulaşmışlardır. 924’te Magyarlar güneyde İtalya’yı yağmalarken eşzamanlı olarak Atlantik kıyısına geçmişlerdir. En batıda Córdoba Halifeliği’ne düzenledikleri akını ancak bir çöl durdurabilmiştir; doğuda ise Bizans’ı defalarca tehdit etmişlerdir (934, 943, 958, 963, 970). Askeri başarıları, karşılaştıkları hantal ordulara nazaran hareket avantajları olan süvarileri sayesinde. Bu tür geniş kapsamlı hareketler için, zalimliğin dışında zekice bir diplomasiyi elzem kılan lojistik destek gerekmektedir. Yoksa en amansız süvarinin bile, düşmanlarla dolu bölgeleri geçerek bu kadar uzun mesafeleri katetmesi imkansızdır. Akınlar beylerin ve askeri maiyetlerinin servetine epey katkıda bulunmuştur. Buna rağmen Magyar mezarlarında yabancı menşeli değerli madeni eşyalara çok ender rastlanması, eritilmiş oldukları ihtimalini akla getirmektedir. -

955’te Augsburg yakınlarında Cermenler karşısında yaşanan yıkıcı yenilgi, batı yönlü saldırıları sona erdirmiştir. 972’deki son fetihlerine kadar ise Bizans’a saldırmaya devam etmişlerdir. Bu süreçte Macaristan’da bir tarımsal yerleşmeler ağı gelişmiş durumdadır; zira eski düzendeki seçkin savaşçıların prestij ve ekonomik güç kaybı başlamıştır. Bu zorluklar, göçebe bir Asya aşiretini yerleşik bir Avrupa krallığına dönüştürmeye başlamıştır. Macaristan barış zamanında bile doğu ile batı arasında sıkışmış haldedir. 940’tan sonra Bultsu öncülüğündeki Magyar liderleri Konstantinopolis’te vaftiz edilmiş; vaftiz babalıklarını Constantine Porphyrogenitus (VII. Konstantin; 913-959) üstlenmiştir. Bizans’ın Magyarlar içindeki etkisi Tisza Nehri’nin doğusunda yoğunlaşmıştır.

Ancak 974’te, Grandük Géza yüzünü Kutsal Roma İmparatorluğu’na çevirerek batı Hristiyanlığı’na geçmiş; böylelikle halkının gelişim dümenini Avrupa Orta Çağı’na kırmıştır. Onun ölümünün ardından, 1000 yılında oğlu I. István Macaristan’ın ilk Hristiyan kralı olarak tahta geçmiştir. Batı Hristiyanlığı’nın benimsenmesi maddi kültür öğelerinde değişiklik yaratmıştır. Renkli doğu üslubu kaybolmuş ve antik inançlar baskı altına alınmıştır. Uzlaşma ve ideolojik değişiklikler karşılığında, Magyarlar Karpat Havzası’nda siyasi varlıklarıyla ayakta kalabilmiştir.

Yine de Macaristan, yüzyıllarca Avrupa sınırlarındaki barbar tehditlerine maruz kalmıştır. Peçenekler ve daha küçük diğer toplulukların istilala-

rı devam ederken, içeride de “Pagan” Magyarlar yeni düzene başkaldırmıştır. Birliğin sağlanması ancak nesiller sonra mümkün olmuştur. 1222-1223'te Moğol lider Cengiz Han'ın düzenlediği sefer sırasında; Türk dili konuşan Kumanlar Pontus bozkırından batıya göç etmişler, 1227'de Hristiyanlığı benimseyerek Macaristan uyruğuna girmişlerdir. Moğollar 1238'de tekrar saldırınca Kumanlar'ın geri kalanı Doniec-Dnieper ara havzasından batıya kaçmış, 1239'da ise Karpatlar'ı geçmiştir. 1243-1244 arasında İtalyan kronikçi (ve daha sonra Hırvatistan'da Split başpiskoposu) Rogerius'un *Carmen miserabile* eserinde yazdığına göre; “çok kalabalık oldukları için, ve insanları sert ve kaba ve itaatsiz oldukları için... [Macaristan Kralı IV. Béla] onlara ülkesinin merkezine kadar rehberlik etmek üzere kendi liderlerinden birini görevlendirmiştir”. Kumanlar'a bağımsızlık verilmiştir, ancak krala itaati kabul etmek ve Hristiyanlığa geçmek zorunda kalmışlardır.

Moğollar 1241'de Macaristan'a ulaştığında, Magyarlar saldırganlar arasında Kumanlar'ın da olduğunu saptadıklarını düşünmüş ve yeni göçmenlerin kağanını öldürmüştür. Kumanlar önlerine çıkan her yeri yağmalayıp talan ederek güneydoğuya kaçmıştır. 1246 civarında kral Kumanlar'ı Macaristan'a geri çağırmıştır. 1279'da çıkan bir kararnameyle Büyük Macar Ovası'nın merkezindeki komşu bir bölge, Kuman yurdu olarak tanımlanmıştır. Şartlar arasında Kumanlar'ın “Hristiyan, yerleşik” bir hayat tarzına başlamaları vardır. Yine de Kuman süvarileri 14. yüzyılın ortasına kadar kraliyet ordusunda önemli rol oynamıştır. Asimilasyon ancak 16. yüzyılda, kalıcı yerleşmeler yaygınlaştığında ve Kumanlar kendi kiliselerini inşa ettiklerinde başarıya ulaşmıştır.

Ayr. bkz. Hayvancılık; Baltık ve Karadeniz arasında Gotlar; Hunlar; Langobardlar; Ostrogotlar; İskitler; Vizigotlar (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Bóna, István. “Die Awarenfeldzüge und der Untergang der Byzantinischen Provinzen and der unteren Donau.” İçinde *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6.–7. jh.* Editör Csanád Bálint, ss. 163–183. Budapest, Hungary: Varia Archaeologica Hungariae, 2000.

———. “The Hungarians and Europe in the Tenth Century.” İçinde *A Cultural History*

of Hungary: From the Beginning to the Eighteenth Century. Editör L. Kósa, s. 42–59. Budapest, Hungary: Corvina-Osiris Press, 1999.

———. *The Dawn of the Dark Ages: The Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin*. Budapest, Hungary: Corvina Press, Hereditas Series, 1976.

Bóna, István ve Margit Nagy. *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Budapest, Hungary: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002.

Christie, Neil. *The Lombards*. Oxford: Blackwell Press, 1995.

Daim, Falko, ed. *Reitervölker aus dem Osten: Hunnen + Awaren*. Schloss Halbturn, Austria: Burgenländische Landesausstellung, 1996.

Kovács, Tibor ve Éva Garam, eds. *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője (Kr. e. 400,000–Kr. u. 804)* [Guide to the archaeological exhibit of the Hungarian National Museum]. Budapest, Hungary: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002.

Laszlovszky, József, ed. *Tender Meat under the Saddle: Customs of Eating, Drinking, and Hospitality among Conquering Hungarians and Nomadic Peoples*. Krems, Austria: Medium Aevum Quotidianum, 1998.

Lengyel, Alfonz ve G. T. B. Radan, eds. *The Archaeology of Roman Pannonia*. Budapest, Hungary, and Lexington: University Press of Kentucky/Akadémiai Kiadó, 1980.

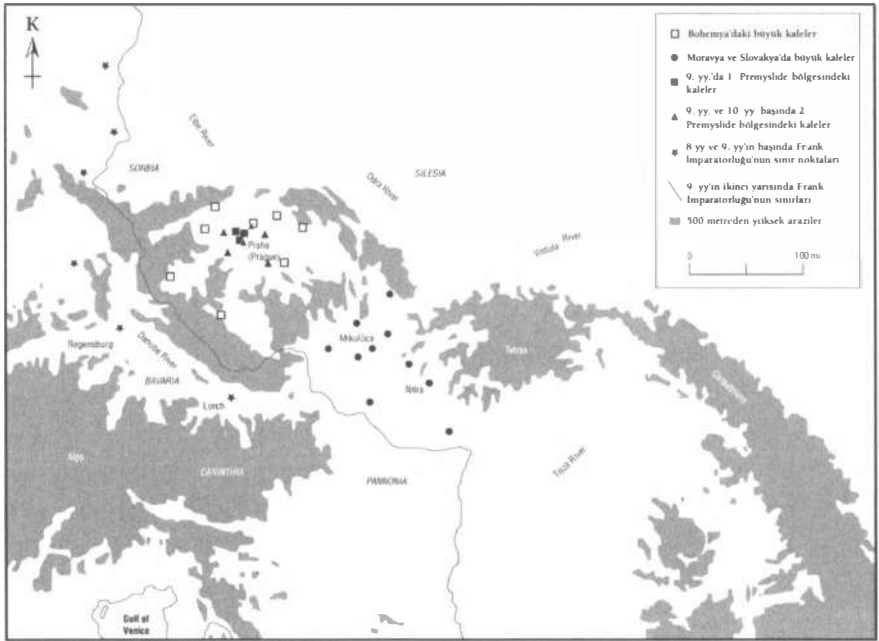
Pálóczi Horváth, András. *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*. Budapest, Hungary: Corvina Press, Hereditas Series, 1989.

ÇEK TOPRAKLARI/SLOVAKYA

PETR MEDUNA

Slavlar tarih sahnesine geç çıkmış olsalar da, bunu etkileyici biçimde yapmışlardır. M.S. 5. yüzyılın bir döneminde, göçebe Hunlar'ın Orta Asya'da ilerleyişi büyük çaplı etnik göçlere yol açmıştır. Slavlar da Avrupa'nın doğusundaki evlerinden uzaklaşmaya başlamış, kısa süre sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun gelişkin kültürel dünyasıyla tanışmışlardır. M.S. 531'den itibaren Slav savaşçıları, Balkanlar bölgesini büyük bir deşet saçarak yağmalamıştır. Orta Avrupa'ya ilerleyişleri ise daha sakin geçmiştir. Zira sömürgecilerin burada karşılaştıkları manzara, asıl Cermen nüfusunun neredeyse boşaltılmış bir coğrafyadaki kalıntılarıdır. 6. yüzyılın başlangıcı civarında, ilk göç dalgası Bohemya ve Moravya topraklarına ulaşmıştır. 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında yaşayan ve eserler veren kronik yazarı Kosmas, Slavlar'ın (efsanevi ataları áech veya "Czech" önderliğinde) gelişlerini ve yerleşmelerini bir idil gibi zarif, hayatlarını da sakin ve huzurlu olarak tasvir etmiştir. Arkeolojik kazıların sonuçlarına göre de durum budur.

Büyük nehirlerin bereketli havzalarının peşine düşen ilk Slav yerleşmeleri, görünüş olarak kayda değer biçimde tek tiptir: 3,65 x 3,65 metre boyutlarındaki arsalar üzerinde, her birinde ocak ve yatağın yanı sıra tahıllar için saklama çukurları olan bir grup gömme ev. Dahili toplumsal farklılaş-

Slavlar'ın gelişinden Çek PŞemyslid devletinin başlarına kadarki dönemde Çek toprakları. Çizim: Petr Meduna.

manın izleri belirsizdir. Müstahkem olmayan yerleşmeler, topluluklara özel tarla ve otlak alanları için yer bırakan 1,6 kilometre civarında mesafelerle, az çok düzenli bir planda kuruludur. Ancak nadiren, stratejik ve önemli bir yerleşimde 10 civarı evden oluşan öbekenmeler görülmektedir.

SAMO İMPARATORLUĞU

Huzurlu günler uzun sürmemiştir. Çek bölgesinin batı ve güneyindeki devletlerin etkilerinin üstüne, bir de Asya bozkırlarındaki Avarlar'dan gelen yeni bir saldırı dalgası Slav dünyasında toplumsal değişimleri körüklemiştir. M.S. 558'de Roma İmparatorluğu ile çatışmalar silsilesi baş göstermiştir. Cermen Langobardlar Panonya'yı terk etmeye başlamış, o bölge Avar hükümdarı tarafından işgal edilmiştir. Böylece Çek Slavları güneydoğuda istenmeyen bir komşuya sahip olmuştur. Bu göçebe atlıların istilalarının yarattığı baskı, 6. yüzyılın sonunda Bohemya ve Moravya'ya giden yeni bir Slav kolonist dalgasına yol açmıştır.

Slavlar'ın Avarlar'a bağımlılık derecesi değişkendir. Bazı Slav birlikleri

Avar ordularında görev bile almıştır; ancak 7. yüzyılın başlangıcında ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Belki de Batı Roma İmparatorluğu'nun gizli görevlisi olan Tüccar Samo'nun önderliğinde, Slavlar Avarlar'a karşı ayaklanmış ve baskın gelmişlerdir. M.S. 623'te Samo, yeni kurulan ve bugünkü Bohemya ve Moravya'nın yanı sıra Slovakya ile Carinthia'nın (şimdiki Avusturya'nın bir parçası) bazı bölümlerini de kapsayan "devlet"in kralı seçilmiştir. Samo'nun nüfuz bölgesinin merkezi, muhtemelen Güney Moravya'nın düzlük arazileri olmuştur.

Bu yeni imparatorluğun bağımsızlığı, batı komşusu Merovenj Batı Roma İmparatorluğu için bir baş belası olmuştur. M.S. 631'de bu komşu imparatorluğun kralı Dagobert; Samo'yu Merovenj egemenliğini bütünüyle tanımaya zorlamak için Langobardlar, Alemanlar ve Avusturyalılar'dan oluşan yurtdışı sefer birliklerini göndermiştir. İlk iki kolordu tek tük zafer kazansa da, nihayetinde hareket başarılı olamamış; üçüncü ve ana birlikler Samo'nun imparatorluk sınırındaki Wogastiburg kalesinde durdurulmuştur. Kalenin yeri tartışma konusudur, ancak muhtemelen Kuzeybatı Bohemya'da yer almaktadır. Yine de yazınsal belgelerde Orta Avrupa'nın Slav dünyasında müstahkem mevkiilerin (yani kalelerin) varlığından söz edilmesi ilk kez bu olayla olmuştur.

Samo'nun ölümünün ardından geçen 200 yıl için ise Bohemya ve Moravya'daki Slavlar'a dair anlatımlar muğlaktır. Bunun sebebi de çok açıktır: M.S. 680'den sonra yeni gelen göçebe Bulgarlar, Bizans İmparatorluğu ile güneydoğudaki Avar ülkesi arasında sıkışıp kalmıştır. Avarlar'ı zengin ganimet kaynaklarından mahrum bırakmış ve böylece dolaylı olarak Panonya'nın düzlüklerindeki bu göçebeleri yerleşik bir hayata geçmeye zorlamışlardır. Bu sırada batıdaki komşu ülkeler Merovenjler arasındaki iç çatışmalardan muzdariptir. Sonunda *majordomo* (adı verilen kahyalar, Ç.N.) galip gelmiş; ve Şarlman Batı Roma İmparatorluğu'nun yeni imparatoru olarak yeni bir çağ başlatmıştır. Şarlman yayılma politikasında doğu komşularını ihmal etmemiştir. Saksonlar'ı ve yerleşik Avarlar'ı yenmesinin ardından; orduları bir kez daha, üç kısım halinde Çek bölgesine hareket etmiş, ancak M.S. 805'te Bohemya'nın kuzey yarısında yer alan Canburg adlı bir kalede bozguna uğramışlardır. Yine de bu kez Slavlar'ın başarısı çok sürmemiştir. Frank ordusu klasik tahribat birliği stratejisine başvurmuş; bir sonraki yıl düzenlenen bir başka sefer, Çek Slavları'nı Şarlman'ın imparatorluğuna bağlılıklarını resmen bildirmek ve vergi ödemek zorunda bırakmıştır.

Hiçbir yazılı anlatımı bulunmayan Karanlık Çağ (7. ve 8. yüzyıllar), yine de Slav dünyasında hareketli değişimlerin yaşandığı bir dönemi temsil etmektedir. Canburg kalesi -arkeologların buluntularıya da kanıtlanan- bu iki yüzyılda gitgide artan bir yoğunlukla inşa edilen çok sayıda kaleden sadece biridir. Genellikle iskan edinilen alanların girişlerinde veya kenar muhitlerinde yer alan hisarlar sisteminin kendisi, zaten bu denli büyük istihkam sistemlerini inşa etmek için gereken toplumsal değişimlerin bir işaretidir. Bu inşa çalışması, hem batıda bulunan mahmuzlardan hem de doğuda Avar kültürüne ait mücevher ve süs eşyalarından belli olduğu üzere, muhtemelen gelişmekte olan yerel askeri soylu sınıfı tarafından örgütlenmiştir. Bu kültürel sentez, istikrarlı sayılabilecek ilk devleti meydana getirmiştir.

BÜYÜK MORAVYA

M.S. 791'de Şarلمان Panonya Avarları ile onyıllarca süren savaşları körüklemiştir; Frank İmparatorluğu'na mutlak zaferi getiren ise -diğer etkenlerin arasında- Avar Krallığı'nın içindeki çekışmeler olmuştur. Şarلمان'ın muhtemelen böyle yaparak Avarlar'ın Moravya ve Batı Slovakya'daki Slav komşularının ellerini çözdüğünden haberi yoktur. Avarlar'ın M.S. 882'de siyaset sahnesinde son göründükleri zamanın, Moravyalı olarak bilinen Slavlar'ın ilk göründükleri zamana denk gelmesi tesadüf değildir. Aynı yıl Moravyalılar Bavyera kralı Cermen Ludwig'den önce imparatorluğa bağı olan Slavlar ile birlikte ortaya çıkmıştır.

Ancak Moravyalıların Frank İmparatorluğu'na bağılılık konusunda bir kakım fikirleri vardır. Nispeten kısa bir zaman içinde, hem Avar Krallığı'nın çöküşünü hem de Frank İmparatorluğu'ndaki iç kargaşayı kullanarak egemenliklerini güçlendirmişlerdir. Yeni hanedanlığın ilk prensi (dük) I. Mojmir, M.S. 830'larda sahneye çıkmış; hemen hemen aynı dönemde Moravya'da Batı Hristiyanlığı kabul edilmiştir. Varsayılan belli ideolojik ve manevi değerlerin dışında; Erken Orta Çağ Avrupası'nda Hristiyanlığın kabulü hem Frank İmparatorluğu'nun Paganlar'a Hristiyanlığı kabul ettirme hevesinden yasal olarak korunma (tamamen güvenilir olmasa da), hem de Moravya toplumunda artan tabakalaşmayı güçlendirecek yeni bir sosyopolitik sistem anlamına gelmektedir. Ancak yeni devlet çok geçmeden sınanacaktır. M.S. 843'te Frank İmparatorluğu dağılmış, 3 yıl sonra da o zaman yeni kurulan Doğu Frank İmparatorluğu'nun hükümdarı Cermen

Ludwig Moravya'ya saldırarak Mojmir'i tahttan indirmiş ve onun yerine Prens Rostislav'ı getirmiştir.

Rostislav'ın vasallığı uydurmadır. Bu akıllı siyasetçi, komşu Slavlar ile bir koalisyon kurmuş ve Moravya'daki konumunu kalıcı olarak sağlama almıştır. Onun emriyle, M.S. 863'te Doğu Hristiyanları'nın bir misyoner heyeti Bizans İmparatorluğu'ndan Moravya'ya gelmiştir. Bu heyet Moravya'ya özlemi çekilen bağımsız piskoposluğu hemen getirmemiştir, ancak "evrensel" Slav dilinin fonetik yazımına dayanan yeni bir yazı getirmiştir. Cermen Ludwig, M.S. 864-874 yıllarında Moravya üzerinde kontrolü ele geçirme teşebbüsünde yeni hükümdar tayin ederken de bir başka yanlış seçim yapmıştır. Bu hükümdar Rostislav'ın yeğeni Svatopluk'tur; Moravya topraklarını kendi birlikleriyle işgal ederek savunmayı başarmış, Doğu Frank İmparatorluğu'na bağlılığını bildirerek sadakatini gösterdiğinde ihtiyatlı bir siyasetçi olduğunu da kanıtlamıştır. Böylece barışı garantiye almış ve sefelinin devlet anlayışını daha ileri taşımaya girişmiştir: Komşu ülkelerin resmen ilhakıyla, devlet aygıtını yönetmek için kazartç kapıları sağlamış ve büyük profesyonel bir askeri maiyete sahip olmuştur.

Moravya'da toplumsal hiyerarşi karmaşık bir sistemdir. Toplumsal piramidin en tepesinde, "beyler beyi" hükümdar vardır. Daha alt basamaklarda nüfuzlu kimseler ve aslen kavim soylularından gelen prensler ile bir tarafta Mojmir hanedanının yönetimde olmayan üyeleri, diğer tarafta rahipler sınıfı yer almaktadır. Bir de özel bir grup söz konusudur: Askeri maiyet, yani devletin ordusu. Özgür vatandaşlar arasındaki en alt tabaka kırsal nüfustur. Bu hayali piramidin tabanını ise (ama ekonomik temelini değil) özgür olmayan hizmetliler veya köleler oluşturmaktadır; bunlar devamlı ve memnun edici bir gelir kaynağı olduklarından Akdeniz'e satılma-yanlardır.

Büyük Moravya'nın şöhretinin tablosu, merkezlerdeki arkeolojik kazılar sayesinde daha eksiksiz çizilmektedir. Hayali bir hiyerarşinin tepesine, muhtemelen Rostislav'ın makamı olan ve çağdaşlarınca "bütün antik kalelerin aksine, kelimelerle anlatılamaz bir kale" diye anılan Mikuläice yerleştirilebilir. Aslen eski bir kale olan Mikuläice neredeyse bir kasabaya dönüşmüştür. Birkaç kilometre uzunluğunda karma ağaç-toprak yapımı duvarlar ile Morava Nehri'nin kolları, Büyük Moravya'nın en üst düzey soylularının kümелendiği konutları kuşatmaktadır. Hükümdar tek katlı sarayının pencerelerinden, nüfuzlu kişilerin malikanelerinin manzarasını seyredebilmektedir; kiliselerin beyaz duvarlarından saçılan ışık, malikanele-

rin değişken mimarisinden yansımaktadır. Bu manzaranın el değmemiş huzuru, askeri maiyetin bağımsız konutlarıyla daha da güzelleşmektedir; kışla benzeri tek tip kütük kulübeler, iyi beslenen ve tam teçhizatlı atlı savaşıların evleri, hükümdarın sarayının görüş alanında konuşlanmışır. Belki ancak zanaatkar atölyelerinden tüten duman Moravya ovalarının manzarasını bozabilmiştir.

Esnaflar geniş bir yelpazede maddi varlık ürünleri, aletler, araç-gereçler ve silahlar üretmektedir. Slavlar'a ihraç edilen silahlar üzerinde yinelenen Frank yasakları ve gitgide artan savaşçı sayısı, çok geçmeden atlı savaşçılar için yüksek-kalite kılıçların yanı sıra Moravya savaş baltalarının da yerli üretimine yol açmıştır. Bunlar özgür çiftçilerden oluşan piyadelerin ana silahlarıdır ve o dönemin en kırsal nitelikli defin yerlerinde mezar eşyaları arasında bulunmaktadır. Zanaatkarlar hem batıdaki Karolenj dünyasının hem de güneydoğudaki Avar ve sonrasında Bizans ülkelerinin kültürel esintileriyle kendi tarzlarını geliştirmiştir. Özellikle mücevherlerin olağanüstü sanatsal kalitesi ve teknik başarısı, Orta Avrupa'da el sanatlarının gelişimini yansıtmaktadır. Yerli olarak üretilemeyen ürünler Moravya ana pazarına ticaret kervanlarıyla gelmektedir. Ticari mallar Renanya'dan Orta Asya'ya, İskandinavya'dan Akdeniz'e uzanan bir ağ yoluyla ithal edilmektedir.

Büyük Moravya'nın ihtişamı göz önüne alındığında, bütün siyasal sisteminin istikrarsızlığı kolaylıkla gözden kaçırılabilir. Bölgesel yayılma, yöneticilere bugünkü Bohemya, Slovakya, Polonya ve Macaristan bölgelerinden ganimetler halinde gelir getirmiştir. Bu durum, askeri maiyetlerini ayakta tutmalarını mümkün kılarken; aynı zamanda dostların her an düşmana dönüşebileceği bir bağımlı bölgeler yığınınından doğan iç karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Askeri maiyet kendi fasit dairesini yaratmıştır: Daha fazla genişleme, daha kalabalık bir maiyet gerektirmektedir, bu da daha fazla genişlemek anlamına gelmektedir. Sonunda, bütünlüğü yenisinden kurulan bir Doğu Frank İmparatorluğu şeklinde, geriye sadece en güçlü komşular kalmıştır.

Toplumsal yapı da başlı başına bir istikrarsızlık kaynağıdır. Soylular arasında, bölgesel hanedanların soyundan gelen asıl kavim aristokrasisine mensup kişiler vardır. Nüfus önemli ölçüde, kendi -devlete ait olmayan- topraklarında çalışan özgür çiftçilere dayalıdır; dolayısıyla bu topraklar devlet hazinesine hiçbir vergi geliri sağlamamaktadır. M.S. 860'larda Büyük Moravya'nın gücünü sınanan bir olay da, doğu bozkırlarından yine göçebe atlılar -bu kez Macarlar- geldiğinde yaşanmıştır. Takip eden onyıllar-

da, savaş halindeki Avrupa hükümdarlarının hem korkulan akıncıları hem de aranan dostları olmuşlardır. M.S. 892'de Prens Svatopluk Bavyera-Macaristan saldırılarına başarıyla direnmiş; ancak iki yıl sonra ölümünün ardından, sırf onun karakterinin gücüyle bir arada tutulan imparatorluk yavaş yavaş çöküşe geçmiştir. Oğulları II. Mojmir ve II. Svatopluk, Bavyeralılar ve Macarlar ile birlikte, ortaklıklar ve düşmanlıklarla dolu çetrefilli bir siyaset oyununa başlamışlardır. Bu entrikalı ortam, M.S. 906'da bugünkü Slovakya topraklarında, Moravya-Bavyera ittifak ordusunun Macarlar tarafından büyük bir bozguna uğratılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Büyük Moravya, Macar atlarının nalları altında Avrupa haritasından silinmiştir. Kısa zaman sonra, yakın komşuları olan Bohemia kendi örneğinde bundan ilham alacaktır.

ÇEK DEVLETİ'NİN İLK ZAMANLARI

9. yüzyılın en başında, Bohemya geniş çaplı bir yapısal değişimler dönemindedir; kalelerin inşa planlanması da bunlardan biridir. Kaleler artık yerleşim alanlarının dışında değil, merkezlerde inşa edilmektedir. Bohemya'nın münferit bölümlerinin eşzamanlı olmayan gelişimi, yavaş yavaş beliren bölgesel soyluları açığa vurmuştur. Maddi kültürde net gözlenen bir serbestlik, değişimin bir diğer işaretidir. Erkeklerin ve kadınların arkeolojik buluntulardaki lüks eşya oranları gitgide eşitlenmiştir; ki bu durumun bölgesel prenslik hanedanlarının doğuşunun bir sonucu olması muhtemeldir. Definlerde kremasyondan inhumasyona geçiş, manevi dünyada da dönüşümler olduğunun göstergesidir. Bunda ailenin devamlılığını sağlama ve korumaya yönelik bir çaba öngörülebilir. Muhtemelen Hristiyan usulünün etkileri yavaş yavaş bu çabanın bir parçası haline gelmiştir.

M.S. 845'te 14 Çek prensinden oluşan bir grup, Hristiyanlığa geçme isteğiyle Bavyera'da Cermen Ludwig'in bölgesine gitmişlerdir. Moravyalılar gibi, onların da amacı daha çok Bavyera kralının elinden Paganlar'a saldırma bahanesini almaktır. Ancak bir yıl sonra Cermen Ludwig, Hristiyan Moravya'ya saldırmış ve Çekler Moravyalılar'ın köklü müttefikleri haline gelmişlerdir. Bohemya'da kısa süreli sayılabilecek bu geçici Hristiyanlık dönemi, Bohemya'nın ayrıık bölgelerinde egemen olan nüfuzlu kimselerin sayısı hakkında önemli bir fikir vermektedir. Moravya gibi Bohemya da, dışarıdan birleşik bir bütün olarak görülen ama kendi içinde bölgelere bölünen gevşek yapılı bir devlet gruplaşmasıdır.

Mevcut arkeolojik bilgiler, o dönem Bohemya'da sayıları 10'u bulan ve her birinin yerleşme merkezinde bir kale yükselen küçük bölgesel oluşumları -değişen düzeylerde ayrıntılarıyla- saptamayı mümkün kılmaktadır. Bölgesel hanedanlardan birinin bütün Bohemya'da yönetimi ele geçirmeye kalkışması an meselesidir. Uygun bir adayın ortaya çıkışı ise uzun sürmemiştir. Prens Borivoj, sonraları Orta Bohemya'da boy gösterecek -adını efsanevi ataları Premysl'den alan- Premyslid hanedanının tarihi kaynaklara geçen ilk üyesidir. Nispeten kısa bir zaman içinde, bu hırslı kodaman Svatopluk'un Büyük Moravya'daki sarayında görülmüş, M.S. yak. 883'te burada Hristiyanlığa geçmiştir. Bu din değiştirmeyle, Moravya'daki siyasi seçkinlere erişmeyi başarmış; ancak vaftiz edilmesi Bohemya'da büyük öfkeyle karşılanmış ve iç savaşa yol açmıştır. Bu savaş Svatopluk'un taht adayının lehine bir askeri müdahale başlatmasına ve Bohemya'yı Büyük Moravya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak geçici süreliğine ilhak etmesine olanak vermiştir. Bohemya'da Büyük Moravya ile yakın -ve bu dönemde yoğunluğu sürekli değişen- ilişkilerin izini sürmek mümkündür; özellikle Orta Bohemya'da, Büyük Moravya mücevherleri ve silahlarının varlığı çok belirgindir.

Borivoj katı siyasi duruşu sayesinde, hem inancını hem de iktidarını uygulamaya koyabilmiştir. Orta Bohemya'daki Levy Hradec Kalesi'nde yaptırdığı ilk kilisesinin -Aziz Clement- hemen ardından, bir kilise daha inşa ettirerek Meryem Ana'ya adanmıştır. Bu kilise ülkenin tam kalbinde, Prag'ın yeni inşa edilen kalesinde yer almaktadır. Borivoj'un oğulları Spytihnův ile Vratislav, iktidarın buradaki merkezinden ülkeyi geliştirmeye başlamıştır. Ülke dışındaki vaziyet lehtedir: Batıdaki Doğu Frank İmparatorluğu buhran dönemindedir, güneydoğudaki Büyük Moravya İmparatorluğu da sona yaklaşmaktadır. İktidarının barış içinde geçen 20 yılını (M.S. 895-915) Orta Bohemya'nın güçlendirilmesini hayata geçirmek için kullanan kişi muhtemelen bu iki kardeşten Spytihnův'dir. Spytihnův, Prag'ın kuzeyinde aslen bağımsız bir bölgenin merkezi olan Můlník'teki kaleyi yeniden inşa ettirmiştir. Her biri Prag'a yaklaşık 12,5 kilometre mesafede dört kale daha yaptırılmış, böylece Prag havzası stratejik noktadaki kalelerle oluşturulan bir beşgenle kuşatılmıştır. Aynı zamanda kalelerin içinde kiliselerin inşa edilmesi de, Premyslidler'in yeni devlet anlayışını ilan etmektedir. Yine de hala Bohemya'nın iktidar yöneticileri değildir. Vratislav'ın en büyük oğlu Václav -kendisinden önceki nesiller gibi- civardaki prensliklerin resmiyette bağımlılığıyla yetinmiştir. Kardeşi

Boleslav ise bu kadarına razı olmamış; M.S. 935'te abisini öldürerek kendisi için tahta giden yolu temizlemiştir. Bir yıl sonra komşu hükümdarlar-
dan birine düzenlediği saldırıyla; hem Çek bölgesinin sistematik işgalini,
hem de Cermen imparator I. Otto ile 14 yıl sürecek savaşı ateşlemiştir. Bo-
hemya topraklarının dört bir yanında kurulan kaleler ağı bütünsel bir an-
layışa göre yeniden şekillendirilmiştir. Eski kaleler terk edilmiş veya yıkıl-
mış, yenileri birbirlerine yakın inşa edilmiştir. Bunlar az çok birleşik bir
tahkimat tipini yansıtmaktadır ve çoğunun ayrıca kilisesi de vardır. Yeni
yapılan kalelerin yanında büyük yerleşme öbekleri oluşmaya başlamıştır.
10. yüzyılda Premyslidler; bölgesel soyluların güçlerini ellerinden almış,
kendi askeri maiyetlerini harekete geçirmiş, yeni bir bürokratik aygıt ge-
liştirmiş, nüfusu vergiye bağlamış ve kendi paralarını tedavüle sokmuş,
böylece Çek devletinin temellerini atmışlardır.

Ayr. bkz. Slavlar ve Erken Slav Kültürü (Cilt 4, Bölüm 7) *

KAYNAKÇA

Bubeník, J., I. Pleinerová ve N. Profantová. "Od počátku hradist k počátkum premys-
lovského státu. Von den Anfängen der Burwälle zu den Anfängen des Premyslidenstaates."
Památky archeologické 89, no. 1 (1998): 104–145.

Sláma, J. *Střední Čechy v raném středověku*. Vol. 3, *Archeologie o počátcích premyslovského
státu* [Central Bohemia in the Early Middle Ages. Vol. 3, Archaeology and the beginnings
of the Premysl-Dynasty State]. *Praehistorica* 14. Prague, Czech Republic: Universita
Karlova, 1988.

Trestík, D. *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech*. Prague,
Czech Republic: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

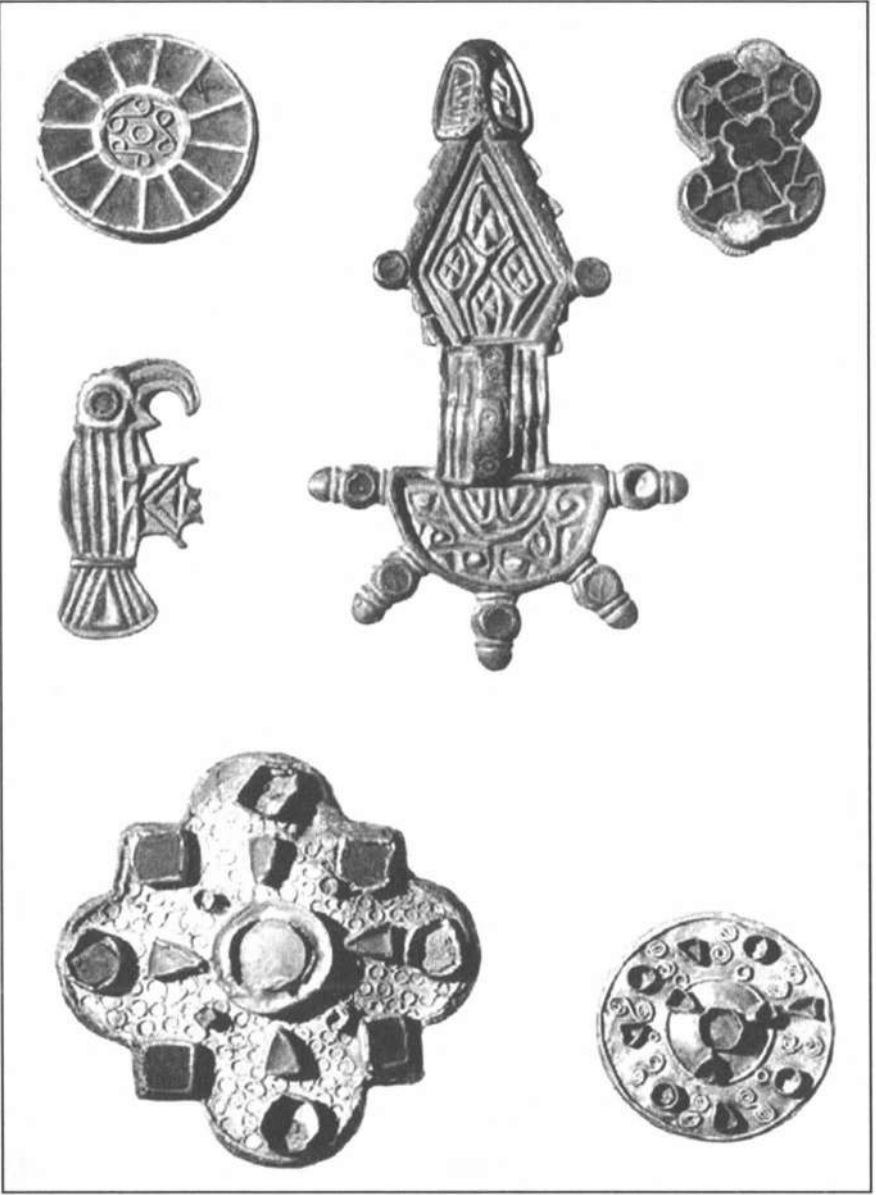
———. *Počátky Premyslovců: Vstup Čechu do dejin*. Prague, Czech Republic:
Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

ALMANYA VE ÇUKUR ÜLKELER

PETER S. WELLS

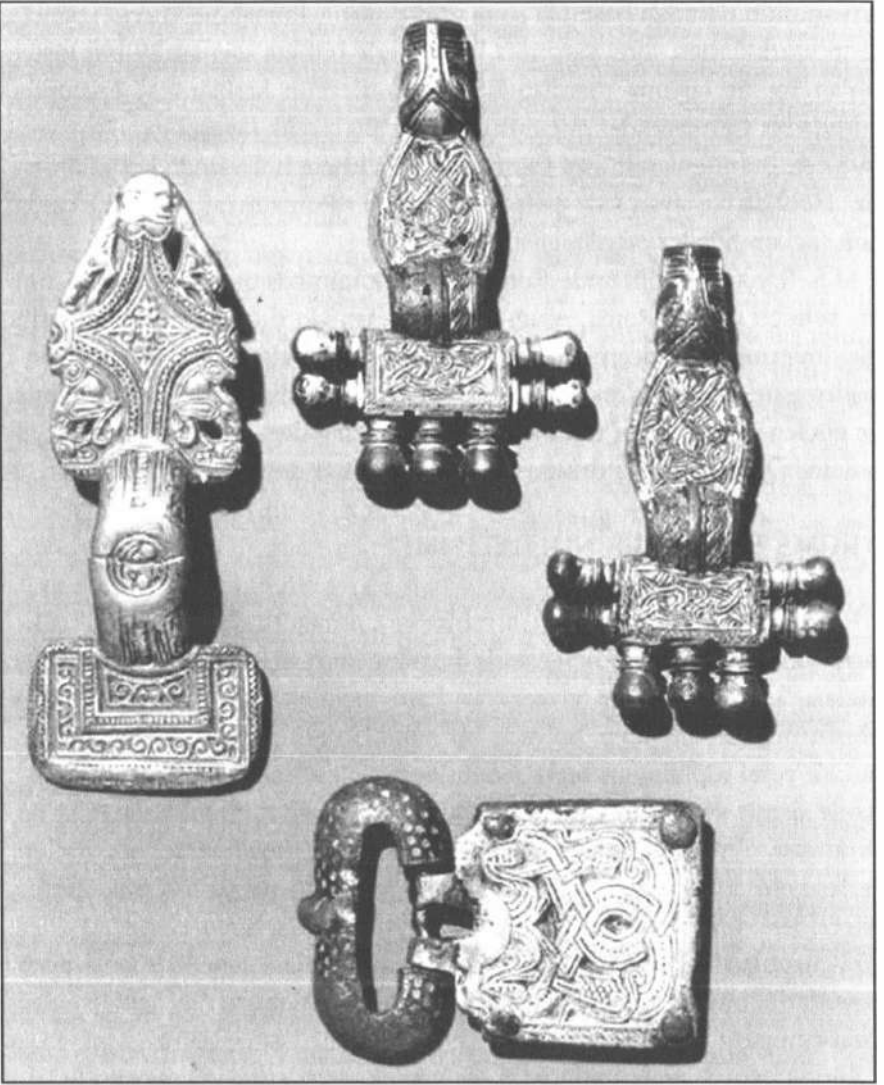
Klasik terminolojiye göre, Çukur Ülkeler'de ve Almanya'da -Ren Nehri'nin güney ve batısında- Roma dönemi, Jül Sezar'ın M.Ö. 51'de tamamlanan Galya fethiyle başlamaktadır. Sonraki beş yüzyıl boyunca bu bölgeler Roma'nın hakimiyetinde kalmıştır. Sezar'ın fethinin hemen ardından; Sezar'ın ordusuyla Rubicon Nehri'ni geçerek İtalya'ya girdiği M.Ö. 49'dan, Octavian'ın -veya Augustus- Roma'da üstün güce kavuştuğu M.Ö. 30'a kadar Roma iç savaş nedeniyle karmakarışık bir hale gelmiştir. Bu dönem boyunca bölgedeki halkların yaşam tarzında büyük bir değişikliğe dair ise pek bulgu yoktur.

Roma yazılı kaynakları, Roma fetihleri zamanından itibaren, yeni kazanılan toprakların Ren'in doğusundan gelen Cermen gruplarının akınlarına maruz kaldığını göstermektedir. Roma İmparatoru Augustus, M.Ö. 16-13 arasındaki yılları Renanya ve Galya'da geçirmiş, Galya'yı korumak üzere nehrin batı yakasında kurulan askeri üsleri idare etmiştir. 19. yüzyıldan beri geniş kapsamlı arkeolojik araştırmalarda, Roma savunma takviyelerinin gelişimine dair birçok bilgi gün yüzüne çıkmıştır. Roma lejyonlarının (5.000-6.000 kişilik) ana üsleri; Hollanda'da Vechten ile Nijmegen'de, Almanya'da Xanten, Moers-Asberg, Neuss, Köln ve Mainz'da kuruludur. M.Ö. 12'den itibaren Roma orduları, Ren üzerinden doğuda Elbe Nehri'ne

Resim 1: 6. ve 7. yüzyılların Frank mücevherlerinde, hayvan üslubu süsleme ve altın-lal kakmalar. Roma-Cermen Merkez Müzesi, Mainz (Almanya). (İzinle çoğaltılmıştır.)

kadar bir dizi sefer düzenlemiştir. M.Ö. 12-7 arasında Roma, doğu yönlü fetihlerde destek olmaları için Ren'in doğusundaki Lippe Nehri'nde de bir grup üs kurmuştur. M.Ö. yak. 10'da inşa edilen ve M.S. 9'da terk edilen

Resim 2: 6. ve 7. yüzyıllara ait Frank mücevherleri.
Roma-Cermen Merkez Müzesi, Mainz (Almanya). (İzinle çoğaltılmıştır.)

Haltern'deki üs, en geniş çaplı kazılan Erken Roma dönemi lejyon kampıdır; yapısı, içlerine yerleştirilen askerler için kasaba işlevi gören bu karma askeri kurumların karakterine ayrıntılı bir bakış sağlamaktadır.

Roma'nın askeri fetihlerini Aşağı Ren'in ötesine genişletme girişimleri; Kuzey Almanya'da Teutoburg Ormanı olarak bilinen bir yerde üç Roma

lejonunun uğradığı baskınla sona erdirilmiştir. Romalı ve Yunan tarihçilerin yazdıklarına göre, yardımcı kuvvetlerle birlikte sayıları 20 bin kişiyi bulan bu üç lejyona mensup Roma askerlerinin katliamına, Arminius adında bir Cermen lider öncülük etmiştir. Bu büyük savaşın yapıldığı yer, 1987'de Bramsche şehrinin yakınındaki Kalkriese bölgesinde keşfedilmiştir. 1989'da başlayan kazı çalışmalarında, bir Roma savaş alanı hakkında çok sağlam bilgiler edinilmiştir.

M.S. 9 yılının Eylül'ünde Roma kuvvetlerinin başına gelen bu facianın bir sonucu olarak; Roma, Aşağı Ren'in ötesindeki doğu topraklarını fetih girişimlerinden vazgeçmiş ve nehrin batı yakasındaki mevkilerini sağlamlaştırmıştır. Augustus'un M.Ö. 16-13 arasında kurduğu üsler genişletilmiş ve güçlendirilmiş, yeni üsler kurulmuştur. Aşağı Ren, sonraki dört yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun sınırı olmaya devam etmiştir.

ROMA EYALETLERİNİN GELİŞİMİ

Renanya'daki Roma üsleri, Galyalılar ve Cermenler olarak bilinen halkların yaşadığı bir refah bölgesinde kurulmuştur. Yeni gelen asker toplulukları, kırsal kesimden yiyecek ve ham maddeler için muazzam talep oluşturmuştur. Bu talep, bölgede bir nakit ekonomisinin başlamasıyla ve birçok yerel topluluğun hızla zenginleşmesiyle sonuçlanmıştır. Üsler, gıda ile demir ve deri gibi kritik maddeler için yerli topluluklarla anlaşma yapmıştır. Yerliler askeri üslerin yakınlarında *vici* (tekil: *vicus*) adı verilen yerleşmeler kurmuşlar, askerlere kazandıkları parayla satın almak isteyebilecekleri -üniformaları için aksesuar, biblo, şarap, bira ve diğer zevkler gibi- ürünleri sağlamışlardır. Bu ticaret toplulukları genellikle çok ciddi boyutlarda büyümüş ve hem askeriye hem de sivil müşteriler için ürünler imal etmiştir.

Birçok üssün yanıbaşında, M.S. ilk yüzyılın ortalarında Nijmegen'de olduğu gibi, önemli kasabalar ve kentler türemiştir. Bu bölgedeki en büyük Roma kenti Colonia Claudia Ara Agrippinensium, bugünkü adıyla Köln'dür. İsa'nın doğumundan önce burada askeri bir üs kurulmuş ve hemen yakınında sivil bir yerleşme baş göstermiştir. Roma Ren filosu Köln'de, şehrin tam güneyinde konuşlandırılmıştır. M.S. ilk yüzyılın ortasında Köln bir sömürge şehri tayin edilmiş, M.S. yak. 85'te ise Aşağı Cermanya eyaletinin başkenti olmuştur. Takip eden yüzyıllarda 15 bin civarında bir nüfusa ulaşmıştır, ki bu Alpler'in kuzeyinde bir Roma şehri için

fazladır. Şehir surlarının ötesinde de birkaç bin kişi daha yaşamaktadır. Köln ve diğer Roma şehirlerinin sakinleri, çoğunlukla ekonomik fırsatların cazibesine kapılarak yeni kent merkezlerine taşınmış bölge yerlileridir. Hükümet görevlileri haricinde, yeni eyaletlere yerleşmek üzere İtalya'dan gelen pek kimse yoktur. Örneğin araştırmacılar Köln'deki insanlardan Romalılar olarak söz ettiklerinde, esasen Roma'dan gelen insanları değil, Romalı yaşam tarzının unsurlarını benimseyen yöre halkını kastetmektedir.

Roma Kuzey Galya'nın kırsal kesimlerine villa tarımsal üretim sistemini getirmiştir. Villa, sahibinin ve ailesinin konutu etrafında kurulu bir mülk sistemidir. Eğer sahipleri varlıklı kişilerse, konutlar büyük ve gösterişli olabilir; ancak mütevazı olanlar da vardır. Villanın etrafında tarlalar, bahçeler, bostanlar ve genellikle demir araç-gereçler yapmak için bir demirhane ile gerekli kapları üretmek için bir çömlek imalathanesini de içeren atölyeler bulunmaktadır. Zengin mülk sahiplerinin, villanın tarım ve zanaat işlerini yapan kiracıları vardır. İdeal olarak villalar, sakinlerinin ihtiyaçlarının çoğunu üreten, ekonomik yönden bağımsız birimlerdir; ancak ayrıca buralarda kent merkezlerinde üretilen veya diğer bölgelerden ithal edilen ürünlerin takası için, ticari üretim fazlalıkları da sağlanmaktadır. Birçok durumda, yerli Geç Demir Çağı nüfuslarının tipik evleri zamanla Renanya'daki Mayen'de olduğu gibi- Roma villasının versiyonlarına dönüştürülmüştür.

Hayatın diğer alanlarındaki arkeolojik bulgular, yerli kültür geleneklerinin devamlılığını, yeni Roma teorileri ve uygulamalarının ise ancak kademeli bir bütünleşmesini işaret etmektedir. Moselle Nehri vadisindeki büyük Wederath mezarlığında yapılan kazı çalışmaları, M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda bile mezarların düzenlenmesinde ve mezar eşyası olarak konacak nesnelerin seçiminde geleneksel cenaze usullerine ait unsurların devam ettirildiğini göstermektedir. Tanrılara ibadet edilen yerlerde de, yeni Roma temalarıyla geleneksel yerli temaların karma etkileşimi görülmektedir. Hollanda'da yer alan Empel'de, arkeologlar madeni broşların, sikkelerin ve diğer nesnelerin tarih öncesi Demir Çağı süresince tortulaştığı bir ritüel alanı bulmuştur. Roma dönemine gelindiğinde, alana dikdörtgen biçiminde tipik bir Gallo-Roma tapınağı inşa edilmiş ve insanlar aynı kategorilerde ritüel adakları biriktirmeye devam etmiştir. Ayrıca tapınılan Tanrılar da yerel ve Roma karışımı bir tablo sergilemektedir. Empel'de kendisine adaklar sunulan Tanrı'nın adı -Romalı ve yerli adlarını birlikte ihtiva eden- Hercules Magusenus'dur. Roma dönemi başladıktan sonra bile, Renanya'nın ge-

leneksel ana tanrıçalarına taşra panteonunda özel bir yer verilmiştir. Ren Nehri ağzında, Kelt Tanrıçası Nehalennia Kuzey Denizi'ne yelken açan Roma dönemi tüccarları için ibadet nesnesi olmaya devam etmiştir.

M.S. 1. ve 2. yüzyıllar, Roma Renanyası'nda ve Kuzeydoğu Galya'da büyük refah zamanlarıdır. Bölgede doğal kaynaklar boldur ve Ren Nehri malların nakliyesini kolaylaştırmaktadır. Ancak M.S. 3. yüzyılın ortasına gelindiğinde, en büyük huzur ve refah dönemi geride kalmıştır. Doğudan gelen -Romalı yazarların Franklar olarak bildiği- savaşçı grupların istilaları, Roma Renanyası'nın başına bela olmuştur.

REN SINIRININ KARŞISI

Sezar'ın Galya seferleri zamanından itibaren (M.Ö. 58-51), Ren'in doğusundaki topraklarda erkekleri silah takımlarıyla gömme uygulaması yaygın hale gelmiştir. Tam silah takımı uzun bir demir kılıç, iki mızrak ve bir kalkandan oluşmaktadır; ancak çoğu kez bir mezarda ancak bir veya iki mızrak, bazen ek olarak bir de kalkan bulunmaktadır. Her ikisi de eski Doğu Almanya'da yer alan Grossromstedt ve Schkopau'da büyük mezarlıklar kazılmıştır. Zengin silah mezarlarının çoğunda, ayrıca mahmuzlar ve tunç Roma kapları vardır. Silahların defin ritüelinde üstlendikleri yeni rol, harbiyeye atfedilen yeni bir önemin göstergesidir. Bu belki de Sezar'ın Galya seferlerine ve M.Ö. 55-53'te Ren boyunca düzenlediği baskınlara bir tepkidir; ancak mahmuzların ve Roma kaplarının bulunduğu mezarlar başka bir sebep öne sürmektedir. Sezar Galya fetihleriyle ilgili kendi anlatımlarında; Roma ordusuyla birlikte savaşmak üzere, özellikle ata binmekteki namlarından ötürü süvari olarak, Cermen birlikleri kiraladığından söz etmektedir. Belki silah, mızrak ve Roma kapları ihtiva eden mezarların bazıları da; Roma ordusu içerisinde savaştıktan sonra itibarlarının ve Roma'ya sundukları başarılı ücretli askerlik hizmetlerinin işaretleriyle gömülmek üzere evlerine dönen adamları temsil etmektedir.

Bazı erkeklerin silah takımları, Roma kapları ve kimi zaman binicilik donatılarıyla gömülmesi, Roma ve Erken Orta Çağ dönemleri boyunca revaçta olmaya devam etmiştir. Aşağı Elbe Nehri civarında, Hamburg yakınlarındaki Harsefeld ve Putensen'dekiler gibi M.S. ilk yüzyıla ait büyük mezarlıklar, bu uygulamanın çok sayıda örneğini içermektedir. Bazı mezarlarda sadece silahlar ve Roma kapları değil, hem yerel hem Roma menşeli incelikle işlenmiş altın ve gümüş süs eşyaları da mevcuttur. Olağandışı

zenginliğe sahip bu mezarlar, Lübsow grubu olarak bilinmektedir. Bu tür mezarlar Ren'in doğusunda, kuzeyde Norveç'ten güneyde Çek Cumhuriyeti'ne ve doğuda Polonya'ya kadar geniş bir coğrafya çapında görülmektedir. Varlıkları, Ren'in doğusundaki halklar arasında belirgin statü farkları bulunduğunun işaretidir. Mezar yapısında ve eşyalarındaki benzerlikler; Kuzey Avrupa'nın farklı bölgelerindeki seçkinlerin, ortak simgelere ve değerlere sahip olduğunu ve defin uygulamalarında bunları sergilediklerini göstermektedir.

Ren'in kuzeyinde Hollanda'da, doğusunda Almanya'da bulunan yerleşmeler Roma dönemi boyunca küçük kalmışlardır; bunların çoğu çiftlik yerleşimleri veya çok küçük köylerdir. Birçoğu Ren'in karşısındaki Roma dünyasıyla etkileşime dair bulgular barındırmaktadır. Hollanda'daki Rijswijk'te yapılan kazılar; M.S. 30-120 arasında çiftlik hayatı süren ardıl nesillerin yavaş yavaş Roma mimari yaklaşımlarını benimseyip, Roma çanak-çömlekleri ve madeni eşyalarını kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Hollanda'daki Wijster ve Almanya'nın Kuzey Denizi kıyısındaki Feddersen Wierde bölgelerinde ortaya çıkan çok sayıda Roma çanak-çömleği, sikke, broş, cam boncuk ve kapla birlikte Mayen'de bulunan bileği taşları; sınırın karşı tarafıyla kurulan etkileşimleri kanıtlamaktadır.

Ren'in doğusundaki ilk yerli yazı formu M.S. 1. veya 2. yüzyıl zarfında yaratılmıştır. En erken tarihli Runik eserler, madeni nesneler -bilhassa kadınların mücevherleri ve erkeklerin silahları- üzerine kazınan kısa yazılardır. Runik harfler, Roma'nın Latin alfabesine ve alfabenin konuşulan sözleri temsil ediş şekline aşina olan kişiler tarafından oluşturulmuştur. Bilinen en eski Runik formların (Schleswig-Holstein'da Meldorf'tan çıkarılan bir tunç fibula üzerindeki gibi) bulunduğu yerler, bu gelişmenin Kuzey Almanya ve Danimarka'da meydana geldiğini göstermektedir.

MEROVENJ DÖNEMİ (M.S. 482-751)

Merovenj dönemi, Erken Orta Çağ için adını ilk Frank hanedanının kurucusundan alan tarihsel bir tanımdır. Bu dönemin başlangıcından itibaren etkin Roma iktidarı parçalanmış haldedir, ancak Roma birçok yerel liderin zihninde önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Renanya'da ve Çukur Ülkeler'de egemen grup Franklar olarak bilinirken; Renanya'nın doğusundaki Kuzey Almanya'da ise Saksonlar olarak tanımlanan gruplar baskındır. Köln ve Mainz gibi eski Roma kent merkezlerinin çoğu, Erken

Roma dönemine göre yaşanan azalmaya rağmen önemli nüfus merkezleri olmaya devam etmektedir.

Belçika'daki Tournai'de keşfedilen Frank Kralı Childeric'in mezarı, Roma dünyası ile yeni Cermen toplumları arasındaki karmaşık nüfuz etkileşimlerinin sağlam örneklerini sergilemektedir. Geç Roma yazılı kaynaklarında; Childeric'in Renanya'yı Sakson istilalarından korumak üzere, Geç Roma ordusunun emrinde Cermen birliklerine kumandanlık eden yerel bir Frank kralı olduğundan söz edilmektedir. M.S. 481-482'de ölen kralın mezarı, Roma ve kendi Cermen kökenleriyle ilgili karmaşık rolünü yansıtmaktadır. Portresinin ve Latince adının yer aldığı altın bir mühür yüzüğü ile Roma imparatorlarının Roma'ya hizmet veren liderlere geleneksel olarak hediye ettiği türden altın bir fibula, Roma dünyasıyla bağlantısını işaret etmektedir. Altın-lal işlemeli bir kına konmuş bir kılıç dahil olmak üzere tam teçhizat silahlar ve altın bir bilezikle gömülmesi ise, cenazesinin yerli usullerin geleneksel ritüellerini barındırdığını göstermektedir.

Tournai'de yapılan diğer kazı çalışmaları, cenaze ritüelinin bir parçası olarak en az 21 atın kurban edildiğini ve mezarının etrafına üç çukur içinde gömüldüğünü ortaya çıkarmıştır; ki bu da Roma dünyasının yabancı olduğu, ancak Cermen toplumlarında yaygın bir uygulamadır.

Roma döneminin sonuna doğru, Cermen sanatı olarak anılan yeni bir süsleme üslubu baş göstermiştir. Bu üslup kendilerini Roma geleneklerinden ayırmak isteyen halklar arasında bir kimlik göstergesi olarak önem kazanmış, 5. ve 6. yüzyıllarda iyice gelişmiştir. Çıkış noktaları değişkendir ve Erken Orta Çağ dönemi toplumlarını şekillendiren çeşitli etkileri yansıtmaktadır. Çentik oyma olarak bilinen bezeme tekniği -hakkak bıçağıyla bir yüzeydeki metal talaşlarını yok etme- bir dönem askerlerin kemerlerindeki aksesuarları süslemek için kullanılan Roma tekniklerinden alınmıştır. Karakteristik hayvan figürlü süslemeler, kökenlerini Orta ve Kuzey Avrupa'nın eski sanatsal geleneklerinden almaktadır. Childeric'in mezarı gibi seçkinlere ait bağlamlarda bulunan lal kakmalı altın, Karadeniz'in kuzeyinde Gotlar olarak bilinen halkla ilintili geleneklerden uyarlanmış önemli bir yeni tarzdır (Resim 1 ve 2). Bu yeni tarz, başta kişisel aksesuarlar ve silahlar olmak üzere çeşitli nesnelere uygulanmıştır.

4. yüzyılın başından itibaren Renanya'daki Roma şehirlerinin çoğunda Hristiyan camialar etkindir. Bir dizi yeni inanç ve uygulamanın benimsenmesiyle ilgili arkeolojik bulgular karmaşıktır. Erken dönem kiliseleri, üzerlerinde hac işareti olan nesneler ve defin uygulamalarındaki değişimler hep

birlikte yeni dinin kabulüne dair somut kanıtlar teşkil etmektedir. Tıpkı Roma dini törenleri ve bunların geleneksel uygulamalarla bütünleşmesi gibi (Empel'de görüldüğü üzere); Hristiyanlığın kabulü de, Hristiyanlık öncesi uygulamaların yenileriyle yer değiştirmesi değil, geleneklerin karmaşık düzenlerde bütünleşmesi şeklinde sonuçlanmıştır.

Örneğin Bonn'da, şimdiki katedralin altında yapılan kazılar; ana tanrıçalar dahil olmak üzere Hristiyanlık öncesine ait birçok heykelin, bir 4. yüzyıl kilisesinin temelinde kullanıldığını göstermiştir. İnşaat işçileri bu eserlere sadece kullanışlı taş muamelesi yapmış olabilir; ancak yeni dini yapıya ve onun anlamına -hem gerçekten hem mecazen- dahil edilmiş olmaları daha kuvvetle muhtemeldir. Erken Hristiyan mezarlarını Hristiyan olmayanlardan ayırmak çoğu kez zordur. Köln Katedrali'nin altında yapılan araştırmalar sırasında, arkeologlar küçük bir kilisenin içindeki bir odada M.S. yak. 520'ye ait bir kadın mezarı bulmuştur. Kadın, Hristiyanlık öncesi geleneklere özgü mezar eşyası öğeleriyle donatılmıştır; ince altın zincirle süslenmiş bir saç bandı, bir nazarlık kutusu, süslü madeni aksesuarları olan bir kemer, kristal bir küre ile toprak, cam ve tunçtan yapılmış kaplar bunlar arasındadır. Mezar asamblesi Hristiyan nitelikte olmasa da, mezarın yeri öyledir. Mezar mahiyetindeki bu müphemlik o dönemde yaygındır. Renanya'nın Geç Roma şehirlerinde Hristiyanlık benimsenirken, Kuzey Avrupa'nın diğer bölümlerinde farklı gelenekler uygulanmaktadır. Örneğin Schleswig-Holstein'deki Thorsberg'de, bölgenin antik çağlarından kalma bir uygulamanın devamı olarak, yerli tanrılara bir gölet içerisinde çok sayıda silah ve süs eşyası sunulmaktadır.

Renanya'da farklı halk toplulukları arasındaki etkileşimlerin ve değişen inanç ve ritüel modellerinin çetrefilliği, Krefeld-Gellep'de 5 binden fazla mezarın kazıldığı mezarlıkta örneklerini bulmaktadır. 3. yüzyılda mezarlık, küçük bir Roma garnizonu ve onunla ilişkili sivil bir yerleşme tarafından kullanılmıştır. Defin uygulaması zamanın Roma standardındadır; olağandışı zenginlik sergilemeyen, silahsız inhumasyon mezarlarında sadece birkaç seramik veya cam kap ile bir veya iki mücevher parçası vardır. 4. yüzyıl zarfında, hakim yön kuzey-güneyden doğu-batıya dönmüştür ve mezar eşyaları sayıca azalmıştır; bunlar Hristiyanlığın kabulüyle bağlantılı değişimlerdir. 5. yüzyılın başlarında ise, mezarlıktaki birçok erkek mezarında silahlar ve kadınlarınkinde Cermen mücevher takımlarıyla kendisini belli eden yeni bir defin uygulaması ortaya çıkmıştır. Bu değişim, Ren'in doğusundan farklı uygulamalara sahip yeni halkların gelişiyle açıklanmaktadır.

M.S. yak. 525'e tarihlenen olağanüstü zenginlikle donatılmış bir mezar, Renanya'da 6. yüzyıl zenginlerine ait bir dizi mezarın temsilcisidir. 1728 numaralı mezar, Ren'in doğusunda bulunan daha önceki zengin mezarlara benzer mahiyette nesneler içermektedir. Birçoğu altın ve lal ile bezenmiş silahlar, altın ve gümüşle süslenmiş binicilik teçhizatı, Geç Roma atölyelerinden çıkma özenle işlenmiş tunç ve cam kapların yanı sıra, bir dizi altın ve gümüş kişisel süs eşyası da mevcuttur. 6. yüzyılda Krefeld-Gellep'deki mezarların çoğunluğu çok daha mütevazı donanımına sahiptir; ancak daha önceki uygulamaların aksine, erkek mezarlarında çoğu kez silahlar, kadınlarınkinde ise oldukça değerli kişisel süs eşyası asambrajları bulunmaktadır. 6. ve 7. yüzyıllarda *Reihengräberfelder* (sıra-mezar mezarlıkları) adı verilen büyük mezarlıklar yaygındır. Krefeld-Gellep'deki gibi genellikle geniş alanlara yayılmış olan bu mezarlıklar, birçoğu mezar eşyası yönünden zengin, sıra sıra dizilmiş binlerce mezardan oluşmaktadır. Bunlar Renanya'da ve Çukur Ülkeler'deki Roma İmparatorluğu'nun parçası olmuş bölgelerde yaygındır; ancak Ren'in doğusunda ender görülmektedir.

Roma sonrası dönemde (M.S. 450-800), Çukur Ülkeler ile Kuzey Almanya'da yerleşimler çoğunlukla küçük köylerde ve bölgesel ölçekli ticaret merkezlerindedir. Köln ve Trier gibi birkaç yerde kentli nüfuslar tutunmuş olsa da, M.S. ilk birkaç yüzyıl zarfında zirveden düşüşe geçmişlerdir. Kırsal kesimde villaların modası geçmiş, mimaride -dal örgülü duvarları desteklemek üzere yere saplanan ahşap dikmelere dayalı- geleneksel tekniklere dönüşmüştür. Münster yakınlarındaki Warendorf'da M.S. 650-800 arasında kurulan bir yerleşme, aynı anda dört çiftlik birden ihtiva etmektedir. Büyük ve dayanıklı inşa edilen direkli yapılar, hem insan hem de hayvanların barınma ihtiyacını karşılarken, daha küçük yapılar da baraka ve atölye işlevlerini görmüştür. İnsanların kullandığı çanak-çömleklerin çoğu yerli üretim olan kaba seramiktir, ancak Renanya'dan birtakım daha ince mamuller de getirilmektedir. Demir işçiliği ve dokumacılığın varlığı bellidir. Topluluk üretim fazlası tarım mahsulleri ortaya koymakta; bunları cam boncuklar, kaplar ve Mayen'deki taş ocaklarında bazalttan imal edilen bileği taşlarıyla takas etmektedir.

KAROLENJ DÖNEMİ (M.S. 751-911)

Çukur Ülkeler'de ve Alman Renanyası'nda, Karolenj dönemi süresince siyasi örgütlenme, din ve ticarete büyük değişimler görülmektedir. Mero-

venj döneminin Frank kralları yavaş yavaş daha büyük krallıklar meydana getirmişler; M.S. 800 yılında Papa III. Leo, Roma'da Şarlman'a bölge imparatoru tacını giydirmiştir. Bu olay Frank krallarının bir araya gelmiş gücünü, Hristiyanlığın Frank dünyası için önemini, Roma'da Frank gücünün değerinin onaylanmasını, Şarlman'ın siyasi ve kültürel gayelerini Antik Roma'ninkilerle birleştirme merakını simgelemektedir. Bu bağlantıları, başkent Aachen'de inşa edilen ve Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nin planında tasarlanan kraliyet şapeliyle de açıkça ortaya koymuştur. Hatta İtalya'dan Aachen'e mermer kolonlar getirterek, kendi planlarıyla Roma'nın geçmişteki azameti arasındaki bağları vurgulamak istemiştir. Şarlman'ın siyasi iktidar faaliyetlerini yürüttüğü kraliyet salonu, şapele doğrudan bağlanmakta, dünyevi güç ile dini otoritenin birleşmesini somut olarak ifade etmektedir.

Hristiyanlığın hayatın önemli bir unsuru haline gelmesiyle, gitgide daha büyük kiliseler inşa edilmiştir. *Reihengräberfelder* geleneği terk edilmeye yüz tutmuştur; zira Hristiyan cenaze uygulamaları, mezarlara nesnelerin -özellikle yiyecek ve içecek- konmasının önüne geçmiştir. Mezarlıklar kiliselerin yanbaşıda tesis edilmiş; rahipler ve seçkin vatandaşların yüksek statülü mezarları, kilise temellerinin altına yerleştirilmiştir. *Ad sanctos* olarak bilinen bu uygulamada, altarnın en gözde konumlar altarnın önündekilerdir.

Geç Merovenj ve Karolenj dönemlerinde ticaret gelişmiştir. Renanya'da, batı yakasında Köln'ün güneyindeki Badorf'ta ve daha sonra Pingsdorf'ta, ihracata yoğunlaşan büyük çanak-çömlek endüstrileri palazlanmıştır. Bu atölyelerin ürünleri Renanya'nın her yerinde ve daha da uzaklarda, Kuzey Almanya, İskandinavya ve Britanya'da bile ortaya çıkmaktadır. 7. Yüzyılın sonlarında Kuzey Avrupa genelinde yeni ticaret kasabaları kurulmuştur.

Ren'in Hollanda'daki bir kolu üzerinde yer alan Dorestad, Şarlman'ın krallığının ana limanı olmuştur; Kuzey Denizi ve Baltık sahillerinin her yerinden mallar buraya getirilmekte, Renanya'da üretilen çanak-çömlek, bazalt bileği taşları ve diğer ürünler de buradan dışarı çıkmaktadır. Dorestad büyük bir transit limanı olmasının yanı sıra; 9. ve 10. yüzyıllarda Kuzey Avrupa çapında ortaya çıkan ticaret kasabalarının çok sayıda tipik endüstrisine de ev sahipliği yapmıştır. Dorestad'daki zanaat işçileri maden işlemiş, kehribar ile kemik oymacılığı yapmış ve tekstil ürünleri dokuştur. Schleswig-Holstein'deki Jutland Yarımadası'nın güney uzantısında, Haithabu (Hedeby) limanı hızla gelişen kozmopolit bir merkez haline gelmiştir. Kuzey Denizi ile Renanya, İskandinavya ve Baltık ülkelerinin li-

manları arasında gidip gelen mallar burada aktarılmaktadır (Resim 3). Kuzey Fransa'daki Quentovic'te ve her ikisi de Kuzey Almanya'da yer alan aşağı Elbe Nehri'ndeki Hamburg ile Baltık kıyısındaki Ralswiek'te de benzer gelişmeler görülmektedir.

Aachen Şarلمان'ın kraliyet başkenti olsa da, bu dönemde Kuzey Almanya'da veya Çukur Ülkeler'de hala büyük şehir merkezleri bulunmamaktadır. Köln ve Mainz gibi yerlerdeki eski Roma merkezleri, üretim ve ticaret kasabaları olmaya devam etmiştir; ancak faaliyet Roma dönemine nazaran epey düşük bir ölçektedir. Warendorf'ta kazılan alandaki gibi büyüyen tarım köyleri, zamanın ticaret sistemlerine etkin katılımı bir refah ekonomisi yaratmıştır; ancak bu ekonomi sahiller ve büyük nehir sistemleriyle sınırlı kaldığından, kasaba hayatına dair hiçbir iz yoktur. Kuzey Almanya'nın doğu bölgelerinde statü farkları, yerleşme sistemlerinde başarıyla temsil edilmektedir. Örneğin Tornow'da, köyün üzerinde konuşlanmış bir kalede sadece önemli savunma yapıları değil, -belli ki hepsi yerel seçkin gruplarca yönetilen- çok büyük depolama yapıları ve atölyeler de bulunmaktadır.

10. yüzyılda Karolenj döneminin sonuna gelindiğinde, Çukur Ülkeler ve Kuzey Almanya genelindeki topluluklar; Dorestad, Haithabu ve Ralswiek gibi ticaret kasabalarının temsil ettiği gelişen ekonomiye bütünüyle bağlı haldedir. Ren'in batısındaki bölgelerde, Roma'nın hatıralarına eşlik eden imparatorluğun fiziksel kalıntıları; siyasi iktidar üzerine olduğu kadar mimari, din, sanat ve süsleme üzerine de düşündürülen önemli bir etkiye sahiptir. Roma yönetimini doğrudan deneyimlememiş olan doğudaki topraklarda, geçmişe dair düşünceler ve onun şimdiyle kurduğu bağlantılar farklıdır. Renanya bin yıl daha, batıyla doğu arasında önemli bir kültürel bölünme yeri olarak kalacaktır.

Ayr. bkz. Cermenler (Cilt 3, Bölüm 6); Merovenj Frankları (Cilt 4, Bölüm 7); Baltık ve Karadeniz arasında Gotlar (Cilt 2, Bölüm 7); Childeric'in Mezarı (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Erdrich, Michael. *Rom und die Barbaren: Das Verhältnis zwischen dem Imperium Romanum und den germanischen Stämmen vor seiner Nordwestgrenze von der späten römischen Republik*

bis zum gallischen Sonderreich. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 2001.

Fehring, Günter. *The Archaeology of Medieval Germany*. New York: Routledge, 1991.

Geary, Patrick J. *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*. New York: Oxford University Press, 1988.

Halsall, Guy. *Settlement and Social Organization: The Merovingian Region of Metz*. New York: Cambridge University Press, 1995.

Hodges, Richard. *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade A.D. 500–1000*. 2d ed. London: Duckworth; New York: St. Martin's, 1989.

James, Edward. *The Franks*. New York: Blackwell, 1988. Randsborg, Klavs. *The First Millennium: A.D. in Europe and the Mediterranean: An Archaeological Essay*. New York: Cambridge University Press, 1991.

Roymans, Nico, ed. *From the Sword to the Plough: Three Studies on the Earliest Romanisation of Northern Gaul*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.

Theuvs, Frans ve Janet L. Nelson, eds. *Rituals of Power: From Late Antiquity to the Early Middle Ages*. Leiden, Netherlands: Brill, 2000.

Wamser, Ludwig, Christof Flügel ve Bernward Ziegeus, eds. *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer*. Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 2000.

Wells, Peter S. *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999.

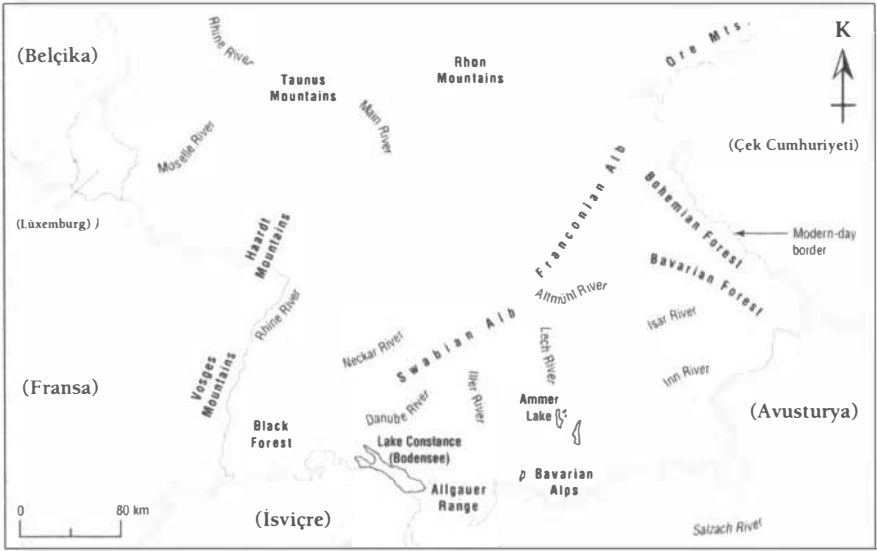
Wieczorek, Alfred. *Die Franken: Wegbereiter Europas: 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.* Mainz, Germany: Verlag Philipp von Zabern, 1996.

GÜNEY ALMANYA

THOMAS FISCHER

Bugünkü Güney Almanya; Bavyera ve Baden-Württemberg eyaletleri ile Hessen eyaletinin güney bölümünü kapsamaktadır. Sınırları güneyde Alp-ler, Bodensee Gölü ve Yukarı Ren Nehri'nin Basel'e yayılan doğu-batı kesitiyle belirlenmiştir. Doğuda Fichtelgebirge (Bavyera'nın kuzeydoğusunda-ki, at nalı şeklinde dizili sıradağlar, Ç.N.), Bavyera Ormanı ve Yukarı Pala-tina Ormanı ile sınırlanmıştır. Kuzey sınırını Taunus, Vogelsberg ve Rhön alçak sıradağları ile Franconian Ormanı; batı sınırını ise Vosges Dağları'nın doğusundaki Yukarı Ren Ovası oluşturmaktadır.

Diğer önemli alçak sıradağlar; Odenwald, Spessart, Steigerwald, Kara Orman, Suabiya Jura ve Frankonya Jura dağlarıdır. Bereketli tarım bölge-leri Wetterau, Main Vadisi, Yukarı Ren Ovası, Orta Neckar bölgesi, Nörd-linger Ries ve Gäuboden adı verilen Doğu Tuna Vadisi'dir. Güney Alman-ya Orta Avrupa'nın en büyük iki nehrine ortaktır. Ren'in yukarı yatağı ile Bodensee Gölü'nün batı kıyısı, batıda hayati bir nakliye eksenini oluşturmaktadır. Orta Avrupa'nın en önemli doğal doğu-batı bağlantısı olan Tu-na, Güney Almanya'dan doğmaktadır. Nakliye aksları oluşturan diğer önemli nehirler de Main ile Neckar'dır.

Ana hatlarıyla Güney Almanya.

TARİHSEL GELİŞİM

Geç Antik Çağ'da, bölge açıkça iki bölüme ayrılmıştır. Ren'in batısında I. Cermanya, Maxima Sequanorum ve I.-II. Raetia eyaletlerine, Bodensee Gölü'nün güneyine uzanan Geç Roma dönemine ait Tuna-İller-Ren *limes*'i (sınır bölgeleri); ve İller'in doğusunda Bregenz-Kempton'den başlayıp, İller boyunca Tuna'nın güneyine ve İller'in ağzının doğusuna yayılan bir hat. Cermen kavimler olan Alemanlar, Burgonlar ve Yutunglar M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğu yıkılana kadar bu bölgenin doğu ve kuzeyini yurt edinmişlerdir. 5. yüzyılın ortasından itibaren, Alemanlar'ın bölgesi Ren'in sol kıyısında ve Tuna'nın güneyindeki eski Roma bölgesine doğru genişlemiştir. Lech o zamanlar yeni Bavyerler kavminin sınırını oluşturmaktadır, bunlar M.S. 493'ten 536'ya kadar Ostrogotlar'ın egemenliği altında kalmış ve sonra genel hatlarıyla Merovenj krallığına katılmıştır.

Daha M.S. 500'de, Frank Suabiya Düklüğü'nün kurulmasıyla Aleman hakimiyeti sona ermiştir. 6. yüzyılın sonuna doğru, Frank ilerleyişi Güney Hessen ve Kuzey Bavyera'yı da Main'a kadar kuşatmıştır. Daha sonra Yutunglar'ın soyundan gelenler ile Türingen nüfusunun bir kısmı Frank İmparatorluğu'na veya Frank Düklüğü'ne dahil olmuştur. Frank koloniciliği sürerken, Kuzey Bavyera'nın doğu bölümündeki Slav kabileleri de 8. yüz-

yılda Frank egemenliği altına girmiştir. Agilolfingler'in büyük ölçüde bağımsız olan Bavyera Stem Düklüğü (*Stammesherzogtum*; Kabile Düklüğü, Ç.N.), M.S. 788'de Şarlman tarafından işgal edilmiş ve Franklar'ın hükmettiği bir düklüğe dönüştürülmüştür. Bugün Güney Almanya olan topraklar, o dönem Franconia, Suabiya ve Bavyera düklüklerinin bulunduğu yerlerdir. Verdun Antlaşması'nın ardından (M.S. 843) Güney Almanya, Karolenj Kralı Cermen Ludwig'in egemenliğinde Doğu Frank Krallığı'na tabi olmuştur. 10. yüzyıl zarfında, Cermen İmparatorluğu'nun Sakson kralı I. Henry'nin yönetimi altında olan Güney Almanya Magyarlara'ın yağma akınlarından fena halde muzdarip olmuştur. Bu istilalar M.S. 955'te Augsburg'da Büyük Otto komutasında yapılan Lechfeld Savaşı ile sona ermiştir.

ALEMANLAR

Aleman kavmi M.S. 3. yüzyılda, Elbe bölgesinden çeşitli Cermen gruplarının birliği olarak şekillenmiştir. Yeni kabile M.S. 233'ten sonra kararlı biçimde *limes* bölgesine, ötesindeki eyaletlere ve İtalya'ya düzenlenen yağma akınlarına katılmıştır. *Limes*'in M.S. 259-260'ta çöküşünün ardından, taşrada bir Roma nüfusunun devamlılığına dair arkeolojik bulgular yok denecek kadar azdır. Roma askeri kampları ve *villae rusticae* (çiftlikler) dahil olmak üzere yerleşmeleri, terk edilmiş ve yıkılmıştır. 4. yüzyılda Alemanlar'ın fethi ve işgaline kadar *limes* bölgesine yeniden yerleşim olmamıştır.

Erken dönem Aleman kolonizasyonunun çeşitli merkezlerini saptamak mümkündür. Bu merkezler; Yukarı ve Orta Neckar bölgesi, Heilbronn bölgesi, Neckar'ın ağız civarındaki alan, Brenz Vadisi ve Ostalb, Breisgau ve eski *limes* bölgesinin dışında uzanan Tauber Vadisi'ni kapsamaktadır. Aleman bölgesinde özellikle göze çarpan, çok sayıda tepebaşı yerleşmesidir. 21. yüzyılın başlarında edinilen bilgiler ışığında; Güney Almanya'da Geç Roma'ya ait Danube-İller-Rhine *limes*'inin uzağında kalan Cermen-Aleman bölgesinde tepebaşı yerleşmeleri inşa edilmesi, daha önceki yerel Cermen gelenekleriyle örtüşmemektedir. Yine de 3. yüzyılın sonlarından itibaren Geç Roma döneminin Danube-İller-Rhine *limes* bölgesinde kurulan askeri ve sivil tepebaşı alanlarında örnekleri açıkça mevcuttur.

Bulgular, Aleman tepebaşı yerleşmelerinin 4. yüzyıla kadar kurulmadığını ve 5. yüzyılın bitiminden itibaren de iskanlarının durduğunu göstermektedir. Alanların çoğu M.S. yak. 500'de terk edilmiştir; bu durum Alemanlar'ın Franklar karşısındaki yenilgisiyle açıklanabilir. Aleman tepebaşı

yerleşmeleri ile kimi zaman onların peşinden kurulan Geç Merovenj-Karolenj kaleleri arasında bir devamlılığa dair kanıt yoktur. Bu alanların içinde en ayrıntılı araştırmaya tabi tutulan Urach yakınlarındaki Runder Berg'dir.

Eski *limes* bölgesinde, Roma villalarına yerleşmeye devam edilmiştir. Bu uygulama ve Romalılar'ın açtığı toprakların kullanımı, terk ile yeniden kullanım arasında çok kısa bir dönem geçtiğini işaret etmektedir. Güneybatı Almanya'da da Aleman yerleşimine dair en fazla kanıt, mezarların tarzından ve tek başına, rastgele veya tesadüfi buluntulardan çıkmaktadır. Daha büyük bazı yerleşmeler de düzenli olarak kazılmıştır. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Sontheim yerleşmesinde araştırmacılar; nispeten büyük ahşap direkli evler, 7 direk çukuru olan yuvarlak bir depo yapısı dahil olmak üzere direklerle inşa edilen daha küçük ekonomik binalar ve yerleşmenin geri kalanından devasa bir kazık çitiyle ayrılan, iç yapılaşmanın (en büyüğü 70 metre) bulunduğu dikdörtgen bir alan tespit etmiştir. Buranın toplumsal statüsü yüksek bir grubun müstahkem mevkiisi olduğu düşünülmektedir. Büyük miktarlarda demir cürufu, demir işçiliğinin Sontheim'in ekonomik dayanaklarından biri olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Breisgau'da yapılan büyük çaplı kazılar da, 4. yüzyıldan itibaren artan erken dönem Aleman yerleşmesini işaret etmektedir. 5. yüzyılın ortasından sonra, Aleman yerleşme bölgesi hızla genişlemiş; Alsas, Kuzey İsviçre, Swiss Midland (Jura sıradağları ile Alpler arasındaki kesim, Ç.N), Baviera Suabiyası'ndan Lech'e uzanan Yukarı Suabiya bölgesi ve Algäu'yu içine almıştır. 7. yüzyıla kadar bu kolonizasyonu gerçekleştiren Alemanlar, uzun süre Franklar'ın yönetimi altında kalmıştır.

Alemanlar uzun zaman siyasi bağımsızlığı nail olamamıştır. 5. yüzyılın sonu, Alemanlar'ın Franklar ile savaşı ve yenilmesiyle karakterize edilmektedir. M.S. 496-497'deki yenilginin ve 506'da çıkardıkları isyanın bastırılmasının ardından, Alemanlar krallıklarını ve bağımsızlıklarını kaybetmiştir. Alemana, Suabiya Düklüğü'ne dönüşmüş; arada bir az veya çok Frank İmparatorluğu'na bağlanan bir bölge haline gelmiştir. Arkeolojik olarak bu köklü değişiklik, Aleman soylularının tepebaşı yerleşmelerinin ortadan kaybolması ve mezarlıklarının sona ermesiyle belli olmaktadır. Bu sırada, 6. ve 7. yüzyıllarda Frank savaşçıları ile beraberlerinde bulunanların stratejik konumlardaki yerleşmeleri görülmeye başlamıştır. Mezarlıklarının çoğu iyi bilinmektedir. Alemana'daki bu Frank memurları arasında, M.S. 531'de Tübingen'in Franklar'a yenilmesinin ardından Frank vatandaşı olan Tübingen asıllı savaşçı gruplar da yer almaktadır.

YUTUNGLAR

Genellikle Yutunglar'ın, Alemanlar'ın doğu boyu olduklarına inanılmaktadır. Arkeolojik bulgulara göre, 4. ve 5. yüzyıllarda Kuzey Bavyera'da yaşamışlardır. Elbe bölgesi menşeli bu Cermen kavminden, ilk ve -bilindiği kadarıyla- son kez M.S. 260'ta Augsburg zafer anıtında bahsedilmiş; Semnonlar olarak da anıldıkları kaydedilmiştir. Bu kavmin akıbetine dair hiçbir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Yutunglar'ın kalan son üyeleri, 6. yüzyılda Kuzey Bavyera'nın Franklaşma sürecinde muhtemelen Frank nüfusuna karışmıştır.

FRANKLAR

6. yüzyıldan itibaren, Franklar'ın Ren kıyısındaki merkezinden gelen koloniler; Würzburg civarındaki Main bölgesi ve doğusu, Rednitz-Regnitz havzası ve Yukarı Altmühl bölgesindeki Frankonya Jura dağlarının kuzey eteklerinden oluşan Kuzey Bavyera'ya yerleşmiştir. Bu bölge Doğu Frank Krallığı bünyesine dahil olmuş, Güney Almanya'nın bugünkü Hessen bölgesi de aynı kaderi paylaşmıştır. Yazılı kaynaklar bu olayları, çok bariz Ren-Frank öğeleri barındıran mezarlık buluntuları kadar güçlü teyit etmemektedir.

Görünüşe bakılırsa nüfusun bundan önce Kuzey Bavyera'da yaşamakta olan Türingen ve Yutung bileşenleri, pek zorluk çekmeksizin Frank bölgesine katılmışlardır. Bu sürece dair kanıtlar, başta mezarlıklar ve mezar eşyaları olmak üzere, sadece arkeolojik kayıtlarda bulunmaktadır. Bu arkeolojik kaynaklar da, 7. yüzyılın sonuna doğru mezar eşyası uygulamasının azalmasıyla ortadan kaybolmuştur. Yalnız Franklar'ın Slav halklarının yaşadığı bölgeyi kolonileştirmeye başladığı Yukarı Main'da, mezar donatısı geleneği Karolenj-Otto döneminde devam etmiştir. Main'in kuzey ve güneyindeki -kuzeyde Saksonlar, güneybatıda Alemanlar, güneyde (Orta Ren'in sol kıyısında) Bavyerler ve doğuda Slavlar ile çevrelenen- bu bölgeye verilen "Fransiya" adına, 8. veya 9. yüzyıla kadar rastlanmamaktadır. Ancak Bavyera'nın resmi bölgeleri Yukarı, Orta ve Aşağı Frankonya'nın adlarında yaşamıştır.

BAVYERLER

Bavyerler, Kavimler Göçü döneminin bugünkü Almanya'nın oluşumun-

da önem arz eden Cermen kavimleri arasında en güncelini temsil etmektedir. Adları “Özgür Bavyera Eyaleti”nde varlığını sürdürmektedir. İlk tarihsel kayıt M.S. 6. yüzyılın başlarına dayanmaktadır (M.S. 551’de tarihçi Jordanes veya belki daha M.S. 520’de Roma devlet adamı Cassiodorus ve sonra M.S. 565’te Latin şair Venantius Fortunatus tarafından zikredilmiştir). Yerleşme alanları, eski Roma eyaletleri Raetia ve Noricum’un bazı bölümlerini kapsamaktadır. Bavyerler adı (orijinali: Baiuvarii), “Baia ülkesinden gelenler” anlamına gelmektedir; burası antik coğrafyacıların eski Boiohaemum’u olan Bohemya’dır.

Eldeki yetersiz tarihi kaynaklardan ve arkeolojik araştırmaların sunduğu açılımlardan geçici bir hükme varmak gerekirse; Bavyerler’in kavimsel kökenine dair şu model çıkmaktadır: 5. yüzyılın ortalarında Tuna üzerinde Roma egemenliğinin sona ermesinin ardından; bölgeye Bohemya’dan göç etmiş olan Cermen müttefiklerin (“Baiuvarii”) etrafında -6. yüzyıl dönümünde- Romalı ve göçmen Cermen gruplarından (Alemanlar, Ostrogotlar, Langobardlar ve Türingenler’in dahil olduğu) çok-etnikli bir kavim meydana gelmiştir. Regensburg’un devasa ve bu nedenle adeta yıkılamaz olan kalesinin, Bohemya asıllı müttefiklerin tasarrufunda kalması özellikle önemlidir. Erken Orta Çağ’da başlayan yazılı kayıtlar baz alındığında, burası Agilolfingler’in Erken Orta Çağ Stem Düklüğü’nün kraliyet başkentidir.

Bavyerler’in etnogenetiği, Ostrogotlar’ın müdahalesine kadar uzanmaktadır. Ostrogotlar M.S. 493’te kralları Theoderic’in kumandasında, İtalya’yı Doğu Roma İmparatorluğu’nun elinden almıştır. Bu bölge, Raetia’dan Tuna’ya kadar yayılan ve İtalya piskoposluk bölgesinin bir bölümünü oluşturan alanı kapsamaktadır. Alpler ile Tuna arasındaki bölge üzerinde Ostrogot hakimiyeti ancak M.S. 536’da sona ermiştir. Aynı yıl, Doğu Roma İmparatoru Justinyen’in birliklerine karşı İtalya’yı savunmak zorunda bırakılan Ostrogot Kralı Witigis, Alpler’in kuzeyindeki bölgeyi Merovenj hanedanından kral Theudebert komutasındaki Franklar’a teslim etmiştir. Lech, Tuna, Enns ve Alpler arasındaki Bavyerler kavmi; Lombard hanedanıyla birçok bağlantısı bulunan Agilolfing duklerinin idaresinde, büyük çaplı bağımsızlığın tadını çıkarmaya devam etmiştir. 6. ve 7. yüzyıllarda, yerleşme hızla genişlemiş ve en sonunda Kuzey Bavyera’da Tuna üzerinden kuzeye doğru yayılmıştır. son Agilolfing III. Tassilo, Şarلمان döneminde meydana gelen bir bozuşmanın ardından M.S. 788’de görevden alınmıştır. Sonrasında Bavyera Düklüğü’nü Frank memurları yönetmiştir.

SLAVLAR

Kuzeydoğu Bavyera'da, Tuna'nın kuzeyinde yer alan bugünkü Yukarı Palatina ve Yukarı Frankonya resmi bölgelerinde, M.S. yak. 700 ile başlayan arkeolojik buluntular Bohemya'dan bölgeye göç eden bir Slav nüfusunu işaret etmektedir. 8. yüzyıldan itibaren Steigerwald'ın doğusunda bir Slav nüfusunun varlığını doğrulayan tarihsel kaynaklar da mevcuttur. Bu Slav toplulukları Frank İmparatorluğu'na katılmıştır ve kilisenin idaresindedir. Frank sömürgecileri onların yerleşme bölgelerine batıdan göç etmişlerdir. Kuzey Bavyera'da Slavlar'dan ancak 11. yüzyılda söz edilmektedir. Bu bölgedeki birçok yer ismi hala Slav kökenlere dayanmaktadır.

10. YÜZYIL MAGYAR İSTİLALARI

9. yüzyılın sonlarından itibaren, aslen Orta Asyalı olup Volga-Kama bölgesinden gelen atlılardan oluşan göçebe Magyarlar (Macaristan) Orta Tuna bölgesine yerleşmiştir. Son derece etkili ve yıkıcı akınlarıyla, çok geçmeden Güney, Orta ve Batı Avrupa'da terör estirmeye başlamışlardır. Özellikle M.S. 907 Pressburg Savaşı'nda kazanılan Bavyera zaferinden sonra, Güney Almanya Magyar saldırılarının odağı haline gelmiştir. M.S. 926'da Cermen kral I. Henry, 10 yıllık bir ateşkes için haraç ödemiş; bu süreci Cermen ordusunu yeniden düzenleyerek ve kaleler inşa ettirerek değerlendirmiştir. M.S. 955'te Augsburg yakınlarındaki Lechfeld'de Macaristan'ın yaşadığı ezici yenilgi, Macar istilalarına son noktayı koymuştur. Macar akınlarının ve Cermen önlemlerinin arkeolojik izleri, literatürde başarılı biçimde özetlenmiştir.

KALE YAPIMI

M.S. 926'dan sonra, Macar tehdidinden korunmak için Güney Almanya'da kale yapımına yoğunluk verilmiştir. Kale inşa etmek Erken Orta Çağ'da kralın inisiyatifiyle başlamış, çok geçmeden piskoposlar ve manastırlar buna kendi tahkimatlarını eklemişlerdir. 9. ve 10. yüzyıllarda ise soylu sınıfı kaleler dikmeye başlamıştır; bunlar sonraki Orta Çağ dönemlerinde ülkesel gücün en önemli üslerinden biri olmuştur.

522 Antik Avrupa

Ayr. bkz. Bavyerler (Cilt 4, Bölüm 7); *Merovenj Frankları* (Cilt 4, Bölüm 7); *Slavlar ve Erken Slav Kültürü* (Cilt 4, Bölüm 7); *Macaristan* (Cilt 4, Bölüm 7)

KAYNAKÇA

Archäologisches Landesmuseum Baden-Württemberg, ed. *Die Alamannen*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss Verlag, 1997.

Burns, Thomas S. *Barbarians within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and Barbarians, ca. 375–425 A.D.* Bloomington: Indiana University Press, 1995.

Christlein, Rainer. *Die Alamannen: Archäologie eines lebendigen Volkes*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss Verlag, 1991.

Czysz, Wolfgang, Karlheinz Dietz, Thomas Fischer ve Hans-Jörg Kellner. *Die Römer in Bayern*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss Verlag, 1995.

Dannheimer, Hermann ve Heinz Dopsch, eds. *Die Bajuwaren: Von Severin bis Tassilo 488–788*. Munich: Amt der Salzburger Landesregierung, 1988.

Ettel, P. "Der Befestigungsbau im 10. Jahrhundert in Süddeutschland und die Rolle Ottos des Grossen am Beispiel der Burg von Rosstal." İçinde *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchszeit*. Editör Joachim Henning, s. 365–380. Mainz, Germany: Phillip von Zabern, 2002.

Gradmann, R. *Süddeutschland*. Stuttgart, Germany: Engelhorn, 1931.

Menghin, Wilfried. *Frühgeschichte Bayerns: Römer und Germanen, Baiern und Schwaben, Franken und Slawen*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss Verlag, 1990.

Roth, Helmut ve Egon Wamers, eds. *Hessen im Frühmittelalter: Archäologie und Kunst*. Sigmaringen, Germany: Thorbecke, 1984.

Schlesinger, Walter, ed. *Althessen im Frankenreich*. Nationes, no. 2. Sigmaringen, Germany: Thorbecke, 1975.

Schulze-Dörflamm, Mechthild. "Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde." İçinde *Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchszeit*. Editör Joachim Henning, s. 109–122. Mainz, Germany: Phillip von Zabern, 2002.

Teichner, F. *Kahl am Main: Siedlung und Gräberfeld der Völkerwanderungszeit*. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, series A, no 80. Kallmünz, Germany: Verlag Michael Lassleben, 1999.

Wieczorek, Alfred, Patrick Périn, Karin von Welck ve Wilfried Menghin, eds. *Die Franken: Wegbereiter Europas*. Mainz, Germany: Verlag Philip von Zabern, 1996.

Zeune, Joachim. "Salierzeitliche Burgen im Herzogtum Bayern." İçinde *Burgen der Salierzeit*. Vol. 2, *In den südlichen Landschaften des Reiches*. Editör Horst Wolfgang Böhme, s. 177–234. Monographien Römisch Germanisches Zentralmuseum, no. 25. Sigmaringen, Germany: Thorbecke, 1991.

ANTİK AVRUPA

"Barbar Avrupa" tanımımız MÖ 8000 ile MS 1000 arasındaki dokuz bin yılı içermektedir. Bu başlangıç ve bitiş tarihleri rastgele değil, bilinçli bir şekilde karar kılınmış tercihlerdir. Başlangıç tarihi olarak, Avrupa'nın buzullardan kurtulması ve modern iklim koşullarının oluşumu alınırken, bitiş tarihi olarak da Hristiyanlığın Kuzey ve Doğu Avrupa geneline yayılması ve günümüzde de varlığını devam ettirmekte olan pek çok Avrupa devletinin kuruluşu tercih edilmiştir. Bu dokuz bin yıl içinde Avrupa toplum ve toplulukları son derece çarpıcı dönüşümler geçirmiştir.

Bu ansiklopedide Atlantik'ten Ural Dağlarına, Kuzey Cape'den Akdeniz adalarına kadar geniş bir coğrafi alanı mercek altına aldık. Dahası, tarımın yayılması gibi Avrupa'da görülen kimi gelişmelerin kaynağını Yakın Doğu'dan alması itibarıyla, bugün Türkiye olarak bilinen Anadolu coğrafyasını da belli bölümlerinin kapsamına dâhil ettik. Bunun yanı sıra, MS 1000 dolaylarında Vikingler, Avrupa'nın ötesine geçerek sınırlarını Grönland ve Kuzey Amerika'ya kadar genişletirken, bundan birkaç yüzyıl öncesinde Vandallar Afrika'nın kuzey kıyısı boyunca göç etmiştir. Özetle Avrupa, tarih öncesi birkaç kıta ile temas halindedir.

Dahası, Avrupa'nın arkeolojik kaydının on bin yıl öncesinin de hayli gerisine uzandığını bilmek gerekmektedir. İlk insansılar ilk kez yaklaşık 1.7 milyon yıl önce Avrupa'nın hemen yakınında, Gürcistan'ın Dmanisi bölgesinde görülmüşlerdir.

PETER BOGUCKI
& PAM J. CRABTREE

9 786057 942272

